

GESTA REGUM SCLAVORUM

INSTITUTE OF HISTORY
OSTROG MONASTERY

Sources for Serbian History
Volume 7
Latin sources
Volume 1

GESTA REGUM SCLAVORUM

Editor-in-chief

Tibor Živković
Director of the Institute of History

Belgrade
2009

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ
МАНАСТИР ОСТРОГ

Извори за српску историју
књига 7
Латински извори
књига 1

GESTA REGUM SCLAVORUM

Уредник

Тибор Живковић
Директор Историјског института

Београд
2009

Рецензенти:

проф. др Јованка Калић, дописни члан САНУ
проф. др Богумил Храбак

Објављивање ове књиге финансијски је помогло

МИНИСТАРСТВО ЗА НАУКУ И ТЕХНОЛОШКИ РАЗВОЈ
ВЛАДЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

GESTA REGUM SCLAVORUM

Том II

Коментар

Тибор Живковић

У спомен мудрим и племенитим

Ивану Чрнчићу (1830 – 1897) и Николи Радојчићу (1882 – 1964)

In the history of science, great breakthroughs often occur
when someone realizes that two situations
thought to be different are actually the same.

J. Richard Gott
Time Travel in Einstein's Universe
(Boston 2002, 40)

САДРЖАЈ

Скраћенице	7
Предговор	21
Увод	25
I РУКОПИСИ И ИЗДАЊА ГРС	
Латинска редакција	37
Италијанска редакција	41
Хрватска редакција	47
Досадашња издања ГРС и ХР	52
II УПОРЕДНА АНАЛИЗА ХР И ГРС	57
III КОНАЧНА РЕДАКЦИЈА: <i>GESTA REGUM SCLAVORUM</i>	225
IV FONTES AUCTORIS NOSTRI ET AUCTORES EO UTENTES	
Fontes auctoris nostri	311
Auctores eo utentes	325
V О НАРУЧИОЦУ И АУТОРУ <i>GESTA REGUM SCLAVORUM</i>	
О наручиоцу ГРС	340
О аутору ГРС	350
Закључак	373
Conclusion	379
Литература	385
Извори	393
Регистар личних имена	401
Регистар географских имена	421

СКРАЋЕНИЦЕ

- Ann. Comn.* *Anne Comnène Alexiade*, I – III, ed. B. Leib, Paris 1937 – 1945.
- Anon. Belae regis* *Anonymi Belae regis notarii de Gestis Hungarorum liber*, ed. S. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I*, Sangalli 1849, 1 – 54.
- Anonymi* *Annales Ragusini Anonymi*, ed. S. Nodilo, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 24, Scriptores I*, Zagrabiae 1883, 1 – 163.
- Anonymi Descriptio* *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Gôrka, Cracoviae 1916.
- Ančić, *Ljetopis* M. Ančić, *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa Popa Dukljanina)*, Zvonimir, kralj hrvatski, ured. N. Budak, Zagreb 1990, 273 – 304.
- Arpadiana I *Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I*, ed. S. L. Endlicher, Sangalli 1849.
- Acta Albaniae I* *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I*, ed. L. de Thallóczy – C. Jireček – E. de Sufflay, Vindobonae 1913.

Acta Bulgariae

Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799, ed. E. Fermeđžin, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 18, Zagreb 1887.

Acta archivi Veneti

Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium, ed. J. Schafarik, Belgradi 1860.

Банашевић, *Летопис*

Н. Банашевић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд 1971.

Barada, *Feudalizam*

M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952.

Bartlett, *Making of Europe*

R. Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950 – 1350*, London 1994.

BZ

Byzantinische Zeitschrift

ВИНЈ

Византијски извори за историју народа Југославије I – IV, VI, Београд 1955 – 1986.

VHAD

Vijesnik Hrvatskog arheološkog društva

Galfredi

Galfredi Monumetensis Historia Brittonum, ed. J. A. Giles, Londini 1844.

Gemma ecclesiastica

Giraldi Cambrensis opera, Gemma ecclesiastica, ed. J. S. Brewer, Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores, London 1862.

<i>Gervase</i>	<i>Gervase of Tilbury, Otia Imperialia: Recreation for an Emperor</i> , ed. S. E. Banks – J. W. Binns, Oxford 2002.
<i>Gesta regum Anglorum</i>	<i>Willelmi Malmesbiriensis monachi Gesta regum Anglorum atque Historia novella</i> , ed. T. D. Hardy, London 1840.
<i>Gesta Romanorum</i>	<i>Gesta Romanorum</i> , ed. H. A. von Keller, Stuttgart – Tübingen 1842.
<i>Getica</i>	<i>Iordanis Romana et Getica</i> , ed. Th. Mommsen, MGH AA V, Berolini 1882, 53 – 138.
ГЗМ	Гласник Земаљског музеја
Given-Wilson, <i>Chronicles</i>	C. Given-Wilson, <i>Chronicles: The Writing of History in Medieval England</i> , New York 2004.
Goldstein, <i>Hrvatski</i>	I. Goldstein, <i>Hrvatski rani srednji vijek</i> , Zagreb 1995.
Gransden, <i>Writing</i>	A. Gransden, <i>Historical Writing in England c. 550 to c. 1307</i> , London 1996.
<i>GRS I</i>	<i>Gesta regum Sclavorum I</i> , ed. D. Kunčer, Beograd 2009.
<i>DAI</i>	<i>Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio I – II</i> , ed. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins, Washington DC 1967.

- Danduli Chronica*
- Andreae Danduli Chronica per extensum descripta*, ed. G. Carducci – V. Fiorini – P. Fedele, Raccolta degli Storici Italiani dal cinquecento al millecinquecento XII, Bologna 1938.
- De regno*
- Joannes Lucius De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amselodami 1666.
- De facto*
- De facto Ungariae Magnae a fr. Ricardo ordinis ff. predicatorum invento tempore Domini Gregorii IX*, ed. S. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana* I, Sangalli 1849, 248 – 254.
- Diacono*
- La cronaca veneziana del Diacono Giovanni*, *Cronache Veneziane antichissime*, ed. G. Monticolo, Roma 1890.
- Динић, Три повеље
- М. Динић, *Три повеље из списка Ивана Лучића*, ЗФФ 3 (1955) 68 – 70.
- Documenta*
- Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, ed. F. Rački, Zagrabiae 1877.
- Eulogium*
- Eulogium (historiarum sive temporis): Chronicon ab urbe condito usque ad annum domini MCCCLXVI, a monacho quodam Malmesburiensi exaratum*, I – III, ed. F. S. Haydon, London 1858 – 1863.

- Живковић, *Два питања* Т. Живковић, *Два питања из времена владавине краља Бодина*, ЗРВИ 42 (2005) 45 – 59.
- Живковић, *Дукља* Живковић, *Дукља између Рашке и Византије у првој половини XII века*, ЗРВИ 43 (2006) 451 – 465.
- Живковић, *Јужни Словени* Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, Београд 2007.
- Живковић, *О првим поглављима* Т. Живковић, *О првим поглављима Летописа Попа Дукљанина*, ИЧ 44 (1998) 11 – 34.
- Живковић, *О такозваном* Т. Живковић, *О такозваном сабору на Дуванском пољу*, Зборник за БиХ 4 (2004) 45 – 65.
- Živković, *On the Foundation* Т. Živković, *On the Foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts*, ИЧ 54 (2007) 9 – 27.
- Живковић, *Портрети* Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, Београд 2006.
- Живковић, *Синови Завидини* Т. Живковић, *Синови Завидини*, Зборник Матице српске за историју 73 (2006) 7 – 25.
- Živković – Kunčer, *Roger* Т. Živković – D. Kunčer, *Roger – The Forgotten Archbishop of Bar*, ИЧ 56 (2008) 191 – 207.

Записи и натписи	Стари српски записи и натписи I – VI, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1902 – 1926.
ЗФФ	Зборник Филозофског факултета
ИГ	Историјски гласник
<i>Illyr. sacr.</i>	<i>Illyricum sacrum I – IX</i> , ed. D. Farlati, Venetiis 1751 – 1819.
Ингам, Мучеништво	Н. Ингам, <i>Мучеништво светог Јована Владимира Дукљанина</i> , ЛМС 446/6 (1990) 876 – 896.
ИЦГ I	<i>Историја Црне Горе I</i> , Титоград 1967.
ИЧ	Историјски часопис
Жиречек, <i>Историја</i>	К. Жиречек, <i>Историја Срба I – II</i> , Београд 1952.
ЈС	Jugoslovenski istorijski časopis
<i>Johannis de Oxenedes</i>	<i>Chronica Johannis de Oxenedes</i> , ed. H. Ellis, <i>Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores</i> , London 1859.
Калић, <i>Урош II</i>	Ј. Калић, <i>Рашки велики жупан Урош II</i> , ЗРВИ 12 (1970) 21 – 38.
Карбић, <i>Šubići</i>	D. Karbić, <i>Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322)</i> , Zbornik HAZU 22 (2004) 1 – 26.

Ковачевић, <i>О уводу</i>	Ј. Ковачевић, <i>О уводу Барског родослова</i> , Зборник за друштвене науке Матице Српске 13 – 14 (1956) 61 – 70.
Kos, <i>Gradivo</i>	<i>Gradivo za zgodovinov Slovencev v srednjem veku I - V</i> , ed. F. Kos, Ljubljana 1902 – 1928.
ЛМС	Летопис Матице Српске
<i>Mailros</i>	<i>Chronica de Mailros</i> , ed. J. Hay – A. Pringle, Edinburgi 1835.
<i>Mapes</i>	<i>The Latin Poems commonly attributed to Walter Mapes</i> , ed. T. Wright, London 1841.
Medini, <i>Starine</i>	M. Medini, <i>Starine Dubrovačke</i> , Dubrovnik 1935.
Мијушковић, <i>Љетопис</i>	С. Мијушковић, <i>Љетопис попа Дукљанина</i> , Титоград 1967.
<i>Milioli Cronica</i>	<i>Alberti Milioli notarii regini Liber de temporibus et aetatibus et Cronica imperatorum</i> , ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXXI, Hannoverae 1903, 336 – 668.
<i>Monumenta Serbica</i>	<i>Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii</i> , ed. Fr. Miklosich, Viennae 1858.
<i>Monumenta Slavorum</i>	<i>Vetera monumenta Slavorum meridionalium I – II</i> , ed. A. Theiner, Romae 1863, 1875.

- Mošin, *Ljetopis* *Ljetopis popa Dukljanina*, ed. V. Mošin, Zagreb 1950.
- Nennii Historia* *Nennii Historia Britonum*, ed. J. Stevenson, Londini 1838.
- Новаковић, *ОСНОВИ* С. Новаковић, *Први ОСНОВИ СЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ МЕЂУ БАЛКАНСКИМ СЛОВЕНИМА*, Београд 1893.
- Oikonomidès, *Les listes* N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle*, Paris 1972.
- Orbini* Mauro Orbini, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601.
- Orederici Historiae* *Orderici Vitalis Historiae ecclesiasticae libri tredecim I – III*, ed. A. le Prevost, Parisiis 1838 – 1845.
- Peričić, *Grgur* E. Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*, Zagreb 1991.
- Повест* *ПОВѢСТЬ ВРЕМЕННЫХЪ ЛѢТЪ, САНКТПЕТЕРБУРГЪ* 1910.
- Popa Dukljanina Lětopis* *Popa Dukljanina Lětopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku*, prir. I. Črčnić, Kraljevica 1874.
- Prokić, *Zusätze* B. Prokić, *Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes codex Vindobonensis hist. Graec. LXXIV*, München 1906.

- Ragnina* *Annali di Ragusa del magnifico Ms. Nicolò di Ragnina*, ed. S. Nodilo, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 24, Scriptorum I, Zagrabiae 1883, 165 – 301.
- Радојчић, *Легенда* Н. Радојчић, *Легенда о смрти хрватскога краља Димитрија Звонимира*, Глас СКА 171 (1936) 1 – 85.
- Радојчић, *О најтамнијем* Н. Радојчић, *О најтамнијем одељку Барског родослова*, Цетиње 1951.
- Раčki, *Ocjena* F. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest Srednjega Vjeka*, Književnik 1 (1864) 199 – 227; 358 – 388.
- Раčki, *Hrvatska* F. Rački, *Hrvatska prije XII vijeka glede na zemljišni obseg i narod*, Rad JAZU 56 (1881) 63 – 140.
- Родослови* *Стари српски родослови и летописи*, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1927.
- Romana* *Iordanis Romana et Getica*, ed. Th. Mommsen, MGH AA V, Berolini 1882, 1 – 52.
- Sabini* *Ex vita et translatione S. Sabini episcopi Canusini*, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878, 586 – 589.

- Sakcinski, *Kronika*
- I. K. Sakcinski, *Kronika Hrvatska iz XII veka*, Arkiv za povestnicu jugoslavensku, 1 (1851) 1 – 37.
- Selected Charters*
- Selected Charters of Serbian Rulers (XII – XV century) I*, ed. T. Živković – S. Bojanin – V. Petrović, Athens 2000.
- Silegrave*
- Chronicon Henrici de Silegrave*, ed. C. Hook, London 1849.
- Simon*
- Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, ed. L. Veszprémy – F. Schaer, Budapest 1999.
- Sicard*
- Sicardi episcopi Cremonensis Cronica*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXXI, Hannoverae 1903, 22 – 181.
- Станојевић, *О првим главама*
- Ст. Станојевић, *О првим главама Дукљанског летописа*, Глас СКА 126 (1927) 91 – 101.
- Stephani regis*
- Sancti Stephani regis Hungariae Legenda maior*, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 139 – 153.
- Стојановић, *Повеље и писма*
- Старе српске повеље и писма I*, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1929.
- Scyl.*
- Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. H. Beck – A. Kambylis – R. Keydell, Berolini 1973.

- Scyl. Cont* *Ioannes Scylitzes Continuatus*, ed. Th. Tzolakis, Thessaloniki 1968.
- Tubero* *Lvdovici Tvberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibvs suis I - II*, ed. V. Rezar, Zagreb 2001.
- Tusci* *Thomae Tusci Gesta imperatorum et pontificum*, ed. E. Ehrenfeuchter, MGH SS XXII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1872, 483 – 528.
- Theiner, *Monumenta* *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I – II*, ed. A. Theiner, Monumenta Historica Hungariae, Rome 1859 – 1860.
- Thorpe, *Geoffrey* *Geoffrey of Monmouth, The History of the Kings of Britain*, ed. L. Thorpe, London, 1976.
- Ђоровић, *Scripta minora* В. Ђоровић, *Scripta minora*, уред. М. Д. Стефановић – Б. Маринковић, Ваљево 1998.
- Ђоровић, *Хисторија* В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940.
- Fine, *Balkans* J. V. A. Fine, Jr, *The Early Medieval Balkans*, Ann Arbor 1991.
- Florentii Chronicon* *Florentii Wigorniensis monachi Chronicon et Chronicis*, ed. В. Thorpe, London 1848.

<i>Flores historiarum</i>	<i>Rogeri de Wendower Chronica, sive Flores historiarum I – V</i> , ed. H. O. Coxe, London 1841 – 1844.
<i>Henry, Historia Anglorum</i>	<i>Henry, Archdeacon of Huntingdon Historia Anglorum</i> , ed. D. Greenway, Oxford 1996.
HZ	Historijski zbornik
HS	<i>Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum</i> , ed. O. Perić – M. Marjanović-Sokol – R. Katičić, Split 2003.
HSM	<i>Historia Salonitana Maior</i> , прир. Н. Клаић, Београд 1967.
<i>Carpini</i>	<i>Relation des Mongols ou Tartares par le frère Jean du Plan de Carpin</i> , ed. M. D’Avezac, Paris 1838.
CD	<i>Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae</i> , I – VIII, ed. T. Smičiklas, Zagreb 1904 – 1910.
<i>Cecaum.</i>	<i>Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris</i> , ed. B. Wassiliewsky – V. Jernstedt, Petropoli 1896.
<i>Cinn.</i>	<i>Ioannis Cinnami Epitome, Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum</i> , ed. A. Meineke, Bonnae, 1836.

- CMT *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*, ed. F. Grivec – F. Tomšič, Radovi Staroslovenskog instituta 4 (1960).
- Cosma* *Cosmae Chronica Boemorum*, ed. D. R. Köpke, MGH SS IX, Hannoverae 1851, 1 – 209.
- Cronica Hungarorum* *Cronica Hungarorum*, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 60 – 82.
- Chron. Pol.* *Chronicon Polonorum usque ad a. 1113*, ed. I. Szlachtowski – R. Коерке, MGH SS IX, Hannoverae 1851, 418 – 478.
- Шишић, *Летопис* Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд-Загреб 1928.
- Wasilewski, *Stefan* T. Wasilewski, *Stefan Vojislav de Zahumlje, Stefan Dobroslav de Zeta et Byzance au milieu du XIe siècle*, ZRVI 13 (1971) 109 – 126.

ПРЕДГОВОР

Књига која је пред читаоцем представља опширан коментар дела *Gesta regum Sclavorum* (ГРС), а које је у историографији познатије под насловом Летопис Попа Дукљанина или Барски родослов. Само дело, које објављујемо у засебној књизи, које је приредила Драгана Кунчер, критичко је издање ГРС на основу два најстарија латинска рукописа, београдског и ватиканског. На основу тог критичког издања приређен је и овај коментар. Требало би истаћи да ће, зарад лакшег праћења старије литературе, увек бити наведена, испред сваког коментарисаног одељка стара подела ГРС на поглавља која се у историјској науци усталила још од XIX века.

Такође, уобичајени назив за ово дело, Летопис Попа Дукљанина или Барски родослов, биће доследно замењен скраћеницом ГРС (*Gesta regum Sclavorum*). С друге стране, стари назив Хрватска редакција (ХР), који означава заправо само првобитну, такође латинску редакцију (ЛР), која је настала тек неколико година пре коначне редакције и од истог писца, биће задржан у случају када се односи на њен словенски превод из средине XV века, док ће скраћеница ХЛ означавати заправо латински превод ХР Марка Марулића с почетка XVI века.

Само име аутора ГРС бележено је на неколико начина: *Поп Дукљанин*, *Дукљанин*, *наш писац*. Сви ови појмови односе се на писца ГРС, а њихова употреба последица је стилских потреба. Да ли је писац баш из Дукље или не, то ће се показати у закључном поглављу ове књиге. Дакле, изрази *Поп Дукљанин* и *Дукљанин* само су технички појмови.

Закључци до којих се дошло радом на коментарима ГРС обавезују да читаоце упозоримо на још неколико битних појединости. Пре свега бројна литература о ГРС биће само делимично коришћена, јер су многи закључци до којих је ранија историографија дошла, последица погрешног датирања овог дела у средину или другу половину XII века. Биће довољно да се у коментару само назначе она места у спису која оспоравају овакво временско одређење ГРС, а самим тим и многи закључци који су на основу тога изречени, неће имати смисла, па самим тим неће ни бити разматрани, односно посебно оспоравани.

Такође, кључни закључак раније историографије, готово сасвим уједначен, да је ХР само доцнији превод и прерада ГРС, показао се као неутемељен. Напротив, пред нама су два списка, написана од истог писца, у два различита града и за истог наручиоца. ХР је, дакле, само словенски превод латинског оригинала који је, заправо, првобитна редакција дела (ЛР). Савим је извесно, како ће се показати подробније у тумачењу односа ЛР/ХР и ГРС, да је исти писац који је написао ЛР саставио и ГРС. Овај закључак, који је нужно навести у Предговору, необично је важан јер суштински мења приступ историјске науке према ХР/ЛР и ГРС. Отуда, поново, многи закључци старије литературе, неће ни бити разматрани посебно – већ само, уколико је неопходно, у склопу објашњења појединих поглавља.

Показало се да је научни поглед на ГРС безмало вековима био углавном уједначен и заснован, често, на претпоставкама. Отуда ће резултати до којих се дошло у овој књизи за многе бити неочекивани, као што су изненађујући били и за аутора. Показало се да, понекад, при решавању посебно тешких историографских питања ваља ствари вратити на почетак и свесно занемарити закључке старије историографије. Испитивање извора нашег писца је исходиште методологије која једина може донети напредак у тумачењу ГРС. Уз оптерећење старијом литературом, или пак новијом али заснованој на старом приступу, ни овај коментар не би могао да проникне у суштину ХР и ГРС. Тако би и ова књига била само једна у низу оних у којима су се историчари непрекидно враћали на исте или сличне закључке, одавно оцењене од многих истраживача као недовољне и неубедљиве.

Међутим, далеко од тога да старију литературу ваља безусловно одбацити. Многе недоумице око ГРС одавно су уочене, иако није било одговора на њих, најпре због већ помињаног погрешног датирања и неразумевања односа ЛР/ХР и ГРС. Када се ова два суштинска проблема јасно издвоје и разреше, изненада нестају сва она тамна места у овим списима која су досадашњу историографију спречавала да изрекне коначан и јасан суд о ГРС. Поглед из другог угла одједном отвара читав низ решења, која на сасвим задовољавајући начин објашњавају: када је настао ЛР/ГРС, ко га је писао, за кога га је писао, којим изворима се користио, где га је писао. Тај поглед из другог угла, неоптерећен закључцима старије историографије, изненађујуће лако пружа одговоре на сва та питања која су постављена, иако не и разрешена, још средином XIX века.

Морало би се још нагласити да је веома необично у коликој мери су и српска и хрватска историографија, иако обе већ од краја

XIX века чврсто на курсу критичке историографије, остале заправо романтичарске и методолошки zastarele у погледу тумачења ЛР/ГРС. Однос према ЛР/ГРС је у обема историографијама остао далеко испод основних начела критичке историографије и заправо показује како на неким осетљивим историјским питањима критички историчари лако могу да склизну у поље романтизма и колико уски национални поглед на историју може да заустави развој критичке историографске мисли.

УВОД

Летопис Попа Дукљанина или Барски родослов,¹ сматра се за прво историографско, односно књижевно дело код Јужних Словена.² Ова оцена, изречена сумирањем досадашњих истраживања, заправо није сасвим тачна. Иако су о овом делу написане бројне студије, већ летимичним прегледом може се установити да су размимоилажења истраживача велика и да коначан суд о аутору, времену настанка, намени списа, односу тзв. хрватске и латинске редакције – заправо не постоји.³ Сва ова питања, на која су бројни истраживачи покушавали да пруже одговор, још увек су заправо

¹ N. Radojčić, F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, *Slavia* 8 (1929) 170; Idem, *Друштвено и државно уређење код Срба у раном Средњем веку – према Барском родослову*, Гласник Скопског научног друштва 15 – 16 (1936) 25, први је предложио наслов за ово дело, *Барски родослав*.

² V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga I*, Zagreb 1867, 113 – 117, сматрао је ГРС више за књижевно дело. Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд-Загреб 1928, 175, 179 (= Шишић, *Летопис*), такође је истицао литерарну страну ГРС. С. Новаковић, *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*, Београд 1893, 182 – 183 (= Новаковић, *Основи*) више је нагињао оцени да је у питању историографско дело. С. Мијушковић, *Летопис попа Дукљанина*, Титоград 1967, 119 (= Мијушковић, *Летопис*) приклањао се мишљењу да ГРС припада књижевности, и то белетристици. Међутим, како ће се у даљем излагању показати, ГРС је историографско дело. Свакако, у њему историчари књижевности могу да траже и можда нађу елементе књижевног дела, али је тај спис, по својој суштини, историографски.

³ Примера ради, једино је о времену настанка ГРС постигнута нешто већа сагласност, још од времена Диканжа (1680) који је претпоставио да је дело настало око 1170. године; упор. С. Du Cange, *Historia Byzantina duplici commentario illustrata I, De families byzantinis*, Paris 1680, 35. F. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest Srednjega Veka*, *Književnik* 1 (1864) 199 – 227; 358 – 388 (= Rački, *Ocjena*) спустио је ову хронолошку границу на раздобље 1143 – 1153. године; Шишић, *Летопис*, 105, определили се за раздобље 1160 – 1180, односно најдоцније до 1200. године; слично, К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 131 (= Јиречек, *Историја*); њихове закључке следио је и Н. Банашевић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд 1971, 37 (= Банашевић, *Летопис*); слично и Е. Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*, Zagreb 1991, 175 (= Peričić, *Grgur*), уз сужавање на раздобље 1177 – 1189. године; тако и, L. E. Navlík, *Dukljanska kronika a Dalmatska legenda*, *Rozpravy Československé Akademie* 86/2 (1976) 9 – 10, 86; Т. Живковић, *О првим поглављима Летописа Попа Дукљанина*, *ИЧ* 44 (1997) 17 (= Живковић, *О првим поглављима*); F. Curta, *Southeastern Europe in the*

отворена и у историографији још увек није начињен онај корак који би довео до неког јаснијег решења или који би историчаре приближио задовољавајућем разрешењу свих тих питања. Све док се поуздано не утврде извори писца ГРС, не може се говорити о том спису како најстаријем историографском делу код Јужних Словена. Занимљиво је да је ово осетио, још у другој половини XIX века, Коста Николајевић, осврнувши се на закључке Фрање Рачкога сасвим разложним питањима: *ко је писао те најстарије хронике, где их је писао, шта је у њима писао, по каквим изворима, у каквом односу стоје једни наспрам других, колико вреди оно што је у њима написано.*⁴ Коста Николајевић је био и први проучавалац ГРС који је осетио да је то дело састављено не само из више делова, већ и да ауторство не припада само једном писцу.⁵ Оштроумна запажања Косте Николајевића нису дотакла плодно тле, па се у историографији на њих углавном заборавило. Доцније се на Николајевићево размишљање вратио Милорад Медини, покушавајући да језичком анализом одреди саставне делове ГРС. У овоме послу имао је мало успеха, иако је два пута вршио ову анализу, са једнаким закључком, да се дело састоји од три целине – *Требињска хроника, Легенда о св. Владимиру и Дукљанска хроника.*⁶ Мединијева језичка анализа за извођење оваквих закључака и није била неопходна, јер је још Константин Јиречек учео овај троделни састав списка.⁷

Велика је штета што академик Љубомир Јовановић није објавио свој рад о ГРС који је најавио у својој приступној беседи Српској краљевској академији. Наиме, Љубомир Јовановић је препознао две целине у ГРС: једну која је настала половином XV века у северној или средњој Далмацији, тзв. *Хрватски летопис*, и другу која је настала у Зети, тзв. *Зећански летопис*. Тај други део,

Middle Ages, 500 – 1250, Cambridge 2006, 192 – 193. Владимир Мошин је у свом издању ГРС, *Ljetopis popa Dukljanina*, ed. V. Mošin, Zagreb 1950, 23 (= Mošin, *Ljetopis*) закључио да је ГРС настао баш 1149. године; на стару тезу Рачког, 1143 – 1153, вратио се пољски историчар, Ј. Lešny, *Historia Królestwa Słowian czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa 1988, 37; такође, Ј. V. A. Fine, Jr, *The Early Medieval Balkans*, Ann Arbor 1991, 202 (= Fine, *Balkans*). Једино је, Мијушковић, *Љетопис*, 107, сматрао да је ГРС настао при крају XIV односно почетком XV века.

⁴ К. Николајевић, *Критичка покушења у периоду од првих седам векова српске историје*, ЛМС 110 (1865) 5.

⁵ *Ibid.* 5.

⁶ М. Medini, *Starine Dubrovačke*, Dubrovnik 1935, 29 – 64 (= Medini, *Starine*); Idem, *Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina*, Rad HAZU 173 (1942) 115.

⁷ Јиречек, *Историја I*, 131. На слабости Мединијеве методологије указао је Станоје Станојевић; St. Stanojević, *M. Medini, Starine dubrovačke, 1935, 8°, 314, ЈИЧ 1 (1935) 618 – 619.*

према Јовановићу, могао је да настане крајем XIII или почетком XIV века.⁸ И Љубомир Ковачевић је једном приликом, кратко се осврнувши на ГРС, приметио да у њему има исказа који нису могли да буду написани пре XIII века.⁹ Како овај Увод настаје пошто је ова књига написана, може се слободно рећи да су Љубомир Јовановић и Љубомир Ковачевић били најближи решењу два тешка питања – времену и месту настанка појединих делова ГРС; посебно оног дела који је Јовановић назвао *Зећанским летописом*.

Сам наслов овог дела, како се у историографији уобичајило, *Летопис Попа Дукљанина*, није срећно изабран, јер то дело у основи нема особености летописа, тј. хронике. Још ће теже бити сложити се око наслова Барски родослов. Кроз читав текст ГРС ниједна година се изреком не помиње, што је основа излагања у летописима и хроникама.¹⁰ Напротив, поред тога што сам аутор у уводу свога дела каже о чему заправо жели да пише, ово дело је по своме саставу најближе тзв. гестама владара (*Gesta regum*).¹¹ Ипак, иако је обиље историографске литературе очувало тај погрешно дати наслов – *летопис* или *родослов* – у даљем излагању биће доследно замењен примеренијом скраћеницом ГРС.

Још је Никола Радојчић, пре више од пола века, уочио да све расправе о Летопису Попа Дукљанина имају једну заједничку црту: *уложени напори око њега не одговарају постигнутим резултатима*.¹² Тешко да је ико овако језгровито и тачно оценио стање историографије према ГРС. Очигледно је, дакле, да постоје појединости у тексту, које погрешно тумачене не допуштају правилно разрешење проблема. Поставља се питање, које су то

⁸ Љ. Јовановић, *О Летопису Попа Дукљанина*, Годишњак СКА 15 (1901) 220 – 226.

⁹ Љ. Ковачевић, *Неколико питања о Стефану Немањи*, Глас СКА 58 (1900) 2, нап. 2.

¹⁰ Заправо, само ХР/ЛР има фиксирани две године којима датира догађаје, али је писац, из разлога који ће бити наведени у анализи ових поглавља, од овога врло брзо одустао.

¹¹ Није тачно тумачење Perićića, *Regnum*, 82 – 84, да помен геста у две повеле хрватског краља Петра Крешимира IV, означава литерарно-историјско дело. Наиме, у питању су исправе његових претходника који су даривали исте манастире или цркве као и он. *CD I*, № 78: *Comperimus namque in gestis proavii nostri Cresimiri maioris, quod pro remedio anime sue tradidisse monasterio sancti Chrisogoni territorium aliquod in loco...* (1066/1067); *CD I*, № 82: *Simul quia in gestis antecessorum nostrorum regnum silicet excellentissimorum in campis et territoris plurimis predictum monasterium inuenimus priuilegiatum* (1069). У оба наведена случаја израз геста означава *чин*, акт, у смислу исправе.

¹² Н. Радојчић, *О најтамнијем одељку Барског родослова*, Цетиње 1951, 5 (Радојчић, *О најтамнијем*).

појединости. Да ли је можда кључ у разрешењу разлога настанка ГРС у преиспитивању и одбацавању устаљене хронологије према којој је ово дело настало средином или крајем XII века? Или је можда тај кључ у разумевању да је сам аутор написао два дела, прво једну краћу верзију, а затим једну обухватнију, у којој је исправио одређене делове првобитног списка. Можда је тајна тог сталног враћања на исте закључке, без правог решења, у томе што се није обратила пажња на то да је аутор, можда, своју првобитну верзију писао у једном граду и одређеном политичком окружењу, а касније, потпунији спис саставио у другом граду и унеколико другачијем политичком окружењу. Увођење само једне од ових премиса и њеног критичког испитивања, а затим и ширење поља истраживања према ауторовим изворима, отвара могућност да се дође до нових закључака.

У још једној оцени био је Никола Радојчић у праву. *Барски родослов се много више испитује него што је испитан*.¹³ Дело које је заиста толико пута испитивано, понајвише прва, тзв. *готска поглавља*, без коначних и прихватљивих закључака, очигледно није испитивано на добар начин. Уколико се кроз сва та испитивања није дошло до знатнијег помака – онда ваља променити приступ, јер тајна тог сталног враћања на исте или сличне закључке мора да лежи у погрешном поимању ГРС, како по питању места, тако и по питању времена настанка. Из тог разлога, уколико се жели начинити помак у испитивању ГРС, мора се оштро померити угао посматрања. Чињенице, садржане у ГРС, нису се промениле током столећа, па стога само увођење неке боље методологије може да доведе до њиховог новог и тачнијег тумачења.

Тако, на пример, одавно примећена веза између *Чешке хронике* Козме Прашког и ГРС, није искоришћена у довољној мери, јер писац из средине XII века, који је живео у Дукљи, тешко да је могао да познаје Козмино дело које је тада било новина.¹⁴ Бројна места у ГРС, која су снажно наводила на закључак да је то дело настало после XII века, најчешће су проглашавана за глосе, уместо да се дубљим истраживањима и ширењем поља истраживања према северним словенским државама – Чешкој и Пољској – покушало

¹³ Радојчић, *О најтамнијем*, 71.

¹⁴ Први је на ову везу упозорио Ј. Ковачевић, *О уводу Барског родослова*, Зборник за друштвене науке Матице Српске 13 – 14 (1956) 67 – 68 (Ковачевић, *О уводу*), користећи ове сличности као илустрацију књижевних манира једног времена. С друге стране, Банашевић, *Летопис*, 116 – 117, осетио је да можда постоји и непосредна веза између Козме Прашког и писца ГРС.

разумети како је писац из XII века могао да познаје тек нешто старије савременике из тих далеких земаља.¹⁵ И најзад, тзв. *хрватска редакција*, која се завршава смрћу краља Звонимира, као да никада није схваћена довољно озбиљно, већ се сматрало да су разлике између ХР и ГРС најпре настале услед доцнијих приписа, који нису постојали у првобитном, латинском предлошку (ЛР).¹⁶ Та велика заблуда, пре свега Фердинанда Шишића, довела је до тога да суштинско истраживање о ГРС, буде у приличној мери пригушено. Управо ХР/ЛР и њено завршно поглавље о насилној смрти краља Звонимира одаје веома јасно првобитну намену списка.

Највише се овим делом бавио хрватски историчар Фердинанд Шишић. Посветио му је опсежну студију у којој је покушао да проникне у читав низ тешких питања које овај спис поставља пред истраживача.¹⁷ Свакако, упркос многим опажањима која је начинио, Шишићу није успело да објасни сва она места која су одударала од његових основних закључака. Ти закључци могли би да буду сумирани на следећи начин:

ГРС је написало неко црквено лице из барске архиепископије у време византијског цара Манојла Комнина, нешто пре 1180. године.¹⁸

Аутор списка је био Словен, домаћи човек.¹⁹

*Тенденција дела била је дакле дидактичко-забавна за узан круг Барана, односно Дукљана.*²⁰

У млађим годинама исти аутор је написао своје дело на словенском језику, тј. ону редакцију која се у историографији назива *хрватском* (ХР), да би касније, у старости, превео тај спис на латински.²¹

¹⁵ О овоме видети ниже.

¹⁶ За Шишићевим закључцима повео се и Н. Радојчић, *Легенда о смрти хрватскога краља Димитрија Звонимира*, Глас СКА 171 (1936) 55 – 57 (= Радојчић, *Легенда*).

¹⁷ Шишић, *Летопис*, 47 – 255; 420 – 466.

¹⁸ Шишић, *Летопис*, 105.

¹⁹ Шишић, *Летопис*, 184.

²⁰ Шишић, *Летопис*, 165. С друге стране Јиречек, *Историја I*, 131, сматрао је да је ГРС настао да би се повећала слава ових малих кнежева у околини Бара. Mošin, *Ljetopis*, 26 – 27, мислио је да је ГРС написан *u svrhu veličanja Dukljanske države*, али и да је могао да *znatno podupre barske molbe pred rimskom stolicom* (тј. за обновом архиепископије).

²¹ Шишић, *Летопис*, 108.

Писац је припадао бенедиктинском реду; користио се малим бројем извора – пре свега бенедиктинског постања, али најпре народним предањем као основном својих сазнања о најстаријој прошлости Дукље и уопште Јужних Словена; његови литерарни домети су скромни и засновани су на познавању Библије.²²

Ови основни Шишићеви закључци, сумарно наведени, довођени су у питање радовима других истраживача, пре свега Милорада Мединија, Владимира Мошина, Славка Мијушковића, Николе Банашевића и Едуарда Перичића.²³ Поменути истраживачи, који су ГРС посветили монографије, на поједина питања која је Шишић решио, вратили су се и тумачили их другачије. У крајњем исходу може се рећи да историографија данас не може да прихвати Шишићеве закључке као коначне, али да ни закључци потоњих истраживача не могу да буду прихваћени без извесне, тачније, без веће, задршке. Чини се да је свако од истраживача допринео да се мало боље осветле само нека питања. Основно оптерећење које су сви аутори имали, изузев Славка Мијушковића, било је да је дело настало средином XII века у Дукљи. Славко Мијушковић, с друге стране, заведен идејом да је дело написано у славу Балшића, померио је настанак овог списка у XV век. Тежећи да ово докаже, Мијушковић је неке од својих, иначе снажних аргумената, сам обесмислио.

С друге стране чини се као да истраживачи нису довољно пажње поклањали тзв. *хрватској редакцији*, јер би правилним разрешењем времена, места настанка и намене овог списка, могло далеко сигурније да се приступи решавању истих или сличних питања у односу на *коначну латинску редакцију* (ГРС). Такође, изузев Мединија, који је једини, иако не сасвим убедљиво и стручно, покушао да се позабави језичком анализом ГРС, овакви напори су изостали код других истраживача, чиме је занемарена методологија која је могла да доведе до тачнијег датирања настанка рукописа или извора којима се писац користио. С друге стране Шишић, сам, себи је дозволио велику слободу да многа места у ХР и ГРС, која нису одговарала његовом виђењу времена настанка овог списка, прогласи за доцније глосе.²⁴ Ово је осетио и Владимир Мошин, који је сматрао да већина Шишићевих глоса то заправо нису, али је и сам, руковођен

²² Шишић, *Летопис*, 182 – 184; Жиречек, *Историја I*, 131.

²³ Видети напомене 2 и 3.

²⁴ Шишић, *Летопис*, 174, 182 – 183, 421, 423, 426, итд.

својом замисли да је ГРС настао баш 1149. године, занемарио многе чињенице које су га, када је сам одбацио бројне Шишићеве интерполације, морале довести у прилику да тачније одреди време настанка ГРС – што он није учинио.²⁵

Све напред изречено само је кратко сумирање стања истражености ГРС. Јасно је да су недоумице око ГРС бројне и да коначних одговора на многа питања још увек нема – почев од личности аутора, разлога писања списка, пишчевих извора и правилног разрешења политичке тенденције списка. Колико је истраживачима било тешко да разјасне нека суштинска питања из ГРС, биће довољан само један пример да илуструје сву замршеност самог текста. Наиме, ни до данас није постигнута сагласност око основног питања да ли је писац Словен, Србин или Хрват из Зете или можда Роман из Зете.²⁶ Занимљиво је да никада није ни претпостављено да би он могао да буде, на пример, странац. И то је јасно због чега, јер се у огромној литератури о ГРС, насталој пре свега у Хрватској и Србији, стално тежило томе да то дело, ако је икако могуће, остане најстарији књижевни споменик тих народа и да је настало из пера домаћег писца. Из истог разлога се упорно истрајавало на датирању ГРС у средину XII века, вероватно из неке, иако пригушене романтичарске тежње, да оба поменути народа имају већ у то доба своје историјско дело, попут других европских народа. Зато је, ваљда, Фердинанд Шишић онако експлицитно закључио да је читаво дело једна целина и душевни продукт једног истог аутора.²⁷ Иако су се овим списом бавили и изузетни зналци и следбеници критичке школе у јужнословенској историографији, почев од Фрање Рачког, Стојана Новаковића, Станоја Станојевића, Николе Радојчића или Фердинанда Шишића, у свима је, чини се, романтичар победио критичара, односно, мало грубље речено, сањар је поразио научника.

Овом књигом, уз коју је приређено и критичко издање ГРС на основу два сачувана латинска рукописа – београдског и ватиканског – покушаће да се одговори на више питања. Прво,

²⁵ Примедбе на Шишићево глосирање Мошин је углавном истакао у пратећим напоменама свога издања ГРС; упор. Mošin, *Ljetopis*, passim.

²⁶ О овим мишљењима видети Банашевић, *Летопис*, 30 – 37.

²⁷ Шишић, *Летопис*, 108. Тако и, Мијушковић, *Љетопис*, 114. Супротно, В. Ћоровић, *Scripta minora*, уред. М. Д. Стефановић – Б. Маринковић, Ваљево 1998, 80 – 81 (=Ћоровић, *Scripta minora*).

анализом текста показале се где је, када и због чега, настала ЛР, односно првобитна верзија списка, данас сачувана само у ХР и Марулићевом латинском преводу (ХЛ). Друго, покушаће што тачније да се реконструишу извори којима се писац користио. Треће, биће засебно испитан онај део ГРС који следи после ХР, као и текстуални однос ХР и ГРС у оном делу где излагање тече напоредо. Четврто, утврдиће се због чега и за кога је писац одлучио да свој првобитни састав прошири. Пето, биће анализирани извори којима се писац користио у ЛР/ХР и коначној редакцији (ГРС). Шесто, биће изнети закључци о личности аутора, његовом пореклу и животу, као и о могућем наручиоцу дела. Свакако, током овог испитивања биће додирнута и бројна друга питања и недоумице којих има заиста много.

Како би читалац могао да прати излагање коментара из прве књиге, сва цитирана места биће наведена према критичком издању у првој књизи. Читалац ће такође приметити да многе расправе и чланци који се баве ГРС нису наведена у пратећим напоменама. Објашење за овакав поступак већ је једном приликом дао Фердинанд Шишић, рекавши да су се *Летописом Попа Дукљанина бавили многи звани и незвани писци*.²⁸ Другим речима, много је радова који уместо да решавају проблеме, само стварају нове, односно клизе са поља критичке историографије у неке друге, далеко мутније воде. Стога ће у литератури бити коришћена само они чланци или монографије, које заиста имају сигурно утемељење у научној методологији.

Средњовековна историјска дела никада не настају тек тако, као богиња Атина из Зевсове главе. Писци увек пишу са одређеним разлогом. Најчешће су у питању монаси, нешто ређе световна лица. И једни и други најчешће пишу за некога довољно богатог, моћног или угледног човека који њихов труд може и да награди.²⁹ Наручилац дела даје тон излагању и жељени циљ. Већина тих писаца не пише за живота само једно дело. Историја у средњем веку није само литерарно дело, већ, чешће, политичко оруђе. У измишљеним генеологијама, догађајима и делима, неко може да слави једну династију или племићку породицу, а унизи или лоше

²⁸ Шишић, *Летопис*, 30. Овој скупу припада и рад S. Vujan, *La Chronique du prêtre de Dioclée, un faux document historique*, REB 66 (2008) 5 – 38.

²⁹ Како је Ковачевић, *О уводу*, 62, већ истакао, хагиографска дела обично поручује опат или приор манастира, односно епископ, а историјска нека висока личност, најчешће владар.

прикаже противничку.³⁰ Средњовековни писац једне историје не испитује шта је истина, већ шта је он мислио да је истина, односно, шта је пожељна истина за њега или наручиоца његовог дела.³¹ Хронике и летописи су у односу на историје и геста по своме саставу нешто сасвим друго.³² По правилу су далеко поузданије сведочанство времена у којем настају, јер догађаје бележе из године у годину, посебно летописи, иако и у њима може да буде пишчеве тенденције. Али историја као књижевно дело у средњем веку нема нимало додира са историјом чији је родоначелник Тукидид – јер не испуњава онај најважнији услов, да мора да је пише очевидац. Напротив, у средњем веку пише се о давним догађајима на основу извора који могу бити разнолике вредности – од народних прича до уверљивих докумената. Геста можда још више следе овај образац у којем се легендарно преплиће са стварним историјским догађајима. Све ово ваља имати на уму при испитивању ГРС, јер прави наслов овог дела, у свом коначном облику, писац је означио у уводном обраћању читаоцима: *Gesta regum Sclavorum*.³³ А тиме је већ доста рекао.

Најпознатији енглески историчари средњег века по правилу су личности у најближим везама са владарем или високим племством. Виљем Малмсбершки (о. 1080/1095 – о. 1143) био је најближи пријатељ Роберта, ерла од Глостера, сина енглеског краља; Хенри од Хантингтона (о. 1080 – 1155), опет, близак пријатељ енглеског краља Хенрија I (1100 – 1135); Гиралд Камбрешки (о. 1146 – о. 1220) и Петар од Блоа (о. 1135 – о. 1203) били су на двору енглеског краља Хенрија II (1154 – 1189), да се задржимо на примерима из Енглеске.³⁴

³⁰ Видети, R. Moore Howard, *Standing in the Shadow of Giants: Plagiarists, Authors, Collaborators*, Westport 1999, 64; A. Gransden, *Legends, Traditions and History in Medieval England*, London 1992, 130 – 133.

³¹ Видети, R. Morse, *Truth and Convention in the Middle Ages: Rhetoric, Representation, and Reality*, Cambridge 1991, passim; L. K. Karell, *Writing Together/Writing Apart*, Lincoln 2002, 8, нап. 7; *Medieval Concepts or the Past: Ritual, Memory, Historiography*, ed. G. Althoff – J. Fried – P. J. Geary, Cambridge 2002, passim.

³² О хроникама, летописима и гестама, видети, D. Dumville, *What is Chronicle?*, The Medieval Chronicle II, ed. E. Kooper, Amsterdam 2002, 1 – 28; P. Damian-Grint, *The New Historians of the Twelfth-Century Renaissance*, Woodbridge 1999, passim; G. M. Spiegel, *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography*, Baltimore 1999, passim, посебно 90 – 98, 177; Idem, *Historical Thought in Medieval Europe*, A Companion to Western Historical Thought, ed. L. Kramer – S. C. Maza, London 2002, 78 – 98.

³³ За тачно читање латинског предлошка, *Gesta regum*, а не *Gesta regnum*, како је у досадашњој литератури редовно навођено, видети, *Gesta regum Sclavorum I*, ed. D. Kunčer, Beograd 2009, VI (=GRS I).

³⁴ Упор. *Gesta regis Henrici secundi Benedicti abbatis I*, ed. W. Stubbs, London 1867, XII – XIX.

О тој веома извесној вези између наручиоца и аутора требало би повести рачуна и при испитивању ГРС. Како би се ово дело, сложено какво јесте, до краја правилно разумело, неопходно је пратити нит његовог излагања и тежњу описивања догађаја, политичку позадину и ток радње, која несумњиво тече од Хрватске према Дукљи, како би се могао, прво наслутити, а затим и јасније показати, прави циљ дела и открити, готово у негативу, наручилац списа. Када се ово има на уму, онда би се ваљало запитати, за кога је ово дело могло да буде написано средином или у другој половини XII века. Која је то личност, световна или духовна, која би у то време имала тако јаког интереса да повеже династије Хрватске и Дукље, како би се готово читава Далмација нашла обједињена под таквом (хрватском) династијом. У Млецима ту личност не треба ни тражити, јер се они кроз читав ГРС и не помињу; са једнаким исходом је поглед према Будиму, јер су Угари у ГРС приказани негативно, а и простор њихових тежњи је ограничен на подручје уз реку Саву. Остаје као могући избор само неко из Хрватске довољно моћан да наручи ово дело, али такве личности у Хрватској XII века једноставно нема. Исувише се истрајава на словенству владарске династије у ГРС, да би се могло помишљати да би наручилац могао да буде изван словенског света. На страни духовних прелата, само је архиепископ Сплита могао да има занимања да свој утицај увећава и према Горњој Далмацији – али се ГРС не бави црквеним, већ политичким, династичким или војним питањима. Већ овако сачињена, у основи једноставна анализа, потире XII век као доба настанка ГРС. Историографија сва ова питања углавном није ни постављала, па самим тим ни разматрала.

Изгледа да се заборављало да Далмација није острво, осамљена земља, која живи неки свој посебан културни живот, већ део тог истог европског света из којег прима и према којем зрачи свеколике утицаје. Тако ни Јадранско море није бескрајни океан, већ малени залив, лађом само дан путовања до Италије. Савремени човек изгледа да заборавља да су људи увек путовали, дакако, некада далеко спорије, али на подједнако удаљена места као и данас. Треба се сетити свих оних безбројних ходочасника, који су прелазили од Шпаније, Енглеске, Француске, Немачке, до Јерусалима и Свете земље, којима та велика растојања никакву сметњу нису представљала.³⁵ Једнако су се овим путевима кретали и

³⁵ H. Kleinschmidt, *Understanding the Middle Ages*, Woodbridge 2000, 278 – 282; J. M. Theilmann, *Medieval Pilgrims and the Origin of Tourism*, Popular Culture in the Middle Ages, ed. J. P. Campbell, Bowling Green 1980, 100 – 107; D. Webb, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, London – New York 2001, 1 – 20.

монаси, епископи, властела и владари, размењивали речи, ширили видике и знања. Свет средњег века саткан је од дела људи који су тада живели, као што је и данашњи свет од истих твари сазидан – људских врлина и мана, похлепе и милосрђа, мржње и љубави. Све ово, приликом испитивања ГРС, непрекидно мора да буде на уму истраживачима, јер се суштина света и људског деловања, врло мало променила.

РУКОПИСИ И ИЗДАЊА ГРС

Латинска редакција

Латинска редакција ГРС, сачувана је у два рукописа. Време њиховог настанка је, на основу воденог знака на хартији, средина XVII века (о. 1650). Један је у Ватикану, *Vat. Lat. 6958*, на основу којег је учени Трогиранин Иван Лучић, први објавио ГРС у својој књизи *De regno Dalmatiae*.³⁶ Други се чува у Београду, у Народној библиотеци Србије, а научној јавности постао је доступан тек 1962. године, када је откупљен.³⁷

Codex Vat. Lat. 6958 у Рукописном одељењу Ватиканске библиотеке, представља већи кодекс димензија 27 x 20 x 5 cm, укоричен у картонске корице пресвучене пергаментом. Сви листови имају исте водене знаке који указују на то да је читав кодекс преписан средином XVII века. ГРС се налази на фолијама 53 – 75. Наслов дела је Лучићев, онако како га је он насловио у своме *De regno Dalmatiae: Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*. Рукопис је калиграфски исписан и лако читљив.³⁸ Сам текст ГРС завршава се скраћеницом *etc.*³⁹ Важно је напоменути да у поменутом кодексу после ГРС следи превод ХР на латински језик од Марка Марулића: *Marci Maruli Patritii Spalat. Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta*.

Београдски рукопис, Р – 570, такође је писан на хартији димензија омање свеске, тзв. октав формата. Од фол. 1 – 30v налази се ГРС под насловом: *Deocleanvs in vitis Regvm Dalmatiae et Croatiae*,

³⁶ *Joannes Lucius De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amselodami 1666, 287 – 302 (= *De regno*). Шишић, *Летопис*, 27, нап. 3, вели да је овај рукопис написан баш Лучићевом руком. С друге стране, Мијушковић, *Љетопис*, 42, показао је да ГРС није писан Лучићевом руком.

³⁷ Рукопис Р – 570 Народне библиотеке Србије (погрешно сигниран међу ћириличке рукописе).

³⁸ Према, Мијушковић, *Љетопис*, 41 – 42.

³⁹ Мијушковић, *Љетопис*, 169.

док се на преосталим страницама налази ХР у латинском преводу Марка Марулића, почев од фол. 36 до 47v, под насловом: *Regvm Dalmatiae et Croatiae Historia vna cum Salonarvm desolatione*. Текст ГРС завршава се у виду колофона. Стилизоване линије испод текста тешко је протумачити. Ипак, чини се да за разлику од ватиканског рукописа нема скраћенице *etc.* Према воденим знацима на хартији, београдски рукопис је настао 1648/1649. године. Овај рукопис је први пут описао Мирослав Курелац, али од тада до данас, изузев код Едуарда Перичића, није побуђивао посебну пажњу историчара.⁴⁰ Важно је напоменути да је рукопис Р – 570 далеко слабије читљив од ватиканског рукописа; некако писан у журби и са сразмерно честим испуштањем појединих речи или делова реченица. За разлику од ватиканског рукописа, београдски рукопис има остављено празно место за исписивање великог почетног слова Р. Наравно, журни, помало алкави преписивач београдског рукописа, није осликао ово слово, макар имао намеру да то учини.⁴¹

Ватикански рукопис, према којем је Иван Лучић први обелоданио ГРС у његовом делу *De regno Dalmatiae*, под насловом *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*, 1666. године, настао је на основу рукописа којим се послужио Рафаел Леваковић, архиепископа Охрида.⁴² Наиме, Рафаел Леваковић 8. септембра 1648. године у писму Пропаганди у Риму, обавештава из Задра своје надређене да је током задржавања у Котору дошао у посед неких старих списа о краљевима Далмације и Србије, који сведоче о њиховој потчињености Светој столици.⁴³ У наредном писму, недатираном, а које би морало, по излагању судећи, да је настало после горе

⁴⁰ М. Kurelac, *Nepoznati rukopis "Ljetopisa Popa Dukljanina"*, HZ 21 – 22 (1969) 651 – 653.

⁴¹ Није јасно на основу чега је Курелац закључио да су београдски и ватикански рукопис настали са различитих предложака; упор. Kurelac, *op. cit.* 652.

⁴² Своју тачну титулу забележио је Леваковић 1638. године: *Ego fr. Raphael Levacovich, Croata, Ordinis Min. Observantis Provinciae Bosnae, Croatiae, Theologus, Lector et Praedicator generalis, Ordinis Pater; nec non Custodiae Bulgariae de consensu eminentissimi DD. Francisci Cardinalis Bareberini, totius Seraphici ordinis Protectoris, Correctoris et Gubernatoris...*; *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799*, ed. E. Fermendžin, *Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium* 18, Zagreb 1887, 50 (= *Acta Bulgariae*). Као архиепископа Охрида (покојног) помиње га *Petrus Kokić custode di Bulgaria et vicario generale di Soffia* 5. децембра 1651. године: *Raffaele Croata, già arcivescovo di Ohrida; Acta Bulgariae*, 220 – 221.

⁴³ E. Fermendžin, *Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620 – 1648*, *Starine* 24 (1891) 38: *Qui pure trovai certe anticaie de Rè di Dalmazia e Servia, che dimostrano, come quelle parti obedivano alla sede apostolica, e mi poi a copiarle di propria mano.*

поменутог, Леваковић уочи свог пута у Албанију и Охрид помиње своје списе, који би у случају његове смрти требало предати Пропаганди у Риму, међу којима је поново дело под насловом *Historia de Re di Dalmatia*, а које му је дао господин Пасквали, викар епископа.⁴⁴ Уз овај рукопис, Леваковић помиње и *Historia di Toma archidiacono Spalatense*.⁴⁵

Како је већ напоменуто, београдски рукопис је писан у журби, што је као последицу имало испуштање појединих речи, промену редоследа речи или целих реченица. Али у суштини, битних разлика између ватиканског и београдског рукописа – нема.⁴⁶ Они су несумњиво настали са истог предлошка.⁴⁷ Ипак, београдски рукопис показује једну важну особеност. Наиме, у ватиканском рукопису почетно слово R у првој речи *Rogatus* којом ГРС почиње, написано је уобичајеном величином,⁴⁸ док у београдском рукопису оно недостаје, али је преписивач оставио простор за велико почетно слово које је намеравао доцније да украси и исцрта. Може се претпоставити да је и на примерку са којег је преписивао ово слово заиста било стилизовано. Овоме у прилог иде и Швандтнерово издање из 1748. године које такође почиње великим словом R, на подлози која представља неки град, док испод вињете пише *Rhizinium*, тј. Рисан.⁴⁹ Према Шишићу, Швандтнер је само прештампао Лучићево издање,⁵⁰ али изгледа да ни он сам то није проверавао баш помно, јер управо ова појединост показује да је постојао један латински рукопис који је почињао великим почетним словом R, јер простор за то слово оставља и преписивач београдског рукописа. Што је још важније, Рисан, који се јавља испод овог слова, није ту случајно, већ најпре указује на место где је тај препис настао.⁵¹ Ако се има у виду да је Леваковић рукопис

⁴⁴ *Ibid.* 40, *Ho trovato e copiato una Historia data mi qui dal Signor Pasquali, vicario di questo Msg. Vescovo, de Re di Dalmatia.*

⁴⁵ *Ibid.* 40.

⁴⁶ Видети примере у *GRS I*, II – V.

⁴⁷ О овоме, исцрпније, *GRS I*, VII.

⁴⁸ Мијушковић, *Љетопис*, 125.

⁴⁹ *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex recogniti et emendati a Ioanne Georgio Schwandtnero, Scriptorum rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum, et Sclavonicarum veteres ac genuini III, Vindobonae 1748, 486 – 509.*

⁵⁰ Шишић, *Љетопис*, 29.

⁵¹ Швандтнер је и иначе имао обичај да у својим издањима старих аутора ставља велико прво слово украшено вињетом на почетку самог дела или значајнијег одељка. Тако је издање Туберонових Коментара започео великим почетним словом *N(olent)* украшеним вињетом града, док је испод написано *St. Nicolaus*; упор. *Lvdovici Tyberonis Dalmatae abbatibus Commentariorum de rebus suo tempore*, ed. I. G. Schwandtner,

пронашао у Котору, односно добио од господина Пасквалија, а сам каже да га је преписао својом руком, онда је тај рукопис са којег је преписивао морао да има велико слово R на почетку и могао је да настане управо у Рисну. Швандтнер је, некако, имао било другу копију са Пасквалијевог предлошка, што је извесније, било сам Пасквалијев рукопис, што је само хипотетички могуће.⁵² Тако се показује да су београдски и латински рукопис ГРС настали на основу једног истог – по свему судећи – Пасквалијевог предлошка.

У сваком случају београдски и ватикански рукопис нису у међусобној непосредној вези, али их спаја заједнички предлошак.⁵³ Такође, не може бити случајно да и београдски и ватикански рукопис имају и Марулићев латински превод ХР. Различити наслови који се у оба рукописа и у обе верзије (ГРС и Марулићева ХЛ) јављају, последица су тога што наслова на предлошку није ни било, већ су писари произвољно ставили наслов за који су мислили да је најпогоднији. А различитост графологије рукописа јасно доказује да су у питању два различита преписивача, тј. две руке.

Рафаел Леваковић оставио је дакле један, додуше танушан траг, код кога се 1648. године налазио рукопис ГРС са којег су начињени данас познати преписи – ватикански и београдски. У питању је Пасквали (*Pasquali*) викарни епископ, ваљда Рисна. Породица *Pasquali* у Боки није непозната. Један од Пасквалија, Лудовико, војник по професији, заробљен од Турака код Кандије (Крит), затим њихов сужањ у Африци, имао је занимања и за књижевност. Тако је, после повратка у Котор, некако пред смрт, послао своме пријатељу Лудовику Долчију своју поезију, коју је овај штампао у Венецији 1551. године (*Ludovici Pascalis Carmina*).⁵⁴ Његов је сродник сасвим сигурно и Антоније Пасквали којег помиње Фарлати у списку рисанских епископа који је изабран за епископа Рисна 1520. године и који се у црквеном смислу потчинио Напуљу. Доцније, од 1540. године, Рисан је био под которском дијецезом.⁵⁵ Чланови ове породице и касније су исказивали тежњу ка писању

SRH III, Windobonae 1746, 107. С друге стране, у Швандтнеровом издању Марулићевог превода ХР испод вињете великог почетног слова у имену цара Јустинијана (*Iustiniano*) нема никаквог натписа испод вињете.

⁵² Неколико разлика које се могу опазити у Швандтнеровом издању ГРС, у односу на Лучићево издање, несумњиво указују на то да је Швандтнер испред себе имао један рукопис ГРС.

⁵³ Упор. *GRS I*, VII.

⁵⁴ Bulletin de Bibliophile Belge XII, Bruxelles 1856, 140.

⁵⁵ *Illyricum sacrum VI*, ed. D. Farlati, Venetiis 1800, 410 – 420 (= *Illyr. sacr.*).

књижевних састава, посебно поезије, па је тако доктор Ђузепе Пасквали (*Pasquali dottor Giuseppe*) објавио своје *Canzone per sua Eccellenza Signor Francesco Grimani Provveditor Generale in Dalmazia et Albania* (Венеција 1756).⁵⁶ Стога, ако се има у виду оно *Rhizinium* забележено у Швандтнеровом издању ГРС, затим Леваковићево сведочанство да је препис начињен са предлошка који му је дао (да се послужи њиме, дабоме) викарни епископ Пасквали, а како је Рисан од 1540. године био под которским епископом, онда је врло извесно да је ватикански рукопис ГРС преписан у Рисну, јер је Пасквали највероватније могао бити викарни епископ которског епископа управо у Рисну.

Поставља се питање одакле је породица Пасквали добила свој препис ГРС. Ако се има у виду несумњива сличност италијанског превода ГРС који је обелоданио Мавро Орбин 1601. године, са ватиканским и београдским рукописом, а сам Орбин имао испред себе најмање три латинска предлошка, међусобно веома слична,⁵⁷ онда је врло извесно да је неко од чланова породице Пасквали најпре из Дубровника могао да набави један препис ГРС. Како се показало, више чланова ове породице занимало се за књижевност. Изненадна појава рукописа ГРС у Рисну, односно Котору 1648. године, можда је и знак да је рукопис не много пре ове године доспео у власништво породице Пасквали најпре из Дубровника. Јер, не треба заборавити да, мимо дубровачких писаца – Лудовика Туберона, Николе Рањине и Мавра Орбина, нико у Далмацији није знао за коначну латинску редакцију ГРС.

Италијанска редакција

У делу Мавра Орбина, *Краљевство Словена*, сачуван је италијански превод латинске редакције ГРС, који је, свакако, понегде нешто ближи оригиналу него ватикански и београдски рукопис.⁵⁸ Како ће се у даљем излагању показати, Орбин је испред себе имао најмање три латинска рукописа и најмање један словенски текст ХР, али и Марулићев превод ХР (ХЛ). Тако би најстарији познати рукопис ГРС заправо био из 1601. године када је Орбин објавио своје *Краљевство Словена*. Оно што је веома важно,

⁵⁶ *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, ed. G. Valentinelli, Zagabria 1855, 49.

⁵⁷ О овоме видети ниже.

⁵⁸ *Mauro Orbini, Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 205 – 239 (= *Orbini*).

како проистиче на основу Орбинових записа на маргини основног текста ГРС који прате његово италијанско издање, јесте да је он имао испред себе и хрватску редакцију. Ово је уочљиво на самом почетку ГРС, јер Орбин повремено, на маргини, наводи податке који се могу наћи само у ХР. Тако на пример, на оном месту у ГРС где се говори о доласку Бугара у провинцију Силодуксију, Орбин на маргини додаје *Seleucia*, како преноси и ХЛ, односно Марулићев превод ХР. Исто поступа када говори о тзв. Сабору на Ливањском пољу, додајући на маргини да се тај владар прво звао Будимир, а када је примио хришћанство прозвао се *Svetopelek*, по словенском за *santo*.⁵⁹ ХЛ има да је овај сабор био на пољу Далме, док ХР каже *на планини, ка се дише Хливај*, тј. у Ливну, што Орбин такође ставља на маргину уз главни текст.⁶⁰ Такође, говорећи о краљу Остривоју, на маргини Орбин ставља да га други зову Крстивој, тачно онако како се налази у Калетићевом препису ХР.⁶¹ Дакле, Орбин не само што је сачувао најстарији латински текст у своме италијанском преводу, већ се користио ХР (у Калетићевом препису) и ХЛ. Занимљиво је да он не препознаје ХР и ХЛ као истоветан са ГРС, јер тамо где се овим верзијама служи он обично каже да *други кажу*, показујући тиме да ХР и ХЛ сматра за неки други извор, различит од ГРС.⁶² Занимљиво је да ове ситне Орбинове допуне на маргини његовог издања ГРС, колико је нама познато, нико није посебно тумачио. Оне су важне и због опште оцене Орбиновог рада, јер је он овде показао да је практично направио једно рудиментарно критичко издање ГРС, а својим поступком колационирања више рукописа одао се као изузетно пажљив преводилац, а самим тим и као озбиљан научник.

Сада би ваљало разрешити како је Орбин дошао не само до ГРС, већ и до ХР и ХЛ. Да ли је он сакупио све варијанте ГРС или је све то већ постојало у Дубровнику и пре Орбина. Требало би се вратити на почетак XVI века, из којег потиче прво поуздано сведочанство о постојању ГРС у Дубровнику. Лудовик Цријевић Туберон, бенедиктинац, дубровачки Салустије, докторант у Паризу, опат манастира Св. Јакова у Вишњици онкрај Дубровника,

⁵⁹ *Orbini*, 208 – 209.

⁶⁰ *Orbini*, 210.

⁶¹ Само Калетић има Крстивој, уместо Остривој, како бележи Марулић на основу Папалићевог преписа.

⁶² *Orbini*, 208: *Altri hanno Seleucia*; 213: *Dicono altri, che Christioui, o uero Ostrioui nipote, & non figliulo di Tuardoslau...*

први је дубровачки писац који се изричито позива на ГРС.⁶³ Туберон је писао историјско дело *Коментарје свога времена* дуги низ година, можда већ током свог осамнаестогодишњег боравка у манастиру Св. Андрије на истоименом острвцу поред Дубровника.⁶⁴ У почетку није имао намеру да се бави најстаријом прошлешћу Дубровника, али је касније изненада одлучио да у свој основни текст пете књиге *Коментара* ипак удене и неколико страница о почецима Дубровника.⁶⁵ Туберон упозорава читаоца да постоји више прича о томе, а да ће он да пренесе само оне које му се чине истинитима, као и да неће сам измишљати нове.⁶⁶ Затим открива да ће у том свом излагању углавном следити Дукљанина (*sequens imprimis Docleatem authorem, qui incolumi adhuc Doclea*) на основу рукописа, веома старог изгледа (*Quae quidem scripta, licet essent uetustissima specie...*) који му је дошао у руке (*quum ad manus meas peruenere...*) и који је истина веома пропао, али не толико да се не би могао читати (*...non tamen adeo multorum annorum tabe corrupta erant, ut legi non possent*).⁶⁷

Туберон је, иначе, веома затворен писац у погледу одавања извора којима се користио. Веома ретко он наводи извор на основу којег нешто пише, а када то чини то су углавном добро познати антички писци.⁶⁸ Све што је Туберон написао о најранијој прошлости Дубровника, данас се може са сигурношћу разврстати на четири основна писана извора: 1. ГРС 2. *Анали дубровачког Анонима* 3. *De administrando imperio* Константина Порфиrogenита, поглавље 29. 4. Стихови најстаријег познатог дубровачког песника Милеција (прва половина XIV века). Тако је и уметак о најстаријој прошлости Дубровника настао комбиновањем вести из ових извора.

Тако рецимо, говорећи о пропасти Епидаура на основу ГРС, Туберон умеће податак о епископу Јовану на основу дубровачког Анонима. Из истог извора је и податак о Бурнуму.⁶⁹ Када помиње Бодина и опсаду Дубровника, наводи да је он краљ Босанаца,

⁶³ *Lvdovici Tyberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibus suis I - II*, ed. V. Rezar, Zagreb 2001, I, 87 (= *Tubero*, за први књигу, и Rezar, *Tubero*, за другу књигу).

⁶⁴ Rezar, *Tubero*, XIV.

⁶⁵ *Tubero*, 87 – 95.

⁶⁶ *Tubero*, 87, *Nec equidem aut fabulas ab aliis confictas sequar, aut ipse nouas componam...uerum omnia uel ex uero hausta, uel quam simillima ueri in medium proferam...*

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Упор. Rezar, *Tubero*, XXXVII.

⁶⁹ *Tubero*, 88. *Annales Ragusini Anonymi*, ed. S. Nodilo, Monumenta spectantia hostoriam Slavorum Meridionalium 24, Scriptorum I, Zagrabiae 1883, 7, 19 (= *Anonymi*). За идентификацију *Spilan* = *Burnum*, Rezar, *Tubero*, 88, нап. 156.

податак који поново налази код дубровачког Анонима.⁷⁰ Тако се и попис реликвија које је Павлимир Бело донео из Рима у Дубровник, налази код дубровачког Анонима и Милеција.⁷¹

Будући да је Туберон изврсно познавао латински језик,⁷² његове реченице не одају траг спајања различитих извора, иако је јасно да је то управо чинио на основу различитих вести које се у тим изворима налазе и што ми данас можемо да утврдимо који су то извори. Ово, међутим, указује на то да је Туберон ванредно брижљиво приступио писању уметка о Дубровнику, прикупивши претходно све расположиве изворе, а затим их склопио у целину. Доцније, на молбу свога пријатеља Бернарда Банфија, архиђакона бачког, начинио је он од овог дела својих *Коментара* засебан спис који је назвао *De origine et incremento urbis Rhacusanae*.⁷³ Саме *Коментаре*, пак, посветио је Туберон своме пријатељу и мецени Гргуру Франкопану, архиепископу калочко-бачком (тј. острогонском).⁷⁴

Сада се поставља питање како је Туберон дошао до ГРС. Милеције, на пример, не познаје писање ГРС, јер се на основу сачуваних Милецијевих стихова код Николе Рањине (средина XVI века), не може уочити траг познавања ГРС.⁷⁵ Што је још важније, ни код дубровачког Анонима ових трагова нема, а ово дело је настало најраније у другој половини XV века.⁷⁶ Стога, јавља се мисао да је Туберон не само први дубровачки писац који је познавао ГРС, већ и да је управо он унео овај спис у Дубровник. Израз *quint ad manus meas pervenere* као да показује да га је Туберон однекуд добио, односно да га је он донео у Дубровник. Једино раздобље, мимо оног у Паризу нешто пре 1485. године, када је Туберон боравио изван Дубровника, било је 1508. године. Тада се он обратио Већу умољених да му дозволи путовање у Калочу код архиепископа калочког Франкопана, што му је Веће умољених и допустило.

⁷⁰ *Tubero*, 93; *Anonymi*, 26. Бодин код Анонима уопште не учествује у опсади Дубровника, већ босански краљ Стефан.

⁷¹ *Tubero*, 90; *Anonymi*, 3; *Annali di Ragusa del magnifico Ms. Nicolò di Ragnina*, ed. S. Nodilo, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium 24, Scriptores I, Zagrabiae 1883, 174 (= *Ragnina*). Код дубровачког Анонима, он је Радослав Бело; упор. *Anonymi*, 3 – 6.

⁷² Rezar, *Tubero*, LIX.

⁷³ Rezar, *Tubero*, XL – XLI.

⁷⁴ Rezar, *Tubero*, XL.

⁷⁵ Милецијеви стихови су сачувани у Аналима Дубровника Николе Рањине; *Ragnina*, 174, 207 – 209, 211 – 212, 214 – 217, 226. За однос Милеција, дубровачког Анонима и ГРС, видети, Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, ИЧ 50 (2003) 9 – 32.

⁷⁶ Упор. R. Gyug, *Medieval Culture in Constat*, New York 2003, 78.

Остао је у Калочи можда и годину дана.⁷⁷ Када се вратио из Калоче почео је да пише додаток о Дубровнику, а затим за свога пријатеља Банфија и посебну књижицу о почецима и развоју Дубровника. Молба Банфија и сам почетак писања поглавља о почецима Дубровника, после повратка из Угарске, наводе на закључак да је Туберон управо током свог боравка у Угарској најпре могао да дође у посед рукописа ГРС и донесе га у Дубровник. Тубероново опис овог рукописа, да је изгледом одавао највећу старост, указује на то да је у питању пергамент. Израз да се ипак могао читати не помаже баш много у одређивању старости овог рукописа, јер пергамент по својим особинама, уколико се примерено чува, задржава добру очуваност мастила и читљивост текста стотинама година.⁷⁸

Туберонова заоставштина је покојниковим тестаментом веома брижљиво подељена. Међутим, у тестаменту нема помена његових књига.⁷⁹ Последње две деценије живота он је провео као опат бенедиктинског манастира Св. Јакова у Вишњици, знаменитог управо по томе што је имао веома богату библиотеку.⁸⁰ Можда је Туберон своје књиге још за живота спојио са манастирском библиотеком, па им отуда у тестаменту нема помена. У сваком случају Никола Рањина, који пише своје Анале Дубровника око 1550. године, користио се ГРС. Такође, исти писац је у своме делу донео и подужи одељак, у чак две варијанте, из 29. поглавља Порфирогенитовог *De administrando imperio*, које је познавао и Туберон.⁸¹ Ове две појединости указују на то да је Никола Рањина користио Туберонову заоставштину, а самим тим и рукопис ГРС. Ово би несумњиво указивало на то да су већ тада направљени први преписи ГРС са Тубероновог предлошка.

Мавро Орбин је, будући такође бенедиктинац и једно време приор манастира Св. Андрије, свакако имао приступ Тубероновој заоставштини.⁸² Орбин, наиме, користи Туберонове *Коментаре* на основу рукописа, будући да дело до 1601. године, када Орбин

⁷⁷ Rezar, *Tubero*, XVI.

⁷⁸ Упор. R. E. Krebs – C. A. Krebs, *Groundbreaking Scientific Experiments, Inventions and Discoveries of the Ancient World*, London 2003, 98 – 99.

⁷⁹ Rezar, *Tubero*, XVI.

⁸⁰ Туберон је од 1502. године био опат у манастиру Св. Јакова у Вишњици; упор. Rezar, *Tubero*, XIV.

⁸¹ О употреби Порфирогенитовог *De administrando imperio* код дубровачких писаца XVI века, видети, Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus and the Ragusan Authors Before 1611*, IČ 53 (2006) 145 – 163.

⁸² *Mavro Orbini Kraljevstvo Slovena*, ured. F. Šanjek – S. Husić, Zagreb 1999, 13 – 14.

објављује своје *Краљевство Словена*, још увек није било штампано, нити ће бити још дуги низ година после Орбина. Важно је напоменути и да је врло брзо после Туберонове смрти део библиотеке из његовог манастира Св. Јакова пренет на Мљет у цркву Св. Марије, где се Орбин иначе замонашио.⁸³ Тако је Орбин, највероватније, имао испред себе и онај стари рукопис ГРС који Туберон описује, али мимо њега још најмање два преписа која су са тог истог предлошка настала у међувремену. Могуће је да је један од ових преписа настао за потребе Николе Рањине. Разлике између ова, најмање три латинска рукописа ГРС, са којих је Орбин колационирао текст, готово су безначајне, што не би био случај да су преписи настајали са различитих предлогака, јер би се тада рукописи знатније разликовали.⁸⁴ Отуда се може закључити да је око 1510. године најстарији рукопис ГРС Туберон донео у Дубровник из Угарске. Да ли му га је поклонио Франкопан или Банфи, остаје мутно, али је несумњиво посредовањем ове двојице или људи из њиховог културног окружења Туберон дошао у посед најстаријег текста ГРС. Како никакви други преписи ГРС нису познати изван овог Тубероновог – Рањиновог – Орбиновог круга, може се закључити да је тај рукопис који је Туберон донео у Дубровник, по свој прилици могао бити аутограф. Како је и када аутограф доспео у Угарску биће разматрано на крају ове књиге у поглављу о аутору ГРС.

Што се тиче ХР и ХЛ, будући да их је Орбин имао испред себе, док Туберон и Рањина ова два списка не познају, јасно је да су ХР и ХЛ доспеле у Дубровник после 1550. године. Нема никакве сумње да је Мавро Орбин био тај који је за своје потребе, припремајући се за писање *Краљевства Словена*, набавио и донео у Дубровник ХР (у Калетићевом препису) и ХЛ. Тако је у Дубровнику направљен један кодекс на којем су били ГРС и ХЛ, а који је, по свему судећи, послужио као предлогак за настанак Пасквалијевог преписа, са којег су 1648 – 1649. преписани београдски и ватикански рукопис. С друге стране, ХР је била прибележена на засебном кодексу.

⁸³ Rezar, *Tabero*, XXXIX,

⁸⁴ Видети, на пример, А. Norton, *The Evidences of the Genuineness of the Gospels*, London 1847, 191; В. О'Brien, *The Instituta Cnuti and the Translation of English Law*, Anglo-Norman Studies 25, Proceedings of the Battle Conference 2002, ed. J. Gillingham, Woodbridge 2003, 179.

Хрватска редакција

Хрватска редакција, која је у старијој (хрватској) литератури обично називана *Кроника Хрватска*,⁸⁵ заправо је хрватски превод 28 поглавља једног историјског дела првобитно писаног латинским језиком, која ће касније, како верујемо, изостављањем последњих пет поглавља и додавањем нових 19 поглавља, постати ГРС. Иначе, подела на поглавља није постојала у оригиналном спису, већ је у историографији устаљена од времена првих издавача ГРС.⁸⁶ У старијој литератури, док још увек био није био познат београдски рукопис у којем су сачуване и латинска и хрватска редакција (у Марулићевом латинском преводу) тог првобитног списка, сматрало се да је Дмине Папалић, пољички кнез, пронашао ову књигу у Крајини, у дому Марковића, иначе кнежева пољичких, почетком XVI века.⁸⁷ Дмине Папалић је један примерак свога преписа дао своме рођаку, књижевнику Марку Марулићу, који је 1510. овај текст превео на латински језик. Тај превод је доцније Иван Лучић штампао у својој књизи *De Regno Dalmatiae*, а за њим и Швандтнер у *Scriptores rerum hungaricarum III*. Папалићев хрватски текст добио је 1546. године Јеролим Калетић и изнова га преписао. Будући да је Папалићев текст у међувремену изгубљен, Калетићев препис је данас најстарији текст хрватске редакције. Према Калетићевом препису Корчуланин Матија Капор је 1819. године начинио један препис који је 1841. године поклатио Људевиту Гају.⁸⁸ Један други препис, настао по Калетићевом препису, начињен је у Риму и њега је 1848. године Станко Враз донео из Прага у Загреб.⁸⁹ Међутим, Марулићев латински превод Папалићевог рукописа из 1510. године који је најалост данас изгубљен, више је препричавање него дослован превод. Сам Марулић у писму упућеном Папалићу наводи да је баш дословце преводио, што увидом у Калетићев препис Папалићевог предлошка, не одговара истини.⁹⁰

⁸⁵ I. K. Sakcinski, *Kronika Hrvatska iz XII veka*, Arkiv za povestnicu jugoslavensku, 1 (1851) 1 – 37 (= Sakcinski, *Kronika*).

⁸⁶ О овој подели на поглавља видети ниже у одељку о издањима ГРС.

⁸⁷ О Марковићима, пољичким кнежевима, видети, Шишић, *Летопис*, 154 – 156.

⁸⁸ Према Капоровом препису је и издање ХР у првој књизи (*GRS I*) коју је приредила Драгана Кунчер. Капоров препис је у власништву Свеучилишне библиотеке у Загребу, R – 4287.

⁸⁹ Мијушковић, *Летопис*, 9; Шишић, *Летопис*, 156.

⁹⁰ Шишић, *Летопис*, 157.

Међутим, Рукопис Р – 570 Народне библиотеке Србије, сачувао је неке важне податке. Наиме, наслов хрватске редакције, односно Марулићев превод на латински језик, прибележен на листу 36 београдског рукописа, гласи: *Regvm Dalmatiae et Croatiae historia una cum Salonarvm desolatione*, за разлику од наслова Марулићевог превода из 1510. године сачуваног у ватиканском рукопису: *Regvm Dalmatiae et Croatiae Gesta*, који је штампао Лучић.⁹¹ Други важан податак налази се у уводу из којег се дознаје да је Дмине Папалић пронашао рукопис 22. октобра 1500. године у Пољицама.⁹² Не само да се овим податком долази до тачне године и датума када је рукопис пронађен и преписан, већ нестаје и недоумица на коју Крајину се тачно мисли, јер је Лучић помишљао на Крајину код Бара.⁹³ Ова нејасноћа настала је услед Калетићевог сажимања Папалићевог кратког предговора у његовом препису: *Господин Дмине Папалић најде ово писмо у Крајини у Марковић у једне књиге старе писане хрвацким писмом. И исписа речени Дмине рич по рич. А ја Јеролим Калетић ово приписах из речених књиг на тисућа и пет сат и четрдесет и шест на седам дан отубра мисеца у Омишу. Богу хвала.*⁹⁴ Тако би се могло закључити да је Папалићев текст, сачуван у ватиканском и београдском рукопису у Марулићевом латинском преводу, највероватније ближи оригиналу, него Калетићев препис из 1546. године.

Рукопис који је Дмине Папалић пронашао у Пољицама 1500. године, био је, према Марулићевим речима, *caractere ac lingua Illyrica*.⁹⁵ Јеролим Калетић, који је читао Папалићев препис и уводне речи читаоцу, ово је пренео тачније, односно да је рукопис писан *harvackim pismom*. Сам језик истраживачима није представљао већи проблем, већ писмо којим је писано, иако ни то не мења битно

⁹¹ Живковић, *О првим поглављима*, 21, нап. 55. Међутим, доминиканац Винко Прибојевић, који је 1525. године у своме говору, одржаном на Хвару, и доцније штампаном у Венецији 1532. године, користио Марулићев превод ХР, помиње то дело као: *Mar. Marulus de regibus Illyriorum*; упор. *Vincentius Priboevius De origine successibusque Slavorum*, ed. G. Novak, Zagreb 1951, 69 – 70; 76. Винко Прибојевић је уједно и први далматински писац који користи ХЛ.

⁹² R – 570, fol. 36r. Шишић, *Летопис*, 156 – 157, који није познавао београдски рукопис, тачно је претпоставио да је Папалићев препис настао око 1509 – 1510. године, а Марулићев превод на латински језик 1510. године. Према Апостолу Зену (середина XVII века) Пољица (*Poglizza*) има око 1000 огњишта и много села, а пружа се по дужини до Омиша, а у ширину до Биска; упор. *Commissiones et relationes Venetae VII*, Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium 50, Zagreb 1972, 243.

⁹³ *De regno*, 444.

⁹⁴ Шишић, *Летопис*, 156.

⁹⁵ R – 570, fol. 36r.

суштину – да ли је ћирилица или глагољица.⁹⁶ У сваком случају и Папалић и Калетић су своје преписе сачинила латиницом. Шишић је темељно размотрио питање писма којим је хрватска редакција писана и закључио да је то ипак морало бити на ћирилици.⁹⁷ Најзад, сам Пољички статут у свом додатку из 1665. године, писмо којим је писан, а то је ћирилица, назива *арвацким* (хрватским) писмом.⁹⁸

Поставља се питање како је и када настала хрватска редакција. У београдском рукопису забележено је да је Папалић рукопис пронашао *in libro quodam peruetusto scriptam*,⁹⁹ док Марко Марулић у предговору своме латинском преводу хрватске редакције каже: *...inter vetustissimas gentis illius scripturas*.¹⁰⁰ У оба случају помињу се старе књиге, рукописи, међу којима се налазило и ово дело. Тешко да би овај израз могао да се примени на рукописе старе неколико деценија, па би стога требало допустити да је хрватска редакција настала најраније око 1450. године.¹⁰¹

Међутим, изгледа да је хрватска редакција, у свом оригиналном, латинском облику, настала и знатно раније, јер је у једном рукопису из каптолског архива у Сплиту (XII век), који се тиче цркве Св. Петра у Селу, прибележен један припис писан готицом XIV века, у којем се каже да је банску част установио краљ Светопелег и да је Звонимир био последњи хрватски краљ (*Isti fuerunt bani in Croacia de genere Croatorum a tempore regis Suetopelegi*

⁹⁶ Иван Кукуљевић-Сакцински је био сигуран да је у питању глагољица, јер су ћирилицу становници Далмације *nazivali prosto ćirilivom ili srbskom*; упор. Saccinski, *Kronika*, 1 – 2. Rački, *Ocjena*, 66, такође је сматрао да је у питању глагољица. С друге стране, Јагић и Чрнчић сматрали су да је у питању ћирилица; упор. V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga I*, Zagreb 1867, 117; *Popa Dukljanina Ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku*, прир. I. Črčnić, Kraljevica 1874, X – XI (= *Popa Dukljanina Ljetopis*).

⁹⁷ Шишић, *Летопис*, 160.

⁹⁸ *Hrvatski pisani zakoni*, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium I, Statuta et leges IV, Zagreb 1890, 120.

⁹⁹ R – 570, fol. 36r.

¹⁰⁰ Шишић, *Летопис*, 157.

¹⁰¹ M. Ančić, *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa Popa Dukljanina)*, Branimir, kralj hrvatski, ured. N. Budak, Zagreb 1990, 274 (= Ančić, *Ljetopis*), сматра да је хрватска редакција дело неког свештеника из околине Сплита који је живео у другој половини XIV или првој половини XV века. У старијој литератури, сасвим некритички се узимало да је хрватска редакција заправо првобитни текст који је доцније преведен на латински; тако, L. Jelić, *Duvanjski sabor*, VHAD 10 (1909), 135; D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim 1963, 443 – 469. Ово мишљење усваја, уз нешто више опреза и, Fine, *Balkans*, 310. С друге стране, I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 298, н. 138 (= Goldstein, *Hrvatski*), сматра да је ХР настала у XV веку, али се не изјашњава о језику на којем је састављена првобитна редакција.

usque ad tempus Suenimiri regis Croatorum).¹⁰² Овај податак, да је Светопелег (тј. Светоплек) установио банску част, налази се у ЛР/ХР/ГРС, а додатак о Звонимиру само у ЛР/ХР. Фердинанд Шишић, који је овај податак научно изнео и објаснио, сматрао је дакле, да је ово потврда о настанку хрватске редакције у XIV веку, која је настала тако што је неки непознати писац из околине Сплита, свештеник, превео са латинског оригинала (мисли се на ГРС, Т. Ж.) само онај део за који је мислио да садржи хрватску историју.¹⁰³ Чини се да овај закључак није сасвим тачан.

Наиме, у латинској редакцији ГРС владар се зове *Svetoplek/Sfetopelek*,¹⁰⁴ код Орбина *Svetopelek*,¹⁰⁵ док је у хрватској редакцији Будимир, *краљ Светог-пука*.¹⁰⁶ Код непознатог глосатора јасан је латински предложак: *regis Suetopelegi*, чиме се искључује постојање хрватског текста у време када је тај припис настао (средина XIV века). Преводац на хрватски (ХР) доследно греши у имену овог владара називајући га више пута краљем Светог-пука (једном чак и Светог-наука) у ХР.¹⁰⁷ Ова појединост, на први поглед такорећи ситница, може бити од велике помоћи у потрази за аутором хрватске редакције. Наиме, постаје сасвим јасно да је и овај текст био написан на латинском језику, а тек потом преведен на хрватски, најраније средином XV века.¹⁰⁸ Друго, будући да помиње краља Звонимира, непознати глосатор Св. Петра у Селу, саопштава и други важан податак, а то је да је латинска редакција, на основу које је настала хрватска редакција, постојала у свом првобитном облику закључно са поглављем 28, односно легендом о смрти краља Звонимира, најкасније већ од средине XIV века.¹⁰⁹ Стога се само појачава мисао, коју је већ давно изрекао Иван Кукуљевић-

¹⁰² Шишић, *Летопис*, 53. Овај кратак припис објавио је Фрањо Рачки, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, ed. F. Rački, Zagrabiae 1877, № 231 (= *Documenta*). Фрањо Рачки је такође сматрао да је припис на рукопису из цркве Св. Петра у Селу, настао на основу ГРС; упор. F. Rački, *Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod*, Rad JAZU 56 (1881) 136 – 137 (= Rački, *Hrvatska*).

¹⁰³ Шишић, *Летопис*, 162 – 163.

¹⁰⁴ *GRS I*, 32.25; 34.10; 38.12, 21; 40.15; 48.12.

¹⁰⁵ *Orbini*, 209.

¹⁰⁶ *GRS I*, 40a.21 – 22.

¹⁰⁷ *GRS I*, 36a.10; 38a.9; 40a.15 – 16; 48a.10 (Светог-наука); 60a.24 – 25.

¹⁰⁸ Радојчић, *Легенда*, 57, сматрао је да је поглавље о смрти краља Звонимира из XV века, најпре због мешања штокавштине и чакавштине.

¹⁰⁹ Будући да је већ средином XIV века забележен најранији траг постојања ХР на латинском језику, онда је потпуно непотребно расправљати о томе да ли је неки свештеник из околине Сплита саставио у XV или XVI веку ХР и тобоже проширио легендом о смрти краља Звонимира.

Сакцински, да је латинско-хрватску и латинску редакцију, саставила једна иста особа, у различито време¹¹⁰ и, додали бисмо, са сличним идеолошким намерама. Из овог закључка неминовно следи један други, далеко важнији, а то је да је аутор у младости боравио у Сплиту или околини овог града, док је у позним годинама живео у Бару. Како из предговора ауторовог латинској редакцији следи, у питању је свештено лице и старац, па се може са сигурношћу закључити да је он у својој младости или средњим годинама припадао сплитском клеру. Отуда је Шишићев закључак, веома битан за разумевање концепције читавог ГРС, да се ГРС као целина, односно јединствено дело, ширио од Дукље према Дубровнику, а потом и према Сплиту – погрешан.¹¹¹

Током анализе односа ХР/ЛР и ГРС показаће се да управо разлике у тексту потичу од истог писца који је саставио прво један краћи спис (ЛР), познат данас као ХР, а потом саставио једно опширније дело, ГРС, у које је унео претходни спис извршивши одређене измене. Смисао тих измена је такав да одаје исту мисао и манир, дакле истог писца, тако да се те промене никако не могу прогласити за доцније маргиналне приписе или глосе, које су временом ушле у основни текст, како је веровао Шишић.¹¹² Свака од тих промена, односно разлика између ХР и ГРС, имала је веома јасан смисао и разлог. Када би Шишићева теза, да је ГРС много глосирано дело, била прихваћена, онда би то значило да је то дело било веома читано током средњег века, али онда не би било могуће објаснити како се догодило да тако популарно штиво тихо нестане за наредна три столећа, да би се изненада појавило у Дубровнику почетком XVI века.¹¹³

¹¹⁰ Sakcinski, *Kronika*, 2. Слично је мислио и Мошин, *Ljetopis*, 33 – 34, *da je u hrvatskoj kronici sačuvana prvobitna redakcija prvoga sastavnog dijela Dukljanina, nadopunjena u XIV vijeku podacima o tri hrvatska kralja i znatno prerađena prilikom sastavljanja Dukljaninove kompilacije*. Можемо рећи да је Мошин (мимо Кукуљевића) био једини историчар који је опазио ову могућност да је ХР заправо првобитна редакција дела истог писца који је саставио и ГРС.

¹¹¹ Шишић, *Летопис*, 154.

¹¹² Шишић, *Летопис*, 154.

¹¹³ На пример, најпопуларнија енглеска хроника средњег века, *Брут енглески (Brut d'Engleterre)* из око 1335. године, сачувана је у више од 100 рукописа, а између 1350. и 1380. године преведена је и на енглески; упор. *The Wars of Edward III: Sources and Interpretations*, ed. C. J. Rogers, Woodbridge 1999, 21 – 22. Истоветан је случај са Кентерберџеским причама (*Canterbury Tales*) које су сачуване у бројним рукописима; писари су често преписивали приче према своме избору или додавали своја опажања, тако да се рукописи веома разликују; упор. S. Patridge, *Manuscripts and the Early History of Chaucer's Works*, Writing after Chaucer: Essential Readings in Chaucer and the Fifteenth Century, ed. D. J. Pinti, London 1998, 8 – 9.

Фердинанд Шишић је мислио да је хрватска редакција настала тако што је неки писац из сплитске околине, свештеник, превео са латинског оригинала само онај део списка за који је мислио да садржи хрватску историју, а да је потом додао оних пет поглавља која се завршавају убиством краља Звонимира.¹¹⁴ Занимљиво је да овај Шишићев, сасвим погрешан закључак, остаје камен темељац и у савременој хрватској историографији.¹¹⁵ Како је већ наговештено, овај закључак не може да буде прихваћен, већ само указује на то да је исти аутор, пошто је наставио да пише и прерађује своје дело у Бару, одстранио последњих пет поглавља која му из одређеног разлога више нису била потребна, јер је намена дела била унеколико промењена. Свакако, прва 23 поглавља је делимично прерадио у духу нове намене списка, како ће бити показано у анализи ХР/ЛР и њеном односу према ГРС. Уводна реч аутора у хрватској редакцији, *У име Бога свемогућег, творца неба и земље*,¹¹⁶ само потврђују да је аутор био свештено лице. Како ће се показати у анализи латинске редакције, јасно је да је он у Бару обављао далеко важнију свештену дужност него у Сплиту.

Досадашња издања ГРС и ХР

Латински текст ГРС први је објавио учени Трогиранин Иван Лучић (*Joannes Lucius*) у своме делу *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami 1666, на страницама 287 – 302.¹¹⁷ Том приликом Лучић је и предложио наслов *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*. У оквиру истог дела штампао је Лучић и Марулићев латински превод ХР (стр. 303 – 311), под насловом *Marci Maruli patritii Spalatensis Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*. Пре Лучића, Дубровчанин Мавро Орбин објавио је италијански превод ГРС у склопу своје књиге *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 205 – 239, али се Лучић Орбиновим издањем није служио, иако му је било познато. Важно је напоменути да је Орбин одредио наслов *La storia de' rè di Dalmatia et altri luoghi vicini dell' Illirico*. Како се Лучићев и

¹¹⁴ Шишић, *Летопис*, 163. Ђоровић, *Scripta minora*, 100, сматрао је да је хрватска редакција настала у XV веку.

¹¹⁵ Goldstein, *Hrvatski*, 299, нап. 138; Ančić, *Ljetopis*, 274.

¹¹⁶ *GRS I*, 2a.1 – 2; упор. Mošin, *Ljetopis*, 39, нап. 1.

¹¹⁷ Постоје три издања Лучићевог *De regno Dalmatiae*; амстердамско и франкфуртско из 1666. године и амстердамско издање из 1668. године. О разликама, које су суштински безначајне, видети Банашевић, *Летопис*, 7, нап. 2.

Орбинов наслов разликују изгледа да наслова испред текста рукописа није било ни на једном предлошку, било ватиканском којим се служио Лучић, било непознатом латинском предлошку, (односно више њих) са којег је преводио Орбин, већ су приређивачи према садржају и смислу одређивали наслов ГРС.

Обојица првих приређивача ГРС, Лучић и Орбин, нису вршили поделу на поглавља, већ је текст изложен у непрекинутом низу. Поделу на поглавља извршио је наредни издавач ГРС, G. Schwandtner, *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum, Scriptorum regum Hungaricarum III, Vindobonae 1748, 474 – 509*, поделивши читав текст на 42 поглавља. Иако се сматра да је Швандтнер само поново објавио ГРС према Лучићевом издању,¹¹⁸ неке појединости указују на то да је он ипак испред себе имао најмање један рукопис ГРС. Мимо већ помињаног великог почетног слова Р са натписом *Rhizinium* (Рисан) испод вињете града, о томе може да сведочи управо и ова подела на поглавља, коју би неко тешко могао тако прецизно да изврши без увида у сам рукопис. Швандтнер је такође у оквиру исте књиге објавио и Марулићев латински превод ХР.¹¹⁹

Иван Кукуљевић-Сакцински први је, уз веома кратак предговор, објавио хрватску редакцију 1851. године.¹²⁰ Потом је Иван Чрнчић објавио и ГРС и ХР, са веома корисним и опширним уводом, 1874. године.¹²¹ Том приликом извршена је и нова подела на поглавља; уместо дотадашњих 42 поглавља како је предложио Швандтнер, Чрнчић је сачинио нову поделу на 47 поглавља, која је у историографији задржана до данас.

Затим је Феринанд Шишић објавио *Летопис Попа Дукљанина*, Београд – Загреб 1928. Шишић је објавио латински текст према ватиканском рукопису, затим Орбинов италијански превод, хрватски текст Калетићевог преписа, такође са ватиканског рукописа, и напореда са њим Марулићев латински превод ХР. Ово је свакако било најпотпуније издање ГРС и веома је утицало на појачано занимање за ово дело. Шишић је такође своје издање пропратио веома исцрпном студијом која је до данас остала основна литература за изучавање ГРС. Упркос ширина захвата, пре

¹¹⁸ Шишић, *Летопис*, 29.

¹¹⁹ *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*, ed. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricum III, Vindobonae 1748, 510 – 524*.

¹²⁰ Sakcinski, *Kronika*, 1 – 37.

¹²¹ *Popa Dukljanina Lētopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku*, prir. I. Črčnić, Kraljeвица 1874.

свега представљањем свих најважнијих варијанти овог текста – Орбинов италијански превод, ХР, ХЛ и ГРС – Шишићево издање, посебно латинског текста (ГРС) имало је један битан методолошки недостатак. Наиме, Шишић је веома често поправљао поједина лична имена, било према Орбину или према ХР/ХЛ, а још чешће уметао допуне у латински текст како би га саобразио са својим виђењем међусобног односа свих редакција овог дела. Уместо да задржи латински текст према ватиканском рукопису, а своје измене и сугестије прибележи у напоменама, Шишић је заправо контаминирао латински текст ГРС, што је, нажалост, касније улазило и у литературу и оптерећивало даљи рад научника приликом испитивања ГРС. Истина, испред текста ГРС Шишић је упозорио да је петитом штампао она места за које је сматрао да су доцнија интерполација – што је методолошки недопустиво, поготово јер је испред себе имао један једини латински предложак – а курзивом оне речи које је он иправио. Најзад, у угласте заграде ставио је Шишић исправке лакуна које су настале грешком ранијих преписивача, *буди према Орбинову тексту, буди према својим комбинацијама*.¹²² Овим исправкама, интерполацијама и комбинацијама Шишић је заправо тежио да докаже своју хипотезу да је ХР настала на основу ГРС. Тако је Шишићево издање ГРС, иако најобимније и пропраћено веома исцрпним коментаром, заправо, услед необичне методологије коју је аутор применио, неупотребљиво за сваку озбиљну научну студију.

Владимир Мошин, такође уз краћу студију у уводном излагању, објавио је поново латинску и хрватску редакцију, уз превод на савремени српско-хрватски језик, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb 1950. Важност Мошиновог издања је у томе што је оно практичније и прегледније од Шишићевог и што доноси бољи латински текст, као и због Мошинових примедби на бројна места која је Шишић прогласио за доцније глосе. Поред ових издања ГРС или ХР постоји још неколико превода на савремене језике, који ипак не могу да буду разматрани при анализи и критици ГРС.¹²³ Стога, овде су наведена само она издања која у највећој мери задовољавају оно што се у историјској науци зове критичким издањем рукописа.

Сва поменута издања ГРС заснована су било на ватиканском рукопису који је до 1962. године био једини познат историјској

¹²² Шишић, *Летопис*, 291.

¹²³ Видети, Шишић, *Летопис*, 29 – 30; Мијушковић, *Љетопис*, 10 – 14.

науци, било на Лучићевом издању из 1666. године. Орбинов италијански превод користили су само Фердинанд Шишић и Владимир Мошин, док Иван Лучић, на пример, иако је познавао Орбиново дело, није желео да колационира свој латински текст са Орбиновим.¹²⁴ Појава београдског рукописа омогућила је да се приступи критичком издању ГРС.

Литература о ГРС је изузетно богата, али се чини да је њена вредност, како је наглашено у Уводу ове књиге, веома ограничена.¹²⁵ Нема потребе да се на посебном месту сва та литература наводи, већ ће, према потреби, бити навођена у одговарајућим напоменама.¹²⁶ Потпуно је свеједно да ли је у питању новија или старија литература, јер уколико полази од старих *емпиријских истина* – нпр. настанак дела половином или последњих деценија XII века, поглавља о краљу Звонимиру додао је анонимни Хрват, приповедање је углавном по скаскама и народним јуначким песмама, и сличних – на основу којих се граде хипотезе и потом се испитују – свака је литература, била она новија или старија, застарела и неупотребљива за озбиљну научну расправу.¹²⁷ Једина методологија која може да пружи нова сазнања о ГРС јесте подробна анализа самог текста која ће указати на ауторове изворе, политичку тенденцију списа, као и на начин ауторове употребе извора. Нема емпиријских истина, већ је све подложно испитивању. На основу таквог испитивања проистећи ће закључци или хипотезе.

¹²⁴ *De regno*, 439.

¹²⁵ Примера ради, чак и у новијој литератури, преовладавају потпуно застареле концепције о ГРС. Тако се и даље сматра, без икакве критике, да је дело настало средином XII века, или да је тзв. Сабор на Ливањском пољу историјски догађај који само ваља правилно датирати, итд. Упор. L. Margetić, *Dolazak Hrvata*, Split 2001, 14, 22; L. Steindorff, *Tumačenje riječi Dalmatia u srednjovjekovnoj historiografiji i istovremeno o saboru na Planities Dalmae*, Etnogeneza Hrvata, ured. N. Budak, Zagreb 1995, 148, 156.

¹²⁶ Преглед старије литературе о ГРС, Шишић, *Летопис*, 30 – 47; Мијушковић, *Љетопис*, 14 – 35.

¹²⁷ За методологију која исходиште има у *емпиријским истинама* и развијању хипотеза на основу истих, видети, S. K. Vajaj, *Research Methodology in History*, New Delhi 2002, 121. Видети и, H. Hendrix, *Historiographical Anecdotes as Depositories and Vehicles of Cultural Memory*, Genres as Repositories of Cultural Memory, ed. H. van Gorp – U. Musarra-Schroeder, *Studies in Comparative Literature* 29 (2000) 22, посебно: *History is not just about empirical truth but also about discovering the logic behind that truth*. Такође, R. F. Berkhofer, Jr., *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*, Cambridge (MA) 1997, 120: *Normal historians seek plottings of their materials that extend beyond their presumed empirical and referential bases*.

II

УПОРЕДНА АНАЛИЗА ХР И ГРС

Текст ГРС почиње уводним словом аутора. Тог увода нема у ХР, као ни у Марулићевом преводу ХР (ХЛ), што значи да ни Папалићев препис ХР није садржавао уводно обраћање писца. Изгледа да дело у својој првобитној верзији (ЛР) ових уводних речи није ни имало, што би указивало на ауторову тежњу да не одаје наручиоца свога дела, као и да он сам остане у сенци. Иако је анонимност средњовековног аутора сразмерно честа и уобичајена, она не може да буде објашњена само маниром времена, већ и личним разлозима.¹²⁸ Непримерно је за једног монаха да пише лирску поезију, јер га у томе спутава време у којем живи, културни обрасци његовог доба, друштвене норме, али уколико то ради, он ће то чинити у анонимности.¹²⁹ С друге стране, уколико неко пише дело које је политички усмерено, за наручиоца који тек тежи да овлада одређеном територијом или да оствари владарска права, онда је сасвим очекивано да се ни писац ни наручилац у том делу не одају.¹³⁰ У ГРС, када је дело доживело свој коначни облик, писац је у уводном обраћању читаоцу ипак оставио неке важне податке који омогућавају извођење веома сигурних закључака, посебно о друштвеном положају самог аутора, али и о времену настанка ГРС.

У уводном обраћању читаоцу, аутор каже да пише: *Rogatus a vobis dilectis in Christo fratribus ac venerabilibus sacerdotibus sanctae sedis archiepiscopatus Dioclitanae ecclesiae.*¹³¹ Дакле, сам писац изричито

---

¹²⁸ О анонимности средњовековних писаца, видети, М. L. North, *The Anonymous Renaissance: Culture of Discretion in Tudor-Stuart England*, Chicago 2003, 40 – 45; R. K. Merton, *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, Chicago 1973, 302, n. 32; C. K. S. Moncrief, *Petar Ablerad, My story of calamity*, Medieval Literature in Translation, ed. C. W. Jones, Dover 2001, 229.

¹²⁹ *Encyclopedia of Medieval Literature*, ed. R. T. Lambdin – L. C. Lambdin, Westport 2000, 370.

¹³⁰ Упоп. J. A. Burrow, *Medieval Writers and Their Work: Middle English Literature 1100 – 1500*, Oxford 2008, 38.

¹³¹ *GRS I*, 2.5 – 9.

помиње барску архиепископију. Овај, необично важан податак, иако одавно уочен, чини се да није довољно искоришћен током досадашњих покушаја датирања настанка ГРС.¹³² Добро је познато да је барска архиепископија престала да постоји најкасније 1167. године,¹³³ а да је обновљена 8. јануара 1199. године у време Вукана, краља Дукље, најстаријег сина Стефана Немање.¹³⁴ Папа Александар III (1159 – 1181) 29. децембра 1167. године одређује и опсег дубровачке архиепископије у коју поред Захумља, Србије и Травуније, улазе Котор и Рисан, Будва, Бар, Улцињ, Скадар, Дриваст и Полат (срп. Пилот).¹³⁵ Од истог датума је још једно писмо папе Александра III епископима Полата, Свача и Дриваста, као и свештенству Стона, Скадра и Травуније, у којем им се наређује да се морају потчинити дубровачком архиепископу.¹³⁶ Али, већ 1166. године, у једном документу у којем епископ Котора, Мајо, посвећује олтару у цркви Св. Трифуна у Котору, не помиње се архиепископ Бара, већ само епископи Албана, Дриваста, Улциња и Свача.¹³⁷ Необично би било да приликом овако важног чина, о чему сведочи и присуство византијског стратега, кир Исака, нема архиепископа Бара. Сумња да је тек 1167. године дошло до гашења барске архиепископије, која се јавља већ и због непомињања барског архиепископа у Мајовом документу из 1166. године, додатно је појачана и садржајем повеље папе Хадријана IV (1154 – 1159) од 4. јула 1158. године, којом се додељује архиепископски плашт дубровачком епископу Трибуну и одређује опсег дубровачке архиепископије. Већ тада, као суфрагани дубровачког архиепископа помињу се исте оне епископије као и у повељи папе Александра III 1167. године.¹³⁸

Да је барска архиепископија била и пре овог времена укинута, сведочи и папско писмо претходног папе, Анастасија IV (1153 – 1154), од 24. децембра 1153. године, у којем на захтев дубровачког архиепископа, одобрава изопштење епископа Дриваста,

¹³² Rački, *Ocjena*, 200.

¹³³ Папа Александар III 29. децембра 1167. године наложио је свештенству улцињском и барском да не слуша своје епископе док се ови не потчине дубровачком архиепископу; *CD II*, N° 103.

¹³⁴ *CD II*, N° 294.

¹³⁵ *CD II*, N° 105.

¹³⁶ *CD II*, N° 106.

¹³⁷ *CD II*, N° 98.

¹³⁸ *CD II*, N° 82, *Confirmatus tibi...regnum Seruiae scilicet, regnum Zachulmie ac regnum Tribunie, ciuitatem quoque Catharinensem seu Rose, Guduanensem, Auarorum, Liciniatensem, Scodrinensem, Driustinatensem et Polatensem...*

Улциња и Котора, као и самог которског кнеза, јер се нису потчинили дубровачком архиепископу Андрији,¹³⁹ који је претходном папском повељом од 19. децембра 1153. године, добио архиепископски плашт и одређење граница дубровачке архиепископије са суфраганима на простору Дукље (Котор, Роса, Будва, Улцињ, Скадар, Бар, Дриваст и Полат).¹⁴⁰

Најзад, свим овим повељама, које су сачуване у оригиналу и у чију садржину не треба сумњати, претходи једна сумњива повеља папе Иноћентија II (1130 – 1143) од 11. јуна 1142. године којом се потврђује Андрија, епископ дубровачки, као архиепископ дубровачки и одређује опсег његове црквене јурисдикције међу којима су наведени и градови у Дукљи као и у потоњим, горе поменути, повељама.¹⁴¹ Исто тако је сумњива и исправа папе Каликста II (1119 – 1124) којом се Гирарду, архиепископу дубровачком шаље плашт и одређују суфрагани, међу којима су опет наведени сви они исти градови у Дукљи као и у претходним исправама.¹⁴² Још једна, такође веома сумњива повеља истог папе, упућена је *Elie sancte Dioclitane atque Antibarensis ecclesie archiepiscopo nostris manibus consecrato... ecclesiam Dioclitanam, Antibarensis, Buduensem, Ecatarensem, Dulchinensem, Svacinensem, Scodrensem, Drivastinensem, Polatinensem, Serbiensem, Bosoniensem, Tribensem cum omnibus suis pertinentiis ac monasteriis tam Latinorum quam Grecorum seu Sclavorum...*¹⁴³ Како исти папа никако није могао да подложи исте градове двојници архиепископа, дубровачком и барском, једна од ове две повеље Каликста II је свакако лажна, ако не и обе. Међутим, за питање датирања ГРС повеље пре 1142. године немају никакву важност, биле оне оригинали или фалсификати, јер према самом излагању ГРС, који на крају помиње византијског цара Манојла I Комнина (1143 – 1180), јасно је да је ГРС настао после 1143. године. Стога, како поуздане папске повеље, дакле оригинали, издате дубровачким архиепископима од 1153. године па надаље, показују да није постојала барска архиепископија, може се закључити да је узалудан посао сваки покушај датирања ГРС у раздобље између 1153. и 1199. године.¹⁴⁴

¹³⁹ CD II, N° 75.

¹⁴⁰ CD II, N° 74.

¹⁴¹ CD II, N° 51.

¹⁴² CD II, N° 34.

¹⁴³ *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I*, ed. L. de Thallóczy – C. Jireček – E. de Sufflay, Vindobonae 1913, N° 81 (= *Acta Albaniae*).

¹⁴⁴ Шишић, *Летопис*, 81, сматрао је да барска архиепископија није постојала у раздобљу од 1142 до 1199. године. С друге стране, Pečić, *Grgur*, 73, закључио је да је барска архиепископија укинута тек 1167. године.

Како само дело излаже догађаје до око 1150. године, претходно раздобље не треба ни разматрати, па тако остаје само једна могућност – ГРС је настао после 1199. године.

Свакако, може се поћи и од претпоставке да то што је барска архиепископија била укинута било 1142. године, било између 1142. и 1153. године, није сметало барском епископу да се назива архиепископом – али би то било исувише натегнуто. Познато је, управо на основу горе наведених повеља, да су папе водиле рачуна о чињеници да је област Дукље после 1153. (или већ од 1142. године) потпадала под дубровачку архиепископију, и да су интервенисале у случајевима када би неки од епископа, суфрагана, одбили да се повинују дубровачком архиепископу.¹⁴⁵ Другим речима, епископ Бара био би, у случају истицања својих архиепископских права, осујећен од римског папе – било свргавањем или изопштењем од цркве.

Да се у Дукљи у последњој четвртини XII века и те како знало о претходном постојању барске архиепископије сведоче речи барског епископа Гргура Хрисогона у писму сплитском архиепископу Рајнерију из око 1177. године, да је податке о историји барске архиепископије пронашао у старим исправама својих претходника и разних других мишљења (тј. других људи) – *Ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum meorum et diversis aliis coniecturis*.¹⁴⁶ Такође, ако је врховни црквени старешина у Бару 1177. године **епископ**, а аутор ГРС каже, тобоже између 1150. и 1180. године, да се обраћа свештенству дукљанске **архиепископије**, онда је ваљда јасно да он сам своје дело није могао да напише пре 1199. године и поновног успостављања барске архиепископије у време Вукана Немањића.

¹⁴⁵ Види нап. 133 и 139.

¹⁴⁶ *Acta Albaniae I*, № 100. Шишић, *Летопис*, 105, нап. 91, у овоме је видео управо позивање на ГРС. Супротно, Perićić, *Grgur*, 145 – 146. Гргур, епископ Бара, сам себе назива, у писмима приближно из 1173. и 1177. године, *Gregorius Dioclitane atque Antivarine ecclesie humilis minister*; упор. *Acta Albaniae I*, №^{os} 99 – 100. У још једном писму, отприлике из 1178. године назива се он чак и архиепископом – *G(regorius) Antivarensis humilis archiepiscopus*; упор. *Acta Albaniae I*, № 101. У једном дубровачком документу прибележен је 1189. године, као избеглица из Дукље, као *Gregorius Antivarensis antistes* (= епископ); упор. *Acta Albaniae I*, № 106. Када се има на уму садржај писама приближно из 1173, 1177, и 1178. године, у којима Гргур покушава да покаже како је Бар у старини био архиепископија, а на основу овога тражи помоћ од папских легата и архиепископа Сплита како би то право сам остварио, онда је више него јасно да онај ко ту помоћ тражи свакако није архиепископ – али би желео то да буде. Педантни Дубровчани тачно преносе Гргурову титулу, *antistes* Бара, тј. епископ. Доцније, када се вратио у Задар, помиње он изричито да је некадашњи (*olim*) архиепископ Бара и опат манастира Св. Хрисогона; *Acta Albaniae I*, №^{os} 109, 111. Нису у питању службени документи, па тако Гргурова архиепископска титула остаје само сведочанство његових жеља.

Пишчеве речи којим започиње уводно излагање, и те како јасно сведоче о његовом црквеном положају. Он није тек свештеник или монах, јер се обраћа *in Christo fratribus ac venerabilibus sacerdotibus sanctae sedis archiepiscopatus Dioclitanae ecclesiae*. Свештена лица која су поменута припадају дукљанско-барској архиепископији, па је онда чудно зашто писац у уводној речи не помиње архиепископа, како би, поштујући хијерархију, морао да започне своје уводно слово. Он то не чини из једноставног разлога што је **он сам архиепископ**. И управо овом формулом – *In Christo fratribus*, обраћају се архиепископи широм католичког света својим суфраганима, епископима.¹⁴⁷ Само тако речи пишчеве добијају пуни смисао: он се обраћа **својим** епископима, суфраганима и свештеницима **његове** архиепископије. Дакле, писац ГРС је сасвим сигурно архиепископ барске цркве, а град у којем пише може да буде само Бар – у то не може да буде никакве сумње.¹⁴⁸

Даљње излагање читаоцу открива да је писац старац, јер је своју старост (*meae ipsae senectuti*) оптеретио преводећи књигу о Готима, *quod latine Sclavorum dicitur regum*, са словенског на латински језик. Он изричито не каже да је баш он написао ту књигу у младости, али и не показује своје ауторство управо завршним речима када помиње да нико од читалаца не помисли да је он написао ишта друго осим онога што је читао и чуо. Дакле, када аутор каже да преводи једну књигу са словенског на латински језик, он не каже да је он сам ту књигу написао, како је, рецимо, Шишић

¹⁴⁷ Нпр. из 1202. године, Енглеска: *Hubertus Dei gratia Cantuariensis archiepiscopus, tocius Anglie primas, dilectus in Christo fratribus episcopis per prouintiam...*; *The Book of St Gilbert*, ed. R. Foreville – G. Keir, Oxford 1987, 256. Салцбуршки архиепископ Еберхард, 12. септембра 1240, обраћа се своме свештенству: *...dilectis in Christo fratribus nostris capitulo Salzpurgensi; Notizenblatt. Beilage zum Aehiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen I*, Wien 1851, 278. Архиепископ Нарбоне, 1179. године, обраћа се својим епископима: *...in Christo fratribus suffraganeis episcopis, et omnibus abbatibus et ecclesiarum rectoribus per narbonensem provinciam constitutis; Histoire générale de Languedoc*, ed. M. Le Chever – Al. Du Mège. IV, Toulouse 1841, № 245. Видети и примере који су сакупљени код, Peričić, *Grgur*, 200 – 208, са једнаким закључком да су *in Christo fratribus* епископи митрополијске цркве.

¹⁴⁸ Средњовековни писци обраћају се читаоцима у прологу свога дела углавном добро познатим фразама. Обично се представљају читаоцу, затим наводе особу која их је наговорила да се лате писања, потом указују на намену свога дела, каткад се жале на своју недораслост задатку и слабости свога стила писања, истичу своју скромност и истинољубивост, те најзад наводе списак старијих историчара чија су дела читали и користили; упор. G. Simon, *Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe mittel-alterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, *Archiv für Diplomatik* 4 (1958) 52 – 119; 5 – 6 (1959 – 1960) 73 – 153.

¹⁴⁹ Шишић, *Летопис*, 108.

ово разумео.¹⁴⁹ Никола Банашевић је овај пишчев исказ сасвим занемарио као битан и разумео да се ту заправо ради о маниру средњовековних писаца – ваљда да би читаоци унапред стекли поверење у оно што у даљњем излагању следи.¹⁵⁰ То је, према Банашевићу, онај исти манир који користи и Регин из Прима (умро 915): *Haec quae supra expressa sunt, in quodam libello reperi, plebio et rusticano sermone composita, quae ex parte ad latinam regulam correxi, quedam etidam addidi, quae ex narratione seniorum audivi.*¹⁵¹ Готово истоветним речима служи се један далматински писац, епископ Раба, Костица, 1308. године, у предговору Житију св. Христофора: *...ego frater Georgius licet indignus Arbensis civitatis civis et episcopus, a quampluribus eiusdem urbis civibus rogatus extiti...prout et historiis antiquis ac senioribus civibus legissem et audivissem...*¹⁵² Други аутор, који јако подсећа на Дукљаниново уводно излагање, додуше у самом тексту свога дела, не у уводу, јесте пољски хроничар Мартин Гал из друге половине XII века: *Narrant etiam seniores antiqui quod...*,¹⁵³ што је блиско Дукљаниновом *...et antiquis senioribus verdica narratione referre audivi.*¹⁵⁴

Дакле, према Николи Банашевићу, у питању је један уобичајени манир који је раширен у Европи од раног до пуног средњег века, и којим аутори желе својим списима да пружи додатну тежину и утврде њихову веродостојност јер су засновани на неким старијим списима. Свакако, сви ти аутори су понегде користили старије изворе, али још више живу традицију коју су најчешће чули од старијих (*seniores*).¹⁵⁵ Тако и најстарији угарски хроничар П(етар) Магистар, каже у уводу да он пише на основу *песама трубадура и*

¹⁴⁹ Банашевић, *Летопис*, 46 – 47.

¹⁵¹ *Regino Chronicon*, ed. G. Pertz, MGH SS I, Hannoverae 1826, 566 – 567.

¹⁵² *Illyr. Sac. V*, 231. На ово је скренуо пажњу Шишић, *Летопис*, 5 – 6; такође, Банашевић, *Летопис*, 22.

¹⁵³ *Chronicae Polonorum*, ed. I. Szlachtowski – R. Koeperke, MGH SS IX, Hannoverae 1851, 427.5 (= *Chron. Pol.*). На конструкцију овог исказа, као могућу последицу митолошког елемента, дакле без упоришта у писаним изворима, упозорено је у *Gesta principum Polonorum*, translated and annotated by P. W. Knoll – F. Schaer, with a preface by, T. N. Bisson, Budapest 2003, XLVI.

¹⁵⁴ Банашевић, *Летопис*, 29.

¹⁵⁵ Тако су 1397. године свештеници острогонског каптола, приликом визитације, објашњавали догађаје од пре готово једног столећа речима да су о томе слушали од старијих – *Item praefati domini de Capitulo dixerunt, se audivisse a senioribus suis...; Coelibatus et Breviarium: Duo gravissima clericorum officia, e monumentis omnium seculorum demonstrata V*, ed. A. de Roskovány, Pestini 1861, 400. Према, N. Webster, *Observations on Language and on the Errors of Class-Books*, New Haven 1839, 31, у Старом завету *seniores* означава старце који су савремени писцу, док се *antiqui* односи на људе који су некада живели.

лажљивих прича сељака.¹⁵⁶ Ништа поштеније није могао да напише, јер је читаво дело непојмљива збрка лица и догађаја која је заиста могла само у народној традицији и трубадурским песмама да задобије такав облик – историјски немогућ. Међутим, ниједан од поменутих писаца не каже да преводи са неког другог језика спис на латински језик, већ се само на сличан начин позивају на изворе које ће у своме делу користити. Ово друго може да буде манир, и вероватно то и јесте, али тврдња да ће писац да преводи једно дело са словенског језика, нешто је сасвим друго, и о томе треба повести рачуна.

Галфред (Џефри) од Монмаута (умро 1155) у својој *Историји краљева Британије (Historiae regum Britanniae)* у уводном слову напомиње како му је Валтер, архиђакон Оксфорда, предао веома стару књигу писану британским језиком и коју је он, на Валтеров захтев, превео на латински језик. Истовремено, Галфред унапред брани свој једноставни стил писања речима да он није желео да користи реторске изразе како не би оптеретио читаоца који би у њима морао да тражи скривено значење речи.¹⁵⁷ Наравно, стара књига, наводно писана британским језиком, на коју се Галфред позива, највероватније је, како се обично узима, дело Ненијуса или Гилде – али су обе биле писане латинским језиком. Могло би се једино помишљати да је до око 1130. године Ненијусово или Гилдино дело било преведено на домаћи језик, можда најпре велшки, па је затим Галфред, добивши тај рукопис од архиђакона Оксфорда, приступио његовом превођењу на латински језик – што се све чини слабо вероватним. Ни енглеска историографија још увек није пружила коначан одговор на ово тешко питање.¹⁵⁸

¹⁵⁶ *Anonymi Belae regis notarii de Gestis Hungarorum liber*, ed. S. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I*, Sangalli 1849, 2 (= *Anon. Belae regis*): *Optimum ergo duxi, ut uere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes possint agnoscere quomodo res geste essent, si tam nobilissima gens Hungarie primordia sue generationis, et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum, vel a garulo cantu ioculatorum quasi somniano audiret...*

¹⁵⁷ *Talia mihi et de talibus multoties cogitanti, obtulit Walterus Oxinefordensis archidiaconus, vir in oratoria arte atque in exoticis historiis eruditus, quendam Britannici sermonis librum vetustissimum, qui a Bruto primo rege Britonem usque ad Cadwaladrum filium Cadwalonis, actus omnium continue et ex ordine perpuleris orationibus proponebat. Rogatu illius itaque ductus, tamesti intra alienos hortulos falerata verba non collegerim, agresti tamen stylo propriisque calamis contentus, codicem illum in Latinam sermonem transfere curavi. Nam si ampullosis dictionibus paginam illevissem: tadeium legentibus ingererem, dum magis in exponendis verbis quam in historia intellegenda, ipsos commorari oporteret; Galfredi Monumetensis Historia Britonum*, ed. J. A. Giles, Londini 1844, 1 – 2 (= *Galfredi*).

¹⁵⁸ *Geoffrey of Monmouth, The History of the Kings of Britain*, ed. L. Thorpe, London, 1976, 14 – 15 (= Thorpe, *Geoffrey*).

Најзад, колико је тачан ауторов исказ да он преводи неки текст са словенског на латински језик, може да покаже само помна језичка анализа ГРС при којој би се показали трагови ранијег словенског предлошка. Без ове анализе не може се установити колико је писац искрен према онима којима се у уводној речи обраћа. Да ли он жели да их убеди како је дело, које ће они на крају прочитати, настало са старијег предлошка, писаног словенским језиком, и тиме истакне старину самог списка. Тако није нужно да аутор мисли на онај део свога списка који је у младости саставио. Како се показује већ у најранијим траговима употребе овог списка (средина XIV века, запис на рукопису у цркви Св. Петра у Селу) то дело је било написано на латинском језику. Никола Банашевић је, на први поглед, сасвим добро показао да је ово могао да буде и манир раширен у средњовековној Европи – писац помиње како преводи своје дело са другог језика, како би пружио читаоцима уверење о утемељености свога списка.¹⁵⁹ Али, мимо овога закључка, битан је још један, далеко важнији, а то је да писац несумњиво влада словенским језиком. Тај језик њему не представља препреку, и на неколико места у ГРС он истиче своје знање словенског језика. Међутим, ваља помишљати на још једну могућност. Да ли је, можда, аутору ГРС, био познат спис писан словенским језиком, али не у Хрватској, односно средњој Далмацији, већ у Дукљи?

Само даља анализа текста може да пружи одговор на ово питање. Наговештавајући да преводи један већи спис, аутор изгледа открива да тај словенски извор чини заправо један знатнији део његовог дела. Анализом ГРС могли би се уочити трагови овог словенског списка дукљанског постања. Показаће се тачно и која су то поглавља ГРС која показују несумњиве трагове словенског предлошка.¹⁶⁰

Следећи траг који је писац о себи оставио у уводном слову читаоцима јесте необична комбинација *Libellum Gothorum quod latine*

¹⁵⁹ Банашевић, *Летопис*, 36 – 37. Ковачевић, *О уводу*, 63, упозорио је и да бенедиктинац Рудгер, који је саставио Житије Бруна, архиепископа Келна (умро 965) такође помиње како је тим послом на своја леђа ставио терет, односно оптеретио своју старост.

¹⁶⁰ Занимљиво је да су уводне речи писца ГРС, да преводи један спис са словенског језика, обично тумачене да се односе на први део његовог списка, оног о Готима. Тако, Раški, *Осјена*, 215; Шишић, *Летопис*, 110, с том разликом што је Рачки мислио да је тај спис неко други написао на словенском језику, а писац га само преводи на латински језик, док је Шишић сматрао да је сам писац ово дело написао на словенском језику у младости, а доцније га превео на латински језик.

Sclavorum dicitur regum. Оваква реченица, односно исказ да се Готи изједначавају са Словенима, необична је и на далматинском простору налази се само још код Томе Архиђакона (умро 1268).¹⁶¹ Слична веза, *готска држава једнака словенској држави*, налази се само на једном споменику. У питању је надгробни споменик пољског краља Болеслава Храброг (умро 1025) који је постојао у Познању и на којем је, између осталог, писало: *tu possedisti, velut athleta Christi, Regnum Sclavorum, Gotthorum seu Polonorum.*¹⁶² Изузев овог споменика, ниједан писани извор, житије, хроника, запис/припис или натпис, не садржи ове појмове у оваквој међусобној вези.¹⁶³ О овоме ваља водити рачуна, јер може да одреди аутора, према његовом пореклу или кретању, у северне словенске пределе – Пољску или Чешку.

Веза Словена далматинске обале и унутрашњости са Готима, како је веровао Фердинанд Шишић, први пут се јавља у писаним изворима у легенди о Св. Дујму.¹⁶⁴ *Non post paucos deinde annos, cessante persecutione, martyris corpus intra urbem ad ecclesiam beate Mariae, quam primum positam ibi a fidelibus diximus, translatum est. Post vero Gothorum irruptione diruptis funditusque eversis Salonis...*¹⁶⁵ Тома Архиђакон приповеда како је у време архиепископа Лаурентија (око 1060) приспео у Сплит учени Адам Парижанин, кога је архиепископ замолио да према старијим изворима састави стилски лепше *Passiones* светих мученика Дујма и Анастасија.¹⁶⁶ Тако би Пасије св. Дујма, стилски дотеране у другој половини XI века, биле већ у неком облику записане у X веку. Међутим, помен Гота и сукоби око Салоне у овом контексту не стоје у вези са тенденцијом изједначавања Словени – Готи, јер су се Готи управо у време

¹⁶¹ *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, ed. O. Perić – M. Marjanović-Sokol – R. Katičić, Split 2003, 30.28 – 32.27 (= HS).

¹⁶² J. Lelewel, *Grobowe napisy i grobowce Bolesławów Wielkiego w Poznaniu*, Poznań 1857, 15.

¹⁶³ У краљевској титули данских владара Готи и Словени се појављују увек заједно; упор. *Letters and Papers Illustrative of the Reigns of Richard III. And Henry VII.*, ed. J. Gairdner, vol. II, London 1863, 214, 217 (у писмима шкотског краља Џејмса IV данском краљу Јохану): *Illustrissimo...principi Johanni, Dei clementia Daciae, Sueciae, Norvegiae, Sclavorum et Gothorum Regi, Slesuiatiae...*(1506. godina). О митолошкој, крвној вези, данских краљева са Готима и Словенима, видети, *People and Places in Northern Europe, 500 – 1600*, Essays in Honour of Peter Hayes Sawyer, ed. P. H. Sawyer – N. Lund, Woodbridge 1992, 51, 175.

¹⁶⁴ Шишић, *Летопис*, 110.

¹⁶⁵ *Ex vita s. Domnii episcopi*, с. 7 – 8, Acta Sanctorum, Venetiis 1738; наведено према, *Documenta*, N° 169/2.

¹⁶⁶ HS, 68.31 – 70.3.

византијског цара Јустинијана, 535 – 536. године, борили са Византинцима управо око Салоне.¹⁶⁷ Адам Парижанин, стога, не може да буде посматран као први писац који изједначава Готе и Словене у Далмацији. У Томиној верзији о преносу моштију св. Дујма у време епископа Јована Равењанина, помиње се да су грађани крадом, ноћу, откопали мошти и у великој журби их пренели у Сплит, управо из страха да их не нападну Словени.¹⁶⁸ Тома, дакле, у овом случају, не помиње Готе. Адам Парижанин помиње их сасвим у контексту историјских догађаја који се односе на доба византијско-готског ратовања у Далмацији 535 – 536. године.

Први писац из Далмације који ће Готе доследно доводити у везу са Словенима, али никако изједначавати, јесте управо Тома Архијакон. Како ће се у доцнијој анализи ХР и ГРС показати, међусобна веза између Томе Архијакона и нашег писца је очигледна, па ће се у наредним поглављима показати тачно одакле су Готи доспели у ГРС.

Намена списа такође тешко може да се открије у уводном слову пишчевом. У ХР уводног слова нема, али у коначној редакцији, аутор је покушао да објасни своје разлоге који су га подстакли да састави своје дело. Ти разлози се не чине одвећ убедљивим. Поред тога што је прво рекао да је замољен од свог свештенства, он додаје да је умољен и од *pluribus senioribus, maxime a iuvenibus nostrae civitatis, qui non solum in audiendo seu legendo, sed in exercendo bella*.¹⁶⁹ Дакле писац је замољен и од градских старешина, а највише, како сам каже, од омладине града (Бара), *која не само ужива да слуша или чита о ратовима, већ и да учествује у њима*. Ова реченица као да указује на то да у земљи владају одређене напетости, односно ратна опасност, па би својим списом аутор желео да подигне морал и војничке врлине грађана Бара, односно властеле. У само тексту ГРС заиста се највише пише о борбама између Дукље и Византије (почев отприлике од 1035. године), али и између Дукље и околних кнежевина (Травунија), а највише о сукобима са Рашком. Ти догађаји веома живо су описани, почев од Бодинове смрти, у последњем делу списа. Сам ГРС завршава се тако да се не открива исход сукоба Дукља – Рашка, већ се само каже да синови последњег дукљанског владара нису престајали да се боре против Десе, Урошевог сина, да би земљу, која се против њих побунила, поново стекли и да би ону којом владаху јуначки бранили.

¹⁶⁷ О току готско-византијског рата у Далмацији и око Салоне, на основу вести код Прокопија, видети, Живковић, *О првим поглављима* 27, нап. 77 и 78.

¹⁶⁸ *HS*, 50.10 – 13.

¹⁶⁹ *GRS I*, 2.10 – 14.

У ГРС, дакле, писац описује догађаје приближно до 1150. године, док у ХР завршава своје дело отприлике са 1080. годином.

Посебан проблем представља тврдња аутора да је властела града (Бара) романског порекла, јер за њих управо он и пише свој латински текст преводећи са словенског. Некако баш у то време, како се обично узима да је ГРС настао, 1153. године, арапски путописац Идризи оставио је сведочанства и опажања о неким далматинским градовима. За Бар Идризи каже да је насељен словенским живљем,¹⁷⁰ па је отуда чудно да други писац, наводно из истог времена, који живи у том истом граду, говори о романској властели. У Бару је романска властела могла да постоји знатно касније. Први пут тек од времена краљице Јелене која је Дукљом управљала после 1276. године, у време српског краља и њеног старијег сина Драгутина (1276 – 1282), када је, подржавши синовљеву побуну против оца и њеног мужа, краља Уроша (1243 – 1276) заузврат добила Дукљу на управу.¹⁷¹ Њена власт у Дукљи трајала је најкасније до почетка 1305. године.¹⁷² Као рођака сицилијанског краља Карла II Валоа (1285 – 1309), Јелена је могла у Дукљу да доведе неке од својих француских сродника.¹⁷³ Њихови поседи најпре су могли бити у близини њене престонице, Скадра, као и у близини црквеног средишта Дукље, Бара. Следеће раздобље када је у Бару могла да доминира романска властела, јавља се тек од почетка XV века, када су Бар запосели Млечани. То су, у средњем веку, једина два раздобља када би се могло очекивати да у Бару постоји знатнији властеоски слој страног, романског порекла. О овој чињеници се приликом досадашње анализе ГРС, мало или нимало водило рачуна. Оваква ситуација, да је владајући слој у Бару романског порекла, није једноставно била могућа у XII веку. Ово опажање такође је битно за прецизније датирање ГРС.

Завршна реченица уводног слова Попа Дукљанина: *Verum tamen nullus legentium credat alia me scripsisse praeter ea quae a patribus*

¹⁷⁰ *Monumenta cartographica Jugoslaviae II*, ed. G. Škrivanić, Beograd 1979, 18.

¹⁷¹ Јиречек, *Историја I*, 187; *Историја српског народа I*, уред. С. Ђирковић, Београд 1994², 356 (= *ИСН I*).

¹⁷² Упор. Т. Živković – D. Kunčer, *Roger – The Forgotten Archbishop of Bar*, *ИČ* 56 (2008) 202, нап. 60 (= Živković – Kunčer, *Roger*).

¹⁷³ Још је Јиречек указао на то да је сестра краљице Јелене, Марија, удата за Анзелма од Шора, живела као удовица од 1281. године у земљи своје сестре у Улцињу. Маријин син, Анзелм, имао је поседе у Ахаји; Маријин покојни супруг је још 1273. године био генерални капетан Карла I Анжујског у Албанији; Филип Тарентски, син Карла II Анжујског, управљао је поседима Анжујаца у Албанији и грчким земљама, а он је опет био рођак краљице Јелене; упор. Јиречек, *Историја I*, 182, 193.

nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi,¹⁷⁴ била је предмет опширних тумачења.¹⁷⁵ Ипак, основни смисао је веома јасан. Наиме, *patribus nostris* могу да буду само стари црквени писци, попут Јеронима, Исидора Севилског или Еузебија, док би *antiquis senioribus* могли бити неки други писци изван круга црквених отаца.¹⁷⁶ Већ помињани Ненијус, у својој *Historia Britonum*, наводи управо хронике *sanctorum patrum* и позива се на традицију *veterum nostrorum*, па тако и наводи имена црквених отаца чијим се делима служио.¹⁷⁷ Збуњује то што није јасно од кога је наш Дукљанин слушао (*audivi*) *праву истину* о догађајима о којима пише. Ако су писци дефинисани као црквени оци и доцнији монаси и писци разних хроника, онда се глагол *audivi* не односи на њих. *Antiqui seniores* би у том случају могло да значи *седи старци, времешни старци*. Овај потоњи превод је нелогичан, јер су старци свакако времешни и седи, па тако реченица нема смисла.¹⁷⁸ Управо незграпност ове завршне реченице, односно последњих неколико речи, могла би да укаже на то да је писац овде искористио уобичајену фразу не водећи много рачуна о правом смислу.¹⁷⁹ Тако се, како смо навели у претходним примерима, писало у средњем веку. Извори су били писани – најчешће дела црквених отаца и учених монаха, а делом усмени –

¹⁷⁴ *GRS I*, 2.24 – 4.4.

¹⁷⁵ Банашевић, *Летопис*, 28 – 30; Мијушковић, *Љетопис*, 53 – 54, 174; Шишић, *Летопис*, 108.

¹⁷⁶ Тако знаменити енглески бенедиктински монах и писац Матеј Парижанин (о. 1200 – 1259) вели да се за своје дело служио пре свега Старим заветом, затим старим писцима, Јосифом (Флавијем), Кипријаном, Еузебијем, Сулпицијем Севером, Фортунатом, Бедом Венерабилисом и Проспером Аквитанским, као и савременим ауторима, Маријаном Скотом и Сигисбертом (последња двојица су столеће старији од Матеја Парижанина); упор. *Matthaei Parisiensis monachi Sancti Albani Historia Anglorum I*, ed. F. Madden, London 1866, 4 – 5.

¹⁷⁷ *Vestrae sit notum caritati, quod cum rudis eram ingenio et idiota sermone, haec pro modulo meo, non propriae nitens scientiae, quae vel nulla vel admodum rara et exilis est, Latinorum auribus idiomatizando tradere praesumsi; sed partem majorum traditionibus, partim scriptis, partim etiam monumentis veterum Britanniae incolarum, partim et de annalibus Romanorum, insuper et de chronicis sanctorum Patrum, Isidori scilicet, Hieronymi, Prosperi, Eusebii, nec non et de historiis Scottorum Saxonumque, licet inimicorum, non ut volui, sed ut potui, meorum obtemperans jussionibus seniorum...;* упор. *Nennii Historia Britonum*, ed. J. Stevenson, Londini 1838, 1 (= *Nennii Historia*).

¹⁷⁸ На ово је упозорио Банашевић, *Летопис*, 29 – 30.

¹⁷⁹ Тако рецимо, сходно овом маниру средњовековних писаца: *...unde utile duxi, ea, quae mihi occurrunt de pace et constuetudinibus ecclesiae posteritatis memoriae tradere, quae vel scriptio didici, vel quae ipse oculis vidi, vel quae junior a senioribus audivi;* *Sanctuarium ecclesiae Sancti Johannis de Beverlaco, Sanctuarium Dunelmense et Sanctuarium Beverlacense*, London 1837, 97. У једном документу из 1344. године, којим се потврђује да је извесни Тидеман грађанин Либекa, користи се ова фраза *antiqui seniores* у односу

најчешће старији монаси, опати, епископи, старији суграђани – који су познавали прошлост краја о којем је писац одлучио да пише.¹⁸⁰ У коликој сразмери су писани извори према усменој традицији, може да покаже само анализа читавог дела.

Ипак, Орбин је у своме италијанском преводу оно *narratione referre audivi*, тачно разумео, убацивши глагол *che lessi* – па је тако превод италијанског текста прецизнији – како сам слушао и читао.¹⁸¹ И заиста, *narrator* је био не само онај који је причао, већ и онај који је писао. Пример, *Clitarchus tibi narravit*, не значи да је некеме Клитарх причао, већ читао си у Клитарху.¹⁸²

Поглавље I

У Београдском рукопису испред латинског превода хрватске редакције налазе се речи: *Incipit Historia regum Dalmatie*. Њих нема у ватиканском рукопису ХЛ. Изгледа да је преписивач београдског рукописа ХЛ 1648/1649. године, ове речи самовољно унео, већ и због тога што бројни други преписи Марулићевог превода ХР немају овај *Incipit*. Шишић, који је навео пет рукописа Марулићеве ХЛ – два у Венецији (*Museo civico Correr*), по један у Милану (*Biblioteca Ambrosiana*), Падови (*Biblioteca Università di Padova*) и Ватикану (*Biblioteca Vallicelliana*), прегледао је ове рукописе и не помиње никакав *Incipit*.¹⁸³ Иначе је код преписивања средњовековних рукописа честа појава да преписивач промени по неку реч из Увода или сам надене наслов уколико га није било.¹⁸⁴

на старије суграђане: *Ea propter honestati vestre et omnibus, quorum ineret, notum facimus per presentes, quod item Tidemannus de antiquis et senioribus nostre ciuitatis ciibus oriundus est notorie et scjenter; Urkundenbuch der Stadt Lübeck II, Lübeck 1858, № 799.*

¹⁸⁰ Фразе као што су *dicitur, referunt, aliqui* (у односу на оно што се прича, румор) и *veteres, seniores, antiqui* (у односу на сведочанство), коришћене су и у потпуно измишљеним причама, као што су фантастичне приче о духовима извесног цистерцитског монаха приближно из 1400. године из манастира Бајланд (Byland), недалеко од Јорка (York). Занимљив је поступак писца, који користи познате топониме из свог окружења: имена цркава, манастира, градова, села, док су саме приче плод његове конструкције; упор. J.-C. Schmit, *Ghosts in the Middle Ages*, Chicago 1998, 142 – 143.

¹⁸¹ *Orbini*, 205.

¹⁸² Банашевић, *Летопис*, 27.

¹⁸³ Шишић, *Летопис*, 158.

¹⁸⁴ Такав је случај са многим другим делима која су често преписивана; упор. J. C. Crick, *The Historia Regum Britannie of Geoffrey of Monmouth*, Woodbridge 1984, 129 – 130; T. G. Kardong, *Benedict's Rule: A Translation and Commentary*, Collegeville 1996, 218.

Сам почетак хрватске редакције: *Краљујући цесар у гради базилији цесарства*,¹⁸⁵ разликује се од латинске редакције (ГРС) која почиње: *Regnante in urbe Constantinopolitana imperatore Anastasio...*¹⁸⁶ Ово није настало услед доцнијих преписивања и оштећења првобитног текста, већ је у свом првобитном облику спис заиста тако почињао, како ће се у даљој анализи показати јасније, као што у наставку ове реченице латинска редакција каже да је цар Анастасије био укаљан Еутихијевом јереси,¹⁸⁷ док хрватска редакција ово такође изоставља јер име цара Анастасија I (491 – 518) није у њој ни постојало. Ипак необично је да уводна реченица која помиње владавину цара не наводи његово име, па би стога требало потражити ваљано објашњење.

У ХЛ текст почиње: *Iustiniano partibus orientalibus imperante, anno christianae salutis DXXXVIII...*¹⁸⁸ Поставља се питање да ли је и ЛР, дакле у свом првобитном облику, онда када је аутор у својим млађим годинама саставио, почињала управо овако. Година која се у тексту јавља сведочи о употреби неке хронике која је догађаје датирала према именима византијских царева, као и неког другог текста (житија, геста) у којој би требало да су се налазила и имена св. Германа, Сабина и Бенедикта. Ову разлику између ХР и ХЛ могуће је објаснити чињеницом да је Марулић преводио са Папалићевог преписа из 1510. године, док је данас сачувана ХР она Калетићева из 1546. године у којој је дошло до испуштања имена цара. Шишић се повео за Калетићевим преписом разумевши да је тако исто морало стајати и у Папалићевом препису, па да је Марулић сам дометнуо према своме познавању историје оно *Iustiniano partibus orientalibus imperante*, јер му је било нејасно *Краљујући цесар у гради базилији цесарства*.¹⁸⁹ Шишићева интервенција, да је првобитни текст гласио: *Regnante in urbe Constan. Imperatore Anastasio, Romae vero presidende Gelasio papa, exit quoque gens*, а да је све друго доцнија глоса, олако је изречена и без дубље анализе.¹⁹⁰

Тешко је одговорити на питање да ли је ХР у првобитном тексту (ЛР) почињала са царем Јустинијаном, док је у коначној редакцији ГРС сам писац одлучио да Јустинијана замени са царем

¹⁸⁵ *GRS I*, 4а.6 – 7.

¹⁸⁶ *GRS I*, 4.6 – 8.

¹⁸⁷ *GRS I*, 4.8 – 10.

¹⁸⁸ R 570, fol. 37r.

¹⁸⁹ Шишић, *Летопис*, 158.

¹⁹⁰ Шишић, *Летопис*, 421.

Анастасијем. Уколико јесте, онда је већ на самом почетку ЛР аутор оставио веома јасан траг да је своје дело писао најмање два пута и да је вршио одређене измене.¹⁹¹ Такође, нема сумње да је аутор ЛР прибележио управо и ону годину, *DXXXVIII*, како је сачувано код Марулића у ХЛ, и што је у Калетићевом препису постало *на лит господњих триста и педесет и седам*.¹⁹² Веза између имена цара, године која је прибележена и имена св. Германа, Сабина и Бенедикта, оправдана је само у случају да је у ЛР било забележено и име цара – било Анастасија, Јустина I или Јустинијана I. У противном, 357. година, прибележена у ХР, не би имала смисла, јер су све личности којима је излагање датирано савременици. Чињеница је да се у ХЛ име цара Јустинијана јавља два пута у тексту, док се у оба случају у ХР име цара не помиње, може се најпре објаснити изостављањем његовог имена од стране Калетића. Једном је Калетић могао случајно да испусти име цара Јустинијана, али је тешко случајем објаснити и друго испуштање царевог имена. Стога се можемо запитати да ли је можда Јеролим Калетић намерно изоставио име цара Јустинијана.

Започињући излагање аутор ГРС хронолошке оквире поставља набрајањем владара и епископа који су били савременици: *Regnante in urbe Constantinopolitana imperatore Anastasio...Romae vero praesidente Gelasio papa...atque venerabilis vir Benedictus apud Cassinum montem, exiit quoque gens a septentrionali plaga, quae Gothi nominabantur; gens ferox et indomita, cui erant tres fratres principes, filii regis Senudslavi*.¹⁹³

Обично се узимало да је овај запис монтекасинског постања, најпре због помена св. Бенедикта, уз закључак да је и аутор за прва поглавља свога списка користио неку бенедиктинску хронику, односно, највероватније, монтекасинску.¹⁹⁴ Ипак, *Chronica sancti Benedicti Casinensis*, говорећи о доласку Гота у Италију, хронологију гради на неким другим личностима: *Temporibus Iustini imperatoris maioris et Iustiniani fuit sanctus Benedictus sub Iohanne papa. Eodem tempore Theodericus rex in Italia praefuit*.¹⁹⁵ Међутим, папа Јован, а не

¹⁹¹ Занимљиво је да је Радојчић, *О најтамнијем*, 14, такође одбацио Шишићеву тврдњу да су имена св. Германа и св. Сабина доцнија глоса, али на основу тога даље није извео никакве закључке; слично, Мошин, *Ljetopis*, 40, нап. 7.

¹⁹² *GRS I*, 4a.15 – 16.

¹⁹³ *GRS I*, 4.6 – 22.

¹⁹⁴ Шишић, *Летопис*, 421 – 422; Радојчић, *О најтамнијем*, 14; Ст. Станојевић, *О првим главама Дукљанског летописа*, Глас СКА 126 (1927) 91 – 101 (=Станојевић, *О првим главама*)

¹⁹⁵ *Chronica Sancti Benedicti Casinensis*, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878, 488.

папа Гелазије, цареви Јустин I (518 – 527) и Јустинијан I (527 – 565), а не Анастасије I (491 – 518), јасно се разликују. Монтекасинској хроници и ГРС ипак је заједничко то што св. Бенедикта исправно стављају у доба владавине ових царева, као што и личности поменуте у монтекасинској хроници, такође одговарају времену живота св. Бенедикта (о. 480 – 543).¹⁹⁶ И Монтекасинска хроника и ГРС не греше када хронологију одређују уз помоћ различитих владара, јер су они сви заиста, да ли млађи или старији, савременици св. Бенедикта. Ипак, ова разлика упућује на закључак да Поп Дукљанин није користио монтекасинску хронику, већ неку другу, можда такође бендиктинског постања, којој би се можда и могло ући у траг.

Оно што би ваљало открити, уколико је тачно да је Калетић изоставио име цара Јустинијана, јесте због чега је писац доцније одлучио да цара Јустинијана замени са царем Анастасијем. Изгледа да ова промена мора да буде у вези са *Еутихијевом јереси* која се повезује са царем Анастасијем, јер тако разлог провале Гота добија смисао – као божја казна због непобожног владара.¹⁹⁷ У питању је, дакле, морално-дидактички пример. Прво пут писац се одлучио да започне своје дело са царем Јустинијаном, најзнаменитијим византијским царем, који је оставио дубок траг својим политичким и законодавним деловањем.¹⁹⁸ Без много двоумљења он је управо њиме започео причу о сеоби Гота, која, у суштини, како ће се даље одвијати радња у ГРС, доводи до разарања Салоне. Доцније, он Јустинијана мења у Анастасија, цара упрљаног Еутихијевом јереси, а Готе од правих зликоваца претвара у далеко питомије варваре. Овакав ток мисли може да тече само од истог писца који временом

¹⁹⁶ Шишић, *Летопис*, 421, сматрао је да су св. Герман (рођен 516), св. Савин (рођен 514) и св. Герман (рођен око 480), толико млађи од цара Анастасија, тако да се не могу довести у везу с владањем овог цара. Ипак, они јесу савременици, а како је читава прича о сеоби Гота у ГРС приказана са одређеном тенденцијом, сам писац ГРС, о томе да ли су млађи или старији савременици, није уопште водио рачуна.

¹⁹⁷ Цар Анастасије се повезује за Еутихијевом јереси већ код Марцелина; упор. *Marcellini v. c. comitis Chronicon*, *Chronica minora saec. IV, V, VI, VII*, ed. Th. Mommsen, MGH AA XI, Berolini 1894, 98.23 (= *Marcellini Chronicon*): *Eutychetis perfidiae cultor Anastasio caesare*.

¹⁹⁸ Утисак о праведном Јустинијану, који је сузбио Еутихијеву јерес, налази се и у делу Мартина из Тропауа (Martin von Troppau, умро нешто после 22. јуна 1278); упор. *Chronica fratris Martini de summis pontificibus et imperatoribus*, ed. P. Klimeš, Pragae 1859, 65: *Iustinianus I...Hunc imperatorem agapitus vir dei revocavit ab errore euticetis hic leges condidit et consummavit libros scilicet codicem et digestum*. Дело је настало око 1275. године. Мартинов узор је: *Gilberti Chronicon pontificum et imperatorum Romanorum*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXIV, Hannoverae 1879, 139.21 – 22, дело настало двадесетих година XIII века, и у њему је Јустинијан представљен на истоветан начин.

усавршава своје дело и сходно томе личности и догађаје о којима пише међусобно усаглашава. Због тога и праведног Јустинијана мења за јеретика Анастасија, како би боље уклопио слику о Готима, која није иста у ХР и ГРС. То би могао бити разлог промене имена цара на самом почетку ГРС. Такође треба упозорити да је у ХР/ЛР досељавање Словена приказано одвојено од доласка Гота, док је у ГРС само узгред поменут долазак Словена у једном тренутку, више као додатак том поглављу.¹⁹⁹ Чини се да је аутор морао да разреши проблем како су Готи заправо временом постали Словени, као и какви су били њихови политички односи. Овоме у прилог иду и неке разлике у ХР/ЛР са ГРС, на основу којих се може приметити да су готски владари у ГРС приказани у позитивнијем смислу.²⁰⁰ Као да се писац при писању коначне редакције коначно одлучио да јасније уобличи своју мисао да су Готи заузели Далмацију баш зато што је јеретик тада седео на цариградском престолу. Правоверни цар и законодавац Јустинијан није се никако уклапао у овакву слику.²⁰¹

Овакав начин писања хроника, како писац ХР/ЛР започиње своје дело: *Regnante in urbe Constantinopolitana...*, посебно поглавља која се односе на време петог или шестог века, особене су за италијанске хронике из северне Италије.²⁰² На пример, Алберт Милиол (око 1250): *Anno Domini CCCCXCII. Anastasius regnavit apud Constantinopolim an. XXVI. Qui Euticianam sapuit heresim...Et si vis aliud invenire his temporibus, require in ystoria pontificis Gelasii pape primi.*²⁰³ Исти аутор о цару Јустину I: *Anno Domini DXIX. Iustinus senior regnavit apud Constantinopolim an. VIII. Ad hunc quoque misit Hormisda papa virum sanctitate precipuum Germanum Capuanum episcopum...; Iustinus similiter apud Orientem cepit sevire, ut hereticorum nomen extingueretur. Quod cum Theodoricus rex adhuc in Ytalia vivus, Arriana labe pollutus, audivit...*²⁰⁴ Текст ГРС показује несумњиву сличност са Милиоловим:

¹⁹⁹ Видети коментар поглавља V.

²⁰⁰ Тако је, на пример, готски краљ Остроило приказан као страхан непријатељ византијском цару у ХР, како би се појачала правичност Јустинијана (ХЛ), док је у ГРС овај опис избачен, аналогно увођењу цара Анастасија и његове јереси; упор. *GRS I*, 16a.18 – 25; 16.17 – 20.

²⁰¹ Могуће је и да се Јеролим Калетић, вођен сличним размишљањем (Калетић је био католички свештеник из Омиша) одлучио да изостави име цара Јустинијана.

²⁰² Није јасно због чега је Станојевић, *О првим главама*, 91 – 101, истрајавао на томе да су ове хронике, које је писац могао да користи, настале баш у средњој и јужној Италији.

²⁰³ *Alberti Milioli notarii Regini Liber de temporibus et aetatibus et Cronica imperatorum*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXXI, Hannoverae 1903, 613.28 – 29; 613.33 – 34 (= *Milioli Cronica*)

²⁰⁴ *Ibid.* 613.36 – 37; 613.42 – 44.

*Regnante in urbe Constantinopolitana imperatore Anastasio, qui se et alios multos Eutychiana haeresi maculaverat, Romae vero praesidente Gelasio papa.*²⁰⁵ Оно што је код Милиола испричано опширно, у ГРС је препричано, па се тиме искључује могућност да је Милиол познавао ГРС, али је зато супротна могућност, да је писац ГРС познавао дело Алберта Милиола или њему слично, сасвим извесна. Друго објашњење за ову подударност може се тражити само у постојању заједничког предлошка обојици писаца.

Алберт Милиол свакако узор има у Сикарду из Кремене (умро 1215): *Anno Domini CCCCXCII. Anastasius apud Constantinopolim regnavit XXVI an. Qui Eutician sapuit heresim...; Anno Domini CCCCXVIII. Iustinus apud Constantinopolim regnavit an. VIII. Ad hunc quoque misit Hormisda papa virum sanctitate precipuum Germanum Capuanum episcopum pro fidei...*²⁰⁶ Однос Милиоловог текста према Сикардовом такође показује да је Милиол користио Сикарда, управо по истом принципу да оно што је код Сикарда испричано опширно, код Милиола се јавља као сажетак.

Занимљиво је да баш Сикард из Кремене започиње једно од својих поглавља, која иначе не излаже из године у годину, већ прескаче године владавине појединих царева, истоветно као и ЛР (према ХЛ): *Anno Domini DXXXVII alibi (alios) dicitur a. XXVII, Iustinianus apud Constantinopolim regnavit an. XXXVIII.*²⁰⁷ При крају овог, иначе дужег поглавља, Сикард наводи: *...et beatus Benedictus iam de heremo in Montem Cassinum ascenderat et cenobium construxerat.*²⁰⁸ Алберт Милиол дословце преписује Сикарда: *Anno Domini DXXXVII alibi dicitur an. XXVII, Iustinianus apud Constantinopolim regnavit an. XXXVIII.*²⁰⁹ Сикард је почетак Јустинијанове владавине определио у погрешну годину, 537, управо као и писац ЛР (према Марулићевом преводу) у 538. годину.²¹⁰ Година прибележена код Калетића, 357, изгледа да је пермутација од 537.

Заједнички помен Германа капуанског, Сабина канусијског и Бенедикта монтекасинског, налази се, колико је нама познато,

²⁰⁵ *GRS I*, 4.6 – 11. У тексту ГРС није било назнаке да ли је у питању папа Геласије I (492 – 496) или Геласије II (1118 – 1119), јер и Орбин бележи само папино име, Геласије; упор. *Orbini*, 206. Тако рецимо Сикард из Кремене, помињући папу Геласија, а имајући на уму управо Геласија I, само каже: *Post quem Gelasius*; упор. *Sicardi episcopi Cremonensis Cronica*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXXI, Hannoverae 1903, 137.31 (= *Sicard*).

²⁰⁶ *Sicard*, 138.3 – 4; 138.20 – 22.

²⁰⁷ *Sicard*, 139.13 – 14.

²⁰⁸ *Sicard*, 141.13 – 14.

²⁰⁹ *Milioli Cronica*, 614.6 – 7.

²¹⁰ R – 570, fol. 37r.

само у једном латинском тексту: *Ex vita et translatione S. Sabini episcopi Canusini*.²¹¹ Текст је оштећен, али на основу онога што је очувано може се закључити да је у њему био и помен Гота и њиховог краља Тотиле, те вероватно нешто и о његовим ратним походима. *Unde et cum Germano Capuanae ecclesiae pontifice crebris. Familiaritatibus conveniebat. Sed et cum Benedicto Christi famulo in Cassino castro posito assidua...*²¹² Нешто ниже говори се о пророчанству којим је свети Бенедикт најавио Тотилину смрт. Овај текст настао је крајем осмог или почетком деветог века.²¹³ У ХР и ГРС постоји податак о Бенедиктовом прорицању Тотилине смрти,²¹⁴ што би могао да буде додатни доказ да је наш писац користио управо текст *Translatione S. Sabini episcopi Canusini*.

Претходна анализа указује на то да је писац испред себе имао заправо два извора – хронику која је по својој структури била веома близу Сикарду из Кремоне или Алберту Милиолу, ако не баш једну од њих или обе, као и *Translationes S. Sabini*, али и можда нека друга дела, међу којима је могла да буде и Јорданова *Романа*.²¹⁵ Први аутор који је на тај начин повезао црквене и световне писце, јесте управо Сикард, који је умро 1215. године. Сикардов текст, доста сажето, преноси, како је горе поменуто, и Алберт Милиол средином XIII века. Управо такву једну хронику, можда још сажетију од Милиолове, користи писац ГРС. Према томе, чини се да он ствара у времену друге половине или последње четвртине XIII века. Тиме се, већ на самом почетку јавља закључак да писац никако није могао да пише у Бару средином XII века. Наиме, у то време ови подаци о царевима, папама, ученим епископима и свецима, а који су били савременици, налазили су се расути у мноштву различитих извора, а тешко је веровати да је у Дукљи, у Бару, постојала тако богата библиотека, у којој је, поред црквених списа – *Translationes, Vitae* – било и више хроника написаних, по свој прилици, у северној Италији. Образац који је успоставио Сикард из Кремоне настао је као природна надоградња већ постојећих дела која су се бавила историјом света.²¹⁶ Већ у *Gesta Episcoporum*

²¹¹ *Ex vita et translatione S. Sabini episcopi Canusin*, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878, 586 – 589 (= *Sabini*).

²¹² *Sabini*, 587.7 – 9.

²¹³ *Sabini*, 585 – 586.

²¹⁴ *GRS I*, 14.3 – 6; 14a.6 – 10.

²¹⁵ О траговима могуће употребе Јорданове *Романе*, видети ниже.

²¹⁶ О Сикарду, видети, Е. Mazza, *The Celebration of the Eucharist: The Origin of the Rite and the Development of Its Interpretation*, Collegeville 1999, 176 – 177.

Neapolitanorum (IX век) успоставља се веза између савремених владара, папа и епископа, али на сасвим другачији начин. Тако, на пример, одељци не започињу владавином цара, а ни цар Анастасије није приказан као окаљан Еутихијевом јереси.²¹⁷ Да би успоставио такав један образац Сикард је морао да се упозна са бројним делима старих писаца које он у своме уводу наводи: *Et profetica igitur hystoria Moysi famuli Dei ceterisque veteris et novi canonis libris, ex cronicis preterea Iosephi, Metodii, Cesariensis Eusebii, Iheronimi presbiteri, Prosperi, Mileti, Rufini atque Gennadii, ex hystoria quoque Romana ab Eutropio Pauloque diacono compilata et ex tripartita Socratis, Sozomeni et Theodoriti translata studio Cassiodori...*²¹⁸ Био је то тежак посао и захтевао је много труда и читања, па и потраге за самим рукописима. Стога би необично било да је средином XII века, у Дукљи, живео писац којем су сва ова дела у Бару била доступна, и који би сам, без узора, створио нови образац који се, како смо показали, може приписати Сикарду из Кремоне.

На самом крају поглавља I ХР и ГРС доносе податак о синовима краља Сенудслава (према ХР, Сфиолада) – Брус (ХР, Брис), Тотила и Остроило (ХР, Строил).²¹⁹ Изузев Тотиле, готског краља из времена Јустинијановог ратовања са Готима у Италији, имена тобожњих готских краљева Бруса и Остроила не постоје у бројним латинским хроникама које се баве овим раздобљем.²²⁰ Предлог Јоже Руса, који је сматрао да је Свевлад превод имена Теодориха (*Thiudareiks*),²²¹ није могуће прихватити, иако име Теодорих значи *онај који влада народом*, *thiuda* – народ, *riik* – првак, *онај који држи власт*,²²² јер име овог владара није Свевлад, како га је Орбин славизирао,²²³ већ Сенудслав.²²⁴ У противном, уколико би име овог владара заиста било Свевлад, настало као превод од имена Теодорих, наш писац би имао нека филолошка знања, односно, ово би упутило на неки извор који је објашњавао значење појединих

²¹⁷ *Gesta episcoporum Neapolitanorum*, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878, 410.5: *Eodem tempore nutu Divinatis percussus est fulmine divino Anastasius imperator obiit.*

²¹⁸ *Sicard*, 78.33 – 79.3.

²¹⁹ *GRS I*, 4.21 – 25; 4a.21 – 25.

²²⁰ О овим именима видети ниже.

²²¹ J. Rus, *Kralji dinastije Svevladičev*, Ljubljana 1931, 61.

²²² *Ancient Danish Ballads I*, ed. R. C. Alexander, London – Edinburgh 1860, 97.

²²³ *Orbini*, 206.

²²⁴ *GRS I*, 4.22. Код Марулића је он *Sfiolado Gottorum rege*; упор. R-570, fol. 37r; Шишић, *Летопис*, 383.

имена германских/готских владара. Такав извор није познат, а по свој прилици га није ни било, будући да бисмо се негде у неком извору из средњег века са њим састали, што није случај.

Право питање јесте одакле је писац преузео идеју о три брата, наследника преминулог краља, који потом шире своју власт на околне народе и земље.²²⁵ Сама имена могла су да буду измишљена или једноставно позајмљена из неког другог извора, као што смо већ напоменули, али је претходно морала да се има јасна идеја о тим личностима и њиховим политичким тежњама. Код средњовековних писаца пажњу побуђује Галфред од Монмаута који подсећа на Дукљаниново: *...cui erant tres fratres principes, filii regis Senudslavi, quorum nomina sunt haec: primus Brus, secundus Totilla, tertius vero Ostroyllus*. Галфред каже да је краљ Брут са својом женом Игноген имао *tres inclytos filios, quibus erant nomina, Locrinus, Albanactus, et Kamber*. *Hi, postquam pater vigesimo quarto anno sui adventus ab hoc seculo migravit, sepelierut eum intra urbem quam condiderat, et diviserunt regnum Britanniae inter se, et secesserunt unusquisque in locum suum*.²²⁶ Управо као и Дукљанинови владари, ова тројица браће, пошто су поделила краљевство: *Illis deinde concordie pace diu regnantibus, applicuit Humber rex Hunnorum in Albaniam; et commisso praelio cum Albanacto, interfecit eum; et gentem patriae ad Locrinum diffugere coegit*.²²⁷ Образац је веома сличан и обојица писаца могли су да користе Вергилија и његову Енејаду: *De Graecia tres fratres venerunt ad Italiam: Catillus, Coras, Tygur vel Tyburtus. Hi simul omnes unam fecere civitatem, et eam de fratris majoris nomine Tybur appellaverunt: licet et alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tygurto vel Tyburte*.²²⁸ Како је код Галфреда приповедање опширније и несумњиво засновано на Енејади, коју он својим делом и измишљеним Енејиним потомцима заправо наставља, пре ће ипак бити да је наш писац познавао дело Галфреда од Монмаута, него Вергилијеву Енејаду.²²⁹

Пољски писац Богухвал (умро 1253), епископ Познања, први је прибележио, позивајући се на неке старе рукописе, да Чеси, Пољаци и Руси потичу из Паноније, а да су им родоначелници три

²²⁵ За *origo gentis* код европских народа: Франака, Британаца, Пољака, Чеха и других, видети, A. Plassmann, *Origo gentis: Identitäts – und Legitimitätsstiftung in früh – und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006, passim.

²²⁶ *Galfredi*, 23.

²²⁷ *Galfredi*, 23.

²²⁸ *Eneade*, Lib. VII, v. 672.

²²⁹ О општем мотиву о три брата, родоначелника народа или племена, код средњовековних писаца, видети, Банашевић, *Летопис*, 51.

брата, синови владара Паноније: *Scribitur in vetustissimis codicibus quod Pannonia sit mater et origo omnium Slavonicarum nacionum. Ex Pannonis tres fratres filii pan principis Pannoniorum nati fuere, quorum primogenitus Lech, alter Rusz, tertius Czech nomina habuerunt et hij tres hec tria regna Lechitarum, Ruthenorum et Czechorum qui et Bohemi, ex se et sua gente multiplicati.*²³⁰ Код нашег писца нема трага жељи да објашњава *origo gentis* Гота, већ је његова пажња усмерена на настанак државе Гота (која ће касније постати словенска), па је увођење три брата који су синови преминулог владара, само општи мотив из којег писац даље може да развија излагање. Упадљиво је да он у своме делу никада не дотиче питање идентитета народа о којем пише – сасвим му је свеједно да ли су то баш Готи, Бугари, Хрвати или Словени – већ као да тражи начин да успостави њихову државу – *regnum* – на основу колико-толико препознатљивих историјских догађаја. Стога је његов задатак да на основу познатих историјских догађаја – на пример сеобе Гота – о којима се у средњем веку знало и што је било сачувано код бројних познатих писаца – успостави почетке једног далматинског краљевства, које ће, како нарација буде одмицала, запремати све већи простор, ширећи се и на Босну и на Србију. У наредним поглављима (види коментар поглавља II и III), он бира Панонију, управо као и Богухвал, као исходишну тачку из које браћа крећу у даља освајања и успостављање нове државе. Међутим, између нашег писца и Богухвала, чини се да нема непосредне везе.

Поглавља II – III

ХЛГРС наводи да су Тотила и Остроило, браћа краља Бруса, освојивши *Панонију*, дошла са војском у *Темплану*,²³¹ док хрватска редакција бележи да су освојили *краљевство Угарско*, а потом стигли са војском у *Трновину*.²³² Поставља се питање како је Марулић знао да уместо *краљевство Угарско*, како је у Калетићевом препису, исправно преведе у *Панонију*.²³³ Једино се може закључити да је код Папалића било записано исправно, Панонију, а да је Угарску на овом месту највероватније заменио Јеролим Калетић у своме препису из 1546. године. Ово је сасвим у

²³⁰ W. A. Maciejewski, *Roczniki i kroniki polskie i litewskie*, Warszawa 1850, 65.

²³¹ *GRS I*, 6.6 – 18.

²³² *GRS I*, 6a.13 – 19.

²³³ Шишић, *Летопис*, 384.

складу са историјским догађајима, јер је у време Папалића Угарска држава још увек постојала (1500), док је у доба Калетића (1546) она престала да постоји (1526), па није морао да исказује никакво поштовање према земљи која је владала Хрватском столећима раније. Дакле ХР и ГРС су овде биле сагласне – Готи су освојили Панонију. Овај танушни траг Калетићевог политичког промишљања додатно ојачава наш ранији закључак да је и име цара Јустинијана Калетић намерно изоставио.

Друго, Темплана није грешком хрватског преводиоца постала Трновина, као што је мислио Шишић.²³⁴ Шишић се позивао на Тому Архиђакона: *Gothorum tempore, qui Totila duce de partibus Teutonie et Polonie exierunt, dicitur Salona fuisse destructa.*²³⁵ Напротив, Тома говори о земљи из које су Готи дошли, док Дукљанин говори о земљи у коју су приспели пошто су кренули у сеобу и освајања. Стога, мора се закључити да је у првобитној редакцији писац прибележио место Трновину, а да је у коначној редакцији ово заменио са Темпланом. Ова, олако извршена замена указивала би најпре на то да су оба места измишљена, али свакако према неком извору, односно узору којим се писац користио, па би тако Темплана могло бити према *Campania*, како наводи Сикард из Кремоне: *Sed Bellisario ad urbem reverso Constantinopolim et mortuo Totila Campaniam redit; qui collecto exercitu universam invadit Ytaliam et etiam transgressus fretum Siciliam; revertens obsedit Romam.*²³⁶

Међутим, текст ипак има више сличности са Јорданом, Готом, али не са његовом *Getica*, већ са *Romana*. Ту се каже: *Valamero rege Gothorum in bello Scirorum defuncto Theodemir in regno fratris successit cum Vidimero fratre et filio Theodorico. Sed missa sorte Vidimero cum Vidimero filio partes Hesperias, Theodemir cum filio Theodorico Illyricum Thraciasque vastandas obvenit. Relictaque ergo Pannonia alter Italiam, alter Illyricum suscepit populandum: sed utrique reges mox sortita loca ingressi sunt, ilico rebus humanis excedunt, Vidmer Italia, Illyrico Theodemir.*²³⁷ На основу Јорданове Романе могао је Дукљанин не само да уведе Готе у приповест, већ и да их насели у Панонију. Из тог разлога, више подударности са Јорданом него са Богухвалом, може се Богухвал искључити из круга пишчевих извора.

Читава конструкција којом почиње поглавље II: *Itaque qui maior ceteris erat defuncto patre Brus sedit in solio eius regnavitque pro eo*

²³⁴ Шишић, *Летопис*, 422 – 423.

²³⁵ *HS*, 30.28 – 29.

²³⁶ *Sicard*, 140.6 – 8.

²³⁷ *Iordanis Romana et Getica*, ed. Th. Mommsen, MGH AA V, Berolini 1882, *Romana*, 44.29 – 45.4 (= *Romana, Getica*).

in terra nativitatis suae,²³⁸ најпре ће се наћи у Библији, Књига о Естер: *Assueri, qui regnavit ab India usque Aethiopiam, super centum viginti septem provincias; quando sedit in solio regno sui...*²³⁹ Баш овај одељак из Библије често је коришћен у бревијарима, нпр. *Breviarium Corisopitense*, *Breviarium Claromontense*, *Breviarium Forojuliense*, *Breviarium Romanum*, *Breviarium sanctae Ambianensi ecclesiae*, *Breviarium Molinense*, итд.²⁴⁰ И помало свечани, па и поетски наставак ове реченице...*in terra nativitatis suae*, само је додатни показатељ да се наш писац овде угледа на Библију, Књигу Постања: *Mortuusque est Aran ante Thare patrum suum, in terra nativitatis suae in Ur Chaldaeorum.*²⁴¹ И овај одељак Библије коришћен је у средњем веку сразмерно често. Рецимо, у *Хроникама Хексама*, ...*homo potens et dives in terra nativitatis suae.*²⁴² Или, на пример, у писмима архиепископа Кантерберија.²⁴³

Такође је из Библије и она фраза како су Остроило и Тотила *congregantes exercitum magnum valde et fortem exierunt de terra sua et venientes debellaverunt Pannoniam provinciam et bellando obtinuerunt eam.*²⁴⁴ Несумњиво је узор Књига о Макабејцима: ... *et congregavit Iudas universos Israhelitas qui erant in Galaditiden a minimo usque ad maximum et uxores eorum et natos et exercitum magnum valde ut venirent in terram Iudae.*²⁴⁵

Занимљиво је да *Трновина* код Марулића гласи *Tarnovia (in agro qui Tarnoviae dicitur)*, што значи да је већ у Папалићевом препису ово место било забележено под овим именом, а да је код Калетића постало *Трновина*. Можда ће најпре бити да је сам аутор у коначној редакцији ово место променио у *Темплану* (према звучности са *Сампаниа?*). Уколико је *Тарновија/Трновина* била у првобитној редакцији тако записана, онда се поставља питање одакле је ово име било познато нашем писцу, односно да ли га је сам измислио или је

²³⁸ *GRS I*, 6.1 – 4.

²³⁹ *Естер*, I, 1 – 2.

²⁴⁰ Упор. *Breviarium Corisopitense*, Paris 1835, 212; *Breviarium Claromontense*, Clermont 1820, 313; *Breviarium Forojuliense*, Vesontione 1833, 228; *Breviarium Romanum*, Mechliniae 1861, 158; *Breviarium sanctae Ambianensi ecclesiae*, Ambiani 1849, 352; *Breviarium Molinense*, Molinis 1826, 199.

²⁴¹ *Постање*, XI, 28.

²⁴² *The Priory of Hexam: Its Chronicles, Endowments, and Annals*, vol. I, ed. J. Raine, Edinburgh 1864, 116.

²⁴³ *Epistolae Cantuariensis: The Letters of the Prior and Convent of Christ Church of Canterbury, from A.D. 1187 to A. D. 1199*, ed. W. Stubbs, Chronicle and Memorials of the Reign of Richard I, vol. II, London 1865, 19.

²⁴⁴ *GRS I*, 6.9 – 15.

²⁴⁵ *Макабејци*, I, V, 45.

неки узор имао испред себе. Већ помињани Галфред од Монмаута пише како је Брут, дошавши до Темзе, основао град ...*Trojam novam vocavit, et hoc nomine multis postmodum temporibus appellata tandem per corruptionem vocabuli Trinovantum dicta fuit.*²⁴⁶ Нешто ниже, Галфред пише о владавини краља Бладуда (*Bladus*) који је владао двадесет година.²⁴⁷ Уколико је писац ГРС познавао дело Галфреда од Монмаута, онда је овај мотив Нове Троје (тј. Лондон), као места где дошљаци проналазе своје нове станиште, послужио за измишљену Трновину, управо према облику *Trinovantum*.

Посебну пажњу у поглављу II требало би посветити опису пада Салоне. ХР је нешто опширнија, док је ГРС сажета, али оба описа веома подсећају на оно што о паду Салоне бележи Тома Архиђакон око 1260. године: *Sed quid ualet annisus hominis, ubi diuine protectionis gratia deest? Cum pro multis piaculis communiter singulariterque commissis superne ultionis iudico oecatrix ciuitas hostili foret gladio euertenda, periit mens et consilium a civibus...*²⁴⁸ ГРС: *...et, Dei iudicio, cui nemo audet dicere cur ita faciat, quia forte aliquod magnum peccatum latebat in christianis, victoriam Gothi crudeles habuerunt.*²⁴⁹ У ХР (ЛР) аутор је још ближи Томином тексту јер препричава Томино питање: *Sed quid ualet annisus hominis, ubi diuine protectionis gratia deest?*, свдећи га на препричавање – град је пао по вољи онога кога нико не може упитати зашто је то дозволио.²⁵⁰ И као што код Томе потом следи објашњење о многим гресима које су грађани Салоне починили, тако и писац ХР (ЛР) кратко препричава да је неки грех код хришћана пребивао.²⁵¹

Читава Томина прича о паду Салоне последица је греха грађана, о чијој изопачености и моралном суноврату Тома излаже у уводном делу приче о паду Салоне, јер се Бога нису бојали, нестало је милосрђа и побожности, а мржња, отимачина и кривоклетство су цвали.²⁵² Грехови становника Салоне, према Томи, узроковали су пад града који је уследио као Божја казна за њихова недела. Описујући одсудни тренутак битке, Тома се поново враћа овом мотиву греха и истиче да ће грешни град због многих греха, заједнички и појединачно почињених, према пресуди вишње освете

²⁴⁶ *Galfredi*, 21 – 22.

²⁴⁷ *Galfredi*, 29. Ово име такође подсећа на готског краља Бладина у ГРС.

²⁴⁸ *HS*, 34.12 – 16.

²⁴⁹ *GRS I*, 8.18 – 22.

²⁵⁰ *GRS I*, 10a.8 – 12.

²⁵¹ *GRS I*, 10a.12 – 15.

²⁵² *HS*, 30.6 – 10.

бити разорен мачем.²⁵³ Писац ГРС такав увод нема, већ само узгред помиње, описујући сам ток битке, да су хришћани поражени *јер можда се неки велики грех крио код хришћана*.²⁵⁴ Идеја о паду Салоне као последици греха њених грађана је Томина, и на тај начин он и излаже читаву причу и пропасти Салоне. У том смислу писац ГРС није могао да буде узор Томи, јер он само узгред помиње грех као узрок пораза Салоњана. Наш писац се питањем греха и морализирањем око пада Салоне не бави. Зато се пре може рећи да је писац ГРС преузео ову идеју од Томе, а не Тома од њега. Не постоји заједнички извор писцима, јер Тома је тај који је ову причу саткао како сам каже: *Nos uero, ut in precedentibus, partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes conemur exponere*.²⁵⁵ Дакле, нешто је било записано, нешто је припадало колективном сећању, а било је мишљења других Томиних суграђана. Тома је на основу свега овога склопио причу о паду Салоне.

Такође би требало обратити пажњу на то да прича о борбама око Салоне у ГРС садржи тачно 119 речи,²⁵⁶ док су код Томе Архиђакона, у ХС, уколико се не рачуна опширан увод о самој Салони и приликама у њој уочи пада (242 речи), као и Томин закључни коментар о судбини преживелих (170 речи), за овај опис употребљене 394 речи.²⁵⁷ Читава прича о паду Салоне, заједно са уводним и закључним излагањем, код Томе Архиђакона садржи 806 речи. Уколико се на основно излагање о борбама око Салоне у ГРС дода и кратко уводно слово о догађајима пре почетка борби, које износи 31 реч,²⁵⁸ онда је однос употребљених речи 806 према 150, у корист Томе, па би тако Тома Архиђакон заправо био пет пута опширнији од писца ГРС. Немогуће је да је Тома Архиђакон на основу кратког описа борби око Салоне сачуваном у ГРС (150 речи) успео да створи пет пута дужу и при томе кохерентнију и далеко јаснију причу о паду Салоне у ХС.²⁵⁹

У ХР/ГРС је забележено да је битка трајала осам дана (*Octavo vero die omnes hinc inde christiani et gentiles armati exierunt et commissum est magnum proelium ab hora diei tertia usque ad vesperam*).²⁶⁰

²⁵³ *HS*, 34.13 – 15.

²⁵⁴ *GRS I*, 8.20 – 21; 10a.13 – 15.

²⁵⁵ *HS*, 30.25 – 27. О веродостојности Томине приче о паду Салоне, видети, *HS*, 31, нап. 1.

²⁵⁶ *GRS I*, 8.6 – 10.24.

²⁵⁷ *HS*, 30.1 – 36.27.

²⁵⁸ *GRS I*, 6.18 – 25.

²⁵⁹ Супротно, Шишић, *Летопис*, 49 – 51.

²⁶⁰ *GRS I*, 8.13– 17.

Тома само каже да је битка трајала *...sicque diebus non paucis utrimque frustra certatum est.*²⁶¹ Податак ГРС о осмодневном трајању битке побуђује пажњу, јер таквог податка нема код Томе, нити у било којем другом познатом историјском врелу које садржи било какву причу о паду Салоне. Уколико је наш писац састављао првобитну верзију свога дела, ЛР, у Сплиту, онда је он могао, као и Тома, да користи и оне писане изворе или сплитску традицију о којима говори Тома и у којима је могао да буде податак о дужини трајања битке. Ипак, требало би размотрити још једну могућност одакле је овако прецизан број дана трајања битке доспео у ГРС. Наиме, у Библији се помиње борба између краља Израела, Ахаба и арамејског краља Бен-Хадада, која је трајала седам дана, и након које је поражени Бен-Хадад са неколицином преживелих уточиште потражио у свом граду, Афеку: *Dirigebant septem diebus ex adverso hii atque illi acies septima autem die commissum est bellum percusseruntque filii Israhel de Syris centum milia peditum in die una. Fugerunt autem qui remanserant in Afec in civitatem...*²⁶² Тако се и Дукљанинов краљ Салоне, пошто се осам дана борио са противницима и био поражен, склања у град из којег је у борбу и кренуо. Фраза у ГРС *hinc inde armati procedentes*, стоји једнако према библијском, *dirigebant...ex adverso hii atque illi acies*. Разлика у броју дана, осам у ГРС, седам у Библији, најпре ће бити последица ауторове жеље да опис учини веродостојнијим и да од читаоца уклони појединост (седам дана) која би га асоцирала на библијски, а не стваран, догађај. Пишчев ослонац на Библију осећа се и у даљњем излагању јер он доцније нигде не каже како је Салона заузета, већ наставља даље да излаже о Тотилином походу на Италију и Остроиловом на Илирик. Тома Архиђакон, у своме уводу о паду Салоне, напомиње како је Тотила, пре него што је напао Италију, делимично разорио Салону (*Salonatque urbem ex parte vastavit*).²⁶³ На другом месту, пре описа пада Салоне, Тома одаје да познаје више традиција о паду Салоне, јер каже: *Qualiter autem finaliter euersa fuerit, not satis perspicuum est.*²⁶⁴ Ове Томине речи указују на то да је он истраживао како је пала Салона и да је о томе чуо више различитих прича. У целини посматрано Томин извештај је богатији појединостима и далеко опширнији од ГРС, са јасно израђеном моралном поруком.

---

²⁶¹ *HS*, 34.12.

²⁶² *Краљевци*, 1, XX, 29 – 30.

²⁶³ *HS*, 32.1 – 2.

²⁶⁴ *HS*, 32.25.

Опис дужине битке, како је прецизно забележио ГРС - *ab hora diei tertia usque ad vesperam*, могао би да буде фраза. Тако је, на пример, Јован, војвода Брабанта и Лотарингије, у јуну 1280. године пошао *cum exercito suo versus Coloniam*, испред које су га дочекали архиепископ града и више комеса са својим трупима, а борба је трајала *ab hora tertia usque ad vesperam* (у другој хроници варијанта: *ab hora tertia usque in horam undecimam*). Архиепископ и изванредан број заповедника су заробљени, док је *comes de Lussemborgh cum tribus fratribus suis et multis aliis nobilibus in commune certamine occisus est*.²⁶⁵ Монах Роберт, који је оставио драгоцену сведочанства о Првом крсташком рату, у опису две различите битке, служи се истоветном фразом, да је битка трајала од трећег сата па до вечери.²⁶⁶ Виљем од Жумијежа (*William of Jumièges*) и Ордерик Витал, описујући битку код Хастингса 1066. године, такође користе сличну фразу: *Cum quo sub hora diei tertia comitens bellum in cedibus ab utraque parte morientium usque ad noctem protraxit*.²⁶⁷ Сведок битке код Каира 1250. године, из времена Седмог крсташког рата, Бенедикт, епископ Марсеја, користи истоветну фразу описујући ток битке папи Иноћентију IV.²⁶⁸ Сви ови описи садрже и понављају исту фразу која савременим језиком казује да је битка трајала *од ујутро до увече*. Непосредан узор свим овим писцима је Библија у којој се ова фраза јавља на више места.²⁶⁹ Тако би у овом случају писац ГРС посегао за једном уобичајеном фразом средњовековних писаца којом се појачавао драмски опис неке важније битке.

Већ назначена зависност ГРС од ХС може се препознати и у још неким одломцима ХС. Тома Архиђакон, бележећи драматичне тренутке провале Гота у Салону, бележи: *Quis autem enumerare valeat, quot miseros ciues, quot puellas infelices, quos pueros abduxere captiuos? Quis comemoret eorum multitudinem, quos uorauit gladius, quos consumpsit incendium, quos mare obsorbuit fugientes?* У ГРС ово је само

²⁶⁵ Догађај је забележен у неколико сличних верзија у више хроника; упор. *Chronique en vers de Jean Van Heelu ou relation de la bataille de Woeringen*, ed. J. F. Willems, Bruxelles 1836, 376, 384.

²⁶⁶ C. Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade, Historia Iherosolimitana*, Aldershot 2006, 111, 164.

²⁶⁷ *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderici Vitalis, and Robert of Torigni*, vol. II, ed. E. M. C. Van Houts, Oxford 1995, 168; E. M. C. Van Houts, *The Normans in Europe*, Manchester 2000, 116.

²⁶⁸ *Spicilegium veterum scriptorum I – XIII*, ed. D. Achéry, Parisiis 1723, III, 628; упор. P. Jackson, *The Seventh Crusade, 1244 – 1254, Sources and Documents*, Aldershot 2007, 98.

²⁶⁹ Макабејци, 1, IX, 13: *et commissum est proelium a mane usque ad vesperam*; Макабејци, 1, X, 80: *et circuierunt castra eius a mane usque ad vesperam*.

кратко сажето: *...et multa milia hominum christianorum in ore gladii mortua sunt et plurimi captivi ducti sunt.*²⁷⁰ У ХР постоји и додатак којег нема у ГРС, да је у Салони, после пораза, завладао *општи плач и неизрецива туга.*²⁷¹ Код Томе су ова туга и јад описани подробније.²⁷²

ГРС/ХР пружа једну појединост која не постоји код Томе Архиђакона. Наш писац сматра да је у борби око Салоне учествовао на страни Салонитанаца и краљ Истре. У завршном опису битке он још једном напомиње да је краљ Истре у боју нашао смрт.²⁷³ Појава краља Истре може се објаснити управо различитим традицијима које су у Сплиту постојале, па и записима које помиње Тома и које је могао да познаје, али их није уврстио у свој опис пада Салоне. Користећи се истом традицијом писац ЛР/ГРС могао је да употреби ове податке. У питању је несумњиво било слична традиција коју су обојица писаца користила. Код Томе, такође, постоји врло јасна веза између Словена и Гота: *Venerant de partibus Polonie, qui Lingones appellantur, cum Totila septem uel octo tribus nobilium. Hi uidentes terram Chroatie aptam sibi fore ad habitandum, quia rari in ea coloni manebant, petierunt et optinuerunt eam a duce suo.*²⁷⁴ С друге стране, у ГРС се тек у поглављу IV први пут помињу Словени, када је готски владар Силимир *replevit (terram) multitudine Sclavorum.*²⁷⁵ Томин текст је, као и у случају приче о паду Салоне, дужи и богатији појединостима. Отуда је необично да је Фердинанд Шишић ове примере узимао као доказ да је већ Тома Архиђакон користио спис Попа Дукљанина.²⁷⁶ Обично је супротно, да се на основу ширег описа сачини сажетак. Стога, изгледа да је управо Поп Дукљанин користио дело Томе Архиђакона, а не обрнуто. У том случају, ово би био веома важан показатељ да је писац ГРС писао после 1268. године (година Томине смрти). Такође, будући да код писца ГРС има неких разлика у односу на Тому Архиђакона (помен краља Истре и краља Салоне, пре свега) наводи на помисао да су обојица располагала неким записима у самом Сплиту који су садржавали успомену на доба освајања Салоне.²⁷⁷ Требало би још

²⁷⁰ GRS I, 10.17 – 21.

²⁷¹ GRS I, 10a.24 – 12a.2.

²⁷² HS, 36.13 – 15; 36.26 – 27.

²⁷³ GRS I, 6.22; 6a.23; 10.17; 10a.17.

²⁷⁴ HS, 32.5 – 8.

²⁷⁵ GRS I, 20.14 – 15.

²⁷⁶ Шишић, *Летопис*, 49 – 51.

²⁷⁷ Шишић, *Летопис*, 50 – 51, сматрао је да је могуће још и то да су се и Поп Дукљанин и Тома Архиђакон служили неким заједничким старијим извором из XI или XII века сплитскога или доњодалматинског постања.

упозорити на податак у ХС и ХСМ (*Historia Salonitana maior*) о борбама око Салоне у време Јулија Цезара и грађанског рата у Риму. Описујући ове догађаје Тома наводи Помпејеве заповеднике: *Sed ex parte Pompei erant in Salona duo duces Basilus et Octavius*, који су, ишчекујући Цезаров напад прикупили у Салони трупе састављене од околних народа: *uidelicet Curetum, Dalmatinorum et Ystrorum*.²⁷⁸ Уколико је писац ГРС/ЛР познавао Томино дело, лако је могао да искористи помен ове двојице војвода и Истрана, како би сачинио уверљивију причу о паду Салоне у време Тотиле.

Један други писац, Тома Тосканац (каткад познат и под именом Тома из Павије), који је писао 1278. године, дакле, тек нешто млађи савременик Томе Архиђакона, говорећи о Диоклецијану и начину како је преузео власт, помиње како о томе није читао, већ пише на основу онога што је чуо од неких који су много читали старе историје: *Modum autem, quo ad regnum pervenirit, non recolo me legisse. Sed a quibusdam, qui multas legerunt antiquas ystorias, audivi que dicam*.²⁷⁹ Традиција коју је чуо Тома Тосканац потпунија је од оне коју преноси Тома Архиђакон. Док је према Томи Тосканцу Диоклецијан био неугледног рода и силом преузео власт: *Igitur Dioclicianus, genere Dalmatinus, sed nobilitate obscurus, ab exercitu in Dalmatia imperator est factus*,²⁸⁰ дотле Тома каже да је Диоклецијан изабран за цара од сената – *Per idem tempus Dioclitianus, pater Maximiani, qui ex Dalmatie patribus oriundus extitit, ob res ab eo pro re publica multum strenue gestas a senatu populoque Romano imperator fuerat constitutus*.²⁸¹ Код Томе Тосканца тек после оног исказа о начину на који је Диоклецијан преузео власт долази овај одељак о потврди сената који има и Тома Архиђакон. Из ова два примера следи да Тома Тосканац и Тома Архиђакон у исто време, средином XIII века, стоје независно један од другог, као и да традиција о Диоклецијану није ексклузивно сплитска или уопште далматинска. Како смо већ поменули, Тома Тосканац чак изричито каже да је о томе само слушао од неких људи који су доста читали старе историје, а о томе је слушао у Италији, или можда и у Далмацији.²⁸²

Даљња Анализа писања Томе Тосканца показује да је он познавао далеко више прошлост Далмације и да његово

²⁷⁸ *HS*, 8.11 – 14; *HSM*, 71.

²⁷⁹ *Thomae Tusci Gesta imperatorum et pontificum*, ed. E. Ehrenfeuchter, MGH SS XXII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1851, 490.38 – 40 (= *Tusci*).

²⁸⁰ *Tusci*, 490.37 – 38.

²⁸¹ *HS*, 16.1 – 3.

²⁸² Тома Тосканац је кратко боравио у Далмацији; упор. *Tusci*, 484.

приповедање има доста сличности са писањем Томе Архиђакона. Наиме, Тома Тосканац, говорећи о Салони каже: *Hic in Dalmatia iuxta mare prope Salonas, unde oriundus extiterat, palatium magnitudinis admirande construxit, in quo templa magne pulcritudinis fecit Veneri simul et Iovi, Mercurio et Marti ea faciens dedicari. Hec autem adhuc supersunt, sed itaque Iovis templum ad honorem beati Domini archiepiscopi Salonensis, Veneris ad gloriam Virginis Dei matris, Martis ad honorem beati Iohannis, sed ad honorem Iohannis euangeliste Mercurii templum, sicut puto, est dedicatum. Sed civitate Salona destructa per Totilam archiepiscopatus cum archiepiscopi corpore in iam dictum palatium est translatus, ubique civitas fabricata, que Spalatum est vocata.*²⁸³ Тома Архиђакон доноси знатно скраћену верзију истог текста: *Et quia Dalmatinus erat origine, nobilis edificium prope Salonam edificari iussit in modum urbis munitissime, quasi imperiale palatium, in quo templa facta sunt ydolorum Iouis, Asclepii, Martis, sicut apparet usque in hodiernum diem.*²⁸⁴ За Тому Тосканца палата је претворена у град звани Сплит (*que Spalatum est vocata*), док Тома Архиђакон пружа и етимологију да Сплит (*Spalatum*) заправо значи *пространа палата: Spalatum dictum est a pallantheo, quod antiqui spaciosum dicebant palatium.*²⁸⁵ Сасвим супротну етимологију за име Сплита први је дао средином X века византијски цар Константин VII Порфирогенит (945 – 959): *παλάτιον μικρόν – мала палата.*²⁸⁶ Али на једном другом месту код Константина Порфирогенита, одједном се јавља упадљива сличност са описом Томе Архиђакона, јер царева реченица: *Ἐπῆρχε δὲ τὸ τοιοῦτον κάστρον κεφαλὴ πάσης τῆς Δελματίας,*²⁸⁷ дослован је грчки превод латинске реченице: *Fuit autem metropolis ciuitas Dalmatie Salona.*²⁸⁸ Како Тома Архиђакон не користи друге податке из *DAI*, јасно је да он овај спис није познавао, па је стога једино могуће објашњење ових сличности постојање заједничког врела.

Очигледно је да Тома Тосканац и Тома Архиђакон преносе традицију о постанку Сплита која се делом разликује, иако су савременици. Тома Тосканац има далеко више података о Салони и њеним грађевинама, док Тома Архиђакон, иако родом Сплићанин,

²⁸³ *Tusci*, 491.12 – 19.

²⁸⁴ *HS*, 16.15 – 18.2.

²⁸⁵ *HS*, 18.4 – 5.

²⁸⁶ *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio I – II*, ed. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins, Washington DC 1967, I, 29.237 (= *DAI*)

²⁸⁷ *DAI I*, 30.18.

²⁸⁸ *HS*, 8.1 Овом реченицом започиње *Historia Salonitana Maior*, прир. Н. Клаић, Београд 1967, 71 (= *HSM*).

о томе зна далеко мање. Стога, ови примери показују да у истом тренутку о истим догађајима могу да постоје различите традиције развијене и настале из једног врела. Тако и наш писац помиње краља Истре и краља Салоне, управо на основу још неке далматинске традиције, која је постојала истовремено са оном на коју се ослањају Тома Архиђакон и Тома Тосканац. Штавише, Тома Тосканац, говорећи о пореклу Мухамеда, што све јако подсећа на поглавља 14 – 16 *De administrando imperio* Константина Порфирогенита, саопштава читаоцу да је све ово писало *in quadam extraordinaria legi historia, quam in sacristia Bonnoniensis ecclesie reperi in antiquissimo quodam libro*.²⁸⁹ Није у питању Теофанова Хроника, која је добро позната у средњовековној Европи, пре свега на основу њеног латинског превода и сажетка Анастасија Библиотекара, већ спис непознатог аутора – отуда оно *quadam extraordinaria legi historia*. Та изузетна, веома стара (*antiquissima*) *Историја*, налазила се у Болоњи, граду у којем се школовао двадесетих година XIII века и Тома Архиђакон. Сам Константин Порфирогенит у поглављима 14 – 16 *DAI*, у којима се бави Мухамедом и Арабљанима, не каже да пише на основу Теофана.²⁹⁰ Доцнија поглавља о Арабљанима, 17 – 22 *DAI*, састављена су према *Теофановој Хроници*.

Ова необична веза Константина Порфирогенита (односно могућег извора којим се он користио) – Томе Тосканца – Томе Архиђакона – Попа Дукљанина – могла би да буде кључ за разумевање извора који је последњој тројници писаца послужио као узор и извор за историју Далмације и Салоне у петом или шестом веку.

Занимљиво је да наш писац за Готе каже *људи тврди и големо љути през закона како дивји* (ХР),²⁹¹ односно у Марулићевом преводу: *Erat Gottorum gens inquieta, vaga absque legibus, aspera et*

²⁸⁹ *Tusci*, 494.6 – 7. Бононија је Болоња. Тамо се школовао и Тома Архиђакон.

²⁹⁰ О Мухамедовом пореклу, *DAI I*, 14.1 – 36. Упадљива је сличност између Томе Тосканца и *DAI I*, 14.10 – 12: Ἄπορου ὄντος αὐτοῦ τοῦ Μουχοῦμετ καὶ ὀρφανοῦ, ἔδοξεν αὐτῷ μισθωτέσασθαι γυναικί τινι πλουσίᾳ καὶ συγγενεὶ αὐτοῦ. *Tusci*, 492.45 – 493.1: *Puer enim relictus fuit et orphanus, sed a quadam vidua divite susceptus est nutriendus, qui intendebat obsequiis domus eius sicut puer industrius*. Готово истовестна реченица, па и даљи опис како се Мухамед заљубио у ту жену која га је прихватила код обојице писаца, затим како га је подржао неки монах, Аријанац (*DAI I*, 14.22 – 23; код Томе Тосканца Несотријанац; *Tusci*, 493.8 – 9), упућује на само два могућа закључка: 1. Тома Тосканац се користио истим извором као и Порфирогенит; 2. Тома Тосканац је читао *DAI*. Константинов извор је, иначе у овом случају, *Georgii monachi Chronicon*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1904, 697.12 – 699.10; 706.1 – 12, писац непознат на латинском Западу током средњег века.

²⁹¹ *GRS I*, 4a.18 – 20.

bellicosa.²⁹² ГРС скраћује: *gens ferox et indomita*.²⁹³ Орбин такође понавља ГРС: *gente molto fiera, e indomita*.²⁹⁴ Очигледно је првобитна верзија списка, сачувана у ХР, опширније описивала Готе, осликавајући их веома погрдно у сваком смислу, не само као ратоборне и дивље људе, већ и као оне који немају никаквог закона. Поп Дукљанин је у коначној редакцији скратио овај опис, оставивши само да су они били дивљи и неукроћен народ (*gens ferox et indomita*). Тома Архиђакон подробније описује Готе у више реченица, у којима се лако може назрети суштина описа који пружа и наш писац. Тома каже: *Ex asperitate quidem patrie naturam trahentes armorum asperitatibus, inuasionibus, predationibus, ferino more gaudebant*.²⁹⁵ Затим, пошто је направио екскурс повезујући Вергилијеве Курете, као домаће становништво са којима су се Готи помешали, наставља даље са описом Гота: *Et quamuis pravi essent et feroces, tamen christiani erant, sed rudes ualde*.²⁹⁶

И у овом случају, као и код описа борби око Салоне, изгледа да постоји веза између Томе Архиђакона и ХР/ГРС. Томин опис је поново далеко опширнији и што је још важније у њему се наговештава оно о чему ће Дукљанин тек писати – да су Готи и Словени постали један народ: *Permixti ergo sunt populi isti et facti sunt gens una, uita moribusque consimiles, unius loquere*.²⁹⁷ Затим нешто ниже: *Gothi a pluribus dicebantur et nichilominus Sclauui, secundum proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Bohemia uenerant*.²⁹⁸ Ову везу Словена и Гота наш писац кратко помиње у наредном поглављу, али без појединости које помиње Тома. Тома зна да су Готи били хришћани, макар и окрутни, и да су Словени дошли из Пољске или Чешке. Дукљанин изоставља аријанство Гота, као и земљу из које су дошли – иако се одаје да зна, као и Тома, где је та земља, јер каже да су дошли са северних страна – *exiit quoque gens a septentrionali plaga, quae Gothi nominabantur*.²⁹⁹ На основу ових примера може се рећи да је дело Томе Архиђакона било предложак нашем писцу, а не обрнуто. Друго решење је, заиста само теоретско, да обојица располажу

²⁹² Шишић, *Летопис*, 383.

²⁹³ *GRS I*, 4.19 – 20.

²⁹⁴ *Orbini*, 206.

²⁹⁵ *HS*, 32.15 – 16. Видети и опис Словена код Хелмолда, *...gens enim libera et cervicosa, gens agrestis et indomita*; *Helmoldi Chronica Sclavorum*, ed. M. Lappenberg, MGH SS XXI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1903, 63.3

²⁹⁶ *HS*, 32.24 – 25.

²⁹⁷ *HS*, 32.22 – 23.

²⁹⁸ *HS*, 32.26 – 27.

²⁹⁹ *GRS I*, 4.17 – 19.

истим извором. Ипак, најпре се чини, већ и због начина описа борби око Салоне, да наш писац скрађује и препричава Томин текст.³⁰⁰

Тома Архиђакон је, изгледа, познавао неки извор који се бавио историјом Словена и у којем се јављало племе Лингона, које он помиње као оне који су дошли заједно са Тотилом. Тај извор изгледа није непознат – у питању је Адам из Бремена. Штавише, Адам из Бремена (XI век) о Готима говори на више места. С друге стране, ни Адам из Бремена не доводи у блиску везу Готе и Словене, али маштовитом писцу свакако оставља доста простора за слободније конструкције. Отуда би можда најпре Томин извор могао да буде Адам из Бремена, одакле је Лингоне повезао са Готима. Управо код Адама из Бремена постоји сличан начин описа Саксонаца: *Saxones inquit, gens ferocissima, virtute et agilitate terribilis, in oceani littore habitat...*³⁰¹

Говорећи о борбама пољских владара против варвара и пагана, пољски хроничар Мартин Гал пише: *Ad mare autem septemtrionale vel anphitrionale tres habet affines barbarorum gentium ferocissimas nationes, Selenciam, Pomeranam et Pruziam, contra quas regiones Polonorum dux assidue pugnatus.*³⁰² У овом случају не говори се о сеоби већ о сукобима између Пољака и пагана који су пребивали уз обалу Северног мора и Балтика, али је заједнички однос према варварима, односно њихов језгровити опис *ferocissimas nationes*. Још у XIII веку (1230) Германи су сматрани за *gens agrestis et indomita*.³⁰³ Сваки од поменутих извора могао је да послужи као узор нашем писцу за опис Гота, или, што је извесније, Томи Архиђакону, којим се Поп Дукљанин користио.³⁰⁴

Међутим, једно дело с почетка XIII века, Гервасија од Тилбурија (умро нешто пре 1226), писано за немачког цара Отона IV (1209 – 1218), веома подсећа на Дукљанинов и Томин опис Гота, с том разликом што Гервасије пише о Галима, користећи при томе Јустинову Епитому³⁰⁵ на историчара Помпеја Трога: *Ex quibus portio*

³⁰⁰ *Tusci*, 494.15 – 16, за Алане каже: *Alanorum gens ferox atque proterva*.

³⁰¹ *Adam von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte*, MGH SRG III, ed. B. Schmeidler, Hannover – Leipzig 1917, 6.14 – 16.

³⁰² *Chron. Pol.* 425.18 – 20.

³⁰³ *Die Chronik des Propstes Burchard von Ursperg*, ed. O. Holder-Egger – B. von Simson, MGH SRG XVI, Hannoverae 1916, 65.

³⁰⁴ На страни античких писаца, требало би поменути Тацита: *Batavos...ferox gens alienaretur* и Ливија за Гале: *Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam*; упор. *Cornelii Taciti Historiarum*, Lib. 1, c. 59; *Livii*, Lib. VII, c. 23.

³⁰⁵ *Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ed. O. Seel, Stuttgart 1972, XXIV, 4.

*in Ytalia consedit (sc. Galli), que et urbem Romam captam incendit, et portio Illirico sinus, ducibus auibus (nam augurandi studio Galli, pre ceteris callent) per strages barbarorum penetrauit et in Pannonia consedit; gens aspera, audax, et bellicosa...Ibi domitis Pannoniis per multos annos cum finitimis bella gesserunt. Hortante demum successu, divisis agminibus, alii Greciam, alii Macedoniam, omnia ferro prosternente, petiuere.*³⁰⁶ Овакав опис упада Гала и њихове карактеристике био би за писца ГРС практично узор, при чему би он само заменио Гале са Готима и додао имена готских владара. Међутим дело Гервасија од Тилбурија ушло је у ширу употребу крајем XIII века, да би тек 1380. године постало обавезно штиво на универзитету у Оксфорду. Њиме су се користили писци *Gesta Romanorum*, Бокачо, Гауденције Мерула, и многи други, али тек од XIV века.³⁰⁷

У једној британској хроници из средине XIV века, за становнике Дакије се каже: *cujus gens quondam ferox et valde bellicosa.*³⁰⁸ У истом делу, при опису словенских земаља јужно од Дунава, Словени су описани као: *Gens severa, aspera et inculta, circa divina minus intenta, piraticam ducens vitam, praedam exercens per mare et per terras.*³⁰⁹ Онако како Поп Дукљанин описује Готе, наводне претке Словена у Далмацији, тако писац из XIV века описује Словене у Далмацији свога времена. Занимљиво је да се енглески монах на крају овог поглавља позива на Плинија, Исидора (Севилског) и Херодота. Дакле, могло би се закључити да је писац ГРС преузео опис Гота, не дословно, из неког конкретног извора, већ пре сам склопио овај опис на основу свога знања и прочитаних дела што средњовековних, што античких писаца. Очигледно је да су још антички писци, а по њима и средњовековни, уз варваре бележили уобичајене погрдне придеве. Судаћи према разуђености ових извора најбоље што се може рећи јесте да се на овом месту наш писац одаје као човек који је доста читао.

После пада Салоне, према ХР, народ (Гота) се размножио, па се после саветовања са *баронима и поглавицама*, договоре Тотила и Остроило да разделе војску. Потом, заједно похарају све

³⁰⁶ *Gervase of Tilbury, Otia Imperialia: Recreation for an Emperor*, ed. S. E. Banks – J. W. Binns, Oxford 2002, 836 (= *Gervase*).

³⁰⁷ *Gervase*, lxxxvi.

³⁰⁸ *Eulogium (historiarum sive temporis): Chronicon ab urbe condito usque ad annum domini MCCCLXVI, a monacho quodam Malmesburiensi exaratum*, ed. F. S. Haydon, II, London 1860, 59 (= *Eulogium*).

³⁰⁹ *Eulogium*, 62 – 63.

да људи немају где да се врате.³¹⁰ ГРС и ХЛ ову последњу реченицу изостављају. Тотила се потом упути преко Истре за Аквилеју 378. године (ХР), односно 547 (ХЛ), палећи и уништавајући све градове пред собом.³¹¹ Одатле је ударио на Сицилију где је убрзо умро, како му је прорекао св. Бенедикт.³¹² ГРС не бележи годину Тотилиног упада у Италију. Остроило, с друге стране, упадне у Илирију, *што је земља с оне стране Валдемије до Полоније*, све разруши и упути се у Босну. Из Босне сиђе у Далмацију и опустоши градове Далму, Нарону, Солин и Скрадин (ХР);³¹³ ХЛ скраћује и наводи само Скрадин и Салону.³¹⁴ У ГРС се не помињу градови, као ни Босна. ХР је и у даљем току излагања исцрпнија, наводећи како је Остроило послао сина Сфиолада (у ХЛ, Севиолад; ГРС, Сенудслав) да заузме доњу земљу (северну Далмацију) и Загорје, док је сам остао у Превалитани (Привилит), *што је у босанским странама*.³¹⁵ У ГРС само се каже да га је послао да подјарми земље *са оне стране планина (transmontanas)*.³¹⁶ Цариградски цар (ХР),³¹⁷ односно Јустинијан (ХЛ),³¹⁸ пошто је дознао да је Остроило остао у Превалитани, па затим послао доушнике да испитају да ли је овај заиста разделио војску, сакупио је трупе и напао Остроила у Превалитани.³¹⁹

Многе појединости које се налазе у ХР (ЈР) не јављају се у ГРС. Само ХР и ХЛ подробно излажу ток битке и Остроилове особине: *јере бише славна срца и тилом јаки и огњен јунак. Ки нерек како срдит лав носеће се и би од веће ран обрађен, ке не хајуће, да, од крви остављен, а од ран спржен паде с коња утећ немогуће; и доспише убити га*.³²⁰ У ГРС само се каже да је Остроило, *quia vir forti animo erat, paravit se ad bellum* и да је у боју *interfectus est*.³²¹

Опис Остроиловог смртног часа, сачуван у ХР, јасно показује трагове латинског предлошка – *јере бише славна срца (erat corde magnanimus?)*, и тилом јаки и огњен јунак (*erat corpore magnus et*

³¹⁰ GRS I, 12a.2 – 17.

³¹¹ GRS I, 12a.17 – 25; Шишић, *Летопис*, 386.

³¹² GRS I, 14a.3 – 10.

³¹³ GRS I, 14a.10 – 25.

³¹⁴ Шишић, *Летопис*, 386.

³¹⁵ GRS I, 14a.25 – 16a.11.

³¹⁶ GRS I, 14.24 – 16.3.

³¹⁷ GRS I, 16a.5 – 7.

³¹⁸ Шишић, *Летопис*, 387.

³¹⁹ GRS I, 16a.6 – 15.

³²⁰ GRS I, 16a.18 – 18a.1.

³²¹ GRS I, 16.15 – 19. Радојчић, *О најтамнијем*, 64, мислио је да се овде срећемо са народном песмом препричаном у прози; ово је оспорио, Банашевић, *Летопис*, 52 – 53.

igneus/fulgens heros?) као срдит лав носеће се (*veluti iracundus leo se gerens?*), од крви остављен (*vitam cum sanguine fundant?*), од ран спржен (*vulnere sanguis inustus?*) – али што је далеко важније, овде се осећа поетско надахнуће, односно, што је вероватније, латинска песма о неком владару који је у боју нашао часну смрт. Стога, је Никола Радојчић (вид. нап. 321) у ових неколико редова препознао народну песму испричану у прози. Једна поема, настала приближно 1235. године, на латинском језику, највероватније у опатији *Vicoigne* (недалеко од Араса у Француској) која је припадала реду Премонтранаца, огранку цистерцита, опева *Gesta regum Britanniae*. У овој поеми подробно је приказан бој између легендарног краља Артура и римског цара. Иако је песник следио дело Галфреда од Монмаута, ипак је у своје стихове унео и појединости којих нема код Галфреда.³²² У стиховима овог непознатог песника, препознају се појединости описа боја између Остроила и византијског цара: *Sternit equos equitesque simul. Veluti Jovis ales dispergit volucres, veluti leo nobilis ire, quem stimulat jejuna fames et ventris inanis, ingluvie pellente rapax, avidusque cruoris, se gerit in tauros, rapit hos et dissipat illos, sic in Romanos desevit marcius heros. Ecce duo reges, fato rapiente sinistro, Arturi simul ense cadunt; quemcumque vel hasta sauciat aut gladio, vitam cum sanguine fundunt.*³²³ Такође, хрватски преводилац је могао, следећи латинску синтаксу, да створи осећај код читаоца да је узор нека песма – односно, није нужно да се овде састајемо са латинском поемом сачуваној у прозној преради. Јорданова *Getica*, тако, садржи податак о готском краљу Витигесу који је као срдити лав повео готску војску против Римљана – *Quod audiens Vitiges ut leo furibundus omnem Gothorum exercitum congregat.*³²⁴ Истоветном фразом описује Роџер Вендовер енглеског краља Ричарда Лављег срца (1189 – 1199) приликом његовог сукоба са Саладином: *velut leo furibundus.*³²⁵ Лав, као метафора за хероја, користи се у средњовековној књижевности често, а посебно кроз употребу фразе: као срдит/љут лав. Међутим, са становишта цркве, лав поприма сасвим супротно значење, као што се може наћи у морализацијама прича сакупљеним у *Gesta Romanorum*: *Leo vero est diabolus.*³²⁶ У овом, дијаболичном значењу,

³²² *Gesta regum Britanniae, A Metrical History of the Britons of the XIIIth Century*, ed. F. Michel, London 1862, VII – XI.

³²³ *Ibid.* 146 – 147.

³²⁴ *Getica*, 138.6 – 7.

³²⁵ *Rogeri de Wendower Chronica, sive Flores historiarum I - V*, ed. H. O. Coxe, London 1841 – 1844, III, 60 (= *Flores historiarum*).

³²⁶ *Gesta Romanorum*, ed. H. A. von Keller, Stuttgart – Tübingen 1842, 99 (= *Gesta Romanorum*).

лава користи и Тома Архиђакон описујући однос цара Диоклецијана према хришћанима: *velut rabidus leo sitim sue perfidie christiano cruore non poterat satiare*.³²⁷

Тотилин одлазак за Италију преко Истре и Аквилеје није баш тако описан у италијанским хроникама. Истра се, рецимо, уопште не помиње, иако је читава инвазија описана, као и у ХР/ГРС до Тотилиног одласка на Сицилију.³²⁸ Међутим, овде се јавља сличност са једним угарским извором с краја XIII века. Симон де Кеза (умро између 1282 – 1285) у својој *Gesta Hungarorum* описује Атилиног поход на Италију: *...autem rege Ethela...Egressus tandem circa mare Traguram, Sebenicum, Scardonam, Iadram, Nonam, Senam, Polam, Parentiam, Campistiryam, Triestinam civitatem...pervenit tandem Aquilegiam...*³²⁹ Други извори, изван угарских, који би правили ову везу Тотила/Атила – Истра – Аквилеја – Италија – једноставно не постоје. Посебно је занимљиво и то што се у ХР/ГРС прича о два брата која после саветовања: *consilio inito cum suis magnatibus diviserunt exercitum*, крећу у поход – један на Италију (Тотила), а други у Илирију (Остроило). Галфред од Монмаута, у Вирунијевој преради, прича како су браћа Белин и Брен, дошавши у град *Trinovantum*, *ibi consilio inito quid agendum esset, pararunt magnum exercitum in Galliarum provincias, ut eas superarent*.³³⁰ Пошто су потчинили Гале запутили су се за Италију где су опустошили многе градове. Читава конструкција и приповедачки поступак подударају се са ГРС.

Година која се у ХЛ јавља и која је требало да постоји и у Папалићевом препису ХР, 547, могла би да укаже на историјско дело у којем је под овом годином било забележено нешто о Тотилиним војним походима. Такав извор, једини који изричито повезује 547. годину и Тотилу, јесте комес Марцелин, који пише о Тотилином освајању Рима, али не и о пустошењу Италије или освајању Сицилије.³³¹ Једна хроника из средине XIII века под 547.

³²⁷ *HS*, 16.6 – 7.

³²⁸ *Sicard*, 140.7 – 8: *Totila Campaniam redit; quo collecto exercitu universam invadit Ytaliam et etiam transgressus fretum Siciliam*.

³²⁹ *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, ed. L. Veszprémy – F. Schaer, Budapest 1999, 54 (= *Simon*). Градове у Далмацији Симон де Кеза је додао као свој прилог познавању географије будући да је 1269. године током једне дипломатске мисије у Венецију прошао овим путем; упор. *Simon*, 55 са нап. 2.

³³⁰ *Pontici Virunnii Tarvisini Historiae Britannicae libri sex, y Galfredi*, 15 (= *Virunni*)

³³¹ *Marcellini Chronicon*, 108.5 – 12. Упор. D. Ch. Stathakopoulos, *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire*, Aldershot 2004, 297.

годином бележи Тотилину смрт.³³² Једини извор који показује највише сличности са описом Тотилине кампање у Италији, а затим и освајање Сицилије, јесте Јорданова Романа: *...Totila securus iterata rabie tradientibus Isauris invadit Romam: et sic sumptis undique viribus militarique vallatus auxilio ingreditur capitque Siciliam.*³³³ Чини се као да је наш писац познавао више дела у којима се говорило о Готима, Тотили и његовом ратовању по Италији, све до Сицилије. Као да је он ово написао на основу свог општег познавања тог историјског периода, присећајући се дела која је раније читао.

Навођење далматинских градова који су страдали, не би требало да је каснија глоса, како је предлагао Шишић, већ је писац у првобитној верзији свога дела заиста навео ове градове.³³⁴ Тешко је поверовати да би неки глосатор из XIII или XIV века умео да наведе давно пропалу Нарону. Само један извор далматинског постања садржи имена ових градова, а то је *Historia Salonitana Maior* (ХСМ). Како је ХСМ дело Томе Архиђакона, писано у његовој младости, оно је очигледно постојало у Сплиту, а тамо је стварао и писац ЈР.³³⁵ У ХСМ је сачуван попис епископија у време одржавања салонитанских сабора око 530. и 533. године: *Honorius archiepiscopus sancte ecclesie salonitane; Constantinus episcopus ecclesie scardonitane; Marcellus episcopus naronitane ecclesie.*³³⁶ Што се тиче Далме, иако њеног епископа нема међу потписницима учесника на Сабору, он се помиње у самом тексту: *Mucoritanus namque episcopus se montanorum, delminense Onestinum...*³³⁷ Али и мимо ХСМ, делминског епископа, односно сам град, помиње и ХС: *ab oriente fuit episcopus Delmitanus.*³³⁸ Знајући да су ови градови страдали, јер их у његово време више није било, могао је писац из ХСМ и ХС да преузме макар њихова имена, како би своје приповедање учинио што веродостојнијим, а своје знање у очима читалаца приказао богатијим. Додуше, Скрадин је наставио да живи током средњег века и остао је седиште епископа, али је из неког разлога и њега писац уврстио у листу пострадалих градова. То није необично за нашег писца, јер се касније и већ уништени Делмин, јавља под именом Далма, нпр. у поглављу IX.

³³² *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi monasterii Hoiensis interpolata*, ed. P. Scheffer-Boichorst, MGS SS XXIII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1874, 693.11.

³³³ *Romana*, 51.10 – 11.

³³⁴ Шишић, *Летопис*, 423.

³³⁵ Савим је погрешно мишљење да је ХСМ настала као прерада Томине ХС почетком XVI века; тако, Радојчић, *Легенда*, 69; Klaić, *HSM*, passim. О овом питању видети ниже, посебно нап. 568.

³³⁶ *HSM*, 81.

³³⁷ *HSM*, 83.

Што се тиче описа саме битке и јуначких особина Остроилових, тога се писац одрекао у коначној редакцији из само њему знаних разлога, али свакако стоји у вези са именима и особинама византијских царева којима се датирају догађаји – у ХР према (праведном) Јустинијану, а у ГРС према (јеретичком) Анастасију. У првој верзији приказан је Остроило као тежак, силан противник, док је у ГРС све то сведено на две сувопарне реченице, као да је писац изненада променио мишљење о њему. При опису Остроилове погибије у ХР јавља се коњ, са којег је сваљен, док у ГРС нема помена коња.³³⁹ У неким другим поглављима овај образац – појава коња у ХР, а затим његово волшебено ишчезавање у ГРС – укупно још три пута – понавља се. Јако би било необично да непознати преписивач/глосатор сваки пут одлучи да уклони коња из приповести, осим ако то није учинио сам аутор, јер тај коњ има и своје симболичко значење које писцу коначне редакције више није неопходно, па га из тог разлога и уклања из текста.³⁴⁰ Из истог разлога је из првобитне редакције уклоњен лав, односно да је Остроило био као *срдит лав*, који је, како смо већ поменули, у црквеној традицији метафора за ђавола.³⁴¹ Стога, шира верзија описаних догађаја везаних за Тотилу и Остроила у ХР, није последица нечијег глосирања, већ првобитна верзија самог аутора. Ово је уочљиво и на примеру географских појмова који се разликују у ХР и ГРС. У ХР стално се појављује Босна, готово нападно, тако да се чак и за Превалитану (Привилит) тврди да је у *босанским странама*. Ово насилно сједињавање Превалитане (тј. Дукље) са Босном, не може да буде случајно и представља добар траг у потрази за ауторовим намерама, а можда указује и на пут до могућег наручиоца дела. Ово би могло да се тумачи као да је неко, по свој прилици наручилац дела, желео да истакне своје претензије и на Босну и на Дукљу још од најстаријих времена, а да је те претензије, према Босни пре свега, остварио у тренутку када је настајала коначна редакција дела (GRS). Такође би употреба појма Превалитана, која је сасвим ретка већ од почетка раног средњег века, могла да укаже и на извор којим се Поп Дукљанин овде користио.³⁴²

³³⁸ HS, 52.11.

³³⁹ GRS I, 16a.24 – 25.

³⁴⁰ О овим примерима видети ниже.

³⁴¹ Види нап. 326.

³⁴² Последњи помен Превалитане у раном средњем веку је у једном писму папе Николе I (858 – 867) од 25. септембра 860. године, у којем се помиње да је у прошлости под архиепископом Солуна, као папским викаром, била и област Превалитане; упор. *Acta Albaniae I*, N° 54. Овакав или сличан архивски податак који је

Кратка завршна реченица поглавља II, у ХР гласи: *И цесарова војска роби земљу и врати се богата у Цесарград с великом славом весела*,³⁴³ док је у ГРС нешто другачија: *Homines itaque imperatoris tollentes eorum spolia in terram suam reversi sunt*.³⁴⁴ Дакле, царева војска је само сакупила плен и вратила се у своју земљу – нема помена пљачкања земље и веселог повратка кући. И овде је аутор у коначној редакцији кориговао текст према царевима које је искористио као оквир за своје приповедање. У првобитној редакцији, која узима да се ови догађаји дешавају у време (праведног) цара Јустинијана, Готи су наглашено негативно приказани, а царска војска подробније и лепше осликана, док у коначној редакцији, која описује исте догађаје у време јеретичког цара Анастасија, Готи су нешто боље представљени, а царска војска хладно и без емоција. Тако ова завршна реченица одаје да је сасвим сигурно тон излагања у ХР и ГРС усклађен са поменом царева на самом почетку списа – Јустинијана и Анастасија. То свакако ваља довести у везу и са различитим описима Остроила – у ХР снажан противник, како би се потцртала величина победника – праведног цара Јустинијана, а у ГРС, сасвим обичан војсковођа, како би се умањио значај победе јеретичког цара Анастасија. И ова завршна реченица, као и сама структура излагања на крају поглавља II сасвим извесно је преузета из Библије... *et congregavit Apollonius gentes et a Samaria virtutem multam et magnam ad bellandum contra Israhel et cognovit Iudas et exiit obviam illi et percussit et occidit illum et ceciderunt vulnerati multi et reliqui fugerunt et accepit spolia eorum et gladium Apollonii abstulit Iudas et erat pugnans in eo omnibus diebus*.³⁴⁵

Према ГРС границе Остроиловог краљевства (поглавље III), како их је наследио његов син Сенудслав, биле су од Валдевина до Полоније, обухватајући како приморске, тако и загорске области.³⁴⁶ У ХР постоји битна разлика, јер се међу областима на првом месту помиње Босна: *И би краљевство његово Босна и Валдемин дери до Полоније*...³⁴⁷ Марулић је на оном месту где се говори о Остроиловом упаду у Илирик превео, *deinde Missiam inferiorem (quae*

можда постојао и у Сплиту у неком од папских писама сплитском архиепископу или епископу, највероватније је послужио као извор Попу Дукљанину.

³⁴³ *GRS I*, 18a.4 – 7.

³⁴⁴ *GRS I*, 16.21 – 23.

³⁴⁵ *Макабејци*, 1, III, 10 – 12

³⁴⁶ *GRS I*, 18.17 – 21.

³⁴⁷ *GRS I*, 18a.19 – 23.

nunc Bosna nuncupatur).³⁴⁸ Вероватно је ово изједначавање Доње Мезије са Босном последица Марулићевог слободнијег превода ХР и његовог познавања имена и положаја античких провинција. Валдевин би требало да је Винодол, док је Полонија, како се обично узима, ваљда као *емпиријска чињеница*, од старе грчке колоније, Аполонија, односно средњовековна Полина, а данашњи Појани недалеко од Валоне.³⁴⁹ Код Марулића пак, Валдемин је Влашка (*Valachia*).³⁵⁰

Никола Радојчић је добро приметио да је овакав опис граница (словенског краљевства) тешко могао да буде забележен у туђим историјским изворима.³⁵¹ Опис имагинарног словенског краљевства од Винодола до Валоне, тешко да би се могао наћи у било каквом историјском извору, јер то краљевство никада није постојало, али се зато границе Далмације од Истре/Кварнера до Љеша/Драча могу наћи у изворима. Овде најпре ваља обратити пажњу на текст Томе Архиђаконa у ХС : *Nunc uero Dalmatia est regio maritima, incipiens ab Epyro, ubi est Dirachium et protenditur usque ad sinum Quarnarium, in cuius interioribus est oppidum Stridonis, quod Dalmatie Pannonieque confinium fuit*.³⁵² Константин Порфирогенит, свакако, најближи је Дукљаниновом поимању граница Далмације, јер он каже да је у стара времена Далмација почињала у близини Драча или Антибара (Бар) и простирала се све до планина Истре, а у ширину до реке Дунава.³⁵³

У сваком случају латински извор који је преносио податке о границама Далмације био је познат у Сплиту; њиме се користио Тома Архиђакон, али не и наш писац. Писац ЛР/ГРС не наводи познате међе Далмације, већ самостално одређује границе имагинарног готског краљевства. Стога, на овом месту нема и не може да буде трага употребе историјског врела. Оно што је необично и што захтева посебно објашњење јесте да се уместо Истре или Кварнера као северних међа Далмације, узима у ХР, односно првобитној ЛР, једно мало, готово безначајно место, или област, што је вероватније, Винодол. О овој чињеници, да се баш Винодол узима као северна

³⁴⁸ Шишић, *Летопис*, 386.

³⁴⁹ Радојчић, *О најтамнијем*, 16; Шишић, *Летопис*, 424. За идентификацију Валдевин = Винодол, видети, *Pora Dukljanina Lëtopis*, 16, нап. 3.

³⁵⁰ Шишић, *Летопис*, 388.

³⁵¹ Радојчић, *О најтамнијем*, 16.

³⁵² *HS*, 2,6 – 9. Тома преузима овај опис од Исидора Севилског; упор. *Etymolog. lib.* XIV, с. 7 – 8.

³⁵³ *DAI I*, 30,8 – 11.

међа словенског краљевства у ГРС, а посебно истиче у ХР (два пута), готово да се уопште није водило рачуна.

Ово би се морало тумачити, уколико Винодол стоји заиста за Валдевин, тако што је ово место било од посебног значаја за нашег писца или за онога за кога је он своје дело писао.³⁵⁴ Први пут Винодол се помиње међу парохијама сплитског архиепископа у исправи угарског краља Стефана 1163. године, *Vallis Vinarie*.³⁵⁵ Угарски краљ Андрија II (1205 – 1235) 1225. године доделио је *totam terram pertinentem infra ducatum Slauonie, scilicet Wynodol et Modros*, Гвиду, кнезу Крка (*comitis Guidonis de Wegla*).³⁵⁶ У питању је област у којој се налазило више насеља која су пажљиво наведена у тзв. Винодолском закону из 1288. године. У ХР изричито се каже да је Остроилова област *сва земља ча јест с ону страну Валдемије дери де Полоније*.³⁵⁷ Уколико је Валдемија исто што и Винодол, онда Валдемија/Винодол не улази у састав овако замишљене државе.³⁵⁸

Први јужни суседи Франкопанима крчким који су у XIII веку држали Винодол, били су Шубићи. Повељом напуљског краља Карла II (1289 – 1309) од 19. августа 1292. године, потврђују се поседи браћи Павлу, Гргуру и Младену Шубићу, као и њиховим наследницима у границама које теку *a finibus comitatus de Chelum usque Seniam, Gazecham et Modrussiam*.³⁵⁹ Према томе, као и на основу повеље Карла II Владиславу, сину српског краља Стефана Драгутина, издате истог датума и године као претходна, суседна област северно од Сења била је Винодол.³⁶⁰ Важно је напоменути да је Павле Шубић у поменутој повељи титулисан као *Paulus Chrovacye Dalmacieque banus*. Исте ове границе, од Хума до Винодола, односно од Далме до Винодола, тзв. Беле Хрватске, наводи и Поп Дукљанин у поглављу IX: *a loco Dalmae...usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam*.³⁶¹ Нападна подударност између територијалног распрострањања посуда Шубића и Дукљанинове Беле Хрватске, несумњиво

³⁵⁴ О Винодолу, видети, М. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952 (= Barada, *Feudalizam*).

³⁵⁵ *CD II*, № 93.

³⁵⁶ *CD III*, № 219.

³⁵⁷ *GRS I*, 14a.13 – 15.

³⁵⁸ Barada, *Feudalizam*, 14, сматра да је Винодол, према Попу Дукљанину, улазио у састав Хрватске.

³⁵⁹ F. Rački, *Izvadci iz kralj. osrednjega arkiva u Napulju za jugoslavjensku poviest*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VII (1863) 19 – 20.

³⁶⁰ *Ibid.* 20 – 21: *preterea eciam terras, quas tenent et possident infra dicionem predictam comes Johannes de Veglia, Modrussa et Vinodolis*.

³⁶¹ *GRS I*, 54.19 – 22.

није нехотична. И у овом случају латински *usque ad Valdevino* указује на то да у те границе не улази Винодол, већ се Бела Хрватска простире према северу само до јужних граница Винодола.

Успон Шубића, или тачније, кнежева брибирских, према месту порекла ове знамените породице, Брибиру, почиње Павловим именовањем за кнеза Сплита 1272. године, а потом, већ у августу исте године Павле Шубић је поменут у писму угарског краља Ладислава IV (1272 – 1290) као бан и вицебан.³⁶² Иако је већ 1274. смењен са банског положаја, поново га се домогао 1275. године уз помоћ бана читаве Славоније и Далмације, Николе Гуткеледа, с којим је био у родбинским везама.³⁶³ Од 1277. године Шубићи су под својом влашћу држали све далматинске градове јужно од Велебита, (с изузетком млетачког Задра) са средиштем у Скрадину.³⁶⁴ Управо простор северно одатле означен је у ГРС као Винодол. Отуда се помен Винодола као суседне области северне границе имагинарног словенског краљевства у ГРС, поклапа са северном границом области које су држали Шубићи. У ХР истиче се и Босна као саставни део словенског краљевства, док у ГРС нема Босне, већ се аспирације проширују и на Босну и Рашку, употребом појма загорске области (*transmontanas regiones*). То би могао да буде знак да је коначна редакција ГРС писана у време када је Павле Шубић већ стекао наслов *dominus Bosnae* касних деведесетих година XIII века.³⁶⁵

Уколико је Поп Дукљанин стварао у другој половини XII века, како готова сва историографија без изузетка сматра, онда Винодол никако не би могао да фигурира као политичка област довољно препознатљива да се њоме одређују међе словенског/готског краљевства. Михо Барада је сасвим јасно показао да је у XII веку област од Ријечине, испод Учке, па до Сења, била позната под именом Крајина, која се као таква распала током прве половине XII века.³⁶⁶ Од тог времена Винодол је могао, да као део некадашње Крајине, постоји као засебна геополитичка област. Да би област тог имена постала јасно препознатљива као таква, морало је да прође најмање неколико деценија да се ова подела устали и уђе у свест људи тог времена. А посебно би се тешко утиснула у свест писца

³⁶² CD V, N° 39 и N° 40.

³⁶³ D. Karbić, *Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322)*, Zbornik HAZU 22 (2004) 12 (=Karbić, *Šubići*).

³⁶⁴ Преглед успона Шубића, Karbić, *Šubići*, 1 – 26.

³⁶⁵ *Nos Paulus banus Coruacie, Dalmacie et dominus Bosne*; упор. CD VII, N° 289.

³⁶⁶ Barada, *Feudalizam*, 16 – 19.

који је, према досадашњој историографији, родом био из удаљене Дукље.

С друге стране Полонија, у историографији тумачена обично као Појани код Валоне (односно стари грчки град Аполонија), стоји пре за Пољска, која се у латинским изворима управо тако и пише – *Polonia*. И по смислу ХР/ХЛ догађаји који су описани у поглављима II – III односе се још увек само на сеобу Гота. Словени ће бити поменути тек за владавине Сенудславовог сина Силимира, уз кратку примедбу да је Силимир населио земљу мноштвом Словена (ГРС). ХР, односно првобитна верзија ЛР, не помиње Словене и њихов долазак у време овог владара, већ само каже да је он, Силимир, поново населио земљу (*напуни земљу Хрвашку*) јер је обуставио прогоне хришћана и одредио да му дају данак.³⁶⁷ Другим речима, избегло, старо становништво, вратило се својим домовима и уредило односе са новим господарима. Тек касније, у време Бладина, Силимировог сина, говори се у ХР о досељавању неког народа под којим бисмо морали да подразумевамо Словене.³⁶⁸

У ГРС редослед догађаја је приказан другачије: за Силимирове владавине долазе Словени, а за Бладиновог краљевања насељавају се Бугари.³⁶⁹ Док у првобитној верзији (ХР) писац на један начин разрешава долазак Словена, у ГРС се опредељује за другачији, сажетији, приступ. Стога, границе имагинарног Остроиловог краљевства и његових непосредних наследника нису уопште границе словенског краљевства, већ границе готског краљевства посматране у правцу запад-исток – од Винодола до Пољске.³⁷⁰ Ова конструкција сасвим је могућа уколико је писац користио пољску хронику Мартина Гала: *Igitur ab aquilone Polonia septentrionalis pars est Slavoniae, quae habet ab oriente Rusiam, ab austro Ungariam, a subsolano Moraviam et Bohemiam, ab occidente Daciam et Saxoniam collaterales...Igitur terra Sclavonica ad aquilonem hiis regionibus suis partialiter divisuris sive constituturis existens, a Sarmaticis qui et Getae vocantur in Daciam et Saxoniam terminatur...*³⁷¹

Кратко поглавље III, које овде разматрамо заједно са претходним, углавном се подудара у ХР и ГРС. Поново се

³⁶⁷ *GRS I*, 20a.11 – 15.

³⁶⁸ *GRS I*, 22a.7 – 26a.5.

³⁶⁹ *GRS I*, 20.14 – 15; 22.7 – 26.5.

³⁷⁰ Слично, Анџић, *Ljetopis*, 279.

³⁷¹ *Chron. Pol.* 425.16 – 18; 425.26 – 28. Ово за Гете подсећа јако на Тому Архиђакона: *In terra uero Getarum, que nunc Seruia seu Rasia nuncupatur...*; *HS*, 16.22 – 23.

наглашава да је Остроилов син Сенудслав владао својим краљевством које се простирало од Валдевина до Полоније, а у чијем саставу је била и Босна, као и приморски и загорски крајеви.³⁷² ГРС изоставља Босну.³⁷³ Већ је упозорено да не може бити случајно да Босна нестаје у коначној редакцији и замењује је Загорје: као да се аспирације аутора, односно најпре наручиоца дела, шире.

На крају се само каже у обе редакције (ХР/ГРС) да је Сенудслав владао 12 година, чинећи неправде хришћанима.

Поглавље IV

У обе хрватске редакције (ХР/ХЛ) ово поглавље је готово истоветно; краља Сенудслава наследио је његов син Силимир (ХЛ, Селимир).³⁷⁴ Једина је разлика што у ГРС писац каже да је у време краља Силимира он населио мноштво Словена, без поближег појашњења имена земље,³⁷⁵ док ХР, у сасвим другом контексту говорећи о сређивању прилика у земљи и бољем односу према домаћем становништву, изричито бележи да је та земља Хрватска.³⁷⁶ Слично стоји и код Марулића: *Superior Dalmatiae pars, quae Croatia nuncupatur*.³⁷⁷ Писац првобитног латинског текста, ЛР, изгледа да је дефинисао ову земљу као Хрватску, јер је то име забележено и у ХР и ХЛ. Занимљиво је како је у ГРС заправо проширио територију на којој је Силимир населио Словене изоставивши Хрватску и прећутно дозволивши да се ово насељавање одиграло у читавом краљевству које је у претходном поглављу омеђио од Валдевина до Полоније.

У обе хрватске редакције (ХР/ХЛ) наводи се да је Силимир био паганин,³⁷⁸ а ГРС додаје и варварин.³⁷⁹ Такође, није прогонио хришћане, већ је са њима склопио уговор и они су му плаћали данак.³⁸⁰ Тома Архиђакон пише да су становници Сплита упутили

³⁷² *GRS I*, 18a.17 – 23.

³⁷³ *GRS I*, 18.17 – 21.

³⁷⁴ *GRS I*, 20a.6 – 20; Шишић, *Летопис*, 388.

³⁷⁵ *GRS I*, 20.14 – 15.

³⁷⁶ *GRS I*, 20a.15.

³⁷⁷ Шишић, *Летопис*, 388. Горња Далмација је Марулићевом грешком постала Хрватска. Средњовековна далматинска Хрватска налазила се у Доњој Далмацији. Видети, V. Foretić, *Zur Geschichte der Romanen Dalmatiens im Mittelalter*, Romania et Slavia Adriatica, Festschrift für Žarko Muljačić, ed. G. Holtus – J. Kramer, Hamburg 1987, 487.

³⁷⁸ *GRS I*, 20a.8; Шишић, *Летопис*, 388.

³⁷⁹ *GRS I*, 20.8.

³⁸⁰ *GRS I*, 20.10 – 14; 20a.10 – 14. У ХР је Силимиров однос према хришћанима опширније описан, као и топлијим речима; *GRS I*, 20a.8 – 12.

посланике царевима у Константинопољу, жалећи се на поступке Гота, тј. Словена. Стога су цареви послали наредбу готским и словенским кнежевима (*Iussio etiam ad duces Gothorum et Sclavorum missa est ...*), да престану да ометају Салоњане који живе у Сплиту. Прихвативши ову наредбу, кнежеви овог народа више нису покретали војску против Сплићана. Штавише, Тома каже да је међу Словенима и Сплићанима наступио мир и да су ступили у блиске везе, да се баве трговином и да чак склапају женидбене везе, чинећи их (Словене) на тај начин себи блиским: *Accepta ergo iussione principum non fuerunt ausi ulterius contra Spalatenses arma mouere. Tunc inter eos pace composita ceperunt Spalatenses cum Sclauis paulatim consuersari, comertiorum negocia excerere, conubia iungere ac paccatos eos sibi et familiares reddere.*³⁸¹

Поново се код Томе јавља ширија верзија догађаја који су код нашег писца знатно сажети. Док Тома говори о томе како је дошло до сукоба и на који начин је разрешен, па тек потом о последицама које су наступиле решењем проблема, дотле ГРС говори само о последицама испуштајући догађаје који су довели до помирења староседелаца и дошљака. И у овом случају могуће је да је наш писац могао да познаје Томино дело, а никако обрнуто.

На крају овог поглавља кратко се наводи (ХР/ХЛ/ГРС) да је Силимир имао сина Бладина и да је у 21. години своје владавине, умро.³⁸²

Орбин је Бладина превео као Владина (*Vuladan*), осећајући по смислу да се он управо тако звао, односно свесно га славизирајући.³⁸³ Међутим, пишчев *Bladinus* би могао да буде онај Тотилин војвода који се помиње код Григорија Великог, када је Тотила желео да од св. Бенедикта сазна своју судбину: *comites misit, scilicet Vul, Ruderic et Blidin...*³⁸⁴ Ова имена су се готово сигурно налазила и у већ помињаном тексту о преносу моштију св. Сабина, које је писац користио, пошто је тај део текста у којем би требало да се говори о Тотилиним војводама и Бенедиктовом пророчанству Тотили, оштећен. Дакле, одатле је, по свој прилици, позајмљено и име Бладина. Али, занимљиво је и да име Бруса, брата Тотиле и Остроила, може да потиче управо из овог истог списка, јер се у њему

³⁸¹ *HS*, 46.5 – 8.

³⁸² *GRS I*, 20.16 – 19; 20a.18 – 20; Шишић, *Летопис*, 389.

³⁸³ *Orbini*, 207.

³⁸⁴ *Ex Gregorii Magni Dialogorum libris*, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, G. Waitz, Hannoverae 1878, 527.9. На могућу везу Бладина са овим Блидином упозорио је, Радојчић, *О најтамнијем*, 61.

помиње епископ Бурса: *Bursa tempore, qui in hac ecclesia Deo largiente extitit pontifex.*³⁸⁵ Ово је први приметио Никола Радојчић, истакавши више као могућност и без посебне жеље да то доказује.³⁸⁶ Не би требало губити из вида ни Галфреда од Монмаута и његовог краља Бладуда, који је у Вирунијевој преради постао Бладус.³⁸⁷

Трајање Силимирове владавине (21 година) такође је измишљено. Уопштено гледано, одавно је примећено да писац нема никакв осећај за проток времена, отуда и године владавине појединих владара немају никакву историјску важност или вредност.³⁸⁸ Али овај манир, да се прецизно наводе године владавине, макар и измишљених краљева, сигурно је постојао у неком историјском делу које је писац ГРС користио. Комбинујући имена измишљених владара и манир бележења трајања њихове владавине, могла би се можда уочити хроника, историја или геста, која је послужила као узор нашем писцу. Утисак да писац не уме да оцени проток времена, није сасвим тачан, већ је право питање да ли он било каквом хронологијом уопште може или жели да се бави. Ако нема извора у којима би пронашао хронолошке податке, онда нема много избора у свом методолошком поступку, осим да измишљеним трајањем владавине појединих владара покуша да сачини какав-такав хронолошки оквир. Уколико му хронологија није битна, онда би ваљало открити шта је то што му је важно и зашто баш тако пише. Прикривање хронологије може да упути на закључак да је аутор веома свестан мањкавости својих извора, односно недостатка било каквих извора, што опет може да значи да он није несвестан протока времена, већ тим поступком управо надокнађује све слабости иначе неуверљивог излагања. Оваквим поступком служи се често и Галфред од Монмаута, а за њега смо већ изнели, чини се прилично утемељену претпоставку, да је наш писац познавао његово дело.³⁸⁹

Писац је на самом почетку имао намеру да утврди тачну хронологију. То проистиче из ХР у којој се јавља фиксирана година владавине цариградског цара два пута – 357. и 378, у првом и у

³⁸⁵ *Sabini*, 588.

³⁸⁶ Радојчић, *О најтамнијем*, 61.

³⁸⁷ *Galfredi*, 29; *Virunni*, 9.

³⁸⁸ Овај строги суд о Дукљанину изнео је још, Жиречек, *Историја*, 131.

³⁸⁹ Галфред од Монмаута у недостатку поузданих извора који би му пружили макар некаку хронологију, користи личности из Старог завета, као да се наведени догађај одиграо у време пророка Исаије, Данила, Језекија, итд.; упор. *Galfredi*, *passim*.

другом поглављу. У ХЛ године су, на основу бољег Папалићевог преписа, тачније записане – 538. и 547.³⁹⁰ Већ у наредном поглављу аутор је одустао од овог начина излагања. Његов узор била је нека од италијанских хроника које смо већ поменули, и по том истом обрасцу намерио се и он да пише. Изненада, већ од трећег поглавља он је ово начело напустио. Разлог је тај што никаквих конкретних хронолошких ослонаца у даљем приповедању није имао, јер му пред очима и није био никакав извор који је догађаје хронолошки фиксирао. Дакле, највише користи коју је имао од италијанских хроника, јесте хронолошки образац приповедања – а и од њега је врло брзо дигао руке.

Поглавље V

Бладин је управљао земљом на исти начин као и његов отац.³⁹¹ Имао је сина Ратомира (ГРС)/Ратимира (ХР), охолог и суровог још од детињства.³⁹² Опис Бладиновог сина који је *ab infantia sua coepit esse durus valde atque superbus* у ГРС, и готово истоветно у ХР, требало би да је инспирисан Библијом: *Audivimus superbiam Moab superbus est valde sublimitatem eius et arrogantiam et superbiam et altitudinem cordis illius.*³⁹³ Затим се говори о доласку народа са реке Велије (ХР/ХЛ),³⁹⁴ са женама и децом, који се населио у краљевство ко се зовише Сенобујија (ХР), односно према ХЛ *in regionem Sinbagiorum.*³⁹⁵ У ГРС јасно се каже да је у питању река Волга, а народ Бугари.³⁹⁶ Међутим, изгледа да у првобитној верзији аутор није нашао за сходно да појасни тачно име овог народа.

С друге стране, област Сенобујија у ХР, у ХЛ је *Sinbagiorum*, док је у ГРС замењена са *Sylloduxia.*³⁹⁷ На челу овог народа био је поглавица (ХР)³⁹⁸, односно *dux* (ХЛ),³⁹⁹ који се на њиховом језику каже *баре* (ХР),⁴⁰⁰ односно *barris* (ХЛ),⁴⁰¹ а што се на пишчевом

³⁹⁰ R 570, fol. 37r и 37v.

³⁹¹ GRS I, 20.22 – 25; 20a.22 – 25; Шишић, *Летопис*, 389.

³⁹² GRS I, 22.1 – 4; 22a.1 – 22a.6.

³⁹³ *Јеремија*, XLVIII, 29.

³⁹⁴ GRS I, 22a.87– 10; Шишић, *Летопис*, 389.

³⁹⁵ GRS I, 22a.13 – 18; Шишић, *Летопис*, 389.

³⁹⁶ GRS I, 22.8 – 13.

³⁹⁷ GRS I, 22a.18; Шишић, *Летопис*, 389; GRS I, 22.17.

³⁹⁸ GRS I, 22a.20.

³⁹⁹ Шишић, *Летопис*, 389.

⁴⁰⁰ GRS I, 22a.21 – 22.

⁴⁰¹ Шишић, *Летопис*, 389.

језику каже *цесар* (ХЛ, ХР).⁴⁰² У ГРС каже се да је име овог владара било *Крис*, а да је његова титула била *sagan*, што на пишком језику значи *imperator*.⁴⁰³ Према ХЛ под овим владарем били су *хилиарси* (*sub eo chiliarche praefectique erant*)⁴⁰⁴ који су управљали народом, док их ХР назива *девет дужев*.⁴⁰⁵ Затим су из провинције Следусије (ХР),⁴⁰⁶ односно Селеукије (*Seleuciam*, ХЛ),⁴⁰⁷ заузели Македонију (ГРС/ХР/ХЛ),⁴⁰⁸ коју су тада, према ХР држали Римљани, а сада се зову *Чрни Латини*, и чији се цар са њима борио и на крају склопио мир.⁴⁰⁹ Слично је и у ГРС: *post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est Nigri Latini vocantur*.⁴¹⁰

Према ХЛ дошљаци су из Македоније напали Италију, док се Чрни Латини не помињу.⁴¹¹ Међутим, у ХР/ГРС помињу се *Nigri Latini*, тј. *Morovlachi*,⁴¹² па су у овом случају ХР и ГРС ближе, него ХЛ и ГРС. Пошто је цар склопио мир са дошљацима, Бладин је такође ступио у пријатељске односе са њима, а пошто су говорили истим језиком, склопе мир.⁴¹³ Према ХР и ХЛ Бладин је придошлицама плаћао данак.⁴¹⁴ У ГРС помиње се само мир, без плаћања трибута, уз појашњење да су у питању Готи/Словени и Бугари.⁴¹⁵ Потом су дошљаци изградили градове и села и задржали земљу у коју су дошли.⁴¹⁶ У ГРС постоји додатак да је тако *usque in praesentem diem*.⁴¹⁷ Требало би напоменути и да ХЛ Владина зове *Salonarum rex*.⁴¹⁸ ХР овом народу не додељује политичку територију, што ГРС чини, јер говори о Бугарима. Тако ХР заправо говори о сеоби Словена, док ГРС сеобу Словена смешта у време Силимира, а сеобу Бугара

⁴⁰² *GRS I*, 22a.22 – 23; Шишић, *Летопис*, 389.

⁴⁰³ *GRS I*, 22.18 – 21.

⁴⁰⁴ Шишић, *Летопис*, 389.

⁴⁰⁵ *GRS I*, 22a.23 – 24.

⁴⁰⁶ *GRS I*, 24a.1 – 2.

⁴⁰⁷ Шишић, *Летопис*, 389.

⁴⁰⁸ *GRS I*, 24.2 – 3; 24a.2 – 3; Шишић, *Летопис*, 389.

⁴⁰⁹ *GRS I*, 24a.3 – 9.

⁴¹⁰ *GRS I*, 24.3 – 8.

⁴¹¹ Шишић, *Летопис*, 389.

⁴¹² Термин Моровласи (*Murlachi*) познат је у Дубровнику од XIV века; упор. Medini, *Starine*, 18.

⁴¹³ *GRS I*, 24.13 – 21; 24a.12 – 20; Шишић, *Летопис*, 389 – 390.

⁴¹⁴ *GRS I*, 24a.20 – 23; Шишић, *Летопис*, 390.

⁴¹⁵ *GRS I*, 24.15 – 21.

⁴¹⁶ *GRS I*, 26.1 – 4; 26a.1 – 5; Шишић, *Летопис*, 390.

⁴¹⁷ *GRS I*, 26.4 – 5.

⁴¹⁸ Шишић, *Летопис*, 389.

бележи у време Бладина. Све ово је, како ће се у даљњој анализи јасније показати, последица ауторове прераде првобитног дела у време када је писао коначну редакцију, тј. ГРС.

Ово поглавље пружа обиље разних занимљивих података. Прво, јасно је да Калетић у овом поглављу пружа бољи препис, јер се подудара далеко више са ГРС него ХЛ. Шишић је одавно приметио да је Марулић често препричавао и слободно преводио, отуда нпр. онај уметак да је Бладин краљ Салоне.⁴¹⁹ Далеко је занимљивије име провинције у којој се неименовани народ населио, као и идентификовање тог народа. ХЛ и ХР не кажу о којем народу је реч. Ово је доследно спроведено у обе хрватске редакције – Бугари се **не помињу**.

У ГРС, с друге стране, истиче се да су у питању управо Бугари који су дошли са реке Волге. У ХЛ и ХР река се зове *Велија*, *Velia*. У ХЛ и ХР провинција у коју су се настанили је *Sinbagioaria*, *Сенобујија*. Доцније, када се она помиње други пут, постаје *Следусија*, *Seleucia*.⁴²⁰ Такође ХР/ХЛ наводе само назив титуле владара тог народа – *баре*, *barris*, док ГРС наводи његово име – *Chris*. Шишић је приметио да би *баре*, *barris*, могло да буде од руског *баринъ*, у значењу *бољар*, *господин*.⁴²¹ Марулић је (ХЛ) превео као да је у питању име владара, а не титула: *Huius gentis dux erat nomen Paris, quem nos Caesarim possumus appellare*.⁴²² Дакле, ХР није сачувала како име народа који се селио, тако ни име њиховог владара, већ само неку мутну титулу владара. У латинској редакцији његово име је Крис, што је према Шишићу могло да буде искварено од Брис (Борис),⁴²³ док је његова титула *cagan*.⁴²⁴ Најзад, од необичне је важности чињеница да је за писца ГРС бугарски народ још увек живео у његово време у земљи коју је одавно настанио. Али, не само живео, већ по смислу како је ово речено, живео слободно, односно у својој држави. Како је Бугарска од 1018. па до 1185. године била саставни део Византије, независна Бугарска која се помиње код нашег писца одређује и време када је он могао овако нешто да напише – само после 1185. године.

⁴¹⁹ Шишић, *Летопис*, 157 – 158.

⁴²⁰ Шишић, *Летопис*, 426, разумео је да Сенобујија и Следусија стоје за латински оригинал *Sylloduxia*.

⁴²¹ Шишић, *Летопис*, 426.

⁴²² R 570, fol. 38v. У Шишићевом издању ХЛ ово је: *Huius gentis dux erat nomen barris, quem nos caesarem possumus dicere*; Шишић, *Летопис*, 389.

⁴²³ Шишић, *Летопис*, 424 – 425.

⁴²⁴ Шишић, *Летопис*, 426, ово *cagan* је Шишић сматрао за доцнију глосу.

На први поглед се чини, управо због поменутих разлика измеђе ХР и ГРС, да је писац имао неко друго предање и неке друге догађаје када је писао првобитну верзију свога дела. Титула *sagana* најпре се може довести у везу са Аварима, али теже са Бугарима. Да је Силодуксија исто што и *Moesia*, дословце – шумадија, не би требало да буде сумње. Поготово што дошљаци одатле продиру у Македонију. Реч Силодуксија, према Шишићу, као да је скована од грчког *τὸ ξύλον* – дрво, и латинског *ducatus*, војводство, преносно провинција.⁴²⁵ Кованица је могла да настане и од латинског *silva*, шума, пре него од грчког *τὸ ξύλον*. Према Титу Ливију, област око ушћа реке Тибар, недалеко од Остије, звала се *silva Moesia*.⁴²⁶ Вреди додати да латински хроничари Првог крсташког рата истичу крајем XI века да је Бугарска (имајући у виду данашњу област Србије између Браничева и Ниша, што јесте некадашња римска провинција Мезија) прекривена пространим шумама.⁴²⁷ У ХЛ и ХР у наставку излагања помиње се Следусија, што је несумњиво искварено од Силодуксија.

Сумњиво је посебно то што у ХЛ и ХР нема помена имена овог народа, док у ГРС јасно пише да су у питању *Vulgari* (Бугари). Име бугарског кнеза Бориса могло је само теоретски да постоји у црквеној традицији Далмације, јер је овај владар одржавао живу преписку са римским папама у вези с примањем хришћанства 60-тих година деветог века,⁴²⁸ а Константин Порфирогенит објашњавајући бугарско-хрватске односе, говори управо о Борису у ратном контексту, односно о сукобу са Хрватима. Том приликом склопљен је и мир, размењени дарови, а током времена било је више посланстава и пријатељских односа између Бориса и хрватског кнеза.⁴²⁹ Дакле, Борисово име могло је, додуше теоретски, да остане у народној традицији далматинске Хрватске, али је то слабо вероватно. Међутим, употреба термина за овог владара у ХР – *баре* и у ГРС – *Крис* – суштински се разликује – један означава титулу, а други је лично име Крис, односно, како је Шишић претпоставио, Борис. Ове разлике указују на то да је наш писац у првобитној верзији свога списка писао о некој другој сеоби и неком другом

⁴²⁵ Шишић, *Летопис*, 424, упозорио је на грчки део ове кованице.

⁴²⁶ Упор. *Livii Hist.* I, 33.

⁴²⁷ *Willelmus Tyrensis Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, ed. S. Jacobs, Recueil des Croisades, Historiens Occidentaux I, Paris 1844, 46 – 47.

⁴²⁸ Видети, L. Simeonova, *Diplomacy of the Letter and the Cross: Photios, Bulgaria and the Papacy 860s – 880s*, Amsterdam 1998.

⁴²⁹ *DAI*, 31.61 – 64; 32.

владару, док је у коначној редакцији, ГРС, одлучио да на том месту њих замени са Бугарима и њиховим владарем.

Чини се као да је писац ЈР пред себе ставио задатак да пише о доласку Словена, који су се кретали према југоистоку, у Мезију (Силодуксију/Сенобујију) и Македонију. Пољски писац, Мартин Гал, говорећи о ширењу Словена са севера бележи: *...descendendo per Carinthiam in Bavariam diffinitur; ad austram vero iuxta mare mediterraneum ab Epyro derivando per Dalmaciam, Crovaciam et Hystriam finibus maris Adriatici terminata, ubi Venecia et Aquilea consistit, ab Hytalia sequestratur.*⁴³⁰ Дакле, према Мартину Галу, Словени су се из Баварске раширили даље до Епира, односно дуж далматинске обале. С друге стране, Тома Архиђакон, говорећи о доласку Гота, уводећи читаоца у догађаје пре пада Салоне, напомиње да су *Gothi a pluribus dicebantur et nichilominus Sclavi, secundam proprietatem nominis eorum, qui de Polonia seu Bohemia uenerant.*⁴³¹ Та јасна веза дошљака са Пољском, изричито наведена већ код Мартина Гала, указује на то да се Тома сасвим извесно овим списом служио, док је наш писац ово познавао било на основу Томе, било на основу самосталног коришћења истог пољског извора. Најзад, Тома Архиђакон наводи да је са Тотилом дошло седам или осам угледних племена по имену Лингони, који су од свога вође (*a duce suo*) тражили и добили земљу у Хрватској.⁴³² Овакав приказ насељавања Словена задржан је у ХР – прво долазак Гота, а затим Словена (у ХР само се помиње неки народ, *ники пук*)⁴³³ у време краља Бладина. У доцнијој верзији (ГРС), писац је извршио одређене измене, одредивши да су у питању Бугари који су дошли са реке Волге и који су се одмах населили у Силодуксији и Македонији. Може се закључити да ХЛ у овом поглављу одражава прилично верно првобитну верзију списа. Стога и суштинске разлике – река Велиа уместо Волга, провинција Сенобујија уместо Силодуксија, титула *баре* уместо личног имена владара, *Chris* – могу најпре да буду последица пишчевог свесног замагљивања основног извора.

Далеко је важније покушати ући у траг пишчевим изворима или извору који је бележио ту причу о сеоби Бугара. Византијски

⁴³⁰ *Chron. Pol.* 425.28 – 31.

⁴³¹ *HS*, 32.26 – 27.

⁴³² *HS*, 32.5 – 8: *Venerunt de partibus Polonie, qui Lingones appellantur, cum Totila, septem uel octo tribus nobilium. Hi uidentes terram Chroatie aptam sibi fore ad habitandum, quia rari in ea coloni manebant, petierunt et optinuerunt eam a duce suo.*

⁴³³ *GRS I*, 22a.8.

историчар, Нићифор Григора (о. 1295 – о. 1361), такође пише о досељавању Бугара и његов исказ делимично подсећа на приказ ове сеобе забележен у ГРС: *Северно од Илирика лежи крај кроз који протиче не мала река коју становници зову Вулга. Одатле је изведено и само име Бугара, који су првобитно били Скити. Одатле касније кренувши заједно са женама и децом, у доба када је против побожних беснела куга иконоборства, небројено мноштво пређе Истар. Прешавши кроз обе Мизије које су преко Истра, претварајући све у “мизијски плен”, како каже изрека, пустошећи све као скакавци или као гром с неба. Населише се у Македонији и Илирији, која лежи иза ње, раздрагани тамошњим обиљем. Сматрали су касније да им је царска престоница град који је Јустинијан, као што смо споменули, почаствовао да буде седиште архиепископа и назвао Прима Јустинијана. По називу народа који се ту раширио, земља је добила ново име Бугарска. Много година касније цар Василије Бугароубица сатро је и подјармио овај народ у многим биткама. Преостале је преселио из те области у Доњу Мизију на Дунаву, али је име остало архиепископији као успомена на онај народ.*⁴³⁴

Приказ сеобе Бугара у ГРС и код Нићифора Григоре, према Шишићу, има упадљиве сличности.⁴³⁵ Облик за Волгу коју користи ГРС (*Volga flumine*) и за Бугаре (*Vulgari*), сасвим је у складу са истим изразима које користи Нићифор Григора – Βούλγα. Оба извора преносе и исту етимологију за Бугаре изводећи њихово име из назива реке Волге. У даљњем излагању, напротив, свака сличност између ГРС и Нићифора Григоре престаје. Међутим, како је и Шишић већ нагласио, није могуће да се Поп Дукљанин користио Нићифором Григором, као ни Григора Дукљанином. Тако је једини закључак који му је преостао био да се Поп Дукљанин овде користио неким непознатим извором византијског постања.⁴³⁶ Чуда св. Димитрија Солунског, византијског писца Јована Ставракија, који је по свој прилици стварао током друге половине XIII века, такође садрже податак који има и наш писац.⁴³⁷ Наиме, писац ГРС напомиње да је титула бугарског владара Криса била *sagan*.⁴³⁸ Јован

⁴³⁴ *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, уред. Ф. Баришић – Б. Ферјанчић, Београд 1986, 155 – 156.

⁴³⁵ Шишић, *Летопис*, 147.

⁴³⁶ Шишић, *Летопис*, 148.

⁴³⁷ О Јовану Ставракију, *Византијски извори за историју народа Југославије III*, уред. Г. Острогорски – Ф. Баришић, Београд 1966, 45 – 46 (= *ВИНЈ III*).

⁴³⁸ *GRS I*, 22.19.

Ставракије дословце каже: Τὰ δὲ κατὰ τοὺς Ἰβήρας, χαγάνος ἄρχων αὐτοῖς, ἔθνος τοῦτο Οὐνικὸν ὁμοῦ καὶ Βουλγαρικόν.⁴³⁹ Јован Ставракије заправо дедукцијом долази до закључка да су Авари, Хуни и Бугари један народ, будући да им је титула владара, каган, заједничка. Упадљиво је да овакво расуђивање, да је каган титула бугарског владара налазимо у Византији тек код писаца XIII и XIV века. С друге стране, само један латински извор (IX век) бугарског владара назива каганом – *Hludowicus, rex Germaniae, hostiliter obviam Bulgarorum cagano*.⁴⁴⁰ Анали Бертинијани, у којима се овај податак налази, тешко да су били непосредан извор нашега писца – јер би то био једини податак који би он одатле преузео – већ би најпре требало помишљати да је између Анала Бертинијани и нашега писца постојао извор који се једним делом ослањао на Анале Бертинијани.

Из средине XIV века је један занимљив извештај енглеског витеза и писца Џона Мандевила (*John Mandeville*, умро 1371), који објашњава титулу султана: *Siquidem soldanus eorum lingua sonat nomen similis maiestatis, quo nos in Latino dicimus caesarem, aut imperatorem*.⁴⁴¹ Ова конструкција, у којој се напоредо јављају цезар и император као титуле, важна је, јер наш писац у ХР користи цезар,⁴⁴² а у ГРС император.⁴⁴³ То би могло да значи да он испред себе има извор који наводи, баш као и овај енглески писац, обе титуле као синониме за неку владарску титулу страног народа. Тако Јован да Пиано Карпини 1247. године наводи да је титула кан код Монгола (Татара) на латинском језику исто што и император: *...ubi elegerunt Cuyuc in imperatorem in praesentia nostra, qui in lingua eorum dicitur can*.⁴⁴⁴

Пишчево претходно излагање о паду Салоне несумњиво показује да се он користио латинским изворима, па би, пре него што се неко одлучи да извор за бугарску сеобу потражи у неком непознатом византијском извору, најпре требало пажљиво прегледати латинске изворе, најпре угарске, у којима је она могла

⁴³⁹ I. Ἰβηριτῆς, *Ἰωαννου Σταυρακιου λογος εις τα θαυματα του αγιου Δημητριου*, Μακεδονικα 1 (1940) 358.9 – 10: хаган, њихов архонт (вођа).

⁴⁴⁰ *Annales Bertiniani*, ed. G. H. Pertz, MGH SS I, Hannoverae 1826, 465.29.

⁴⁴¹ *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, v. 8, ed. R. Hakluyt, Kila 2004, 76. О личности овог енглеског писца, видети, А. Узелац, *Од Енглеске до Константинопоља у Књизи чудеса света Јована Мандевила*, Моравска Србија, уред. С. Мишић, Крушевац 2007, 197 – 211.

⁴⁴² *GRS I*, 22a.22 – 23.

⁴⁴³ *GRS I*, 22.20 – 21.

⁴⁴⁴ *Relation des Mongols ou Tartares par le frère Jean du Plan de Carpin*, ed. M. D’Avezac, Paris 1838, 320 (=Carpini).

да буде забележена. У том смислу посебну пажњу привлачи и пишево разлагање о племенском уређењу Бугара (ГРС), тј. непознатог народа према ХР, који су, када су дошли, били под једним владарем: *sub quo erant VIII principes qui regnabant et iustificabant populum*.⁴⁴⁵ Изгледа да је писац ово преузео од угарског Анонима. Наиме, овај писац, говорећи о сукобу Кумана и Угара, наводи *septem duces Cumanorum*.⁴⁴⁶ Говорећи о доласку Угара, исти писац такође напомиње да су били под вођством: *septem principales persone intrantes terram Pannonie*.⁴⁴⁷ Отуда је писац (или његов извор) могао да дође на помисао да су и Бугари (или непознати дошљаци, ХР/ХЛ) имали слично племенско уређење. Важно је то што се број девет (војвода, кнежева) јавља у ХР и у ГРС. Тај број није морао да буде прибележен у неком извору, већ само модификован на основу узора какав је могао да буде и Тома Архиђакон: *Venerunt de partibus Polonie, qui Lingones appellantur, cum Totila, septem uel octo tribus nobilium*.⁴⁴⁸

Код угарског Анонима такође је сеоба Угара приказана у етапама, управо као и Сеоба Словена/Бугара према ХР/ГРС. Тако Алмош, угарски војвода, 884. године креће са својим саплеменицима из старог станишта Хетумогера према западу. У првој фази сеобе Угари заузима Русију, звану Суздаљ (*terram intraverunt Ruscie, que uocatur Susudal*).⁴⁴⁹ После тога стижу и у Рутенију (*postquam autem ad partes Ruthenorum peruenerunt*).⁴⁵⁰ Алмошу Рутенци, пошто су у рату поражени, предају велике дарове и таоце, а он их пријатељски прима. Кумани, који су живели у Суздаљу, видевши како је милосрдан био према Рутенцима, такође приступе Алмошу,⁴⁵¹ па тако коначно Угари, Рутенци и Кумани прелазе у Панонију.⁴⁵² Помен Влаха, као староседеоца које су Угари затекли приликом досељавања у Панонију, налази се такође код угарског Анонима: *...quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum, quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse...*⁴⁵³ Исто понавља и Симон де Кеца: *Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia*.⁴⁵⁴ У

⁴⁴⁵ GRS I, 22.21 – 24; 22a.23 – 25.

⁴⁴⁶ Anon. *Belae regis*, 9.

⁴⁴⁷ Anon. *Belae regis*, 5.

⁴⁴⁸ HS, 32.5 – 6.

⁴⁴⁹ Anon. *Belae regis*, 8.

⁴⁵⁰ Anon. *Belae regis*, 9.

⁴⁵¹ Anon. *Belae regis*, 9 – 11.

⁴⁵² Anon. *Belae regis*, 12.

⁴⁵³ Anon. *Belae regis*, 11.

⁴⁵⁴ Simon, 54.

дипломатичким изворима *terra Blacorum* јавља се од првих деценија XIII века: *...per terram Blacorum; ...ad terminos Blacorum;...quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum exstitisse fertur.*⁴⁵⁵ У једном писму папе Иноћентија III из 1204. године, јавља се и крвна веза између Бугара и Влаха са једне и Римљана са друге стране: *Bulgarorum et Blacorum populis...sed descenderunt etiam ex sanguine Romanorum.*⁴⁵⁶ То је у суштини оно што каже и ГРС: *...qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est Nigri Latini vocantur.*⁴⁵⁷

Појава Влаха у најстаријим угарским историјама, односно гестама, управо у контексту староседелачког становништва у Панонији, веома је важна при анализи извора којима се наш писац служио, јер он овај појам користи већ приликом састављања првобитне редакције свога дела (ЛР). Уколико он пише у Сплиту, онда је и могућност употребе угарских извора извеснија, а самим тим појачава се закључак да он познаје угарског Анонима или непознати угарски извор који је преносио причу о сеоби Бугара сковану опет на основу приказа угарске сеобе код угарског Анонима. Тома Архиђакон, који је познавао угарског Анонима, не помиње Влахе, а ни Бугаре. Назјад, као и у ГРС који бележи ратовање Бугара и Византинаца (у ХР ратовање непознатог народа против Византинаца), тако и угарски Аноним описује борбе Угара против Грка (тј. Византинаца) и Бугара. Тако војвода Салан, плашећи се Угара, шаље посланике *ad imperatorem Grecorum et ducem Bulgarorum, ut sibi auxilium darent, causa pugne contra Arpad ducem Hungarorum.*⁴⁵⁸ Тада Салан, заједно са Бугарима и Византинцима напада Угаре, али буде потучен. Затим следи још једна битка на обали Дунава, у којој су Бугари и Византинци поново потучени.⁴⁵⁹ После овог пораза бугарски војвода, који је био рођак Саланов, шаље дарове и почиње да преговара о миру са Угарима.⁴⁶⁰

Прича о сеоби неког народа/Бугара у ХР/ЛР и ГРС у основи је слична. Кључне разлике су што ГРС одаје име тог народа (Бугари), мења име реке у Волга (ЛР/ХР Велија), као и имена провинција Сенобујија/Следусија/Seleucia (ХР/ХЛ) и Силодуксија

⁴⁵⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens II*, ed. G. D. Teutsch – Fr. Firnhaber, *Fontes rerum Austriacarum, Diplomata et Acta XV/1*, Wien 1857, N°s 18 – 19 (1222), 49 (1231).

⁴⁵⁶ *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, *Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XI*, ed. G. Wenzel, Pest 1867, N°s 175, 176.

⁴⁵⁷ *GRS I*, 24.5 – 8.

⁴⁵⁸ *Anon. Belae regis*, 33 – 34.

⁴⁵⁹ *Anon. Belae regis*, 35 – 37.

⁴⁶⁰ *Anon. Belae regis*, 37.

(ГРС). У обе верзије помињу се Чрни Латини (ХР), односно Моровласи (ГРС).⁴⁶¹ Ток приповедања је готово истоветан, односно редослед догађаја. Само је исход сеобе различит – према ХР Бладин придошлицама плаћа данак, док према ГРС Бладин, видевши колико је мноштво тог народа, склапа мир. У обе верзије јавља се сукоб (византијског) цара са придошлицама из којег су дошљаци изашли као победници. Та истоветност обе приче упућује на закључак да је писац већ у Сплиту имао на располагању извор на основу којег је прилагођавао своје излагање. Тај извор је, како се чини, био управо угарски Аноним. Поређењем ГРС/ХР са угарским Анонимом примећују се истоветни саставни делови текста: Угари и Бугари живе у прадомовини која је на истоку; оба народа крећу у етапну сеобу; оба народа поред врховног војводе имају седам, односно девет кнежева; оба народа ратују у провинцијама које освајају, побеђују староседеоце од којих узимају данак; оба народа ратују са Византинцима; најзад, оба народа се стапају са староседеоцима и постају један народ. Сличност у приказу угарске сеобе код угарског Анонима са приказом сеобе Бугара сачуване у ГРС толико је упадљива да се мора помишљати да је наш писац прерадио овај спис за потребе своје нарације.

Уколико је овај закључак тачан, онда се може размишљати о ауторовим разлозима који су га навели да мења првобитни текст. У почетку он је Словене населио и супротставио их Византији, и они су свога противника надвладали. Бладин, видевши да је велико мноштво тог народа, али и радостан што говоре истим језиком, склопи мир са њима и почне им давати данак. Тиме је писац припремио могућност да из даље приповести одстрани Готе, који сада постају трибутари Словенима, и остави само Словене као политички чинилац на широком простору од Далмације до Македоније – што је јасно већ и на основу словенског имена Бладиновог сина, Ратимира. У коначној редакцији (ГРС) задовољио се да кратко помене да су Словени насељени у време Силимира, Бладиновог оца, али је приповест о насељавању Словена из првобитне редакције променио у причу о насељавању Бугара. Ту се јавља име бугарског владара Криси, који би могао да буде инспирисан са именом Кеана, великим војводом Бугара код

⁴⁶¹ Према, Јиречек, *Историја I*, 86, Мауровласи/Моравласи је грчки назив према одећи коју су носили пастири. Употреба овог појма у ГРС, дакле у коначној редакцији, може да упути на закључак да је писац променио средину и да је живео ближе грчким земљама (тј. Византији) или у области под снажнијим грчким утицајем.

угарског Анонима (*Keanus magnus dux Bulgarie*).⁴⁶² Бугари су такође приказани као победници над Византинцима, али са Бладином склапају пријатељство, без плаћања данка. Закључак који се намеће јесте да је нашем писцу у коначној редакцији било веома стало да прикаже Бугаре као савезнике Гота/Словена. Ове измене морају да стоје у уској вези са политичким приликама пишчевог доба. Онај за кога је свој састав писао требало је, можда, да има Бугаре као могуће савезнике.

Требало би још само разрешити одакле је писцу било познато да су Бугари добили име по реци Волги. Већ је Виљем од Рубрука (*William de Rubruck*) који је 1253 – 1255 путовао код Монгола – знао да река Етил (Волга), највећа коју је икада видео, тече са севера, из Старе Бугарске (*Magna Bulgaria*), према југу.⁴⁶³ Његов, нешто старији савременик, Јован да Пиано Карпини (доцније архиепископ Бара, 1248 – 1252), кога је папа Иноћентије IV (1243 – 1254) упутио у посланство Монголима 1246. године, бележи име реке као Волга: *Volga istud flumen est valde magnum super quod vadit Bati*. Исти писац зна да је друго име ове реке Итил, а да је Руси зову Волга (*flumen Ethil quem Rusci vocant Volga*).⁴⁶⁴ Већ у најстаријем руском летопису (1116) стари назив реке, Итил, доследно је замењен именом Волга.⁴⁶⁵ У истом спису помиње се да се реком Волгом стиже у Бугарску.⁴⁶⁶ Најзад, доминиканац Рикард, саставио је један спис у време папе Григорија IX (1227 – 1241) у којем је описао своје путовање на Исток: *De facto Ungariae Magnae*. Рикард наводи: *Est vero Magna Bulgaria regnum magnum et potens, opulentas habens civitates. Sed omnes sunt pagani*.⁴⁶⁷ Ваљало би обратити пажњу на речи нашег писца: *...exiit innumerabilis multitudo populorum; quod maxima multitudo esset* (Бугари) као и на то да су оба народа (Готи и Бугари) били пагани (*et maxime quod ambo populi gentiles essent*).⁴⁶⁸ Доминиканац Рикард такође наводи и велику реку Итил (тј. Волгу): *fluvium magnum Ethil*.⁴⁶⁹ С друге стране, за потребе уводног излагања у своме

⁴⁶² *Anon. Belae regis*, 13.

⁴⁶³ *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253 – 1255*, transl. and ed. by W. W. Rockhill, New Delhi 1989, 100. Рубруков извештај је први искористио Роџер Бејкон

⁴⁶⁴ *Carpini*, 348, 379.

⁴⁶⁵ *Повѣсть временныхъ лѣтъ*, Санктпетербургъ 1910, 3.9, 6.17, 10.6, 63.21, 132.21, 144.6, 170.14, 171.2, 230.9, 232.27 (= *Повесть*).

⁴⁶⁶ *Повесть*, 144.6

⁴⁶⁷ *De facto Ungariae Magnae a fr. Ricardo ordinis ff. predicatorum invento tempore Domini Gregorii IX*, Arpadiana I, 252 (*De facto*).

⁴⁶⁸ *GRS I*, 24.19 – 20.

⁴⁶⁹ *De facto*, 252.

делу, Рикард је, говорећи о досељавању Угара, препричао оно што о тим догађајима опширније описује угарски Аноним: *Inventum fuit in gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua VII duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset. Qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum. Quam inhabitandam pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem.*⁴⁷⁰ Редослед догађаја је истоветан у ГРС, као што смо већ показали поређењем текста ГРС са угарским Анонимом, с том разликом што код Рикарда постоји и помен Старе Бугарске и велике реке Итил (тј. Волге). Стиче се утисак да је писац ГРС поред угарског Анонима познавао и неки спис који је по свом саставу био веома сличан Рикардовом или сам Рикардов извештај. На основу свих ових примера: Рикардовога, Карпинијевога и Виљемовога извештаја, може се доћи до суштински најважнијег закључка да је латински Запад сазнао за Бугаре који су живели на Волги као и за Стару Бугарску (*Bulgaria maior*), тек четрдесетих година XIII века. Из тог разлога и наш писац је **морао** да ствара после овог времена.

У овом поглављу, такође, писац одаје да латински језик сматра за *свој* језик. Наиме, говорећи о доласку непознатог народа са реке Велије (ХР), односно о досељавању Бугара (ГРС) писац напомиње да *cagan in lingua nostra resonat imperator*. Галфред од Монмаута такође неколико пута наговештава који је то *његов* језик: *At Albanactus junior possedit patriam, quae lingua nostra his temporibus appellatur Scotia.*⁴⁷¹ Или, такође код Галфреда: *...Mercurium, quem Woden lingua nostra appellamus.*⁴⁷² Иако се из ова два примера осећа да Галфред латински не сматра за *свој* језик, на неким другим местима још је мање изричит: *Ab illo ergo die vocatus fuit Utherpendragon quod Britannica lingua caput draconis appellamus.*⁴⁷³ Такође и: *...in hunc diem appellatum est flumen Britannica lingua Sabren, quod per corruptionem nominis alia lingua Sabrina vocatur.*⁴⁷⁴ У случају Галфреда сасвим је јасно да он себе не сматра Британцем у смислу келтског порекла, већ Германом (тј. Норманом).⁴⁷⁵ Поп Дукљанин,

⁴⁷⁰ *De facto*, 248.

⁴⁷¹ *Galfredi*, 23.

⁴⁷² *Galfredi*, 105.

⁴⁷³ *Galfredi*, 147.

⁴⁷⁴ *Galfredi*, 26.

⁴⁷⁵ Thorpe, *Geoffrey*, 13, сматра да је Галфред био Велшанин или Бретонац рођен у Велсу. Међутим, како римског бога Меркура преводи као германског Водана (Одина)

дакле, латински језик сматра за свој језик, иако се на неким другим местима у ГРС одаје да добро познаје и словенски језик. На основу тога што неко каже да је латински његов језик, не може се ништа закључити о његовом етничком пореклу, јер је латински језик цркве, а не народа или племена у средњем веку.⁴⁷⁶ Најпре се може са сигурношћу рећи да та особа припада католичкој цркви. Згодан је и пример анонимног аутора описа VI крсташког рата из 1217/1218. године, који на два места подвлачи да је латински његов језик, иако о његовом етничком пореклу ништа не каже: *...regi Persarum, qui vocatur canchana, quod dicitur lingua nostra rex regum; ...qui dicuntur in lingua nostra monachi.*⁴⁷⁷ На основу облика *canchana*, тј. хан ханова, које Аноним преводи као *rex regum* (краљ краљева) пробија се можда и његово словенско порекло.

Поглавље VI

После смрти Бладина, наследио га је његов син Ратомир(ГРС)/Ратимир (ХР), који је био непријатељ хришћана од детињства.⁴⁷⁸ Не само да је прогонио хришћане, већ је желео да са земље избрише и њихово име – *voluitque delere de terra et de regno suo nomen eorum.*⁴⁷⁹ У ХР ово искорењивање хришћана такође је доследно наведено: *искаше затри име крстјанско по свем краљевству свому.*⁴⁸⁰ Хришћани су се повукли на тешко приступачна места и тамо су живели док се прилике нису промениле, односно: *...donec Deus visitaret eos et liberaret;*⁴⁸¹ ХР: *докла бог погледа и дигне бич погански и докла милостив пригледа толиким невољам.*⁴⁸²

Ово поглавље првобитне редакције (ХР) аутор ГРС није много мењао. Обе хрватске редакције, ХР и ХЛ, чувају његову првобитну верзију. Приповедање би, на први поглед, могло бити засновано на традицији са ширег простора Далмације. Тако, на

према својој језику (*lingua nostra*), Галфред је сасвим извесно германског/норманског порекла, али је рођен у Британији, највероватније у Велсу.

⁴⁷⁶ Банашевић, *Летопис*, 33 – 34, сматра ово за недвосмислен доказ да је писац ГРС Роман; слично, *Историја Црне Горе I*, Титоград 1967, 424 (= ИЦГ I).

⁴⁷⁷ *Incerti scriptoris narratio De rebus in bello sancto gestis A. D. MCCXVIII*, ed. J. A. Giles, Londini 1846, 48, 51.

⁴⁷⁸ *GRS I*, 26.8 – 12; 26a.12.

⁴⁷⁹ *GRS I*, 26.14 – 15.

⁴⁸⁰ *GRS I*, 26a.14 – 16.

⁴⁸¹ *GRS I*, 28.1 – 2.

⁴⁸² *GRS I*, 28a.5 – 8.

пример, Константин Порфиrogenит 949. године пише да су преживели становници Епидаура, пошто су Словени заузели град и многе становнике заробили или побили, уточиште пронашли на стрмој стени на којој су саградили нови град.⁴⁸³ Такође, говорећи о паду Салоне, Порфиrogenит наводи да су Словени, пошто су се населили у Далмацији, почели да нападају оне Романе који су живели у планинским (високим) местима (ὕψηλότερα μέρη).⁴⁸⁴ Тома Архиђакон пише да су становници Салоне, после пустошења њиховог града, такође отишли у разна места, а посебно на острва, где су извесно време живели у страху од придошлица.⁴⁸⁵

ГРС у овом поглављу има највише сличности са Константином Порфиrogenитом. Наиме, Порфиrogenит каже: Καὶ κατοικήσαντες ἐκεῖσε, ἔκτοτε κατὰ μικρὸν ἀρξάμενοι πραιδεύειν τοὺς Ῥωμαῖνοι εἰς τοὺς κάμπους καὶ εἰς ὑψηλότερα μέρη κατοικοῦντας, **ἠφάνισαν καὶ τοὺς τόπους αὐτῶν κατεκράτησαν.**⁴⁸⁶ ГРС: *Ratomirus... persequi christianos voluitque delere de terra et de regno suo nomen eorum multas quoque civitates eorum et loca destruxit et alias in servitutum redigens reservavit.*⁴⁸⁷ Порфиrogenит говори о Романима, становницима Далмације, док Дукљанин тежиште приповедања ставља на хришћане, такође становнике Далмације, тј. Романе. Први је световни писац, други, црквени. Исти догађаји тако су описани из два угла према основним намерама двојице писаца. Порфиrogenит пише из угла пропасти царске власти, а Дукљанин из угла црквеног писца о пропасти хришћана. И у једном и у другом исказу жртве су становници Далмације. Традиција би могла да буде заједничка, али и не мора, јер ова сличност може да се објасни и општим мотивима којима се описује упад варвара/пагана у царску/хришћанску провинцију.

Занимљива је и једна повеља папе Иноћентија III из 1199. године, упућена *universis Christi fidelibus in Sclavia*, у којој се, између осталог, каже: *Verum inimicus homo, qui tanquam leo rugiens circuit, quaerens quem devoret, invidens conversioni eorum pariter et saluti, persecutionem paganorum circum adiacentium in eos iniquis suggestionibus excitavit, cupientium eos delere de terra et de partibus illis christiani nominis memoriam abolere.*⁴⁸⁸ Другим речима, оно што је у XII веку у

⁴⁸³ *DAI I*, 29.222 – 227.

⁴⁸⁴ *DAI I*, 29.48.

⁴⁸⁵ *HS*, 38.1 – 5.

⁴⁸⁶ *DAI I*, 29.46 – 49.

⁴⁸⁷ *GRS I*, 26.10 – 18.

⁴⁸⁸ *Meklenburgisches Urkundenbuch herausgegeben von dem verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde I*, 786 – 1250, Schwerin 1863, № 164. Иначе, у Прусској је у ово време мисионарски рад био поверен цистерцитима из манастира Лекно; упор.

Далмацији било далека прошлост, на пример прогањање хришћана, то је у неким другим деловима Европе, у овом случају у Ливонији, био савремен догађај. Стога, аутор ГРС није морао да тражи мотиве у неким старим хроникама у којима се говори о паганима и њиховом односу према хришћанима у време раног средњег века, те мотиве могао је да нађе и у савременом добу, односно у времену у којем је живео. Писац ГРС је само догађаје из свог времена или њему не тако далеког, могао да представи као давне.

Свакако, ова конструкција, *voluitque delere de terra et de regno suo nomen eorum, multas quoque civitates eorum et loca destruxit*, има своју паралелу у Библији, Псалми Давидови: ***Increpasti gentes et periit impius nomen eorum delisti in aeternum et in saeculum saeculi. Inimici defecerunt frameae in finem et civitates destruxisti periit memoria eorum cum sonitu.***⁴⁸⁹ Па и наставак ове фразе у ГРС: *...et alias in servitutem redigens reservavit,*⁴⁹⁰ требало би да је из Библије: ***Et miserunt ad eos ducem unum et pugnaverunt contra illos et ceciderunt ex eis multi et captivas duxerunt uxores eorum et filios et diripuerunt eos et terram eorum possederunt et destruxerunt muros eorum et in servitutem illos redegerunt usque in hunc diem.***⁴⁹¹ Библије се писац ГРС држао и даље у наставку овог поглавља: *...congregantes se coeperunt super cacumina montium ac fortia loca castella et aedificia, prout poterant, construere ut vel sic evaderent manus eorum, donec Deus visitaret eos et liberaret.*⁴⁹² Ово је извесно написано на основу библијске приче о страдању Израелаца под Мадитјанима: ***Et oppressi sunt valde ab eis feceruntque sibi antra et speluncas in montibus et munitissima ad repugnandum loca.***⁴⁹³ Сам крај овог поглавља, у којем се изражава нада да ће Бог доћи и ослободити хришћане, такође је из Библије (књига о Јудити): ***Et ex toto corde suo omnes orabant Deum ut visitaret populum suum Israhel.***⁴⁹⁴ Такође је веома извесно да је фраза докле Бог погледа и дигне бич погански,⁴⁹⁵ постојала у ЛР и да је била такође из Библије: ***haec dicit Dominus exercituum Deus Israhel contrivi iugum regis Babylonis.***⁴⁹⁶

R. Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950 – 1350*, London 1994, 18 (= Bartlett, *Making of Europe*).

⁴⁸⁹ Псалми, IX, 6 – 7.

⁴⁹⁰ GRS I, 26.17 – 18.

⁴⁹¹ Макабејци, 1, VIII, 10.

⁴⁹² GRS I, 26.21 – 28.2.

⁴⁹³ Судије, VI, 2.

⁴⁹⁴ Јудита, IV, 17.

⁴⁹⁵ Заправо, јарам погански.

⁴⁹⁶ Јеремија, XXVIII, 2.

И сам почетак овог поглавља ГРС: *Inter haec mortuus est Bladinus et regnavit pro eo Ratomirus filius eius* – представља само фразу, која је била уобичајена у многим хроникама које се баве давним владарима о којима писци заправо немају никаквих поузданих сведочанстава.⁴⁹⁷ Узор за овакав начин бележења владавине и наслеђивања власти налази се несумњиво у Библији, већ у првој књизи Постања. Тако, *Mortuus est autem Bela, et regnavit pro eo Jobab, filius Zarae de Bosra. Cumque mortuus esset Jobab, regnavit pro eo Hussam de terra Themanorum. Hoc quoque mortuo, regnavit pro eo Adad, filius Badad, qui percussit Madian in regione Moab.*⁴⁹⁸

Оно што би могло бити од користи у потрази за Дукљаниновим изворима, јесте да се утврди у којим хроникама се ова фраза учестало јавља и у којем раздобљу је доминантна у књижевном стилу. Тако, на пример, једна енглеска хроника из прве половине XIII века (по прилици из 1235. године) бележи: *Anno gratiae DXXXIII, Certic, primus rex, occidentalium Saxonum, mortuus est, et regnavit pro eo Kineric filius ejus viginti sex annis.*⁴⁹⁹ Или, у једној другој, шкотској хроници (писаној око 1150): *Eodem anno Adelardus rex Westsaxonum cum XIII annis regnasset defunctus est, et regnavit pro eo Cudredus.*⁵⁰⁰ Галфред од Монмаута ову фразу не користи, али је прерађује, такође према Библији: *Post hunc regnavit filius ejus; Huius successit Leil ejus filius; Post illum regnavit Marganus Arthgallonis filius; Post illum regnavit Arthmail frater suus.*⁵⁰¹

Дакле, није нужно тражити узор ГРС у неким другим хроникама, јер почев од првих хроника, узор за овакво бележење владавине налазили су се у Библији. Једини начин да се утврди да ли је Поп Дукљанин користио неку одређену хронику, која је на сличан начин бележила не само трајање владавине појединих краљева, јесте да се у таквој једној хроници налазе описани и слични догађаји: имена митских краљева, прогони хришћана, начин обрачуна владара са хришћанима, сабори и одлуке које су краљеви доносили. Упадљиво је да поменуте енглеска и шкотска хроника у великој мери подсећају на ГРС. О овоме ће више речи бити при анализи наредних поглавља ГРС. У сваком случају, овакав начин писања карактеристичан је за доба XII – XIII века – када писац говори о

⁴⁹⁷ *GRS I*, 26.8 – 10.

⁴⁹⁸ Постање, XXXVI, 33 – 35. Фраза, *et regnavit pro eo*, у Библији се јавља тачно 39 пута.

⁴⁹⁹ *Flores historiarum I*, 70.

⁵⁰⁰ *Chronica de Mailros*, ed. J. Hay – A. Pringle, Edinburgi 1835, 4 (= *Mailros*).

⁵⁰¹ *Galfredi*, 28, 54, 55.

давним догађајима, без појединости и развијања радње што су обележја приповедања у познијим хроникама или историјама.⁵⁰²

Писац ГРС нашао је за сходно да напомене, поменувши први пут Ратомира, још пре него што је наследио оца, да је био непријатељ хришћанског имена још од детињства (*qui inimicus nominis christiani extitit a pueritia*).⁵⁰³ Ова реченица би такође могла да буде фраза, преузета из неког општепознатог текста. Овакве представе дечака, који је и син краља, бележе и неке најстарије енглеске историје/геста које говоре о времену легендарног краља Артура. Артур Мабутер (Артур, син Утеров), описан је, код Ненијуса, али само у једном рукопису из XII/XIII века), на сличан начин као и Ратомир из ГРС: *Mabuter, Britannice, id est filius horribilis latine, quoniam a pueritia sua crudelis fuit*.⁵⁰⁴ Роџер Вендовер, с друге стране, описује однос краља Мерсије, Пенде, према хришћанима, на начин који веома подсећа на оно што у Ратимиру саопштава писац ГРС: *Penda rex Merciorum idolis deditus et Christiani nominis penitus ignarus nulli pcebat, qui omnes Christi fideles hostes publicos reputabat*.⁵⁰⁵

Поп Дукљанин није сигурно творац новог књижевног или историографског правца или стила – већ је писац који се користи узорима приликом стварања сопственог дела. Из тог разлога, поменуте енглеске и шкотске хронике, које се баве догађајима из енглеског раносредњовековља, представљају готов узор, већ разрађен, који је наш писац могао да искористи као основу за сопствено излагање. Како оваквих хроника у Далмацији никада није било, намеће се закључак да је наш писац несумњиво странац, који је, како се чини, пре него што се у Далмацији настанио – доста путовао и читао.⁵⁰⁶ Чудно је да се нико није запитао, уколико се већ определио да је ГРС настао у другој половини XII века, да се дело сличног састава, геста, у Угарској, прворазредној културној и војној

⁵⁰² Ово је иначе одлика такозваних “националних” историографија које настају од средине XII века у Енглеској: Виљем Малмсбершки, Хенри од Хантингтона, Галфред од Монмаута – и тек од краја истог столећа шире се према другим европским народима – дански Свен Агесон, пољски Винцент Кадлубек, норвешки Снори Стурлусон, угарски Анонимни нотар краља Беле; упор. *Simon*, LI.

⁵⁰³ *GRS I*, 26.10 – 12.

⁵⁰⁴ J. Zeidler, *Eine irische Version von Plautus' Amphitruo? Zu lateinischen Einfüssen auf Compert Mongáin und andere inselkeltische erzählungen*, *Spudasmata* 102 (2005) 437.

⁵⁰⁵ *Flores historiarum I*, 132.

⁵⁰⁶ Да је поменутих хроника било у Далмацији у XII или XIII веку, наишли бисмо на њихову употребу код познијих далматинских писаца нпр. из XV или XVI века. Како трага њихове употребе нема, осим у ГРС, онда се може закључити да таквих хроника у Далмацији није ни било.

сили тадашњег света, јављају тек на самом истеку XII века, а појавило се у Дукљи, тада само сенци од некадашње државе, пола stoleћа раније. Културни обрасци имају своја исходишта и свој пут, а при испитивању ГРС о томе се изгледа ни мало није водило рачуна.

Поглавље VII

Као и претходно поглавље, и ово је углавном сагласно у све три редакције, ХР/ХЛ/ГРС. Говори се о четири рђава краља који су редом, један за другим, владали после смрти Ратимира.⁵⁰⁷ Особеност је у томе што у ХР и ХЛ њихово наслеђивање није приказано збирно, као у ГРС, већ се каже како је прво владао један, а после његове смрти други, а обојица су прогањала хришћане *немилостиво*. После ове двојице, владала су друга двојица која су се према хришћанима односила на исти начин као и њихови претходници.⁵⁰⁸ Да је писац касније сам прерадио свој првобитни текст, који је сачуван у ХР и ХЛ, сведочи његова реченица у ГРС: *...regnauerunt post eum quatuor iniqui reges, non in uno quidem tempore, sed unus post alium temporibus suis.*⁵⁰⁹ Дакле, само неко, ко је већ изложио редослед ових владара, прво један, па други, па затим још двојица, могао је овако да сумира своје претходне писање. Овај закључак појачава и то што аутор ГРС каже да он о њиховим животима не жели да прича, будући да жели да дође до бољих и пријатнијих ствари.⁵¹⁰ Ове реченице такође нема у ХЛ и ХР.

Почетак овог поглавља, како су краљеви владали сваки у своје време, односно један за другим, несумњиво је из Библије, Ездрина књига: *Regnabunt autem in ea duodecim reges, unus post unum.*⁵¹¹

Четири рђава краља, *quatour iniqui reges*, могли би бити мотив преузет из неке друге хронике или најпре Библије. Заиста, у Библији, у књизи Постања, каже се: *Et egressi sunt rex Sodomorum, et rex Gomorhae, rexque Adamae, et rex Sehoim, nec non et rex Balae, quae est Segor: et direxerunt aciem contra eos in valle Silvestri. Scilicet adversus Chodorlahomor Elamitorum, et Thadal regem Gentium, et Amraphel regem*

⁵⁰⁷ GRS I, 28.8 – 13.

⁵⁰⁸ GRS I, 28a.10 – 19; Шишић, *Летопис*, 391.

⁵⁰⁹ GRS I, 28.9 – 13.

⁵¹⁰ GRS I, 28.17 – 21.

⁵¹¹ Ездра, 4, XII, 14.

*Sennar, et Arioch regem Ponti: quatour reges adversus quinque.*⁵¹² Овај одељак из Библије само донекле одговара ономе о чему пише наш писац, више због помена четири краља, те у најбољем случају може да буде некакав мотив, али не и непосредан узор по садржају излагања. Далеко је по смислу ближи нашем писцу одељак из књиге пророка Данила: *Hae bestiae magnae quattuor, quattuor regna consurgent de terra.*⁵¹³ Непосредан извор којим се Поп Дукљанин користио обрађујући редослед четири рђава краља открива се јасније у наредном поглављу.⁵¹⁴ У оба случаја узор је заједнички, Библија.

С друге стране, фраза *non in uno quidem tempore, sed unus post alium temporibus suis*, налази се у једном делу писаном између 1155. и 1161. године: *Ut ad Richardum et Robertum redeamus, uterque fuit regis justitarius, quatinus non eodem tempore, sed unus post alterum.*⁵¹⁵ Сличан пример налази се код Јордана, такође на основу Библије, у његовом делу *Romana: Israheli vero Ochozias, Ioram et Ieu, principatui unus post alium successerunt; Israheli vero Ioachab et Ioas, unus post alium regnat.*⁵¹⁶ Будући да ГРС пише о Готима, овај последњи пример би могао да буде сматран и за његов узор. У истом Јордановом делу, у вези с оним Дукљаниновим да су Готи *gens ferox et indomita*, налази се сличан опис Гала: *Galli autem Senones, gens natura ferox...*⁵¹⁷

Завршне речи у овом поглављу ГРС, да су хришћани више волели да трпе прогоне и беду ради спаса своје душе, него да кратко време уживају с паганима и изгубе душу (*eligentes magis cum eis sustinere persecutiones et penuriam et salvare animas suas quam gaudere ad tempus cum gentilibus et vi eorum perdere animas*),⁵¹⁸ није непосредно преузет из Библије, у којој овакве фразе нема, али би могле бити највероватније преузете из коментара Светог писма некога од црквених отаца или познатијих средњовековних хришћанских теолога, јер се читав израз јавља као фраза и разрађена мисао, коју је писац преузео и искористио у своме делу. Тако, на пример, Петар Абелар (умро 1142), каже: *Quantum sit crudele et summae bonitati Dei incongruum, qui salvare magis quam perdere animas desiderat, ut pro peccato parentes filium damnet, quem pro ejus minime justitia salvaret.*⁵¹⁹ Да

⁵¹² Постање, XIV, 9.

⁵¹³ Данијел, VII, 17.

⁵¹⁴ Види коментар за поглавље VIII ГРС.

⁵¹⁵ *Johannis Saresberiensis Etheticus de Dogmate Philosophorum*, ed. C. Petersen, Hamburg 1843, 114.

⁵¹⁶ *Romana*, 6.21 – 22.

⁵¹⁷ *Romana*, 16.1

⁵¹⁸ *GRS I*, 30.3 – 9.

⁵¹⁹ A. Neander, *General History of the Christian Religion and Church*, VIII, London 1852, 196.

ли баш узету од Петра Абелара, или неког другог теолога, тек Поп Дукљанин је ову фразу искористио. Можда најпре на основу Бернарда од Клервоа: *Fugite de medio Babylonis, fugite, et salvate animas vestras. Convolate ad urbes refugii, ubi possitis et de praeteritis agere poenitentiam, et in praesenti obtinere gratiam, et futuram gloriam fiducialiter praestolari. Non vos retardet conscientia peccatorum: quia ubi illa abundaverunt, superabundare gratia consuevit.*⁵²⁰ На овим примерима може се утврдити да је осим Библије Поп Дукљанин познавао једног или више хришћанских теолога средњег века.⁵²¹ И не само да га је познавао, већ је био прилично добро упућен у то дело или чак дела више њих. Уз ранији закључак да је наш писац човек који је доста читао, може се претпоставити не само да су његова интересовања превазилазила границе историјских дела, већ су се ширила и на теолошке расправе.

Поглавље VIII

После смрти четири рђава краља завладао је од њиховог рода неки Сатимир (ХР).⁵²² У ГРС он је Сарамир (*Zsaramirus*), код Марулића *Satimerus*, а код Орбина, *Suetmir*.⁵²³ ХР и ХЛ пишу нешто опширније, наводећи да је овај владар, не само престао да прогони хришћане, већ је почео да их и воли, и за његове владавине хришћанска вера је поново процветала, за разлику од ранијег времена када су хришћани били у великом страху и крили се.⁵²⁴ ГРС, с друге стране, само кратко каже да је Сарамир престао да прогони хришћане.⁵²⁵ У његово време појавио се у Солуну *quidam* филозоф, Константин, који је отишао у Хазарију и тамошњи народ превео у хришћанство. Потом је обратио у хришћанство и читаву Бугарску. Све три редакције се слажу у овом делу.⁵²⁶

⁵²⁰ *S. Bernardi abbatibus De conversione ad clericos sermo seu liber*, ed. J. – P. Migne, PL 182 (1854) col. 858.

⁵²¹ О знаменитим хришћанским теолозима тога времена, видети, L. O. Nielsen, *Theology and Philosophy in the Twelfth Century*, Leiden 1982.

⁵²² *GRS I*, 30a.18 – 19.

⁵²³ *GRS I*, 30.17 – 18; Шишић, *Летопис*, 391; *Orbini*, 208 – 209. Код Мошина је погрешно читан као *Zuanimirus*; Мошин, *Ljetopis*, 47, нап. 42. Орбин и на овом месту показује сталну намеру да славизира латинска имена оригиналног текста: Сенуалд/Сенудслав = Свевлад; Бладин = Владин; Сатамир = Светимир. Очигледно је у питању Орбинова тенденција.

⁵²⁴ *GRS I*, 30a.19 – 24; Шишић, *Летопис*, 391 – 392.

⁵²⁵ *GRS I*, 30.18 – 19.

⁵²⁶ *GRS I*, 30.24 – 32.21; 30a.24 – 32a.18; Шишић, *Летопис*, 392.

Како је већ напоменуто, име владара, Сатимир/Сатимер/Сарамир, упркос мањим одступањима, очувано је у све три редакције.⁵²⁷ Такође је важно да у све три редакције Константин има титулу *филозофа*. Најважнији податак, који садрже све три редакције, јесте онај о покрштењу Бугара. Наиме, према *Панонској легенди*, Бугари се нигде не помињу као предмет црквеног рада Константиновог, али се зато на латинском Западу први пут са њим доводе у везу у тзв. *чешкој легенди* о св. Људмили, *S. Cyrillus, graecis et latinis apicibus sufficientissime instructus, postquam Bulgariam ad fidem Jesu boni convertisset in nomine sanctae Trinitatis et individuae unitatis*, која није настала пре друге половине XIII века.⁵²⁸ Овај податак, који је аутор ГРС имао на располагању када је писао прву верзију свога дела, такође недвосмислено указује на то да би он могао да буде заправо аутор из друге половине XIII века. Шишић је ово место прогласио за доцнију глосу,⁵²⁹ али је то немогуће из једноставног разлога што се у ХЛ /ХР и ГРС наилази на исти податак о Константиновом покрштавању Бугара. Другим речима, тешко је поверовати да би неко глосирао два различита дела на истом месту – чак и да је у питању један исти глосатор. Напослетку, дужд Андрија Дандоло око 1350. године такође зна за Константинов мисионарски рад међу Бугарима – очигледно на основу ГРС.⁵³⁰ Дакле, непознати глосатор би до 1350. године већ поправио два независна дела/рукописа – ЛР и ГРС.⁵³¹ Ово се чини мало вероватним.

Употреба података из Легенде о св. Људмили несумњиво је податак који писца ГРС смешта у позни XIII век, као најраније време када је он живео и писао. Оно што поуздано може да се тврди јесте да податак о Константиновом раду на покрштавању Бугара није глоса, већ је у обе верзије списа то место постојало у време када

⁵²⁷ У издању ГРС код Мошина (Mošin, *Ljetopis*, 47, нап. 42), према ватиканском рукопису (fol. 55r), погрешно стоји да у латинској редакцији ово име гласи *Zuanimirus*. Несумњиво пише *Zsarimirus*; упор. R 570, fol. 5r.

⁵²⁸ Шишић, *Летопис*, 427, нап. 20.

⁵²⁹ Шишић, *Летопис*, 426 – 427.

⁵³⁰ *Andreae Danduli Chronica per extensum descripta*, ed. G. Carducci – V. Fiorini – P. Fedele, *Raccolta degli Storici Italiani dal cinquecento al millecinquecento*, t. XII, parte I, Bologna 1938, 156.1 – 3 (= *Danduli Chronica*): *Constantinus nacione thesalonicus...regem Bulgarorum, cum gente sua, ad fidem convertit...*

⁵³¹ Шишић је могао да сматра ово место за глосу јер је полазио од закључка да је ГРС целовито дело које је неки Хрват доцније превео закључно са поглављем XXIII, а затим додао пет поглавља обухватајући раздобље до смрти краља Звонимира, направивши тако ново дело, тј. ХР.

је рукопис настао. Даље, може се претпоставити да је Дукљанин читао Легенду о св. Људмили.

Међутим, будући да поглавље VIII чини заправо уводно слово у наредно поглавље у којем се излаже основна замисао пишчева, уобличена кроз тзв. Сабор на Ливањском пољу – доношење закона, крунисање владара, утемељене архиепископија – нужно је оба ова поглавља посматрати као целину.

Уколико оставимо по страни библијске мотиве, који су могли да послуже аутору ГРС, начин његовог излагања јако подсећа на један угарски извор, а то је *Легенда о св. Стефану*, првом хришћанском угарском краљу. И не само да подсећа, него представља веома кратак сажетак онога што се јавља у овој Легенди. У Легенди о св. Стефану Геза је описан на следећи начин: *Erat tunc princeps quintus ab illo qui ingressione Ungarorum in Pannonia dux primus fuit, nomine Geiza. Seuerius quidem et crudelius olim potencialiter agens in suos, misericors autem et liberalis in alienos et precipue in Christianos, paganismi licet adhuc ritibus obuolutus, tamen appropinquante spiritualis fulgore karismatis, cum omnibus dei circumquaque positarum prouinciarum uicinis de pace, cuius nunquam ante fuerat amator, cepit attente tractare...*⁵³² Дакле, Сатимиру/Сарамиру би одговарао угарски владар Геза, отац Стефанов.

Упадљиво је да су оба владара пети по реду – Сатимир/Сарамир долази после четири рђава краља, управо као и Геза. Обојица још увек нису хришћани, али обојица обустављају прогоне хришћана припремајући пут своме сину – Светоплеку, односно Стефану. У ХР је чак сачувана та нешто шира верзија текста преузетог из ове Легенде: *И ти (Сатимир) како прија господство, поче љубити крстјане и не да јих прогонити. И за њега опет поче процвитат и очитовати се крстјане, јер цића страха кријаху се.*⁵³³ У ГРС писац је ово знатно скратио речима: *qui accepto regno destitit christianos persequi.*⁵³⁴

У овом поглављу ГРС по први пут можемо са сигурношћу да утврдимо извор којим се писац користио – *Легенда св. Стефана*. У том случају наш аутор рукопис не користи по сећању, већ чита из њега. Данас сачувани најстарији рукопис ове Легенде потиче из XII века, а чувао се у манастиру Св. Крста, у Доњој Аустрији.⁵³⁵ Житије

⁵³² *Sancti Stephani regis Hungariae Legenda maior*, Arpadiana I, 140 (= *Stephani regis*).

⁵³³ *GRS I*, 30a.19 – 24.

⁵³⁴ *GRS I*, 30.18 – 19.

⁵³⁵ *Stephani regis*, 139. У питању је један од најстаријих и најзначајнијих цистерцитских манастира у Аустрији (*Heiligenkreuz*, латински *Sancta Crux*), који је основан 1133. године.

св. Стефана је највероватније било познато и у Хрватској, у Далмацији, која је од почетка XII века чинила саставни део Угарске, али теже да га је било у Дукљи или Бару. У Сплиту га је у позном XIII веку сасвим сигурно било, па га је у том граду наш писац могао и користити.

Поглавље IX

Ово је једно од најдужих поглавља ХР/ГРС. У ХЛ/ХР и ГРС оно заузима веома важно место. Обиље података које доноси, а посебно разлике које постоје у првобитној верзији (ЛР/ХР), у поређењу са коначном редакцијом (ГРС), дозвољава веома исцрпну анализу на основу које би, изгледа, могло да се допре до највећег броја извора којима се писац користио. Такође, ово поглавље је скраћено препричао и млетачки дужд Андрија Дандоло, који је уједно и први писац који се користио ГРС. Препричавањем овог одељка показао је да познаје и првих осам поглавља, односно причу о Тотили и Остроилу.⁵³⁶

У наставку поглавља VIII говори се о Константину, филозофу, родом из Солуна, који је прво покрстио читаву Хазарију, а затим и сав бугарски народ. Писац ГРС је познавао тзв. *Панонску легенду*, у то не може бити сумње, у којој се говори о Константиновом мисионарском раду у Панонији, помиње и папа Стефан V (885 – 891), Константинов рад на преводу Јеванђеља и Псалтира на словенски језик, говори о његовом одласку у Рим и примању монаштва и монашког имена Ћирило. Као завршни чин Константинове (Ћирилове) мисионарске делатности, пре одласка у Рим, каже се да је покрстио и краља Светоплека.⁵³⁷ Овај одломак, који чини увод у важније догађаје о којима је писац желео да пише – тј. о тзв. Сабору на Ливањском пољу – преузет је из два извора – један је Житије Константиново или Панонска легенда,⁵³⁸ док је други, највероватније, Легенда о св. Људмили, у којој је писац пронашао податак о Констанитновом тобожњем мисионарском раду међу Бугарима. И док је Житије Константиново изгледа имао

⁵³⁶ *Danduli Chronica*, 156.1 – 21.

⁵³⁷ О Панонској Легенди и анализи овог одељка ГРС видети, Т. Живковић, *О такозваном сабору на Дувањском пољу*, Зборник за БиХ 4 (2004) 48 – 49 (= Живковић, *О такозваном*).

⁵³⁸ Најпотпуније издање, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*, ed. F. Grivec – F. Tomšič, *Radovi Staroslovenskog instituta* 4 (1960) 95 – 143; 169 – 213 (= CMT).

испред себе када је састављао своје дело, дотле је Легенду о св. Људмили користио само по сећању. Већ код дужда Андрије Дандола, у оном делу где препричава ГРС, средином XIV века, постоји овај податак о покрштавању Бугара, што је јасан доказ да Шишић није био управу када га је сматрао за доцнију глосу.⁵³⁹

ХР се разликује од ГРС у више појединости. Прво, наследник краља Сатамира је Будимир,⁵⁴⁰ док је у ГРС он Светоплек;⁵⁴¹ друго, Калетић је у ХР понешто преуредио текст на самом крају првог дела поглавља IX, па је тако краља Светоплека представио као владара у Хазарији у којој је Константин радио као мисионар: *И онде прибива краљујући Свети-пук, који Констанц бише обратио.*⁵⁴² Ово се осећа у Марулићевом латинском тексту који преноси старији Папалићев предложак, на основу којег је јасно да је у првобитној верзији (ЛР) писац био јасан када је рекао да је Константин покрстио у Хазарији и тамошњег, неименованог, владара: *Inde Caesaream accedens, gratanter susceptus est ibique regni sedem posuit, fidelis inter fideles, quos iam conversos baptizaverat.*⁵⁴³ Дакле, краљ Свети-пук у Папалићевом тексту није помињан на овом месту, већ га је, на основу увида у читав текст у којем се овај краљ помиње, Калетић ту записао. У ХР стоји и да је Константин био *много научен*,⁵⁴⁴ што Марулић преводи као *doctus*, док се у ГРС каже да је он био *doctor*.⁵⁴⁵ Затим, код Калетића се поново јавља изједначавање краљ Будимир – краљ Светог-пука, односно да је у питању иста личност, чега код Марулића нема, већ само краљ Будимир.⁵⁴⁶ На крају, ХР каже како је Константин пошао за Рим пошто је *примио прошећење од образа краљева и онога Светога-пука.*⁵⁴⁷ Дакле, за

⁵³⁹ *Danduli Chronica*, 156.2 –3, ...*regem Bulgarorum, cum gente sua, ad fidem convertit.*

⁵⁴⁰ *GRS I*, 34a.1

⁵⁴¹ *GRS I*, 34.10.

⁵⁴² *GRS I*, 34a.11 – 13.

⁵⁴³ Шишић, *Летопис*, 392 – 393.

⁵⁴⁴ *GRS I*, 32a.1 – 2.

⁵⁴⁵ Шишић, *Летопис*, 392; *GRS I*, 34.13. Шишић, *Летопис*, 428, сматрао је да за чувене теологе израз *doctor* почиње да се користи тек од XIII века па надаље; стога је ово сматрао за доцнију глосу. Напротив, већ у *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, ed. D. W. Wattenbach, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 4.23 – 26, делу насталом око 870. године, каже се за епископа Вормса, Хродберга, да је био *doctor (...catholicae fidei et euangelicae doctrinae totiusque bonitatis nobilissimus reffloruit doctor)*. Узор је, свакако, Библија; упор. *Дела апостолска*, XIII, 1: *erant autem in ecclesia quae erat Antiochiae prophetae et doctores...*; такође, *Коринћанима*, 1, XII, 28 – 29; *Ефешанима*, IV, 11.

⁵⁴⁶ *GRS I*, 36a.10 – 14; 40a.21 – 22; Шишић, *Летопис*, 392 – 393.

⁵⁴⁷ *GRS I*, 38a.8 – 10.

преводиоца ХР Светоплек је доследно Свети-пук, што значи да он није разумео да је Светоплек лично име. Збуњивало га је и то што је име краља јасно читао као Будимир, па му отуда оно Светоплек није имало смисла. С друге стране, на овим местима је више него јасно да преводаца ХР испред себе има латински предложак (ЛР).⁵⁴⁸ Марулић, који је опазио нелогичност удвајања краљевог имена, Будимир – краљ Светог-пука, у Папалићевом предлошку, елегантно је ово име избацио из читавог поглавља.

Затим писац описује како је наступила велика радост код хришћана који су се спустили са планина и скровишта, јер је њиховим тежбама и прогонима коначно дошао крај: *Tempore isto facta est laetitia magna et christiani descendentes de montanis et locis abditis quo dispersi erant coeperunt nomen Domini laudare et benedicere qui salvos facit sperantes in se.*⁵⁴⁹ Ово би по свој прилици било по узору на Библију, књига Немајина: *fecit ergo universa ecclesia eorum qui redierant de captivitate tabernacula et habitaverunt in tabernaculis non enim fecerant a diebus Iosue filii Nun taliter filii Israhel usque ad diem illum et fuit laetitia magna nimis.*⁵⁵⁰ У даљњем излагању говори се о краљу Светоплеку, које је упутивши посланике папи и цару уприличио велики Сабор на којем су донети закони, одређене границе архиепископија и он сам крунисан за владара. Овде поново ХР и ХЛ овога краља зову Будимиром, док га само ХР назива и краљ Светога-пука. Марулић, пак, већ претходно уочивши ову нелогичност, наставља и даље у свом маниру и изоставља Светога-пука и задржава само Будимир. Требало би да је у првобитној верзији писац тако и написао, Будимир, односно Светоплек. Дакле, није ово место у ХР преводаца на хрватски језик глосирао уметањем имена Будимир, већ је тако било записано у првобитној верзији. Орбин, који је на основу увида у ХР/ХЛ и ХРС запазио ову неуједначеност имена владара, на маргини је додао свој нешто опширнији коментар: *Раније се он звао Будимир, но као први краљ хришћанин беше прозван Светопелек што код Словена значи свети дечак, док га италијански писци зову Сферопило.*⁵⁵¹ Занимљив траг Орбиновог критичког промишљања. Узгред, овај Орбинов коментар открива да је он имао испред себе ХР у верзији која је ближа Папалићу него Калетићу, јер би у противном, да је користио Калетићев препис, Орбин морао да објасни оно Свети-пук.

⁵⁴⁸ Константинов боравак у Хазарији, а потом у Моравској подробно је описан у његовом житију; упор. СМТ, *Житие Константиново*, 111 – 131; *Vita Constantini*, 182 – 202.

⁵⁴⁹ *GRS I*, 40.6 – 12.

⁵⁵⁰ *Немајја*, VIII, 17.

⁵⁵¹ *Orbini*, 209.

Доцније, у ГРС, определио се аутор само за име Светоплек, одбацивши доследно име Будимира. Док је можда име Будимир фигурирало у средњој и северној Далмацији као битно и стога ушло у првобитну верзију списка, дотле је у Бару, у јужној Далмацији, оно било непознато и неважно, па га је сам аутор изоставио, а задржао само име Светоплек. Да је легенда о моравском кнезу Светоплеку могла да буде раширена и у Хрватској, сведочи Константин Порфирогенит, који око 949. године зна да су после пропасти Моравске, становници тих крајева уточиште потражили у суседним земљама међу којима изричито помиње и Хрватску.⁵⁵² Због чега се Дукљанин определио баш за име Будимир, остаје нејасно. У сваком случају може се испитати у контексту раније поменутог Валдевина, области која, како смо већ напоменули, постаје значајна тек од XIII века, а која се граничила, како смо показали, са северним поседима Шубића у време њиховог највећег успона. Можда име Будимир најпре стоји у некој вези са легендарним прецима Шубића. Познат је 1227. године један Будислав (Брибирски), рођак кнеза Гргура (*Budislaus Gregorii comitis consobrinus*).⁵⁵³ Постоји у повељи угарског краља Андрије од 1. августа 1205. године и међа која се именује као Будислављева долина – *uallis Budyzlay*, у околини града Нина.⁵⁵⁴ Међутим, у оба случају име није сасвим истоветно – Будислав, а требало би да буде Будимир. Осим тога, оба податка датирају из XIII века и тешко би могла да задовоље потребе писца да прикаже личност из много старије прошлости.

Међутим, из ранијих времена познат је један Будимир, жупан кнегиње (*iupanus comitissae*) као и један Будимир, *comes palatinus*, обојица поменута у повељи хрватског кнеза Мутимира из 892. године.⁵⁵⁵ Занимљиво је да одмах иза краљевог потписа следи потпис Будимира, дворског кнеза, несумњиво по рангу најважније особе после краља. С краја XI века је једна недатирана приватна исправа издата манастиру Св. Петра у Селу, у којој се међу сведоцима јавља и Будимир тепчија – *Budimir tepciza*.⁵⁵⁶ Обојица Будимира из 892. и један с краја XI века, имају дворске титуле високог ранга. Уколико су Шубићи (или непознати наручилац дела) некога од њих сматрали за родоначелника свога братства, породице, онда би се могло рећи да је наш писац из тог разлога унео

⁵⁵² *DAI I*, 41.23 – 25.

⁵⁵³ *CD III*, N° 249.

⁵⁵⁴ *CD III*, N° 46.

⁵⁵⁵ *CD I*, N° 20.

⁵⁵⁶ *CD I*, N° 157.

име Будимир у првобитну верзију.⁵⁵⁷ Ако се писац тако лако одлучио да у коначној редакцији ГРС ово име уклони, онда је оно ипак било локалног значаја. У сваком случају, иако су докази за ову тезу веома мршави, име Будимир могло је да стоји у вези са наручиоцем дела. То име није одабрано случајно.

Такође, у ХР и ХЛ пише да је краљ упутио посланике папи Стефану V и цару Константину.⁵⁵⁸ У ГРС се каже да су посланици били упућени папи Стефану V и цару Михаилу.⁵⁵⁹ Изгледа да је преводилац ХР, како је већ предложио Чрнчић, претворио цара Михаила у Константина, тако што је прочитао *Constantin*, а изоставио *...opolitanae urbis Michaelem*, односно занемарио.⁵⁶⁰ Ту грешку је направио Папалић, јер је Марулић, који преводи на основу Папалићевог преписа, такође понавља. Ово се чини примамљивим решењем, посебно што се нешто ниже у тексту ХР такође јавља цар Михаило, што значи да је његовог имена у првобитном тексту свакако било.⁵⁶¹ То такође значи да је Марулић, превodeћи, водио рачуна о тексту и да је у њему интервенисао уколико би уочио нелогичности или слабо преписана, нејасна, места. Равница Далме (*planitie Dalmae*), као место одржавања Сабора (ГРС),⁵⁶² у историографији је изазвало доста полемике, без коначног решења. У ХР и ХЛ помиње се *планина Хлинај*, односно *поље (campus) Ливно*, али не и Далма.⁵⁶³ У наставку се помињу Лав и Јован, изасланици цара Михаила, али само у ГРС.⁵⁶⁴ У ГРС помиње се и кардинал Хонорије,⁵⁶⁵ који је у ХР постао *један* кардинал,⁵⁶⁶ можда заиста од *Honorium* погрешно прочитано као *unum*, како је претпоставио још Чрнчић.⁵⁶⁷

Међутим, требало би све разлике између ХР и ГРС посматрати заједно, јер само тако може да се стекне права слика о

⁵⁵⁷ Шубиће овде узимамо само у хипотетичком смислу; заправо, суштина је у томе да име краља Будимира стоји у вези са породицом наручиоца ГРС.

⁵⁵⁸ *GRS I*, 42a.19 – 23; Шишић, *Летопис*, 394.

⁵⁵⁹ *GRS I*, 42.20 – 44.2.

⁵⁶⁰ *Popa Dukljanina Lětopis*, 14, нап. 2; Шишић, *Летопис*, 395.

⁵⁶¹ *GRS I*, 48a.5. Марулић га поново изоставља; Шишић, *Летопис*, 396.

⁵⁶² *GRS I*, 46.24.

⁵⁶³ *GRS I*, 46a.15 – 16; Шишић, *Летопис*, 396. Ово је још један показатељ да је преложак ХР био на латинском језику, јер је лат. *planitie Dalmae* Папалић према хомофонији превео као *планина*; упор. *GRS I*, 46.24.

⁵⁶⁴ *GRS I*, 48.2 – 5.

⁵⁶⁵ *GRS I*, 48.10 – 11.

⁵⁶⁶ *GRS I*, 44a.20 – 21.

⁵⁶⁷ *Popa Dukljanina Lětopis*, 14, нап. 7. Шишић, *Летопис*, 396, нап. 22. Али сам Шишић, иако наводи ову Чрнчићеву мисао, сматра да је име кардинала доцнија глоса.

првобитном тексту. Наиме, Лав и Јован не постоје у ХР, као ни име кардинала Хонорија, али сва ова имена јављају се у *Historia Salonitata Maior*.⁵⁶⁸ Прва двојица у Актима Првог сплитског сабора из 925.

⁵⁶⁸ Сматрамо да је ХСМ Томино дело из младости, дакле не концепт ХС како је предлагао Гуњача (упор. S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji I*, Zagreb 1973, 25 – 34), већ **готово дело** које је Тома саставио по свом повратку из Болоње, свакако пре 1240. године. Аргументација Наде Клаић, ослоњена на мишљење Рачког, да је ХСМ дело непознатог аутора с почетка XVI века – није убедљива; упор. Rački, *Ocjena*, 387; *HSM*, 19 – 23, 59 – 64. Занимљиво је да новија хрватска историографија одбацује Гуњачин закључак да је ХСМ Томин концепт упор. М. Ivanišević, *Sveti Donino i splitski arhiđakon Toma*, *Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 100 (2007) 130; слично, М. Matijević-Sokol, *Archdeacon Thomas of Split (1200 – 1268) – A Sorce of Early Croatian History*, *Review of Croatian History* 3 (2007) 130. Будући да би за навођење свих разлога који нас наводе на закључак да је ХСМ првобитно дело Томе Архиђакона, било потребно написати овећу студију, што би оптеретило ову књигу, навешћемо само неколико суштинских разлога који то поврћују. Наиме, у ХСМ сачувана су Акта сплитских сабора, док их у ХС нема. Сада би било јако занимљиво одговорити на два питања: како то да писац из средине XIII века (ХС) нема ова акта, а тобожњи писац с почетка XVI века, истим актима, у истом граду, Сплиту, располаже. Акта сплитских сабора имају своју функцију само пре 1252. године, јер се њима **доказује** непостојање дубровачке архиепископије и њихово увођење у ХСМ заправо одређује време настанка ХСМ када је постојао спор између барске и дубровачке архиепископије, током којег је Сплит стајао на страни Бара. После 1252. године и пресуде којом је Дубровник изгубио спор, а барска црква, коју је подржавала сплитска архиепископија, га добила, Тома је једноставно морао да избаци Акта сплитских сабора у складу са новим односима, сада пријатељским, између Дубровника и Сплита; упор. *CD IV*, № 503, 1254 – 1255. година, када су још увек тињали сукоби између Дубровчана и Сплићана, и *CD V*, № 579, од марта 1257. године, када је свечано склопљен мир између Сплита и Дубровника. Истоветан је и разлог нестанка аката Првог и Другог салонитанског сабора (530. и 533.) из ХС, а који се појављују у ХСМ. Да је ХС прерада ХСМ показује и бројне реченице које су по правилу у ХС увек дотеране у односу на исте у ХСМ, што све иде у прилог мишљењу да је исти писац своје првобитно дело пажљиво стилски дотеривао. На пример, почетак реченице у ХСМ: *Paulus Jesu Chrysti apostolus...*, у ХС гласи: *Primus itaque beatus Paulus apostolus*; упор. *HSM*, 72; *HS*, 12.1. Млади Тома, дакле, пише да је Павле апостол Исуса Христа, али стари Тома уочава да се ово подразумева јер апостол може само да буде Христов. Стога стилски дотерује ову реченицу у ХС. Реченица *Suo tempore salonitana urbs propter...* у ХСМ, модификована је у ХС у: *Interea Salonitana urbs propter...*; упор. *HSM*, 88; *HS*, 30.1. У првобитној верзији Тома је мислио да је до пада Салоне дошло у време архиепископа Максима, дакле почетком VII века, па је отуда причу о пропасти Салоне започео са *Suo tempore* (у његово време), али је доцније схватио да су Максим и пад Салоне хронолошки нешто удаљенији, па је употребио неутрални израз *Interea*. О овоме сведочи и изостављање године пада Салоне у ХС, која се јавља у ХСМ; упор. ХСМ, 90. Такође, млади Тома, описујући пад Салоне има реченицу које нема у ХС: *tam turres quam menia sub, annis domini DCXXV, preterquam solum teatri edificium quod in occidentali parte constructum fuerat*, већ уместо ње убацује: *De tot enim divitiis paucas rapuere manubias*; упор. *HS*, 36.7. Стари Тома ову реченицу узима

године, који су сачувани управо у *Historia Salonitata Maior*,⁵⁶⁹ док се име Хонорија (папе) помиње у вези с крунисањем српског великог жупана Стефана Немањића за краља, код Томе Архиђакона у *Historia Salonitana*.⁵⁷⁰ Сматрамо да је аутор, будући да је писао у Сплиту, у својој првобитној верзији изоставио ова имена, јер се у Сплиту, управо због *Historia Salonitana* и *Historia Salonitana Maior*, у црквеним круговима свакако знало да су ове личности повезане с раним X веком (Лав и Јован), односно с почетком XIII века (папа Хонорије), док је доцније, пишући у Бару, сасвим слободно могао да уметне ова имена, јер се тамо о Првом сплитском сабору највероватније ништа није ни знало. Стога, имена Лава, Јована и Хонорија нису доцније глосе, како је мислио Шишић,⁵⁷¹ већ је ова имена додао сам аутор у коначној редакцији ГРС. Не треба заборавити да и у ХСМ постоји име Хонорија, архиепископа

за потпуно ново поглавље (IX), које у HSM не постоји, *Qualiter Salonitani per diuersa sunt loca dispersi*, (HS, 42.5 – 7), што би значило да стари Тома преуређује сопствени рукопис (тј. младог Томе) јер би у противном било немогуће да непознати писац из XVI века узима само ову једну реченицу из поглавља о паду Салоне и умеће је у сасвим друго поглавље. У причи о првом архиепископу Салоне, Јовану, ХСМ има: *Interea summus pontifex Joannes quartus misit quendam legatum*; упор. HSM, 94. У ХС текст гласи: *Interea summus pontifex misit quendam legatum*; упор. HS, 48.1. У првобитној верзији Тома је одредио име папе, али је у коначној редакцији одлучио да ово име избаци, као што је у ХСМ навео да је овај посланик, Јован, послат у Далмацију, док је у ХС додао и Хрватску; упор. HSM, 94; HS, 48.2. Поставља се питање да ли би писац из XVI века (ХСМ) избацио помињање Хрватске, у време истека високе ренесансе и почетака националног препорода, а средњовековни писац из средине XIII века (ХС) управо инсистирао на Хрватској. Напротив, млади Тома је навео само Далмацију, а затим, будући да касније помиње и ширење опсега црквене организације Салоне/Сплита, међу Словенима, додао је и Хрватску. Требало би још поменути и одељак који је у ХС под насловом *De exemptione episcoporum superioris Dalmatie*; упор. HS, 60. У ХСМ наслов је (који Нада Клаић није ни схватила као наслов већ уводни део дуже реченице; упор HSM, 108), *Dabralis archiepiscopus, natione spalatensis*. Писац ХСМ морао је овако да почне ово поглавље јер у претходном излагању нигде није ни поменуо да је после смрти архиепископа Павла на његово место дошао Дабрал. Стога је ово био првобитни наслов овог поглавља који је у ХС модификован према смислу приче која се излаже, о изузећу епископа Горње Далмације, док је у ХСМ намера била да се догађаји датирају и изложе у вези са понтификатом архиепископа Дабрала. Још једна појединост указује на то да је исти аутор писао ХСМ и ХС. Наиме, ХСМ каже да је архиепископ Павле био *tempore Basiliis et Constantini, imperatorum constantinopolitanorum*, док у ХС изоставља оно *constantinopolitanorum*. Ваљда је јасно да су цареви Василије и Константин цариградски цареви, па је стари Тома, за разлику од младог Томе, доцније осетио овај плеоназам, и одстранио га.

⁵⁶⁹ HSM, 95.

⁵⁷⁰ HS, 140.26 – 30.

⁵⁷¹ Шишић, *Летопис*, 428 – 430.

Салоне, који и сазива оба црквена сабора у Салони.⁵⁷² Све ово би могло да доведе до закључка да је аутор, изгледа, имао своје белешке, односно да је правио исписе, које је са собом понео у Бар.

Занимљиво је да је Шишић анализирајући вести Томе Архиђакона о крунисању Стефана Немањића и упоредивши латински текст ГРС са ХС, дошао до закључка да: *И сувише је нападан сродан начин мисли у IX гл. Летописа и у томе одломку Томину.*⁵⁷³ Ову нападну сличност Шишић је разрешио тако што је ово место једноставно прогласио за доцнију глосу према Томином тексту. Затим је, отишавши и корак даље, Шишић закључио да се у првобитном тексту ГРС није ни говорило о крунисању краља Будимира/Светоплека, већ је све то дело једног глосатора који је искористио и текст Томе Архиђакона о крунисању српског краља Стефана Првовенчаног.⁵⁷⁴

Теза Фердинанда Шишића да је крунисање владара у поглављу IX ГРС једноставно глосирано доцније, отвара обашка занимљиво питање о чему је онда писац уопште желео да пише. Јер, према Шишићу глосе у овом поглављу су: име цара Михаила, папа Стефан V уместо папа Никола I, израз *doctor* за Константина, израз *nobiles viri* и *ex nobilioribus earumdem provinciarum*,⁵⁷⁵ имена посланика Лава и Јована, затим објашњења за банове, комесе и центурионе – *id est ducem, id est comites, id est centuriones*, израз *sanctissimus* за краља, сам чин крунисања краља, израз *coronatus more Romanorum regum*, израз *vicarius apostolicus* – немогућ, према Шишићу, пре XII – XIII века, фраза *regiam coronam offenderet* – немогућа пре XIII – XIV века.⁵⁷⁶ Да је Шишић пречистио поглавље IX према својим мерилима, врло брзо би му постало јасно да би од тог поглавља мало шта остало. Зар му није било упадљиво управо то што је већина тих тобожњих глоса потицала баш из XIII века? Али мимо овога, сам ток приповедања у поглављу IX у којем се даље говори о подели краљевине на провинције, о постављању краљевих чиновника, па и о подели на архиепископије, сасвим је очекиван и природан уколико је претходно било поменуто крунисање краља.

⁵⁷² HSM, 76 – 85.

⁵⁷³ Шишић, *Летопис*, 430.

⁵⁷⁴ Шишић, *Летопис*, 429.

⁵⁷⁵ Шишић, *Летопис*, 428, ове две фразе сматра за доцније глосе, јер се у читавом спису (ГРС) о племству нигде не говори као *особитом сталежу*. Ово никако није глоса, већ указује на употребу извора који је на сличан начин преносио уређење земље о којој је у том извору писало. На пример, *Mailros*, 147: *...cum multis nobilibus viris Anglie*.

⁵⁷⁶ Шишић, *Летопис*, 429 – 431.

Осим тога, доцније се о току рада Сабора јавља и реченица да се расправљало о краљевској власти (*de potestae regis*), што свакако показује да је у питању нешто ново, нешто што је проистекло из неког претходног чина, а то је било поменуто крунисање.⁵⁷⁷ ХР, такође, има важну реченицу у вези са саборским одредбама, у којој се помиње *краљева круна*.⁵⁷⁸ Стога, Шишићево тумачење овог поглавља ГРС ваљало би сасвим занемарити.

Пишчеву пажљиву употребу грађе коју је имао на располагању у Сплиту одаје и његово лоцирање одржавања Сабора на Ливањском пољу, како је забележено у ХР/ХЛ. У ГРС, тј. у коначној редакцији, наш писац је одлучио да ово место замени са Далмом, односно пољем Далме (*planitie Dalmae*).⁵⁷⁹ Међутим, већ се у ХР помиње, више узгредно, на оном месту где се говори о подели Приморја, да је Сабор одржан код града Далме, *који су пагани разрушили*.⁵⁸⁰ Дакле, већ у првобитној редакцији наш писац је Далму сматрао за град који се некада налазио у Ливањском пољу. Пишчево појашњење читаоцу, да тог града, Далме, нема, јер су га пагани разрушили, намерно је, јер ни он сам није знао где је била Далма. Ливно је, колико је познато, најкасније од средине XIII века било у саставу средњовековне босанске државе.⁵⁸¹ Тек од 1298. године Ливно је, освајањима Павла Шубића, привремено отпало од Босне.⁵⁸² Тако би наш писац одабрао Ливно као још једну пројекцију жељеног стања, односно, определио Сабор у Ливно зарад претензија наручиоца свога дела. Како је Ливно између 1240. и 1298. године у саставу Босне, онда се и време настанка ЛР мора тражити у том раздобљу. Далма је, по свему судећи, за средњовековне писце готово митско место, иако се назив града јавља у поузданим античким или позноантичким изворима.⁵⁸³ С друге стране Ливањско поље је писцу било добро познато – оно је постојало и у његово време – па је он сам одлучио да Далму лоцира у Ливањско поље.

⁵⁷⁷ Мошин, *Ljetopis*, 52.

⁵⁷⁸ Мошин, *Ljetopis*, 53, и нап. 58.

⁵⁷⁹ *GRS I*, 46.24.

⁵⁸⁰ *GRS I*, 54a.19 – 21.

⁵⁸¹ В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 120 (= Ђоровић, *Хисторија*).

⁵⁸² *Ibid.* 216.

⁵⁸³ Град Делмион помиње Стефан Византинац (око 550) као град Далмације између Илирика и Италије. Стефан Византинац се позива на Апијана; cf. *Stephani Byzantii EΘNIKΩN quae supersunt*, ed. A. Westermann, Lipsiae 1839, 97.5 – 8. На римским натписима из околине Дувна, посведечено је име града: *municipium Delminensium*; упор. А. Škegro, *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae*, Radovi Arheološkog zavoda 21 (1997) N°s 43, 45, 46.

Тиме је могао да обезбеди легитимитет освајањима Павла Шубића. У коначној редакцији, ГРС, уклонио је сваки помен Ливна, јер је Павле Шубић Ливно већ присајединио својим областима, а задржао је само, ионако легендарно, место одржавања Сабора, Далму. Ово би уједно значило да је коначна редакција, ГРС, писана после 1298. године.

Далма, која се у ГРС помиње као место одржавања Сабора, може да буде и замена за Салону, јер управо овим именом и објашњава везу Далма – Салона, Анонимни писац из 1308. године: *Est et octava prouincia ipsius Grecie secundum rei ueritatem Dalmacia, a Delmi maxima ciuitate eiusdem regionis sic dicta, licet eadem ciuitas postmodum uocata fuerit Salona, que nunc etiam est destructa.*⁵⁸⁴ Град Далму, поред Анонима из 1308. и писца ГРС, изричито наводи и Гервасије из Тилбурија (о. 1215): *Dalmatia, a Dalma ciuitate sic dicta, habe ab...Sane in confinio Dalmacie atque Pannonie est oppidum Stridonis, olim a Gothis euersum, ex quo fuit oriundus karissimus Ieronimus, patre Eusebio natus. In Dalmacia est ciuitas Salona.*⁵⁸⁵ Тома Архиђакон каже: *Dalmatia secundum Ysidorum est prima pars Gretie et dicitur a Delmi ciuitate antiqua, que ibi fuit, sed ubi hec ciuitas Delmis in Dalmatie partibus fuerit, non satis patet...Est enim regio quedam in superioribus partibus, que dicitur Delmina, ubi antiqua menia ostenduntur, ibi fuisse Delmis ciuitas memoratur.*⁵⁸⁶ Наравно, узори су: Хонорије, *De imagine mundi*, Исидор Севилски и његове *Етимологије*, Орозије *Adversum paganos*, као и Јероним, *De uiris illustribus.*⁵⁸⁷ Наш писац је овде сасвим могао да се ослони на Тому Архиђакона, који не доводи у непосредну везу Салону и Делмин (Далму), као што то чини Анонимни писац из 1308. године. Штавише, Тома Архиђакон још једном помиње град Делмис, у области Делмини, с неком црквом у којој је био пронађен натпис да је посветио капуански епископ Герман.⁵⁸⁸ Сасвим магловито и нејасно. Довољно за нашег писца да у тај град смести радњу измишљеног црквеног сабора.⁵⁸⁹ А сместио га је у Ливањско поље, чини се, не без политичког разлога.

Што се тиче имена цара Михаила, њега је писац ГРС задржао из Житија Константиновог, јер је радњу желео да смести у девети

⁵⁸⁴ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Górká, Cracoviae 1916, 20.6 – 9 (= *Anonymi Descriptio*).

⁵⁸⁵ *Gervase*, 248.

⁵⁸⁶ *HS*, 2.1 – 6.

⁵⁸⁷ Упор. *Gervase*, 248, нап. 51.

⁵⁸⁸ *HS*, 54.10 – 12.

⁵⁸⁹ Према најновијим истраживањима, А. Škegro, *Tobožnja delminijska biskupija*, *Radovi Arheološkog zavoda* 31 (2008) 283 – 302, сматра да Делминијум/Далма није био седиште епископије у VI веку.

век, а и рад Сабора представљен је као последица краљевог крштења од стране Константина. Како је Константин управо цар Михаило послао у Моравску,⁵⁹⁰ писац је његово име и морао да задржи уколико је своме тексту желео да пружи што више веродостојних елемената.

Сабор је према ГРС/ХР/ХЛ трајао 12 дана. Осам дана се расправљало о закону Божјем, Светом писму и црквеном уређењу, док се четири преостала дана расправљало о краљевској власти, о бановима, жупанима и сатницима, као и о краљевском положају.⁵⁹¹ Том приликом су прочитане старе привилегије, латинске и грчке, послате од Апостолске столице и од (византијског) цара, о подели области, окружја и земаља како су биле писане и наређене од старих царева.⁵⁹²

Број дана трајања Сабора би требало да има симболичко значење. Најизвесније је, већ на први поглед, да би могло да стоји у вези са 12 апостола, дакле Новим заветом. У Хроници Роџера Вендовера (1235) говори се о крштењу данског краља Гутрума, кога је крстио сам енглески краљ Алфред. Том приликом, пошто је заједно са својих 30 великаша покрштен: *...duodecim diebus cum rege Alfredo in magna laetitia remanserunt.*⁵⁹³ У контексту излагања ГРС јача је веза са овим енглеским писцем, него са Новим заветом.

Потом, по завршетку Сабора краљ је крунисан руком викара Хонорија и кардинала и епископа на начин римских краљева (*coronatus more Romanorum regum.*⁵⁹⁴ ХР и ХЛ поново не помињу име кардинала Хонорија, што би требало тумачити тако да тог имена у првобитној латинској верзији није ни било, и одбацити Чрнчићево решење да је оно *једног кардинала* потекло од преводиоачеве омашке *Honorium = unum.*

Управо је израз *coronatus more Romanorum regum* Шишић прогласио за доцнију глосу, јер тај обичај почиње тек од папе Иноћентија III, дакле почетком XIII века, и као такав није постојао у XII веку.⁵⁹⁵ Међутим, у ХР овај израз не постоји, већ се само каже да су по окончању сабора кардинали и епископи посветили краља и

⁵⁹⁰ СМТ, *Житие Константиново*, 129 – 130; *Vita Constantini*, 199 – 201.

⁵⁹¹ *GRS I*, 48.7 – 21; 48a.7 – 23; Шишић, *Летопис*, 396 – 397.

⁵⁹² *GRS I*, 48.21 – 50.5; 48a.17 – 50a.6; Шишић, *Летопис*, 396 – 397.

⁵⁹³ *Flores historiarum I*, 333.

⁵⁹⁴ *GRS I*, 50.9 – 14. ХР само каже да су кардинали *с вољом светог пука посветили краља*; *GRS I*, 50a.10 – 12. Слично и код Марулића (ХЛ), Шишић, *Летопис*, 397: *in dignitate...confirmarunt.*

⁵⁹⁵ Шишић, *Летопис*, 430, нап. 27.

потврдили у краљевству.⁵⁹⁶ Уопште узев, ХР је у овом делу текста далеко исцрпнија од ГРС и несумњиво одаје непосредну употребу извора којима се писац користио. У коначној редакцији доста тога је изостављено и делимично промењено, а пре свега додат израз *coronatus more Romanorum regum*. Дабоме, овај израз није доцнија глоса, већ сведочанство о томе да је писац стварао у XIII веку.

На сличан начин Шишић је и израз *vicarius apostolicus* сматрао немогућим пре XII/XIII века, а фразу *qui vero aliter faceret regiam coronam offenderet*, сматрао за немогућу пре XIII/XIV века.⁵⁹⁷ Обе Шишићеве тврдње су само делимично тачне, а закључак, да су у питању доцније глосе, савим погрешан. Требало би повести рачуна и о томе да у Орбиновој верзији стоји иста фраза: *il Rè fusse coronato et consecrato, fecondo il costume de' Romani*.⁵⁹⁸ Тако, дакле, и ово место у ГРС упућује на закључак да је аутор стварао у XIII веку. С друге стране, сам израз *apostolicus* за папу Шишић је сматрао могућим само до XII века, тачније нешто пре 1115. године.⁵⁹⁹ То свакако није тачно, јер, рецимо, једна веома поуздана хроника, писана на самом истеку XII века садржи овај израз: *...ad Apostolicum se contulit; venerabilis apostolicus Eugenius III*.⁶⁰⁰ Потврда да се овај израз користио за папе и знатно доцније, налази се код Роџера Вендовера (1235): *Bonifacius sextus, Romanae ecclesiae apostolicus*,⁶⁰¹ или, рецимо, у једној енглеској хроници писаној приближно 1310. године: *... et ipse Apostolicus* (1298); *...idem Apostolicus Bonifacius* (1299).⁶⁰² Иначе, израз *apostolicus* за папу званично је прихваћен на сабору у Ремсу 1049. године: *...quod solus Romanae sedis pontifex universalis ecclesiae primas esset et Apostolicus*.⁶⁰³ Сам Поп Дукљанин израз *apostolicus* користи на више места у ГРС. Најзад, Шишићева тврдња да је *изричај vicarius (apostolicus) немогућ пре XII/XIII века*, указивала би пре на време настанка дела, а никако на глосу. Заиста у неким хроникама у којима се јављају папски изасланици као

⁵⁹⁶ GRS I, 50a.9 – 14; Шишић, *Летопис*, 397.

⁵⁹⁷ Шишић, *Летопис*, 431.

⁵⁹⁸ Orbin, 210.

⁵⁹⁹ Шишић, *Летопис*, 143, нап. 165, каже да је најдоцније израз *apostolicus* за папу пронашао у Монтекасинској хроници епископа Остије, Леона (умро 1115).

⁶⁰⁰ *Chronicon monasterii de Abingdon II*, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores*, ed. J. Stevenson, London 1858, 188, 191.

⁶⁰¹ *Flores historiarum I*, 120.

⁶⁰² *Willelmi Rishanger quondam monachi S. Albani et quorundam Anonymorum Chronica et Annales regnantibus Henrico tertio et Edwardo primo*, ed. H. T. Riley, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores*, London 1865, 183, 389.

⁶⁰³ *Sacrorum conciliorum, nova et amplissima collectio*, ed. J. D. Mansi, Graz 1960 (репринт), XIX, col. 737.

пресбитери кардинали називају се по правилу легатима: *Johannes de Salerno presbyter cardinalis tenuit consilium suum; Johannes de Salerno, apostolice sedis legatus*.⁶⁰⁴ Требало би још скренути пажњу на чињеницу да наш писац не користи израз *vicarius apostolicus*, како је Шишић то представио, већ ове термине јасно раздваја. Писац каже да је папа послао *vicarium suum, Honorium nomine*, а затим нешто ниже како је обичај да папска столица (*a sede Romana*) шаље своје легате или викаре (*legati seu vicarii*). Овај израз *vicarium suum* сасвим је уобичајен у папским исправама, као што се може видети на примерима прикупљеним код Јафеа.⁶⁰⁵ Редовно га у своме делу користи и Роџер Вендовер када говори о кантерберијском епископу који поставља своје заступнике.⁶⁰⁶

Међутим, конструкција: *...in ecclesia sanctae Mariae...ibique consecratus et coronatus est ab archiepiscopo et episcopis*, употребљена за опис крунисања Светоплековог сина, Светолика,⁶⁰⁷ веома подсећа на извештај из Хронике Рајнера из Лијежа у вези с крунисањем немачког цара Фридриха II (1220 – 1250): *Sequenti vero die in ecclesia beate Marie est in regem consecratus et coronatus et in cathedra regali sublimatus a Moguntino archiepiscopo, quia Coloniensis ecclesia tunc carebat suo patrono*.⁶⁰⁸ Истоветну фразу налазимо у једној енглеској хроници с краја XII века: *Ricardus dux Normanniae consecratus et coronatus est in regem Angliae, apud Lundonias in Westmonasterio, a Baldewino Cantuariensi archiepiscopo*.⁶⁰⁹ У писму папе Бонифација VIII (1294 – 1303) у којем аустријског војводу Алберта признаје за немачког цара (1303 – 1308) из 1303. године, израз *more romanorum regum* се већ потпуно одомаћио: *...te in Romanorum regem unanimiter et concorditer elegerunt, tuque huiusmodi electioni de te facte consentiens fuisti more*

⁶⁰⁴ Mailros, 104. Уобичајеније је само *Romanae sedis legatus*; упор. *Chron. Pol.* 455.8.

⁶⁰⁵ Папа Јован XV (985 – 996) именује свога викара за Галију (око 985 – 990); папа Григорије V (996 – 999) поставља Виљема за *vicarium suum* (996); папа Паскал II (1099 – 1118) именује Гирада као *vicarium suum* (1108); упор. *Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, ed. Ph. Jaffé, Berolini 1851, 338, 342, 497.

⁶⁰⁶ *Flores historiarum I*, 483; *III*, 341.

⁶⁰⁷ *GRS I*, 62.14 – 64.2; 62a.20 – 25.

⁶⁰⁸ *Excerpta ex Chronica Reineri Leodiensis 1197 – 1228*, Fontes rerum Germanicarum II, ed. F. Voehmer, Stuttgart 1845, 384. Рајнер је био, почев од 1197. године, опат бенедиктинског манастира Св. Јакоба у Лијежу; умро је нешто после 1230. године; упор. P. V. Pixton, *The German Episcopacy and the Implementation of the Decrees of the Fourth Lateran Council, 1216 – 1245 – Watchmen on the Tower*, Leiden 1995, 260 – 261.

⁶⁰⁹ *Gesta regis Henrici secundi Benedicti abbatis I – II*, ed. W. Stubbs, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores*, London 1867 II, 79.

*Romanorum regum apud Aquisgranum in Romanorum regem postmodum coronatus et deinde.*⁶¹⁰

Шишић је мислио да је овај израз за крунисање краља код Попа Дукљанина доцнија глоса, која је настала тако што је у XIII веку Жича била позната као место крунисања српских краљева.⁶¹¹ С друге стране, иако је Мошин одбацио Шишићеву интервенцију, помишљао је да је податак ипак из XII века и савремен писцу, јер је *крунисање у сталном мјесту обична чињеница по цијелој Европи и у раније доба.*⁶¹² Међутим, овде је наш писац, још у првобитној верзији свога дела навео да је краљ крунисан од архиепископа, а тај податак је сметао Шишићу, јер уколико је препознао утицај крунисања српских владара у Жичи од стране српског архиепископа на овом месту у ГРС, онда је свакако морао да помери време настанка ГРС после 1217. године и крунисања Стефана Првовенчаног. Будући да је био чврсто опредељен да је ГРС настао у другој половини XII века, Шишићу је било сасвим логично да је у питању доцнија глоса. Како и ХР/ЛР и ГРС имају овај податак, глосирање овог одељка ваља одбацити. Упутно је потражити изворе у којима се крунисање владара описује на овај начин, дакле фразом, *consecratus et coronatus ab archiepiscopo*. Будући да се писац у овом истом поглављу већ одао да је користио разне угарске изворе, почев од житија па до законских аката угарских владара, није немогуће да је користио и још неку хронику у којој је нашао податке о крунисању владара.⁶¹³ Ипак, основна замисао о крунисању краља, које се догађа као последица **упућивања посланика** у Рим, папи, а затим и изричито помињање **папског посланика** који **крунише молиоца**, који је при свему томе и **први краљ** те земље – налази се сасвим сажето код Томе Архиђакона у његовој ХС: *Eodem tempore Stephanus dominus Seruie siue Rasie, qui mega iupanus appellabatur, missis apochrisariis ad Romanam sedem, impetrauit ab Honorio summo pontifice coronam regni. Direxit namque legatum a latere suo, qui ueniens coronauit eum primumque regem constituit terre sue.*⁶¹⁴ Управо овај одељак могао је да подстакне нашег писца да почне да пише своје поглавље о Сабору на Ливањском пољу.

⁶¹⁰ *Die Texte der in den Monumenta graphica Medii aevi*, ed. Th. Sickel, Wien 1859, 168.

⁶¹¹ Шишић, *Летопис*, 431.

⁶¹² Мошин, *Ljetopis*, 57, нап. 78.

⁶¹³ Нпр. Роцера Вендова, *Flores historiarum I*, 273: *Dux igitur Henricus...apud Westmonasterium ab omnibus rex acclamatus a Theobaldo, Cantuariensi archiepiscopo in regem est consecratus.*

⁶¹⁴ *HS*, 140.26 – 30.

Иако је о тзв. Сабору на Ливањском пољу (у литератури чешће називан Сабор на Дувањском пољу) писано много и са више него опречним закључцима, занимљиво је да није уочена непосредна веза са једним угарским извором који је у овој књизи већ помињан – Житијем св. Стефана. Управо у овом житију налазе се многе појединости који се јављају у ГРС. Чак и терминолошки гледано текстови се подударају. Тако је, на пример, Шишићу био сумњив термин *vicarius apostolicus* за папу, за који је тврдио да не може бити у употреби пре XII – XIII века. У Житију св. Стефана, пошто је умро његов отац Геза, баш као што је у случају Светоплека умро његов отац Сарамир, отпочиње приповест о крунисању владара и његовим делима, као и раду на утврђивању закона, како црквених тако и световних. *Quinto post patris obitum anno, diuina sic uolente clemencia, benedictionis apostolice litteris allatis, presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus, dilectus deo Stephanus rex appellatur, et unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.*⁶¹⁵ Пошто је примио знак власти, тј. био крунисан, Стефан је приступио уређењу државе: *...cum episcopis et primatibus Hungarie statutum a se decretum manifestum facit, in quo scilicet unius cuius contrarium dictauit antidotum.*⁶¹⁶

У Житију св. Стефана такође се наводе и дела овог владара: *Ipse quoque paterne dilectionis ardore compunctus, libellum de **institucione morum constituit**, in quo fideliter et amicabiliter uerbis eum admonisionis spiritualiter alloquitur instruens qualiter ante omnia debeat obseruare fidem catholicam, confirmare statum ecclesiasticum, honorem impendere dignitati pontificum, princeps et milites diligere, iudicium obseruare, pacienciam in cunctis actibus habere, hospites benigne suscipere, benignius nutrire, sine consilio nichil agere (maiores suos ante oculos semper habere) et ad exemplum statuere, oracionis officium frequentare, pietatem et misericordiam cum ceteris uirtutibus possidere.*⁶¹⁷ Писац ГРС, онај део који се тиче закона, сажима: *Multas leges et bonos mores instituit.*⁶¹⁸ Несумњиво је Житије св. Стефана било познато Попу Дукљанину.

У наставку излагања, ХР и ХЛ излажу да је извршена подела на две архиепископије, једну у Салони, од које беше мало остало јер су је уништили Готи, а другу у граду Дукљи.⁶¹⁹ Много краће, без

⁶¹⁵ *Stephani regis*, 145.

⁶¹⁶ *Ibid.*

⁶¹⁷ *Stephani regis*, 151.

⁶¹⁸ *GRS I*, 60.15 – 16; 60a.12 – 13; Шишић, *Летопис*, 399.

⁶¹⁹ *GRS I*, 50a.23 – 52a.4; Шишић, *Летопис*, 397.

осврта на судбину Салоне, преноси и ГРС: *...consecrarentur archiepiscopi, unus in Salona et alius in Dioclia*.⁶²⁰ Занимљиво је да нема помена дубровачке архиепископије. Писац из средине или друге половине XII века, не би могао тако да напише, јер је у то време постојала дубровачка архиепископија, али не и дукљанско-барска, која је престала да постоји најкасније 1142. године, а обновљена је тек 1199. године. У том случају, писац би морао савременицима да пренесе стање које је познато, а то је постојање салонитанске и дубровачке архиепископије. Напротив, аутор говори о две архиепископије, салонитанској и дукљанској, али не и о дубровачкој архиепископији. То одражава време у којем се желела занемарити дубровачка архиепископија, а то је исто оно време када пише Тома Архиђакон његову ХСМ. Он пише против дубровачке архиепископије, а у корист надлежности салонитанске архиепископије, која се према њему, још првих деценија XI века (око 1030), простирала све до Бара.⁶²¹ И ова црквена подела показује да је аутор ХЛ и ГРС писао знатно после XII века.

Штавише, истоветан однос према дубровачкој архиепископији код Томе Архиђакона и Попа Дукљанина, показује узајамну везу. Тома Архиђакон, говорећи о времену пропасти Салоне, помиње и страдање Епидаура, а затим и легенду о оснивању Дубровника од стране дошљака из Рима, која је иначе потекла из салернитанске хронике крајем IX века.⁶²² На крају овог кратког одељка Тома само додаје да су Дубровчани од тог времена настојали да добију палиј за свог епископа.⁶²³ Писац ГРС дубровачку цркву не помиње ни толико.

Чини се да је поново узор за црквено уређење земље било Житије св. Стефана, јер се тамо каже: *Cum his dei seruus princeps christianissimus aliquando communiter cum omnibus, aliquando singillatim cum uno quoque eorum colloquium habens, prouincias in X partitus est episcopatus, Strigoniensem eam metropolim et magistram, per consensum et subscripcionem romane sedis apostolici ceterarum fore constituens*.⁶²⁴ Штавише, ни ХР не наводи епископије, већ само метрополитску цркву, Салону, управо као и у Житију св. Стефана, Острогон.

Дакле, у првобитној верзији (ХР) поменута су само два архиепископска средишта – Салона и Дукља, при чему је Дукља

⁶²⁰ GRS I, 50.17 – 19.

⁶²¹ HS, 60.1 – 23.

⁶²² Т. Živković, *On the Foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts*, IČ 54 (2007) 19 – 20 (= Živković, *On the Foundation*).

⁶²³ HS, 40.13 – 14.

⁶²⁴ *Stephani regis*, 144.

записана тако да се не зна мисли ли писац на град Дукљу или истоимену област (*а другога архиепискупа послаше у Дукљи*).⁶²⁵ И Марулићев превод оставља исту недоумицу: *...alterum vero archiepiscopum Diocliam destinanturunt*.⁶²⁶ У ГРС писац наводи редом суфрагане поменутих архиепископа. За салонитанску наводи: Сплит, Трогир, Скрадин, Араузон, тј. данашњи Задар, Нин, Раб, Опсара, тј. Црес, Вегла, тј. Крк, Епидаур, данашњи Рагусиум, тј. Дубровник. За дукљанску: Антибари, тј. Бар, Будву, Котор, Улцињ, Свач, Скадар, Дриваст, Полат, Србију, Босну, Травунију и Захумље.⁶²⁷

Шишић је сматрао да је овај каталог дукљанско-барске архиепископије настао на основу фалсификоване повеље папе Каликста II, због спора између дубровачке и барске цркве после укидања барске архиепископије 1142. године.⁶²⁸ Што се тиче каталога сплитске архиепископије веровао је да одражава стварно стање између 1125. и 1154. године. Наиме, наведена је скрадинска епископија која је обновљена тек после пропасти Биограда 1125. године, док је 1154. године Задар уздигнут у ранг архиепископије.⁶²⁹ Ови закључци на први поглед делују беспрекорно. Једино што би се могло замерити да, према Шишићу, писац пише своје дело некако у исто време када се фалсификују и повеље у Бару (друга половина XII века), а с друге стране сам покушава да представи ово стање као веома старо. Оно што такође треба узети у обзир јесте наш закључак да ХР настаје у Сплиту, и да у њој нема спомена о суфраганима салонитанске цркве, док ГРС настаје у Дукљи, када изненада аутор проширује свој спис суфраганима салонитанске и дукљанске цркве. Суфрагане дукљанске цркве требало би да је преписао из неке повеље коју је имао испред себе, док би сходно овој претпоставци, суфрагане салонитанске/сплитске цркве морао да пише по сећању. Претпостављени извор за суфрагане барског архиепископа, повеља папе Каликста II, заиста садржи све поменуте суфрагане као и ГРС – изузев Захумља.⁶³⁰ Изгледа да је Шишићев препис било мањкав, било са другачијег предлошка, јер у нама доступном издању стоји: *...videlicet in regno Zacholmie, et regno*

⁶²⁵ GRS I, 52a.3 – 4.

⁶²⁶ Шишић, *Летопис*, 397; R 570, fol. 41r.

⁶²⁷ GRS I, 56.5 – 58.2.

⁶²⁸ Шишић, *Летопис*, 137 – 140.

⁶²⁹ Шишић, *Летопис*, 137. HS, 63.8 – 10, наводи да је после млетачког разарања Биограда (1125) седиште епископије пребачено у Скрадин.

⁶³⁰ Упоредни текст дао је Шишић, *Летопис*, 138.

*Seruilie, Tribunieque regno, civitate quoque Catharinensi seu Rose, Buduanensi, Auarorum, Liciniatensi, Scodrinensi, Driuastensi et Polatensi...*⁶³¹

У овој верзији, чини се, нема помена Босне, али зато има Захумља. Закључак би могао да буде да је наш писац испред себе имао више папских повеља, па и варијанти фалсификоване повеље Каликста II, на основу којих је склопио свој каталог суфрагана барског архиепископа, док је Босну самовољно уметнуо – што се чини далеко извеснијим.

Уколико је списак епископа под барском архиепископијом могуће разумети одакле је потекао, дотле је далеко теже разумети попис салонитанских, тј. сплитских, суфрагана. Шишићева кратка оцена да је каталог салонитанских епископија из времена пре 1154. године, односно између 1125. и 1154. године, није довољна и ништа не решава. Наиме, због чега писац користи стари назив *Arausona, quod nunc est castellum Jadrae*, или за Дубровник *Epitaurum* за који још каже *quod nunc dicitur Ragusium*.⁶³² Па и у наставку, говорећи о границама Горње Далмације вели да се простире до града Бамбалоне, *quae nunc dicitur Durachium*. Ова нападна употреба старијих назива за градове који се у његово време другачије зову никако не може да буде случајна или насумична. Писац у своме каталогу епископија **намерно** архаизира имена ових градова. Једини разлог због којег то чини требало би да буде његова жеља да прикаже овакву расподелу суфрагана салонитанске цркве као **веома стару**. Уколико овај каталог настаје током његовог боравка у Бару, што потврђује, мимо наших ранијих закључака и примера, и врло прецизан каталог дукљанске цркве настао са фалсификованих повеља папе Каликста II, може се закључити да он каталог салонитанских суфрагана наводи по сећању на основу свога вишегодишњег боравка у Сплиту. Уколико он пише крајем XIII века, а Задар, који је архиепископско седиште од 1154. године, представља као епископију, то онда чини против млетачких интереса који тада држе овај важни град. Не треба заборавити ни то да Млечани тада држе и острвске епископије: Раб, Црес и Крк, које писац такође ставља под салонитанску архиепископију. Тако би каталог салонитанских епископа у ГРС био заправо пишчева пројекција жељеног стања, односно наручиоца његовог дела. Који год разлози стајали иза оваквог списка салонитанских суфрагана, може се сасвим сигурно закључити да он није настао ни са каквог одређеног предлошка, већ је слободна пишчева комбинација на

⁶³¹ *CD II*, № 35.

⁶³² *GRS I*, 56.9 – 10.

основу општег знања и потреба наручиоца дела. Из тога разлога занимљиво је и негирање дубровачке архиепископије – у то време такође града под млетачком управом.

Тома Архиђакон наводи легенду, према којој су которски, барски, улцињски и свачки епископи, током путовања на сабор у Сплиту, доживели бродолом и удавили се. Затим су грађани поменутих градова упутили посланике римском папи тражећи изузеће испод сплитске архиепископије. Папа се одазвао њиховој молби и установио архиепископију у Бару којој је подложио и поменуте градове.⁶³³ Према Томином излагању о претходним догађајима и о постављену Сплитског архиепископа Дабрала, чини се да је овај легендарни догађај за Тому био око 1030 – 1040. године.

Добар пресек стања суфрагана сплитске, дубровачке, барске и задарске архиепископије с почетка XIII века, сачувао је Гервасије из Тилбурија који је имао приступ папским архивима на основу чега је сачинио веома поуздан каталог епископија. Према Гервасију: *Sclauonia habet archiepiscopum Ragusinum huius sunt suffraganei Stagenis, Bossenensis, Tribuniensis, Catarinensis, Rosensis, Biduanensis. Item Sclauonia habet Arciuanensem archiepiscopum, qui habet hos suffraganeos: Dulchernensem, Suacinensem, Dunastensem, Polatensem, Scodunensem, Arbanensem, Sardanensem uel Scutareensem.*⁶³⁴ Задарска архиепископија: *hos habet suffraganeos: Auxarensem, Veglensem, Arbensem, Nonensem uel Nouetensem, Chetbauensem, Tunensem. Сплитска архиепископија: hos habet suffraganeos, Tragimensem, Scardonensem, Croatensem.*⁶³⁵ Уколико се упореди Гервасијев списак суфрагана ове четири архиепископије уочава се да се сабирањем суфрагана сплитске и задарске, добија салонитанска, а сабирањем епископија под Дубровником и Баром, барска архиепископија према ГРС. Дакле, писац ГРС хотимично је повезао познате епископије на начин како су оне биле расподељене у неком ранијем времену. Како он и пише о неком давном сабору и црквеној расподели земаља, његов поступак је сасвим очекиван. Још једном ваља нагласити да су и Задар и Дубровник у XIII веку градови под млетачком управом, а баш ове архиепископије наш писац изоставља. Тежња писца је очигледна – он пише против млетачких интереса, односно градова у Далмацији под млетачком управом. О овој чињеници такође треба водити рачуна приликом утврђивања идентита наручиоца дела.

⁶³³ *HS*, 60.1 – 24.

⁶³⁴ *Gervase*, 272.

⁶³⁵ *Gervase*, 276.

ХР у наставку излагања преноси неке краљевске одлуке, које су веома конкретне и које се не налазе у Житију св. Стефана. *И постави краљ заговор велик свим мистом, да сваки брани цркву и црквене ствари, и да би не смио ниткор послити цркву ни редовника у ничемур и да ниткор нима супроћ њој моћи и слобошћине, разми њих поглавица, што су архиепискупи и бискупи. И тко би протива тому учинио, то је учинио противу краљу и круни, ча јест супротива свему краљевству.*⁶³⁶

Конструкција овог одељка одаје употребу неке повеле која је била намењена одређеној цркви, можда најпре сплитској архиепископији. Такође, није немогуће да је овај одељак парафраза неких законских аката који су писцу били познати. Тако у *Stephani regis De morum institutione*, говори се управо о значају цркве и епископа, а посебно се наглашава значај епископа да осим њих нико не може да посвети краља. У њиховим рукама је моћ да свежу и разреше греха: *in manus enim illorum posita est potestas ligandi nos in peccatis, et a peccatis soluendi.*⁶³⁷ Истоветне изразе користи Поп Дукљанин када говори о Хонорију, папском изасланику који је крунисао краља Светоплека, који је имао, од папе пренету моћ да свеже и разреши – *...cui et tradidit* (тј. папа) *potestatem ligandi atque solvendi.*⁶³⁸

У истом извору налази се и одељак који би могао да буде узор Попу Дукљанину за онај део ХР у којем се говори о правима свештеника и њиховом односу према становништву, који је наведен на почетку овог пасуса: *De potestate episcoporum super res ecclesiasticas. Uolumus ut episcopi habeant potestatem res ecclesiasticas prouidere, regere et gubernare, atque dispensare secundum canonicam auctoritatem. Uolumus ut et laici eorum ministerio obediant episcopis ad regendas ecclesias, uidas et orphanos defensandos, et ut obedientes sint ad eorum christianitatem seruandam.*⁶³⁹ Изгледа да је наш писац добро познавао не само Житије св. Стефана, већ и законска акта овог угарског краља.

На поменутој фрази, *ligandi atque solvendi*, ваљало би се задржати. Наиме, у ХР каже се да је папа послао једног кардинала коме је пренео своја овлашћења да може дати и узети, свезати и развезати.⁶⁴⁰ У ГРС ово је нешто шире: *...cui et tradidit potestatem*

⁶³⁶ GRS I, 52a.12 – 54a.1.

⁶³⁷ *Stephani regis De morum institutione ad Emericum ducem liber*, Arpadiana I, 303.

⁶³⁸ GRS I, 44.23 – 25.

⁶³⁹ *Stephani regis Decretorum libri II*, Arpadiana I, 313.

⁶⁴⁰ GRS I, 44a.17 – 23.

*ligandi atque solvendi, evellendi et dissipandi, aedificandi atque plantandi...*⁶⁴¹ Ова фраза је, наравно, из Библије и заправо су речи Божје упућене Јеремији: *Ecce constitui te hodie super gentes et super regna ut evellas et destruas et disperdas et dissipas et aedificas et plantes.*⁶⁴²

Међутим, овде је у питању папско позивање на ово право, које наш писац никако није могао да стави у уста римском папи. То је дословце препис из неког извора који је ову фразу у оваквом контексту преносио, а који је Поп Дукљанин имао испред себе. Овај одељак из Библије, употребљен на овакав начин, могао је само римски папа да тумачи и да та овлашћења прими на себе, а да их потом пренесе на своје легате. Заиста ова фраза се, у оваквом преносном контексту, од папе према његовом легату, први пут користи 1204. године, а затим и 1215. године. Сачувана је у два писма папе Иноћентија III (1198 – 1216); прво је упућено бугарском цару, а друго енглеском краљу. Иноћентије каже: *Summum Apostolice Sedis et Romanae ecclesiae pontificem, quem in beato Petro sibi vicarium ordinavit, super gentes et regna constituit, evellendi, destruendi, disperdendi, dissipandi, et aedificandi, et plantandi ei conferens potestatem.*⁶⁴³ **Не постоји** други наративни историјски извор који садржи ову фразу и у оваквом контексту, осим ГРС. Стога, ова реченица, која је постојала и у првобитној верзији списка (ХР/ЛР), свакако није доцнија глоса, и непобитан је доказ да је писац стварао у XIII веку.

Будући да смо већ напоменули да је аутор ХР живео у Сплиту, требало би очекивати да се у писмима папе Иноћентија III, упућеним сплитском клеру, налазила и ова формулација. И заиста, 21. новембра 1202. године Иноћентије III пише Бернаруду, архиепископу Сплита, да се распита о католичкој вери у Босни. *Nuper ergo prefatus Culinus venerabilem fratrem nostrum (Bernardum) archiepiscopum et dilectum filium Marinum archidiaconum Ragusinum et cum eis quosdam ex prefatis hominibus ad nostram presentiam destinavit petens humiliter et implorans, ut aliquem virum idoneum de latere nostro in terram suam mittere dignaremur, qui tam ipsum quam homines suos de fide ac conversatione diligenter examinet, evellens et plantans que secundum deum evellenda cognoverit et plantanda.*⁶⁴⁴ У писму крсташима који су заузели Задар, *comitibus, baronibus et aliis cruce signatis*, од фебруара 1203. године, између осталог, каже: *Quia vero sententiam sedis apostolicae, quam pro facto proprio incurristis, praeter auctoritatem nostram*

⁶⁴¹ GRS I, 44.23 – 46.2.

⁶⁴² Јеремија, I, 10.

⁶⁴³ Bullarium Romanum III, 107.

⁶⁴⁴ CD III, N° 11.

*nullus valuit relaxare, cum inauditum sit hactenus, ut quisquam eos, quos ecclesia romana ligasset, absolvere attentaret...presbytero cardinali apostolicae sedis legato dedimus in mandatis...*⁶⁴⁵

Поп Дукљанин је, боравећи у Сплиту, очигледно имао увид у папске повеле, управо као и Тома Архиђакон, на основу којих је изгледа и дошао на помисао да у црквеном смислу повеже сплитску и дукљанску архиепископију, а самим тим развије и идеју о јединственом словенском краљевству на простору од Истре до Бара. Тако су 1199. године папски посланици Јован и Симон, *apostolice sedis legati ad evellenda nociva de agro dominico et virtutum plantaria utiliter inserenda, videntes multa in clero et populo Dalmatie et Dioclie corrigenda, de sanctorum patrum conciliis decreta presentia duximus innovanda.*⁶⁴⁶ У овом писму Иноћентија III одређују се неки црквени односи и закони за епископе и свештенство у Далмацији и Дукљи. Другим речима, то би управо могао да буде узор за оно што у скраћеном облику преноси ХР и ГРС.

Већ смо поменули да у ХР, тамо где се говори о овлашћењима папског легата, постоје само изрази да он може *дати и узети, свезати и развезати* – баш као што се налази и у поменутом писму Иноћентија III архиепископу Сплита Бернарду. Међутим, ГРС ово место доноси донекле другачије, односно потпуније од начина на који се ова фраза употребљава у помињаним писмима Иноћентија III бугарском и енглеском владару (1204. и 1215). Будући да је Поп Дукљанин писао коначну редакцију свога дела у Бару, онда би требало очекивати да је он тамо имао на располагању неку повељу или писмо у којима се папа обраћао неком од дукљанских краљева управо овом фразом. Заиста, 8. јануара 1199. године Иноћентије III препоручује Вукану, краљу Далмације и Дукље, своје посланике и шаље плашт дукљанском архиепископу. Говорећи о томе како су римске папе, као Христови викари, *receperunt plenitudinem potestatis et constituti sunt super gentes et regna, ut iuxta verbum propheticum evellant et destrant, edificent et plantent, qui suam non possunt ubique presentiam exhibere, per varia mundi climata a suo latere aliquos dirigant et transmittant, qui fidelis in fide consolident, corrigenda corrigant, de agro Domini nociva destruant et utilia plantare procurent.*⁶⁴⁷ У наставку писма папа каже како је дознао из Вуканових писама о његовој посвећености вери (*intelligentes igitur per litteras tuas nostro apostolatui presentatas tue devotionis ardorem...*), а затим како му

⁶⁴⁵ CD III, N° 18.

⁶⁴⁶ CD II, N° 312.

⁶⁴⁷ CD II, N° 294.

шаље *dilectos filios Ioannem capellanum et Symonem subdiaconum nostros, de quorum scientia et probitate nos et fratres nostri plenam fiduciam optinemus, de fratrum nostrorum consilio ad partes tuas duximus dirigendos per apostolica tibi scripta mandantes, quatenus eos tamquam apostolice sedis legatos...*⁶⁴⁸

У Дукљи је писац ГРС могао да сазна и о старим саборима који су се у тој земљи одржавали, јер Вукан пише Иноћентију III 1199. године: *Accedentes itaque ad locum, ubi antiquitus concilium celebrari fuit...*⁶⁴⁹ Међутим, писац је Сабору на Ливањском пољу већ посветио значајан део свог списка у првобитној верзији, када је стварао у Сплиту, па би стога требало очекивати да је у архиву сплитског каптола било повеља или писама у којима се говорило о црквеним границама епископија и о одредбама месних сабора. Такође би требало очекивати да је ту заиста било и папских и царских писама (византијских царева), упућених сплитском архиепископу и приорима Сплита, односно византијским чиновницима у XI и XII веку.

Пошто су донете саборске одлуке, у ХЛ и ХР помиње се подела краљевства. ХЛ чува боље Папалићев предлог: *Dalmatiae loca et quae inter flumina Dravum et Savum, Danubium influentia iacent, regionemque, quae a Delmini runis, ubi tunc regni concillium factum fuerat, usque ad locum qui Valde-min appellatur et a Valde-mino usque Dyrrachium protenditur, hanc in partes duas diviserunt, quas dirimebat ripa Drini fluminis, occidentem versus usque Beiram montem et tractus perpetuus Bosniam provinciam scindens usque ad montem Lippam.*⁶⁵⁰ У ГРС овај одељак је нешто другачији, јер се каже да је подела извршена према току река које теку са планина и утичу у море према југу, и то подручје је названо Маритима, а по рекама које теку са планина у правцу севера и утичу у Дунав, названа је Србија.⁶⁵¹ Затим, према ХР, од Далме до Валдевина названа је Бела Хрватска, односно Доња Далмација.⁶⁵² А Србију, која се зове и Загорје, поделио је краљ на две области, једну од велике реке Дрине до планине Борове, која се зове Босном, а другу од реке Дрине до Липа, која се назива Рашком земљом.⁶⁵³ ХР у Калетићевом препису као да скраћује

⁶⁴⁸ *Ibid.*

⁶⁴⁹ *CD II*, N° 310.

⁶⁵⁰ Шишић, *Летопис*, 398.

⁶⁵¹ *GRS I*, 54.3 – 17.

⁶⁵² *GRS I*, 54a.17 – 56a.13.

⁶⁵³ *GRS I*, 58a.1 – 8.

изворни Папалићев предлогак, јер само каже да је Приморје *с оне стране горе к мору*, док је Србија у поречју река које теку са запада и уливају се у реку Дунав.⁶⁵⁴ Скраћивање текста осећа се и на самом крају овог одељка ХР: *оуј рику зваше Сурбиу*.⁶⁵⁵ ГРС доноси приближно исту поделу, са најкрупнијом разликом што мења Горњу Далмацију у *Croatia Rubea* (тј. Црвена Хрватска).⁶⁵⁶

Опсег граница краљевства митског краља Светоплека, подудара се у једном делу са оним границама Хрватске које наводи Тома Архиђакон: *ab oriente Delmina, ubi fuit ciuitas Delmis...ab occidente Carinthia uersus mare usque ad oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatie et Ystrie, ab aquilone vero a ripa Danubii usque ad mare Dalmaticum cum tota Maronia et Chulmie ducatu*.⁶⁵⁷ Наиме, ГРС такође каже: *a loco Dalmae, ubi rex tunc manebat et synodus tunc facta est, usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam, quae et inferior Dalmatia dicitur...*⁶⁵⁸ Затим писац ГРС обележава границе Црвене Хрватске, *...ab eodem loco Dalmae usque Bambalonam civitatem, quae nunc dicitur Dyrrachium Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur*.⁶⁵⁹ Црвена Хрватска иначе не постоји у ХР/ЛР, већ само Горња Далмација, која је – додуше грешком Калетићевом – постала на овом месту Доња Далмација.⁶⁶⁰

Оно што је необично важно, јесте ауторова подела територије Далмације, на Белу и Црвену Хрватску. Док Бела Хрватска постоји у ХР, као и у ГРС, дотле Црвена Хрватска постоји само у ГРС. Наиме, пишући своје првобитно дело, за некога ко је очигледно имао аспирације на Босну, и који је већ тада помишљао да прошири своје аспирације јужније од Сплита, Поп Дукљанин је на основу извора којим се користио извршио територијалну поделу на Белу Хрватску и Горњу Далмацију. Одлуку да Горњу Далмацију замени с појмом Црвена Хрватска, донео је онда када је писао коначну редакцију у Бару и када је на располагању имао неки извор који му је дозвољавао овакво тумачење.

⁶⁵⁴ *GRS I*, 54a.12 – 17.

⁶⁵⁵ *GRS I*, 54a.16 – 17.

⁶⁵⁶ *GRS I*, 54.20 – 56.14; 58.1 – 5; 58.19 – 60.4.

⁶⁵⁷ *HS*, 54.10 – 15.

⁶⁵⁸ *GRS I*, 56.7 – 14.

⁶⁵⁹ *GRS I*, 56.10 – 15.

⁶⁶⁰ *GRS I*, 56a.12 – 13. Шишић, *Летопис*, 399, н. 29, сматрао је да је већ код Папалића дошло до грешака у преписивању, што се види и из Марулићевог превода овог одељка. Марулић је избацио оба назива области, Горњу Далмацију и Белу Хрватску; упор. Шишић, *Летопис*, 399.

Како радња тече из Беле Хрватске према осталим покрајинама, било у Далмацији било у унутрашњости, тајанствени наручилац је био неко из Хрватске и морао је бити личност добро позната из историјских извора; личност која је водила политику у Хрватској и стремила знатном проширењу својих области. Само један хрватски великаш из XIII века имао је тако велике планове и делимично их остварио – Павле Шубић. Мислимо да је управо због нараслих Шубићевих апетита, Поп Дукљанин у коначној редакцији ГРС увео термин Црвена Хрватска, како би је спојио са Белом Хрватском и тиме Шубићу дао додатни легитимитет. Још нешто је веома важно. Наиме, бојама се одређују стране света од давнина, али је тај обичај далеко распрострањенији међу северним Словенима, него код Јужних Словена. У средњовековним списима из Хрватске и Србије, бојама се никада не обележавају стране света, али се зато код Чеха и Пољака оне користе. Ово би могао да буде важан знак да је Анонимни писац ГРС, највероватније био Словен из северних крајева – Чех или Пољак.

С тим у вези стоји и употреба појма Бела Хрватска, односно *Croatia Alba*. Наиме, писац је користио овај израз већ у првобитној ЛР. Тај појам означава, сумње нема, *Западну Хрватску*.⁶⁶¹ Ако писац у Сплиту Хрвате у Далмацији зове Белим, односно *Западним Хрватима*, онда он мора да зна за неке друге Хрвате који живе источно од ових. Овим питањем нико се подробно није бавио, иако се на основу употребе овог појма веома лако може закључити да је наш писац познавао прилике у Чешкој или Пољској, где се хрватско име очувало током средњег века. У Хроници Козме Прашког сачувана је повеља прашке епископије из 1086. године, а у њеним међама помињу се и Хрвати, чак два пута – једни, највероватније, у близини Кракова, други у Чешкој.⁶⁶² Већ смо истакли да је писац познавао Козму Прашког, што ће се само потврдити у доцнијој анализи ГРС, па би стога он Хрвате у Далмацији, знајући за неке Хрвате на истоку, управо морао да назове *Западним Хрватима*, тј. Белим Хрватима. И још нешто се из овога може закључити – домаћи писац никада не би за своје саплеменике рекао да су *Западни Хрвати*, јер се тако увек именују други, они који се посматрају, а не припадници сопственог народа. Управо на употреби појма Бели

⁶⁶¹ О странама света и њиховом означавању бојама, видети, М. Филиповић, *Називање страна света и народа по бојама*, Зборник за друштвене науке Матице српске 29 (1961) 69 – 77.

⁶⁶² *Cosmae Chronica Boemorum*, ed. D. R. Köpke, MGH SS IX, Hannoverae 1851, 92.14 (= *Cosma*): *...hii sunt termini: Psovane, Ghrvvati et altera Chrowati...*

Хрвати може да се сасвим сигурно закључи да је наш писац био странац, највероватније из Чешке или Пољске.⁶⁶³ Ако је већ у самом почетку Хрвате у Далмацији назвао Белим, онда у коначној редакцији није било никаквих сметњи да ове у Дукљи назове Црвеним, односно Јужним Хрватима. А ни то није тек тако написао, већ је и то учинио на основу извора којим се у Дукљи користио.⁶⁶⁴

У првобитној верзији Дукљаниновог списка *Lappiam* се односи на језеро, а не на планину, како је сачувано у ХЛ, *ad montem Lippam*.⁶⁶⁵ ХР ово место, које је означавало границу Рашке, зове Липа,⁶⁶⁶ а тако је сачувано и у ГРС, *usque ad Lupiam et Lab, quam Rassam vocavit*.⁶⁶⁷ Ово не могу да буду друга места/хидроними осим града Липљана и реке Лаба на Косову. Не треба заборавити да поуздани византијски извори, на пример Ана Комнина, управо Липљан наводе као најсевернију византијску тврђаву према Србији на истеку XI и почетком XII века.⁶⁶⁸ Како ова граница одговара времену нешто пре 1190. године и проширења српске државе према југу у време Стефана Немање, чини се да је аутор располагао неким извором који је ову границу веома прецизно наводио. Можда је у питању неки трговински уговор између Сплита и Стефана Немање. Траг једног таквог уговора сачуван је у заоставштини Ивана Лучића, али врло сажет и у латиничном препису.⁶⁶⁹ Највероватније су у том или неком сличном уговору биле поменуте међе Србије код Липљана и Лапског језера.

⁶⁶³ Најстарији руски Летопис (1116), *Повѣсть временныхъ лѣтъ, Санктпетербургъ* 1910 (= *Повест*), на пример, помиње Беле и Црне Угаре (*Повест*, 10.18; 11.11 – 12), затим, Беле Хрвате (*Повест*, 5.10), као и Црне Бугаре (*Повест*, 50.12). На страни угарских писаца, требало би поменути Симона де Кезу који помиње Црне Кумане (*et Nigrorum Comanorum terras ingressi*) и Беле Кумане (*Comanos Albos; Alborum Comanorum*); упор. *Simonis*, 21, 33, 79. Византијске и арапске писце, нпр. Порфириогенита (X век) и Идризија (XII век) не треба посебно наводити, јер иако имају исте називе за Кумане и друге народе сковане према бојама, односно странама света, они нису били извор нашем писцу. С друге стране, далеко је важније то што Анонимни нотар краља Беле, на којег се ослања Симон де Кеза, не помиње Беле и Црне Кумане, већ само Кумане; упор. *Anon. Belae regis*, 9 – 12.

⁶⁶⁴ О овом извору видети ниже.

⁶⁶⁵ Шишић, *Леотпис*, 398.

⁶⁶⁶ *GRS I*, 58a.6 – 7.

⁶⁶⁷ *GRS I*, 58.10 – 12.

⁶⁶⁸ *Anne Comnène Alexiade*, I – III, ed. V. Leib, Paris 1937 – 1945, II, 168.2 – 7 (= *Ann. Comn.*)

⁶⁶⁹ М. Динић, *Три повеље из списка Ивана Лучића*, ЗФФ 3 (1955) 68 – 70 (= Динић, *Три повеље*).

Што се тиче Босне, коју је писац представио као део Србије, сличан закључак, да је Босна раније била део Србије, налази се и код византијског писца Јована Кинама средином XII века, који каже да река Дрина *одваја Босну од остале Србије* (τῆς ἄλλης Σερβικῆς διαρρεῖ), али да људи у тој земљи живе по својим законима и имају свог владара.⁶⁷⁰ Дрина је сасвим извесно била граница између Србије и Босне крајем XIII века, јер је познато, на основу једног извештаја дубровачких трговаца, да се бан Стефан Котроман 1302. године пред Павлом Шубићем повукао до Дрине, задржавши се у својој земљи: *...et Stefano bano, si se acore cum lu bano Mladeno, stando a li confini per la Drina.*⁶⁷¹ У раније време, сасвим сигурно, Дрина није била граница између Босне и Рашке, будући да је у оквиру Рашког Подгорја улазила и жупа Рама, далеко на запад од Дрине. О томе сведоче и топоними Рашки дол и Рашка страна.⁶⁷² Другим речима, подела Србије на Босну и Рашку, која је могла да послужи као узор писцу који је ово стање могао да представи као давнашње, била је реално стање на истеку XIII века.

Наиме, подела Србије на Рашку и Босну налази се и у документима који се односе на сам крај XIII века. Драгутин, брат српског краља Милутина, у папским писмима се назива господарем Босне, док је Милутин краљ Рашке.⁶⁷³ У једном писму папе Николе IV (1288 – 1292) Драгутину из 1291. године, папа га обавештава да му шаље двојицу фрањеваца који познају словенски језик, како би му помогли у сузбијању **јеретика у Босни**. Из нешто доцнијег времена је и извештај Анонимног писца из 1308. године, који каже да Србија садржи три провинције: Босну, Мачву и Маритиму (*Continet in se tres prouincias, videlicet Bosnam, Maciam et Marciam.*⁶⁷⁴ У наставку излагања Аноним каже да је у овом краљевству Рашке некада био један краљ, а да су сада двојица. Један је старији, односно врховни владар, Урош (Милутин), а други је Стефан (Драгутин) који влада у Србији која је део Угарске⁶⁷⁵ – односно, другим речима, у Мачви и Босни. У исто време Хрватска је била под врховном угарском влашћу, док је Дукљом управљала краљица мајка Јелена. Сходно овоме, на истеку

⁶⁷⁰ *Ioannis Cinnami Epitome, Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonnæ, 1836, 104.6 – 10 (= *Cinn.*).

⁶⁷¹ *CD VIII*, № 36.

⁶⁷² Ђоровић, *Хисторија*, 122.

⁶⁷³ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, ed. A. Theiner, Monumenta Historica Hungariae, Osnabrück 1968, № 610 (= Theiner, *Monumenta*).

⁶⁷⁴ *Anonymi Descriptio*, 31.14 – 15.

⁶⁷⁵ *Anonymi Descriptio*, 33.4 – 8.

XIII века заиста су постојале четири геополитичке целине: Хрватска, Дукља (= Приморје), Босна и Рашка (= Србија). Ово би значило да је писац с краја XIII века преузео политичку поделу земаља у своме окружењу и пренео је на неко старије време у које је сместио радњу Сабора на Ливањском пољу.⁶⁷⁶ У том случају *Mons pini* није западно од Сарајева, односно између Бјелашнице и Штит планине, како је размишљао Шишић,⁶⁷⁷ већ пре у близини Ливна, јер је тамо босанска граница била већ у другој половини XIII века.⁶⁷⁸ Сходно овоме и српска јужна граница на Косову (Липљан и Лаб) одговара најкасније оној пре Милутинових освајања из 1283/1284. године према северној Македонији, а биће и нешто раније, тј. најраније од почетка владавине Уроша I (1243 – 1276).

Што се тиче Дукље, која је у ХР једноставно названа Горњом Далмацијом, она као независна држава постоји до 1185. године, када је Стефан Немања докинуо њену самосталност и предао је на управу своме старијем сину Вукану. Тек од тог времена може да се говори о државно-правној вези Рашке и Дукље. Доцније, Дукљом нису управљали синови српског краља, на пример Радослав и Владислав, али сигурно јесте краљица Јелена, као жена српског краља Уроша I (1243 – 1276), и доцније као краљица-мајка (1276 – 1305).⁶⁷⁹ Сама веза између Хрватске и Далмације, односно Горње и Доње Далмације, направљена је вештачки и заправо је траг идеолошке и политичке намене ГРС. Замена термина Горња Далмација са Црвена Хрватска, показује да је писац у старости, пишући коначну редакцију свога дела, следио нарасле политичке амбиције онога за кога је своје дело и писао, а који је очигледно имао седиште у Хрватској.

У историографији XII века забележен је низ примера да писци своје дело пишу више пута, па тако ни наш писац не би био усамљен пример. Требало би се подсетити Гиралда Камбрешког који је писао крајем XII века. Своје дело писац је писао два пута и са различитим наменама, јер су његови политички ставови у

⁶⁷⁶ На реалну поделу јужнословенских држава 1308. забележену код Анонима, скренуо је пажњу и Ђоровић, *Scripta minora*, 100, али није извео даље закључке о времену настанка ГРС.

⁶⁷⁷ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 458, нап. 80.

⁶⁷⁸ Rački, *Hrvatska*, 96, сматрао је да *Mons Pini* одговара топониму Борова Глава (1290 м) у близини Ливна.

⁶⁷⁹ *ИСН I*, 307, оспорава старију литературу да је Радослав као престолонаследник управљао Зетом, тј. Дукљом. Наиме, Дукљом је у време краља Радослава, као и краља Владислава, управљао Вуканов син Ђорђе; упор. *Историја Црне Горе II/1*, Титоград 1970, 11.

међувремену претрпели промену.⁶⁸⁰ Његов старији савременик, Виљем Малмсбершки (умро 1142/1143), који говори за најбољег енглеског историчара после Беде Венерабилиса, прву верзију свога дела *Gesta regum Anglorum* написао је између 1114. и 1123, да би приближно 1140. године унео исправке додајући неке важне појединости, стилске измене или нека поглавља променио.⁶⁸¹

У наставку главе IX говори се о административном уређењу земље, о бановима, жупанима и сатницима. Ова подела је у суштини задржана у обе верзије – старијој (ХР/ЛР) и коначној (ГРС).⁶⁸² Излишно је наводити све повеље и документа са простора Далмације који садрже термине – *banus, zupanus, comes, centurionis* – јер се они јављају у великом броју у исправама из XI, XII или XIII века, да се ограничимо само на простор између Задра до Сплита. Само летимичним пребирањем по овим исправама могао је писац да схвати ко су представници краљевске власти. Међутим, оно што је занимљиво јесте расподела власти, односно дужности и обавезе које је писац навео: наведеним областима управљају четири бана који су у сродству са краљем; жупани и сатници су од племенитих људи области у којој управљају; банови половину прихода дају краљу, а половину задржавају; две трећине прихода жупани предају краљу, а једну трећину задржавају за себе; сваки бан има под собом седам сатника; жупани имају једног сатника који ће са њима судити народу. У ХР такође постоји податак да сваки дукс, тј. херцег, има под собом пет кнезова.⁶⁸³ Све ове одредбе, будући да се јављају у првобитној верзији списка, дакле ЛР, морале су се тицати угарског краљевства, јер је Хрватска, односно Доња Далмација од почетка XII века била саставни део угарског краљевства.

У навођењу деобе прихода има и логички немогућих конструкција. Наиме, уколико банови узимају половину прихода, а другу половину дају краљу, како онда жупани дају краљу две трећине дохотка, а сами задржавају трећину? Зашто није разјашњено одакле бановима приход? Да ли жупани скупљају сав приход, предају бану, а бан онда половину даје краљу? У ХР још је

⁶⁸⁰ *Giraldus Cambrensis De instructione principum*, ed. J. Sheron Brewer, London 1846, XII.

⁶⁸¹ *Willelmi Malmesbiriensis monachi Gesta regum Anglorum atque Historia Novella*, ed. T. D. Hardy, London 1840, VII – IX (= *Gesta regum Anglorum*). О Виљему Малмсбершком, видети, А. Gransden, *Historical Writing in England I, c. 550 to c. 1307*, London 1996, 166 – 185 (= Gransden, *Writing*).

⁶⁸² *GRS I*, 58.12 – 60.15; 58a.8 – 60a.14.

⁶⁸³ *GRS I*, 58a.21 – 22.

нешто другачије, можда грешком преводиоца, да жупани дају трећину краљу.⁶⁸⁴ Сам писац напомиње да поменути чиновници не полагају рачуне бановима, већ само краљу. Ни уз најбољу вољу и познавање математике, немогуће је из овог збрканог излагања разабрати како се заправо скупља новац и колики део припада краљу, а колики чиновницима. Овако нешто могуће је само уколико је писац користио више извора на основу којих је потом покушао да пружи заокружену слику. У том случају Поп Дукљанин не користи један извор у којем су ове одредбе биле записане прецизно, већ комбинује из више извора у којима се помињу неки краљевски приходи и износ новца који чиновници задржавају за себе. Најбоље што је успео да разабере из извора којима се користио јесте хијерахија власти – краљ – бан – жупан (судија) – сатник.

Уколико се задржимо на исправама које се тичу Сплита или сплитске архиепископије, може се лако уочити да је тамо писац могао да нађе податак да комеси, односно жупани, две трећине прихода дају краљу, а да једну трећину задржавају за себе. Тако краљ Геза II (1141 – 1162) 1162 одређује грађанима Сплита да две трећине прихода припадају краљу, а једна трећина комесу (жупану): *preter quod introitus portus ciuitatis de extraneis duas partes rex habeat, terciam comes ciuitatis*.⁶⁸⁵ Ова одредба је у сагласности са законским актима угарских краљева. Краљ Коломан (1095 – 1116) у својим законским одредбама каже: *Quisquis comitum in comitatu suo terciam ubique partem habeant de tributo. Rex uero ad plenum tributo omnium similiter duas partes habeat*.⁶⁸⁶ Још је занимљивија одредба краља Ладислава I (1077 – 1095) који не само да помиње ову структуру, комеси и центуриони (тј. сатници),⁶⁸⁷ већ и за судије каже да ниједан од њих не суди изван своје јурисдикције, односно окружја: *Uolumus ut unus quisque iudex in parochia sua iudicet, id est iudicum extra suam iurisdictionem iudicet*.⁶⁸⁸ То је исто оно што наш писац каже да сваки жупан, тј. судија, врши своју дужност у области и окружју у којем је постављен, и да за свој рад одговара само краљу: *Comitibus vero, idest iupanis, iussit sub se habere unum satnicum, qui cum eo similiter iudicaret populum cum iustitia...banis autem, sive ducibus, nullam rationem facerent, sed unusquisque teneret et dominaretur iupaniis earundem provinciarum ac regionum, sed solo regi rationem redderent*.⁶⁸⁹

⁶⁸⁴ GRS I, 60a.5 – 7.

⁶⁸⁵ *Geyzae regis sacramentum pro civibus spalatensibus*, Arpadiana I, 379.

⁶⁸⁶ *Decretum Colomani regis ab Albrico compilatum*, Arpadiana I, 369.

⁶⁸⁷ *Sancti Ladislai regis Decretum III*, Arpadiana I, 341: *De centurionibus comitatum et decurionibus*.

⁶⁸⁸ *Ibid.* 346: *...si comes, a comitatu degradetur, si centurio, honore priuetur*.

⁶⁸⁹ GRS I, 60a2 – 15.

У законским одредбама угарских краљева које се тичу XI и XII века, нема посебних одредби које би се тицале банске части и улоге бана. Банови добијају на значају тек у XIII веку. Отуда би се могло закључити да је наш писац користио законске акте угарских краљева: било Стефана I, Ладислава I, или Гезе II, затим повеље угарских владара далматинским градовима, најпре оне издате Сплиту, а затим сам извео управну и финансијску структуру имагинарне државе митског краља Светоплека. Четири бана је писац измислио, јер су му била потребна због четири подручја на која је разделио Светоплекову државу. Седам сатника под једним баном, изгледа да је такође његова конструкција. Податак о томе да бан половину прихода узима себи, а другу половину предаје краљу, није познат на основу сачуваних историјских извора. Можда је такав податак негде и постојао, можда га је писац пронашао у некој повељи и извукао из контекста, а могуће је да је сам то закључио.

Требало би истаћи да је за хрватског преводиоца ХР бан, односно *дуж*, исто што и *херцег*. Титула херцега у хрватским крајевима улази у употребу тек од XV века и заправо представља доњу границу када је могао да настане хрватски превод првобитне редакције, тј. ЛР.⁶⁹⁰ Особена је и титула бана Беле Хрватске, јер је до пред крај XIII века он носио титулу *banus totius Sclauoniae*,⁶⁹¹ што се односило на читаву територију Хрватске, а не само на област тзв. Далматинске Хрватске. Наиме, под овим баном био је *vicebanus Maritimae*, односно Далмације коју Дукљанин затим дели на Доњу и Горњу Далмацију (ХР), односно Белу и Црвену Хрватску (ГРС). Раних деведестих година XIII века успео је Павле Шубић да постане бан Далмације изван јурисдикције бана *Sclauoniae*. Стога, чини се да је аутор ГРС у овом случају оставио довољно трагова који његово писање опредељују најраније у средину деведесетих година XIII века.

На крају поглавља о Сабору на Ливањском пољу писац наводи да се о тим стварима које је учинио краљ, може прочитати у књигама које се код Хрвата (*при њих се налазе*, тј. Хрвата, ХР) зову *Methodios*.⁶⁹² ХЛ каже још прецизније: *...in libro, qui est in Croatia, dictus Methodes, quem latine Rationale possis dicere*.⁶⁹³ У ГРС стоји нешто другачије: *librum Sclavorum qui dicitur Methodius legat...*⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ Шишић, *Летопис*, 269 (према Чрнчићу, *Popa Dukljanina Lětopis*, XI).

⁶⁹¹ *CD IV*, N° 112.

⁶⁹² *GRS I*, 60a.14 – 20.

⁶⁹³ Шишић, *Летопис*, 399.

⁶⁹⁴ *GRS I*, 60.17 – 21.

О загонетном Методијусу расправљало се веома живо, али без коначног закључка.⁶⁹⁵ Марулић је даметнуо оно *Rationale*, јер у ГРС и ХР тога нема, а њему самом је *Methodius* било сасвим нејасно. Такође, Хрвати вероватно нису убачени од Папалића, јер и Калетић и Марулић имају уместо Словени, како је у ГРС, Хрвати. То би само потврђивало да је најстарија редакција настала несумњиво у Хрватској. *Методијус* је можда збирка закона, највероватније градских закона, који су сасвим сигурно постојали у XIII веку у далматинским градовима, али је тешко рећи да ли их је било већ средином XII века.⁶⁹⁶ У сваком случају назив ове збирке законских прописа требало би довести у везу са св. Методијем и традицијом о његовом црквено-правном раду међу Словенима.⁶⁹⁷ Занимљиво је да на овом месту аутор ХЛ/ГРС оном реченицом *in libro, qui est in Croatia, dictus Methodes /librum Sclavorum qui dicitur Methodius legat*,⁶⁹⁸ показује да он самог себе не сматра Словеном или Хрватом, јер упућује на књигу која се **код Хрвата/Словена налази**. Чини се као да је он чуо да таква књига постоји, али не и да је видео или користио. Да је сам аутор Словен/Хрват и да је ову књигу имао у рукама, другачије би ова реченица гласила: књига која се **код нас налази**, или би се то подразумевало па не би било потребе ни да се каже где се тачно налази. Тако, када завршава Житије св. Владимира, он упућује на књигу, у којој свако ко га занима о делима овог владара може да прочита: *Quantas et quales virtutes et prodigia Deus operare dignatus est per beatum Vladimirim...librum gestorum eius relegat*.⁶⁹⁹ На овом примеру јасно је да је Житије Владимирово наш писац читао и из њега начинио повећи извод, дословце препис, док се на основу претходног примера разабире да *Metodios/Methodius* он није имао у рукама, већ је о томе само нешто чуо.

Како је ово дело представљено као аутентична словенска творевина, требало би се замислити над могућношћу да је наш писац можда имао сличан пример у неком средњовековном извору који је такође говорио о збирци законских прописа неког од европских народа. Већ више пута помињани Галфред од Монмаута каже да је у време краља Гвителина била нека племенита жена *Marcia nomine...invenit legem quam Britones Martianam appellaverunt*.

⁶⁹⁵ Упор. Шишић, *Летопис*, 126 – 130.

⁶⁹⁶ Видети, Живковић, *О такозваном*, 49 – 50.

⁶⁹⁷ Шишић, *Летопис*, 136, закључио је да је писац имао на уму Житије св. Методија или Панонску легенду.

⁶⁹⁸ Шишић, *Летопис*, 399; *GRS I*, 60.18 – 19.

⁶⁹⁹ *GRS I*, 138.14 – 17.

*Hanc etiam rex Aluredus inter caeteras transtulit et Saxonica lingua Pa marchitie lage vocavit.*⁷⁰⁰ Аналогија је упадљива – *Marcia = Martiana, Metodius = Methodios*. Такође, требало би обратити пажњу на облик имена Методије у ХР, *Methodios*, који одаје грчку графију својим завршетком на *-os*. У коначној редакцији, ово аутор поправља у складу са латинским *Methodius*. Већ помињани Сикард из Кремене наводи у уводу своје хронике да је користио и једну хронику извесног Методија.⁷⁰¹ Издавачи Сикардове хронике обратили су пажњу на помен овог загонетног дела и упозорили на податак да је *Monachus quidam monasterii Montis S. Disibodi multos locos excerpisit et ad verbum descripsit ex libro chronicorum Methodii episcopi.*⁷⁰² У питању је историјско дело, хроника, а не дело *Revelationes* тзв. Псеудо-Методија, приписано Методију, црквеном оцу из раног IV века, а написано у VII веку у Сирији.⁷⁰³ Како Сикард, тако и наш писац, не користе дело на које се позивају, први у уводу, други у основном тексту свога дела, изгледа да се загонетни Методијус, као и Методијева хроника, јављају као фантомске књиге за коју су писци чули, али их никада нису видели.

Вредело би још напоменути да Тома Архиђакон, у ХС, наводи *Методија јеретика*, који је наводно измислио готско писмо и који је много писао против католичке вере на *истом словенском језику*.⁷⁰⁴ Уколико се има у виду већ раније утврђена веза између нашег писца и Томе Архиђакона, онда је и свака расправа око загонетног Методијуса сувишна – наш писац се овде једноставно користи овим Томиним исказом. Јер, Тома не зна шта је то тачно Методије јеретик писао, као што ни наш писац то не зна, већ само упућује на књигу Методијус која се налази код Словена/Хрвата. Такође, Тома у ХСМ, у Актима првог сплитског сабора доноси писмо папе Јована X (914 – 928) сплитском архиепископу Јовану, у којем се наређује искорењивање Методијевог науке и словенског језика у литургији.⁷⁰⁵ То је исти онај извор у којем је наш писац пронашао

⁷⁰⁰ *Galfredi*, 50.

⁷⁰¹ *Sicard*, 78.34.

⁷⁰² *Sicard*, 62.

⁷⁰³ Ово дело је приписано Методију из Лиције, а на латински је преведено у раном IX веку; упор. K. S. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, Cambridge 2003, 140 – 151; L. Smoller, *The Alfonsine Tables and the End of the World: Astrology and Apocalyptic Calculation in the Later Middle Ages*, The Devil, Heresy and Witchcraft in the Middle Ages, Essays in Honor of Jeffrey B. Russell, Leyden 1998, 218, n. 20.

⁷⁰⁴ *HS*, 70.26 – 28: *Dicebant enim, Goticas litteras a quodam Methodio heretico fuisse repertas, qui multa contra catholice fidei normam in eadem Sclauonica lingua mentiendo conscripsit.*

⁷⁰⁵ *HSM*, 95 – 96.

имена папских легата Јована и Лава. Дакле, у Актима првог сплитског сабора могао је наш писац да сазна о извесном Методију који је писао на словенском језику. У ХС је пронашао ону везу између готског и словенског језика, што му је додатно оснажило његову конструкцију Готи-Словени, а у ХСМ је пронашао и да се током сплитских сабора расправљало о Меотдијевој доктрини и списима. Стога, најпре ће бити да је загонетни Меотдијус настао управо на основу ова два податка сачувана у делима Томе Архиђакона, ХС и ХСМ.

Само у овом поглављу ГРС за краља се каже, управо на овом месту где се читалац упућује на Методијус како би сазнао какве је све добре ствари учинио, *rex benignissimus*.⁷⁰⁶ У житију енглеског краља Едварда Исповедника, срећемо се такође са овим изразом: *Cumque benignissimus rex item et tertio missis legationibus eos...*⁷⁰⁷ У неким другим енглеским хроникама за Алфреда се овај израз користи још чешће – *rex benignissimus Alfredus*.⁷⁰⁸ У Аналима франачког краљевства за Карла Великог се најчешће каже *Domnus Carolus gloriosus rex* или (једанпут) *Domnus Carolus benignissimus rex*. Ово није доследно спроведено, већ само у излагању које је обухватало догађања до 788. године, после чега писац најчешће употребљава само *rex*.⁷⁰⁹ Наш писац није користио франачке изворе, па тако Карло Велики као *предобри краљ* није његов узор. С друге стране, већ је на више места скренута пажња на необичну подударност нашег писца и енглеских хроничара XII и XIII века. Отуда је можда и ово *rex benignissimus* ушло у ГРС, а по узору на енглеског краља Едварда Исповедника.⁷¹⁰

На самом крају поглавља говори се о смрти краља који је владао 40 година и четири месеца и умро 17. марта. Сахрањен је у цркви Св. Марије у Дукљи. Затим је владар постао његов син

⁷⁰⁶ GRS I, 60.20 – 21.

⁷⁰⁷ *Lives of Edward the Confessor, Vita Aeduardi regis qui apud Westmonasterium requiescit*, Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores, ed. H. R. Luard, London 1858, 422.

⁷⁰⁸ *Liber monasterii de Hyda, A.D. 455 – 1023*, Rerum Britannicarum Medii Aevi scriptores, ed. E. Edwards, London 1866, 30, 46, 49, 83, 85,

⁷⁰⁹ R. Collins, *The “Reviser” Revisited: Another Look at the Alternative Version of the Annales Regni Francorum*, After Rome’s Fall, Narrators and Sources of Early Medieval History, ed. A. C. Murray, Toronto 1998, 193, са нап. 8 и 9.

⁷¹⁰ У обимној колекцији средњовековних текстова, MGH, нашли смо још само једанпут формулацију *rex benignissimus* (1300); упор. *Gesta Boemundi archiepiscopi Treverensis*, ed. H. Cardauns, MGH SS XXIV, Hannoverae 1879, 480.24 – 25: *Francorum rex benignissimus sanctus Ludowicus*.

Светолик.⁷¹¹ Био је посвећен од архиепископа и од тада је обичај да се у истој цркви посвећују и бирају краљеви *huius terrae*.⁷¹² Овог податка, о установљивању обичаја крунисања краљева у цркви Св. Марије у Дукљи, нема у ХР.

Уколико имамо на уму да је писац стварао првобитну верзију свога дела у Сплиту, по свој прилици у другој половини или на самом крају XIII века, како на основу досадашње анализе текста произилази, онда би се ваљало запитати због чега је већ тада сматрао да су краљеви били сахрањивани у Дукљи. Као да су већ тада претензије наручиоца дела биле усмерене на територију јужно од Доње Далмације. Хрватски владари сасвим сигурно, у време самосталне хрватске државе пре 1102. године, нису били сахрањивани у Дукљи, па ипак, писац је из неког разлога већ у првобитној верзији свога дела, покушао да прошири *Regnum Chroatorum* на простор јужно од Сплита, тачније све до Дукље.

Одговор на ово питање не изгледа превише тежак. Наиме, хрватски бан, уколико је желео да прошири своју власт на околна подручја и ојача политичку самосталност, морао је да тражи легитимет краљевског положаја тамо где га је могло бити, а то је било у Дукљи, за коју се поуздано знало да је била краљевина још крајем XII века у време Вукана или чак пре њега, у последњим деценијама XI века.⁷¹³ С друге стране, сам узурпатор није припадао старом роду хрватских краљева, али је измишљеном генеалогичком, која би га повезала са дукљанским краљевима, могао да стекне легитимитет. Отуда се замисао о спајању Доње и Горње Далмације под врховном влашћу једног владара, да ли бана или краља, јавила код писца веома рано, још у време његовог боравка у Сплиту и мора да стоји у вези са амбицијама наручиоца дела. Да је ова веза насилна и измишљена, сведочи и почетак наредног поглавља у којем се помиње његов наследник Светолик искључиво употребом библијских фраза. А поглавље које потом следи, потпуно разобличава ову концепцију, јер Светоликов син није нико други до Стефан Владислав (по узору на истоименог српског краља, 1234 – 1243), који је такође приказан искључиво на основу општих мотива прикупљених, било из Библије, било из неких других хроника.

⁷¹¹ *GRS I*, 62.9 – 22; 62a.7 – 25; Шишић, *Летопис*, 400 – 401.

⁷¹² *GRS I*, 64.3 – 6.

⁷¹³ Најранији помен Вуканове краљевске титуле – *...et filii svi Velcanni regi Dioclie, Dalmatie, Tribune, Toplice et Cosne...*, на натпису цркве Св. Луке у Котору из 1195. године; Ђ. Стратимировић, *О прошлости и неимарству Боке Которске*, Споменик СКА 28 (1895) 11.

Сама конструкција завршетка овог поглавља, да је владар управљао земљом одређен број година, месеци и дана, и да је сахрањен у некој знаменитој цркви, веома је чест мотив који се јавља у бројним хроникама XII или XIII века. Примера ради ваљало би поменути оне који највише по стилу и садржају подсећају на ГРС. Већ помињани Роџер Вендовер овако описује смрт (историјског) енглеског краља Јована II (1199 – 1216) 1216. године: *Regnavit autem rex Johannes annis octodecim mensibus quinque et diebus quatuor.*⁷¹⁴ Сам опис смрти краља Светоплека и начин на који је сахрањен, веома подсећа на оно што се каже у кратком Житију св. Стефана (*Legenda minor*): *Anno dominice incarnationis MXXXVIII indictione VI Heinrico Romanorum augusto, anno autem imperii sui XXX VIII Kal. Septembris obiit, et in basilica uirginis Mariae...honorifice est sepultus.*⁷¹⁵ У сваком случају и почетак овог последњег пасуса поглавља IX у којем се краљ назива *најсветијим (sanctissimus)*, у ХР *блаженим*,⁷¹⁶ вероватно према оригиналном *beatus*, упућује на неко житије као узор.⁷¹⁷ Опис је могао да буде надахнут и Библијом, односно краљем Давидом, који се управо тако назива: *rex sanctissimus*, али не у самој Вулгати, већ код средњовековних писаца који су га тако називали. Најзад, и краљ Давид владао је управо 40 година, као и Светоплек.⁷¹⁸

Уколико смо показали да се аутор ХР/ЛР у овом делу свога списа користио највише угарским изворима, онда мислимо да је веома извесно да је узор за сахрану краља Светоплека управо у кратком Житију светог Стефана, односно такозваној *Legenda minor*. Ово *rex sanctissimus*, како је писац назвао Светоплека, уколико је инспирисано библијским краљем Давидом, могло је да буде написано само уколико је аутор познавао дела неких других средњовековних писаца у којима се Давид назива *rex sanctissimus*. Чувени енглески поета, Волтер Мејн (умро 1210), у једној песми каже: *David rex sanctissimus, frigidus senecta, iusit cum juvencula, quae fuit electa.*⁷¹⁹ Песнички и реторички посматрано библијске личности као

⁷¹⁴ *Flores historiarum III*, 386.

⁷¹⁵ *Sancti Stephani regis Hungariae Legenda minor*, Arpadiana I, 161.

⁷¹⁶ *GRS I*, 62.9 – 10; 62a.8. Марулић изоставља било блажени, било најсветији; Шишић, *Летопис*, 400.

⁷¹⁷ Средином XII века у делу *Vita Sancti Henrici regis et confessoris*, MGH SRG 69, ed. M. Stumpf, Hannover 1999, 239.3, први пут се, колико је нама познато, појављује ова формулација за краља: *rex sanctissimus*.

⁷¹⁸ Самуило, 2, V, 4: *...et quadraginta annis regnavit.*

⁷¹⁹ *The Latin Poems commonly attributed to Walter Mapes*, ed. T. Wright, London 1841, 178 (= *Mapes*). Волтер Мејн, архиђакон у Оксфорду (1197) живео је на размеђу XII и XIII века и био

што су Давид, Соломон и Самсон, имају сталне атрибуте: Давид је *rex sanctissimus*, Соломон *sapientissimus*, а Самсон *fortissimus*.⁷²⁰ Овим речима, у једном писму, *Joannis Saresberiensis*⁷²¹ (1166) такође назива Давида – *sanctissimus David*.⁷²² Другим речима, формулација да је Давид *rex sanctissimus*, а самим тим и неки од европских владара, није могућа пре друге половине XII века. Сходно овоме, да би неки писац хронике, поредио неког владара са Давидом и придодao му још и *rex sanctissimus*, он би морао да ствара у неком доцнијем времену када је ово већ постало раширено и прихваћено широм Европе и међу различитим писцима тога времена.

Само датирање Светоплекове смрти, *septima decima die intrante mense Martio*,⁷²³ потакло је Шишића да напомене како су се на овај начин означавали дани у месецу од XI до прве половине XIII века, када постепено почиње да нестаје из употребе. Иако је сам рекао да овај начин у другој половини XIII века све више нестаје из употребе, а не да је сасвим нестао, Шишић је ипак закључио да је ГРС могао да настане само до половине XIII века управо због оваквог означавања дана у месецу.⁷²⁴ Примера да се овај начин користио и у XIV веку заиста има много, тако да их нема потребе наводити. Довољно је упутити на оне дипломатичке примере које је сакупио Славко Мијушковић,⁷²⁵ и додати можда и један из Хронике Валтера од Хеминбурга, писане око 1350. године у којој се каже: *...quinto die intrante mense Aprilis*.⁷²⁶ Дакле, тачна је Шишићева тврдња да је овај начин обележавања дана био најзаступљенији до средине XIII века, али та чињеница не може да буде од користи за датирање

пријатељ чувеног Гиралда Камбрешког; путовао је доста, био у Риму; био је такође велики противник цистерцита којима је посветио бројне сатире у стиху и прози; умро је нешто пре 1210; упор. *Mapes*, VII – IX.

⁷²⁰ J. A. Getty, *Elements of Rhetoric*, Philadelphia 1881, 23.

⁷²¹ Енгл. *John of Salisbury*.

⁷²² *Joannis Saresberiensis Carnotensis episcopi opera omnia*, ed. P.-J. Migne, PL 199 (1855) col. 169. Писац је саксонског рода, пореклом из Енглеске, али је живео у Француској, прво у Паризу, а потом, од 1176. године, био је епископ Шартра (*Chartres*).

⁷²³ *GRS I*, 62.12 – 13.

⁷²⁴ Шишић, *Летопис*, 181.

⁷²⁵ Мијушковић, *Љетопис*, 65 – 66.

⁷²⁶ *Chronicon domini Walteri de Hemingburgh II*, ed. H. C. Hamilton, London 1849, 98. Алберт Милиол, такође често користи овај начин датирања; упор. *Milioli Cronica*, 448.14; 455.9; 502.28; 514.5 – 6; 519.7; 547.3. Такође и једна хроника из приближно 1290. године, *Cronica fratris Salimbene de Adam ordinis minorum*, ed. O. Holder – Egger, MGH SS XXXII, Hannoverae – Lipsiae 1913, 30.15; 33.22 – 23; 53.26; 94.8; 188.35 – 36. Такође, *Hermanni Altahensis Annales a. 1137 – 1273*, MGH SS XVII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1861, 396.44.

ГРС, јер, како се из наведених примера види, овај начин обележавања дана трајао је до дубоко у XIV век, како у исправама тако и у хроникама. Уосталом, ако писац хотимично архаизира свој текст, како би читаоцу био што уверљивији, онда је он могао и сасвим свесно да употреби овај начин датирања – што се чини најтачнијим решењем.

Поглавље X

Ово кратко поглавље у ХР наводи да је Светолик владао 17 година, а име његовог сина и наследника било је Стефан (Стипан) Владислав.⁷²⁷ У ГРС прибележено је да је Светолик владао 12 година и да је име његовог сина било Владислав.⁷²⁸ Првобитна верзија списка вероватно је садржала податак да је име владара било Стефан Владислав, као и да је Светолик владао 12 година. Податак о 17 година владавине вероватно је грешка преписивача, јер се у ХЛ наводи да је владао 22 године.⁷²⁹ С друге стране, у ХЛ каже се да име *Sfetolicus... in latinam versum Sanctulum sonat*.⁷³⁰ Остаје само нејасно, да ли је Стипан Владислав у ХР последица Калетићевог интерполирања, јер у ХЛ се каже да је име владара Владислав, баш као и у ГРС. Мислимо да је овде заиста стајало Стефан Владислав и да можда стоји у вези са тим да су хрватски владари из X века имали два имена – нпр. Стефан Држислав.⁷³¹ Писцу је било познато, доцније, када је боравио у Дукљи, да српски и дукљански владари такође често имају име Стефан, па га је занемарио, како би се изгубила тачна асоцијација на којег владара се заиста мисли. Стога је оставио само Владислав. Што се тиче година владавине Светолика, 12, 17 или 22, сасвим је свеједно које две су грешке преписивача, јер су ове године ионако, управо као и сам владар, измишљене.

Кратким поглављем о Светолику писац први пут успоставља чврст образац по којем ће оцртавати ликове измишљених владара. Све што је о Светолику написао јесу само пуке фразе из Библије, а можда и из неких других хроника које су сличног састава и такође на оваквим местима ослоњене искључиво на Библију. Тако рецимо: *Igitur Sfetolicus accepto regno secutus est vestigia patris sui et ambulavit in*

⁷²⁷ GRS I, 64a.8 – 18.

⁷²⁸ GRS I, 66.8 –15.

⁷²⁹ Шишић, *Летопис*, 401.

⁷³⁰ *Ibid.*

⁷³¹ Упор. Goldstein, *Hrvatski*, 224.

via mandatorum Domini...,⁷³² сасвим се подудара са одељком из Библије: *Et ambulavit in omni via Asa patris sui et non declinavit ex ea fecitque quod rectum est in conspectu Domini.*⁷³³ Ордерик Витал (приближно 1150) такође користи ове библијске речи: *Praefatus quippe dux vestigia patris sui secutus est...*⁷³⁴ Напоследку, на самом крају поглавља X, каже: *...genuit filios et filias et XII anno regni sui mortuus est. Regnavitque Vladislavus filius eius pro eo.*⁷³⁵ У Библији дословце стоје исте ове речи: *...et regnavit Josias filius eius pro eo.*⁷³⁶ Први део реченице, *genuit filios et filias*, налази се у Књизи Постања на више места: *Et vixit Iared, postquam genuit Henoch, octingentis annis, et genuit filios et filias*, и *Et ambulavit Henoch cum Deo, et vixit, postquam genuit Mathusalam, trecentis annis, et genuit filios et filias.*⁷³⁷ Када се овим примерима дода већ помињана подударност од 40 година трајања владавине краља Давида и краља Светоплека, намеће се сигуран закључак да су Књиге о Краљевима, поред Књиге Постања, највећим делом инспирисале нашег писца да опише владаре који нису постојали, а које је он, како би сачинио уверљиво дело, морао да измисли. Унакрсно коришћење података из различитих поглавља Библије одаје доброг познаваоца Светог писма.

Само име Владислав довољно је раширено по словенском свету, па стога нема потребе за домишљањем који би историјски владар ово могао да буде. Шишић је помишљао на хрватског кнеза Владислава (821 – око 835) који је владао после кнеза Борне (умро 821).⁷³⁸ Овај закључак је неприхватљив будући да Владислава познаје само Ајнхард, па би онда наш писац одатле могао да дозна и нешто више о догађајима из тог времена (нпр. борбе Људевита Посавског против Франака и њиховог вазала Борне) и вероватно их радо искористио за своје дело – што он није учинио. Стога, дакле, име овог Дукљаниновог владара преузето је из општег словенског вокабулара личних имена. Занимљиво је оно Стефан (тј. Стипан), како стоји у ХР, што само показује да је писац познавао исправе хрватских владара на основу којих је могао да сазна да су носили и име Стефан испред народног имена – нпр. Стефан Држислав,

⁷³² *GRS I*, 64.8 – 11.

⁷³³ *Краљеви*, 1, XXII, 43

⁷³⁴ *Orderici Vitalis Historiae Ecclesiasticae libri tredecim I - III*, ed. A. le Prevost, Parisiis 1838 – 1845, I, 165 (= *Orderici Historiae*).

⁷³⁵ *GRS I*, 64.12 – 15.

⁷³⁶ *Краљеви*, 2, XIV, 16; 2, XV, 7; 2, XVI, 20; 2, XXI, 26, итд. Оваквих примера има на десетине у Библији.

⁷³⁷ *Постање*, V, 19; V, 22; V, 30, итд.

Стефан Суриња. Не верујемо да је овде сачуван било какав траг народне традиције. Није на одмет поменути и један уговор српског краља Стефана Владислава са Сплитом од 23. јуна 1237. године, сачуван у познијем препису ученог Трогиранина Ивана Лучића, који почиње: *Ja Stipan Vladislau...* У потпису ове повеље сачувано је име владара и део владарске титуле, у којој се разабире: *Gospodin Stephen Vladislau...Dioclisi*, дакле, између осталог и краљ Дукље (тј. *диоклијски*).⁷³⁹ У уводном делу повеље, иако је слабо преписано, разабире се да је пуна титула била *краљ свих рашких земаља и диоклитских (краљ всѣхъ рашкихъ земль и диоклитскихъ)*.⁷⁴⁰ Ову, или неку другу сличну повељу могао је у Сплиту да види и искористи и наш писац. Тиме би се изненадна појава необично тачног владарског имена, Стефан Владислав (тј. Стипан), лако објаснила, јер претходни владари, макар по именима судећи – Светоплек, Светолик – измишљени су. Такође би писац у титулатури овог српског владара могао да уочи и стару државно-правну везу између Дукље и Рашке. Из тог разлога мислимо да је Стипан Владислав заправо историјски српски краљ Стефан Владислав (1234 – 1243), само што га је писац сместио у магловито доба раног средњег века.

Поглавље XI

Ово поглавље у све три редакције углавном је сагласно. Владислав је владао после очеве смрти, али је одступио од правичног пута свога оца. Стога, када се једном приликом нашао у лову, упао је у јаму и према божјем суду, умро.⁷⁴¹ ХЛ и ХР смрт краља Владислава описују мало подробније – *И тако ловећи с одлуком божјом движе се звир, за ком отиде и нанесе га коњ на једну јаму и у њу упаде, изби се и изеше га мртва*⁷⁴² – док ГРС само кратко каже да је, отишавши једног дана у лов, према божјем суду упао у јаму и погинуо.⁷⁴³ Нема потребе размишљати да је преводилац ХР глосирао оригинални текст, већ је сам писац у првобитној верзији ово поглавље написао нешто подробније, док га је у коначној редакцији скратио. Занимљиво је да се, као и у случају две верзије Остроилове погибије, у првобитној

⁷³⁸ Шишић, *Летопис*, 434.

⁷³⁹ Динић, *Три повеље*, 71.

⁷⁴⁰ Динић, *Три повеље*, 71, нап. 2.

⁷⁴¹ *GRS I*, 64.20 – 66.9; 64а.20 – 66а.9; Шишић, *Летопис*, 401 – 402.

⁷⁴² *GRS I*, 66а.4 – 9.

⁷⁴³ *GRS I*, 64.1 – 9.

редакцији изричито помиње коњ, док у коначној редакцији коња нема. У овом поглављу овај образац се понавља. Такође, може се приметити да је у ХР писац исувише оптерећен симболиком – па тако наводи да су мртво краљево тело изјеле звери, као и да је пао са коња – демонске силе. Ове реченице, које садрже заправо праведни гнев Бога против краља који не корача стазом праведника, изостављене су у ГРС са лакоћом која упућује на закључак да их је писац и први пут написао само да би нечим занимљивим попунио излагање. Наиме, Владиславу нису била приписана никаква посебна зла дела – само општа библијска фраза да је одступио од очевог пута – па тако је и писац, вероватно, осетивши овај део текста као сувишан, одлучио да уклони гнев Бога из приповести.

Подужа почетна реченица овог поглавља у ГРС: *qui fortis* (тј. Владислав) *extitit viribus, oblitus est Domini Dei sui et declinavit a via patrum suorum, non recte ambulavit coram Domino, sed coinquinavit se multis immunditiis,*⁷⁴⁴ дословце је шира парафраза из Библије: *Et fecit malum coram Domino, iuxta omnia quae feceret pater eius.*⁷⁴⁵ Такође, узор је и следећи пасус из Библије: *Et relinquere filios suos incircumcisos et coinquinari animas eorum in omnibus inmundis et abominationibus ita ut obliviscerentur legem et inmutarent omnes iustificationes Dei.*⁷⁴⁶ Најзад, читаво ово поглавље о Владиславу, који је заборавио на Бога (*oblitus est Domini Dei*) надахнуто је речима из Пете књиге Мојсијеве: *sin autem oblitus Domini Dei tui secutus fueris alienos deos coluerisque illos et adoraveris ecce nunc praedico tibi quod omnino dispereas.*⁷⁴⁷ Ово библијско предвиђање погибије владара који није следио божји пут, претходи самом крају овог поглавља ХР/ГРС, када је краљ ловећи упао у јаму и погинуо. Писац је изгледа био надахнут кратким одељком из књиге пророка Јеремије: *Pavor et fovea et laqueus super te, o habitator Moab ait Dominus.*⁷⁴⁸ Једна хроника из Велса, настала крајем XIII века, али која садржи преписе ранијих рукописа, на сличан начин описује смрт Виљема Руфа, незаконитог сина Виљема Освајача: *Interfectus est rex Willielmus Junior vocatus Rufus filius Willielmi Bastard in quadam forseta cum iret venatum anno regni sui XIII vitae XLII.*⁷⁴⁹

⁷⁴⁴ GRS I, 64.21 – 66.1

⁷⁴⁵ Краљеви, 2, XXIV, 9.

⁷⁴⁶ Макабејци, 1, I, 51.

⁷⁴⁷ Мојсије, 5, VIII, 19.

⁷⁴⁸ Јеремија, XLVIII, 43.

⁷⁴⁹ *Chronicle of the Thirteenth Century*, Archaeologia Cambrensis 8 (1862) 273. Судећи према претходној висти: *Antiochia a Christianis capta est et incepit ordo Cisterciensis*, изгледа да је ово била цистерцитска хроника. Овај закључак појачава и наредна вест: *Domus Clarevallis fundata est.*

Матеј Париски такође описује веома занимљиву незгоду коју је у лову доживео извесни грађанин из Венеције, Витал, *...venatum ivit in quandam forestam vastissimam et desertam...incidit forte in foveam...a qua, cum os strictum esset et pavementum profundum et amplum, nullo modo potuit ascendere vel evadere. Invenit autem in ea, quae eodem casu in ipsam inciderant, duo crudelia animalia, leonem et unum magnum serpentem...*, иако се на крају уз помоћ случајног намерника избавио из невоље.⁷⁵⁰ Читава епизода саткана је, наравно, на основу библијских мотива.

Поглавље XII

ХЛ и ХР сагласно наводе да је после смрти Владислава владао његов брат Полислав.⁷⁵¹ У ГРС његово име је Томислав.⁷⁵² У његово време владао је угарски краљ Атила⁷⁵³ (у ХЛ, Панонски краљ Атила),⁷⁵⁴ са којим је Полислав ратовао и увек га побеђивао. Према ГРС име овог владара је Томислав и владао је 13 година, док је према ХР и ХЛ владао 17 година.⁷⁵⁵ Вероватно је тачнији податак из ГРС – XIII, него код ХЛ и ХР, XVII. Најзад, могао је аутор ГРС у коначој редакцији да својевољно промени године владавине овог владара, јер је ионако измишљена личност.

Према ХР и ХЛ Полислав је имао једну кћер (прворођену) и два сина.⁷⁵⁶ У ГРС само се помиње да је имао синове и кћери.⁷⁵⁷ Пажња писца приликом писања прве верзије његовог дела била је усмерена на што прецизније навођење података о владавини и породици краљева о којима пише, док у коначној редакцији, већ због тога што је проширио своје дело и увео читав низ нових владара, о овим појединостима он није водио толико рачуна. Наиме, у краткој, првобитној редакцији, шири описи били су неопходни да би се добио колико-толико дужи текст на основу веома мршаваг изворног материјала, док је у коначној редакцији, додавањем нових поглавља, писац могао да скрати делове текста првобитне

⁷⁵⁰ *Appendix ad Rogeri de Wendover Flores historiarum: in qua lectionum varietas additionesque, quibus Chronicon istud ampliavit et instruxit Matthaues Parisiensis*, London 1844, 129 – 130.

⁷⁵¹ *GRS I*, 66a.11 – 13; Шишић, *Летопис*, 402.

⁷⁵² *GRS I*, 66.12, 18, 22.

⁷⁵³ *GRS I*, 66.14 – 16; 66a.14 – 16.

⁷⁵⁴ Шишић, *Летопис*, 402.

⁷⁵⁵ *GRS I*, 66a.23 – 24; 68a.1 – 4; Шишић, *Летопис*, 402.

⁷⁵⁶ *GRS I*, 66a.24 – 68a.1; Шишић, *Летопис*, 402.

⁷⁵⁷ *GRS I*, 66.21 – 23.

редакције. Такође, име Томислав није грешком Папалића постало Полислав, не само зато што се тако сачувало и код Калетића и код Марулића, већ је изгледа писац у ГРС Полислава намерно претворио у Томислава. Осим тога, на овај закључак несумњиво наводи и то што ХР доследно, чак четири пута, бележи име овог владара као Полислав, управо као и ХЛ.⁷⁵⁸

Почетак овог поглавља: *Regnavitque frater eius Thomislavus pro eo*, парафраза је из Библије: *et regnavit Joram frater eius pro eo*.⁷⁵⁹ Наставак, *qui fortis extitit viribus, sed non fuit ut frater eius*,⁷⁶⁰ само је драмски додатак, како би уметањем појединости приповедање добило на веродостојности. Као што је уобичајена библијска фраза да је краљ *vir fortis*,⁷⁶¹ тако је опис наследника краља, који није имао особине свога претходника, само приповедачки поступак како би се писање учинило што веродостојнијим, а личности, иначе измишљене, добиле макар неке особине које их међусобно разликују. Али и у овом драмском уметку одјекују библијске речи из књиге о Макабејцима: *non enim melior sum fratribus meis*.⁷⁶²

Иако је фраза *vir fortis* била посебно у употреби у римској књижевности,⁷⁶³ она је остала у употреби и током средњег века, можда најпре инспирисана Библијом, а мање античким узорима. У сваком случају наш писац је ову фразу могао да преузме из Књиге Краљева: *Erat autem Jeroboam vir fortis et potens*.⁷⁶⁴ Такав је рецимо код Роџера Вендовера, управо на основу Библије и краљ Мерсије, Етелбол, *vir fortis et potens*.⁷⁶⁵ Ова фраза, *Erat autem Jeroboam vir fortis et potens*, често је коришћена у средњовековним бревијарима.⁷⁶⁶

Полислав је у коначној редакцији постао Томислав. Ово би могло да буде и на основу тога што у поглављу IX у ГРС аутор зна имена Јована и Лава, које је, наравно, пронашао у Актима сплитских сабора, односно у ХСМ.⁷⁶⁷ Али у тим актима јавља се

⁷⁵⁸ *GRS I*, 66a.13, 14, 19, 25; Шишић, *Летопис*, 402.

⁷⁵⁹ *Краљеви*, 2, I, 17.

⁷⁶⁰ *GRS I*, 66.11 – 14.

⁷⁶¹ *Краљеви*, 1, XI, 28: *erat autem Hieroboam vir fortis et potens*; Макабејци I, II, 66: *et Iudas Macchabeus fortis viribus a iuventute sua*.

⁷⁶² *Макабејци*, 1, XIII, 5.

⁷⁶³ Фраза *vir fortis et iustus* била је честа у римској књижевности; упор. T. Kanson, *A Natural History of Latin*, Oxford 2004, 17.

⁷⁶⁴ *Краљеви*, 1, XI, 28.

⁷⁶⁵ *Flores historiarum I*, 212.

⁷⁶⁶ *Breviarium Corisopitense*, Paris 1835, 254; *Breviarium Virdunense*, Virduni 1826; *Breviarium Romanum*, Roma 1872, 242, итд.

⁷⁶⁷ Већ је, Ђоровић, *Scripta minora*, 82 – 83, помишљао је да је Поп Дукљанин познавао Акта сплитских сабора.

управо и име краља Томислава. Како у Сплиту није могао да користи ова имена, јер би се онда знало да пише о сплитским саборима, а не о некаквом давном Сабору на Ливањском пољу, у првобитној верзији свога дела он Томислављево име није могао да искористи, али је зато у Дукљи, сасвим извесно, то могао. Стога, Томислав из ГРС би требало да је истоветан са Томиславом, хрватским владарем X века (до отприлике 935), за чије владавине су Угари већ присутни у Панонији (од 896), тако да у овом поглављу можда и има трагова народног предања у којем се помињало војевање краља Томислава са Угарима. На народно предање упућује и име Атиле, хунског краља из средине V века, који и хронолошки не може да буде савременик хрватског краља Томислава. Тома Архиђакон Хуне посматра као претходнике Угара, *prius uocabantur Hunni, postea sunt Hungari nuncupati. Ante ipsa tempora dux Attila ferocissimus persecutor christianorum, de predicta regione dicitur fuisse egressus.*⁷⁶⁸ Чини се да је писац овде искористио своје познавање Томиног текста, јер и Тома, непосредно пре него што помиње Атилу, Хуне и Угаре, наводи Томислава као савременика сплитског архиепископа Јована.⁷⁶⁹

Карактеристике и врлине Полислава (Томислава) такође су парафраза или непосредно коришћење библијских фраза. Оно: *Rex autem Thomislavus fortis iuvenis et robustus bellator,*⁷⁷⁰ речи су Саулове упућене Давиду у вези с Голијатом: ***hic autem vir bellator est ab adolescentia sua.***⁷⁷¹ А оне пишчеве речи да је Полислав (Томислав) многе ратове водио са Атилом и увек био победник,⁷⁷² опет су фраза из Библије, када Бог каже Давиду: *Multam sanguinem effudisti, et plurima bella bellasti.*⁷⁷³ Подразумева се – Давид је – баш као и Полислав (Томислав) – увек био победник.

Око фразе ***hic autem vir bellator est ab adolescentia sua*** требало би се нешто више задржати, јер је она у средњем веку постала веома омиљена од времена Бернарда од Клервоа, оснивача цистерцитског реда, који је у једном писму, говорећи о Петру Абелару, своме великом противнику, и одбијајући да се састане са њим, написао: *Abnuī, tum quia puer sum, et ille vir bellator ab adolescentia,* управо према поменутом библијском наводу у вези с Давидом и Голијатом.⁷⁷⁴

⁷⁶⁸ HS, 56.9 – 11.

⁷⁶⁹ HS, 52.17 – 54.1.

⁷⁷⁰ GRS I, 66.17 – 119.

⁷⁷¹ Самуило, 1, XVII, 33.

⁷⁷² GRS I, 66.19 – 21; 66a.19 – 24.

⁷⁷³ Дневници, 1, XXII, 8.

⁷⁷⁴ *Epistolae S. Bernardi Opera*, PL 182, col. 355.

Можда на овом месту наш писац одаје да припада цистерцитском реду или да је макар познавао списе св. Бернарда.

Међутим, ако овај цитат из писма Бернарда од Клервоа тек може да буде слабашиан путоказ, дотле су *Gesta Romanorum* изгледа била добро позната Попу Дукљанину. Сама *Gesta Romanorum* настајала су у Европи у монашким заједницама и представљала су збирку проповеди и дидактичких прича. Први пут су се изгледа јавила у Немачкој, а одатле се проширила и постала веома популарна по читавој Европи до истека XIII века, да би на крају, око 1342. године, била редигована и у Енглеској. Овим проповедима највише се су користили доминиканци и фрањевци.⁷⁷⁵ Управо у једној од прича забележених у *Gesta Romanorum*, о двојици витезова, Гвиду и Тиријусу, који одлазе из своје земље да би се борили против пагана, један у Дакију, а други у Свету земљу, појављује се она фраза из ГРС која се односи на Томислава: *plurima bella cum eo commisit et semper eum in fugam convertit.*⁷⁷⁶ У *Gesta Romanorum: Guido plurima bella commisit et in omni bello victoriam obtinuit.* И за другог јунака, Тиријуса, који је ратовао у Дакији, каже се готово истоветно: *Tyrius vero similiter omnes infideles de regno Daciae expulit, multa bella commisit et victoriam obtinuit.*⁷⁷⁷ За Дакију има још једна појединост. Наиме, краљ те земље је био хришћанин, а саму земљу покорили су пагани. Из тог разлога један од јунака остаје да помогне хришћанском владару. У ГРС Угари су очигледно пагани, а Томислав је хришћанин.

Завршетак овог поглавља *Genuitque Thomislavus rex filios et filias et XIII anno regni sui mortuus est,*⁷⁷⁸ сасвим је преузет из Библије из Књиге Постања: *...et genuit filios et filias.*⁷⁷⁹

Дакле, за краља Томислава писац је знао на основу Томе Архиђакона и на основу аката сплитских сабора (ХС и ХСМ). На основу Томе Архиђакона знао је за Атилу, Хуне и Угаре. Познавао је и *Gesta Romanorum*, одакле је црпео додатну инспирацију за своје измишљене владаре и њихова дела. То је све што је заиста знао – све остало из овог поглавља пуке су фразе и парафразе из Библије и то из Књиге Постања, Књиге Краљева и Самуила. Тако и ово поглавље говори много о ауторовом поступку – коришћење по

⁷⁷⁵ О *Gesta Romanorum* уопштено, V. B. Richmond, *The Legend of Guy of Warwick*, New York – London 1996, 61; W. Spalding, *The History of English Literature*, New York 1853, 55 – 57.

⁷⁷⁶ *GRS I*, 66.19 – 21.

⁷⁷⁷ *Gesta Romanorum*, 284 – 285.

⁷⁷⁸ *GRS I*, 66.21 – 24.

⁷⁷⁹ *Постање*, 1, V, 19; 22; 26; 30, итд.

неког податка из извора – ма које врсте – да ли дипломатичког или наративног – допуњено с наводима и општим местима из Библије, односно описом библијских владара.

Поглавље XIII

У овом поглављу говори се о владавини Полислављевог сина Себеслава, кога су, према ХЛ и ХР напали Готи. Нападаци су опсели Скадар, али су били поражени. У међувремену, пошто је чуо да су Готи напали Себеслава, угарски краљ Атила опсео је његову престоницу (*приде на његов град*). На вест да је Себеслав поразио Готе, Атила се повукао претходно спаливши град. Доцније је град поново изграђен и насељен, а Себеслав је добио два сина, Разбивоја и Владимира. Умро је у 24. години владавине.⁷⁸⁰

ХР и ХЛ доследно нападаче зову Готима, док у ГРС доследно пише Грци.⁷⁸¹ У све три верзије град који је нападнут је Скадар (*Scodarim, Scutari, Скудар, Schodram*).⁷⁸² У ХЛ и ХР име старијег Себеслављевог сина различито је забележено. У ХР он је Разбивој, исто као и у ГРС,⁷⁸³ док је у ХЛ он Миливој.⁷⁸⁴ Такође, само ГРС изричито наводи да су двојица Себеслављевих синова били близанци (*gemini*),⁷⁸⁵ док ХЛ и ХР сматрају Разбивоја (Миливоја) старијим.⁷⁸⁶ Будући да Калетићев препис одговара ГРС у погледу имена старијег сина – Разбивој, мора се помишљати да је Миливој у ХЛ Марулићева грешка у преписивању. У ГРС постоји и додатно објашњење да Разбивој *Latine dicitur ruina gentis*.⁷⁸⁷ У ГРС је назначено да су у питању близанци, али исто тако се зна који је од њих двојице прворођени, односно старији. Ово није случајно нити је настало грешком преписивача. Ово је интервенција самога аутора, јер у наредном поглављу у ГРС такође стоји да су Разбивој и Владимир близанци, док у ХР остаје доследно да је Разбивој старији (*И син старији пријамши на мисто оца свога господство...*). Наиме, на овом месту може да се примети са колико пажње је писац редиговао своју коначну редакцију. Желео је, наиме, не само да још

⁷⁸⁰ *GRS I*, 68a.6 – 70a.16.

⁷⁸¹ *GRS I*, 68.11 – 12, 16.

⁷⁸² *GRS I*, 68.12; 68a.12; Шишић, *Летопис*, 402.

⁷⁸³ *GRS I*, 70.12 – 13; 70a.12 – 14.

⁷⁸⁴ Шишић, *Летопис*, 403.

⁷⁸⁵ *GRS I*, 70.12.

⁷⁸⁶ *GRS I*, 70a.21 – 22; Шишић, *Летопис*, 403.

⁷⁸⁷ *GRS I*, 70.14 – 15.

више своје дело усагласи са Библијом, како ће се показати у наредном примеру, већ да управо на овом месту истакне неке сасвим световне и политичке ствари које су му биле важне и које су суштински чиниле идеју самог ГРС.

Тако у Књизи Постања Бог говори Ребеки, жени Исаковој: *duae gentes in utero tuo sunt et duo populi ex ventre tuo dividuntur populusque populum superabit et maior minori serviet.*⁷⁸⁸ А затим, када су се деца рађала: *qui primus egressus est rufus erat et totus in morem pellis hispidus vocatumque est nomen eius Esau.*⁷⁸⁹ Управо су ова два одломка из Библије послужила као узор писцу, јер у наредном поглављу он, следећи овај библијски концепт о два народа и близанцима који их предводе, развија своју тезу да Разбивој влада Приморјем, а Владимир Србијом. Управо потомци млађег, Владимира, наставаљају да владају тобоже овим територијама, како би се испуниле горе цитиране библијске речи: *et maior serviet minori*. Веза између Библије и овог дела ГРС у којем се појашњава име Разбивоја, више је него очигледна, јер је први Ребекин близанац био црвен, као руно рутава и зато је назван Исав. Тако је и пандан овоме објашњење имена Разбивој, *ruina gentis*. Отуда, писац је већ о првобитној верзији свога дела имао веома јасан политички циљ којим је из неког разлога желео да Хрватску и Србију прикаже као једну државу и под јединственом (хрватском) династијом од најстаријих времена.

Поставља се питање да ли је Папалић грешком Грке претворио у Готе, или је сам аутор у првобитној верзији заиста мислио на Готе? Помен Скадра, који је близу византијских поседа, односно теми Драч, говори у прилог томе да је аутор мислио на Грке, а не на Готе. Отуда би се појава Гота под Скадром у ХР и ХЛ могла тумачити као Папалићеву грешку у преписивању. Међутим, у претходним поглављима, Готи се помињу у Превалисусу, односно у Дукљи, па би се могло помишљати да је у првобитној верзији писац заиста мислио на Готе, како би одржао континуитет свог излагања (јер их је већ помињао у Дукљи раније), а да је у коначној редакцији Готе заменио Грцима – јер је писао у Дукљи у којој је сигурно постојала традиција, писана или усмена, да су Дукљани ратовали са Грцима (тј. Византијом). У том случају, ово би била само додатна потврда да су догађаји измишљени, а радња прилагођавана средини у којој је писац стварао. Зато не треба истрајавати на томе да су Готи доспели у ХР и ХЛ као последица грешке преписивача, већ да је сам аутор био тај који је у првобитној верзији написао да су

⁷⁸⁸ Постање, XXV, 23.

⁷⁸⁹ Постање, XXV, 25.

противници Готи, а у коначној редакцији Грци. Овако лаку замену могао је да начини већ и због сличности имена Скрадин и Скадар, посебно у латинском језику, односно хомофоније између ова два имена.⁷⁹⁰

Помен хунског владара из V века, Атиле, као угарског краља, није необичан у средњем веку. Већ најстарије млетачке хронике из XI века Атилу називају *rex Hungarorum*.⁷⁹¹ Шишић је сматрао име Атиле доцнијом глосом, а читаво поглавље тумачио као догађаје и неко мутно сећање из времена Арпада.⁷⁹² О овоме је већ било речи при анализи претходног поглавља.

Угарско освајање Себеслављеве престонице такође је без икаквог значаја. Прво, име града се нигде не спомиње, а та опсада се и не спомиње у ГРС. Друго, после потискивања Угара Себеслављева престоница је поново изграђена и насељена. Поново не дознајемо име града. Догађај се није ни десио, јер је измишљен како би се нечим занимљивим и драматичним попунило излагање. Ипак, несумњиво је писац имао испред себе неки запис који му је омогућио да на овај начин опише сукоб Угара и Словена. Тај извор није тешко открити, јер се аутор њиме већ користио. У питању је угарски Аноним. Овај угарски писац каже: *Bulsuu Lelu et Botond hinc egressi, siluam que dicitur Peturgoz descendentes, iuxta fluuium Culpe castra metati sunt. Et transito fluuiio illo usque ad fluuium Zoua peruenerunt, et transito Zoua, castrum Zabrag ceperunt. Et hinc equitantes castrum Posaga et castrum Ulcou ceperunt. Et hinc egressi Danubium in portu Greci transnauigantes, in curiam ducis Arpad peruenerunt*.⁷⁹³ Анонимово излагање је, наравно, потпуно збркано и хронолошки нејасно. У претходном поглављу он говори о освајању Сплита и потчињавању Хрватске, али и Рашке и заробљавању тамошњег жупана (*et ex hinc egressi terram Racy subiugauerunt, et ducem eius captum diu ferro ligatum tenuerunt*).⁷⁹⁴ У ова два поглавља говори се и о сукобу са Грцима, Бугарима и војводом Саланом. Другим речима ово обиље конфузних података, наш писац је могао да искористи за конструкцију своје нарације о сукобу Себеслава са Угарима.

⁷⁹⁰ Згодно је поменути Симона де Кезу и његову етимологију за Шпанију. Наиме, овај писац сматра да је Шпанија име добила по хунској војној титули, која је у Симоново време гласила ишпан (мађ. *ispán*): *...qui Hunorum lingua spani vocabantur, ex quorum nominibus tota Hispania postmodum est vocata*; упор. *Simon*, 50.

⁷⁹¹ *La cronaca veneziana del Diacono Giovanni*, Cronache Veneziane antichissime, ed. G. Monticolo, Roma 1890, 48 (= *Diacono*): *Atila Unorum rege*.

⁷⁹² Шишић, *Летопис*, 435.

⁷⁹³ *Anon. Belae regis*, 38.

⁷⁹⁴ *Anon. Belae regis*, 37.

Угарски Аноним помиње неколико градова које су Угари заузели: Загреб, Пожегу и Вуку. Ту су и познати хидроними: Сава, Купа и Дунав. Помиње и Петрову гору (*Peturgoz*). Арпад је такође поменут, а писац га је већ раније заменио са Атилом. Тако је опис ових бојева Угара и Словена највероватније прерада текста угарског Анонима. Свакако, ово опет показује да је писац стварао у XIII веку. Будући да је користио *Gesta Romanorum*, може се поново нагласити да је стварао у другој половини, односно на самом истеку XIII века.

Поглавље XIV

У ХЛ и ХР наводи се да су после смрти Себеслава, његови синови разделили земљу. Старији, Разбивој, дао је брату горњу страну, Загорје, што се зове Сурбијом (Србија), која је од Дунава и до Бугара, тј. до Пауњег поља, *желисис*, док је себи одредио приморско краљевство. Млађи, Владимир, оженио је кћер угарског краља, а затим су браћа утврдила постојан мир са Угарима. Разбивој је владао 12 година, и пошто је умро без наследника, Владимир преузме и његово краљевство. У двадесетој години владавине је умро, односно у осмој години откако је преузео Приморско краљевство.⁷⁹⁵

ГРС одступа од ХЛ и ХР у неколико појединости. Прво, поново се наводи да су браћа били близанци;⁷⁹⁶ друго, не спомињу се подробно границе Загорског краљевства – нема Дунава, Бугара и Пауњег поља.⁷⁹⁷ Најзад, према ГРС Разбивој је владао седам година,⁷⁹⁸ док је према ХЛ и ХР владао 12. Овде је највероватније дошло до грешке у преписивању – VII и XII, вероватно Папалићевом омашком. Међутим, ове године ионако не значе много, јер читаво поглавље је измишљена прича на основу неких мотива који су писцу били познати.

На основу помена Пауњег поља и Бугара, Шишић је мислио да је у питању доцнија глоса, јер су Бугари у време Асеновића владали на простору до Пауњег поља (Иван Асен II, 1218 – 1241).⁷⁹⁹ Свакако, будући да је био убеђен да је спис настао пре истека XII века, Шишић је био присиљен да ово место прогласи за доцнију

⁷⁹⁵ *GRS I*, 70a.19 – 72a.15; Шишић, *Летопис*, 403 – 404.

⁷⁹⁶ *GRS I*, 70.21.

⁷⁹⁷ *GRS I*, 70.22 – 24.

⁷⁹⁸ *GRS I*, 72.3 – 5.

⁷⁹⁹ Шишић, *Летопис*, 436 – 437.

глосу. Међутим, читаво ово поглавље садржи веома занимљиве податке преко којих не треба прећи тако олако, а најмање тако што ће се прогласити за доцнији припис. Подела Србије на Загорје и Приморје, није била могућа пре Стефана Немање, који је Дукљу (Приморје) потчинио тек 1185. године.⁸⁰⁰ Од тог времена тек и Пауње поље улази у састав Србије (крај око Урошевца). То је место близу села Пантина код кога је Немања поразио Тихомира, Мирослава и Страцимира око 1168. године, када су браћа уз помоћ Византије и најамничких одреда из Цариграда покушали да уклоне Немању са положаја великог жупана. Оно *желисис*⁸⁰¹ би могло да буде искварено од Жеглигово (онкрај Куманова), дакле опет место на граници Бугарске и Србије, односно Србије и Византије до 1283/1284. године.⁸⁰²

Једини податак из овог поглавља који би могао да буде заснован на каквом историјском извору јесте помен женидбе Владимира и кћерке угарског краља, а затим и чврст мир који је склопљен између Угара и Словена. Познато је да је српски велики жупан Урош I удао своју кћер Јелену за угарског престолонаследника Слепог Белу. Она ће доцније заиста постати угарска краљица, а њен брат Белош васпитач и тотор малолетног Јелениног и Белиног сина, будућег угарског краља Гезе II (1141 – 1162).⁸⁰³ У то време заиста је био постојан мир између Угара и Срба. И не само мир, већ је управо ослањајући се на Угарску српски велики жупан Урош II најмање два пута покушавао да се одметне од Византије.⁸⁰⁴

Други владарски брак којим су Срби и Угари ступили у ближе везе, јесте онај између Каталине, унучке угарског краља Беле IV (1235 – 1270), и Драгутина, који је склопљен знатно касније, па га у овом контексту не треба ни испитивати.⁸⁰⁵ Уколико је Поп Дукљанин писао крајем XIII века, могао је да сазна о постојању оба

⁸⁰⁰ О ширењу српске државе под Немањом, уопштено, *ИСН I*, 261 – 262.

⁸⁰¹ *GRS I*, 72a.3.

⁸⁰² У Хроници грофа Ђорђа Бранковића, писаној почетком XVIII века, топоним Жеглигово је у Пејачевићевом латинском преводу транскрибован као *Segligovo*; упор. *Chronica Serbica despotae Georgii Branković*, ed. I. Kukuljević-Sakcinski, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 2 (1854) 12.

⁸⁰³ О овим жендибеним везама српског и угарског двора у XII веку, видети: Ј. Калић, *Жупан Белош*, ЗРВИ 36 (1997) 63 – 81; *Idem*, *Кнегиња Марија*, *Зограф* 17 (1986) 21 – 35; *Idem*, *Рашки велики жупан Урош II*, ЗРВИ 12 (1970) 21 – 38 (= Калић, *Урош II*); Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, Београд 2006, 130 – 131 (= Живковић, *Портрети*).

⁸⁰⁴ Калић, *Урош II*, 21 – 38; Живковић, *Портрети*, 133 – 139.

⁸⁰⁵ *ИСН I*, 352.

ова брака и да их искористи за опис ранијих политичких догађаја. Чини се, ипак, да је овај брак у ГРС само пишчева конструкција, како би се две династије повезале, јер у наставку реченице само се каже опет библијском фразом: *qui accepit uxorem, filiam regis Hungarorum, genuitque ex ea filios et filias*,⁸⁰⁶ управо како је забележено у Тобијиној књизи: *accepit uxorem Annam ex tribu sua genuitque ex ea filium nomen suum inponens ei*.⁸⁰⁷ Варијанта *filios et filias*, без навођења имена деце, како је већ напоменуто, такође је из Библије.⁸⁰⁸ Дакле, упадљиво је да нема имена деце, већ само уобичајена библијска фраза. Другим речима, овај брак је конструкција писца, а могао је бити осмишљен на основу узора брака између Драгутина и унуке угарског краља Беле IV, Каталине. Када се погледа у целини намена и идеја првобитног списка (ЈР/ХР), који се завршава тако што угарски владар заузима читаву Хрватску, онда се намеће закључак да је писац од самог почетка имао јасну намеру како ће да пише и које ће елементе унети у своје приповедање да би се догађаји довели у склад. Ово поглавље, једноставно, било је згодно место где је могао да начини, политички безболну везу, између угарске и хрватске династије.

Подела Србије на Загорје и Приморје сачувана је у ХЛ, ХР и ГРС, тако да је немогуће да је у питању доцнија глоса. Писац XII века овакву поделу није могао да познаје, јер је **није било** пре самог истека XII века, када је Вукан, као најстарији Немањин син добио на управу Дукљу, а Стефан Немањић владао Србијом, док је Босном управљао, из извора добро познат, бан Кулин. Тако ово поглавље представља сигуран доказ да писац није могао да напише своје дело пре истека XII века, јер је тешко замислити да је неко средином XII века могао да предвиди будући политички развој јужнословенских држава. С друге стране, помен Бугара, који су своју државу обновили око 1185. године, и Пауњег Поља као границе Србије, поново смештају време писања ГРС најраније у прву половину XIII века. Уколико је писао првобитни спис у Сплиту, онда су и границе Србије које је навео потекле из неког документа који је имао на располагању, а који може да се односи искључиво на време владавине било Стефана Немањића (1196 – 1227), Радослава (1227 – 1234), Владислава (1234 – 1243) или Уроша I (1243 – 1276) – управо због помена Пауњег Поља, односно Жеглигова (*желисис*). Доцније,

⁸⁰⁶ *GRS I*, 70.24 – 72.1.

⁸⁰⁷ *Тобија*, I, 9.

⁸⁰⁸ *Постање*, V, 4; V, 7; V, 10; V, 13; V, 16, итд.

када је писао коначну редакцију свога дела у Бару, писцу је постало познато да границе Србије прелазе преко Пауњег Поља и Жеглигова, па се стога одлучио да ово изостави. Сви ови елементи указују на другу половину XIII века као доба када је Поп Дукљанин писао ГРС.

Овакав поступак писца одаје несумњиво да је у Сплиту постојала архивска грађа која се, највероватније, тицала трговинских односа Сплита и Србије и међу којом је наш писац пронашао и топониме које је уврстио у свој спис. Такав један трговачки уговор морао је бити веома сличан оном који је бугарски цар Асен II закључио са Дубровчанима и у којем се каже до којих међа Дубровчани могу да продају и купују робу: ...или дв Бѣдѣин или Бранѣчѣва и Бѣлграда двидѣтѣ, или дв Трѣнѣва и по всемоу Загѣриоу... (и)л(и) дв (П)рѣслав(а) или Карѣоуѣнѣскѣ хѣрѣ придѣтѣ, или Крѣиѣстѣи хѣрѣ или Бѣроуѣс(тѣ)и или вѣ Дринѣ и в Дѣмѣт или в Скѣпѣскѣ хѣрѣ или Прилѣ(п)скѣ или в Дѣвѣлскѣ хѣрѣ или в зѣма Ярѣванскѣ или в Бѣлоуѣ идѣтѣ...⁸⁰⁹ Бугарски владар дословце је означио међе своје земље наводећи најзначајније градове на границама. Тако би слично било и у претпостављеном српско-сплитском трговачком уговору. Како су међе Србије проширене јужно од Куманова, према Скопљу, укључујући и само Скопље, веома кратко – најкасније до 1261. године – овај претпостављени уговор је могао настати најкасније до 1283. године, када су Драгутин и Милутин поново померили јужније српску границу. Уколико је овај српско-сплитски трговински уговор постојао, онда је он највероватније могао бити склопљен 1252. или 1253. године, када је Урош I ратовао са Дубровником и када је Сплит могао у Србији да стекне неке трговинске повластице на рачун Дубровника. Сама српска граница код Жеглигова требало би да је према Никејском царству успостављена око 1246. године.⁸¹⁰ У сваком случају помен Пауњег Поља и Жеглигова, као најјужнијих области Србије, посматран као архивски податак из српско-сплитског трговинског уговора, највероватније потиче из раздобља 1247 – 1253. године. Вероватно је и српско проширење на том правцу довело до сукоба са бугарским царем Михаилом Асеном 1254. године, када су бугарски одреди продрли све до Лима, али није познато да је дошло до било какве промене граница.⁸¹¹

⁸⁰⁹ *CD III*, N° 296 (око 1230).

⁸¹⁰ *ИСН I*, 343.

⁸¹¹ *ИСН I*, 348 – 349.

Поглавље XV

ХЛ и ХР наводе да је после смрти Владимира, власт преузео његов син Хранимир, који је сјединио краљевство (Загорје и Приморје). Његову власт нису трпели Доњи Хрвати и одметнуше се од њега. Тада краљ скупи војску из *истринске земље* и горње Босне (ХР), односно *Macedoniae, Epiri Mysiaque superioris* (ХЛ), и пође на Доњу Хрватску. Затим је дошло до борбе на Ливањском пољу током које је погинуо краљ Хранимир.⁸¹²

ГРС мења Доња Хрватска у Бела Хрватска (*Croatia Alba*),⁸¹³ а истринска земља је Рашка (*ex Rassa et Bosna*).⁸¹⁴ Истринска земља је, како је још претпоставио Чрнчић, а Шишић прихватио, грешком преписивача настала од Рашка,⁸¹⁵ док је *Croatia Alba* у ГРС сам аутор поправио у складу са развојем концепције и тенденције свога дела у којем је већ Горњу Далмацију заменио Црвеном Хрватском. Не треба нипошто *истринску земљу*, тј. Истру сматрати за грешку преписивача. *Istria – Rassa*, тешко могу ортографски да буду побркане. У питању је нешто сасвим друго, јер се доцније, у поглављу XX помиње како су Немци (ХР), освојили Истру,⁸¹⁶ што чува и ГРС: *venerunt Alamani et ceperunt Istriam*.⁸¹⁷ Веза између исказа у поглављу XV, да је хрватски владар прикупио војску из Истре, и онога у поглављу XX да су Немци заузели Истру, ваљда јасно сведочи да је за писца ЛР Истра била у саставу Хрватске. Како он сам нигде не каже да се Бела Хрватска протезала све до Истре, овде се састајемо са неким извором или традицијом.⁸¹⁸

Поставља се питање да ли у овом поглављу има историјских догађаја који су се заиста одиграли. Упадљиво је да су појмови: Босна, Рашка, Бела Хрватска, Ливањско поље – већ искоришћени у претходном излагању. Они су тада, како је показано, употребљени само као познати појмови како би се направила конструкција државе коју писац ствара. Како та држава никада није постојала, требало би и да су и догађаји описани у овом поглављу само

⁸¹² *GRS I*, 72a.17 – 74a.7; Шишић, *Летопис*, 404.

⁸¹³ *GRS I*, 72.19.

⁸¹⁴ *GRS I*, 72.21 – 22.

⁸¹⁵ Шишић, *Летопис*, 404, нап. 35.

⁸¹⁶ *GRS I*, 78a.1 – 2.

⁸¹⁷ *GRS I*, 76.24 – 25.

⁸¹⁸ Видети ниже коментар за поглавље XX.

производ пишчеве маште. На тај закључак наводе и три наредна, кратка поглавља, израђена потпуно по библијском концепту. Претходно би само требало скренути пажњу на један библијски цитат који би могао да буде инспирација Попу Дукљанину за ову наводну побуну: *et rebellavit contra eum servus suus Zamri dux mediae partis equitum erat...*⁸¹⁹ Дакле, против владара се буни најважнији војсковођа, заповедник половине коњице, што би у случају ГРС одговарало ономе према ХР у поглављу ХХ да се побунио краљев бан.⁸²⁰

Поглавље XVI

Ово поглавље у ХР је изостало немаром Калетића, док је текст ХЛ (дакле према Папалићевом препису) истоветан са ГРС. Наиме, после смрти Хранимира завладао је његов син Тврдослав.⁸²¹

Поглавље XVII

После смрти Тврдослава, завладао је његов синовац (*nepos*) Остривој (ХЛ, ГРС), односно у ХР Крстивој (*Cristiuoy*) – поново по свој прилици грешком Калетића. Трајање владавине Остривоја је према ХЛ и ХР 23 године, док је у ГРС 22 године. Заправо, нема разлике у навођењу година владавине, јер је код Калетића остало да је краљ умро не испунивши 23 године владавине, што је у ХЛ занемарено и остављено само 23 године. С друге стране, аутор је у ГРС само на другачији начин записао трајање владавине, 22 (пуне) године.⁸²²

Поглавље XVIII

После смрти Остривоја завладао је његов син Толимир. У ХЛ и ХР његова владавина траје 11 година. У ГРС, без навођења година владавине.⁸²³

⁸¹⁹ *Краљевци*, 1, XVI, 9.

⁸²⁰ Видети ниже коментар за поглавље ХХ.

⁸²¹ *GRS I*, 74.9 – 12; Шишић, *Летопис*, 405.

⁸²² *GRS I*, 74.14 – 18; 74а.14 – 20; Шишић, *Летопис*, 405.

⁸²³ *GRS I*, 74.22 – 25; 74а.22 – 76а.3.

Поглавља XVI – XVIII израђена су, како смо већ поменули, на основу библијских мотива. Али овај манир није био непознат другим средњовековним писцима. Тако Хенри Силгрејв (умро 1268) има истоветан поступак: *Cuhredus, qui post annos sexdecim mortuus. Arripuit post eum regnum Sigebertus, vir apud suos saevitia immanis, apud exteros ignavia infamis; unde factum est ut communi omnium odio post annum regno depulsus, et tandem in speluncam fugiens, a subulco confossus, vitam finiverit indignam. Cui succedit in regnum Kenwulfus, et post annos triginta et unum occisus est. Cujus regnum obtinuit Bertricius, et annis sexdecim regnavit; paci mage quam bello operam dedit; noverat enim amicitias componerem extraneos blande appellare, domesticos congaudere. Hic Egbertum, de regali prosapia ortum, in Franciam fugavit. In diebus istius venerunt primo Dani piratae in Angliam cum navibus tribus, et capta praeda citissime redierunt. Mortuo autem Bertrico, Egbertus in Angliam rediit, et avitam ascendit thronum, regnumque adeptus, prae caeteris omnibus regiam gloriam dilatavit et ut in sequentibus dicitur.*⁸²⁴

Хенри Силгрејв има много оваквих места у својој Хроници, поготово што он описује владаре више области Енглеске – Мерсије, Нортумбрије, западне Саксоније, Саксоније. И увек је његов поступак истоветан поступку нашег писца.⁸²⁵ Тако у глави XVII ГРС каже се да је краља Тврдослава наследио *nepos eius* Остривој, јер краљ није имао деце.⁸²⁶ У *Excerpta ex Historia Anglorum*, сачуваном у једном рукопису по прилици из 1200. године, највероватније писаном руком Хенрија од Хантингтона,⁸²⁷ наилазе се на слично: *Osredus, nepos regis praedicti, regnavit I anno, et a regno fugatus est a suis et post triennium occisus.*⁸²⁸ Хенри од Хантингтона (умро 1157) у својој *Historia Anglorum*, такође има приближно исто: *Nonus nepos eius Alfredus qui omnes partes regni in dicione sua suscepit. Decimus Edgar nepos nepotis Alfredi, rex fortis et pacificus...*⁸²⁹ Обојица писаца имају исти

⁸²⁴ *Chronicon Henrici de Silegrave*, ed. C. Hook, London 1849, 21 (= *Silegrave*).

⁸²⁵ *Sexburga vero uxor ejus regnavit post eum anno uno; Escwinus post eam regnavit annis tribus, eoque decedente; Kentwinus post eum regnavit annis novem; post quem regnavit Ceadwalla, pronepos Ceaulini.*; упор. *Silegrave*, 20. О само аутору не зна се готово ништа, али је веома извесно да је реч о опату Рамсеја (*Ramsay*) који је умро 1268. године. Презиме *Silegrave* највероватније је према месту рођења *Sulgrave* у Нортамптоншајру (*Northamptonshire*); упор. *Silegrave*, V.

⁸²⁶ *GRS I*, 74.15 – 16.

⁸²⁷ Видети напомену приређивача, *Silegrave*, VIII.

⁸²⁸ *Excerpta ex Historia Anglorum [H]*, *Silegrave*, 142.

⁸²⁹ *Henry, Archdeacon of Huntington Historia Anglorum*, ed. D. Greenway, Oxford 1996, 106 (= *Henry, Historia Anglorum*).

узор – Библију.⁸³⁰ Тако и оно: *in diebus illis laetata est omnis terra* у поглављу XVIII, у којем се говори о краљу Толимиру,⁸³¹ само је парафраза библијског *et fuit laetitia magna nimis*,⁸³² или, такође из Библије, *et laetatus est populus valde et egerunt diem illam in laetitia magna*,⁸³³ као и *fecit pacem super terram et laetatus est Israhel laetitia magna*.⁸³⁴

Али оно што побуђује пажњу, остави ли се по страни то што Хенри Силгрејв и наш писац имају Библију као узор, јесте упадљива сличност у концепцији њиховог дела. Ова карактеристична кратка поглавља о краљевима о којима обојица писаца нису заправо знали ништа више да кажу, осим да варирају библијске фразе – најчешће из Књиге о Краљевима – вероватно указују на то да постоји непосредна веза између њих двојице. У том случају наш писац би свакако стварао после последње четвртине XIII века.

Поглавље XIX

После Толимира завладао је његов син Прибислав који је починио многа злодела, тако да су се против њега побунили Босанци (ХЛ), односно великаши из Босне (ГРС), убили га и његово тело бацили у реку.⁸³⁵ У ХР нема помена Босне већ је све представљено као побуна у самој земљи.⁸³⁶ Ипак, ХЛ чува боље Папалићев препис, јер је Марулић нашао за сходно да појасни како су се против краља побунили *Mysis, qui nunc Bosnenses appellantur*.

Занимљиво је да ХР каже да се против краља *уздвигаше се земља*,⁸³⁷ док у ГРС на овом месту стоји – *magnates Bosnae*.⁸³⁸ Орбини преводи *magnates* као *baroni di Bosna*.⁸³⁹ У XIII веку израз магнати је уобичајен. Тако нпр. карактеристична фраза *magnates terrae, magnates terrae sue, magnates regni*, може се наћи у многим хроникама

⁸³⁰ Краљеви, 2, I, 17: *...et regnavit Ioram frater eius pro eo anno secundo Ioram filii Iosaphat regis Iudae non enim habebat filium.*

⁸³¹ GRS I, 74.23 – 24.

⁸³² Немија, VIII, 17.

⁸³³ Макабејци, 1, VII, 48.

⁸³⁴ Макабејци, 1, XIV, 11.

⁸³⁵ GRS I, 76.5 – 12; 76a.5 – 14; Шишић, Летопис, 405.

⁸³⁶ Видети коментар поглавља XX.

⁸³⁷ GRS I, 76a.10.

⁸³⁸ GRS I, 76.9.

⁸³⁹ Orbini, 213.

из XIII века.⁸⁴⁰ Уобичајен је овај појам за великаше и у папским писмима XIII века.⁸⁴¹ Највероватније је и у првобитној редакцији било прибележено *magnates*.

Посебно је упадљиво то што у ГРС чак тројица владара губе живот тако што их непријатељи бацају у реку. Никола Банашевић је у овом чину тражио симболику испитујући сва три случаја: Прибислава, Љутомира и Часлава. Наиме, Банашевић је веровао да су све три смрти, које су се одиграле на истоветан или сличан начин, тешко случајно подударне и да немају баш никакво симболичко значење.⁸⁴² Већ помињани Роџер Вендовер пише како је краљ Хардекнут, Данац, пошто је наследио енглеског краља Харолда (1040), наредио својим људима, пошто је крунисан, да ископају тело краља Харолда, а потом: *et in Thamesim flumen decapitatum projicerent*. Доцније је тело пронашао неки рибар,⁸⁴³ предао га Данцима у Лондону који су га сахранили на данском гробљу.⁸⁴⁴ Роџер Вендовер је ово преузео од Виљема Малмсбершког (умро 1142).⁸⁴⁵ Код Флоренција од Вурстера (*Worcester*) овај догађај је приказан са нешто више појединости – наиме, овај писац наводи и имена оних које је краљ послао да обаве овај задатак: *Godwinum comitem, Stir majorem domus, Edricum dispensatorem, Thron suum carnificem, et alio magnaе dignitatis viros misit...*⁸⁴⁶ Ипак, како је већ у ранијој анализи појединих поглавља ГРС показано, непосредан узор нашем писцу могао би да буде, поред Роџера Вендовера, Хенри Силгрејв: *Hic* (тј. Хардекнут) *siquidem consilio quorundam, Haraldı cadavere defosso, caput obtruncari jussit; et miserando mortalibus exemplo in Tamesin projici fecit.*⁸⁴⁷

Случај Харолда веома је сличан Прибислављевом. Наиме, како ГРС прецизно наводи, као и ХР, краљ је прво био убијен, а тек потом је његово тело бачено у реку (*et interfecerunt regem corpusque eius in flumen proiecerunt*).⁸⁴⁸ У оба случаја **мртво тело** краља бачено је

⁸⁴⁰ *Mailros*, 104, 116, 147; *Silegrave*, 86, 100, 105; *Chronica Johannis de Oxenedes*, ed. H. Ellis, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores*, London 1859, 40, 59, 112, 126, 131 (= *Johannis de Oxenedes*). Посебно често овај термин користи Роџер Вендовер; упор. *Flores historiarum I*, 13, 151, 160, 170, 192, 292, 312, 373, 375, 438, 511.

⁸⁴¹ Theiner, *Monumenta*, passim.

⁸⁴² Банашевић, *Летопис*, 80.

⁸⁴³ Према *Gesta Romanorum* рибар је заправо Свети дух; упор. *Gesta Romanorum*, 290.33 – 34.

⁸⁴⁴ *Flores historiarum I*, 477.

⁸⁴⁵ *Gesta regum Anglorum*, 320.

⁸⁴⁶ *Florentii Wigorniensis monachi Chronicon et Chronicis*, ed. B. Thorpe, London 1848, 194 (= *Florentii Chronicon*).

⁸⁴⁷ *Silegrave*, 66.

⁸⁴⁸ *GRS I*, 76.10 – 12; 76a.12 – 14.

у реку. Символика би морала да буде заједничка. Поставља се питање, да ли је и извор заједнички. У Библији, колико је познато, овакав случај не постоји. Одакле онда долази ова сличност?

Постоје само две могућности – или је у питању неки стари обред са ритуално-магијским садржајем, заостао још из паганских времена, или је писцу било познато дело Роџера Вендовера, будући да са његовим описом има највише сличности. Друга претпоставка је далеко извеснија, јер Роџер Вендовер пише о догађају који се **заиста** одиграо, а Флоренције од Вурстера наводи прецизно и имена учесника у овом чину, док наш писац пише о измишљеном догађају. Одсуство овог мотива у Библији и његово присуство код поменутих енглеских писаца, заправо је показатељ да је наш писац познавао једно од ових дела. Наиме, дело Виљема Малмсбершког, од кога је овај опис бацања мртвог краљевог тела у реку преузео Роџер Вендовер, било је у XIII веку веома раширено по Европи.⁸⁴⁹ Несумњиво најпознатије дело енглеске историографије XII века је *Historia regum Britanniae* Галфреда од Монмаута, које је до данас сачувано у готово 200 рукописа, од којих је 50 из XII века, а више од трећине укупног броја сачуваних рукописа је изван Енглеске, тј. на континенту.⁸⁵⁰ У контексту претходне анализе, будући да највише сличности са ГРС показују дела Роџера Вендовера и Хенрија Силгрејва, могло би се закључити да је и овај догађај који описује бацање мртвог краљевог тела у реку, преузето управо из једног од ова два списка.

Само на основу овог примера даљим дедукцијама могло би се закључити да је писац био странац који је боравио у Далмацији, а претходно живео негде у Европи где је могао да дође у додир са неком од енглеских хроника или историја, јер других трагова употребе оваквих хроника у Далмацији – нема. Постоји још један велика сличност са Виљемом Малмсбершким – а то је наслов дела. Иако ГРС нема наслов, у предговору писац каже да је књига (коју наводно преводи) *Sclavorum regum*, у којој ће бити описани сва њихова дела и ратови (*omnia gesta ac bella*).⁸⁵¹ Наслов дела Виљема Малмсбершког је управо такав: *Gesta regum Anglorum* – пандан пишчевом *Gesta regum Sclavorum*.

⁸⁴⁹ До данас су сачувана 24 рукописа Виљемове *Gesta regum Anglorum*, мимо оних рукописа за које се поуздано зна да су постојали, а данас су изгубљени; упор. Gransden, *Writing*, 179.

⁸⁵⁰ Gransden, *Writing*, 201 – 202.

⁸⁵¹ *GRS I*, 2.15 – 19.

Поглавље XX

Према ХЛ и ХР власт је наследио син краљев Цепимир,⁸⁵² односно Крепимир (ГРС);⁸⁵³ удруживши снаге са својим баном (ХР: *посла по бана свога*),⁸⁵⁴ у ГРС *una cum bano*,⁸⁵⁵ ухватио је побуњенике и све их погубио *најгором смрћу*. У ХЛ не помиње се бан.⁸⁵⁶ У овом случају бољи текст првобитног списка сачуван је у Калетићевом препису. Мавро Орбин у својој италијанској преводу има *col bano di Bosna*.⁸⁵⁷ Ипак, изгледа да писац није имао у виду босанског бана, јер оно *са својим баном* у ХР (*посла по бана свога*) и *una cum bano* у ГРС значе исто. Такође, територија Босне је у XIII веку битно различита од територије Босне у раном средњем веку. На први поглед чини се, на основу даљег излагања, да је у питању неки историјски догађај који припада најпре X веку, а бан који се помиње је хрватски бан, како следи не само на основу Калетићевог преписа – *...посла по бана свога*, већ и на основу истоветне латинске реченице у ГРС, *una cum bano*.

Овај одељак у морално-дидактичком смислу чини целину са претходним излагањем. Наиме, син свети смрт свога оца, а његове убице и непријатеље краљевства убија *најгором смрћу* (ГРС, *morteque pessima*), односно, према ХР, *злом смртију*.⁸⁵⁸ Чак и да у овом случају постоји нека историјска позадина, она је затамњена уобичајеним библијским фразама и тежњом да се покаже како они који су починили недело против краља не могу да избегну праведну казну. Овакво тумачење је, сада када је у претходним поглављима утврђено у коликој је заправо мери писац користио мотиве из Библије, неопходно и једино могуће. Ако је пошао у својој приповедању једним путем, а то је морализирање и просуђивање о историјским догађајима и њиховим учесницима на основу Библије (тачније Старог завета), онда нема потребе размишљати да би он тај свој манир у једном тренутку могао да напусти и да се окуша у неком другом приповедачком стилу. Поготово то није могао да учини у оном делу свога списка који се бави најстаријим догађајима за које није имао готово никаквих поузданих извора. Упадљиво је да

⁸⁵² GRS I, 76a.16 – 18; Шишић, *Летопис*, 405.

⁸⁵³ GRS I, 76.16.

⁸⁵⁴ GRS I, 76a.19.

⁸⁵⁵ GRS I, 76.17.

⁸⁵⁶ Шишић, *Летопис*, 405.

⁸⁵⁷ *Orbini*, 213.

⁸⁵⁸ GRS I, 76.19 – 20; 76a.22 – 23.

се код Роџера Вендовера слична фраза (*најгором смрћу*) јавља приликом описа смрти узурпатора Мезезија који је уморен управо *morte pessima*.⁸⁵⁹ Не побуђује пажњу само истоветност ове фразе, већ и читав догађај има велике сличности, јер је Мезезије претходно погубио цара Констанса II (641 – 668), оца цара Константина IV (668 – 685), а син најгором смрћу кажњава убицу – управо као што је и редослед догађаја у ГРС – побуњеници убијају оца, а син кажњава виновнике злочина.

Историјска позадина овог догађаја чини се слабо вероватном и представља само још једно истицање писца да је Босна, некада, била саставни део јединственог словенског краљевства. Колико је читава прича нелогична може се закључити и на основу тога што је још краљ Хранимир (поглавље XV) изгубио власт у Белој Хрватској (ГРС), односно у Доњој Далмацији (ХР, Доњи Хрвати). Затим следе његови наследници – Тврдослав, Остривој и Толимир, који владају изгледа опет у том истом краљевству које је њихов предак Хранимир, према писцу, изгубио погинувши у боју – да би Крепимир поново био краљ те исте Доње Далмације, као да претходно ништа није речено о побунама, збацивањима и убиствима краљева те земље. Отуда је ово само уметнута прича која је требало да докаже да је Босна тобоже била у саставу те словенске државе којом је владао краљ Доње Далмације, односно Беле Хрватске. Тобожњи злочин који је босански бан починио убиством краља Прибислава, заправо је оправдање за освајање Босне.

У наставку истог поглавља, према ХР, у то време *изидоше људи именом Нимци испод звезде и примише Истру и почеше улизовати у хрвацку земљу*.⁸⁶⁰ У ХЛ – *ferocissima Germanorum gens, a septentrionis partibus veniens, Istriam occupavit. Cumque Dalmatiae fines armis lacessere coepisset*.⁸⁶¹ Београдски рукопис ХЛ изоставља *ferocissima*,⁸⁶² а како га нема ни у Калетићевом препису, *изидоше људи Нимци*, може се закључити да га није ни било у Папалићевој верзији ХР. У ГРС само се кратко каже *venerunt Alamani*.⁸⁶³ Дукљанинов израз Аламани за Немце, за који је Шишић тражио

⁸⁵⁹ *Flores historiarum*, I, 161: *Constantinus...superveniens Mizentium praefatum, cum interfecto patris, morte pessima condemnavit.*

⁸⁶⁰ *GRS I*, 76a.23 – 78a.3.

⁸⁶¹ Шишић, *Летопис*, 405.

⁸⁶² R 570, fol. 44r.

⁸⁶³ *GRS I*, 76.24.

паралеле код византијских писаца, Јована Кинама и Никите Хонијата, како они називају немачке најамнике, далеко је чешћи и уобичајенији на западу.⁸⁶⁴ Италијански писаци латинских хроника су Попу Дукљанину, како је приметио Банашевић, били ближи и по језику и по духу.⁸⁶⁵ Тако је употреба израза Аламани код Мартина Гала служила као доказ да је он био пореклом из Италије: *et hoc videtur Itali esse, quod Germanos in universum vocat Alemannos.*⁸⁶⁶ И Шишић и Банашевић су, изгледа, исувише олако извели закључке – један нагињући према византијским писцима, а други према италијанским. Стога је потребно навести примере из врела XI – XIII века у којима се користи израз Аламани, како би се јасно показало да су овај израз далеко чешће употребљавали писаци који нису ни из Италије, а понајмање из Византије. Примери из XI века који се односе на Аламане и Аламанију: *Ernstus dux Alamanniae* (1024); *Inde Baiariam et orientalem Franciam pertransiens, ad Alamanniam pervenit; Berengarius...comitis de Alamannia.*⁸⁶⁷ Затим, *Bohemiae terminos...inter Panoniam superiorem et Alamanniam.*⁸⁶⁸ *Quidam namque monachus de Augiensi coenobio, nobilissima Alemannorum stirpe ortus.*⁸⁶⁹ *Quidam Alamannorum atque Burgundionum dux.*⁸⁷⁰ С почетка XII века: *Karlomannus Austriam et Alamanniam atque Thuringiam sortitur; Luitgardam Alamannam duxit; Werenherus Argentinae episcopus cum Alamannis contra Burgundiones pugnavit et vicit.*⁸⁷¹ *Corpora sanctorum Gordiani...in Alamanniam translata sunt; ...ex Alamannia in Franciam repedavit.*⁸⁷² Отприлике 1155. године: *...quibusdam principibus, maxime de Suevia et Alemannia.*⁸⁷³ Ређе овај израз користе Козма Прашки и Мартин Гал.⁸⁷⁴ Из XIII века: *...sub regibus Ottone Allemannorum; Notgerus...genere quidem Alemannus; a pessimis hominum Alemannis.*⁸⁷⁵ *Et removit ab aula et finibus regni Teutonici homicidas illos milites Alemannos.*⁸⁷⁶ *Ulricus...Alemannus natione.*⁸⁷⁷ *Cum infinita multitudine Alemannorum; quo erant duces Austrie et Brunswici cum Alemanorum infinita multitudine; principibus Alemannorum* (1268).⁸⁷⁸ Наведени примери су само мали део у обиљу оних који се могу наћи у немачким, аустријским, франачким и другим наративним изворима латинског запада, мимо италијанских, који веома јасно показују општу употребу термина Аламани за Немце, односно Германе, у смислу

⁸⁶⁴ Шишић, *Летопис*, 434.

⁸⁶⁵ Банашевић, *Летопис*, 120 – 121.

⁸⁶⁶ *Chron. Pol.* 419.23 – 24.

⁸⁶⁷ *Wiponis proverbialia tetralogus Heinrici regis, Vita Chuonradi II. Imperatoris*, MGH SS XI ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 257.13; 263.3 – 4; 265.48 – 49.

⁸⁶⁸ *Translatio S. Dionysii Areopagitae*, ed. D. R. Koepke, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 352.33 – 34.

простора некадашњег Источног франачког царства. Занимљиво је да угарски писци, нпр. угарски Аноним и Симон де Кеза, никада не употребљавају израз Аламани, већ само Германи. Енглески хроничари, израз Аламани користе спорадично.⁸⁷⁹

Траг првобитног латинског текста ХР налази се у оном делу реченице *испод звезде*,⁸⁸⁰ што ништа не значи, јер је управо последица погрешног читања *Histria* као *astrum* – звезда. Изгледа да је Марулић ову бесмислицу уочио и разрешио је тако што је убацио *septentrionis partibus – са северних страна*.⁸⁸¹ Узгред само на основу овог места и погрешног читања латинског предлошка јасно је да је првобитни спис био написан на латинском језику. Нападачи су у ХР Немци, у ХЛ Германи, а у ГРС Аламани. Код Орбина је уобичајени италијанизам за Немце – *Tedeschi*.⁸⁸² У првобитној редакцији било је готово сигурно Аламани, а остали преводиоци су термине прилагођавали своме језику – ХР, Марулић, Орбин.

У даљњем опису догађаја према ХЛ, ХР и ГРС, Крепимир је сакупио војску, поразио противнике и истерао их из своје земље.⁸⁸³ Затим је *дуж(д) немачке земље (ХР)*,⁸⁸⁴ односно *Germanorum princeps (ХЛ)*,⁸⁸⁵ односно *dux Alamanorum (ГРС)*,⁸⁸⁶ упутио посланике

⁸⁶⁹ *Ex Othloni operibus*, ed. R. Wilmans, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 389.51 – 52.

⁸⁷⁰ *Vita Annonis archiepiscopi Coloniensis*, ed. D. R. Koepke, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 482.46 – 47.

⁸⁷¹ *Ekkehardi Chronicon universale*, ed. D. G. Waitz, MGH SS VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844, 158.43; 163.35; 193.47.

⁸⁷² *Annalista Saxo a. 741 – 1139*, ed. D. G. Waitz, MGH SS VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844, 559.12; 578.49.

⁸⁷³ *Continuatio Praemonstratensis a. 1113 – 1155*, ed. D. L. C. Bethmann, MGH SS VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844, 449.49.

⁸⁷⁴ *Cosma*, 47.38; 115.20. *Chron. Pol.* 419.23 – 24; 462.28.

⁸⁷⁵ *Aegidii Aureavallensis Gesta episcoporum Leodiensium*, ed. Ioh. Heller, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 53.12; 57.12; 117.12 – 13.

⁸⁷⁶ *Vita Alberti episcopi Leodiensis*, ed. Ioh. Heller, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 168.36 – 37.

⁸⁷⁷ *Cronica Villariensis monasterii*, Monumenta Historiae Villariensis, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 196.30.

⁸⁷⁸ *Chronica monasterii sancti Bertini auctore Iohanne Longo de Ipra*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 855.23; 855.32; 855.38.

⁸⁷⁹ *Florentii Chronicon*, 101: *Karolus Alamannorum rex*.

⁸⁸⁰ *GRS I*, 78a.1.

⁸⁸¹ Шишић, *Летопис*, 405.

⁸⁸² *Orbini*, 213.

⁸⁸³ *GRS I*, 78.1 – 8; 78a.3 – 12; Шишић, *Летопис*, 405 – 406.

⁸⁸⁴ *GRS I*, 78a.13.

⁸⁸⁵ Шишић, *Летопис*, 406.

⁸⁸⁶ *GRS I*, 78.8 – 9.

Крепимиру поручивши му да би му дао своју кћер за његовог сина Светозара. Тако је дошло до брака и склапања мира. На крају се каже да је Крепимир владао 25 година и седам месеци.⁸⁸⁷

ГРС доноси неке важне податке на основу којих ово поглавље може боље да се разуме. Наиме, противник краља Крепимира је назван *dux Alamanorum*. Ова титула сачувана је у Калетићевом препису као *дуж. Princeps* је, дакле, Марулићево тумачење. Такође, у ГРС се јасно каже да је овај *dux* био *consobrinus imperatoris* – дакле, царев рођак. Овог важног податка нема у ХР и ХЛ. Ово такође постоји и код Орбина – *cugin germano dell' imperadore*. Најзад, најмање битна разлика, која је могла да настане и грешком прпеисивача, јесте да је Крепимир владао 25 година и један месец, односно у ХЛ и ХР 25 година и седам месеци. Орбин, с друге стране, наводи да је Крепимир владао 20 година и један месец.⁸⁸⁸

Међутим, изгледа да је у ХР такође постојао податак да је будући таст Крепимиров био рођак царев, јер се каже да је Крепимиру, на понуду о браку, било мило, *јер дуж бише и господин оне земље*.⁸⁸⁹ Бесмислено је понављати да је он био *господар оне земље*, јер је то већ речено (*дуж од нимшке земље посла...*), већ је ово настало услед исквареног превода са латинског, тј. оригиналног латинског текста у којем је стајало да је *dux* био рођак царев, као што је у ГРС: нпр. *јер дуж бише и рођак господина оне земље* требало би да је гласило, *quia dux atque consobrinus domino illius terrae erat*. Ово би био још један показатељ да је првобитна верзија била написана на латинском језику.

Читаво ово поглавље ГРС, а посебно његов други део о сукобима са Аламанима, представља вероватно прво поглавље, после поглавља IX, које је могуће контролисати неким другим изворима. У контексту догађаја који су описани, побуна босанских великаша која претходи упаду Аламана, односно Немаца у Истру и Далмацију, нема никаквог значаја. Али може да укаже на то да је једна од ове две приче била записана у неком извору нашег писца и придодата оној која је измишљена како би се владавина краља Крепимира учинила што веродостојнијом. Како је већ показано да је скаска о побуни босанских великаша измишљена, пажњу би требало усмерити на други део описа владавине краља Крепимира о његовом односу са Немцима.

⁸⁸⁷ GRS I, 78.8 – 18; 78a.12 –22; Шишић, *Летопис*, 406.

⁸⁸⁸ *Orbini*, 213.

⁸⁸⁹ GRS I, 78a.17 – 18.

Познато је да су Франци заузели Истру већ око 783. године, а да је 799. године фурлански војвода Ерик погинуо код Тарсатике (Трсат) у сукобу са становницима тога града, тада византијским поданицима.⁸⁹⁰ Доцније, већ од 806. године Франци су проширили утицај на византијске градове у северној Далмацији, пре свега на Задар, седиште византијске архонтије Далмације, чији су главари – епископ и приор – положили заклетве Карлу Великом. Тек 812. године уговором у Ахену успели су Византинци да потврде своје поседе у Далмацији, тако што су задржали градове, док је Францима припало залеђе, односно Хрватска. Вазални однос Хрватске према Францима јасан је већ на основу догађаја из времена устанака Људевита Посавског, када је управо кнез Хрватске, Борна, 819 – 821 ратовао против Људевита као франачки вазал, а од Франака је добио и знатно проширење своје титуле – *dux Dalmatiae atque Liburniae* (821). Најстарија повеља (4. март 852) једног хрватског владара, Трпимира (приближно између 845. и 855), датирана је владавином франачког краља Италије, под којим је Хрватска била као вазална држава.⁸⁹¹ У то време Фурланијом је као франачки маркгроф управљао Еберхард (836 – 864), који је, према поузданим изворима, заиста био рођак франачког цара Лудвига II – наиме, царева кћер Гизела била је његова жена.⁸⁹² Да је Еберхард ратовао против Словена (Хрвата) сведочи његов савременик, песник Седулије, који каже да се њега плаши Африка, Маври, а дрхти пред њим и *храбри Словен (...teremit armipotens Sclavus)*.⁸⁹³

Управо у то време, како каже Јован Ђакон, Венецијанци ратују са хрватским кнезом Домагојем (864), а затим Домагој (876) пустоши истарске обале.⁸⁹⁴ За овог истог венецијанског писца он је *pessimo duce*.⁸⁹⁵ Нешто доцније, говорећи о смени власти у Хрватској, Јован Ђакон помиње да је Здеслав, од Трпимировог рода, протерао Домагојеве синове (*His diebus Sedesclavus, Tibimiri ex progenie,*

⁸⁹⁰ *Einhardi Vita Karoli imperatoris*, ed. G. H. Pertz, MGH SS II, Hannoverae 1829, 450.8 – 10.

⁸⁹¹ *CD I, N° 3: Regnante in Italia piissimo Lothario, Francorum rege*. Повеља је сачувано само у доцнијим преписимаод којих је најстарији из 1568. године.

⁸⁹² У повељи од 30. октобра 854, издатај у Павији, цар Лудвиг Еберхарда назива својим драгим рођаком: *...per Evrardum ill. comitem dilectumque compatrem nostrum*. У повељи од 23. марта 856, издатај у Павији, цар Лудвиг потврђује Млечанима поседе које имају на његовој земљи, управо залагањем Еберхарда: *...per Everardum dilectissimum ducem et familiarem nostrum atque per missum suum Deusdedit*. Упор. *Gradivo za zgodovinov Slovencev v srednjem veku II*, ed. F. Kos, Ljubljana 1906, N° 151; N° 154 (= Kos, *Gradivo*).

⁸⁹³ *Kos, Gradivo*, N° 198, датирано пре 865. године.

⁸⁹⁴ *Diacono*, 118.13 – 16; 122.9 – 13.

⁸⁹⁵ *Diacono*. 123.11.

imperiali fultus presidio Constantinopolim veniens, Scavorum ducatum arripuit filiosque Domagoi exilio trusit).⁸⁹⁶ Константин Порфирогенит, с друге стране, говори о устанку Хрвата против Франака и о дугогодишњем ратовању које је окончано протеривањем Франака. Ти догађаји могу се датирати веома прецизно управо у ово време, јер се у приповести помињу Прибина и Коцел, кнежеви Доње Паноније.⁸⁹⁷ Другим речима, поход франачког маркгрофа на Истру, из правца Фурланије, требало би тумачити као ратни сукоб између Франака и Хрвата о којем пише и Константин Порфирогенит. Личности, године и простор на којем се одигравају ови догађаји, упадљиво су згуснути и повезани у раздобљу од 860. до 870. године.

Шишић је одавно претпоставио да је име краља Крепимира искварено од Трпимир.⁸⁹⁸ То је наравно могуће, али тешко може да буде доказано и мало је вероватно. Трпимир је имао најмање три сина: Здеслава, Мутимира и Петра Крешимира.⁸⁹⁹ Ниједно од ових имена не одговара имену Светозара, Стаозара, Светожака – како се ово име јавља у ХР/ХЛ/ГРС. Отуда би се могло закључити да је писац располагао неком традицијом, веома старом у односу на његово време, која је чувала успомену на доба друге половине IX века, када су Хрвати ратовали против Франака, највероватније против фурланског маркгрофа Еберхарда. Мислимо да писац није располагао никаквим писаним извором, већ само усменим предањем о браку једног од владаревих синова са франачком принцемом.⁹⁰⁰ Име Светозара, при оваквом тумачењу, може да буде и тачно. Јован Ђакон помиње да је Домагој имао више синова, али нажалост не наводи њихова имена.⁹⁰¹ С друге стране, оваква традиција могла је да постоји само у Доњој Далмацији, односно далматинској Хрватској, али не и у Дукљи. Отуда, и на овом месту писац поново открива да је свој првобитни састав писао у Доњој Далмацији.

Требало би обратити пажњу и на податак на крају овог поглавља да је Крепимир владао 25 година и један месец. Домагој је, у најбољем случају, могао да влада од 855. године, а познато је да је већ крајем 877. године Здеслав преузео власт. Дакле, историјски

⁸⁹⁶ *Diacono*. 125.9 – 11.

⁸⁹⁷ *DAI I*, 30.78 – 87; 31.77 – 78.

⁸⁹⁸ Шишић, *Летопис*, 312, 434.

⁸⁹⁹ Упор. *Documenta*, № 194. Goldstein, *Hrvatski*, 247 – 248, Петра и Мутимира сматра за Трпимирове синове, док дозвољава могућност да Здеслав можда и није непосредан потомак Трпимира, већ само рођак.

⁹⁰⁰ Шишић, *Летопис*, 435, веровао је да у овој причи има трачак истине.

⁹⁰¹ *Diacono*, 125.10 – 11.

Домагој је владао, највише, 22 године. И сама формулација: *Regnavit Crepimirus rex XXV annos et mensem unum et mortuus est*,⁹⁰² већ је у анализи претходних поглавља наведена као пример библијске фразе. Стога и у овом случају наводи на сумњу да су године владавине приписане Крепимиру само пука фраза. Да је и његово име измишљено показује и корен *Crepi-* од латинског глагола *crepo, crepui*, у значењу *онај који прави буку, звекца*, односно у преносном значењу *онај који удара, туче*, на основу грчког κρέω.⁹⁰³ Другим речима пишчев Крепимир би био исто или веома блиско латинском *Bellator*. С обзиром на то како је описан, као успешни ратник, још више се намеће закључак да је његово име измишљено и то управо на основу латинског глагола *crepo, crepui* и додавањем словенског наставка за лична имена –*мир*.

Поглавље XXI

У кратком поглављу XXI се само каже да је Светозар, код Орбина *Suetorad*,⁹⁰⁴ владао после смрти оца, да је био кротак, побожан и добар краљ и да је имао сина Радослава.⁹⁰⁵ Према ХР и ХЛ Радослав је био крунисан још за очевог живота,⁹⁰⁶ што ГРС изоставља. Такође, ХР наводи да је Светозар кратко живео.⁹⁰⁷ ГРС и овај податак изоставља. Као да је описом његовог кротког и побожног живота у страху од Господа, аутор ГРС променио мишљење и одлучио да његову владавину учини дужом. Ово су више питања стилских и литерарних промена, а никако последица употребе неког другог, тачнијег извора, како би се поправио претходни текст.

Читав опис живота краља Светозара, а посебно *ono qui mansuetus fuit ac pius, vixitque in timore Domini....post haec in pace quievit*,⁹⁰⁸ парафраза је из Библије, књига Тобијина: *Reliquum vero vitae suae in gaudio fuit, et cum bono profectu timoris Dei perrexerit in pace*.⁹⁰⁹ Занимљива је и фраза *in pace quievit*, која нема паралелу у Библији, а која није ни била коришћена у првобитној верзији ГРС. За ову

⁹⁰² *GRS I*, 78.16 – 18.

⁹⁰³ *An Etymological Dictionary of the Latin Language*, ed. F. E. J. Valpy, London 1828, 106.

⁹⁰⁴ *Orbini*, 213.

⁹⁰⁵ *GRS I*, 78.24 – 80.4; 78a.24 – 80a.5; Шишић, *Летопис*, 406.

⁹⁰⁶ *GRS I*, 80a.5 – 7; Шишић, *Летопис*, 406.

⁹⁰⁷ *GRS I*, 80a.7.

⁹⁰⁸ *GRS I*, 78.25 – 80.4.

⁹⁰⁹ *Тобија*, XIV, 4.

фразу писац се одлучио тек у коначној редакцији свога дела и можда је она још један доказ да је у Дукљи користио и неке друге изворе. Сама латинска фраза *in pace quievit* готово сигурно је настала на основу истоветне грчке фразе – ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ.⁹¹⁰ У енглеским хроникама које су већ разматране као могући извори Попа Дукљанина, ова латинска фраза, такође је коришћена у истоветном контексту. На пример у Хроници цистерцитског манастира Мелроуз, за преминулог архиепископа се каже *in pace Christi quievit*.⁹¹¹ Посебно је користи Хенри Силгрејв: *Ethelhardus, qui regni sui anno quarto decimo regnum relinquens, in pace quievit; rex...in pace quievit*.⁹¹² Роџер Вендовер такође, али само једном: *Rex Eadredus jam in pace quievit*.⁹¹³ Код Вилгема Малмсбершког, Галфреда од Монмаута и других, већ помињаних енглеских хроничара, ове фразе нема.

За анализу ових разлика између првобитне и коначне редакције ГРС далеко је важније обратити пажњу на пишчев помен обичаја крунисања сина као сувладара за живота очевог, тј. владајућег краља, који писац помиње на крају овог поглавља у ХР, односно испуштања ове реченице у коначној редакцији ГРС. Истина, овај обичај је највероватније из Угарске продро у Србију, али га свакако није било у XII веку. Истина, Ана Комнина наводи да су 1081. године власт у Дукљи вршили Михаило и Бодин, дакле отац и син, али је исто тако јасно да неколико месеци касније Михаило умире и Бодин влада сам,⁹¹⁴ па би се пре могло помишљати да је ово ванредна ситуација, будући да је краљ на самрти желео своме сину да обезбеди престо на које је полагао право и Михаилов брат Радослав.⁹¹⁵ Сукоб између Радослава и Бодина, који је уследио после Михаилове смрти, као да иде у прилог овој претпоставци. С друге стране, Бодин је још 1072. године био крунисан за цара Бугара,⁹¹⁶ па је отуда овај случај толико специфичан, да тешко може да буде узет као погодан пример за неко правило о сувладарству отац-син у Дукљи или Србији. У српским земљама обичај крунисања краљевог сина за сувладара не постоји пре XIV века и први крунисани син-

⁹¹⁰ Упор. J. S. Park, *Conceptions of Afterlife in Jewish Inscriptions*, Tübingen 2000, 104 – 105.

⁹¹¹ *Mailros*, 7.

⁹¹² *Silegrave*, 20, 89.

⁹¹³ *Flores historiarum I*, 404. Роџер Вендовер чешће користи фразу *in Domino quievit*; упор. *Flores historiarum I*, 48, 76, 152, 187, 196, 213.

⁹¹⁴ *Ann. Comn. I*, 138.27 – 29; 155.20 – 23.

⁹¹⁵ О овом сукобу између Радослава и Бодина, видети, Живковић, *Портрети*, 96 – 97.

⁹¹⁶ *Ioannes Scylitzes Continuatus*, ed. Th. Tzolakis, Thessaloniki 1968, 163.13 – 16 (= *Scyl. Cont.*); *ВИНЈ III*, 179 – 180.

сувладар био је Стефан Душан (1330).⁹¹⁷ На овом примеру из ГРС открива се са колико је пажње писац мењао текст првобитне редакције свога дела. Он је знао да у Угарској постоји обичај крунисања краљевог сина за сувладара, јер је у једној од угарских провинција – Далмацији – и сам живео. Међутим, када је у Дукљи писао коначну редакцију свога дела, уочио је да у тој земљи таквог обичаја нема. Стога је одлучио да податак о крунисању краљевог сина за очевог живота изостави, како би у новој средини, која је познавала неке друге обичаје, своје дело учинио што веродостојнијим. Тако ова интервенција самог аутора у коначној редакцији ГРС, којом је уклонио обичај сулударства, непознат средини у којој је стварао, показује да је писао пре првих деценија XIV века. Другим речима ово би био сигуран *terminus post quem non* настанка ГРС.

Поглавље XXII

После смрти Светозара, наследио га је његов син Радослав, који је имао сина Сеислава, у ГРС *Ciaslavus*, који се прозва одметник (ХР), *apostatam cognomento* (ХЛ).⁹¹⁸ Овај додатак о надимку изостављен је у ГРС. ХР даље наводи како је син пожелео да се одметне од оца, али је био поражен, и његовим људима је краљ опростио издају, осим онима који и даље нису желели да му се покоре, па их је дао у робље својим војницима. Затим се Сеислав поново наљути на оца и придобије (очевог) бана, кнежеве, сатнике и витезове и протера краља. Краљ се повукао према мору одакле је, са пратиоцима и коњима, прешао на једно острво.⁹¹⁹ У ХР се не

⁹¹⁷ Краљ Стефан Владислав (1223 – 1234) издао је једну повељу о пријатељству и трговини Дубровчанима (4. фебруар 1234) која је имала да ступи на снагу уколико се врати на престо, а потписао се, иако свргнут, као *Στέφανος ῥῆξ*; упор. *Старе српске повеље и писма I*, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1929, 12 – 14 (Стојановић, *Повеље и писма*). У сачуваним повељама краља Уроша I (1243 – 1272) никад се не помиње син-сувладар или било какав други краљ у српским земљама осим Уроша I; упор. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, ed. Fr. Miklosich, Viennae 1858, N°s 42, 46, 49 – 55 (= *Monumenta Serbica*). Исто се може приметити и у повељама краља Милутина (1282 – 1321) и краља Стефана Дечанског (1321 – 1331); упор. *Monumenta Serbica*, N°s 58, 60, 62, 63, 65, 70 – 72, 74, 80 – 82. Тек у оснивачкој повељи манастиру Дечани (*Monumenta Serbica*, N° 83) краља Стефана Дечанског, јасно је да у Србији постоји крунисани краљ сувладар: ...и съ възлюбакнимъ сыномъ кракъства ми, младимъ кракъмъ Стефаном..., односно син-сувладар крунисан за очевог живота.

⁹¹⁸ *GRS I*, 80.9 – 15; 80a.9 – 17; Шишић, *Летопис*, 406 – 407.

⁹¹⁹ *GRS I*, 82a.3 – 86a.4.

помиње име места до којег је краљ Радослав приспео пре него што је пошао према мору, док ХЛ има (према Папалићу), као и ГРС, податак да се то место звало Ласта.⁹²⁰ Са тог малог острва изгнанике је прихватила једна лађа која је из Апулије пловила према Далмацији, и превезла их у Апулију (ХР/ХЛ),⁹²¹ односно Сипонт (ГРС).⁹²² Одатле је Радослав са својим пратиоцима отишао у Рим. То острво на које се склониио краљ Радослав звало се све до пишчевог времена *Радосаљ ками* (ХР),⁹²³ односно *Radaslavi camich* (ГРС).⁹²⁴

На први поглед ХР и ГРС се у овом поглављу доста разликују. Разлике сасвим сигурно нису само последица Папалићевих или Калетићевих грешака при преписивању, већ и ауторових измена и допуна у коначној редакцији ГРС. С друге стране ХР се, опет само на први поглед, разликује и од ХЛ, односно Марулићев превод Папалићевог преписа чува боље првобитну редакцију, док је код Калетића дошло до одређених грешака при преписивању – нпр. испуштање назива места Ласта. Наиме, у ХР писац говори о две узастопне побуне сина против оца, док ХЛ редакција јасно каже да се побунио бан Билић (*banus igitur Bilicus*), кога су отац и син заједно поразили. Због тога што је отац помиловао побуњенике, Сеислав се расрдио и подигао против оца. Наводно су Сеислављеви војници заробљене противнике добијали као робље, док Радослављеви војници ништа нису добијали. Због тога су се одметнули од краља и подржали Сеислава. ХЛ такође наводи да се место на које се Радослав прво склониио звало Ласта. Одатле се ХЛ и ХР углавном подударају. Примећено је, такође, да ХЛ и ГРС имају више подударности. Разлог је несумњиво бољи Папалићев предлогак са којег је преводио Марулић. Име бана Билића вероватно је грешком настало од *banus Croatiae Albae*, јер у ГРС се само каже да се побунио бан Беле Хрватске.⁹²⁵ Код Папалића је очигледно остало само *бан Беле* (Хрватске), и то по свој прилици записано икавицом – *бан Биле*, па је Марулић ово схватио као лично име и превео као *banus Bilicus*. ГРС такође наводи да је Радослав прво приспео у Сипонт, а одатле отишао у Рим.⁹²⁶

У суштини, када се помно размотре све разлике и како су оне настале, може се закључити да се ХЛ и ГРС у овом поглављу готово

⁹²⁰ GRS I, 84.15; Шишић, *Летопис*, 407.

⁹²¹ GRS I, 86a.7 – 21; Шишић, *Летопис*, 408.

⁹²² GRS I, 86.7 – 20.

⁹²³ GRS I, 86a.21 – 24; Код Марулића, *petram Radoslavi*; Шишић, *Летопис*, 408.

⁹²⁴ GRS I, 86.22 – 24.

⁹²⁵ GRS I, 80.18 – 20. Видети и, Ђоровић, *Scripta minora*, 90.

⁹²⁶ GRS I, 86.20 – 22.

сасвим подударају. Кључна разлика се односи на име одметнутог сина. У ХР и ХЛ он је Сеислав, док је у ГРС и код Орбина, Часлав (*Ciaslauus, Ciaslau*). Међутим, ову разлику би ваљало занемарити јер је Папалић *Ciaslauus* могао да прочита као Сеислав – зато што је преводилац оригиналног латинског текста првобитног списка, занет својим преводилачким послом, можда и несвесно латинично С (Ц) прочитао као ћириличко С. Овим решењем оснажило би се убедљиво и мишљење да је словенски текст који је Папалић пронашао било написано ћирилицом, а не глагољицом, поготово што лично име Сеислав никада није постојало.

Даље излагање указује на то да су овде у питању две различите традиције, које је писац склопио у једну причу. У сваком случају помен бана Беле Хрватске који се побунио против владара несумњиво смешта догађаје у Доњу Далмацију, тј. далматинску Хрватску. И у том контексту би требало трагати за историјском позадином овог догађаја – односно утврдити да ли је уопште има или не.

Острво Радосаљ камен постоји и данас и налази се три километра од Биограда према југу, код Пашмана и Вргаде. Данас се оно зове Оштарје.⁹²⁷ Управо ова разлика у имену овог острва индикација је да је острво Радосаљ камен добило име управо на основу легенде о краљу Радославу у време када је та легенда била веома добро позната у средњој Далмацији. Другим речима, **тада се веровало** да је то управо острво из легенде о краљу Радославу.⁹²⁸ Шишић је покушао да ове догађаје смести у други географски простор, Дукљу, па је навео да испред Ластве – Петровца, између Будве и Бара, постоје два гребена која се зову Перацић и Катић.⁹²⁹ Никаква друга традиција ова два гребена не доводи у везу са Радославом или Радослављевим каменом. Шишић је овде једноставно пошао трагом Ласте, истражујући оближњу обалу и шкоље у мору, како би идентификовао Радослављев камен. Познији дубровачки писац Никола Рањина (око 1550) који се служио списом Попа Дукљанина, одредио је, према своме схватању радње и простора на којем се она одвијала, да је Ласта неко место у Албанији (*Ma Radoslavo, vedendosi esser abbandonato dalla gente...e pervenne in le parti di Albania...in certo loco Lasta chiamato...; dove poi fu edificato uno castello, qual al presente si chiama Radicev grad per memoria*

⁹²⁷ V. Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, II, Zagreb 1881, 46.

⁹²⁸ Шишић, *Летопис*, 438, нап. 55, с разлогом је сматрао да је ова идентификација потекла од писмених људи најпре на основу Качићеве песме о краљу Радославу.

⁹²⁹ Шишић, *Летопис*, 437 – 438.

de Radoslavo fuggito..).⁹³⁰ Није тешко открити због чега је Рањина радњу сместио у Албанију – због *Радичевог града*, топонима који му је очигледно био познат. Име Радич, код властеле, често је у српским средњовековним споменицима: Радич Санковић, Радич челник, Радич Црнојевић.⁹³¹ Топоним који је Рањина навео, Радичев град, може се довести у везу било са великим челником Радичем, чија је каријера трајала од 1413. до 1435, било са Радичем Црнојевићем. Управо у време 1428/1429. Стефан Марамонте је уз помоћ турских трупа пустошио области под влашћу Млечана између Скадра и Улциња, док је у деспотовој области посео град Дриваст.⁹³² То је време највећег успона у каријери великог челника Радича, па би се и топоним Радичев град можда са њим најпре могао довести у везу. Не треба заборавити да је и Ђурађ Бранковић своју владавину у Србији отпочео доласком из Зете.⁹³³

Како је већ истакнуто сам контекст овог поглавља ХР/ГРС радњу смешта у Хрватску, а не у Дукљу. Стога, поглавље XXII сачувало је догађаје из хрватске традиције у чијем језгру стоји побуна бана против врховног кнеза и могуће одметништво владаревог сина.⁹³⁴ Сама имена владара највероватније су измишљена или, што је мање вероватно, легендарна. Морално-дидактички елементи у овој причи указују да је она прерађена од црквеног/црквених лица.

Помен града Сипонта у овом делу ГРС неки истраживачи су сматрали за необично важан и готово сви су се сложили у томе да име овога града несумњиво сведочи да је ГРС настао пре 1270. године.⁹³⁵ Наиме, те године је Сипонт променио име у Манфредонија, а први пут се под тим новим именом јавља 1285. године.⁹³⁶ Међутим, упркос овој промени имена града одржао се

⁹³⁰ *Ragnina*, 170.

⁹³¹ *Monumenta Serbica*, N°s 204, 205, 229 (војвода Радич Санковић); N°s 301, 306, 311, 313, 318, 319 (велики челник Радич у време деспота Ђурђа Бранковића, између 1428. и 1433); N° 491 (Радич Црнојевић, размеђе XIV/XV века).

⁹³² Јиречек, *Историја I*, 357.

⁹³³ Јиречек, *Историја I*, 354.

⁹³⁴ Шишић, *Летопис*, 436, такође је веровао да се на овом месту *јасно осећа одјек народног причања*. Не делује убедљиво аргументација Банашевића да је наш писац чуо за неку причу о скакању у воду да би се спасао живот, а затим ју је могао лако преправити за своје потребе и сам измислити *Radoslavi camich*, ради веће веродостојности причања; упор. Банашевић, *Летопис*, 83.

⁹³⁵ Шишић, *Летопис*, 438 – 439.

⁹³⁶ Шишић, *Летопис*, 438.

црквени назив *Sipontina dioecesis* и *Sipontinus archiepiscopus*. Ово би могао да буде показатељ, како је Шишић већ закључио, да је прича о Радославу старија од половине XIII века. Што се тиче употребе овог податка за датирање ГРС, требало би сачувати изванредан опрез, јер је наш писац иначе склон архаизирању топонима како би појачао веродостојност свога списка. Тако он намерно архаизира име града Арауzone али и називе неких других далматинских градова, како је већ наведено у анализи каталога епископа слитске и барске архиепископије. Уосталом, Славко Мијушковић је навео читав низ докумената из много познијег времена (XVII/XVIII век) у којима се јавља *Sipontina civitas, datum Siponti, in civitate Sipontina*.⁹³⁷

Према ХЛ и ХР у време Сеислава био је неки младић Тихомил, син неког свештеника (*поповић*), који је напасао и чувао овце неког кнеза Угара (ХР), односно кнеза Владислава (ХЛ),⁹³⁸ вероватно омашком Марулићевом уместо Будислав, и он је припадао, према ХЛ, *inter Pannonnes nobilissimi*.⁹³⁹ У ГРС је име кнеза Будислав, али се не наводи његово угарско порекло.⁹⁴⁰ ХР не наводи име овог великаша, већ само каже *некога кнеза, херцега на Угри*.⁹⁴¹ ХР је у даљем излагању ближа ГРС, јер објашњава како је Тихомил током лова нехотице убио омиљену кнежеву керушу Палушу, па је у страху од освете побегао код кнеза Сеислава.⁹⁴² ХЛ, у Шишићевом издању, изоставља читав одељак о лову и догађајима који су довели до бегу Тихомиловог Сеислава, али је овај одељак сачуван у Београдском рукопису.⁹⁴³ Изгледа да га је било и у најстаријем Марулићевом преводу рукописа из Амброзијане, који је Шишић користио, али га је непажњом испустио.⁹⁴⁴

ГРС садржи нешто другачије податке о Тихомиловом пореклу, наводећи да је он био из краја који се звао Сарга, син свештеника из села Рабике.⁹⁴⁵ Ово је ауторов доцнији припис и није постојао у првобитној верзији. Наиме, како је одавно примећено

⁹³⁷ Мијушковић, *Љетопис*, 68.

⁹³⁸ R-570, fol.44v. У Шишићевом издању, име овог кнеза је Удислав; Шишић, *Летопис*, 409.

⁹³⁹ *GRS I*, 88a.7 – 14; Шишић, *Летопис*, 408 – 409.

⁹⁴⁰ *GRS I*, 88.8 – 14.

⁹⁴¹ *GRS I*, 88a.13 – 14.

⁹⁴² *GRS I*, 88.19 – 90.4; 88a21 – 90a.9.

⁹⁴³ R-570, fol.44v – 45r.

⁹⁴⁴ О слабостима Шишићевог издања Марулићевог превода, видети, В. Glavičić, *Je li Marulić izostavio epizodu s Palušom?*, *Colloquia Maruliana* 6 (1997) 87 – 91.

⁹⁴⁵ *GRS I*, 88.8 – 11.

овде се први пут срећемо са легендом о пореклу Немањића, односно о родоначелнику династије Немањића, неком попу који је имао сина Тихомила.⁹⁴⁶ У Сплиту, граду у којем је писац састављао свој првобитни спис, ова легенда је могла да продре из Захумља и није садржавала све појединости које је писац могао да чује доцније када је живео у Бару. Отуда се ове допуне, крај Сарга и село Рабика, могу објаснити пишчевом бољом обавештеношћу када је писао ГРС. Истовремено, ако се у овом одељку појављује легенда о пореклу Немањића, која претке Немањине смешта у X или XI век, онда је више него очигледно да писац није могао да пише пре средине XIII века, а највероватније је то било и знатно доцније.

Легенда о пореклу Немањића и њено присуство у Сплиту у XIII веку може се објаснити једноставном чињеницом да је већ најмлађи Немањин син, Растко, управљао једно кратко време Захумљем. Он је сигурно одржавао везе са Сплитом, са којим је Немања склопио најмање један трговачки уговор.⁹⁴⁷ Сплићани су путовали кроз српске земље бавећи се трговином, ступали су у додир са трговцима из Србије, властелом и свештенством. На тај начин је легенда о пореклу Немањића могла да постане позната у Сплиту са свим манама и искривљењима која прате прихватање народних прича, посебно у туђој средини. Свакако, у време Растка, осамдесетих година XII века, тешко да је таква легенда могла да постоји – јер је још увек било исувише рано за то – али је у XIII веку, када су Сплићани свакако и даље одржавали везе са Захумљем, Босном и Србијом, она већ могла да постоји. То је још један разлог који помера датирање ГРС према другој половини XIII века.

У српским родословима – карловачком, загребачком, врхобрезничком, Пејатовићевом и Пајсијевом, говори се о Тихомилу и Чудомилу, двојици браће, о њиховим звањима попа и епископа, као и о цркви у Древима посвећену св. Стефану Првомученику.⁹⁴⁸ Ова двојица, пак, били су синови Белог Уроша, који се пред непријатељима склонио у Захумље. Сенички, Вукомановићев и Магарашевићев летопис, за разлику од горе наведених, Тихомила и Чудомира не називају браћом, већ је Чудомир стриц Тихомилов – *стрија*.⁹⁴⁹ Од поменуте двојице само је

⁹⁴⁶ Лиречек, *Историја I*, 123, био је убеђен да се у овом делу ГРС састајемо са старијим обликом приче о пореклу великожупанске династије Немањића у Србији/Рашкој.

⁹⁴⁷ Динић, *Три повеље*, 68 – 70.

⁹⁴⁸ *Стари српски родослови и летописи*, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1927, 14 – 17 (= *Родослови*).

⁹⁴⁹ *Родослови*, 184.

Тихомил, поп, имао четири сина – Завиду, Страцимира, Првослава и Стефана Немању. Српски летописи, пак, настају тек од краја XIV века и њихов настанак се доводи у везу са тежњама краља Твртка да успостави династичку везу са Немањићима.⁹⁵⁰ Али овде је употреба легенде о Тихомилу само искоришћена као основа, како би се Твртко повезао са претком Немањића, Белим Урошем. Другим речима, у српским родословима легенда о Тихомилу сведена је на једну или две реченице. Оно што се јавља у ГРС показује да је легенда била веома опширна и да у себи садржи несумњиве библијске мотиве.

Наиме, најмлађи син Јевсеја Витлејемског, Давид, како је већ упозорио Никола Банашевић, напасао је овце, а својим физичким собинама јако подсећа на Тихомила.⁹⁵¹ Давид је баш као и Тихомил, убијао звери које су нападале овце – лавове и медведе (*dixitque David ad Saul pascebat servus tuus patris sui gregem et veniebat leo vel ursus tollebatque arietem de medio gregis...*)⁹⁵² – а носио је, као и Тихомил, батину (*et tulit baculum suum*)⁹⁵³ Добро је Банашевић приметио Голијатове речи упућене Давиду: *да ли сам псето, те идеш на мене штапом (numquid ego canis sum, quod tu venis ad me cum baculo)*.⁹⁵⁴ Тако је убиство Палуше, керуше, код Попа Дукљанина, у контексту приче о Тихомилу-Давиду, мотивисано несумњиво овим Голијатовим речима.

Иако су српски родослови јако редуковани у оном делу где се говори о пореклу Немањића, податак о Тихомилу и Чудомиру посебно привлачи пажњу. Наиме, нешто доцније у ГРС говори се о томе како је Тихомилов наследник, жупан Рашке, Љутомир, поражен од Бела и убијен, а потом како је Тешимир, Белов син, ожењен кћерком бана Хрватске – Чудомира.⁹⁵⁵ Ова необична и упадљива веза између Тихомила и Чудомира, сачувана је управо у Сеничком, Вукомановићевом и Магарашевићевом летопису, будући да Чудомира називају *стрицом* (стрија) Тихомиловим, а не рођеним братом, како је забележено у другим српским родословима и летописима.⁹⁵⁶

У легенди о Тихомилу може се пронаћи још библијских мотива, углавном из приче о Давиду. Тако је млади миљеник Саулов

⁹⁵⁰ Ђ. Сп. Радојичић, *Доба постанка и развој старих српских родослова*, ИГ 2 (1948) 21 – 36.

⁹⁵¹ Банашевић, *Летопис*, 85 – 87.

⁹⁵² *Самуило*, 1, XVII, 34 – 36.

⁹⁵³ *Самуило*, 1, XVII, 40.

⁹⁵⁴ *Самуило*, 1, XVII, 43.

⁹⁵⁵ *GRS I*, 110.20 – 112.2; 114.9 – 11.

⁹⁵⁶ *Родослови*, 184.

(*erat enim adolescens*) истрчао на бојиште хитро (*et cucurrit ad pugnam*), убио праћком Голијата, одсекао му главу и однео је своме краљу.⁹⁵⁷ У поглављу XXIII ГРС, Тихомил исто тако појури (*cucurrit*) и убије угарског великаша Киша, одсече му главу и донесе је своме господару – Чаславу.⁹⁵⁸ У ХР угарски великаш је, пре него му је Тихомил одсекао главу, био сваљен са коња.⁹⁵⁹ У ГРС пак, коња нема. Такође је занимљиво да се према ХР Тихомил борио као лав (*као лав носећи се*), а да само ова појединост недостаје у ГРС.⁹⁶⁰ То је други пут да лав као метафора за срдитог борца која се јавља у ХР (случај Остроила), нестаје у ГРС.

Намеће се закључак да је легенда о Тихомилу скројена на основу библијских мотива и то баш на основу приче о Давиду и Голијату. То још увек не мора да значи да Тихомил није историјска личност, али је ток приповедања у том случају изведен по библијским узорима о краљу Давиду и његовом животном путу. Најзад, зар Тихомил напослетку не постаје владар у Рашкој,⁹⁶¹ баш као што Давид постаје краљ Израиља. Тако би се испуниле речи Саулове упућене Давиду: *et nunc quia scio quod certissime regnaturus sis et habiturus in manu tua regnum Israhel*.⁹⁶²

Још једна аналогија се чини веома извесном – Тихомил убија пса свога господара, угарског великаша, а пас је, према Библији, Голијат – па би се ова прича могла посматрати и у аналогији Израил-Филистејци, односно Словени-Угари. У коначној редакцији писац је ову аналогију избацио, изоставивши да је кнез Будислав угарски великаш, али је основни библијски мотив, Давида, задржао у даљој приповести. Другим речима, када је писао у Сплиту, желео је да прикаже тај непријатељски однос Словена (Хрвата) и Угара, а када је писао коначну редакцију у Бару, где му овај словенско-угарски однос није био толико битан, он је ову аналогију избацио. У вези с мотивом убиства господаревог пса, можда би се најпре требало осврнути на једну занимљиву причу из *Gesta Romanorum*, према којој је неки цар (*quidam imperator*) имао кћер јединицу *valde et oculis hominum gratiosam*, коју је веома волео (*quam miro modo dilexit*). Цар је, међутим, имао и веома опасног пса (*quia valde crudelis erat*) који је због тога стално био везан ланцима, *quos multum dilexit*.

⁹⁵⁷ Самуило, 1, XVII, 48 – 51.

⁹⁵⁸ GRS I, 90.22 – 24.

⁹⁵⁹ GRS I, 90a.22 – 25.

⁹⁶⁰ GRS I, 90a.19 – 20.

⁹⁶¹ GRS I, 106.5 – 8.

⁹⁶² Самуило, 1, XXIV, 21.

Одлазећи у Свету земљу поверио је сенескалу (*senescallus*, управитељ двора) кћер на чување, упозоривши га *sub poena capitis*, да се њој не сме ништа лоше догодити. Наравно, све је пошло по злу, пас је убио девојку, а цар, по повратку, управитеља двора.⁹⁶³ Сличност са ГРС више је у мотивима него у самој радњи. Две ствари се јасно издвајају управо као и у ГРС: цар/кнез је много волео свога пса и страх од освете господара код слуге/управитеља двора – *sub poena capitis (Gesta)*; *unde nimio terrore perterritus* (ГРС). Према ГРС Тихомил убија кучку, док према *Gesta Romanorum*, пас убија девојку. Тихомил је задужен за Палушу, а управитељ двора за девојку. Ова прича, извесно није послужила као непосредан предложак, али се разабире мотиви који су могли да буду присутни у неким другим скаскама које нису сачувани у данашњој редакцији *Gesta Romanorum*.

Трагове легенде о Тихомилу, онако како је писац представио у ГРС, не налазимо у српским родословима, летописима или било којем другом облику српске средњовековне књижевности. Стога би се могло закључити да је писац на основу усменог предања сачинио ову причу и уобличио је по библијском моделу, односно по причи о краљу Давиду. Када би се из ове приповести издвојила она места која су несумњиво библијска, остало би само језгро народног предања о Тихомилу. У њој се преплићу слојеви приче од X до XII века. Часлав је несумњиво био део те легенде. Други слој је потекао из легенди о почецима Немањића насталих у првој половини XIII века. Даља анализа ће показати у којој мери су ови закључци исправни.

Поглавље XXIII

Према ХР онај исти угарски великаш, херцег, нападне Босну. Сеислав крене против њега, нађе га у Дринској жупи, близу реке Дрине, и потуче га. У боју је Тихомил одсекао главу угарском херцегу.⁹⁶⁴ Према ГРС, која је овде веома слична ХР, овај угарски великаш звао се *Kys* и нема никакве везе са кнезом Будиславом који се помиње у претходном поглављу.⁹⁶⁵ Мислимо да је и у ХР, у њеном првобитном латинском предлошку, писало *Kys*, како је веровао још Иван Чрнчић, што је првобитни преводилац на хрватски схватио као *Hic*, односно, уместо *Kys princeps Hungarorum*, схватио је као *Hic*

⁹⁶³ *Gesta Romanorum*, 51.

⁹⁶⁴ *GRS I*, 90a.11 – 92a.8.

⁹⁶⁵ *GRS I*, 90.12 – 13.

princeps Hungarorum.⁹⁶⁶ Марулић у даљем преводу овог поглавља замењује име овог великаша са Владислав, на оном месту где ХР поново каже жена оногај херцега,⁹⁶⁷ према претходном тексту и смислу.⁹⁶⁸ ГРС каже да је место пораза Угара, *Civedino*, добило име по томе што су Угари цвилили као свиње док су их убијали (*rugiebant...ut porci*).⁹⁶⁹ У првобитној верзији (ХЛ/ХР) каже се да су заробљени Угари много цвилили, а да су рањеници запомагали као прасад (*скукаху како прасове*).⁹⁷⁰ Требало би упозорити да глагол *rugire* (урликати, рикати) у Библији најчешће долази уз лава, једном уз медведа и лава и једном уз Бога, али никада уз рањенике или у вези описа разбојишта.⁹⁷¹ Међутим, јачу везу са Библијом показује и она фраза да је тог дана погинуло мноштво Угара – *ceciderunt die illa innumerabiles ex gente Ungarinorum..*, која се јавља у Библији посебно у књизи о Макабејцима: *ceciderunt ex eis in illa die fere octo milia virorum; ceciderunt illa die de populo Israhel ad duo milia viri et facta est fuga magna in populo; et ceciderunt de parte Bacchidis die illa mille viri et reversi sunt Hierusalem; et ceciderunt de alienigenis in die illa tria milia virorum et regressus est Ionatha in Hierusalem*.⁹⁷² Такође, овим библијским узорима требало би свакако придодати још једну фразу која се налази на овом и на неким другим местима у ГРС, када писац помиње неко место које се тако зове све до његових дана – *usque in praesentem diem*.⁹⁷³ У Библији, у Књизи о Краљевима, *qui et fuerunt ibi usque in praesentem diem; vocavitque nomen eius Iecethel usque in praesentem diem; vocavit locum illum Divisio Oza usque in praesentem diem*.⁹⁷⁴

Само место погибије великаша Киса не помиње се у ХР/ХЛ, док ГРС наводи да се оно до његових дана зове Кишево (тј. *Ciscovo*).⁹⁷⁵ Очигледно је писац у коначној редакцији делимично изменио нарацију и одлучио да прибележи топониме Цивелин и Кишево, како би причу учинио што веродостојнијом. Место Цвилин иначе постоји код Фоче на горњој Дрини. Мислимо, такође,

⁹⁶⁶ *Popa Dukljanina Lětopis*, 29, нап. 2.

⁹⁶⁷ *GRS I*, 92a.16 – 17.

⁹⁶⁸ R-570, f. 45r; Шишић, *Летопис*, 410 – Удислав.

⁹⁶⁹ *GRS I*, 92.6 – 8.

⁹⁷⁰ *GRS I*, 92a.5 – 8.

⁹⁷¹ *Судије*, XIV, 5; *Макабејци*, 1, III, 4; *Псалми*, XXI, 14; *Језекије*, XXII, 25 (уз лава); *Пословице*, XXVIII, 15 (уз лава и медведа); *Јеремија*, XXV, 30 (уз Бога).

⁹⁷² *Макабејци*, 1, V, 34; V, 60; IX, 49; XI, 74.

⁹⁷³ *GRS I*, 92.10 – 11.

⁹⁷⁴ *Краљеви*, 1, VIII, 8; 2, XIV, 7; *Хронике*, 1, XIII, 11.

⁹⁷⁵ *GRS I*, 92.9 – 11.

да је фразу, *usque in praesentem diem*, писац додао како би оснажио своју причу, дабоме према већ поменутиим примерима ове фразе из Библије. То би била његова допуна у коначној редакцији ГРС.

Што се тиче имена угарског великаша Киса (Киша) у питању је историјска личност, *Ciz comes, Chiz, Chys*, која се помиње у Бечкој илустрованој хроници (1358), а погинуо је у боју против Византинаца на реци Крашови 1128. године.⁹⁷⁶ Тешко је замислити да би овај историјски Киш, који је страдао 1128. године, ушао у легенду и народно предање већ у другој половини XII века (1150 – 1180). године, када је према досадашњим истраживањима настао ГРС. Поготово се не би могао наћи у друштву са Тихомилом и Чаславом, личностима које и саме припадају различитим епохама, Тихомил другој половини XII века, а Часлав првој половини X века. Све ово упућује на закључак да је у питању легенда. У тој легенди средишња фигура је Часлав, око којег се у историографији углавном постигла сагласност да је у питању историјски кнез Часлав о којем пише Константин Порфирогенит.⁹⁷⁷ Овај Часлав је био син Клонимира, унук Стројимира кога је брат Мутимир протерао у Бугарску око 856. године.⁹⁷⁸ Отац историјског Часлава је био изгнаник, баш као што је и отац Дукљаниновог Часлава протеран из земље. Стројимир је у бугарској нашао сигурно уточиште и ородио се са угледном бугарском породицом уз посредовање самог бугарског хана Бориса, баш као што је и Радослав у Риму нашао нови дом и жену.

Порфирогенитов Часлав је као бугарски претендент на српски престо 926. године доведен у Србију током сукоба Бугара са српским кнезом Захаријом који је побегао у Хрватску, али тада није преузео власт, већ је враћен назад у Бугарску. Затим је 933/34. Часлав преузео власт уз византијску подршку. На основу Константина Порфирогенита познато је да му је цар Роман Лакапин пружао материјалну помоћ, али не и да је владао Србијом у време Константина Порфирогенита. Историјски кнез Часлав је могао да се бори са Угарима, јер је из тог правца претила опасност и Бугарској и Византији, па је као византијски савезник могао имати управо ту улогу да штити простор јужно од Саве и Дунава. У тим борбама могао је и да погине, па би у том смислу ГРС практично

⁹⁷⁶ *Chronicon pictum Vindobonense*, *Historiae hungaricae fontes domestici II*, ed. M. Florianus, Lipsiae 1883, 211.

⁹⁷⁷ Шишић, *Летопис*, 441; Жиречек, *Историја I*, 116; *ИСН I*, 166.

⁹⁷⁸ Живковић, *Портрети*, 21 – 22, 26.

допунио, додуше на основу народног предања, наша сазнања о политичком деловању Часлава.⁹⁷⁹

Иако је сличност Порфириогенитовог и Дукљаниновог Часлава веома бледа, ипак постоје неке додирне тачке – изгнанство оца (и деде), као и женидба оца са угледном странкињом – Бугарком, односно Римљанком. Све то упућује на закључак да се овде састајемо са правом народном причом, можда и херојском песмом. Међутим у облику у којем је она доспела до нас путем списа Попа Дукљанина, она није могла да настане у XII веку, већ знатно касније, на шта посебно упућују имена Тихомила (XII век) и Киша (такође XII век). Како елементи ове народне традиције постоје и у наредном поглављу ГРС, очигледно је да се ради о веома разгранатој и раширеној легенди познатој на широком простору – од Сплита до Бара. Није немогуће да је управо Поп Дукљанин био тај који је, судећи по мноштву библијских мотива са којима се срећемо у причи о Тихомилу, организовао овај сирови материјал у конкретну причу у складу са *Gesta Romanorum*, у којима се јавља мотив побуне против краља и његово изгнанство и, редовно, сретан завршетак.⁹⁸⁰

Најзад, ваља напоменути да код Константина Порфириогенита постоји српски кнез Радослав за кога се само каже ко му је био отац и ко му је био син.⁹⁸¹ Да ли је био изгнан и како је окончана његова владавина, цар не пише. Није немогуће да је управо овај Радослав био прогнан из Србије, склонио се у Далмацију и одатле у Рим. Не желимо да кажемо да је овај Радослав баш тај о коме пише Дукљанин, само наговештавамо да и ова могућност остаје отворена. Такав један догађај који би се одиграо у касном VIII веку, када је по свој прилици живео српски архонт Радослав кога помиње Порфириогенит, морао би током више од пола миленијума да прерасте у праву легенду, у којој би историјско језгро било доведено до непрепознавања.

Према ГРС/ХР Тихомил је, као награду за његове заслуге у боју са Угарима, добио кћер рашког бана за жену, а на управу Дринску жупу, а Сеислав га *много почтова*.⁹⁸² Ових последњих речи нема у ГРС, али зато ГРС додаје да је све ово Тихомил стекао јер је убио Киша. Марулић потпуно изоставља Тихомила и његову

⁹⁷⁹ О Часлављевој владавини, видети, Живковић, *Портрети*, 49 – 57.

⁹⁸⁰ *Gesta Romanorum*, 45 – 46; 219.

⁹⁸¹ *DAI I*, 32.33 – 35.

⁹⁸² *GRS I*, 92.11 – 16; 92a.11 – 16.

награду.⁹⁸³ Изгледа да је писац наставио да следи причу о Давиду јер према Библији, Саул је Давиду, као награду за изузетан допринос у борби против Филистејаца, дао своју кћер Михолу (*dedit itaque ei Saul Michol filiam suam uxorem*).⁹⁸⁴

Затим је удовица Кишова, сазнавши за мужевљевој смрти, затражила и добила војску од угарског краља и упала у Сеислављево/Часлављево земљу.⁹⁸⁵ Према ХР каже се да је жена Кишова добила војску како би осветила не само смрт мужа већ и *толике витезе угарске побијене*.⁹⁸⁶ ГРС помиње само да је желела да освети смрт мужа (*quatenus vindicaret mortem viri sui*).⁹⁸⁷ Даље у излагању ХР подробније су описани догађаји, јер се каже како су Угари дошли у Сеислављево земљу, а он није знао за њих, јер је био у лову.⁹⁸⁸ ГРС каже да су Часлава, који није ништа слутио, нашли у Срему, и да су напали на његов табор ноћу.⁹⁸⁹ У самом опису битке ХР опет је нешто опширнија јер наводи да је Часлав покушао да скочи на коња, али је у томе био спречен.⁹⁹⁰ И ХР и ГРС наводе да су са Чаславом ухваћени и његови сродници (*све блиштво његово/ omnes parentes illius*).⁹⁹¹ Затим су Сеиславу свезане ноге и руке и био је *обружен*. Тако су га држали читав дан све до заласка сунца, а потом га бацили у реку Саву.⁹⁹² ГРС не помиње да је Часлав био нагрђен, већ да су га одмах тако спутаног бацили у Саву.⁹⁹³ Тако се испунило проклетство које је он узроковао протеривањем свога оца и читав његов дом (породица) је нестало.⁹⁹⁴ Код Марулића је читава прича знатно скраћена и препричана.⁹⁹⁵

Како се може приметити првобитна верзија списа (ХР) била је нешто шире испричана и са више појединости. Напад се одиграо

⁹⁸³ Шишић, *Летопис*, 409 – 410.

⁹⁸⁴ *Краљеви*, 1, XVIII, 27.

⁹⁸⁵ *GRS I*, 92.16 – 24; 92a.16 – 94a.6. Марулић препричава, без појединости; Шишић, *Летопис*, 410. Мотив мушких особина код жене, које се јављају у овој причи о Кишовој удовици која лично предводи војску тражећи освету против зла, чест је мотив код цистерцитских писаца; упор. С. Вунум, *Jesus as Mother and Abbot as Mother: Some Themes in Twelfth-century Cistercian Writing*, *Jesus as Mother. Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*, Berkeley 1982, 110 – 169.

⁹⁸⁶ *GRS I*, 92a.21 – 24.

⁹⁸⁷ *GRS I*, 92.19 – 21.

⁹⁸⁸ *GRS I*, 94a.4 – 9.

⁹⁸⁹ *GRS I*, 94.7 – 8.

⁹⁹⁰ *GRS I*, 94a.11 – 12.

⁹⁹¹ *GRS I*, 94.17 – 18; 94a.12 – 13.

⁹⁹² *GRS I*, 94a.14 – 21.

⁹⁹³ *GRS I*, 94.18 – 21.

⁹⁹⁴ *GRS I*, 94.21 – 25; 94a.21 – 29.

⁹⁹⁵ Шишић, *Летопис*, 410.

ујутро, а српски владар је био у лову; покушао је да узјаше коња, али је био спречен; осим што је био свезан био је некако и нагрђен. То је могло да буде највероватније скидање до гола и постављање наопако на магарца, како је био обичај у средњем веку. Можда је био и осакаћен одсецањем носа и ушију – што је још један обичај, посебно раширен у Византији, који се примењивао на свргнутом владару; најзад, пошто је тако читав дан био извргнут руглу, бачен је увече у Саву. Коначна редакција ГРС скраћује донекле причу и избацује ове појединости. И ова интервенција је по свему судећи ауторова и више је питање укуса и стила, а мање последица жеље да се боље прикаже историјски догађај. Не треба заборавити да је према ХР Радослав успео да се врати на престо, па је у складу са оваквим током приче и Часлав примерено кажњен за своје грехе, док је према ГРС Радослав умро у Риму, па је тако и Часлављева зла судбина нешто блаже приказана. Треба још напоменути да код Орбина нема помена реке Саве, као ни Срема као места сукоба. Занимљиво је да на маргини Орбини каже: *Altri esemplari dicono che lo trouò in Sirmio*.⁹⁹⁶ Што се тиче реке Саве, Орбин на том месту каже да су Часлава нашли у шуми – *in una seula*, што је без сумње погрешно прочитано од *sua* – Сава.⁹⁹⁷ Податак на маргини Орбиновог дела открива веома важну чињеницу – да су пред Орбином била најмање три преписа ГРС, будући да каже у множини: *други примерци*. Ово такође говори о великој озбиљности с којом је Орбин прионуо на превођење овог списка.

Према досадашњој анализи ГРС уочено је да писац из Библије користи искључиво места из Старог завета. Опис догађаја око хватања и погубљења Часлава нема непосредне паралеле у Старом и Новом завету, јер се бацање краља у реку у Библији иначе не јавља. Међутим, Јеванђеље по Матеју садржи један опис који би могао да буде инспирација нашем писцу, на оном месту када каже да је Кишова жена наредила да се Чаславу вежу руке и ноге и да га тако баце у реку Саву (*...iussit uxor Kys, ligatis manibus et pedis, proiici in flumen Saum*): *tunc dixit rex ministris ligatis pedibus eius et manibus mittite eum in tenebras exteriores ibi erit fletus et stridor dentium*.⁹⁹⁸ Уколико је наш писац у претходном делу свога списка користио Библију искључиво на основу Старог завета, онда би било необично да за причу о Тихомилу и Чаславу, одједном користи Нови завет. Било би то одступање од основне концепције дела која се ослањала

⁹⁹⁶ *Orbini*, 215.

⁹⁹⁷ R 570 fol. 10v, *in flumine suo*.

⁹⁹⁸ *Marej*, XXII, 13.

на старозаветне личности. Стога, уколико је овакав узор постојао, *ligatis pedibus eius et manibus...*, Поп Дукљанин га није преузео непосредно из Новог завета, већ се управо на овом месту одао да је користио већ зготовљену причу која је за узор имала ово место из Јеванђеља по Матеју. Већ помињани Гиралд Камбрешки, цистерцитски монах, цитира ово место из Новог завета у своме делу *Gemma ecclesiastica*.⁹⁹⁹ Међутим, сличан опис постоји у Старом завету у књизи Даниловој: *et viris fortissimis de exercitu suo iussit ut ligatis pedibus Sedrac, Misac et Abdenago mitterent eos in fornacem ignis ardentem*.¹⁰⁰⁰ Управо овај цитат из Библије коришћен је у једној морално-дидактичкој причи у *Gesta Romanorum*: *Rex vero tortoribus precepit, ut ligatis pedibus et manibus eum in fornacem ardentem proiicerent*.¹⁰⁰¹ Изван Библије, постоји истоветан опис убиства једног великаша код Хенрија Силгрејва када је краљ Кнут: *iussit eum ligatis pedibus manibusque in Tamisiam proiici*.¹⁰⁰² У овом случају више је него упадљива сличност са ГРС: *iussit uxor Kys, ligatis manibus et pedibus, proiici in flumen Sau*.¹⁰⁰³ Код Роџера Вендовера постоји веома занимљив приказ догађаја из 1224. године, када је Хенрих од Брајброка (*Henricus de Braibroc*) заробљен, а његова жена дошла код енглеског краља Хенриха и затражила помоћ. Пажњу побуђује готово истоветан исказ у ХР: *А када је жена онога кнеза чула за смрт свога мужа, отишла је угарском краљу и кроз плач му је исприведала смрт херцега, његовог војводе, а свога мужа, и измолила је од краља војску да освети толике Угаре и њеног мужа*.¹⁰⁰⁴ Код Роџера Вендовера: *Rumore itaque divulgato, venit uxor praedicti Henrici apud Northamptonam ad regem, et, audiente universo concilio, de viro suo cum lachrymis querelam deposuit...At omnes una voce consilium regi dederunt, quatenus sine mora, et omnibus aliis praetermissis negotiis, in manu valida et armata ad castrum praelibatum accedens tantam temeritatem studeat vindicare*.¹⁰⁰⁵ По свему судећи Роџер Вендовер је и овом приликом послужио као литерарни узор нашем писцу.

Дубровачки Аноним, који преноси дубровачку легенду о краљу Радославу и Чаславу, само каже да је Берислав (тј. Часлав) *“Anno 524. Morse Re Berislavo de Bosna sopradetto, che aveva scacciato*

⁹⁹⁹ *Giraldi Cambrensis opera, Gemma ecclesiastica*, ed. J. S. Brewer, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores*, London 1862, 153 (= *Gemma ecclesiastica*).

¹⁰⁰⁰ Данијел, III, 20.

¹⁰⁰¹ *Gesta Romanorum*, 51.

¹⁰⁰² *Silegrave*, 64.

¹⁰⁰³ *GRS I*, 96.13 – 15.

¹⁰⁰⁴ *GRS I*, 92a.16 – 24.

¹⁰⁰⁵ *Flores historiarum IV*, 95.

*suo Padre, et dua sua fioli, et tutta la famiglia, et lo Reame restò senza Erede...*¹⁰⁰⁶ Дакле, дубровачка легенда не познаје појединости које се налазе у ГРС: река Сава, Срем, Киш, Кишова жена, угарски краљ. Али, зато изричито наводи да је Часлав убијен заједно са своја два сина. Из овог разлога, појединости Часлављеве погибије које преноси ГРС само су последица литерарне обраде, према библијским мотивима, исте старе легенде. Како у Библији не постоји пример бацања краља или војсковође у реку, може се закључити да је идеју за овакав опис Часлављеве смрти писац ГРС пронашао у готовом извору који је читао, а то је, по свему судећи, Хенри Силгрејв, односно Роџер Вендовер.

Последња реченица у ГРС, којом се даје морални суд о смрти Часлављевој: *conversus est dolor eius et peccatum, quod exercuit circa patrem suum, super caput eius et periit ipse et domus eius tota*,¹⁰⁰⁷ парафраза је из Библије: *Convertetur dolor eius in caput eius et in verticem ipsius iniquitas eius descendet*.¹⁰⁰⁸ Преводаилац ХР следи латинску синтаксу предлошка: *испуњено на глави његови*,¹⁰⁰⁹ према латинском: *in caput eius*.

Поглавље XXIV

Ово поглавље, као и наредна четири (25 – 28) ХР, не постоје у ГРС. Сматрало се да су ова поглавља убачена доцније и да нису постојала у првобитној верзији списка. То, свакако, није тачно, јер је првобитна редакција када је настајала у Сплиту имала једну намену, а када је прерађивана, од истог писца, у Бару, имала је нешто другачију, проширену, сврху. Отуда је сам писац ових пет поглавља (24 – 28) уклонио како би испунио нову сврху свога дела. Дакле, није никакав анонимни Хрват дописао ова поглавља, већ је сам писац овим поглављима завршио своје првобитно дело и испунио тадашњу намену свога ГРС. Ово је одавно приметио и умни Иван Чрнчић анализирајући ХР и ХСМ, нагласивши да у ХР *mnoga zateže tu na Latinsku*.¹⁰¹⁰ Једноставна анализа синтаксе навела је Чрнчића на једини исправан закључак, а то је да последњих пет поглавља ХР

¹⁰⁰⁶ *Anonymi*, 4.

¹⁰⁰⁷ *GRS I*, 94.22 – 25.

¹⁰⁰⁸ *Псалми*, VII, 17.

¹⁰⁰⁹ *GRS I*, 94a.22 – 23.

¹⁰¹⁰ *Popa Dukljanina Lětopis*, XXII.

није састав написан на хрватском, већ на латинском, па преведен на хрватски: *Po govoru bojim se da je i ovo iz Latinskoga preveo.*¹⁰¹¹

У овом поглављу каже се да је краљ Радослав, после смрти Сеислављеве, и његових наследника, захвалио Богу који праведно суди. Уз благослов папе он се вратио у своју земљу и завладао као и раније. Пошто се вратио на престо праведно је владао и опростио је свима који су раније отпали од њега. *И тако краљујући има сина и постави му име Коломан. И тако умри.*¹⁰¹² Марулић је ове последње две реченице изоставио (ХЛ).¹⁰¹³

Иако латински текст овог предлошка није сачуван, назире се већ на први поглед да је он био скројен на основу библијских фраза, посебно оно да је краљ владао са правдом, заборавио неправде које су му учињене и захваљивао Богу који праведно суди. Ово је несумњиво из Књиге пророка Јеремије: *Tu autem Domine Sabaoth qui iudicas iuste et probas renes et cor videam ultionem tuam ex eis tibi enim revelavi causam meam.*¹⁰¹⁴ Ова библијска фраза само је потврда да је исти писац писао и ово и претходно поглавље (смрт Часлава), јер је ослоњена на употребу претходне библијске фразе: *convertetur dolor eius in caput eius et in verticem ipsius iniquitas eius descendet.*¹⁰¹⁵ Истоветан поступак писца, ослоњеног на мотиве из Старог завета, мимо истоветног приповедачког поступка, несумњиво показује да је у питању исто лице, чиме се још више истиче веза између ЛР и ГРС.

Повратак изгнаног краља такође је мотив који се јавља у хроникама XII или XIII века, а обично се ради о догађајима који су се одиграли много раније и о којима није било записа. Упечатљив је у том смислу пример из дела Галфреда од Монмаута, односно у причи коју је саставио још Ненијус, о краљу Вортигерну и његовом сину Вортимеру. Вортигерн је у једном тренутку био напуштен од својих и власт је предата његовом сину Вортимеру: *Quod cum vidissent Britones, deseruerunt ilico Vortegirnum, et unanimiter Vortimerium filium ejus in regem erexerunt.*¹⁰¹⁶ Као што у ГРС Часлав ратује против Угара, тако и Вортимер: *qui eis acquiescens, per omnia incepit expellere barbaros, atque oppugnare, et diris irruptionibus afficere.*¹⁰¹⁷ У даљем

¹⁰¹¹ *Ibid.* Видети и, *GRS I*, VIII – X.

¹⁰¹² *GRS I*, 96.1 – 8.

¹⁰¹³ Шишић, *Летопис*, 411.

¹⁰¹⁴ *Јеремија*, XI, 20.

¹⁰¹⁵ *Псалми*, VII, 17.

¹⁰¹⁶ *Galfredi*, 110.

¹⁰¹⁷ *Galfredi*, 110.

излагању неке веће сличности са ГРС нема, али пошто је Вортимер умро (био је отрован) његов отац је, баш као и Радослав у првобитној верзији ГРС, поново дошао на власт: *Post obitum vero filii, restitutus est Vortegirnus in regnum.*¹⁰¹⁸ Ова, иначе веома опширна прича о Вортигерну и његовом сину Вортимеру заузима једно од најважнијих места код Ненијуса и Галфреда од Монмаута, управо као што прича о Радославу и Чаславу чини једну од најважнијих целина ГРС. Легенду о Вортимеру преноси и Роџер Вендовер.¹⁰¹⁹

Име краља Коломана, Радослављевог сина, не би могло да се односи на угарско-хрватског краља Коломана (1095 – 1116), јер се нешто касније у тексту наводи угарски краљ Бела Први (1060 – 1063), па би писац несумњиво писао с велике временске дистанце у односу на ову двојицу владара. Тешко да би писац из средине XII века могао да направи тако велику хронолошку забуну. У питању је нешто друго. Наиме у *Cronica Hungarorum*, која је писана у време Коломана II, члана куће Арпада и краља Волиније (1214 – 1219), доцније бана Славоније (1226 – 1241), налазе се подаци који несумњиво показују везу са ХР. Претходно би ваљало само кратко приказати наредна три поглавља.¹⁰²⁰

Поглавље XXV

После смрти Радослава завладао је његов син (ХР) Коломан (ХЛ). Био је праведан и народ га је волео. После неколико година владавине је умро. Наследио га је син Кришимир (тј. Крешимир).¹⁰²¹ Ово поглавље је очигледно типично библијско и нема потребе за посебним коментаром.

Поглавље XXVI

Крешимир је владао испуњен добротом и у страху бољем. Живео је 31 годину, а наследио га је син Звонимир.¹⁰²² Ово је такође

¹⁰¹⁸ *Galfredi*, 112.

¹⁰¹⁹ *Flores historiarum I*, 12 – 17.

¹⁰²⁰ Ова Хроника настала је почетком XIII века; упор. *The New Cambridge Medieval History, Vc. 1198 – c. 1300*, ed. D. Abulafia – R. Mc Kitterick, Cambridge 1999, 777. Застарело је мишљење да је настала средином XIV века; упор. P. David, *La prétendue Chronique hongaro polonaise*, *Etudes historiques et littéraires sur la Pologne médiévale* 4 (1931) 68 – 70.

¹⁰²¹ *GRS I*, 96.10 – 14.

¹⁰²² *GRS I*, 96.16 – 19.

уобичајено библијско поглавље. Крешимир би могао да буде историјски хрватски владар Петар Крешимир IV (1068 – 1074), али његов син није био Звонимир, иако је Звонимир заиста владао после њега. У време Петра Крешимира IV Звонимир је био бан Славоније и наследио је хрватску круну уз помоћ свога шурака, угарског краља Гезе I (1074 – 1077). Законити владар је требало да буде Крешимиров стричевић херцег Стефан.¹⁰²³

Поглавља XXIV – XXVI, како је већ напоменуто изгледа да имају своје исходиште у тзв. Угарско-пољској хроници писаној за краља Волиније, Коломана, почетком XIII века. Наиме, према овом извору, извесном угарском краљу Аквилу (*Aquila*), жена је родила сина *cui imposuit nomen Colummen, qui accepit uxorem de Chruacia. Cum autem senuisset Aquila famosus uictor terrarum, congregatis cunctis principibus et magnatibus terre, tradidit regnum in manus filii sui Colummani et mortuus est.*¹⁰²⁴ Последњи пасус сасвим је у складу са ранијим сличним поглављима у ХР: *И тако краљујући ими сина и постави му име Коломан. И тако умри.*¹⁰²⁵ И на овом месту одаје се хрватски преводилац да испред себе има латински текст, јер је синтакса реченице *и постави му име Коломан*, ослоњена на латинску синтаксу *imposuit ei nomen.*¹⁰²⁶

Писцу се то што је Коломан имао жену из Хрватске учинило сасвим довољним да и владара повеже са Хрватском.¹⁰²⁷ Свакако, он је на уму морао да има угарског краља Коломана I (1095 – 1116), а не Коломана Волињског, али крајем XIII века, када је ово, највероватније, писао – заиста није било много важно да ли се мисли на овог или оног Коломана. С друге стране, средином XII века, оваква вратоломија није била могућа, поред тога што ни ова Угарско-пољска хроника, **није постојала**. Сам угарски Аноним каже у уводу својих *Gesta Hungarorum*, да он није могао да пронађе ниједну хронику, односно историју, на коју би ослонио своје писање.¹⁰²⁸

Коломанов син, према ХР, био је Кришимир (Крешимир). У поменутој Угарско-пољској хроници краљ Аквила био је моћан

¹⁰²³ О хрватским владарима овог времена видети. Goldstein, *Hrvatski*, 434 – 435.

¹⁰²⁴ *Cronica Hungarorum*, ed. S. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum*, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 65 (= *Cronica Hungarorum*).

¹⁰²⁵ *GRS I*, 96.7 – 8.

¹⁰²⁶ *Краљеви*, 2, XXIV, 17: *Et constituit Matthaniam patrum eius pro eo inposuitque nomen ei Sedeciam.*

¹⁰²⁷ Занимљиво је напоменути да је ово дело изгледа писао словенски монах из реда цистерцита; упор. Радојчић, *Легенда*, 47.

¹⁰²⁸ *Anon. Belae regis*, 2.

владар који је победио Теутонце, Франке и Нормане; прешавши планине дошао је у Ломбардију и пожелео да освоји цело Римско царство па је кренуо на Рим. Током логоровања у сну му се јавио Христ који му је наложио да не нападне Рим, већ да се врати и да краља, кога је Христ изабрао, а који је верно служио у Славонији и Хрватској, и кога су завереници подло убили, освети. Христ му је обећао да ће његово потомство у будућности понизно посетити Рим, а да ће он имати вечну круну. После овог пророчанског сна Аквила је покренуо војску ка Венецији и одатле, напредујући обалом изградио нови град који је по њему назван Аквилеја. Одатле је поново покренуо војску, прешао преко Каринтије и дошао до Хрватске и Славоније, области које се налазе између река Драве и Саве. Тамо су пред њега изашли великаши Хрватске и Славоније и заподенули бој који је трајао осам дана. Аквила је извојевао победу јер су Хрвати (претходно) издали и подло убили њиховог краља Касимира. Потом је, пошто је већ био у непрекидном рату 25 година, одлучио да рат заврши тако што се оженио женом из Славоније и Хрватске, а из истог племена (мисли се на Хрвате) узели су себи жене и његови војници. Доцније је Коломан имао сина који се звао Бела, који је после смрти оца отишао у Аквилеју и тамо се оженио кћерком византијског цара.¹⁰²⁹

Поп Дукљанин читао је ову Угарску-пољску хронику у којој се преплићу легендарни (Аквила) и историјски угарски владари (Коломан, Бела) са хрватским владарима (Красимир/Кршмир/Касимир), те описују њихове женидбене везе и политички савези. Није тешко одгонетнути који је извор старији, јер Угарско-пољска хроника о овим догађајима пише опширно, док наш писац сасвим кратко сажима вести више их користећи као згодан извор погодан за његове генеолошке конструкције. Како је ова хроника настала између 1214. и 1219, несумњиво је да наш писац пише после овог времена. Да је поглавља од XXIV до XXVI написао исти аутор, а не неки доцнији глосатор или настављач/приређивач у XIII веку, како су размишљали Шишић и многи други, сведочи и истоветан библијски стил у опису ових владара карактеристичан и за многа друга поглавља ХР: *И оста на мисто оца господовати Коломан и оним путем којим се бише од доброга оца научио;*¹⁰³⁰ *...и тако николико лит зивише умри;*¹⁰³¹ *И оста на његову мисту син*

¹⁰²⁹ *Cronica Hungarorum*, 63 – 65.

¹⁰³⁰ *GRS I*, 96.10 – 11; *Краљеви*, 1, XII, 43: *et ambulavit in omi via Asa patris sui et non declinavit ex ea fecitque quod rectum est in conspectu Domini.*

¹⁰³¹ *GRS I*, 96.14.

Кришимир,¹⁰³² и би сваком добротом урешен и напуњен страха божијега...и тако живи лит тридесет и једно и умри.¹⁰³³ Ово је стилски једнако са претходним поглављима ХР у којима је реч о измишљеним владарима. Претпостављени настављач или глосатор морао би да се открије у неком трагу.

Поглавље XXVII

После смрти Крешимира завладао је његов син Звонимир, који је веома поштовао цркве, помагао добре и прогонио зле. Градови су били богати у његово време – пуни сребра и злата. Велико богатство је било како у Загорју, тако и у Приморју, за владавине праведнога краља Звонимира.¹⁰³⁴ Затим долази опис кључног догађаја. Звонимир добија писма од папе и римског цара која на сабору код Пет цркава на Косову треба да прочита пред војском и велможама. У писмима се захтева учешће Хрвата у крсташком рату. Војска се побуни и убије краља Звонимира. На самрти краљ проклиње Хрвате да никада немају владара од свога језика (своје крви).¹⁰³⁵

Фразе којима је описана Звонимирова владавина: *И за доброга краља Звонимира бише весела сва земља,¹⁰³⁶ јере бише пуна и урешена свакога добра, и градови пуни сребра и злата.¹⁰³⁷ И не бојаше се убоги да га изји богати,¹⁰³⁸ и нејаки да му вазме јаки, ни слуга да му учини неправо господин, јере краљ свих брањаше,¹⁰³⁹ зашто ни сам презправедно не посидоваше, тако ни иним не дадише... И тако велико богатство бише...и бише пуна земља свакога блага и бише веће вридна уреха на женах и младих људи, и*

¹⁰³² GRS I, 96.16 – 8; Самуило, 2, X, 1: *factum est autem post haec ut moreretur rex filiorum Ammon et regnaret Anon filius eius pro eo.*

¹⁰³³ GRS I, 96.16 – 19; Самуило, 2, XXIII, 3: *dominator hominum iustus dominator in timore Dei.*

¹⁰³⁴ GRS I, 96.21 – 98a.13.

¹⁰³⁵ GRS I, 98.13 – 102a.21.

¹⁰³⁶ GRS I, 96.25 – 98a.1; Макабејци, 1, VII, 48: *et laetatus est populus valde et egerunt diem illam in laetitia magna.*

¹⁰³⁷ GRS I, 98.1 – 2; Немеја, IX, 25: *ceperunt itaque urbes munitas et humum pinguem et possederunt domos plenas cunctis bonis cisternas ab aliis fabricatas vineas et oliveta et ligna pomifera multa et comederunt et saturati sunt et inpinguati sunt et abundavere deliciis in bonitate tua magna.*

¹⁰³⁸ GRS I, 98.2 – 3; Псалми, LXXII, 4: *iudicabit pauperes populi et salvos faciet filios pauperum et humiliabit calumniatorem. et erit egeno spes iniquitas autem contrahet os suum.*

¹⁰³⁹ GRS I, 98.3 – 4; Јоб, V, 16: *et erit egeno spes iniquitas autem contrahet os suum.*

на коњих , нер и нада све имање...и земља би обилна сваком раскошом...оци зобаше кисело грожђе, а синовом зуби утрнуше,¹⁰⁴⁰ могу се лако уочити већ летимичним прегледом Библије. Упадљиво је да су сви библијски наводи, управо као и у свим претходним поглављима, из Старог завета. То одаје истог писца.

После овог увода, који је, у поређењу са другим поглављима, необично богат библијским фразама, јер је ваљало нагласити како је добар био последњи хрватски/словенски владар и какво је благостање у земљи било, писац почиње да излаже о догађајима који су довели до његове насилне смрти. Читаво излагање испуњено је драмским елементима; често се користи управни говор; развија се драматургија око питања због чега и за кога Хрвати треба да ратују у туђој земљи. Напослетку, краљ пада као жртва окупљених на саветовању.¹⁰⁴¹

Дуго се у историографији расправљало о томе да ли је Звонимирова смрт била заиста насилна или је он, пак, умро природном смрћу.¹⁰⁴² У повељи Стефана II, Звонимировог наследника, из септембра 1089. године, којом се потврђују поседи манастиру Св. Марије у Задру, Звонимир је поменут као недавно преминули (*nuper rege defuncto Suinimiro*).¹⁰⁴³ Тома Архиђакон, средином XIII века у ХС, само кратко каже: *Eo namque tempore rex Suiimirus mortis debitum soluit nullumque sue posteritatis heredem reliquit*.¹⁰⁴⁴ Ово су два најпоузданија сведочанства, посебно повеља Стефана II, који несумњиво тврде да је Звонимир умро природном смрћу. Стога се поставља питање, како је ХР (ЈР), за коју је већ наглашено да представља првобитну редакцију ГРС, већ средином XII века, како се обично узима да је настао ГРС, дакле настала у време између ова два податка (повеље Стефана II и Томе Архиђакона), могла да садржи овакав приказ догађаја. Наравно, не само да је приказ невероватан, већ је и хронологија веома побркана. На крају наредног поглавља писац чак каже да је Звонимир убијен 1079. године, а да је владао 35 година, што би значило да је владавину започео 1044. године. То се, наравно, коси са добрим и поузданим изворима, пре свега повељама хрватских владара тога

¹⁰⁴⁰ GRS I, 98.12 – 13; Јеремија, XXXI, 29: *in diebus illis non dicent ultra patres comederunt uvam acerbam et dentes filiorum obstipuerunt*.

¹⁰⁴¹ GRS I, 98.17 – 102.21.

¹⁰⁴² Преглед пружа, Goldstein, *Hrvatski*, 430, нап. 3 и 4.

¹⁰⁴³ CD I, N° 149.

¹⁰⁴⁴ HS, 84.1 – 2.

времена, па се мора помишљати да се овде састајемо са познијим извором, много познијим од средине XII века у који се обично смешта Поп Дукљанин.

Већ помињана Угарско-пољска хроника, посвећена волињском краљу Коломану 1214 – 1219. године, иако се у литератури наводи као први извор који помиње насилну Звонимирову смрт – заправо о овом догађају не говори. Прво, име краља је *Casimirus*, најпре искварено од Крешимир, а не од Звонимир. Друго, ово је сећање на бој са хрватским краљем Петром Свачићем на планини Гвозду, што има и угарски Аноним.¹⁰⁴⁵ С друге стране, писмо посланика папе Григорија VII, упућено епископу Задра, у заглављу има: *In anno MLXXV ab incarnatione domini nostri Iesu Christi, mense nouembris, ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae cepit.*¹⁰⁴⁶ Овај заробљени хрватски краљ може да буде само Петар Крешимир IV, за кога се заиста не зна како је завршио. Угарско-пољска хроника однекуд зна да је краљ уморен издајством Хрвата – што је заиста и могло да се догоди Петру Крешимиру IV. Напоследку, ухватити владара једне земље препадом преко мора, делује тешко могуће, осим ако у питању није била завера. Ову вест преноси и дужд Андрија Дандоло: *In quo tempore, Normani Dalmatinorum fines invadint et destruunt; dux igitur, egressus, eos abire coegit, et ab incolis solitam fidelitatem, cum promissione non aducendi Normanos in Dalmaciam, suscepit.*¹⁰⁴⁷

Дакле, за сада настарији извор који доноси вести о насилној смрти краља Звонимира управо је ЛР/ХР. Како се до сада показало у историографији, једногласна је оцена да је ова легенда унета касније у ХР, по свој прилици у XV веку.¹⁰⁴⁸ Основа за овакво тумачење јесте анализа израза који се користе у овим поглављима и који не припадају XII, XIII или XIV веку. То је тачно, али је погрешно схваћено, јер је првобитна ХР била написана на латинском језику, а преведена на хрватски језик по свој прилици средином XV века. Када се једном ово схвати и рашчисти, онда је далеко лакше објаснити зашто и када се јавља легенда о смрти краља Звонимира, а да анахрони ирази у ХР нису последица доцнијег писања овог поглавља, већ само одређују време када је начињен превод ЛР на хрватски језик. Од кључног је значаја и то

¹⁰⁴⁵ Anon. *Belae regis*, 38: *Bulsuu, Lelu et Botond hinc egressi, siluam que dicitur Peturgoz descendentes...*

¹⁰⁴⁶ CD I, № 107, *In anno MLXXV ab incarnatione domini nostri Iesu Christi, mense nouembris, ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae cepit.*

¹⁰⁴⁷ *Danduli Chronica*. 215.28 – 30.

¹⁰⁴⁸ Goldstein, *Hrvatski*, 431, нап. 8.

што ХСМ такође има ову легенду, а настала је по свој прилици тридесетих или четрдесетих година XIII века. Мислимо, са добрим разлогом, да је ХСМ највероватније послужио као узор нашем писцу, јер се у овом спису јавља, осим Гота и њихових борби око Салоне, и легенда о Звонимировој смрти, имена словенских/хрватских владара (Томислав), као и Акта сплитских сабора из 925. и 928. године. ХСМ и ХР се на овим местима толико подударају да је више него сигурно да једна зависи од друге, тачније ХР/ЛР од ХСМ, јер је ХСМ опширнија, козистентнија и писана бољим стилем. Иван Чрнчић је, опет, овде изрекао најбољи суд о ХСМ: *A da je "skoro" pisano, ili bolje, prepisano...po pismu sudeć i što onako razredjuje besēde.*¹⁰⁴⁹ За време када је писао Чрнчић је заправо изрекао револуционарну оцену која је остала скрајнута у доцнијој хрватској историографији.¹⁰⁵⁰ Он је добро опазио да ватикански рукопис ГРС, поред Марулићевог превода ХР садржи и ХСМ, као и каталог салонитанских/сплитских архиепископа. Последњи у низу архиепископа је Петар (1185 – 1187), управо као што се и ХСМ завршава 1185. годином. Тако се јасно намеће веза између ХСМ и каталога сплитских/салонитанских архиепископа. Ово је користила за своје потребе писања иста особа, а то је могао бити само Тома Архиђакон. То што су разни списи сакупљени у једном кодексу заслуга је највероватније Ивана Лучића из чије су заоставштине и доспели у Рим.

Тако ХР каже да је Звонимир, пошто је примио писма од римског папе и римског цара, сазвао сабор у Пет цркава на Косову,¹⁰⁵¹ што је готово истоветно латинском тексту ХСМ: *rex Svonimir, Croatorum rex, quem Ungari appellarunt Zolemerium, precepit et ordinavit coadunari omnes nobiles et strennuos ac in arte militaria instructos sui regni viros in loco, illyrica lingua appellato Cossovo, ubi dicitur locus Quinque ecclesiarum. Et illic fecit perlegere literas curie romane et imperiales....*¹⁰⁵² Затим и у ХР и ХСМ следи управни говор, односно садржај писама које је Звонимир добио од римског папе и римског цара: *И када дојде дан, учини славни и добри краљ Звонимир отворити листове папе и цесара великог града Рима, с вољом светога оца папе, који казаху: Брата нашега Звонимира молимо с*

¹⁰⁴⁹ *Pora Dukljanina Lětopis*, XXVI.

¹⁰⁵⁰ Нада Клаић, иако је констатовала да је Чрнчићево полазно становиште било исправно, пропустила да је се њиме подробије позабави; упор. *HSM*, 17 – 18.

¹⁰⁵¹ *GRS I*, 98.23 – 25.

¹⁰⁵² *HSM*, 110.

власници и пуком земље и краљевства његова, да би хотил одлучити и с нами бити заједно с помоћу ине господе крстјанске, који оваке листове имају од нас, и они да одлуче вољу свих, и да нам даду на знање, јесу ли к вољи нашој пристаји, ча јест з допушћењем божијим и сина његова, који јест поројен од диве Марије и муку и крв пролио на дриво крижа и на њем уморен, која смт би откупљење свита и ослобојење светих отац из лимбене тамности. И тако з допушћењем његовим и с помоћу у њега вирујућих јесмо одлучили ослободити миста, која је за љубав нашу окрвавио и гди је придао дух оца кроз муку и труд и греб, у ком би положено приславно тило његово.¹⁰⁵³ Иако у сачуваним преписима веома скраћује овај одељак, ХСМ преноси готово истоветан садржај: *Et illic fecit perlegere literas curie romane et imperiales, in quibus erat talis tenor inter alia: Precipimus et mandamus tibi regi Svonomerio ac insuper obsecramus, ut tu una cum tuo exercitu ad recuperandum gloriosi Chrysti sepulcrum transfferre te debeas ultra mare, etc.*¹⁰⁵⁴

Иван Чрнчић је и овде добро приметио грешке у синтакси хрватског преводиоца, односно убедљиво показао да је ХР само превод латинског предлошка. Рецимо, ХР: *да прочиташ меју свими ови други лист, кога с твојим листом шаље се од стране*, сасвим одаје латински предлошак положајем глагола (лат. *mittitur*); или, ХР: *постави му име Коломан*, према латинском *imposuit ei nomen*.¹⁰⁵⁵

Даљи опис догађаја, убиство краља, такође је сличан; ХСМ преноси суштину догађаја...*Quibus verbis auditis a suo exercitu duram et impossibilem rem...invaserunt ipsum regem et occiderunt*,¹⁰⁵⁶ док ХР уводи бројне драмске елементе и мотиве из Новог завета: *...тужећи се и вапијући једним гласом, како на Исукрста Жидове*,¹⁰⁵⁷ *боље да један умре, нере толик пук да погине*.¹⁰⁵⁸ Сви ови наводи су из Новог

¹⁰⁵³ *GRS I*, 100.2 – 16.

¹⁰⁵⁴ *HSM*, 110.

¹⁰⁵⁵ *Popa Dukljanina Lětopis*, XXII.

¹⁰⁵⁶ *HSM*, 110 – 111.

¹⁰⁵⁷ *GRS I*, 100.24 – 25; *Матеј*, XXVII, 23: *dicunt omnes crucifigatur ait illis praeses quid enim mali fecit at illi magis clamabant dicentes crucifigatur*. *Марко*, XV, 14: *Pilatus vero dicebat eis quid enim mali fecit at illi magis clamabant crucifige eum*. Употреба цитата из Новог завета показује да писац овде користи готов спис, будући да он сам увек користи наводе из Старог завета. То је само додатна потврда да је поглавље о смрти краља Звонимира Поп Дукљанин преузео као готов текст, највероватније из ХСМ. Није немогуће да је оригинални рукопис ХСМ садржавао управо све појединости које налазимо у ХР, односно драмске додатке и бројне цитате из Новог завета, али да су временом, будући да је текст много преписиван (тј. ХСМ), оне изостављене.

¹⁰⁵⁸ *GRS I*, 102.6 – 7; *Јован*, XI, 50: *nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo et non tota gens pereat*.

завета, за разлику од употребљених навода из Старог завета при опису почетка Звонимирове владавине. Ово би могло да значи да је наш писац самостално сачинио опис почетка Звонимирове владавине, тј. у свом стилу и маниру како је и све друге (измишљене) владаре описао, а да је на ту основу додао опис Звонимирове смрти који је пронашао у ХСМ.

У последњем поглављу ХР јавља се угарски краљ: *и тој слишавши краљ угарски именов Бела први*,¹⁰⁵⁹ према ХСМ, у којој се објашњава да је Звонимир био ожењен кћерком краља Беле Првог: *Nuptus tamen cuidem filie regis Belle primi*. Затим се у ХСМ објашњава како је Звониминова жена, сестра угарског краља Владислава, затражила да освети смрт свога мужа, Звонимира.¹⁰⁶⁰ Према ХР овај угарски напад је извео краљ Бела и заузео читаво хрватско, загорско и босанско краљевство.¹⁰⁶¹ Упадљиво је да ХР наводи исти број година владавине краља Звонимира као и ХСМ, 35. Заједничко им је и то што оба извора преносе, чак наглашавају, да је Звонимир био последњи хрватски краљ.

Ако се у Хрватској јавила некаква народна традиција која је смрт краља Звонимира довела у везу са крсташким ратовима, онда је ХСМ први извор који је ту причу фиксирао. Сама идеја да је узрок погибије краља Звонимира у томе да је народ одбио да га следи у крсташком рату могла је да се развије, можда, на основу млетачког заузећа Задра 1202. године, који је био тако крвав и страшан, да је папа Иноћентије III још годинама иза тог догађаја опомињао, корио и глобио виновнике тог масакра.¹⁰⁶² Хрватима је овај догађај остао утиснут у сећање и управо из тог разлога могао је крсташки рат да се јави као повод за уклањање краља који жели да учествује у њему. Не треба заборавити и опис проласка крсташа из јужне Француске који су суделовали у Првом крсташком рату (1096), дуж далматинске обале, тј. од Истре до Драча. Виљем Тирски који је оставио ово сведочанство о четрдесетодневном проласку крсташа од Истре до Скадра, а затим и до Драча, наводи како су словенски становници те земље непрекидно нападали крсташку војску, па је сам гроф Рајмунд од Тулузе, који је водио ово одељење крсташа, примењивао изузетно сурове мере према заробљеницима: *Accidit*

¹⁰⁵⁹ *GRS I*, 102.23.

¹⁰⁶⁰ *HSM*, 111.

¹⁰⁶¹ *GRS I*, 102.23 – 104.3. Марулић додаје и Нарону; Шишић, *Летопис*, 416.

¹⁰⁶² *CD III*, № 17, № 18 (фебруар 1203); № 22 (април 1203); № 37 (фебруар 1204); № 40 (април 1204); № 55 (август 1206).

*tamen quidam die, quod ex praedictis malefactoribus captis quibusdam, comes manus et pedes praecipit amputari, ut eorum consortes saltem hac poena deterriti, exercitum persequi formidarent.*¹⁰⁶³ Овај пролазак крсташке војске крајем XI века вероватно је оставио мучан утисак на живаљ у Хрватској, Захумљу, Травунији и Дукљи, а саме крсташе представио као веома сурове. Стога, овде и није потребно анализирати подробно све могућности развоја и настанка легенде о Звонимировој смрти и њене везе са сећањима на крсташке походе, већ само истаћи да постоји стваран догађај из почетка Првог и почетка Четвртог крсташког рата, који је могао да подстакне на настанак једне такве легенде. Уколико је наш закључак да је Тома Архиђакон написао ХСМ у младости као готово дело тачан, онда се Томи може приписати да је можда управо он тај који је први фиксирао легенду о смрти краља Звонимира.¹⁰⁶⁴ И онај епитаф Звонимиров који је сачуван у ХСМ може се сасвим извесно приписати Томи.¹⁰⁶⁵ Млади Тома и зрели Тома разликују се у много чему, а најпре по критичности према изворима. Млади Тома је легенду о Звонимиру радо искористио и био њоме одушевљен, док је зрели Тома ипак одлучио да ову легенду уклони из ХС. Зрели Тома пажљиво стилски дотерује свој претходни рад, мењајући чак и глаголе и придеве који су стилски лепши, а реченице граматички тачније.¹⁰⁶⁶ Иза овог, да га назовемо стилског слоја, пробија се и политичка тенденција ХСМ, различита од оне која се помаља у ХС. Управо на примеру Звонимирове смрти може се наслутити и Томина тенденција у ХСМ, јер је тамо угарско припајање Хрватске приказано као последица крвног сродства Звонимира и угарске владарске куће, преко кћери угарског краља Беле и сестре угарског краља Владислава (тј. Ладислава I, 1077 – 1095). Дакле, за младог Тому, власт Угарске над Хрватском последица је породичних веза

¹⁰⁶³ *Guillelmus Tyrensis archiepiscopus Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum Domini MCLXXXIV*, ed. J –P. Migne, PL 201 (1855) col. 267.

¹⁰⁶⁴ Упор. S.Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji I*, Zagreb 1973, 169 – 170.

¹⁰⁶⁵ *HSM*, 111.

¹⁰⁶⁶ Примере видети, Klaić, *HSM*, 30, иако са погрешним закључцима. Наиме, иако је приметила да су синоними у ХС увек бољи и граматички и стилски, него на истим местима у ХСМ, Нада Клаић је закључила да је писац ХСМ, мењајући текст ХС, био слабије образован и лош познавалац латинског језика. Ово би значило да се састајемо са писцем с почетка XVI века који, по правилу, када исправља текст ХС, као неким злим усудом погођен посеже увек за погрешном именицом, глаголом или придевом. Напротив, ако ХСМ пише млади Тома, онда стилски дотерана ХС показује да њу пише стари Тома, који је у међувремену напредовао као писац.

две владарске куће и праведне освете Звонимирове удовице. У коначној редакцији, ХС, Тома је одлучио да освајање Хрватске прикаже потпуно другачије. Избацио је сваки помен владарског брака, а увео у радњу непознатог великаша из Хрватске (Склавоније) који је, притиснут од неких злих људи, помоћ затражио од угарског краља Владислава којег је убедио да ће лако да освоји Хрватску.¹⁰⁶⁷

Поглавље XXVIII

У последњем поглављу ХР говори се о угарском краљу Бели Првом који је после смрти Звонимирове дошао са војском у Хрватску и потчинио Хрвате, загорско, приморско и босанско краљевство. И тако су Хрвати били кажњени за злочин који су починили према своме краљу: *И тако проклети Жудији иним служе, не имајући ни они од свог језика господина. Добри краљ Звонимир живи у краљевство докле би убијен, лит тридесет и пет, а убијен би на лит Исукрстових тисућа и осамдесет, а тој тисућа и осамдесет мање једно.*¹⁰⁶⁸ ХСМ такође каже да је Звонимир владао 35 година: *Qui quidem rex iam vixerat in regno suo Croatiae per annos XXXXV sanctissime et sine heredibus.*¹⁰⁶⁹ Податак о заузимању приморског и загорског краљевства је пишчева конструкција, како би се очувало територијално јединство државе, иако под туђинском влашћу. Другим речима, ономе коме је наменио свој спис, односно за политичке циљеве онога за кога је писао, отворио је могућност да после обнове државе под новом династијом (отуда је истакнуто да је Звонимир убијен без наследника) све те земље по правди врати новом владару и утемељивачу (нове) династије.¹⁰⁷⁰ Према ХСМ краљ који осваја Хрватску је Владислав, шурак Звонимиров, али, иако се Поп Дукљанин служио овим делом, променио је ток радње одабравши Белу као краља који је покорио Хрватску. Ова промена је намерна, јер је на тај начин успео да отвори питање наслеђа у Хрватској. Наиме, уколико би задржао Владислава као освајача Хрватске, онда би Хрватска у правном смислу несумњиво остала

¹⁰⁶⁷ HS, 84.1 – 26.

¹⁰⁶⁸ GRS I, 104.9 – 13.

¹⁰⁶⁹ HSM, 111.

¹⁰⁷⁰ Ј. Ковачевић, *Поводом књиге Историја државе и права народа ФНРЈ*, Историски гласник 1 (1948) 86, био је у праву када је написао да је дело (ГРС) писано са задатком да би се *правдало право владајуће породице на власт*.

под влашћу угарских краљева. Међутим, уколико би Бела извршио овај напад, онда би то у извесној мери ублажило правни основ угарске власти над Хрватском. Зато писац каже, када је Бела освојио Хрватску, да Хрвате *од слободних у работу обрати*.¹⁰⁷¹

ХЛ на крају има један важан додатак: *Laus omnipotenti deo*.¹⁰⁷² Несумњив доказ да је писац црквено лице, као што о томе сведоче и речи испред ХР: *У име Бога свемогућег творца неба и земље*.¹⁰⁷³ Стога, не треба мислити да је то Калетићев припис, јер га код Марулића нема, већ Марулић ову реченицу пребацује са почетка на крај списка, јер *Laus omnipotenti deo* управо и значи *У славу свемогућег Бога*.

Калетићева и Марулићева редакција, односно у овој књизи означене као ХР и ХЛ, у својој основи чувају првобитни предложак који је саставио анонимни писца у Сплиту (ЛР). Тај првобитни предложак је био писан на латинском језику, а затим, најраније средином XV века, преведен на хрватски. Са тог предлошка је Папалић сачинио свој препис, на основу којег је Марулић 1510. године направио латински превод. Дакле пред нама је дело које је писано на латинском (ЛР) – преведено на хрватски (ХР) – затим поново преведено на латински (ХЛ). У тим преводима било је несумњиво испуштања појединих речи, неразумевања одређених израза, топонима и личних имена. Отуда можда и разлике са ГРС у неким случајевима могу да се припишу овим разлозима. Ипак, како се могло приметити, сам писац је, прерађујући свој првобитни спис неке делове текста намерно мењао, и управо пратећи те намерне промене можда би могло да се схвати за кога и зашто је своје дело писао.

Писац је листу владара у своме делу саставио углавном на основу библијских мотива. Њих има много, како је већ у анализи показано, и сви су, без изузетка, преузети из Старог завета. У коначној редакцији писац је поступао веома обазриво и са јасним циљем. Није случајно да у опису убиства Киша и доцнијег убиства Часлава, у ХР постоји коњ – Киш је збачен са коња и убијен, а Часлав је покушао да се попне на коња, али је у томе спречен, док у ГРС управо ова кључна реч, коњ – нестаје. Коњ, са којег је сваљен готски владар Сенудслав у ХР, такође волшебно нестаје у ГРС. То

¹⁰⁷¹ GRS I, 104.4 – 5.

¹⁰⁷² Шишић, *Летопис*, 416.

¹⁰⁷³ GRS I, 2a.1 – 2.

није случајно. Будући да је писац познавао *Gesta Romanorum*, он је у свом приповедању користио исти или сличан модел. Краљ, којег год имена, представља најчешће Христа, уколико је у питању добри краљ, као Радослав на пример. Непријатељски краљ или одметнути син, може да буде само ђаво, баш као у *Gesta Romanorum*. Жена, у случају Кишове удовице, може да буде само душа, како је најчешће у Гестама, а коњ, наравно, како је то обично у Гестама, грешник.¹⁰⁷⁴

Наш писац је, дакле, коња користио у ХР, али се из неког разлога одлучио да га избаци у ГРС. Због чега? У ХР краљ Радослав се из изгнанства враћа у земљу и срећно влада. У тој верзији се јављају коњи у две поменуте епизоде, које су иначе уметнуте у основну нарацију о побуни сина и изгнанству оца (Часлав – Радослав), док у коначној редакцији ГРС, када и Радослав остаје у Риму и тек његов потомак у трећем колону преузима власт у земљи, коњи нестају. Киш је први пут очигледно приказан негативно, јашући на коњу са којег је смакнут, као што је и Часлав приказан негативно, јер није успео да се успне на коња – демонску силу – који би га спасао погибије. Можда се аутору учинило да је исувише накитио своју причу симболима, па је желео да је сведе на праву меру. У сваком случају ово показује да је он дубоко промишљао пре него што је начинио измене првобитне редакције. Управо због дубоке симболике ово не могу да буду поступци глосатора или доцнијег преписивача, већ самог аутора. Управо као што је у ХР навео да је син краљев крунисан за владавине оца, јер је тај обичај постојао у Угарској и био познат у Сплиту као угарском граду, тако је ту фразу изоставио у ГРС, када је писао у Дукљи, у којој такав обичај није постојао.¹⁰⁷⁵ То показује да је писац веома водио рачуна о појединостима које би могле да дисквалификују веродостојност његовог дела и њега као кредибилног аутора. Њему је било веома стало да Геста која пише буду прихваћена и схваћена као истинита. Баш као што он сам у уводном обраћању читаоцу каже – да нико не помисли да он пише ишта друго до оно како је читао и слушао.

¹⁰⁷⁴ *Equus furiosus est peccator, qui in peccatis permanet; Equus scilicet peccator tangitur;* упор. *Gesta Romanorum*, 110, 267.

¹⁰⁷⁵ И у *HSM*, 125, могао је писац да пронађе податак о крунисању сина угарског краља за очевог живота: *...domino Bella III Ungariae regnum gubernante et domino Henrico filius eius eo vivente coronato.*

III

КОНАЧНА РЕДАКЦИЈА: *GESTA REGUM SCLAVORUM*

Поп Дукљанин је, дакле, свој првобитни спис писао у Сплиту и сматрао га је коначним, односно завршеним. Преселивши се у Бар, заузимајући високи положај архиепископа, аутор је из неког разлога одлучио да своје дело прошири. При томе, он није желео да се одрекне свог ранијег текста, већ је својој околини представио тај свој спис као дело старо, којем ће придодати још неки готов спис писан словенским језиком и који ће превести на латински. Како се показало у претходној анализи он свакако није мислио да ће са словенског језика да преводи своје дело, јер у њему трага словенског предлошка нема. Приступивши овом послу он је веома пажљиво одстранио из свог старог списка оне реченице или исказе који нису имали смисла у новој средини нити су били у складу са наменом списка. Сада се политичка димензија краљевства Словена изменила. Територијално, писац је захватио исто подручје у којем су се већ одраније налазиле Хрватска, Дукља, Травунија, Захумље и Рашка, али је тежиште приповедања померено према југу – Дукљи, Травунији и Рашкој. Пре него што ће спојити своје првобитно дело са словенским текстом који је нашао у Дукљи аутор је морао некако да направи везу између ове две целине. Наредна поглавља од XXV до XXVII, која ће бити анализирана заједно, показују како је он овај задатак, који је пред себе ставио, испунио.

Поглавље XXIV

Пошто је довршио приповест о Чаславу и закључио да је он страдао због греха који је починио према своме оцу, писац је, претходно одстранивши последњих пет поглавља првобитног списка, наставио излагање описом догађаја у Рашкој. Земља је остала без краља, а банови су владали својим областима подвргнувши себи жупане од којих су узимали данак који је раније примао краљ. Тихомил је по смрти тастовој владао Рашком, али се

није усуђивао да се назове ни краљем ни баном, већ само великим жупаном, јер је био на челу свих рашких жупана. *Sicque dominaverunt terram multis temporibus*, завршава писац ово кратко поглавље.¹⁰⁷⁶

Поглавље XXV

Писац се сада враћа краљу Радославу. У првобитној верзији (ЛР/ХР) краљ Радослав се враћа у земљу и преузима власт, сада се писац, међутим, опредељује за другу верзију. Наиме, Радослав је био замољен од својих војника, који су с њим били у Риму, да се поново ожени. Он узе за жену неку угледну Римљанку са којом је имао сина Петрислава. Потом умре у дубокој старости и би сахрањен у цркви Св. Јована Латеранског са великим почастима.¹⁰⁷⁷

Поглавље XXVI

Петрислав је такође узео за жену угледну римску девојку са којом је имао сина Павлимира. После тога, дуго поживеши, умре, а после његове смрти дође до непријатељстава између њега и његове римске родбине, те осталих Римљана, која се развију у оштре сукобе у самом Риму. Павлимиру, који се у тим борбама истакао, наденули су име Бело. Затим се ток нарације изненада прекида уметањем арабљанског пустошења далматинске обале. Латини су побегли у планине где су их Словени похватили и држали као робље. Доцније их Словени пусте под условом да им служе и плаћају данак. Затим су Латини поново саградили порушене градове. Потом се писац поново враћа догађањима у Риму. Како се рат у Риму одужио, Бело и његови одлуче да напусте Рим. Тако сви, педесет витезова без жена и деце, дођу у Апулију, а одатле лађом оду у Далмацију у луку Груж. Тамо Словени пошаљу посланике Белу и замоле га да се врати и преузме краљевство својих предака. У међувремену Бело и његови на том месту подигну град и у њему се настане. У томе им помогну становници Епидаура који су боравили по шумама и планинама. Град је био подигнут на стрмој стени коју Епидаурани својим језиком зову лаус, па отуда град добије има Лаузиј, а касније, заменом *l* за *r*, Рагузиј. Словени су тај

¹⁰⁷⁶ *GRS I*, 106.1 – 8.

¹⁰⁷⁷ *GRS I*, 106.10 – 16.

град звали Дубровник, што значи шумовит или шумски, јер су дошли из шуме када су га градили.¹⁰⁷⁸

Поглавље XXVII

Словени долазе по Бела и одводе га у Требиње где се окупе сви банови, жупани и сатници и на дан Успења Господњег крунишу га за краља. Само рашки жупан, потомак Тихомила, није дошао, па је Бело покренуо поход на Рашку. Битка између Бела и Љутомира, рашког жупана, одиграла се на реци Лиму и војска рашког жупана би натерана у бекство. Бело их је прогонио све до реке Ибра, где су неки великаши Љутомирови, да би стекли наклоност Белову, посекли мачем Љутомира и бацили га са моста у реку. У част победе Римљани који су били са Белом подигну у Рашкој цркву у част св. Петра, а недалеко од те цркве подигне Бело тврђаву којој даде своје име Бело. Такође, ова црква коју су подигли била је и епископско седиште, *usque in praesentem diem*. Потом Бело почне да обилази своје краљевство. После извесног времена, док је боравио у сремским крајевима, Сремци и Угари заједно ударе на Бела, али буду поражени на пољу које се зове Белина. Угари се обрате за мир и Бело склопи са њима уговор према којем се Угари обавезују да неће убудуће прелазити реку Саву и то све од места где истиче до свога ушћа у Дунав, а ни Белови људи да неће прелазити на другу страну. После тога врати се Бело у приморске крајеве. Када је једнога дана улазио у неки град у Травунији, умре напрасном смрћу и сахране га у цркви Св. Михаила у том истом граду. Седмога дана по његовој смрти његова жена роди сина Тишемира, што се латински каже *consolator populi*.¹⁰⁷⁹

Поглавља XXV – XXVII ГРС представљају прелаз којим је писац покушао да повеже догађаје које је изложио у првобитној верзији, са новим изворним материјалом који је пронашао у Дукљи. Ова поглавља заслужују веома исцрпну анализу. У њима се могу препознати и неки историјски догађаји познати на основу поузданих извора. Такође, у њима се јављају неке легенде које су типично дубровачког постања. Упадљиво је да се простор радње премешта из Хрватске, односно средње и северне Далмације, у Травунију и Рашку. Хрватска и Дукља немају место у овом излагању.

¹⁰⁷⁸ GRS I, 106.18 – 110.9.

¹⁰⁷⁹ GRS I, 110.11 – 114.2.

Почетак поглавља XXIV – *Post haec remansit terra sine rege...*,¹⁰⁸⁰ несумњиво је библијски: *quia dies multos sedebunt filii Israhel sine rege et sine principe...*¹⁰⁸¹ Иако се ова фраза у Библији јавља само на једном месту, она је била веома омиљена у средњем веку. Петар, опат Клинија, у писму папи Иноћентију II (1130 – 1143) пише: *Et quia terra nostra, ut nostis, sine rege et principe existens, quibuslibet exposita raptoribus est.*¹⁰⁸² Исту фразу користи он и у писму папи Евгенију III (1145 – 1153): *Est enim isera terra nostra cunctis pene terrarum partibus in hac parte miserior, quod sine rege, sine duce, sine principe vel defensore existens...*¹⁰⁸³ Овај одељак из Библије коришћен је и у многим бревијарима.¹⁰⁸⁴ Податак о Тихомиловој владарској титули, велики жупан,¹⁰⁸⁵ сасвим одговара историјском Тихомиру, најстаријем брату Стефана Немање. Доказ више да је Тихомил у ГРС преузет из народног предања о прецима Немањића. Титула великог жупана Срба у историјским изворима се први пут јавља код византијског писца Кинама када говори о догађајима из 1150. године, а односи се на Уроша II.¹⁰⁸⁶ Уједно, употреба нове владарске титуле у овом делу ГРС, која се не јавља у првобитној редакцији, такође је последица промене пишчевог места боравака и додиром са новим изворима и новом средином.

Како је већ показано у претходној анализи краљ Радослав и његов боравак у Риму измишљени су. Отуда би и наставак приче о Белу морао такође да буде измишљен. Стога приповедање тече по истом обрасцу. Радослављев син Петрислав такође узима за жену Римљанку угледног рода, управо као и његов отац. Његов син, Павлимир, који се истакао у ратовању са Римљанима, постаје Бело. Имена Петрислав и Павлимир изведена су од имена св. Петра и св. Павла.¹⁰⁸⁷ У њиховом симболичком значењу ови апостоли су творци нечега новог, хришћанске цркве, а Бело је утемељивач државе. Отуда је причи о Белу посвећено тако много пажње. Како би прича добила што верније обресе, убацио је приповедач два податка која су очигледно била добро позната читаоцима – један је легенда о настанку имена Дубровник, а друга о арабљанском упаду у јужну Далмацију. Чини се да је и податак о ратовању са Рашанима и

¹⁰⁸⁰ *GRS I*, 106.1

¹⁰⁸¹ *Осија*, III, 4.

¹⁰⁸² L. Thomassin – M. André, *Ancienne et nouvelle discipline de l'eglise*, t. VI, Paris 1866, 179.

¹⁰⁸³ *Ibid.*

¹⁰⁸⁴ *Claromontense*, 264; *Molinense*, 264; *Breviarium Trecense*, 1829, 259; *Forojuliense*, 225; итд.

¹⁰⁸⁵ *GRS I*, 106.6 – 7: *...sed tantum iupanum maiorem.*

¹⁰⁸⁶ *Sinn.* 112.18 – 19: *πρέσβεις παρὰ τοῦ ἀρχιζουπάνου.*

¹⁰⁸⁷ Шишић, *Летопис*, 443.

Угарима, такође настао на основу конкретне приче коју је писац чуо. Фердинанд Шишић је помишљао да се овде ради о две независне приче које су стопљене у једну. Прва прича је настала из легенде о оснивању Дубровника и дубровачког је постања. Друга прича, о Белу и његовим ратним подвизима, требињског је постања.¹⁰⁸⁸ Сада би само ваљало установити да ли је писац био тај који је ове две приче први фиксирао, или је располагао извором у којем их је пронашао.

Боравак изгнаног владара у иностраној земљи, његова женидба са угледном племкињом, а потом повратак његових потомака у домовину и преузимање краљевства, требало би да је мотив који је постојао и пре нашег писца.¹⁰⁸⁹ Био би тој један образац, морално-дидактичка прича, коју бисмо морали налазити широм Европе. У енглеским легендама и хроникама јавља се ова фраза да је супруга владара била племенитог рода: *nobilibus ortam natalibus*, управо као и код нашег писца.¹⁰⁹⁰ Место сахране краља Радослава, црква Св. Јована Латеранског у Риму, најзнаменитија црква католичког света, пишчева је фикција, а у ГРС је доспела, највероватније, на основу њему познатог примера из дела Хенрија од Хантингтона: *...et Burhard regem qui regnaverat viginti duobus annis super Merce, trans mare fugaverunt. Rex autem Burhard Romam perrexit. Ibiq̄ue mortiens, sepultus est in ecclesia sancte Marie apud Anglecnescolam.*¹⁰⁹¹ Опис истог догађаја садржи и дело Хенрија Силгрејва.¹⁰⁹² Свакако, исти одељак сачуван је и код Роџера Вендовера: *Burherdum quoque regem Merciorum anno regni sui vicesimo secundo expulerunt regno, qui Romam post dies paucos profectus obiit ibidem, et juxta scholam Anglorum in ecclesia beatae Mariae regio more sepulturam accepit.*¹⁰⁹³ У ГРС истиче се да је Радослав

¹⁰⁸⁸ Шишић, *Летопис*, 442.

¹⁰⁸⁹ Нпр. *Florentii Chronicon*, 215: *Clito Eadwardus, regis Eadmundi Ferrei Lateris filius, ut ei mandarāt suus patruus rex Eadwardus, de Ungaria, quo multo ante, ut praediximus, in exilium missus fuerat, Angliam venit. Decreverat enim rex illum post se regni haeredem constituere; такође, Florentii Chronicon*, 275, *Eadmundus...qui duos filios...ex quidam nobilis prosapiae foemina habuit; Gesta regum Anglorum*, 107 – 108.

¹⁰⁹⁰ *Galfredi*, 116; *Eulogium*, 282. Латински израз за родитеље, *natales*, необичан је и редак. Употреба овог појма могла би да буде додатна потврда да је писац користио спис који је овај појам овако бележио.

¹⁰⁹¹ *Henry, Historia Anglorum*, 286. Хенри од Хантингтона описује на овом месту догађаје из друге половине IX века.

¹⁰⁹² *Silegrave*, 26: *Burthredus, qui filiam Eadulfi regis West-Saxonum Ethelwitham duxit uxorem, quem Dani Pagani a regno expulerunt, quum regnasset annos quatuordecim. Qui adiit Romam, ibi vero diu vivens defunctus est, et in ecclesia Sanctae Mariae, quae schola Saxonum dicitur, sepultus est.*

¹⁰⁹³ *Flores historiarum I*, 325.

сахрање са великим почастима, *cum magna honorificentia*, што би могла да буде парафраза Вендоверовог: *regio more sepulturam accepit*. Тако би исказ нашег писца највише одговарао Вендоверовом опису смрти краља Бурхарда.

Случај краља Мерсије у суштини је истоветан са Радослављевим: после 22 године владавине (код Силгрејва, 14) Бурхард је протеран преко мора, отишао је у Рим и тамо је после извесног времена умро; сахрањен је у Риму у цркви Св. Марије. Фраза да је краљ Радослав умро у дубокој старости (*in senectute bona mortuus est et sepultus in...*) и да је потом сахрањен уз велике почести,¹⁰⁹⁴ мотив је из Библије: *mortuusque est Gedeon filius Ioas in senectute bona et sepultus in sepulchro Ioas patris sui in Ephra de familia Ezri*.¹⁰⁹⁵ Међу енглеским хроничарима, већ Ненијус, а за њим и многи други писци, користи овај образац: *Postea in senectute bona migravit*.¹⁰⁹⁶

У поглављу XXVI каже се да је Павлимир *iam iuvenis effectus, coepit esse valde robustus et fortis bellator*.¹⁰⁹⁷ Нема потреба тражити неки посебан извор – хроника или историју – у којој је писац могао да пронађе сличан мотив или опис – довољно је прегледати Библију и видети да су у питању библијске фразе. Тако рецимо: *Dominus autem tecum est quasi bellator fortis*,¹⁰⁹⁸ *confortare igitur et esto robustus valde*,¹⁰⁹⁹ Објашњење за промену имена у Бело, последица је управо претходне употребе библијских фраз да је Павлимир био *bellator*, па су му стога дали име Бело. Највероватније је ово писац уметнуо како би повезао своје излагање са легендом о Белу која је заиста постојала у Дубровнику. Опис Павлимира Бела, којем у граду Риму није било равног (*nullus ei esset similis*),¹¹⁰⁰ само је парафраза Библије из књиге о Јову: *dixitque Dominus ad eum numquid considerasti servum meum Iob quod non sit ei similis in terra homo simplex et rectus et timens Deum ac recedens a malo*.¹¹⁰¹

Успостављање реда у земљи, после повратка изгнаног краља, односно његовог потомка, ваљда је уобичајен и очекиван след догађаја.¹¹⁰² Његово крунисање, такође. Окупљање великаша

¹⁰⁹⁴ *GRS I*, 106.14 – 15.

¹⁰⁹⁵ *Судије*, VIII, 32.

¹⁰⁹⁶ *Nennii Historia*, 46.14 – 15; *Silegrave*, 102; *Flores historiarum III*, 285.

¹⁰⁹⁷ *GRS I*, 108.2 – 3.

¹⁰⁹⁸ *Јеремија*, XX, 11.

¹⁰⁹⁹ *Јошуа*, I, 7.

¹¹⁰⁰ *GRS I*, 108.3.

¹¹⁰¹ *Јов*, I, 8.

¹¹⁰² Галфред од Монмаута, на пример, прича како је Брут, када је протеран из Италије и дошао у Грчку веома брзо постао вођа јер је међу ратоборнима био најратоборнији (*inter bellicosos bellicosus*), па су убрзо тамошњи становници, који су као

који му исказују верност – опет је општи мотив. Као што је и општи мотив да један од великаша одбија да се повинује краљу. Галфред од Монмаута је у овом поглављу ГРС највероватније основна инспирација нашем писцу. Краљ Лир, кога су прогнали његови зетови, а најпре војвода Маглавур, враћа се у краљевство и преузима власт. Упадљива је сличност ГРС и Галфреда од Монмаута. ГРС: *Postea bani venientes in Tribuniam cum iupanis et setnicis susceperunt illum honorifice et in die ascensionis Domini constituerunt illum regem.*¹¹⁰³ Галфред: *At illi cum consulibus et proceribus obviam venientes honorifice susceperunt illum, dederuntque ei potestatem totius Galliae donec eum in **pristinam dignitatem restaurassent.***¹¹⁰⁴ Одатле је краљ Лир, прикупивши војску и уз помоћ свога зета Аганипа кренуо на Британију како би се вратио на власт. *Quo facto, duxit secum Leir Aganippum filiamque suam et collectum multitudinem in Britanniam, pugnavitque cum generis, et triumpho potitus est. Deinde cum omnes in potestatem suam redegisset; tertio post anno mortuus est.*¹¹⁰⁵ Према ГРС то исто чини и Бело. Пошто је крунисан полази у поход на жупана Рашке, Љутомира, који једини није желео да му се потчини; порази га, а потом, пошто је потукао и Угаре, напрасно умире. ГРС каже како је после победе над Љутомиром краљ (тј. Бело) преузео краљевство својих предака *et siluit terra in conspectu eius.*¹¹⁰⁶ Ово је библијска фраза из књиге о Макабејцима: *et pertransiit usque ad fines terrae et accepit spolia multitudinis gentium et siluit terra in conspectu eius.*¹¹⁰⁷ Тако је и опис понашања народа после Белове смрти: *Populi autem fleverunt illum multis diebus,*¹¹⁰⁸ парафраза из исте књиге о Макабејцима: *et fleverunt eum omnis populus Israhel planctu magno et lugebant dies multos.*¹¹⁰⁹

и он били потомци Тројанаца и тлачени од Грка, почели да се окуљају око њега (*Trojani coeperunt ad ipsum confluere*); *Galfredi*, 4. Тако и Белу у ГРС, када су чули за његов долозак, прилазе многи – *coeperunt undique ad eum confluere*; *GRS I*, 128.8 – 9. Занимљиво је да ГРС и Галфред имају још једну заједничку фразу: *parvulis et mulieribus*. Наиме, у ГРС се помиње како је Бело са 50 витезова без жена и деце (*exceptis parvulis atque mulieribus*; *GRS I*, 124.17 – 23) напустио Рим и заплочио према Далмацији, док *Galfredi*, 4, наводи како је Брутов народ у Грчкој нарастао на 7 000 душа, не рачунајући децу и жене (*exceptis parvulis et mulieribus*).

¹¹⁰³ *GRS I*, 110.15 – 17.

¹¹⁰⁴ *Galfredi*, 34.

¹¹⁰⁵ *Ibid.*

¹¹⁰⁶ *GRS I*, 112.3.

¹¹⁰⁷ Макабејци, 1, I, 3.

¹¹⁰⁸ *GRS I*, 112.24 – 25.

¹¹⁰⁹ Макабејци, 1, IX, 20.

Није спорно да је читава прича о Белу скована по мотивима и у том смислу она има свој унутрашњи ред и логички редослед догађаја. У те мотиве улази и прича о рату са Угарима, односно утврђивање граница краљевства. Када је све завршено краљ полази у обилазак своје земље, како би се уверио да је све у најбољем реду. Дакле, општи мотиви сковани су у једну причу. Међутим, оно што би требало открити јесу историјски трагови у овом причању.

Претходно би требало објаснити два уметнута податка, о пустошењима далматинске обале од стране Арабљана и објашњење имена Лаусиј – Рагусиј, односно словенски Дубровник, који се морају посматрати заједно. Наиме, ова два податка нису била раширена по читавој Далмацији – јер ниједан познати извор из познијег времена, на пример у Сплиту, Задру, Котору или Бару, ове приче не познаје. Отуда се, у првом тренутку, јавља мисао да је писац неко време провео у Дубровнику. Он није морао да дуже борави у Дубровнику, већ је могао и током свог живота у Сплиту да посећује овај град, као што је сасвим сигурно могао да посећује Задар, Трогир, Шибеник, Скрадин или Биоград. Доцније у ГРС појављује се још једна типично дубровачка прича, о Бодиновој опсади овог града, о којој ће више речи бити доцније.

Према Константину Порфирогениту Дубровчани су 866. године послали изасланике цару Михаилу, који су на престолу затекли Василија I, са молбом да разбије арабљанску опсаду њиховог града. Цар се њиховом позиву одазвао и моћна византијска флота отерала је Арабљане према јужној Италији.¹¹¹⁰ Према Порфирогенитовом спису, који је подробнији, следи да су Арабљани спалили Рисан и Доњи Котор, чега код нашег писца нема. Он само збирно препричава да су Арабљани многе градове Далмације опустошили, али не бележи имена тих градова. На исти начин ово бележи и дубровачки Аноним: *Fu ruinato Epidaurò dalli Saracini, et molte altre città in Golfo.*¹¹¹¹ То су речи нашег писца, јер управо он говори о становницима Епидаура.¹¹¹²

Дубровачки Аноним је сачуван у позним рукописима и текст варира, тако да се не може ући у траг изворима којима се Аноним користио. Први дубровачки писац за којег се са сигурношћу може рећи да користи ГРС је Туберон, око 1510. године, и то што се код њега налази о Радославу Белу, и уопште о почецима Дубровника, напабирчено је из више извора, а не само на основу ГРС. Никола

¹¹¹⁰ *DAI I*, 29.88 – 102.

¹¹¹¹ *Anonymi*, 8.

¹¹¹² *GRS I*, 108.6 – 9; 110.1 – 5.

Рањина, око 1550. године, већ зна да неки други извори кажу да Часлав није погинуо у Срему, већ у Босни. Овим одаје да је прича била позната Дубровчанима и изван оног текста који је сачуван у ГРС. Најзад, могао је писац на овом месту да користи и Скилицу, који преузима причу о арабљанском упаду у Далмацију и страдању Будве, Доњег Котора и Роса, као и опсади Дубровника, од Теофановог Настављача. Како ће се у даљој анализи неких вести из ГРС показати, писац је Скиличину Хронику по свему судећи познавао.¹¹¹³

Према дубровачком Анониму краљ Радослав је изградио кулу на стрмени изнад мора која је названа кастел Лаве. У тој кули оставио је 50 синова римских барона који су са њим стигли из Рима. У ту кулу је сместио све што је имао, односно реликвије св. Петрониле, Домициле, Нереја, Ахилеја и Панкрација, те главу, руку и стопала св. Сергија и два комада Христовог дрвета, односно Св. Крста. У истом кастелу начинио је и цркву Св. Сергија који је био његов заштитник.¹¹¹⁴

У једном рукопису дубровачког Анонима (*Storani*) садржај је нешто другачији. Ту се каже да је краља Радослава (458. године) збацио његов син Берислав и да је краљ отишао са шесторицом својих барона у Албанију; одатле је отишао у Апулију и Сипонт, одакле је стигао у Рим. У Риму је добио папску заштиту и постао је капетан. Оженио је извесну римску госпођу (*signora*) са којом је имао три сина. Двојица су умрла од куге, а трећи, Стефан Бело, такође је постао одважан капетан. И он је добио сина Радослава Бела који је после очеве смрти постао капетан Римљанима. Затим (524) каже се да је босански краљ Берислав, који је збацио свога оца, умро, заједно са своја два сина и целом породицом. Из домовине су били упућени посланици у Рим да позову Радослава Бела да он буде господар. И тако је Радослав Бело, заједно са 500 људи, прво отишао у Анкону, а одатле, укрцавши се на три барке, допловио до Дубровника. Тамо га је дочекало 5 000 људи. Према савету својих барона изградио је тврђаву Лаве и у њу сместио реликвије које је донео са собом. Потом је саграђена и капела посвећена св. Сергију и Вакху.¹¹¹⁵

Потом дубровачки Аноним пише да је током једне године краљ Радослав потчинио читаву земљу и од свих био прихваћен за

¹¹¹³ *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. H. Beck – A. Kambylis – R. Keydell, Berolini 1973, 145.77 – 84 (= *Scyl.*).

¹¹¹⁴ *Anonymi*, 3

¹¹¹⁵ *Anonymi*, 3 – 4.

господара. Тада се, прелазећи преко понтонског моста на реци Уни, како би прешао до пристаништа и кастела Лаве и узео своје реликвије које је тамо оставио, утопио са читавом својом пратњом. На вест о краљевој смрти побуне се обласни господари и земља остаде без владара. Наводно су неки од ових Римљана који су дошли са Радославом још увек били господа у Босни.¹¹¹⁶

Затим се говори о грађанском рату у Босни, Албанији, Далмацији и Хрватској, који је трајао 24 године. За то време бројне избеглице су долазиле и у кастел Лаве, а испред кастела су изградили и предграђе заштићено јарком. Увећана заједница у кастелу Лаве почела је да се бави гусарењем пљачкајући околне земље. Најзад, када је рат окончан, краљевство је ујединио Стефан, који је завладао земљом од Љеша до Горице, односно читавом обалом Далмације, а само је кастел Лаве остао слободан.¹¹¹⁷

Краљ Стефан је склопио примирје са Рагужанима на 20 година и многи од Рагужана су тада боравили код краља на његовом двору као угледни и мудри људи. Током овог примирја избили су нереди у Босни, јер су неки великаши желели да признају врховну власт извесног Дукађина из Албаније, а када их је Стефан поразио уточиште су потражили у Рагузи. Пошто Рагужани нису хтели да предају ове људе краљу Стефану, он је напао Рагузу, али је у том боју пао погођен копљем испод леве сисе. Вративши се у своју земљу убрзо је умро, а престо је наследио Радослав.¹¹¹⁸

Затим је краљ Радослав заратио против Дукађина који је имао део земље у Босни, као и нешто присталица. Краљ Радослав је преко Љеша продро у Албанију и заузео бројне градове и утврђења, међу којима су: Скадар, Дриваст, Сарду и Љеш. За Љеш се изричито каже да је био на источној страни и да је припадао Дукађину.¹¹¹⁹

Најзад, говори се о томе како су становници два утврђења у близини Рагузе, Шпиљана и Градца, који су били пореклом из Епидаура и који су се у ове две тврђавице склонили испред Сарацена, дошли у Рагузу и ту се настанили у делу града који се звао Кустјерна, односно Пустјерна.¹¹²⁰

Већ овако скраћено препричани Анали дубровачког Анонима показују суштинске разлике са ГРС. Радослав Бело је

¹¹¹⁶ *Анонимі*, 4 – 5.

¹¹¹⁷ *Анонимі*, 5 – 6.

¹¹¹⁸ *Анонимі*, 6.

¹¹¹⁹ *Анонимі*, 7.

¹¹²⁰ *Анонимі*, 7 – 8.

означен не само као утемељивач Дубровника, већ и као владар који је донео свете реликвије из Рима. Сасвим кратко се говори о његовом напору за уједињење краљевства, уз закључак да је у томе успео после годину дана, док ГРС опширно пише о Беловом ратовању против рашког великог жупана. Према ГРС краљ умире у једном граду Травуније, док код Анонима он умире несрећним случјем када су се керепи (тј. понтони) преко којих је прелазео у пристаниште Рагузе, преврнули. Иако је у питању иста личност, приче се суштински разликују. Дубровачки Аноним даље говори о грађанском рату и о наследницима Радослава Бела, што јако подсећа на сукоб између Византије и Дукље у време краља Бодина. Краљ Стефан, који се јавља као наследник Радослава Бела, опет подсећа на кнеза Стефана кога је Бодин, према ГРС, поставио за кнеза у Босни око 1083. године. Дукађин би морао бити неки знаменити византијски стратег или намесник у Драчу из угледне породице Дука – што све опет указује на неке догађаје из XI века. Занимљиво је и то што је Часлав, син краља Радослава, замењен са Бериславом. Као што је веома занимљиво и то што Аноним зна да је краљ Радослав имао три сина, од којих су двојица умрла од куге, док се трећи звао Стефан Бело. Радослав се није оженио младом Римљанком племенитог рода, како то наводи ГРС, већ женом непознатог порекла.

Већ помињани Туберон око 1510. године користи ГРС. Код Туберона се спаја више извора, а будући веома добар зналац латинског језика, он веома вешто спаја податке из тих извора тако да није лако проћи где престаје употреба једног и почиње употреба другог врела, јер по правилу Туберон не одаје своје изворе. Ипак, важно је рећи да Туберон каже како неће да пише о настанку Дубровника по причама које су други измислили (*ab aliis confictas sequar*), него да ће изнети оно што му се чини најистинитијим следећи, у првом реду, писца Дукљанина (*sequens imprimis Docleatem authorem*).¹¹²¹ Затим излагање тече искључиво на основу ГРС причом о упаду Арабљана са Сицилије у Далмацију, пропасти и спаљивању далматинских градова, уништењу Епидаура и сукобима становника овог града са Словенима. Међутим, у наставку, појављује се опет неки епидаурски свештеник, чије име Туберон не зна, и који је посредовао код Словена за склапање мира и уговора. Потом, помиње Туберон да су по допуштењу Словена Епидаурци настанили Бурнум. Последња два податка су несумњиво из Анала дубровачког Анонима.

¹¹²¹ *Tubero*, 87.

У наставку излагања Туберон поново, само на основу ГРС, пише о Павлимиру Белу, потомку краља Радослава. Туберон додаје да је Гравоша удаљена од Дубровника 13 стадија – што је његов самосталан уметак, као што је одмах потом на основу дубровачког Анонима напоменуо да се требињски епископ који је примио Бела, звао Јован.¹¹²² У наставку излагања Туберон комбинује више извора, па чак напомиње како *неки причају*. Тако, рецимо, позива се на усмене приче када говори о изградњи кастела Лаве, јер *неки кажу* да га Бело није изградио из темеља већ само обновио. Такође, позива се на усмено предање када говори да је временом Лауса постало Рагуса. Опет у наставку, говорећи о изградњи цркве Св. Стефана Првомученика и моштима које је Бело донео из Рима, он преузима из дубровачког Анонима.¹¹²³ Дакле, колико се може разабрати није Туберон имао никакву бољу верзију ГРС, већ је он само комбиновао из најмање три извора: ГРС, дубровачког Анонима и усменог предања.

Никола Рањина, који пише око 1550. године, у кратком предговору својим *Аналима Рагузе*, напомиње да користи *Annales civitatis Rhagusinae*.¹¹²⁴ У питању је несумњиво спис који је у историографији познат као *Анали дубровачког Анонима* и који је у горњем тексту укратко препричан. Али Рањина несумњиво познаје и писање Попа Дукљанина, јер код њега је син Радослављев, Часлав, а не Берислав. Опис сукоба оца и сина истоветан је са оним који се налази у ХР и ГРС. Једина разлика између Рањине и ГРС је у томе што он Ласту, место одакле је краљ Радослав кренуо пут мора, смешта у Албанију, управо према Анониму, а оно острвце које ГРС назива Радослављев камен, претвара у утврђење Радичев град.¹¹²⁵ И синови краља Радослава, који су рођени у Риму, код Рањине су приказани комбиновањем Анонима и ГРС. Тако, рецимо, трећи син је такође Стефан, као и код Анонима, али му је надимак Петрислав, баш као у ГРС. Рањина се и даље придржава кобиновања из своја два извора, па тако за Часлава напомиње да је он познат и под именом Берислав. Стога, Рањина већ показује да су у Дубровнику постојале две верзије приче о Радославу, Чаславу и Радославу Белу. Оно што је оригинално и битно код Рањине тиче се стихова најстаријег познатог дубровачког песника Милеција, чијих се неколико стихова очувало управо у Рањиним Аналима.

¹¹²² *Tubero*, 88 – 89.

¹¹²³ *Tubero*, 89 – 90.

¹¹²⁴ *Ragnina*, 168.

Милеције је стварао по свој прилици у време српског краља и цара Ромеја Душана (1331 – 1355), дакле средином XIV века.¹¹²⁶ У Милецијевим стиховима је сачувано отприлике исто оно што се налази и код дубровачког Анонима, да су се неки Римљани, када је уништен Епидаур, током грађанског рата, искрцали у Гравоши и ту подигли утврђење у време Јована, архиепископа Епидаура, које је названо Лабуса, а онда је заменом *l* за *r* и *g* за *p* (*b*) постало Рагуза. Тај град се словенски зове Дубровник, јер је подигнут на месту шуме, *et dubrava silva vocatur*.¹¹²⁷ Затим песник додаје да су избеглице из Рима са собом донели и реликвије св. Нереја, Ахилеја, Домициле и Петрониле. У сред кастела подигнута је и црква посвећена св. Стефану Првомученику.¹¹²⁸

Константин Порфирогенит, средином X века, такође зна да у средишту Рагузе постоји црква посвећена св. Стефану Првомученику у којој се чувају мошти св. Панкратија.¹¹²⁹ Исти извор, такође, помиње промену имена Лауса у Рагуза, заменом *l* за *p*.¹¹³⁰

Уколико је исправна наша претпоставка да је ГРС настао крајем XIII века, куда нас води досадашња анализа, по прилици око пола столећа пре Милеција, онда се може закључити да је прича о Радославу, Чаславу и Радославу Белу, дубровачког постања. Корени ове легенде могу се пронаћи већ у Салернитанској хроници, одељку који је писан око 897. године, а који се тиче објашњења имена италијанског града Амалфија. Наиме, у овој хроници се каже да су неки Римљани у време цара Константина Великог (306 – 337), на путу према Константинопољу, претрпели бродолом код *Sclavorum fines*, у близини града Рагузе. Ту су се они настанили и постали један народ. Међутим, после извесног времена, пошто су их Рагужани тлачили, крадомице су, ноћу, укравши се на лађу, побегли за Италију. Тамо су саградили град Амалфи према оном месту на које су се искрцали, а које се звало *Melfis*.¹¹³¹ Изгледа да је

¹¹²⁵ *Ragnina*, 170.

¹¹²⁶ Шишић, *Летопис*, 51, сматрао је да је Милеције стварао око 1340. године. Слично, Medini, *Starine*, 25. С друге стране, V. Foretić, *Povijest Dubrovnika I. Od osnutka do 1526*, Zagreb 1980, 11, неутемљено је Милеција определио у XI век.

¹¹²⁷ *Ragnina*, 174.

¹¹²⁸ *Ibid.*

¹¹²⁹ *DAI I*, 29.235 – 236.

¹¹³⁰ *DAI I*, 29.219 – 222.

¹¹³¹ *Chronicon Salernitanum, A critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources on Language*, ed. V. Westerbergh, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia 2, Stockholm – Lund 1956, 88 – 89.

ова легенда из Амалфија пронашла свој пут до Дубровника веома рано, свакако пре истека XI века, када је Амалфи изгубио свој трговачки значај који је имао у претходним столећима.¹¹³² Дубровчани су ову легенду искористили да објасне и порекло неких реликвија које су се чувале у њиховом граду. На ову, основну легенду, надограђена је после XI века, када су Словени почели да се настањују у близини Дубровника и у самом граду, легенда о Радославу, Чаславу и Белу. Да је легенда о Белу била заиста дубровачког постања, и да је настала баш негде у XI или XII веку, показују и генеологије појединих дубровачких породица које су своје порекло доводиле у везу са доласком Бела из Рима. Тако су, према дубровачком Анониму породице, *Menze*, *De Ursi* и *Viterbi*, дошле заједно са Белом. Према Николи Рањини овима су придружене и породице *Volcasso* и *Diodato*. Занимљиво је да, према Рањини, породица *De Urso* изумире већ 1308. године, док се за *Volcasso* наводи да је дошла са краљем Радославом Белом 1151. године, а изумрла 1372. године. Породица *Diodato* је престала да постоји 1400. године.¹¹³³ Податак о дубровачким породицама које су изумрле већ почетком XIV века, наводи на закључак да је легенда већ тада била стара најмање 100 или више година.

Стога би се могло закључити да је наш писац још током свог живота у Сплиту, имао извесне додире са Дубровчанима. Можда је и сам имао посла у овом граду и тамо повремено одлазио, или је ту причу чуо у Сплиту од дубровачких трговаца или свештеника/монаха који су долазили у Сплит. У сваком случају мотиви за настанак легенде о Белу дошли су до писца из Дубровника, највероватније усменим путем. Разлике у овој легенди између ГРС и дубровачког Анонима, показују да је дубровачка прича имала шири контекст, па би тако ГРС у овом делу потпуно зависио од дубровачке приче.¹¹³⁴

Тома Архиђакон је такође о овоме нешто чуо, јер помиње становнике Епидаура и Дубровник у одређеној вези.¹¹³⁵ Али не само то, већ он зна и за причу о Белу јер каже: *Per idem fere tempus quidam*

¹¹³² Упор. Živković, *On the Foundation*, 22.

¹¹³³ *Anonymi*, 157, 161; *Ragnina*, 183 – 184, 186.

¹¹³⁴ Још је, Шишић, *Летопис*, 439, нап. 57, закључио да дубровачки Аноним испред себе није имао ГРС. Стога је претпоставио да је можда првобитно име владара, Берислав, које је чувала дубровачка традиција, писац ГРС хотимично заменио са Чаславом, како би могао да повеже две приче у једну.

¹¹³⁵ *HS*, 40.11 – 14: *Homines autem cum eis permixti sunt et facti sunt populus unus. Edificauerunt Ragusium et habitauerunt in eo.* Исто и *HSM*, 92.

*aduene, ut fuerunt, Romana urbe depulsi, non longe ab Epitauro ratibus applicuerunt.*¹¹³⁶ Другим речима, ГРС није послужио дубровачком Анониму као извор, већ је Аноним независно од ГРС обрадио исту легенду у Дубровнику. Поуздано сведочанство о постојању дубровачке легенде о оснивању Дубровника, сачувано је у повељи браће Санковић, Бељака и Радича, од 15. априла 1391. године, у којој се управо каже да је на Цаптатѣ при мори естъ виль градъ стари Доубровникъ...и када се онъ стари градъ расоу и опоустѣтъ тада господа рашка и хоумьска оу теи део кривиномъ посѣдоше и по сили оузеше конавальскоу жоупоу и друга мѣста тогаи града и тада граѣне пондоше оу тврдо мѣсто и зидаше градъ Доубровникъ...¹¹³⁷ Претходно, браћа Санковићи кажу како су ово сазнали на основу старих повеља и по памћењу старих људи који су ово преносили од колена до колена.¹¹³⁸ Овај закључак браће Санковића је занимљив, јер мимо старих повеља (у којима се помињу међе) и народног предања (које говори о изгнаницима из Епидаура и зидању Дубровника), они не помињу неке старе хронике одакле је ова прича до њих доспела. Да је ГРС постојао у Дубровнику крајем XIV века, вероватно би послужио као прворазредан извор са јасно уобличеном причом о постанку Дубровника. Напротив, браћа Санковић, тј. Дубровчани који им преносе ово предање, не познају такав спис – само повеље и предање. Такође, у уговору о савезу између Дубровчана и бугарског цара Асена од 15. јуна 1253. године против српског краља Уроша I (1243 – 1276), не помињу се неки посебни историјски списи, па се опет, при набрајању дубровачких међа, наводи место од цркве Св. Георгија врѣхъ стари градъ Ёпитавръ.¹¹³⁹

Сама личност Радослава Бела или само Бела, највероватније није измишљена. Наиме, Константин Порфирогенит у кратком поглављу о кнежевини Травунији, говорећи о догађајима из приближно четрдесетих година IX века, бележи да је српски архонт Властимир удао своју кћер за Крајину, сина Белоја, жупана Травуније.¹¹⁴⁰ Још важнији је Порфирогенитов податак да је после овог владарског брака Властимир свога таста уздигао у част

¹¹³⁶ *HS*, 40.1 – 2.

¹¹³⁷ Стојановић, *Повеље и писма*, 124.8 – 15.

¹¹³⁸ *Познасмо ва истиноу по старѣхъ писмѣхъ и по старѣхъ паметарѣхъ добрѣхъ людехъ кон соу чоули шдѣ єднога колѣна до другога*; Стојановић, *Повеље и писма*, 124.6 – 8.

¹¹³⁹ *CD IV*, № 462.

¹¹⁴⁰ *DAI I*, 34.7 – 8.

архонта (кнеза) и учинио га независним.¹¹⁴¹ Надаље, Порфиrogenит зна да је Крајина имао сина Хвалимира, а овај опет сина Чудимира.¹¹⁴² Упадљиво је то што се у ГРС јављају, у нешто доцнијем излагању, и ова два имена – Чудимир и Хвалимир.¹¹⁴³ Ово тешко може да буде случајно.

Готово ништа није познато о политичкој делатности травунијских жупана или кнежева у раном средњем веку. Истина, Порфиrogenит каже да су и Травуњани учествовали при опсади Барија 869 – 870. године, заједно са осталим склавинијама далматинских Словена.¹¹⁴⁴ У овом истом податку наглашено је да су и Конављани учествовали као посебна склавинија, док се у поглављу о Травунији напомиње да су земља Травуњана и Конављана – једно.¹¹⁴⁵ Другим речима, 949. године, а то је време када је поглавље о Травуњанима највероватније настало, Травунија је у своме саставу имала и Конавле, док је 869/870. године Конавле још увек било посебна кнежевина.¹¹⁴⁶ У сваком случају требало би повести рачуна о оном Порфиrogenитвом закључку да је архонт Властимир уздигао свога таста Крајину, а самим тим и његове наследнике, доделивши му наслов архонта и учинивши га независним. Становници Травуније су, свакако, у овим владарима могли да виде осниваче нове династије и тако сачувају у усменом предању успомену на Белоја, Хвалимира и Чудомира. Али опет, ова прича је најпре могла да буде позната у Дубровнику, теже у Сплиту, што поново упућује на закључак да је писац још током боравка у Сплиту или боравио у Дубровнику, или од Дубровчана који су долазили у Сплит, дознао ову легенду. Не треба заборавити да је већ у ХР, односно у првобитној верзији списка, писац познавао легенду о Радославу и Чаславу, коју је изложио само до оног дела који му је био потребан за његово излагање и тадашњу концепцију читавог списка. Чак је и крај променио вративши Радослава назад на престо. Када је одлучио да настави своје дело и када је због тога морао да се одрекне последњих пет поглавља првобитног текста, он се вратио овој легенди у њеном изворном облику.

¹¹⁴¹ *DAI I*, 34.8 – 10.

¹¹⁴² *DAI I*, 34.10 – 11.

¹¹⁴³ *GRS I*, 114.10; 118.8.

¹¹⁴⁴ *DAI I*, 29. 108 – 112.

¹¹⁴⁵ *DAI I*, 29.109; 34.3.

¹¹⁴⁶ Упор. Живковић, *Портрети*, 15 – 17.

Податак о подизању епископије у цркви Св. Петра у Рашкој и подизање утврђења на оближњем брду, које је добило име по Белу, садржи бројне топографске елементе који су изненађујуће прецизни. Наиме, писац зна да се епископија у Расу налази код места *Caldane*,¹¹⁴⁷ што је латински превод словенског израза *врућица*, тј. *бања*. Заиста, црква Св. Петра код данашњег Новог Пазара налази се у близини Новопазарске Бање, коју би требало идентификовати са пишчевом Калданом. Преко пута цркве, пак, налази се брдски потес који се зове Подбијеље, дакле оно што је испод Бела. Овако тачне топографске податке могао је да пружи само неко ко је тамо био или слушао од некога ко је боравио у том крају. Али мимо ових тачних топографских података, читава прича делује потпуно легендарно.

Наиме, колико је познато на основу повеља цара Василија II, из 1020. године, којима се потврђује опсег охридске архиепископије, епископија у Расу била је у њеном саставу од времена бугарских царева Симеона и Петра.¹¹⁴⁸ Пошто је наведено више епископија не може се тачно рећи за време којег од ове двојице царева је успостављена епископија у Расу. Ипак, на основу *DAI* познато је да је у време пред Симеонову власт, у време владавине његовог преходника Бориса-Михаила, Рас био погранично место између Бугарске и Србије.¹¹⁴⁹ Отуда, могла је већ у време Симеона на том месту да буде успостављена најзападнија бугарска епископија према Србији. У сваком случају поуздани извори упућују на закључак да је епископија у Расу настала у склопу бугарске цркве, а не Србије или неке од српских кнежевина – нпр. Травуније, како то представља наш писац.

Мотив подизања утврђења после извојеване победе може се пронаћи у неким хроникама мимо Попа Дукљанина. Јован Ковачевић је одавно обратио пажњу на један податак из Хронике Козме Прашког (1045 – 1125) у којој се говори о томе како је Властислав, кнез Луканаца, иначе по природи веома ратоборан (*vir bellicosus et in bellicis armis animosus*),¹¹⁵⁰ поразио Чехе и да је после победе сазидео град између две планине: *Hic condidit urbem, quam appellavit nomine suo Wlaztizlav, inter duos montes Meduez et Pripek, scilicet in confinio duarum provinciarum Belina et Lutomerici et posuit in ea*

¹¹⁴⁷ *GRS I*, 112.4 – 5.

¹¹⁴⁸ Н. Gelzer, *Ungerduckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, BZ 2 (1893) 44.18 – 19.

¹¹⁴⁹ *DAI I*, 32.53.

¹¹⁵⁰ *Cosma*, 40.11.

*viros iniquos, ob insidias utriusque populi, quia hii adiuvabant partes Boemorum.*¹¹⁵¹ У истој хроници помиње се да је Болеслав саградио град на римски начин: *Et statim ad ducis voluntatem aedificant civitatem spisso et alto muro, opere Romano, sicut hodie cernitur, quae ex nomine sui conditoris Boleslav dicitur.*¹¹⁵²

Оно што привлачи пажњу код наведених Козминих реченица јесте не само мотив – подизање града после победе – који може да буде и опште, типолошке природе – већ концентрација имена која се у обе приче – Дукљаниновој и Козминој – јављају. Наиме, Бело побеђује жупана Рашке Љутомира, а град који зида Бело добија име по њему, баш као што је то случај са Властислављевим градом. Код Козме се једна провинција зове Љутомир. Код Дукљанина се помиње да је црква Св. Петра подигнута најпре због Римљана који су били са Белом на том походу, док код Козме Болеслав подиже град на *римски начин*. Осим тога, друга провинција се зове Белина, баш као што се код Дукљанина тако зове место на којем је Бело поразио Угре. Изгледа да је наш писац познавао Хронику Козме Прашког, али начин на који је из ње преузео податке, више мотиве, указује да је није имао пред очима када је писао свој спис, већ да је из сећања призвао оно што је некада читао. У сваком случају, како је Козма умро 1125. године, тешко да је неко у Далмацији око 1150. године или чак и неколико деценија касније, могао да има на располагању ово дело, које иначе није оставила никаквог трага ни у много доцнијем књижевно-историјском опусу далматинских писаца. Ово је још један разлог који наводи на помисао да је Поп Дукљанин стварао знатно после XII века или да је сам био пореклом из Чешке или Пољске где је могао да дође у додир са Хроником Козме Прашког.

Мимо Козме Прашког, могли бисмо да наведемо и неке, такође измишљене краљеве и њихове поступке из дела Галфреда од Монмаута, који такође веома подсећају на личности и догађаје поменуте у ГРС. Наиме, према Галфреду, краљ Бладуд/Бладус је подигао град Кербадум, *quae nunc Badus nuncupatur, fecitque in illa calida balnea ad usus mortalium apta.*¹¹⁵³ Можда је само заиста случајност у питању да се и Бладудов град доводи у везу са топлим купатилима (*calida balnea*), поготово што и само име *Badus* заправо значи *купатило* (енг. *bath*). Говорећи о једном другом краљу, већ

¹¹⁵¹ *Cosma*, 40.17 – 20.

¹¹⁵² *Cosma*, 47.35 – 37. На ове податке и сличност први је подробније скренуо пажњу Банашевић, *Летопис*, 116 – 117

¹¹⁵³ *Galfredi*, 29.

помињаном Белину, Галфред каже да је у граду Триновантуму (тј. Лондону) подигао улазну капију величанствене лепоте, коју су грађани звали по његовом имену (*Fecit etiam in urbe Trinovanto januiam mirae fabricae super ripam Tamesis, quam de nomine suo cives temporibus istis Belinesgata vocant*).¹¹⁵⁴ Није нужно да и у овом случају постоји непосредна веза између Галфреда од Монмаута и Попа Дукљанина, иако име Бело, односно Белин, намећу да она можда и постоји.

Постоји још једно упадљиво слично место код Козме Прашког и нашег писца. Наиме, границе које је Бело успоставио са Угарима, које подсећају на први поглед као да су препричане из неког стварног мировног уговора,¹¹⁵⁵ требало би упоредити са описом граница чешког владара Славника. На пример, да наведемо само део текста: *Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina et castrum quod est situm in monte Oseca iuxta flumen Msam*.¹¹⁵⁶ Оваквих примера има у хроникама XII или XIII века много и била која од њих је могла да послужи као модел писцу. Река је обично граница, а њен ток од извора до ушћа најчешће приказан у целини као граница, или именовањем од једног до другог града, обично у горњем току и при ушћу. Можда се и у овом случају наш писац нашао Библијом, описом граница краља Соломона: *Ipse enim obtinebat omnem regionem quae erat trans flumen quasi a Thapsa usque Gazam et cunctos reges illarum regionum et habebat pacem ex omni parte in circuitu*.¹¹⁵⁷

Поглавље XXVIII

Пошто је Бело умро, потомци Тихомилови почну да владају Рашком, а тако и сви банови као раније постану самостални. Само је Травунија остала верна краљици, јер су њени сродници били у Требињу и Дубровнику. Када је Тишемир одрастао оженили су га кћерком бана Беле Хрватске, Чудомира. Са њом је имао два сина: Прелимира и Крешимира. Када су дечади одрасли Тишемир пошаље Крешимира своје тасту да прикупи војску и удари на босанског бана. А он сам, заједно са Прелимиром почне да ратује са баном Превалитане. У том рату бан Превалитане је погинуо. Тишемир, такође, пошто је био рањен, убрзо умре. Али син његов

¹¹⁵⁴ *Galfredi*, 48.

¹¹⁵⁵ *GRS I*, 120.15 – 20.

¹¹⁵⁶ *Cosma*, 51.34 – 36.

¹¹⁵⁷ *Краљеви*, I, IV, 24.

Прелимир, пошто је победио у бици, заузме целу Црвену Хрватску и завлада *terram et regnum patrum suorum*.¹¹⁵⁸

Поглавље XXIX

Брат Прелимиров, Крешимир, пошто је ратујући заједно са ујаком опустошио Ускопље, Луку и Плеву, заузме читаву Босну и њоме завлада. Босански бан, пак, побегне угарском краљу. А када је умро отац његове мајке, завлада он и Белом Хрватском.¹¹⁵⁹

Ова два поглавља писцу су била неопходна да би поново уобличио замишљену словенску државу која би обухватла све оне територије које су некада чиниле целину. Да би ово постигао он је Белове унук устоличио у Хрватској, Босни и Дукљи. Нешто доцније, пронаћи ће он начин да и Рашку придружи овој целини. Једини конкретан податак који се у овој приповести јасно издваја, јесте поприште сукоба између босанског бана и Крешимира и његовог ујака – жупе Ускопље, Лука и Плива.¹¹⁶⁰

Ове три жупе заиста чине једну регију која се налазила западно од планинског масива обележених Виторогом и Радушом. Простор источно од ових планина припадао је језгру првобитне Босне, свакако још од најранијих времена раног средњег века. Према Константину Порфирогениту жупа Плива је улазила у састав Хрватске средином X века.¹¹⁶¹ Штавише, будући да су Порфирогенитови подаци, било из друге половине IX века (после 870), или првих деценија X века (приближно до 935), може се рећи да је већ од тог времена жупа Плива припадала Хрватској. Стога, Плива као правац похода хрватског владара према Босни, нема смисла у IX или X веку, јер она јесте у саставу Хрватске раносредњовековне државе. Овај податак има смисла само у неком каснијем времену када је Босна, ширећи се обухватила и жупу Пливу, коју би затим, неко од хрватских банова поново вратио у границе Хрватске или ставио под своју власт. С друге стране, ова експанзија Босне тешко је могућа пре друге половине XII века, односно доба бана Борића и његовог наследника бана Кулина.

¹¹⁵⁸ *GRS I*, 114.4 – 21.

¹¹⁵⁹ *GRS I*, 114.23 – 116.2.

¹¹⁶⁰ Goldstein, *Hrvatski*, 308 – 309, сматра да је овде реч о подацима недвојбене вриједности.

¹¹⁶¹ *DAI I*, 30.91.

Сходно овоме догађаји описани у ГРС могли су да се одиграју, у најбољем случају, ако су се уопште одиграли, најраније у првој половини XIII века.

Имена владара поменутих у овом делу ГРС апсолутно ништа не значе. Прелимир је исто што и Ратимир, скован од латинске основе *praelia* – *сукоб*, *битка*, док је Крешимир познато име хрватских владара – најмање четворице истог имена. Према расположивој изворној грађи Петар Крешимир IV, на пример, никада није имао титулу господара Босне, коју би морао имати да је излагање ГРС засновано на историјским догађајима.¹¹⁶² Држислав је био само велики војвода Хрватске,¹¹⁶³ а Крешимир (II) *краљ Хрватске и Далмације* (969).¹¹⁶⁴ Стога, позорница сукоба – Ускопље, Плива и Лука, могла је најпре бити узета из неких догађаја који су били блиски времену самог писца и који су, највероватније, стајали у уској вези са интересима онога за кога је он свој ГРС писао. У том случају писац је пред себе поставио задатак да права на ову територију потражи у неким давним временима, користећи се при томе измишљеним личностима и догађајима. У овом контексту битно је напоменути да се Павле Шубић већ 7. априла 1299. године назива: *Nos Paulus banus Coruacie, Dalmacie et dominus Bosne*.¹¹⁶⁵ Ове претензије на Босну, јасно изражене оним *dominus Bosne*, морале су да имају неко реално исходиште, најпре у освајањима рубних подручја босанске државе, међу којима су најпре жупе Плива, Ускопље и Лука, односно у области познате у средњем веку као Доњи Краји. Власт породице Шубића се у једној другој босанској области, Завршју, одржала све до 1321. године.¹¹⁶⁶

Читав контекст ГРС – два бана, један Беле Хрватске, а други Превалитане, односно Црвене Хрватске – показује политичку идеологију аутора. То исто показује и податак да је Крешимир, после освајања оне три жупе проширио своју власт на читаву Босну. На овом месту наш писац несумњиво одаје да ГРС пише за некога ко има претензије на овом простору, а који није из Дукље, већ из Хрватске. Другим речима ова епизода, смештена код писца у оквире

¹¹⁶² У повељи, оквирно из 1072. године Петар Крешимир IV је само *rex Croatorum et Dalmatorum*; *CD I*, N° 98.

¹¹⁶³ ...*CLV DUX HROATOR(um) IN TE(m)PUS DIRZISCLV DUCE(m) MAGNU(m)*, Goldstein, *Hrvatski*, 332.

¹¹⁶⁴ *Ego Cresimirus, dei gratia Croathorum atque Dalmatorum rex*; *CD I*, N° 28. Ова повеља је препис од 29. јуна 1397. године.

¹¹⁶⁵ *CD VII*, N° 289.

¹¹⁶⁶ Ђоровић, *Scripta minora*, 67.

раног средњег века, не садржи историјске податке, и овај тобоже најранији помен жупа Луке, Ускопља и Пливе, ваља избрисати као историјски поуздан податак. За сада остаје само сведочанство Константина Порфирогенита о Пливи као најисточнијој жупи далматинске Хрватске крајем IX или средином X века.¹¹⁶⁷

С друге стране босански бан, који је поменут у овим ратним епизодама војевања по Босни и који уточиште налази код угарског краља, могао би да буде инспирисан ликом бана Борића, за кога се зна да је око 1162. године био истеран из Босне и да се склонио у Угарску где је учествовао у сукобима за угарски престо између Стефана III (1162 – 1172) и Стефана IV (1162 – 1163). Борићев пад, међутим, није био последица сукоба са његовим западним суседима, Хрватима, већ са Византијом.¹¹⁶⁸

Поглавље XXX

Ово поглавље Поп Дукљанин започиње за њега необичајеним хронолошким уводом да је у то време умро бугарски цар Петар (927 – 969) који је столовао у граду Великој Преслави.¹¹⁶⁹ Ово је искористио грчки цар који је освојио читаву Бугарску, вратио се у двор, а његове војсковође наставиле освајања и покорице Рашку. Рашки жупан побегне у Дукљу заједно са своја два сина Пленом и Радигардом и кћерком Прехвалом. Тамо се у Оногошту састане са краљем Прелимиром који, видевши лепоту његове кћери, затражи од оца да му је да за жену и да прихвати његову врховну власт са целом својом облашћу. Пошто је жупан прихватио понуду, Прелимир се ожени његовом кћерком, а сродницима њеним даде Требесу, док Радиграда постави за жупана у Оногошту. Нешто касније, умре грчки цар и краљ Прелимир поручи Рашанима да устану против Грка. Пошто су ови побили Грке оде краљ Прелимир заједно са својим тастом и преузме Рашку, а таста постави за великог жупана. Његове сроднике, пак, постави за жупане. Даље се говори о томе како је Прелимир имао четири сина: Хвалимира, Болеслава, Драгислава и Свевлада. Затим следи подробан опис земаља које су синови добили на управу. Хвалимир је добио Зету са градовима и следећим жупама: Луском, Подлужјем, Горском, Купелником, Обликом, Прапратном, Црмницом, Будвом

¹¹⁶⁷ У зависности од тога из којег је времена Константинов извор.

¹¹⁶⁸ О Борићу, видети, Живковић, *Портрети*, 153 – 163.

са Кучевом и Грбљем. Болеслав је добио Травунију са жупама Љубомиром, Ветаницом, Рудинама, Крушевицом, Врмом, Рисеном, Драчевицом и Жрновицом. Драгислав је добио Захумље са жупама Стон, Папавом, Жабско, Великом, Гором, Имотом, Веченикама, Дубравом и Дебром. Свевладу је дао Подгорје, што се латински каже Субмонтана, са жупама Оногоштем, Морачом, Комерницом, Пивом, Гериком, Невесињем, Гусјемом, Комом, Дебреком, Неретвом и Рамом.¹¹⁷⁰

Ова четири округа назвао је краљ тетрархијама.¹¹⁷¹ Потом се каже да је живео много година, да је видео синове својих синова и да је умро у дубокој старости. Наводно је сахрањен у Рашкој у епископској цркви Св. Петра с великим поштовањем и славом (*cum magno honore et reverentia atque gloria*).¹¹⁷²

За ово поглавље је карактеристично да се позорница догађаја премешта искључиво на простор српских средњовековних земаља, онако како су оне биле уклопљене у једну политичку целину од времена Стефана Немање па до краља Милутина. Сходно овоме, и писац је овако могао да пише само после 1185. године, када је Стефан Немања коначно покорио Дукљу.

Изгледа да је ово поглавље писано са великом пажњом и комбиновањем више независних извора. У основи стоји поуздан податак да је после смрти бугарског цара Петра византијски цар, историјски Јован Цимискије (969 – 975), заиста покорио, односно његове војсковође, Бугарску.¹¹⁷³ Ови подаци могли су писцу да буду познати на основу Скилице, чија је Хроника била позната већ почетком XII века на простору средње Албаније. Ово следи на основу тога што је једна допуњена Скиличина хроника сачињена у Деволу од епископа Михаила управо у поменуто доба (1118), па је сходно томе могла бити позната и у Дукљи у XIII веку.¹¹⁷⁴ Ако је

¹¹⁶⁹ Наиме, Поп Дукљанин веома ретко пружа податак који омогућава датирање догађаја о којима намерава да пише.

¹¹⁷⁰ За положај ових жупа, видети, *ИЦГ I*, 314 – 327.

¹¹⁷¹ Упор. Банашевић, *Летопис*, 131, који је први упозорио на то да писац не каже да се ова четвороделна држава звала Тетратхија, већ каже у множини *тетрархијама*, мислећи на врсту власти, а не на име државе. О употреби овог појма код Попа Дукљанина, видети ниже.

¹¹⁷² *GRS I*, 116.4 – 118.23.

¹¹⁷³ *Scyl.* 328.57 – 64; 332.59 – 67.

¹¹⁷⁴ Михаило, епископ Девол, преписао је један део Скиличине Хронике који се односи на раздобље од 976. до 1057, 24. априла 1118. године; упор. Б. Прокић, *Јован Скилица као извор за историју македонске словенске државе*, Глас СКА 84 (1910) 76.

Скиличина Хроника била позната у Дукљи у XII/XIII веку, јер је Михаило Деволски испред себе морао да има читаво Скиличино дело како би из њега издвојио део од посебног интереса за њега, она је писцу могла да послужи као добра основа, јер му је давала сигурно упориште на основу којег је могао даље да развија радњу ГРС. Скилица, тако, правећи увод за појаву Самуила, кратко каже да је Петар, пошто је обновио мир са Византијом и предао као таоце своја два сина Бориса и Романа, после кратког времена умро.¹¹⁷⁵ У наставку излагања помиње синове неког моћног комеса из Бугарске, Давида, Мојсија, Арона и Самуила, који су се одметнули и узбунили читаву Бугарску.¹¹⁷⁶ Оба ова податка искоришћена су код Попа Дукљанина као хронолошке одреднице које раздвајају, односно обележавају почетак и крај његовог основног приповедања у овом поглављу.¹¹⁷⁷

Други ослонац за приповедање изгледа да је био мотивисан неким усменим предањем које је говорило о ратовима Рашке и Византије током којих је неки рашки велики жупан био изгнан из земље и уточиште пронашао у Дукљи. Овде се поново срећемо са оним легендарним подацима из српских родослова и летописа, у којима се јављају Чудомил и Тихомил, синови Белог Уроша, од којих је један био постављен за попа, а други за епископа. Баш као и неименовани велики жупан који се пред Грцима склонио у Дукљу, тако се и Бели Урош пред неименованим непријатељима склонио у Захумље. Иако се осећа веза између доцнијих српских родослова и летописа и ГРС, немогуће је у потпуности расплести како је до овога дошло. Да се овде ради о легенди сведочи и конфузија самог писца, који прво каже да су Грци освојили Рашку и да се велики жупан склонио у Дукљу, да би после тога рекао како је велики жупан ипак боравио у Рашкој у тренутку смрти грчког цара и како му је зет поручио да побије Грке и поврати власт, да би се тренутак касније из приповести могло разабрати да њих двојица заједно из Дукље крећу да освоје Рашку. Недоследност излагања и нелогичности које се јављају указују на конструкцију писца.

Рукопис Михаила, епископа Девола, садржи бројне допуне које се односе на простор охридске архиепископије, али и Дукље, сачуван је у једном препису, *Codex Vindobonensis* 74, koji je objavio B. Prokić, *Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes codex Vindobonensis hist. Graec. LXXIV*, München 1906 (= Prokić, *Zusätze*).

¹¹⁷⁵ *Scyl.* 255.73 – 76.

¹¹⁷⁶ *Scyl.* 255.76 – 256.81.

¹¹⁷⁷ Код Скилице је могао да пронађе и податак о Преславу (*Magna Preslava*); упор. *Scyl.* 295.25 (τῆς μεγάλης Περσθλάβας); 296.52; 298.12; 344.87 (μεγάλην εἶλε Περσθλάβαν καὶ τὴν μικράν); 475.22. (τὴν μεγάλην Περσθλάβαν).

Византијски Тактикон, тзв. *Ескоријални* или *Икономидис*, оквирно из 975. године, састављен управо у време Јована Цимискија, не бележи никакву област Рашку као једну од провинција Византије.¹¹⁷⁸ Тако се сигурно може закључити да је писац, познавајући Скилицу, или Кедрену компилацију Скилице, искористио податке о цару Петру и Јовану Цимискију, како би усменом предању пружио неко сигурно историјско исходиште.

Поређењем текста ГРС, у оном делу где се говори о доласку рашког жупана са своја два сина и кћерком у Дукљу код краља Прелимира, са Библијом, могу се уочити занимљиве појединости. Наиме, Дукљанинов опис Прехвале: *quod pulchra esset valde*,¹¹⁷⁹ налази се у Библији у Књизи Постања: *cum itaque ingressus esset Abram Aegyptum viderunt Aegyptii mulierem quod esset pulchra nimis*.¹¹⁸⁰ У суштини библијска прича има у крајњем исходу истоветан ток догађаја, јер је жена Абрахамова, Сара, прешла да живи у фараонов дом, а Абрахам је стекао богатство: *et nuntiaverunt principes Pharaonis et laudaverunt eam apud illum et sublata est mulier in domum Pharaonis. Abram vero bene usi sunt propter illam fueruntque ei oves et boves et asini et servi et famulae et asinae et cameli*.¹¹⁸¹ Али за нашег писца краљ Прелимир је позитиван, добар владар, па је стога извршио одређене измене – он се не жени дошљаковом женом, јер то, према Библији, Бог сурово кажњава¹¹⁸² – већ се заљубљује у његову кћер и она од своје воље полази за њега. Сродници, наравно, за ово бивају награђени. Употреба библијских фраза осећа се и у другим деловима овог поглавља. Тако краљ Прелимир позове своје слуге и пошаље их жупану, девојчином оцу: *vocatisque pueris suis mandavit eis loqui iupano patri puellae*,¹¹⁸³ као што се у Библији за слуге каже *pueris suis*.¹¹⁸⁴ Опис како се Прелимир заљубио у Прехвалу, *vulneratum est*

¹¹⁷⁸ Печат Јована, катепана Раса, који је Икономидис датирао у крај X века, могао би подједнако да буде и из прве половине XI века, односно да датира из времена после 1018. године и освајања Василија II када је читава унутрашњост Балканског полуострва доспела под византијску управу и власт; упор. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art I – III*, ed. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington 1991, I, № 33

¹¹⁷⁹ *GRS I*, 116.13.

¹¹⁸⁰ *Постање*, XII, 14.

¹¹⁸¹ *Постање*, XII, 15 – 16.

¹¹⁸² *Постање*, XII, 17: *flagellavit autem Dominus Pharaonem plagis maximis et domum eius propter Sarai uxorem Abram*.

¹¹⁸³ *GRS I*, 116.15

¹¹⁸⁴ *Постање*, XXXII, 16; *Самуило*, I, IX, 3; XVI, 18; XXI, 2, итд. На реч *puer*, у значењу слуга у Вулгати, упозорио је Банашевић, *Летопис*, 120, нап. 74.

cor illius amore eius,¹¹⁸⁵ може да буде само из једног одељка Библије, а то је из Књиге пророка Данила у којој се говори о Сузани и њеној лепоти (*pulchram nimis*) и како су двојица стараца осећала велику телесну страст према њој: *erant ergo ambo vulnerati amore eius*.¹¹⁸⁶ Концепција Попа Дукљанина у овом поглављу је заправо веома једноставна – на том месту он доводи у родбинску везу дукљанске и рашке владаре, што ће му бити веома важно у даљем развијању радње ГРС. У том случају личности краља Прелимира, синова неименованог рашког жупана, Плена и Радиграда, као и кћерке Прехвале, измишљене су. Није у питању народна песма или предање, односно траг историјских догађаја који је Поп Дукљанин забележио и како је веровао Шишић,¹¹⁸⁷ већ је читава прича написана како би се оствариле политичке концепције писца.¹¹⁸⁸ У књижевном смислу ово поглавље би се могло посматрати као оригинално дело Попа Дукљанина, јер сличних паралела у изворима за које смо већ претпоставили да их је користио – нема. Како је нешто доцније у свој ГРС уметнуо готово Житије св. Владимира, у којем је такође описана једна љубавна романса владарског пара, биће да је најпре у том спису пронашао инспирацију за причу о Прехвали.

Да је краљ Прелимир измишљена личност сведочи, поред самог имена изведеног од латинске основе *proelia*, што писац само каже како је владао много година и да је видео и своје унуке.¹¹⁸⁹ Дакле о самој његовој владавини није нашао ниједан веродостојан податак. Како би га макар мало начинио стварним, сахранио га је у цркви Св. Петра у Расу, баш као што је Радослава, из истог разлога, уверљивости приповедања ради, сахранио у цркви Св. Јована Латеранског у Риму. Мимо овог разлога, уверљивости, несумњиво је и католичка концепција ГРС ишла за тим да цркву Св. Петра у Расу прикаже као католичку епископију од најстаријих времена. Тако нешто писац средине XII века никако није могао да напише и то најмање из три разлога. Прво, у то време Србија је, иако под управом домаћег великог жупана, заправо под влашћу Византије, а самим тим под непосредним утицајем византијског архиепископа

¹¹⁸⁵ *GRS I*, 116.14 – 15.

¹¹⁸⁶ *Данијел*, XIII, 2; XIII, 10.

¹¹⁸⁷ Шишић, *Летопис*, 450 – 451.

¹¹⁸⁸ Ово је истакао још Банашевић, *Летопис*, 122.

¹¹⁸⁹ *GRS I*, 118.20 – 21. Да је Прелимирово име сковано од латинске основе *proelia* сведочи и игра речи на крају поглавља XXVIII: *Proelimirus autem filius eius vicit proelium*; *GRS I*, 114.19 – 20. На ово је упозорио и Банашевић, *Летопис*, 119.

Охрида. Друго, средином XII века не постоји барска архиепископија, па самим тим писац тог времена не може да исказује претензије на друге земље које би у црквеном смислу припадале барској архиепископији. Треће, Дукља је средином XII века потпуно зависна од Византије и њене помоћи у одмеравању снага са Србијом (Рашком), па би било веома необично да њени владари развијају тако широко замишљену и амбициозну црквену политику у корист своје црквене организације, док се сами боре за голи опстанак.¹¹⁹⁰ Наведени примери сасвим су довољни да се време писања ГРС определи у знатно касније доба. Баш зато Поп Дукљанин одлучује да измишљеног краља Прелимира сахрани у цркви Св. Петра, како би оснажио концепцију коју спроводи у своје време. То није први пут да на тај начин он повезује различите државе у једну преко гробног места каквог знаменитог краља. Први пут он је то учинио у првобитној верзији ГРС када је у Дукљи сахранио, такође измишљеног, краља Светоплека. Узгред, и ова појединост открива да је ХР/ЛР и ГРС писало исто лице, односно одаје присуство исте политичке концепције и начина размишљања.

Подела земље, коју писац ГРС наводи, онако како је краљ поделио својим синовима, заснива се на четири политичке целине, од којих су три добро познате, док је четврта измишљена. Наиме, Травунија, Захумље и Дукља су историјске кнежевине, о којима први пише Константин Порфирогенит средином X века.¹¹⁹¹ Четврта, Подгорје, или латински *Submontana*, могла би да буде само технички појам који је означавао земље у горњем току Неретве и која је чинила погранични појас између Рашке и Босне.¹¹⁹² Писцу је овај простор био важан да би га сјединио са преостале три територије у једну целину. Све жупе које се помињу у овом поглављу, сумње нема, постојале су и у XIII веку, и заправо су из писцу савремене ситуације пренете у време бугарског цара Петра и византијског цара Јована Цимискија, дакле у последњу четвртину X века.

Разуђеност жупа показује такође да писац пише у време када се првобитна жупска организација, када су жупе чиниле веће територијалне целине, већ увелико раслојила и када су од великих

¹¹⁹⁰ О политичким приликама у то време и односима Дукље, Рашке и Византије, видети, Т. Живковић, *Дукља између Рашке и Византије у првој половини XII века*, ЗРВИ 43 (2006) 451 – 465 (= Живковић, *Дукља*).

¹¹⁹¹ *DAI I*, с. 33 – 35.

¹¹⁹² Упор. С. Ђирковић, *Насељени градови Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација*, ЗРВИ 37 (1998) 25 – 28.

жупа настајале мање жупе. Овакве прилике тешко да су могле да буду већ средином XII века, када је писац наводно писао своје дело, али је у XIII веку то већ могао да буде случај, управо због развоја привреде и општих друштвених кретања. Ова убедљива листа жупа, пажљиво наведених у оквиру политичких јединица Травуније. Захумља, Дукље и Подгорја, требало је да читавој приповести пружи аутентичност. С друге стране, ова расподела жупа прецизирала је необично јасно и границе поменутих подручја. Све ово није било случајно и морало је да стоји у јакој вези са тенденцијом самог списка, односно тежњом наручиоца самог дела нашег писца.

Важно је приметити да се у овом поглављу први пут уместо Дукља, користи израз Зета (*Zenta*), а затим тако, доследно, све до краја ГРС.¹¹⁹³ Овај појам се први пут јавља већ у оснивачкој повељи Хиландару Стефана Немање од 1198/1199. године,¹¹⁹⁴ и нема разлога за сумњу да није постојао и раније. Занимљиво је да писац доследно користи старији, назални облик, што можда упућује на употребу неког старијег извора из XI/XII века. У документима из XIII века, већ се ustalio назив Зета.¹¹⁹⁵ Требало би истаћи да је у латинској транскрипцији израз *Zenta* забележен и у XIII, XIV, па и XV веку.¹¹⁹⁶ Како је већ речено, овај извор или извори којима се писац служио, управо су повеље дукљанских/зетских владара.

Поглавље XXXI

У овом поглављу прати се она грана династије која је остала да влада у Хрватској. Тако се каже да је Крешимир имао сина Стефана који је после очеве смрти наставио да влада Хрватском и Босном. Међутим, Крешимир је са конкубином имао сина који је био хром у обе ноге и који дуго није могао да прохода. Његово име

¹¹⁹³ *GRS I*, 118.10.

¹¹⁹⁴ *Selected Charters of Serbia Rulers (XII – XV century) I*, ed. T. Živković – S. Bojanin – V. Petrović Athens 2000, 22 (= *Selected Charters*).

¹¹⁹⁵ *CD VII*, № 251: ...*presbyter ex Zeta*.

¹¹⁹⁶ У уговору о пријатељству између Дубровника и Котора, од 5. јуна 1279. године: ...*neque de Chelmo nec de Zenta*; *CD VI*, № 249. *Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*, ed. J. Schafarik, Belgradi 1860, № 41 (= *Acta archivi Veneti*), у писму српског краља Стефана Душана млечачком дужду Андрији Дандолу од 15. октобра 1345. године: *Stephanus dei gratia Serviae, Dioclae, Chilminiae, Zentae, Albaniae et maritime regionis rex*; такође и № 239, од 6. јуна 1408. године, у мировном уговору између Балше Страцимировића и Млечана: *Zorzi Stracimir signor de la parte de Zenta*.

је било Легец. Овај Легец био је одведен као дечак у Травунију код Болеслава, код кога је служила нека девојка Ловица у коју се Легец заљубио и касније узео за жену. Са њом је имао седам синова – младих јунака вичних оружју.

У међувремену су синови краља Прелимира напустили пут којим је њихов отац ишао; почели су окрутно и охоло да поступају са народом; постали су омрзнути, па је скована завера; позвани су Легец и његових седам синова, који су побили све потомке краља Прелимира. Спасео се само извесни Силвестер заједно са мајком Кастерком, са којом се склонио у Дубровник (Рагузу), јер је његова мајка баш била пореклом из Дубровника. Земљом су, пошто су извршили братоубиство и човекоубиство, завладали синови Легецови, а њихов отац је столовао у месту које се зове Трајект, где је подигао тврђаву и двор. Божја казна их је све врло брзо стигла, па су тако отац и сви његови синови страдали од куге и помора (*pestilentia et clade*). И тако од њих нико није остао.¹¹⁹⁷

Поглавље XXXII

Наводно је народ, преплашен овом наглом погибјом Легеца и његових синова, послао по Силвестера како би га себи поставили за краља. Божјом вољом Силвестер је тако завладао читавом Тетрархијом. Потом је добио сина Тугемира и умро у миру.¹¹⁹⁸

Поглавље XXXIII

Тугемир је наследио краљевство, оженио се, добио сина Хвалимира. У то време подигао се у бугарском народу неки Самуило, који се дао називати царем. Отерао је Грке из Бугарске тако да се ови нису више усуђивали да дођу у те крајеве.¹¹⁹⁹

Поглавља XXXI – XXXIII природан су наставак претходног излагања. Помен Стефана, Крешимировог сина, свакако стоји у вези са оним податком Томе Архиђакона да су се хрватски владари од Стефана Држислава називали краљевима.¹²⁰⁰ Крешимиров син

¹¹⁹⁷ *GRS I*, 118.25 – 122.2.

¹¹⁹⁸ *GRS I*, 122.4 – 10.

¹¹⁹⁹ *GRS I*, 122.12 – 17.

¹²⁰⁰ *HS*, 54.5 – 6.

рођен од конкубине уметнута је прича, како би се коначно под једном, хрватском династијом, ујединила читава земља која је предмет пишчеве пажње. Типично је библијска фраза оно о Прелимировим синовима који су се узохолили, напустили очев пут и лоше владали народом. (*Filii Proelimiri regis relinquentes vestigia patris sui coeperunt dure et superbe se agere contra populum suum*).¹²⁰¹ Стога их је стигла заслужена казна. Наравно, казна је стигла и убице, Легеца и његове синове, тако да је коначно власт припала Силвестеру, Болеслављевом сину. У овим поглављима јасно је да су синови владареви сковани по библијским мотивима. Тако Језекијин син, Манас, насупрот своме оцу *fecit malum in conspectu Domini*.¹²⁰² Али ту не престаје сличност са Библијом, јер у наставку се у Библији говори како је и Манасов наследник Амон наставио да живи противу Бога. Стога су се побуниле слуге и убиле га, а народ устане против убица, све их побије и доведе на власт Амоновог сина Јосију. Он је, пак, *ambulavit per omnes vias David patris sui*.¹²⁰³ У имену Легеца не треба тражити никакву историјску личност која је у ГРС доспела тобоже доцнијим дубровачким глосирањем, на основу *неких сумњивих каталога*, како је мислио Шишић,¹²⁰⁴ већ Мефивостеја, сина Јонатановог, односно Сауловог унука: *erat autem Ionathan filio Saul filius debilis pedibus quinquennis enim fuit quando venit nuntius de Saul et Ionathan ex Iezrahel tollens itaque eum nutrix sua fugit cumque festinaret ut fugeret cecidit et claudus effectus est habuitque vocabulum Mifiboseth*.¹²⁰⁵ Несумњиво је тачно и Банашевићево опажање да завршетак личног имена на *-ech*, подсећа на многа јеврејска имена из Вулгате (нпр. *Legech*) – што би била још једна потврда да су ликови у овим поглављима сасвим надахнути библијским личностима.¹²⁰⁶

Тако су исто и Прелимирови синови, који су лоше поступали према народу и нису следили *стопе свога оца* (мисли се на врлине), изазвали народ против себе. Стога је народ потражио помоћ од Легеца и његових седам синова. Када су Леגעц и његови синови побили Прелимирове потомке, изузев Силвестера који се склонио у Дубровник заједно са мајком, завладали су, али су због греха братоубиства били од Бога кажњени кугом и другим болестима од којих су сви до једног били затрти.¹²⁰⁷ Тако и у Библији Авимелеха,

¹²⁰¹ *GRS I*, 120.8 – 10.

¹²⁰² *Краљевци* 2, XXI, 2.

¹²⁰³ *Краљевци*, 2, XXI, 22; XXI, 4; XXII, 2.

¹²⁰⁴ Шишић, *Летопис*, 454.

¹²⁰⁵ *Самуел*, 2, IV, 4.

¹²⁰⁶ Банашевић, *Летопис*, 123.

¹²⁰⁷ *GRS I*, 120.11 – 122.2.

сина законитог господара Јеровала и неке његове служавке постављају за краља људи од племена његове мајке, пошто је овај побио све законите синове свога оца (њих 70), осим једног који је побегао: *et venit in domum patris sui Ephra et occidit fratres suos filios Hierobbaal septuaginta viros super lapidem unum remansitque Ioatham filius Hierobbaal minimus et absconditus est.*¹²⁰⁸ Све ово јако подсећа на Дукљаниновог Легеца, сина Болеслављевог и неке служавке, односно на Дукљаниновог Силвестера који се једини спасао и доцније преузео власт.¹²⁰⁹ Такође, овакав стил приповедања, истоветан са поглављима о легендарним владарима у ХР/ЛР, а ослоњен на старозаветне одломке, одаје несумњиво да је исти писац писао и ЛР и ГРС.

Осим самих библијских узора којима се писац овде користио, постоје и читаве реченице које су преузете из Књиге о Јудити. Тако, на пример, писац каже како су синови Легецови почели да прогоне синове краља (Прелимира), *...et persecuti sunt filios regis et miserunt eos in ore gladii a minimo usque ad maximum.*¹²¹⁰ У Књизи о Јудити стоји истоветна фраза: *...et persecuti sunt eos in ore gladii, quousque pervenirent ad extremitatem finium suorum.* Затим, нешто ниже, *...ut a minimo ad maximum omnes divites fierent de praedationibus eorum.*¹²¹¹ Страдање Легеца и његових синова од куге и завршна фраза поглавља XXXI: *Et mortui sunt et non remansit ex eis vel unus,* преузета је такође из Библије: *cumque adhuc pergerent in itinere fama praevenit ad David dicens percussit Absalom omnes filios regis et non remansit ex eis saltem unus.*¹²¹²

Међутим, мимо Библије, на коју се писац овде веома ослонио, постоји занимљива приповест код Козме Прашког и у Пољској хроници (тзв. Галова хроника). У оба ова дела помиње се управо кћер чешког кнеза Болеслава, Дубравка, која је удата за пољског кнеза Мјешка, и мајка пољског кнеза Болеслава.¹²¹³ С друге стране, Дукљанинов Болеслав је имао сина Силвестера који је побегао у Дубровник заједно са мајком која је била родом Дубровчанка. Веза *silvester* – шумски и *Дубравко* – шумски – намеће

¹²⁰⁸ Судије, IX, 5, 6, 18.

¹²⁰⁹ Ову везу ГРС са Библијом на овом месту, први је, колико је нама познато, истакао Банашевић, *Летопис*, 123.

¹²¹⁰ *GRS I*, 120.15 – 17.

¹²¹¹ *Јудита*, XV, 6; XV, 8.

¹²¹² *Самуило*, 2, XIII, 30.

¹²¹³ *Cosma*, 51.20 – 22, Дубравку описује веома погрдно: *...quia nimis improba fuit...quod erat magna dementia mulieris.* С друге стране, *Chron. Pol.*, 428.1 – 9, за њу има само речи хвале.

се сама по себи и она не може да буде случајна. На ово је упозорио Никола Банашевић, али је пропустио да ово важно опажање даље анализира.¹²¹⁴ Лако се до краја може утврдити да ли је писац све ово измислио и скројио по мотивима из Козмине или Галове хронике, или је реч и стварним догађајима. Наиме, дубровачки Аноним о овим догађањима ништа не зна, као што у легенди о Белу Павлимиру не зна да је градио епископију у Расу. Како је писац у овом делу ГРС, пре свега говорећи о Белу Радославу/Павлимиру, користио дубровачке изворе – усмене или писане потпуно је свеједно за ову расправу – може се закључити да је управо он конструисао ова поглавља о Прелимиру и његовим потомцима користећи се искључиво Библијом и Козмом Прашким (евентуално Галом). Тако се и на овом месту јавља закључак да наш писац стоји у врло блиској вези са Чешком или Пољском.

Податак да је Легец столовао у месту које се зове Трајект, Превлака – несумњиво потиче из Котора.¹²¹⁵ Тачније, из Котора може да потиче податак да је престоница (Дукље) била у близини Котора, док је име Легецево, како смо већ напоменули, измишљено. Ово би могао да буде знак да је писац боравио једно време у Котору или у близини овог града. На овај закључак наводе и неке друге епизоде из ГРС које упућују на Котор као исходите приче. То се опажа и у неуједначеној терминологији за Котор. Први пут ГРС бележи Котор као (*D*)*ecatarum*,¹²¹⁶ али већ наредни пут, помињући Бококоторски залив, он бележи облик *Culfo di Cattaro*.¹²¹⁷ Затим поново *Decatarum*,¹²¹⁸ а потом *in culfum civitatis de Cattaro*, а за грађане Котора, *Cattarenses*.¹²¹⁹ Затим се поново јавља *Cattaro*,¹²²⁰ а за њим и *Decatarum* два пута.¹²²¹ Од осам пута, колико се Котор или Которски залив јавља у ГРС, аутор користи равноправно облике *Decatera* и *Cattaro*, по четири пута. Ово би могло да значи да су оба израза у време писања ГРС била у употреби у документима писаним латинским језиком, а пре раздобља када се одомаћио и у употреби остао само облик *Cattaro* који се среће у свим каснијим исправама.¹²²²

¹²¹⁴ Банашевић, *Летопис*, 118.

¹²¹⁵ *GRS I*, 120.20 – 22.

¹²¹⁶ *GRS I*, 56.23.

¹²¹⁷ *GRS I*, 120.21.

¹²¹⁸ *GRS I*, 126.22.

¹²¹⁹ *GRS I*, 138.23; 140.3.

¹²²⁰ *GRS I*, 178.9.

¹²²¹ *GRS I*, 178.2; 180.19.

¹²²² Упор. Мијушковић, *Љетопис*, 70 – 71.

На овом примеру се, најпре, може повући разлика између усменог и писаног извора којим се писац користио. Узгред, није на одмет напоменути да Скиличин Настављач, односно Скилица-Кедрен, који је изгледа био познат Попу Дукљанину и то према допунама Михаила Деволског, наводи да је Михаило (Војисављевић) имао седиште у Декатеру и Прапрату (тј. Прапратна).¹²²³ У том случају, управо на овом примеру, јавља се чвршћи доказ да је писац познавао управо Скилицу-Кедрена и то ону верзију коју је допунио Михаило Деволски.

Пошто су Силвестер и његов син Тугемир измишљене личности, сасвим је јасан разлог увођења историјског бугарског цара Самуила и кратког описа његових ратова са Византинцима. То је поново податак из Скилице-Кедрена. Овим уметком писац покушава да утврди хронологију догађаја и писање учини уверљивијим. Пишчево лапидарно за Самуила: *qui se imperatorem vocari iussit et commisit proelia multa cum Graecis proiecitque eos ex tota Bulgartia*,¹²²⁴ само показује да је он пажљиво прочитао Скиличин приказ ратовања Самуила и византијског цара Василија II.¹²²⁵

Занимљива је употреба појма *tetrarchias* и *tetrarchia*. Писац није доследан када га користи. Први пут он каже да је Прелимир разделивши земљу на управу својим синовима ове области назвао *тетрархијама* – дакле у множини.¹²²⁶ Ово је значење добро осетио и Орбин, преведећи латински предложак управо на овај начин: *Le quali porzioni de' figliuoli chiamò Tetrarchie, cioè Quarta parte del Regno*.¹²²⁷ Када доцније, по други пут користи овај израз, јасно је да читаву земљу писац сматра Тетрархијом: *gubernavit totam Tetrarchiam*,¹²²⁸ којом влада унук Прелимиров, Силвестер. И на овом месту је Орбин био сумњичав према значењу употребљеног израза, па га је превео *...amministrava à ciascuno la giustizia debitamente*.¹²²⁹ Никола Банашевић се позабавио овим изразом, али је на крају остао у недоумици одакле га је Дукљанин преузео.¹²³⁰ Наиме, на први поглед

¹²²³ Prokić, *Zusätze*, № 68. У истом одељку могао је наш писац да уочи везу Хрвати – Дукља: *τηνικαῦτα τῶν εἰρημένων Χροβάτων τὴν οὐκῆσιν τε ἐν Δεκατέροις καὶ Πραπράτοις*. То му је и омогућило да Горњу Далмацију замени Црвеном Хрватском.

¹²²⁴ *GRS I*, 122.14 – 16..

¹²²⁵ *Scyl.* 328.57 sqq.

¹²²⁶ *GRS I*, 118.20.

¹²²⁷ *Orbini*, 219.

¹²²⁸ *GRS I*, 122.8 – 9.

¹²²⁹ *Orbini*, 220.

¹²³⁰ Банашевић, *Летопис*, 131 – 132.

одговор изгледа ипак не захтева неко посебно трагање јер се он налази у Новом завету у Јеванђељу по Луки: *Anno autem quinto decimo imperii Tiberii Caesaris, procurante Pontio Pilato Judaeam, tetrarcha autem Galilaeae Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Iudarum, et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilinae tetrarcha.*¹²³¹ Дакле сваки од господара поменуте четири политичке целине назива се **тетрархом** (*tetrarcha*). Никола Банашевић је упозорио да то ипак није истоветно са Дукљаниновим изразом *tetrarchia*.¹²³² Наравно да је на основу овог израза наш писац направио Тетрархију – а како би другачије и могао да назове земљу коју је доделио на управу четворици тетрарха, него Тетрархијом. Отуда и на први поглед недоследна употреба овог појма; први пут у множини, а други пут у једнини. Други пут писац само на основу већ поменутог термина гради нови појам по узору на већ коришћени – Тетрархија.

Међутим, већ смо напоменули да Поп Дукљанин, према неком свом плану развоја радње и осмишљавања ликова свога дела, редовно користио искључиво мотиве из Старог завета. Следећи то правило морали бисмо закључити да Тетрархија или тетрархије није у ГРС ушло на основу пишчеве жеље да користи мотиве из Новог завета, већ из неког дела у којем је он пронашао ове изразе у контексту политичке поделе неке државе. Ордерик Витал пише како су синови краља, после смрти очеве, наследиле очеву и стричеву тетрархију: *...duas tetrarchias patris videlicet suis et Guntranni patri sui, dimisit.*¹²³³ Према Радулфу Нигеру, цистерцитском хроничару (умро после 1227): *Erant quatuor fratres in Burgundia ex genere Alarici Westgothi ipsam per tetrarchias dividentes, Gundebaldus, Godesillius, Godomarus, Childericus pater Clothildis reginae, quem Gundebaldus occidit.*¹²³⁴ Чини се као да је писац ГРС познавао једно или оба поменута дела. Најзад, Плиније Млађи користи веома јасно израз *tetrarchia*: *Coele habet Apameam Marsya amne divisam a Nazerinorum tetrarchia...; tetrarchias duas quae Granucomatae voacantur...; Mariammitanos, tetrarchiam quae Mammisea appellatur...*¹²³⁵

¹²³¹ Лука, III, 1. У Јеванђељу по Матеју овај израз користи се само на једном месту: *in illo tempore audiit Herodes tetrarcha famam Iesu; Matej, XIV, 1. Такође, Дела апостолска, XIII,1: erant autem in ecclesia quae erat Antiochiae prophetae et doctores in quibus Barnabas et Symeon qui vocabatur Niger et Lucius Cyrenensis et Manaen qui erat Herodis tetrarchae concontactaneus et Saulus.*

¹²³² Банашевић, *Летопис*, 131.

¹²³³ *Orderici Historiae I*, 66.

¹²³⁴ *The Chronicles of Ralph Niger*, ed. R. Anstruther, London 1851, 131.

¹²³⁵ *C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII*, vol. I, ed. I. Sillig, Hamburgi et Gothae 1851, lib. V, c. XXIII, стр. 367.

Могло је тако овај израз да уђе у средњовековну литературу подједнако из Новог завета и из дела класичних писаца. Ипак, како је наш писац црквено лице, требало би да је његов узор најпре Нови завет, а контекст како је искористио овај податак из Новог завета, показује да га је прихватио из извора који је већ уврстио овај одељак Новог завета уз одређени историјски садржај. У том смислу као узорима нашем писцу пре би могли бити Ордерик Витал или Радулф Нигер.

Оно што би се могло издвојити као веродостојно у читавој овој причи о Прелимиру, Крешимиру, Легецу и Силвестеру, јесте можда најпре постојање женидбених веза између чланова владарских кућа кнежевина Хрватске, Травуније, Захумља, Рашке и Дукље. Тога је сигурно морало бити, а такви владарски бракови по правилу остављају трага у народном предању.¹²³⁶ Стога, није немогуће да овде писац располаже неким народним предањем које је искористио за обликовање своје приче. Та сећања и легенде тешко да су садржавале иоле вредан помена историјски податак, јер све што је у историјском језгру пишчевог приповедања – а то је податак о Јовану Цимискију, бугарском цару Петру и бугарском цару Самуилу – доспело је у ГРС на основу Скилице-Кедрена. И баш као што Скилица-Кедрен не зна ништа више о догађајима на овом простору пре 1035. године, изузев арабљанског упада у јужну Далмацију (866), тако и наш писац упадљиво о тим истим догађајима не уме да каже ништа више од свог византијског извора. Оно што он пише о овим владарима, пуко је домишљање уз велику и неопходну употребу Библије. У том случају занимљиво је пратити пишчев начин размишљања и способност да од танушних података створи причу богату појединошћима. Њему је било сасвим довољно да на основу Скиличног кратког податка о освајању Бугарске у време Јована Цимискија освајање прошири и на Србију (Рашку), како би пресекао тамошњу династију и довео је у везу са оном у Дукљи. На овом примеру се јасно уочава политичка концепција као и то да је она најважнија за писца. Ту своју концепцију он гради и развија од почетка свога дела и на њој истрајава до краја.

¹²³⁶ Требало би поменути српске народне песме које садрже оваква сећања или мотиве. На пример, *Женидба краља Вукашина*, *Женидба Душанова*, *Женидба Марка Краљевића*.

Поглавље XXXIV

Пошто је умро краљ Тугемир земљу је наследио његов син Хвалимир. Хвалимир је имао три сина: Петрислава, Драгимира и Мирослава. Петрислав је владао Зетом, Драгимир Травунијом и Захумљем, а Мирослав Подгорјем. Пошто је предао земљу својим синовим, умре у дубокој старости.¹²³⁷

Поглавље XXXV

Мирослав је током посете своме брату, изгледа Петриславу, погинуо током олује на Скадарском језеру, а његова земља је припала Петриславу. Затим је Петрислав добио сина Владимира. Пошто је умро сахрањен је у цркви Св. Марије у Газени.¹²³⁸

У поглављу XXXIV изгледа да престаје домишљање аутора и он почиње да користи неки конкретан извор. Како ова два поглавља претходе једном Житију краља Владимира, изгледа да су из прошлог дела овог Житија ови подаци управо и преузети. Познат је печат дукљанског архонта Петра који је објавио Шламберже и који је данас изгубљен.¹²³⁹ Судаћи по византијским карактеристикама овог печата (Θεοτόκε βοήθει Πέτρον ἀρχοντα Διοκλία(ς) Αμῆν), Петар је био дукљански владар у веома блиским везама са Византијом. Дукља је то морала бити већ и због близине Драча и драчке теме, веома значајне византијске провинције на источној обали Јадрана. С друге стране, баш Константин Порфирогенит у *DAI* сведочи да су Захумље, Травунија и Дукља средином X века независне кнежевине, па отуда и тобожња Тетрархија, која би према писцу настала некако баш у ово време, није могла постојати.¹²⁴⁰

Ипак, владарска генеологија која се налази у поглављу XXXIV, изгледа да није била без основа, јер се у поглављу XXXV говори о томе како је најмлађи син Мирослав погинуо у олуји на Скадарском језеру, а да је његова земља припала Петриславу.¹²⁴¹ И

¹²³⁷ *GRS I*, 122.19 – 24.

¹²³⁸ *GRS I*, 124.1 – 6.

¹²³⁹ G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire Byzantin*, Paris 1884, 433 – 434.

¹²⁴⁰ *DAI I*, с. 33 – 35.

¹²⁴¹ *GRS I*, 124.4.

место Петрислављеве сахране, црква Св. Марије у Газени (Крајини?), вероватно није измишљено. Ова генеологија, почев од Хвалимира, Петрислава и Мирослава, изгледа да је била садржана управо у Владимировом Житију, чију садржину писац преноси у наредном поглављу. Вероватно је у прологу Житија било речи о Владимировим прецима – свакако не да су владали Тетрархијом, односно Захумљем, Травунијом, Дукљом и Подгорјем – већ само њихова имена и помен несрећног случаја приликом којег је погинуо Мирослав. Отуда се ови генеолошки подаци, пре свега о Петриславу, могу узети као тачни, поготово када се зна за печат архонта Дукље, Петра. Ово је сасвим извесно већ и због наглог почетка наредног поглавља XXXVI: *Puer autem Vladimirus accepto regno crescebat decoratus omni sapientia et sanctitae*.¹²⁴² То је већ разрађен почетак житија којем недостаје увод. Тако је увод овог житија искористио наш писац у претходна два поглавља – пре свега за генеолошке податке о Владимировој породици. Обично се у житијима светаца у уводном излагању говори о њиховом детињству и родитељима. Оно *accepto regno* упућује на закључак да је претходно било речи о детињству Владимировом, односно о оном времену док Владимир још увек није био владар Дукље.

У оба поглавља, XXXIV – XXXV, завршне фразе су библијске. Хвалимир *in senectute bona mortuus est*,¹²⁴³ а његов син Петрислав *in pace quievit*,¹²⁴⁴ као што је библијски и оно *...frater eius et regnavit pro eo*.¹²⁴⁵ Свакако, ако су ови описи постојали у прологу Владимировог житија, онда их је Дукљанин одатле преузео као готове. С друге стране, могао је он и сам да дотера опис према уобичајеним фразама из Старог завета. У сваком случају употреба одређених библијских фраза које писац иначе често користи у читавом ГРС, подстичу на размишљање да су оба ова поглавља његова творевина. Траг употребе извора можда се назире једино у изразу *Balta* који писац користи за Скадарско језеро, а који је био уобичајени средњовековни романски израз за језеро.¹²⁴⁶ Најпре ће бити да је наш писац искористио податке из пролога Житија св. Владимира, можда и скратио основни текст, и обогатио га уобичајеним библијским фразама. На постојећи извор упућује и употреба Новог завета, будући да по правилу наш писац користи

¹²⁴² GRS I, 124.8 – 9.

¹²⁴³ GRS I, 122.24; Дневници, 1, XXIX, 28: *et mortuus est in senectute bona*.

¹²⁴⁴ GRS I, 124.5 Ова фраза се у Библији не користи.

¹²⁴⁵ GRS I, 124.4; Краљеви, 2, I, 17: *et regnavit loram frater eius pro eo*.

¹²⁴⁶ Шишић, *Летопис*, 455, нап. 120.

фразе из Старог завета. Наиме, опис погибије Мирослава и оних који су са њим прелазили преко језера, *periit ipse et qui cum eo erant*,¹²⁴⁷ парафраза је из Дела апостолских: *Post hunc extitit Iudas Galilaeus in diebus professionis et avertit populum post se et ipse periit et omnes quotquot consenserunt ei dispersi sunt*.¹²⁴⁸ Тамо где се у ГРС састајемо са употребом Новог завета, по правилу наилазимо и на извор који је писац користио. Ово је посебно важно у случају поглавља XXXIV и XXXV ГРС, која претходе Житију св. Владимира у којем се налазе искључиво библијске фразе из Новог завета. Тако би и ово био додатни показатељ да су догађаји из ова два поглавља написани на основу пролошког дела овог Житија. На овакав закључак упућује и само место сахране краља Петрислава, Газена, које није толико битно и важно, као што су у претходним случајевима искоришћени Рим и Рас (тј. црква Св. Јована Латеранског и црква Св. Петра) како би се приповедању пружила додатна веродостојност употребом назива тако значајних цркви, па тако управо помињање овог небитног места као места сахране краља могло би да буде поуздан знак да није измишљено, односно да је тако писало у извору којим се писац користио.¹²⁴⁹

Поглавље XXXVI

Нема потребе за препричавањем овог поглавља. Оно је, како сам писац каже, настало из књиге у којој су описана *његова* (тј. Владимирова) дела (*librum gestorum eius relegat*).¹²⁵⁰ Шишићева примедба да ово није житије, већ да је састав заснован на усменом предању, мимо ове примедбе самог писца да постоји књига о Владимировим делима, обара и чињеница да се неки догађаји описани у овом поглављу подударају са писањем Скилице-Кедрена о Владимиру.¹²⁵¹ И Скилица на сличан начин пише о Владимиру, *човек правичан и мирољубив и пун врлине*, и да је за његове владавине у Драчу и суседним областима владао мир.¹²⁵² Скилица такође зна да је Владимира убио Јован Владислав, бугарски цар.¹²⁵³

¹²⁴⁷ *GRS I*, 124.3.

¹²⁴⁸ *Дела апостолска*, V, 37.

¹²⁴⁹ Шишић, *Летопис*, 455, такође је сматрао да име Петрислава није измишљено.

¹²⁵⁰ *GRS I*, 138.16.

¹²⁵¹ Шишић, *Летопис*, 122 – 123.

¹²⁵² ...ἀνὴρ ἐπιεικὴς καὶ εἰρηνικὸς καὶ ἀρετῆς ἀντεχόμενος; *Scyl.* 353.66 – 354.67.

¹²⁵³ *Scyl.* 359.25 – 26.

Ако Скилица то зна и прича на сличан начин као и писац, а стварао је у деветој деценији XI века, онда је врло извесно да је Житије св. Владимира постојало у то време. У Житију св. Владимира помињу се Улцињ, Дубровник и Котор на начин који указује на старину податка: *Dulcinium, Lausium, Decaterum*,¹²⁵⁴ уместо *Ulcigno, Ragusa, Cattaro*.¹²⁵⁵ Будући да је прича већ у Скилично време фиксирана, односно не разликује се битно од онога што пише Дукљанин, таква ситуација могла је да настане само уколико је постојала писана верзија, а не усмено предање које би свакако довело до различитих верзија.¹²⁵⁶

Како је добро познато Житије Владимирово је објављено тек 1690. године у Венецији у редакцији Јована Папе из Елбасана, а на основу материјала који је прикупио Грк Козма, заступник патријарха Охрида, Германа, и оно је тада било препуно легендарних момената и историјски немогућих ситуација.¹²⁵⁷ Владимир је у овој верзији житија поменут као краљ Бугарске и Илирика, он је борац против богумила, масалијана и других јеретика; ратује успешно против цара Василија сузбијајући његов напад на Дукљу; отац му се звао Неман (Немања), а мајка Ана, родом Гркиња; родитељи су га верили са кћерком Самуила, краља Бугарске и Охрида; погубио га је шурак на наговор супруге која је била богумилске и масалијанске јереси; када је погубљен подигао је своју главу и однео је до места где се сада налази његов манастир. Ова невероватна збрка настала је тако што је писац прикупио легенде о Владимиру и покушао да их слије у једну целину.¹²⁵⁸ Све то се веома разликује од онога што о Владимиру пишу наш писац и Скилица. Житије Владимирово из 1690. године нема ничега заједничког са Дукљаниновом верзијом и само показује да је много пре 1690. године оно било загубљено.

¹²⁵⁴ *GRS I*, 124.18; 126.22.

¹²⁵⁵ Облик *Dulcinium* редовно се јавља у свим исправама до XII века; № 75, 103, 113, 218, 255. У две исправе из XI века, 1022. и 1076, јавља се облик *Ulcini, Ultini*, али су у питању било фалсификати, било познији преписи; cf. *CD I*, № 44, № 112. Најранији помен Улциња у оригиналном документу је из 1247/1248. године, *И сь Оульцинатагомы*; *CD IV*, № 275.

¹²⁵⁶ Ђоровић, *Scripta minora*, 79 – 80, веома убедљиво је показао да је Шишићева аргументација да Житије св. Владимира никада није постојало, неодржива. Штавише, Ђоровић је показао да само Владимирово житије има највише додира, по стилу, са неким житијима меровиншких светаца. Другим речима, да доведемо до краја Ђоровићева размишљања, могло би се закључити да је Владимирово житије по свему судећи бенедиктинског постања.

¹²⁵⁷ Новаковић, *Основи*, 252 – 253.

¹²⁵⁸ Видети, Новаковић, *Основи*, 254 – 262.

Термин житије не одговара у потпуности Дукљаниновом *liber gestorum*, иако је најближе овом значењу. Наиме, Ф. Шишић је, прегледавши спискове католичких светаца, закључио да у њима није могао да пронађе св. (Јована) Владимира.¹²⁵⁹ Сходно овоме, одбацио је Дукљаниново позивање на књигу у којој су била описана дела Владимирова, односно његово житије, закључивши да је у питању легенда која је настала дуго времена после Владимирове смрти. Међутим, поред формалне беатификације, постојала је увек, како у православној тако и у католичкој цркви, и беатификација наметнута од побожног народа и свештенства, коју је црква прећутно признавала. Беатификација се у католичком свету све до XII века није разликовала од канонизације и могла је да буде проглашена и од епископа без сагласности Свете столице.¹²⁶⁰ Стога, књига о делима Владимировим могла би се слободно назвати и житијем, односно најпре *Vita Sancti* или *Acta Sancti*.

Стојан Новаковић је дубоко веровао да је ово Житије Владимирово било писано на словенском језику.¹²⁶¹ Језичка анализа овог дела ГРС не показује трагове некаквог превода са словенског на латински језик. Тако, на пример, ХР показује управо јасне трагове свог латинског предлошка. Да је Житије св. Владимира преведено са словенског на латински језик, ово би се у тексту морало осетити. Напротив, језички и стилски наш писац је овде чак вичнији перу у односу на друга поглавља ГРС,¹²⁶² што само још више потврђује да је пред њим био текст писан латинским језиком, и то бољим од онога којим се он служио.¹²⁶³ С друге стране, Шишић је, као један од аргумената у свом закључку да није постојало Житије св. Владимира, истицао да таквом житију нема трага у доцнијој писаној заоставштини дукљанско-барске цркве или у српској средњовековној хагиографији и литератури.¹²⁶⁴

Други аргумент, који се Шишићу чинио важним, јесте да оних завршних речи о *liber gestorum* Владимира, у којој читалац може даље да се обавести о св. Владимиру, код Орбина у итали-

¹²⁵⁹ Шишић, *Летопис*, 123.

¹²⁶⁰ F. W. Faber, *An Essay on Beatification, Canonization and the Processes of the Congregation of Rites*, London 1848, 133 – 114; A. Vagant – E. Mangelot, *Dictionnaire de théologie catholique*, II, Paris 1905, 494. На ово је упозорио и Банашевић, *Летопис*, 174.

¹²⁶¹ Новаковић, *Основи*, 203.

¹²⁶² Medini, *Starine*, 271 – 272.

¹²⁶³ Још је Јиречек, *Историја I*, 118, закључио да је Владимирово житије било писано латинским језиком, уз примедбу да је сачувано у изводу код Дукљанина. Слично, *ИЦГ I*, 421 – 422.

¹²⁶⁴ Шишић, *Летопис*, 123 – 124.

јанском преводу ГРС – нема.¹²⁶⁵ Међутим, Орбинов италијански превод овог поглавља ГРС, има више мањкавости. Недостатак ове завршне реченице није једини део текста који је Орбин изоставио. Тако, на пример, у Дукљаниновом тексту помиње се причешће хлебом и вином (*accepto corpore et sanguine Domini*),¹²⁶⁶ које се у католичкој цркви одржало све до XII века.¹²⁶⁷ Орбин, пак, правоверни католик из времена Противреформације, изоставља вино: *ottenne, che gli fosse dato il Santissimo Corpo di Chisto*.¹²⁶⁸ Друге разлике између Орбиновог и Дукљаниновог текста, које су некада у корист Орбина, односно чувају бољи предложак, а понекад у корист латинског текста (ређе), подробно је анализирао Никола Банашевић.¹²⁶⁹ Разлике су сасвим очекиване, јер, како је напред већ речено, Орбин је испред себе имао најмање три рукописа ГРС, уколико не и више.¹²⁷⁰ Он није могао баш на сваком месту да реконструише изворни текст ГРС – некада је у томе био мање, а некада више успешан. Али, у суштини, све те разлике су углавном занемарљиве и показују велику сродност латинских предложака. Тако рецимо у латинском тексту, на месту где се говори о неком жупану који је одлучио да као издајник Јуда преда Владимира бугарском владару, даље се о овом жупану не говори, већ се приказује како је Владимир сам одлучио да се преда.¹²⁷¹ Код Орбина, пак, сачувана је потпунија верзија према којој је овај жупан почео да убеђује краља да се не двоуми већ да се преда у руке Бугарину и да тај чин не да му неће донети никакво зло, већ, напротив, само корист, чак и ако се Бугарин према њему понесе лоше.¹²⁷²

При анализи овог поглавља ГРС важно је напоменути да се у Житију св. Владимира јављају бројни цитати из Новог завета. Већ ова појединост јасно раздваја мисао нашег писца, која упориште налази увек и без изузетка у Старом завету, од размишљања онога ко је саставио Владимирово житије. То је већ сам по себи пресудан доказ да је Житије св. Владимира писало неко друго лице, а самим тим да је тај готов спис искористио Поп Дукљанин за свој ГРС. Тако

¹²⁶⁵ Шишић је ове речи сматрао глосом, Шишић, *Летопис*, 122.

¹²⁶⁶ *GRS I*, 134.23.

¹²⁶⁷ Банашевић, *Летопис*, 142.

¹²⁶⁸ *Orbini*, 224.

¹²⁶⁹ Банашевић, *Летопис*, 138 – 142.

¹²⁷⁰ Може се прихватити оцена Н. Ингам, *Мучеништво светог Јована Владимира Дукљанина*, ЛМС 4446/6 (1990), 884 (= Ингам, *Мучеништво*), да је Орбинијев превод слободан, да он често парафразира или скраћује, односно проширује, поједине одломке.

¹²⁷¹ *GRS I*, 126.5 – 17.

¹²⁷² *Orbini*, 221.

је планина Облик на коју се Владимир склања испред бугарског цара Самуила,¹²⁷³ заправо Маслинска гора - *videns autem turbas ascendit in montem et cum sedisset accesserunt ad eum discipuli eius.*¹²⁷⁴ Прича која следи, да је по Облику било отровних змија које су убијале свакога кога би ујеле, и које су Владимировом молитвом постале безопасне *usque in hodiernum diem,*¹²⁷⁵ парафраза је из Јеванђеља по Марку: *serpentes tollent et si mortiferum quid biberint non eos nocebit super aegrotos manus inponent et bene habebunt.*¹²⁷⁶ Жупан који је пришао Самуилу упоређен је с издајником Јудом: *Iudae traditori similis effectus.*¹²⁷⁷ Потом, обраћање Владимирово његовим људима, *Bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis,*¹²⁷⁸ је из Јеванђеља по Јовану: *ego sum pastor bonus, bonus pastor animam suam dat pro ovibus.*¹²⁷⁹ Док је окован боравио у тамници, у Преспи, Владимир је имао визију анђела који му је наговестио избављење.¹²⁸⁰ Избављење је дошло као последица деловања Светог духа на Самуилову кћер Косару (*et inspirata a spiritu sancto accessit ad patrem*).¹²⁸¹ Ово је парафраза Јеванђеља по Матеју из приче о Јосифу и Марији: *haec autem eo cogitante ecce angelus Domini in somnis apparuit ei dicens Ioseph fili David noli timere accipere Mariam coniugem tuam quod enim in ea natum est de Spiritu Sancto est.*¹²⁸² Из Новог завета је и оно обећање анђела да ће Владимир примити царство небеско и вечни живот.¹²⁸³ Нема потребе наводити све цитате из Новог завета којим се служио непознати писац Владимировог житија. Упадљиво одсуство мотива из Старог завета, који је омиљени извор инспирације Попу Дукљанину, сасвим јасно издваја ово поглавље ГРС као готов, туђи састав, који је наш писац искористио за своје дело.

Подробну анализу Житија св. Владимира, књижевну пре свега, пружио је Никола Банашевић.¹²⁸⁴ Унутрашњу структуру, пак,

¹²⁷³ GRS I, 124.13 – 15.

¹²⁷⁴ Матеј, V, 1.

¹²⁷⁵ GRS I, 124.18 – 126.2.

¹²⁷⁶ Марко, XVI, 18. Такође и Лука, X, 19: *ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones et supra omnem virtutem inimici et nihil vobis nocebit.*

¹²⁷⁷ GRS I, 126.6.

¹²⁷⁸ GRS I, 126.12 – 13.

¹²⁷⁹ Јован, X, 11.

¹²⁸⁰ GRS I, 128.3 – 7.

¹²⁸¹ GRS I, 128.9 – 10.

¹²⁸² Матеј, I, 20.

¹²⁸³ GRS I, 128.3 – 7. Матеј, IX, 14: *Iesus vero ait eis sinite parvulos et nolite eos prohibere ad me venire talium est enim regnum caelorum.* Такође, Јован, V, 11: *et hoc est testimonium quoniam vitam aeternam dedit nobis Deus et haec vita in Filio eius est.*

¹²⁸⁴ Банашевић, *Летопис*, 133 – 224.

обрадио је Норман Ингам.¹²⁸⁵ Овај књижевни аспект није предмет ове књиге, јер је то извор који је у целини доспео до Попа Дукљанина и као такав унет у његово дело. Довољно ће бити ако се закључи да је пишући коначну редакцију ГРС, овде писац први пут, уколико се изузму фрагментарне вести из Скилице-Кедрена, имао испред себе колико-толико поуздан наративни извор. Свакако, он није унео читав текст житија, будући да читаоцу оставља да се у самом житију обавести о делима краља Владимира, завршавајући своје излагање са *etc.*¹²⁸⁶ Последњи одељак овог поглавља, којег код Орбина нема, а у којем се читаоцу препоручује да прочита *Liber gestorum* блаженог Владимира, додаток је самог писца. Шишић је мислио да је то глоса неког доцнијег преписивача.¹²⁸⁷ Због чега се Орбин одлучио да ове речи избаци може се само нагађати. Можда је најпре сматрао да тога дела ионако нема, па он самим тим не може ни своје читаоце да упућује на неко изгубљено дело. С друге стране, католичка црква није признавала Владимира за свеца, па отуда Орбин и на многим другим местима умањује светачке особине овог владара – изоставља *vir sanctus* и замењује са *huomo da bene et semplice* или *huomo pio et semplice*.¹²⁸⁸ Орбин изоставља и поређење оног жупана који је издао Владимира са Јудом, као што изоставља да је Косара отишла у тамницу подстакнута божанским надахнућем.¹²⁸⁹

Далеко је важније покушати одговорити на Шишићеву примедбу да овом Житију св. Владимира нема трага у доцнијој српској хагиографији и литератури. Ова примедба, којом је Шишић покушавао да поткрепи свој став да ГРС садржи само легенду о Владимиру, а не Житије св. Владимира, заслужује одговор. Наиме, Житије св. Владимира није настала случајно, тек тако, вољом народа или свештенства Дукље. Процес беатификације владара у средњем веку последица је, баш као и чин покрштавања паганског владара, политичке одлуке. Као по правилу, утемљивачи династије постају свеци врло брзо после смрти. Такав је случај, да се задржимо само на блиском окружењу, са угарским краљем Стефаном. Он истина није оснивач династије, али је он владар који је Угарску увео у орбиту хришћанског света – дакле први угарски хришћански владар. У Србији, пак, Стефан Немања, утемељивач нове династије, по њему прозване Немањићи, постао је врло брзо после смрти св.

¹²⁸⁵ Ингам, *Мучеништво*, 876 – 896.

¹²⁸⁶ *GRS I*, 138.18.

¹²⁸⁷ Шишић, *Летопис*, 122.

¹²⁸⁸ *Orbini*, 331; 337.

¹²⁸⁹ На ове појединости скренуо је пажњу, Ингам, *Мучеништво*, 884, нап. 18.

Симеон. Насупрот Стефану угарском, који је први хришћански угарски владар, Стефан Немања је оснивач нове династије. Његови претходници, додуше из побочне гране исте владарске куће – велики жупани Урош I, Урош II, Белош и Деса – такође су били хришћани. Утемељење легитимитета Немањићима управо је имао да обезбеди култ св. Симеона, уједно оснивача династије. Ту је утемељење Немањића као божанском вољом одабране династије потврђене успостављањем светачког култа оснивача династије, Стефана Немање. У питању је, дакле, политичка одлука. Њу је осмислио и спровео у дело најмлађи Немањин син, Растко, односно св. Сава.

Аналогија између куће Немањића и владарске куће Дукље којој је припадао Владимир, неизбежна је. Разлози за беатификацију Владимира и Немање, морали би да буду слични, ако не и исти. Само, ту перспективу, да на Владимира гледа као на утемељитеља династије, могао је писац његовог житија да стекне тек са одређене дистанце и због политичких потреба које су се у време настанка тог житија јавиле. Он свакако није могао да пише Житије св. Владимира непосредно после његове смрти, јер ће Византија, пошто је 1018. године коначно покорила Бугарску, наметнути Хрватској и свим другим областима јужно од Саве и Дунава, своју политичку доминацију. Стога, Житије св. Владимира сасвим сигурно није могло да настане у времену када је Византија надзирала, посредно или непосредно Дукљу. Тек устанком Стефана Војислава 1035. године и његовим коначним успехом 1040. године, Дукља је стекла предуслове да се осамостали. Стефан Војислав тада у томе није успео, већ ће то признање самосталности доћи за владавине краља Михаила (1046 – 1081) који је 1078. године тражио од папе Григорија VII потврду своје краљевске власти – скиптар, заставу и круну.¹²⁹⁰ У тим напорима да добије краљевску титулу од папе, као и да стекне архиепископска права за епископа Бара, требало би тражити корене идеје о беатификацији Владимира.

Познато је да је Бодин, Михаилов син, успео 1089. године, да од антипапе Климента III (1084 – 1100) добије повељу којом је Бар уздигнут у ранг архиепископије.¹²⁹¹ Стога би настанак Житија св. Владимира ваљало тражити у времену између 1075. и 1089. године.¹²⁹²

¹²⁹⁰ Михаилово писмо није сачувано, већ само папин одговор; упор. *CD I*, № 123.

¹²⁹¹ *Acta Albaniae I*, № 8.

¹²⁹² Јован Ковачевић је, истина следећи сасвим другачију логику, да је ГРС настао средином XII века, дошао до исправног закључка да је Житије св. Владимира настало пре средине тог истог века; упор. *ИЦГ I*, 421. Далеко је важнији Ковачевићев закључак да је у питању Житије св. Владимира, а не легенда.

Оно је имало да послужи као темељ нове династије проглашењем за свеца родоначелника, Владимира. Изван овог, политичког контекста, узалудно је тражити разлоге који су довели до настанка Житија св. Владимира. Оно је настало као потреба дукљанских краљева да својој држави прибаве све атрибуте који су јој у средњем веку били неопходни – признање краљевске титуле, свога архиепископа и светог владара, зачетника династије. Овим тумачењем времена постанка Житија св. Владимира сасвим се приближавамо времену писања Скиличине Историје, па отуда и сличности између ГРС и Скилице, на неки начин постају јасније, јер одражавају једнодушно дух истог времена.

Никола Банашевић је изнео бројне аргументе којима је желео да истакне разлику између светачког лика Стефана Немање и Владимира. За разлику од Немање Владимир нема порода и остаје без непосредног наследника; Немања разара градове, Владимир напротив уопште не жели да ратује; Немања је попут старозаветног краља, Владимир сав скован према Новом завету, попут ученика благог Христа; Читав Владимиров живот приказан је светитељски, а не као живот оснивача династије.¹²⁹³

Примедбе Николе Банашевића су сасвим на месту. Разлике између Немање и Владимира могу се уочити већ летимичним читањем њихових житија. Ипак, Банашевић је испустио из вида чињеницу да су ова два житија временски одаљена једно од другог више од једног столећа. Другачије су политичке околности. Немања живи и дела у доба када Византија живи своје последње дане славе, у сам сумрак пред први пад Цариграда 1204. године. Владимир, напротив, живи и дела у доба највећег успона Византије, у доба славног Василија II (976 – 1025) који је Царству удахнуо нову снагу и силину. Владимирови наследници, Стефан Војислав, Михаило и Бодин, дипломатским путем траже самосталност и све оне прерогативе који чине једну средњовековну државу самосталном. Немања, напротив, ово задобија мачем, што сам, са поносом истиче: *своимъ трудою та вса приобрѣтъ*.¹²⁹⁴ Стефан Војислав после свога устанка 1040. године, па до смрти, око 1044. године, одржава статус кво са Византијом – без даљих борби. Његов наследник Михаило стиче титулу протоспатара и добија византијску принцезу за жену – дакле дипломатским деловањем учвршћује свој положај. Бодин дипломатијом добија

¹²⁹³ Банашевић, *Летопис*, 178.

¹²⁹⁴ *Selected Charters*, № 1 (Немањина оснивачка повеља Хиландару).

архиепископију у Бару. Истина, и Михаило и Бодин повремено дижу оружје против Византије, али се по правилу ти покушаји завршавају неуспехом.¹²⁹⁵ Тако се поставља питање, да ли је Михаилу уопште потребно да светачки лик утемељивача династије буде представљен као ратоборни владар. Зар му, имајући у виду његове тежње да из Рима добије признање круне, а вероватно и архиепископије – јер та два питања су у уској вези – не одговара више добри краљ, ученик благог Христа, како се и он сам представља? Такође, Дукља је, посебно у првој половини XII века, током сукоба са Рашком, ослоњена и упућена искључиво на византијску помоћ.¹²⁹⁶

Примедбе Николе Банашевића, иако јасне и са добрим разлозима изнете, могу се занемарити управо због те суштинске разлике између дукљанске и рашке династије, односно потреба времена у којем настају житија њихових династичких родоначелника. Такође, ваља водити рачуна о томе да је Владимир заједнички предак не само Бодину, већ и његовој широј породици и сродницима који у XII веку чине јаку провизантијску струју у Дукљи, и који такође истичу свој легитимитет и право на краљевску власт. О томе се у ГРС највише и говори у завршним поглављима. Уколико је Житије св. Владимира настало у време пред крај Михаилове владавине, или током Бодинове владавине, онда се морало водити рачуна о том заједничком родоначелнику династије који је предак и Радославу, старијем брату Михаиловом, који је свакако имао више права на власт, или о Браниславу, најстаријем Радослављевом сину, који је опет, имао више права од Бодина на краљевску титулу Дукље. Можда је и из тог разлога Владимир узет као модел за свеца утемељивача династије, управо јер је лишен ратничких особина, па су само истакнуте његове хришћанске врлине.¹²⁹⁷

Узор за Житије св. Владимира, неки истраживачи су потражили у првим словенским житијима – Вацлава, *прво* житије (које се разликује од *другог*) и Бориса и Глеба.¹²⁹⁸ У првом

¹²⁹⁵ Анализа војног и политичког деловања Стефана Војислава, Михаила Војисављевића и Бодина дата је у, Живковић, *Портрети*, 87 – 103, где је наведена и старија литература.

¹²⁹⁶ Живковић, *Дукља*, 451 – 465.

¹²⁹⁷ Ово би могло да доведе до закључка да Житије св. Владимира свакако није настало у време владавине Михаила Војисављевића, којем би у интересу најпре било да за свеца прогласи свога оца Стефана Војислава. Отуда би доба владавине Константина Бодина далеко више одговарало као време настанка овог житија.

¹²⁹⁸ Ингам, *Мучеништво*, 891 – 892.

Вацлављевом житију он као и Владимир гине без кривице, на превару је доведен у град својих рођака, тамо је нападнут и погубљен, прво га сахрањују испред цркве у којој је убијен, доцније по дозволи његовог убице његово тело се преноси у свечев град.¹²⁹⁹ Оно што је посебно занимљиво, Вацлављево житије је настало у Чешкој пре 940. године и било је познато и у Бугарској и у Хрватској.¹³⁰⁰ Стога је овај образац мучеништва словенског владара могао је до Дукље да дође већ током XI века.

Поглавља XXXVII - XLVII

Ово је, посматрано по вредности вести које доноси, најважнији део ГРС. По начину излагања он је другачији од претходних поглавља. Нестају сасвим она особена кратка поглавља, скована према библијским наводима, која су главно обележје пишчеве нарације у претходном тексту ХР/ГРС, већ радња изненада бива обogaћена обиљем појединости. Ово најпре може да значи да је наш писац у Дукљи располагао с једном Хроником или Историјом која се бавила историјом Дукље од времена Стефана Војислава до кнеза Радослава. Ово се примећује не само због стила, већ и зато што се губи она територијална и политичка структура Хрватска-Босна-Дукља-Рашка, која се тако често јавља као тенденција у претходним поглављима ХР/ГРС. Предмет радње је премештен искључиво на простор Дукље, Травуније и Рашке. Разлике у стилу, које ипак нису тако драматичне, могле су да буду последица употребе неких записа, највероватније дужих, који су се бавили појединим владарима Дукље XI и XII века.¹³⁰¹ Током анализе вести из ових поглавља ГРС моћи ће да се о овом питању донесу и неки шири и чвршћи закључци. Осим тога, ове разлике у стилу најпре су последица тога што писац преводи једно дело са словенског на латински језик, о чему и говори у свом уводном обраћању читаоцу испред текста коначне редакције ГРС. Наш задатак је да што тачније одредимо када је аутор отпочео превод тог словенског предлошка, односно, која поглавља је он сам морао да напише и осмисли како би повезао два дела ГРС.

¹²⁹⁹ Ингам, *Мучеништво*, 892.

¹³⁰⁰ Ингам, *Мучеништво*, 892, нап. 26.

¹³⁰¹ Лиречек, *Историја I*, 131, сматрао је да су ова поглавља по скаскама и причама састављена историја дукљанских владара X – XII века.

Према ГРС (погл. XXXVII), непосредно после смрти Владимира, његов стриц Драгимир сабрао је народ и војску, како би себи присвојио земљу и краљевство својих отаца. Драгимир је приспео до Которског залива у близину Котора, где су га Которани дочекали и позвали на ручак на острво Св. Габријела. Наводно су Которани закључили, пошто је бугарски цар мртав (тј. Јован Владислав), а и краљеви Дукље су мртви (тј. Владимир), а Драгимир је једини преживели члан владарске породице, онда ће бити најбоље да и њега уморе како их нико више од њих не би узнемиравао. Завера је успела и Драгимир је убијен у цркви тако што су на њега, разваливши кров цркве, бацали камење и дрвеће. Драгимирова војска, која је остала на обали, после тога се распе и врати кући, а његова удовица, кћи рашког великог жупана Љутомира, са две кћери и у поодмаклој трудноћи, упутила се у Рашку где је затекла свога оца мртвог па се стога упутила у Босну својим ујацима. На путу је родила мушко дете, у дринској жупи у месту Брусно, којем је дала име Доброслав. Доброслав је био отхрањен у Босни, а касније су га *родитељи* образовали у Рагузију где се и оженио нећаком цара Самуила са којом је имао пет синова: Гојислава, Михаљу, Саганека, Радослава и Предимира.¹³⁰²

Ово поглавље садржи низ занимљивих појединости. Њиме је, заправо, требало решити питање почетка династије – односно увести у ток приповедања Доброслава, посмрче Владимировог стрица Драгимира. Како је у Житију св. Владимира наглашено – он није имао деце. Ово је, свакако, представљало проблем за нашег писца, јер није могао линеарно да настави династију коју је уз велику муку развлачио још од времена Тотиле и његових наследника. Упадљиво је, у каснијим поглављима ГРС, да је иначе добро познати историјски Стефан Војислав, замењен иначе непознатим Доброславом. Сва дела приписана Доброславу, опет, добро су позната као дела Стефана Војислава. Како је управо он носилац успона Дукље и њене самосталности, поставља се питање како је писац из средине XII века, како се обично узима да је Дукљанин живео и стварао, могао да направи овако грубу и очиту грешку.¹³⁰³

¹³⁰² GRS I, 138.20 – 142. 4.

¹³⁰³ Ову омашку Попа Дукљанина најисцрпније је покушао да објасни Шишић, *Летопис*, 459 – 461. Шишић је на крају поставио хипотезу да је Драгимир са првом женом имао сина Доброслава. Пољски византолог Тадеуш Василевски, у своме раду *Stefan Vojislav de Zahumlje, Stefan Dobroslav de Zeta et Byzance au milieu du XIIe siècle*,

Овим проблемом су се многи бавили, пре свих Шишић, па и писац ове књиге. Понуђена решења, међутим, чине се ипак slabим или недовољно утемељеним. Шишић је, тако, сматрао да је Драгимир имао два брака. Из првог брака имао је сина Стефана Војислава, док је из другог брака имао посмрче Доброслава.¹³⁰⁴ Својевремено смо, анализирајући ово поглавље, закључили да је Стефан Војислав могао заиста да доспе у Дубровник око 1009. године, у време Самуилове офанзиве на Далмацију, и да се тамо оженио кћерком Романа Гаврила Радомира око 1015/1016. године. Гаврила Радомира је 1015. године погубио Јован Владислав, а чланови његове породице могли су заиста уточиште да потраже у византијском Дубровнику.¹³⁰⁵ На основу једне вести код византијског писца Кекавмена (XI век) изгледа да се може закључити да је Стефан Војислав заиста био родом из Травуније јер га он назива Травуњанином, Србином: ὁ Τριβοῦντιος ὁ Σέρβος.¹³⁰⁶

Ипак, изгледа да овде постоји и додатна збрка коју је свесно начинио сам писац. Према Дукљанину овде се јављају нека имена и догађаји о којима је он већ причао. Помиње се тако да је посмрче, дакле једини мушки члан Драгимирове куће, одрастао у Дубровнику. То јако личи на ону причу о Силвестеру, једином потомку законитог владара који је уточиште такође пронашао у Дубровнику. Затим, помиње се да је жена Драгимирова била кћер рашког великог жупана Љутомира (*Filia erat Lutomiri, magni iupani Rassae*).¹³⁰⁷ Са тим именом срећемо се у оном делу ГРС који се бави ратовањем Бела Радослава/Павлимира, који се на Лиму сукобљава управо са великим жупаном Љутомиром (*Luthomirus autem iupanus Rassae*).¹³⁰⁸ Најзад, Силвестер је такође поменут у пару са својом мајком, управо као и Драгимир. Наравно, у обе приче Дубровник има истакнуто место.

ЗРВИ 13 (1971) 109 – 126 (= Wasilewski, *Stefan*), сматрао је да су у питању две различите личности, али без убедљивог доказа. С друге стране, Живковић, *Портрети*, 77, претпоставио је да се недоумица око Дукљаниновог Доброслава и Скиличиног и Кекавменовог Стефана Војислава може разрешити тако што би пуно име овог владара било Стефан Доброслав Војислав.

¹³⁰⁴ Шишић, *Летопис*, 459 – 460.

¹³⁰⁵ Живковић, *Портрети*, 78 – 79. Само на овај начин може се разумети како је Бодин могао да буде рођак бугарске династије коју је успоставио Самуило; упор. *Scyl. Cont.* 163.5 – 10; 163.23 – 27; *ВИНЈ III*, 179, 181.

¹³⁰⁶ *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris*, ed. B. Wassiliewsky – V. Jernstedt, Petropoli 1896, 25.25 (= *Cecaum.*).

¹³⁰⁷ *GRS I*, 140.20.

¹³⁰⁸ Мошин, *Ljetopis*, 71.

Изгледа да се на овим сличностима између Силвестера и Драгимира ваља задржати. Тешко да је сасвим случајно рашки велики жупан поново Љутомир, који овог пута изгледа умире природном смрћу, као и да веза Силвестер-Драгимир, Дубровник, мајка која чува јединог преживелог наследника престола – тек тако унета у ГРС. Писац, који је измислио читаву причу о Прелимиру и његовим потомцима, овде одаје да не располаже никаквим посебним историјским списом који се бавио историјом Дукље и њеним владарима, већ да је он управо аутор овог поглавља. Он је, сасвим сигурно, колико то год нама нелогично звучало, имао на уму истог оног Љутомира који је скончао у таласима Ибра. Површно је решио проблем тако што је другог Љутомира назвао *великим жупаном*, док је претходни био само *жупан*. Владарска имена, то је писац свакако знао, понављају се у једној породици, па му се учинило довољним да ће променом владарске титуле представити двојицу владара истог имена. Контекст обе приповести, који је нападно сличан, заправо га одаје да читаву причу о Доброславу, измишља.

Да ли, онда, у овом поглављу постоји неко историјско језгро? Чини се да је прича о погибији Драгимира преузета из усменог предања. Управо на овом месту писац за Котор користи италијанизам *Cattaro*. Већ је поменуто да када пише на основу старијих извора, писац користи израз *Decaterum*. Применом ове методе намеће се закључак да се овде састајемо са народним предањем. Место радње, Котор, одаје и где је то предање настало. Микротопонимија, острво Св. Габријела, овај утисак још појачава.¹³⁰⁹ Размишљање Которана, који су поданици Византије, сасвим је у складу са овим примедбама. Заиста, у излагању догађаја око убиства Драгимира, писац чак три пута користи њему савремен израз за Котор и Которане: *civitatis de Cattaro, Cattarenses vero, videntes Cattarenses*.¹³¹⁰ Дакле, писац овде користи причу из свог **непосредног окружења**. Овај важан закључак даље упућује на то да је он свакако боравио у Котору/Рисну или одржавао веома блиске везе са људима из Котора или Рисна. Како су Которани у овој легенди приказани као велики зликовци, овде ће најпре бити у питању легенда из неког суседног града, на пример Рисна.¹³¹¹ У

¹³⁰⁹ Острво Св. Габријела је данашње острво Страдиоти код Превлаке у Тиватском заливу; упор. Шишић, *Летопис*, 457.

¹³¹⁰ *GRS I*, 138.23; 140.3.

¹³¹¹ Банашевић, *Летопис*, 228, добро је осетио да прича о убиству Драгимира *нема нимало епски карактер, а, својом композицијом, перипетијама, географским оквирима*

сваком случају, прича о погибији Драгимира боко-каторског је постања, а као таква, тешко да је могла да настане пре XII века. Свакако, не може се рећи са сигурношћу да је Драгимир заиста скончао онако како которска/рисанска легенда преноси. Појединости у приповести упућују на то да би ово могао да буде и историјски догађај.¹³¹²

Драгимир је историјска личност, јер га је у прошлом делу Житија Владимировог свакако било. Једино што о томе није постојао податак у некаквој хроници или историји требињских владара, како је мислио Медини, већ само у народном предању.¹³¹³ Не мање важна појединост, која би могла да поткрепи мишљење да је у питању ипак историјски догађај, јесте то што Которани за овај чин убиства краља, вероломство и перфидност – нису кажњени. Да је прича у функцији морално-дидактичког приповедања и жеље писца да поново покаже однос између добра и зла, тј. божанског суда за зла дела, он не би оставио своје приповедање недовршеним у том смислу, већ би Которанима већ наменио неку несрећу Богом дату због њихових поступака. Пошто тога нема, то би био још један показатељ да се овде састајемо са локалном легендом која збори о стварним личностима и догађајима.

Ова которска/рисанска легенда, коју је писац обрадио, прекида се оном реченицом *Uxor autem Dragimiri defuncto viro suo reversa est ad patriam suam*.¹³¹⁴ На овом месту, не знајући како даље да спасе династију од изумирања, писац се враћа претходном тексту и причи о Љутомиру, Силвестеру и Дубровнику. Појачава веродостојност свога писања увођењем познатих топонима – дринска жупа и место Брусно. То је, ваљда, данашње место Брусна, 10 км источно од Фоче.¹³¹⁵ Како би се одржала династичка веза између Босне и Рашке, пише да је удовица Драгимирова имала ујаке у Босни. Своју конструкцију одаје наизглед трима ситницама – он каже да је Драгимир растао у Босни, а да су га касније *родитељи (a parentibus)* образовали у Рагузију (*educatus est Ragusii*).¹³¹⁶ Као да је писац заборавио да је само неколико редака раније већ написао да је један

и повезивањем главног убиства у цркви за један мали локалитет, оставља утисак вештачке пишчеве творевине на основу неког локалног, прозног предања.

¹³¹² Банашевић, *Летопис*, 229, мисли да је Дукљанин, киван на сепаратистичке тенденције которских епископа, који су у XII веку признавали архиепископа Барија, искористио ову причу да им се освети.

¹³¹³ Medini, *Starine*, 33.

¹³¹⁴ *GRS I*, 140.19 – 20.

¹³¹⁵ Шишић, *Летопис*, 458.

¹³¹⁶ *GRS I*, 140.25 – 142.1

родитељ, отац, убијен. Ова друга појединост, да је образован у Дубровнику, тумачена *stricto sensu*, значила би да је у Дубровнику било некаквих виших школа и установа знатнијих образовних могућности већ почетком XI века. Можда је тога било у XIII, али свакако не у XI веку.¹³¹⁷ Орбини, опет, пише нешто другачије, да се Доброслав, пошто је неко време провео у Босни, *заплашен непријатељским заседама, склонио у Дубровник*.¹³¹⁸ Могуће је да ова верзија више следи оригиналну латинску, јер само још више подсећа на причу о Силвестеру, који, спашавајући живот од Легеца и његових синова, бежи у Дубровник. Такође, могао је Орбин, управо приметивши ову нелогичност да се поново јавља покојни родитељ као жив, да измени текст. Најзад, ту је још једна ситница која одаје пишчеву конструкцију догађаја, а то је употреба термина *Ragusium*, дакле појам савремен писцу.¹³¹⁹ У оним деловима ГРС који су настали по неким конкретним изворима, писац име овог града бележи у старијој варијанти *Lausium*.¹³²⁰ Општи је утисак да у Дукљи није било писаног извора који се бавио прецима краља Стефана Војислава и да је читава прича о Доброслављевом (Стефан Војислав) детињству и јадима који су га задесили, конструкција нашега писца.

Следеће поглавље (XXXVIII) говори о томе како је после смрти бугарског цара Владислава, цар Василије освојио Бугарску, Рашку, Босну и целу Далмацију са свим областима. Доброслав се потчинио Грцима и саветовао их како да поступају са народом, истовремено саветујући народ да не трпи неправду Грка. Затим је дошло до устанка, па је Доброслав са својих пет синова, позван од народа, преузео краљевство. Пошто је поразио грчку војску коју је предводио војсковођа Арменополос, увећао је своје краљевство. Грчки цар шаље другу војску под војсковођом Курсилијем, истовремено наређујући рашком жупану, босанском бану и кнезу Захумља, да нападну Доброслава из другог правца. Затим следе описи ових сукоба, датих са мноштвом појединости. Ово опширно поглавље завршава се смрћу краља Доброслава који је владао 25

¹³¹⁷ Да је у Дубровнику било неких школа крајем XIII или почетком XIV века, сведочи појава дубровачког песника Милеција, који, будући да је био Дубровчанин, није појава *ex nihilo*. С друге стране, *Philippi de Diversis de Quartigianis*, ed. V. Brunelli, Programma dell'I. R. Ginnasio superiore in Zara 23 (1880) 45, каже како у Дубровнику није било знатнијих школа у време када је он дошао у град (јуни 1434). Међутим, можда је овај исказ последица пишчеве жеље да свој положај прикаже важнијим.

¹³¹⁸ *Orbini*, 226: *Ma entrata poi in sospetto dell' insidie de' nimici, lo meno à Rausa*.

¹³¹⁹ *GRS I*, 142.1.

¹³²⁰ *GRS I*, 110.6; 120.18; 126.22.

година и умро у своме двору у Прапратни. Сахрањен је у капели Св. Андрије с великим поштовањем и славом.¹³²¹

Одавно је примећено да на овом месту писац говори о догађајима из времена владавине Стефана Војислава, дукљанског владара добро познатог на основу византијских извора – Скилице и Кекавмена. Разлике између Дукљанина и византијских извора су ипак велике – почев од имена владара, Доброслав уместо Војислав, па до спајања два устанка Стефана Војислава у један, уз уметање мноштва појединости којих код византијских писаца нема. Стога, неопходна је подробна анализа.

Ваљало би поћи од јасног почетка овог поглавља да је цар Василије освојио Бугарску, Рашку, Босну и све приморске крајеве до граница Доње Далмације.¹³²² Податак је веома прецизан и налази се код Скилице: *Цару приђоше, после потчињавања Бугарске, и суседна племена Хрвата, која имаше као архонте два брата, па кад се ови предадоше и примише почаст и достојне награде, потчинише се и сама племена.*¹³²³ Босна и Рашка се код Скилице не јављају, али како се ове земље налазе између Бугарске и Хрватске, писцу је било јасно да су и ове територије тада покорене. Он је то закључио и на основу других делова Скиличине Хронике, управо на оном месту где се говори о устанку Стефана Војислава. Наиме, Скилица на једном месту каже да се Србија, која се после смрти цара Романа (Роман III Аргир, 1028 – 1034) одметнула, поново покорила.¹³²⁴ Дакле, нема препреке да се пре свега у Скиличиној Хроници пронађу узорни нашег писца. Посебно што је у ранијем излагању показано да се он овим византијским писцем користио.

После овог краћег, историјски поузданог сажетка, који заправо одређује и хронологију радње, Дукљанин говори о томе како се Доброслав, пошто је био *sapeins et ingeniosus*,¹³²⁵ подвргао Грцима и саветовао их како да оштро и неправедно поступају са народом (*ut dure et iniuste se agerent contra populum*).¹³²⁶ Истовремено је

¹³²¹ GRS I, 142.6 – 154.18.

¹³²² GRS I, 142.6 – 10.

¹³²³ ВИИЈ III, 136; Scyl. 365.12 – 15.

¹³²⁴ Scyl. 399.15 – 16; ВИИЈ III, 156. Занимљиво је да на простору Хрватске и Херцеговине постоји неубичајено велики број налаза новца Романа III Аргира; упор. I. Marović, *Novac Romana III. Argira u Arheološkome muzeju u Splitu*, *Vijesnik za arheologiju u povijest dalmatinsku* 99 (2006) 275 – 297; такође, I. Mirnik, *Zlatnici Romana III. Argira u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu*, *Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 99 (2006) 369 – 378.

¹³²⁵ GRS I, 142.10 – 11.

¹³²⁶ GRS I, 142.13 – 14.

народ саветовао, што је у ГРС прибележено у управном говору, да не трпи невоље које му наносе Грци – *Quare tam grande malum sustinetis a Graecis?*¹³²⁷ Када избије устанак, Доброслав је приказан као да је одсутан из земље, јер на позив народа долази и преузима власт.¹³²⁸ Отуда се на овом месту уочава утицај усмене традиције. Писац је, дакле, Доброслава прво показао као владара који се потчињава Византинцима, а затим, као изгнаника који на позив народа долази да преузме власт. Мавро Орбин је исцрпији од латинског текста, јер каже како је цар Василије управљао стеченим земљама преко својих грчких намесника, а да је због њихове похлепе народ трпео многе недаће.¹³²⁹

Пре него што просудимо о историјског вредности овог дела ГРС, требало би се подсетити да је византијски генерал Кекавмен у другој половини XI века забележио један занимљив догађај из времена владавине Стефана Војислава. Кекавмен прича како је у време када је у Дубровнику био византијски стратег Катакалон Клазоменски, у Стону и Зети, градовима Далмације, био топарх Војислав Дукљанин. Стратег је наурио да направи ратни подвиг и ухвати топарха. Прво се спријатељио са Стефаном, шаљући му поклоне, у намери да га обмане у својим правим намерама. Међутим, варварин је по природи био мудар, па је тако примао поклоне, а са друге стране се претварао да је цару поданички одан. Пошто је топарх имао недавно рођеног сина, стратег се понуди да му буде кум при светом крштењу. Стефан је предложио стратегу да овај дође код њега у кућу, али то није прихваћено, па су одлучили да се нађу на пола пута између стратега и топархове земље. Стратег је на мору припремио ратне лађе на које је намеравао да пребаци Стефана чим га ухвати. Али и Стефан је имао исте намере, па је тако стратег ухваћен и одведен у Стон.¹³³⁰

Ова епизода не постоји у ГРС, али неки искази показују упадљиву сличност. Пре свега ту је она констатација обојице писача да је Стефан/Доброслав био по природи и искуству мудар (Кекавмен), односно *sapiens et ingeniosus esset* (Дукљанин). Друго, Стефан/Доброслав се претварао да је цару оданички подан (Кекавмен), односно, према ГРС, да је Грцима био као помоћник и савезник: *esse quasi adiutor et socius eorum*.¹³³¹ Наравно, Дукљанин није

¹³²⁷ *GRS I*, 142.15.

¹³²⁸ *GRS I*, 142.24 – 144.1.

¹³²⁹ *Orbini*, 226.

¹³³⁰ *Cecaum.*, 27.10 – 28; *ВИНЈ III*, 211 – 213.

¹³³¹ *GRS I*, 142.11 – 12.

познавао Кекаменов текст, јер би ова епизода у том случају код њега готово сигурно нашла своје место. Осим тога доследно се разликују имена – Стефан Војислав, односно Доброслав. Кекамен на крају свога излагања каже да су се ови догађаји одиграли пре кратког времена, односно за његовог живота.¹³³² Ово је важно, јер показује да оно што о карактерним особинама Доброслава, тј. Стефана Војислава, бележи ГРС, постоји већ у другој половини XI века као готов модел.

Ипак, Кекаменов текст помаже да се боље разуме положај Стефана Војислава према Византији мимо ГРС. Наиме, Василије II је после 1018. године извршио административно-територијалне захвате на освојеним подручјима. Тако су у унутрашњости створене теме Бугарска, Србија, Морава и Сирмијум.¹³³³ Обновљена је и тема Далмација, и то највероватније подељена на две целине – једну са седиштем у Задру, а другу са седиштем у Дубровнику.¹³³⁴ Одређене територије дате су на управу обласним владарима који су били зависни од Византије. Дукља је свакако припадала овом реду држава, управо као и Хрватска. Ту су на власти остали домаћи људи окићени византијским титулама. Познат је у Хрватској топарх Доброња, који је очигледно имао исту врсту власти и обавезе према Византији као и Стефан Војислав.¹³³⁵ Дакле, Стефан Војислав је био владар Дукље под заштитом Византије, односно у вазалном односу према византијском цару.

Догађај који описује Кекамен дуго је у историографији датиран у време после 1042. године.¹³³⁶ Превиђало се да Кекамен помиње рођење сина Стефану Војиславу, па би већ на основу ове чињенице, ове догађаје ваљало померити две или три деценије раније, најпре у доба око 1019/1020. године.¹³³⁷ Већ у доба другог устанка Стефана Војислава против Византије (1040) његови синови, према ГРС, играју истакнуту улогу – што значи да су одрасли људи.¹³³⁸ Помен Стона као града који је такође потчињен Стефану Војиславу побуђује посебну пажњу, али тешко може да буде објашњен. Стон је одувек био део Захумља, чак престоница ове

¹³³² *Sesaut*, 27.27; *ВИНЈ III*, 213.

¹³³³ Видети, Љ. Максимовић, *Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. године*, ЗРВИ 36 (1997) 31 – 43.

¹³³⁴ Ј. Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957, 118.

¹³³⁵ *Sesaut*, 77.16 – 78; *ВИНЈ III*, 203 – 205.

¹³³⁶ *ВИНЈ III*, 211, нап. 55; *ИЦГ I*, 388; *ИСН I*, 186, нап. 9.

¹³³⁷ Живковић, *Портрети*, 81.

¹³³⁸ *GRS I*, 144.1 – 2.

кнежевине средином X века,¹³³⁹ па се стога јавља питање како је Стефан Војислав добио на управу овај важан град. Чини се вољом Василија II, јер је он био тај који је извршио територијално-административно преуређење освојених подручја. Могуће је да је у овој прерасподели освојених територија и њиховог административног уређења, Стон издвојен из Захумља и стављен под управу Стефана Војислава. О разлозима овог поступка цара Василија II, може се само нагађати, али је морао бити последица жеље за успостављањем неке врсте равнотеже између локалних владара потчињених Византији.

Могло би се закључити, дакле, да је Стефан Војислав, као изданак старе дукљанске династије, управљао Дукљом као византијски поданик. Он није био једини такав – поред поменутог Доброње, Србијом са Захумљем управљао је такође један домаћи великаш, Љутовид. Стога, оно што Дукљанин пише о Доброславу, да ли је или није био у земљи када је избио устанак, последица је замагљивања његовог правог положаја према Византији. Сасвим је друго питање да ли је Дукљанин податке о почетку Доброслављеве владавине пронашао у неком писаном извору, или је, пак, на основу усменог предања, сам написао ово поглавље.

Пошто је Доброслав преузео краљевство, започео је рат са Грцима, зауевши земљу *usque in Aplizam*.¹³⁴⁰ Потом је цар послао војсковођу Арменопулоса који је са великом војском приспео *ad planitiam Zentae*.¹³⁴¹ Затим следи опис битке. Четворица краљевих синова, на очеву заповест упутила су се на исток до места Врања,¹³⁴² где је требало да сачекају исход битке, а сам краљ са најстаријим сином, Радославом, напао је Византинце са западне стране.¹³⁴³ У сукобу је Радослав у двобоју убио византијског војсковођу, а византијска војска се расула. Затим су је са источне стране напали краљеви синови и дотукли њене остатке. После тога краљевство Доброслављево се сваким даном увећавало, а Радослав је од оца добио на управу жупу Гацко (*Kezca*).¹³⁴⁴ Византијски цар је, после

¹³³⁹ *DAI I*, 33.21 – 22.

¹³⁴⁰ *GRS I*, 144.2 – 3; Шишић, *Летопис*, 463, поправља ово у *Topliza* и сматра да је у питању крај око реке Топлице западно од Ниша. Далеко је извесније да је у питању неко место у оквиру тадашње Дукље.

¹³⁴¹ *GRS I*, 144.3 – 7.

¹³⁴² *Vurania* је данашњи Врањ, узвисина у доњој Зети између Подгорице и северне обале Скадарског блата; упор. Шишић, *Летопис*, 463.

¹³⁴³ *GRS I*, 144.7 – 12.

¹³⁴⁴ *GRS I*, 144.12 – 22.

овог неуспеха, упутио посланике рашком жупану, бану Босне и кнезу Захумља, са не мало злата и сребра, са захтевом да нападну Доброслава. С друге стране нова византиска војска је прикупљена у Драчу под заповедништвом топарха Драча, Курсилија, са задатком да упадне у Дукљу.¹³⁴⁵

Византијски писац Јован Скилица не говори о оваквом развоју догађаја у Дукљи. Напротив, код њега је јасно да је Стефан Војислав подигао два устанка који су код Дукљанина сливени у један. Током тог првог устанка Стефан Војислав је био поражен и одведен у Цариград, одакле је недуго затим побегао и поново подигао земљу на устанак. Према Скилици, Стефан Војислав је протерао Теофила Еротика који је управљао Дукљом.¹³⁴⁶ Нешто раније, говорећи о догађајима из 1036. године Скилица кратко напомиње да се Србија, која се после смрти цара Романа одметнула, поново покорила.¹³⁴⁷

Име Теофила Еротика се не јавља код Дукљанина међу поменутих византијским војсковођама. Осим тога, за Дукљанина је све време у питању један исти византијски цар, Василије, док Скилица говори о догађајима који су уследили после смрти цара Романа III Аргира (1028 – 1034). Скилица такође не помиње Дукљу, већ Србију, а Стефана назива *архонтом* Србије.¹³⁴⁸ Дукљанинове речи да се после прве победе над Арменопулосом Доброслављево краљевство *crecebat et multiplicabatur quotidie*,¹³⁴⁹ указивале би на проширивање граница и изван првобитне Дукље. Према Скилици Теофил Еротик је био византијски намесник у Србији, не у Дукљи, па би у том случају Дукљанин и Скилица, сваки на свој начин, говорили о истим или сличним догађајима. Једина разлика је у томе што Дукљанин не помиње онај први, неуспели устанак, док Скилица помиње и тај. Отуда би се могло закључити да код Дукљанина уопште нема помена о првом устанку и његовој пропасти, а који је окончан заробљавањем Стефана Војислава, већ он само пише о другом, успелом устанку.

Међутим, код Скилице читав ратни поход има кратку предисторију. Наиме, једна византијска лађа, која је превозила 7 200 златника, насукала се на обалама Дукље. Злато је приграбио

¹³⁴⁵ *GRS I*, 144.22 – 146.10.

¹³⁴⁶ *Scyl.* 408.70 – 76; *ВИНЈ III*, 157.

¹³⁴⁷ *Scyl.* 399.15 – 16; *ВИНЈ III*, 156.

¹³⁴⁸ *Scyl.* 399.15, ἡ Σερβία. *Scyl.* 408.73 – 74, Στέφανος ὁ καὶ Βοϊσθλάβος, ὁ τῶν Σέρβων ἄρχων.

¹³⁴⁹ *GRS I*, 144.20.

Стефан Војислав и пошто није показивао намеру да га врати, иако му је цар Михаило IV (1034 – 1041) писао више пута да то учини, покренута је византијска војна. Војска коју је предводио евнух Георгије Провата, пошто је забасала у гудуре, јаруге и беспутна места, била је потпуно уништена, а сам војсковођа се једва спасао.¹³⁵⁰ Дукљанинов Арменопулос би могао бити Георгије Провата, односно овај византијски евнух и силом прилика војсковођа, који би био јерменског порекла.¹³⁵¹

Што се тиче Љутовида, позната је једна повеља из 1039. године, за коју је Шишић мислио да је фалсификат настао најкасније до средине XIII века, управо на основу ГРС.¹³⁵² У тој исправи Љутовид је насловљен: *Litouiti protospatharii epi to chrusotriclino, upati et stratigo Seruiae et Zachlumiæ*.¹³⁵³ Шишићу је ова титула била сумњива, јер му није било позната да је уопште постојала у Византији. Међутим, у то време није био познат Ескоријални тактикон (975) у којем је забележено управо постојање титуле *протоспатар епи тоу хрисотриклинију*, као и звање ипата и стратега.¹³⁵⁴ Дакле, Љутовидова титула је аутентична и што је још важније она није била више у употреби у XII веку, па би самим тим још теже било могуће да је неки писац из XII века могао да измисли овако сложену византијску титулу, особену за раздобље XI века.¹³⁵⁵ Љутовидова исправа, стога, сведочанство је о постајању овог великаша који је управљао Србијом и Захумљем у време првог устанка Стефана Војислава. Његов наследник на положају стратега Србије био би, код Скилице поменути Теофило Еротик, кога је Стефан Војислав око 1040. године протерао из Србије. Занимљиво је да Лукаревић, тек четири године после Орбина, зна да је Љутовид био син Желидрага (*Semlidrag*), жупана Хума (тј. Захумља).¹³⁵⁶

Ако се кратки Скиличин извештај, да је Стефан Војислав утекавши из Цариграда, подигао устанак и протерао Теофила Еротика из Србије, упореди са писањем ГРС, да је против

¹³⁵⁰ *Scyl.* 408.70 – 409.86; *ВИНЈ III*, 157 – 158.

¹³⁵¹ О Георгију Провати, видети, R. Guiland. *Les eunuques dans l'Empire byzantin*, Études de titulature et de prosopographie byzantines, Études byzantines I (1943) 211.

¹³⁵² Шишић, *Летопис*, 207 – 209.

¹³⁵³ Шишић, *Летопис*, 189.

¹³⁵⁴ N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle*, Paris 1972, 273.17; 271.8 (=Oikonomidès, *Les listes*).

¹³⁵⁵ За Љутовидову исправу, видети, V. von Falkenhausen, *Eine byzantinische Beamtenurkunde aus Dubrovnik*, BZ 63 (1970) 18; Wasilewski, *Stefan*, 118 – 119.

¹³⁵⁶ *Copioso ristretto de gli Annali di Rausa libri quattro di Giacomo di Pietro Luccari*, Venetia 1605, 10.

Доброслава ратовао Љутовид, онда се може закључити да је Дукљанин описао догађаје из првог и другог устанка као једну целину, а прећутао пораз Стефана Војислава у првом покушају осамостаљења.

Даљње приповедање ГРС богато је појединостима. Подробан опис Курсилијеве кампање упућује на веома живу традицију. Курсилијева војска приспела је прво у равницу око Скадра, а одатле стигла у околину Бара. У међувремену Љутовид је стигао до Травуније. Краљ, плашећи се да се ове две војске не сједине и тако га опколе, раздваја своју војску.¹³⁵⁷ Забележено је и непосредно обраћање Доброслава својим синовима: *Videtis, filii carissimi, quod magnus est Graecorum exercitus et nos valde pauci ad comparationem illorum...*¹³⁵⁸ Даље, краљ опет директним говором објашњава стратегију која ће довести до победе. Говор завршава тако што каже да ће, уколико се буду држали мушки, свемогући Бог предати (непријатеље) *in manibus nostris*.¹³⁵⁹

Затим се појављује неки Баранин, *amicus regi*, који претварајући се да је пријатељ Грка долази код Курсилија и упозорава га да је опкољен великим мноштвом.¹³⁶⁰ Заправо, краљеви синови су на околним висовима имали задатак да звуцима труба и рогова направе што већу узбуну и прикажу као да предводе велику војску.¹³⁶¹ Око поноћи (*media autem nocte venit*) византијска војска је изненада нападнута и запала је у велику пометњу.¹³⁶² Када је краљ прешао преко потока који тече кроз Прапратну, његов син Гојислав, не препознавши оца који је био попрскан крвљу и прекривен прашином, навали на оца и збаци га са коња, али га не повреди. Тада краљ повиче *Boxe pomiluy, Boxe pomiluy*.¹³⁶³ Пошто је сину опростио, краљ томе месту да име *Bosya milost, quod Latine dicitur Dei misericordia*.¹³⁶⁴ Курсилије, пак, тешко рањен, стигне до равнице града Скадра, где издахне. На том месту био је постављен крст који се *usque hodie crux Cursilii vocatur*.¹³⁶⁵

Према Скилици, наредбу за поход и кажњавање Стефана Војислава добио је архонт Драча, патрикије Михаило, син логотета

¹³⁵⁷ GRS I, 146.10 – 18.

¹³⁵⁸ GRS I, 146.18 – 20.

¹³⁵⁹ GRS I, 146.20 – 148.6.

¹³⁶⁰ GRS I, 148.7 – 11.

¹³⁶¹ GRS I, 146.21 – 148.3.

¹³⁶² GRS I, 148.16 – 18.

¹³⁶³ GRS I, 150.8 – 14.

¹³⁶⁴ GRS I, 150.16 – 19.

¹³⁶⁵ GRS I, 150.25 – 152.3.

Анастасија, са задатком да прикупи и војске околних тема. Михаило је наводно са 60 000 људи упао у земљу Трибала, што су му Срби, како се прича, запосевши само теснаце и стрмовита места, дозволили. Пошто је опљачкао доста плена Михаило се запутио назад али је у једном теснацу његова војска силно страдала, чак 40 000 људи и седам стратега. Михаило се једва спасао.¹³⁶⁶ Скилица одаје свој усмени извор, помињући оно како се прича (ὡς φασί).¹³⁶⁷

Михаило, као врховни византијски војсковођа, не помиње се код Дукљанина код кога је тежиште радње пренето на Курсилија. Ипак, Скилица каже да је под Михаилом било најмање седам стратега. Један од њих је могао да буде Курсилије, топарх Драча. Породица Хрисилија, која се овде свакако крије иза имена Курсилија, добро је позната у Драчу још од почетка XI века. Један Хрисилије је 1004. године обећавао цару Василију II да ће му предати Драч ако он и његова два сина добију титулу патрикија. Пошто је цар прихватио погодбу, Драч је предат Евстатију Дафномилу.¹³⁶⁸ Поменути Хрисилије је, како каже Скилица, умро пре него што је град предат Дафномилу, али су његови синови добили титуле патрикија. Један од ове двојице, или неко од њихових потомака, могао је да буде управо Курсилије који се помиње у ГРС. Место погибије Курсилија, *cruх Cursilii*, према писцу се тако звало до његових дана. Поставља се питање до чијих дана – непознатог аутора који је овај текст написао у XI или XII веку, или аутора ГРС? Или се овде можда поново састајемо са уобичајеном библијском фразом која се јавља и у претходним поглављима ГРС.

У овом делу ГРС јављају се на два места трагови старијег словенског текста. Први пут писац каже да је Доброслав узвикнуо *Boxe pomiluy*,¹³⁶⁹ а други пут, нешто ниже, наводи да се место зове *Bosya milost*.¹³⁷⁰ Први пут он не пружа читаоцу објашњење шта *Boxe pomiluy* значи на латинском језику, док други пут напомиње да се латински то место зове *Dei misericordia*. Овде се први пут у ГРС састајемо са посредним позивањем на словенски предлогак. Ово треба повезати са уводним речима писца, када, обраћајући се клеру барске архиепископије, каже да је своју старост оптеретио преводeћи са словенског на латински језик дело које описује подвиге словенских краљева. До сада се увек узимало да он мисли

¹³⁶⁶ *Scyl.* 424.62 – 425.97; *ВИНЈ III*, 159 – 161.

¹³⁶⁷ *Scyl.* 424.77.

¹³⁶⁸ *Scyl.* 342.61 – 343.67.

¹³⁶⁹ *GRS I*, 150.13 – 14.

¹³⁷⁰ *GRS I*, 150.19.

најпре на први део ГРС, тзв. Књигу о Готима, коју је он сам у младости написао на словенском и доцније је превео на латински језик. Међутим, како се показало анализом ХР она је првобитно била написана на латинском језику (тј. ЛР). Стога, тај део свога списа он није ни морао да преводи. Напротив, то дело, писано латинским језиком, он је, у коначној редакцији, само делимично проширио и стилски поправио, али га сигурно није преводио на словенски или било који други језик. Стога, једина целина која се у његовом делу јавља, а која је могла да буде написана словенским језиком, јесте управо овај део који следи после описа Драгимирове смрти. Управо овде се први пут уносе словенске фразе са предлошка. Први пут он је пропустио да преведе краљеве речи *Боже помилуј*, док је други пут то учинио са местом *Божија милост*. Допуна за значење места *Божија Милост*, *quod Latine dicitur Dei misericordia*, потиче од нашега писца. Најзад и оно латински *cruх Cursilii*, биће да је било по словенски написано *Курсилијев крст*. Никола Банашевић је сматрао да је објашњење за место *Божија милост* типична топографска легенда и да би се могло чак *посумњати и у некадашње постојање локалитета Божија Милост*.¹³⁷¹ Међутим, краљев поклич, *Боже помилуј*, за који Банашевић сматра да је преведен са латинског, управо је доказ да је пред писцем стајао словенски предлог, јер би на латинском он **морао да има обрнут редослед речи** – *miserere mei Deus* или *miserere mei Domine*.¹³⁷² Тако, дакле, овде се први пут може говорити да је наш писац користио словенски извор који се, по свој прилици, бавио прошлошћу дукљанских владара од времена Стефана Војислава. Даљња анализа текста може да укаже на то када је овај извор настао. Он свакако није постојао у XI веку, јер Скилица, описујући сукоб Стефана Војислава са Михаилом Дермокаитом каже да је о томе слушао.¹³⁷³ Прича у Скиличино време, другим речима, још увек није била фиксирана. Отуда у ГРС нема помена Михаилу, већ само о локалном заповеднику Драча који је свакако оставио дубљег трага у сећању становника Дукље.

Никола Банашевић је закључио да *мало чудно звучи у устима краља црквено Боже помилуј, Боже помилуј*.¹³⁷⁴ У томе

¹³⁷¹ Банашевић, *Летопис*, 242.

¹³⁷² *Псалми*, L, 3; LV, 2; LVI, 2. Такође, у једном рукопису из XII века, *Liber vitae Ecclesiae Dunelmensis nec non Obituaria duo ejusdem ecclesiae*, London 1834, 137. Наведени примери из Библије често су коришћени у средњовековној литератури.

¹³⁷³ *Scyl.* 424.77.

¹³⁷⁴ Банашевић, *Летопис*, 242.

заправо нема ничега чудног, јер је и сам писац ГРС свештено лице – што је само по себи довољно да објасни употребу овог библијског цитата. Важније је још нешто друго, будући да сада знамо да је овај део ГРС настао на основу словенског предлошка, а то је да употреба ових библијских мотива одаје и писца словенског предлошка као свештено лице. Дакле, кључни закључак је да је последња поглавља ГРС саставило такође свештено лице, на словенском језику. По ономе о чему пише и о чему зна читав низ појединости, то лице је живело у Дукљи, тј. Зети.

Пошто је Стефан извојевао победу код Бара, послао је свога сина Гојислава са 50 заробљених Грка Љутовиду, у намери да га застраши изглед крвљу попрсканих заробљеника.¹³⁷⁵ Прешавши преко залива и наставивши пут преко Конавла (*per Canalem*), Гојислав је стигао до Клобука где је затекао Љутовида и његову војску. Ту је дошло до двобоја у којем су учествовали Гојислав и Љутовид, сваки у пратњи двојице војника. Љутовид је оборен са коња, а његова војска, мислећи да је погинуо, дала се у бекство. Писац наводи и речи уплахирених војника: *Currite commilitiones et socii, currite, quoniam Lutovid cecidit et mortuus est.*¹³⁷⁶ После ове победе завладао је мир. Краљ је богато наградио оног Баранина што је преварио Византинце у бици код Бара, а он и његови синови заузели су читаву драчку земљу све до реке Војуше одакле су стално нападали и узнемиравали Грке. Потом се каже како је краљ владао 25 година, а пошто се разболео умро је у своме двору у Прапратни. Сахрањен је у цркви Св. Андрије са великим почастима и славом.¹³⁷⁷

При опису сукоба са Љутовидом важно је напоменути да се поново јавља управни говор. Наиме, Љутовид, видевши заробљене Грке, обраћа се Гојиславу: *Ingenia tua nullatenus me perturbant...*¹³⁷⁸ У двобоју се наводи и име војника који је ранио Љутовида – Удоб.¹³⁷⁹ Љутовид ипак није погинуо, већ се докопао коња и утекао, али је већ било касно за његову војску која се ускомешала и дала у бекство мислећи да је он погинуо.¹³⁸⁰ Они повици војника: *Бежите другови, бежите, јер је Љутовид погинуо*, највероватније су преведене на

¹³⁷⁵ *GRS I*, 152.3 – 7.

¹³⁷⁶ *GRS I*, 152.11 – 154.1

¹³⁷⁷ *GRS I*, 154.6 – 18.

¹³⁷⁸ *GRS I*, 152.17.

¹³⁷⁹ *GRS I*, 152.22 – 24.

¹³⁸⁰ *GRS I*, 152.2 – 4.

латински са словенског предлошка.¹³⁸¹ Наиме, постоји код Скилице готово истоветно место када бугарски војници у пометењи вичу *Бежите, цесар*.¹³⁸² Ово је из усменог извора дошло до византијског писца и забележено је грчком транскрипцијом. Свакако, могао је писац ГРС да се користи усменим предањем, али начин на који је описан устанак Стефана Војислава, обиље појединости, имена војника, микротопонима, управни говор, показује да се овде ради о фиксираној приповести. Тачно је Банашевићево опажање да овде нема никаквих епских момената, односно да извор није настао на основу народне епске песме.¹³⁸³ Догађаји су приказани као прави извештај о току рата уз неколико подробнијих епизода – ратни план краља, ток битке, сукоб са Љутовидом, даља освајања према Драчу до реке Војуше. Такође, у овом поглављу писац лично име Љутовида не пише у латинском облику са одговарајућим латинским наставком – *us*, *-i*, *-ii*, или *-o*, већ задржава облик *Lutovid*, уместо *Lutovidus*, управо на основу словенског предлошка. Конавле писац бележи као *Canale*, истоветно као и Константин Порфирогенит средином X века, који опет преноси словенски извор, односно податак пренет до Цариграда из словенског окружења.¹³⁸⁴ Све ово делује као извор који није исувише удаљен од времена догађаја.

С друге стране, како се не помиње први, неуспели устанак Стефана Војислава, а помињу се две одвојене битке, сумње нема да је неко време између догађаја и описа ипак протекло. То није запис настао непосредно иза догађаја, већ почетак нечијег излагања о дукљанским владарима који тече заправо све до краја ГРС. У питању је, дакле, готово дело, писано словенским језиком, које је наш писац искористио за своје дело. То је она словенска књига коју писац помиње у Уводу да ће је превести на латински језик. И као што је за нашег писца византијски цар у првобитној редакцији његовог дела увек *константинопољски цар (imperator Constantinopolitinae urbis)*¹³⁸⁵ или једноставније – цар (*imperator*),¹³⁸⁶ дотле су у оном делу

¹³⁸¹ У погледу синтаксе не може се доћи до закључка да је ово преведено са словенског, јер у оба језика у заповедним реченицама глагол долази на почетку реченице; упор. *Gesta Romanorum*, 250, *Currite, famuli, currite, amici, currite, omnes*.

¹³⁸² *Scyl.* 356.46, ἦ βεζεῖτε, ὁ τζέσαρ.

¹³⁸³ Банашевић, *Летопис*, 244.

¹³⁸⁴ *DAI*, 34.16. У повељама из XII века овај облик *Canale* редовно се јавља; упор. *CD II*, № 23: *Theshomiro setnico de Canale* (1114); № 95: *Brazilo arhipresbiter de Canalo* (1163 – 1178); № 113: *Johannes de Canale* (1168); № 184: *Brazat di Canale* (1184); № 338: *Brazat filius Dragube de Canalo; Zelea de Canalo* (1184).

¹³⁸⁵ *GRS I*, 4.6 – 7; 16.6 – 7; 42.35 – 44.1.

¹³⁸⁶ *GRS I*, 16.21; 24.8; 48.4.

ГРС којим се наставља првобитна редакција они увек *грчки цареви*, а Византинци (Римљани) су Грци.¹³⁸⁷ Под утицајем свог новог извора наш писац мења и Готе, из првобитне редакције, који су тобоже опседали Скадар, у Грке.¹³⁸⁸

Податак о трајању Доброслављеве (Војислављеве) владавине изгледа такође тачан. Наиме, уколико је завладао Дукљом и Стоном као византијски штићеник непосредно после 1018. године, онда је он као византијски вазал и доцније (после 1040) као самостални владар управљао Дукљом све до око 1044. године. Податак о сахрани у цркви Св. Андрије такође је прецизан, јер би у случају легендарног казивања краљ сасвим извесно морао да буде сахрањен у некој значајнијој цркви попут Св. Марије у Дукљи или Богородице у Крајини, које писац по правилу користи као гробно место измишљених владара у претходном делу ГРС. Најзад, ГРС јасно каже да краљ никада није склопио мир са Византијом. Напротив, он и његови синови наставили су да узнемиравају Грке све до смрти краљеве.¹³⁸⁹ Скилица, пак, дословце преноси исти утисак, јер каже да је тек Михаило, Стефанов син, поставши протоспатар постао ромејски поданик.¹³⁹⁰

После смрти краљеве (поглавље XXXIX), синови су, заједно са мајком, поделили земљу.¹³⁹¹ За разлику од оних деоба краљевине која се јавља раније у ГРС или ХР, које су измишљене, овде се сасвим јасно осећа прецизност података. Гојислав и Предимир су добили Травунију и жупу Гриспули, Михаило Облик и Прапратну, Саганек жупе Горску, Купелник и Баречи, Радослав Луску, Подлужје и Кучево са Будвом. Ниједан од њих се није називао краљем док им је мајка била жива, а она је владала заједно са Гојиславом, као најстаријим сином.¹³⁹² Затим су се у Травунији побунили неки Скробомези који су болесног Гојислава убили, као и његовог брата Предимира. На власт у Травунији су поставили неког Доманека. Михаило и Радослав стога скупе војску и казне убице, осим Доманека који је успео да утекне. Пошто су оставили Саганека у Травунији, браћа се врате у Зету. Међутим, убрзо се и

¹³⁸⁷ Нпр. 116.5 – 6; 25.

¹³⁸⁸ *GRS I*, 68.11.

¹³⁸⁹ *GRS I*, 154.13 – 14.

¹³⁹⁰ *Scyl.* 475.13.

¹³⁹¹ *GRS I*, 154.22 – 22.

¹³⁹² *GRS I*, 154.22 – 156.4.

Саганек из страха (ваљда од Доманека) врати у своје жупе у Зети, а Доманек поново узме власт. Михаило потом нареди Радославу да оде и брани Травунију, али овај одби јер није желео да напусти своје земље којим је владао у Зети. Из тог разлога, а плашећи се и могућег напада Грка, Михаило и Саганек напишу повељу Радославу да њему и његовим наследницима остају права на земље у Зети и да ће му припасти и Травунија уколико успе да је заузме. Када је добио ова обећања, односно уговор, Радослав је упао у Травунију, погубио Доманека и потом упао и у Захумље.¹³⁹³

Упадљиво је да овде такође нема никаквих епских елемената. Напротив, радња делује сасвим историјски. Подела земаља између синова такође је стари обичај о којем говори и Константин Порфирогенит описујући догађаје у Србији у другој половини IX века.¹³⁹⁴ Помен повеље којом су браћа потврђивала наследне земље Радославу и његовим синовима делује сасвим очекивано у контексту описаних догађаја, баш као и Радослављев страх да би могао да изгуби свој део у Зети уколико оде у Травунију.¹³⁹⁵ Да је овде писац преводио са словенског предлошка сведочи и онај чудни израз Скробимези (*Scrobimesi*) за који је Шишић мислио да је *изнакажен* и да би требало да буде неко требињско име.¹³⁹⁶ Села Моско и Скроботно и данас постоје у околини Требиња, односно Билеће.¹³⁹⁷ Више је него извесно да је словенски предлошак говорио управо о становницима ових места, које је писац преводећи на латински записао искварено као *Scrobimesi*. Такође, писац овде одаје употребу словенског предлошка тако што каже да су се браћа називала кнежевима, *knezi vocabantur*.¹³⁹⁸ Могао би се у истом смислу, као последица употребе словенског предлошка, тумачити и облик Зента, писан са словенским назалом, мада је у латинској транскрипцији он забележен и у XIII, XIV, па и XV веку.¹³⁹⁹ И заиста, наш писац Зету

¹³⁹³ *GRS I*, 156.4 – 158.7.

¹³⁹⁴ *DAI I*, 32.43 – 44.

¹³⁹⁵ Ђоровић, *Scripta minora*, 81, такође је сматрао да се на овом месту састајемо са писаним предлошком – уговором, односно повељом.

¹³⁹⁶ Шишић, *Летопис*, 464.

¹³⁹⁷ Живковић, *Портрети*, 88, нап. 262, са тамо наведеном литературом.

¹³⁹⁸ *GRS I*, 156.4.

¹³⁹⁹ У уговору о пријатељству између Дубровника и Котора, од 5. јуна 1279. године: *...neque de Chelmo nec de Zenta*; *CD VI*, № 249. *Acta archivi Veneti*, № 41, у писму српског краља Стефана Душана млетачком дужду Андрији Дандолу од 15. октобра 1345. године: *Stephanus dei gratia Serviae, Dioclae, Chilminiae, Zentae, Albaniae et maritimae regionis rex*; такође и № 239, од 6. јуна 1408. године, у мировном уговору између Балше Срацимировића и Млечана: *Zorzi Stracimir signor de le parte de Zenta*.

доследно увек пише Зента, користио се или не словенским предлошком.¹⁴⁰⁰

Потом, када је умрла краљица мајка (поглавље XL) власт је наследио Михаило. Имао је седам синова: Владимира, Пријаслава, Сергија, Дерију, Габријела, Мирослава и Бодина. Управо због оволиког мноштва синова он није одржао заклетву дату своме брату Радославу, већ је његове жупе у Зети доделио своме најстаријем сину Владимиру. Затим, када му је умрла жена, он се оженио поново, грчком принцемом, са којом је имао четворицу синова: Доброслава, Петрислава, Нићифора и Теодора. Од њих је само Петрислав имао потомка чије име није забележено. После тога Бодин и Владимир су напали Рашку и заузели је, а краљ је доделио на управу Петриславу. Потом су кренули и на Бугарску, где су водили бројне битке, а када су је заузели додели је краљ Бодину на управу. Али, пошто је Бодин *imposuit diadema capiti suo et iussit se vocari imperatorem*, грчки цар скупи војску и порази га. Пошто је ухваћен Бодин је по царском наређењу одведен у Антиохију. Остала браћа изгинуше сва током рата са Грцима, сваки у своје време. Михаило је владао 35 година, а сахрањен је у манастиру Св. Сергија и Вакха.¹⁴⁰¹

Уочљиво је да се овде понављају одређена имена из оне династије коју можемо да пратимо од времена краља Владимира. Прворођени син Михаилов је такође Владимир;¹⁴⁰² шести син је Мирослав,¹⁴⁰³ баш као што се тако зове и један од стричева светог Владимира;¹⁴⁰⁴ Доброслав је најстарији син из другог брака, управо као и родоначелник династије Доброслав.¹⁴⁰⁵ Ово показује да су ове вести по свему судећи поуздане, јер је уобичајено да се у оквиру једне династије имена понављају.

Брак са грчком принцемом веома је изванредан. Скилица га не помиње, из једноставног разлога што то не жели, јер је срамота да се једна грчка принцеза удаје за варварина, већ само помиње чин протоспатара који је Михаило добио и његово потчињавање цару.

¹⁴⁰⁰ У српским споменицима већ од XII века усталио се облик Зета; упор. Ђоровић, *Scripta minora*, 101.

¹⁴⁰¹ *GRS I*, 158.9 – 160.13.

¹⁴⁰² *GRS I*, 158.11

¹⁴⁰³ *GRS I*, 158.11.

¹⁴⁰⁴ *GRS I*, 122.23.

¹⁴⁰⁵ *GRS I*, 158.18.

Писац ГРС, односно словенског предлошка, другачије посматра ствари. Он са поносом истиче овај брак. Напад на Рашку и Бугарску може се контролисати и византијским изворима. Познато је да је око 1064. године Михаило изгледа напао у правцу Рашке, али да је убрзо био поражен. Податак је оскудан, забележен само код Михаила Псела, али се сасвим сигурно не односи на Печенеге, како се у историографији узимало, већ на Србе, које писац зове Трибалима.¹⁴⁰⁶ Поход на Бугарску је далеко боље описан код византијских писаца и представљен је као дуготрајан рат између Михаила и Византије. Према Скиличином Настављачу те 1072. године *народ Срба, које и Хрватима називају, крену да потпуно освоји Бугарску.*¹⁴⁰⁷ Бодин је заједно са војсковођом Петрилом, на позив бугарских великаша, дошао под Призрен, који је освојио и тамо се назвао царем, променивши име у Петар. Одатле је кренуо на север, према Нишу, а Петрило је кренуо на Касторију. Петрило је поражен и вратио се Михаило у Дукљу. У међувремену стигли су Михаилу помоћни одреди Нормана, а њиховом заповеднику дао је Михаило своју кћер за жену. Нормани су убрзо прешли на страну Византије, а Бодин је, намамљен у клопку, поражен највероватније негде на Косову, заробљен, и одведен у Цариград. Кратко време је провео као заточеник у манастиру Св. Сергија, да би био предат Исаку Комнину, дуки Антиохије, и одведен у Антиохију.¹⁴⁰⁸

Причање ГРС је необично сажето. Византијски писци далеко опширније причају о овим догађајима, укључујући и онај важан податак о удаји Михаилове кћерке за норманског војсковођу Лонгивардопула. Чудно је да домаћи писац прескаче догађаје из сопственог окружења. Ово ће најпре бити последица скраћивања извора којим је писац ГРС располагао. Наиме, он каже да је Бодин ставио дијадему на главу и наредио да га зову царем (*imposuit diadema capiti suo et iussit se vocari imperatorem*),¹⁴⁰⁹ не говорећи царем чега или кога, али се даље у тексту одаје да је претходно скратио свој извор јер каже да је *Bodin Bulgarorum imperator.*¹⁴¹⁰ Веома слично пише и Скиличин Настављач; први пут каже да су Бугари замолили

¹⁴⁰⁶ ВИНЈ III, 224 – 225.

¹⁴⁰⁷ *Scyl. Cont.* 162.18 – 20; ВИНЈ III, 177 – 178.

¹⁴⁰⁸ *Scyl. Cont.* 163.5 – 165.27. ВИНЈ III, 185.

¹⁴⁰⁹ *GRS I*, 158.25 – 160.1. Фраза *imposuit diadema capiti suo*, често се јавља у латинским наративним изворима. У том смислу, *Galfredi*, 142; *Flores historiarum I*, 513; *Gesta Romanorum*, 251, посебно привлаче пажњу пошто смо већ претпоставили да их је наш писац користио.

¹⁴¹⁰ *GRS I*, 160.5.

Михаила да им пошаље свога сина да га прогласе царем Бугара (ὡς ἄν αὐτὸν βασιλέα Βουλγαρίας ἀνακηρύξωσι), а други пут пише да се тако и десило (βασιλέα ἀναγορεύσιν), уз појашњење да је Бодину тада име промењено у Петар.¹⁴¹¹

Уводна реченица код Скиличиног Настављача којом почиње излагање о овом сукобу садржи да народ Срба и Хрватима називају,¹⁴¹² што нешто доцније, говорећи о Михаилу, такође понавља речима да је Михаило, који је имао двор у Декатеру и Прапратни, владао Хрватима.¹⁴¹³ Хрвати се код Скиличиног Настављача још једном доводе у везу са Србима, односно изједначавају, јер се за пораженог непријатеља код Касторије, које је предводио Михаилов војсковођа Петрило, каже да је заробљен војсковођа који је код Хрвата био одмах иза Петрила.¹⁴¹⁴ Писац ГРС могао је управо на основу текста Скиличиног Настављача (или је то, пак, проширено дело самог Скилице) да опази изједначавање Дукљана/Срба и Хрвата, па да управо на основу овог сазнања изврши измене у свом првобитном делу начинивши од Горње Далмације Црвену Хрватску (*Croatia Rubea*).

Чудно је такође што у претпостављеном словенском предлошку нема ни помена о Михаиловом добијању краљевске титуле, о којој иначе сведочи прворазредан документ, папско писмо упућено Михаилу. Не помиње се да је Котор по свој прилици предат Михаилу као мираз уз византијску невесту, јер се тек од Михаиловог времена Котор јавља као један од градова под влашћу дукљанског владара.¹⁴¹⁵ И не само то, већ се Котор помиње и касније у ГРС као седиште краљице.

Иако се не може наћи упадљивог језичког трага словенском предлошку у овом делу ГРС, може се, на основу претходних примера, са сигурношћу рећи да је тај извор постојао и да га је писац ГРС највероватније скратио. Наиме, говорећи о погибији Михаилових синова он јасно каже да су они погинули због греха њиговог оца, односно због кривоклетства: *Caeteri autem fratres*

¹⁴¹¹ *Scyl. Cont.* 164.1. О разлозима промене имена видети, *ВИНЈ III*, 180, нап. 23.

¹⁴¹² *Scyl. Cont.* 162.18 – 19: ...τὸ τῶν Σέρβων ἔθνος, οὗς καὶ Χροβάτους καλοῦσι.

¹⁴¹³ *Scyl. Cont.* 163.5 – 7: ...Μιχαηλᾶν, ἀρχηγόν...Χροβάτων. Занимљиво је да су Котор и Прапратна написани у множини (Деκατέροις καὶ Πραπράτοις), вероватно због Горњег и Доњег Котора, а Прапратна према аналогiji; упор. *ВИНЈ III*, 179, нап. 18. Овај податак, иначе, сачуван је у допунама Михаила Деволског; упор. Prokić, *Zusätze*, N° 68.

¹⁴¹⁴ *Scyl. Cont.* 164.22 – 23: ...μετὰ τὸν Πετρίλον ἐν Χροβάτοις...

¹⁴¹⁵ Упор. Живковић, *Портрети*, 92.

*Bodini, quia displicuit Deo peccatum patris eorum propter periurium...*¹⁴¹⁶ Михаило је, дакле, за писца ГРС негативан владар. Изгледа да је као такав, кривоклетан, приказан и у словенском оригиналу. Ово је веома важно место, јер показује да је (словенски) предложак имао своју сврху због чега је Михаило приказан на такав начин, баш као што је имао сврху да изузетно лепо прикаже владавину Доброслава, односно Стефана Војислава. Када се узме у обзир оно што се доцније пише о потомцима Михаила и Радослава, постаје јасно због чега је то тако – јер у даљој приповести, после Бодина, симпатије писца су на страни Радослављевих потомака. Стога, у овом случају, није писац ГРС скратио или много мењао свој словенски извор, већ је тај извор већ редуковао опис владавине краља Михаила.

После смрти краља Михаила (поглавље XLI), власт је преузео његов брат Радослав. Наводи се да је имао осам синова и четири кћери.¹⁴¹⁷ Имена синова су наведена, али не и кћери.¹⁴¹⁸ Наклоност пишчева према Радославу изражена је у наредној, типично новозаветној, реченици: *Fuit autem rex Radoslavus pacificus et mansuetus ac timens Deum in omni vita sua.*¹⁴¹⁹ Потом је Радослав дознао да је Бодин, његов синовац, жив, а да је умро цар који га је изгнао, па је послао људе да га ослободе тамнице. Када је Бодин доведен у Дукљу, Радослав му даде Грбаљ и Будву. Међутим, шеснаесте године владавине краља Радослава Бодин заборави добротинства, не одржа верност и уз помоћ маћехе и њена четири сина одметну се са њима од краља. Радослав, будући да је био благ и милостив, повуче се са својим синовима у Травунију. Тамо је умро у дубокој старости и сахрањен је у манастиру Св. Петра и Павла.¹⁴²⁰

На основу писања Ане Комнине познато је да су 1081. године у Дукљи владали Михаило и Бодин.¹⁴²¹ Штавише, те исте године у априлу оженио је Михаило Бодина са Јаквинтом, кћерком Архириза, вође норманске странке из Барија.¹⁴²² Већ октобра 1081. године, када су Нормани под Робертом Гвискардом опсели Драч,

¹⁴¹⁶ *GRS I*, 160.7 – 8.

¹⁴¹⁷ *GRS I*, 160.15 – 16.

¹⁴¹⁸ *GRS I*, 160.17 – 18.

¹⁴¹⁹ *GRS I*, 160.18 – 20; *Матеј*, XXI, 5; *Римљанима*, XV, 33; XVI, 20; *Солуњанима*, 1, V, 23; *Солуњанима*, 2, III, 16; *Јеврејима*, XIII, 20.

¹⁴²⁰ *GRS I*, 160.20 – 162.7.

¹⁴²¹ *Ann. Comn. I*, 138.27 – 29; *ВИНЈ III*, 378.

¹⁴²² *Annales Baresnes*, MGH SS V, ed. G. Pertz, Hannoverae 1844, 60.

Ана Комнина помиње само Бодина као владара Дукље.¹⁴²³ Скиличин Настављач такође каже да је Михаила наследио Бодин.¹⁴²⁴ Тако, дакле, поуздани византијски извори, не знају за владавину краља Радослава, већ сматрају да је Михаила непосредно наследио Бодин. И ослобађање Бодиново из Антиохије, подухват је који Скиличин Настављач приписује Михаилу који је за ту прилику платио млетачким трговцима да отму Бодина и доведу га у Дукљу.¹⁴²⁵ Такође, Скиличин Настављач каже да му је отац, пошто је доведен из Антиохије, поверио ранију власт. Другим речима, све што је на овом месту у ГРС приписано Радославу, тиче се Михаила.

Већ је речено да је овај део ГРС настао са словенског предлошка. Непознати писац, пре аутора ГРС, намерно је извршио ове промене, прогласивши Радослава за краља, а Бодина приказавши као кривоклетника. На тај начин још више се приближавамо личности писца словенског предлошка, јер је он, будући да је свесно мењао чињенице, то чинио из врло одређених разлога. Како се у даљем току радње у ГРС говори о сукобима Радослављевих и Бодинових потомака, није тешко открити да је он стајао на страни првих. У том смислу, може се закључити да је словенски предлошак био писан за потребе некога од чланова или потомака Радослављеве династије. Даља анализа само ће сузити поље истраживања и усмерити га тачније на личност која је могла да буде наручилац овог дела. На основу овог кратког поглавља може се само рећи да се траг словенског предлошка очувао управо у ортографији имена Радослављевих синова: *Branislavus*, *Gradislavus*, *Goyslavus* и *Dobroslavus*, написани су правилно на латинском језику. С друге стране, *Chvalimir*, *Stanichna*, и *Cocciapar*, остали су латиничним писменима у свом словенском оригиналу. О томе сведочи раније помињање једног другог, измишљеног, Хвалимира, који је записан у ХР/ЛР као *Chvalimirus*, као што се касније у тексту овај исти Кочапар јавља и у латинском облику *Cocciaparus*. Ортографија личних имена открива да је аутор ГРС преводио са словенског предлошка.

Ипак, писац словенског текста оставио је сведочанство о могућим затегнутим односима између Радослава и Бодина. Као најстарији син Стефана Војислава, он је сасвим сигурно полагао права на круну и после смрти Михаила вероватно је и покушао да се домогне врховне власти у Дукљи. Овај сукоб могао би да буде

¹⁴²³ *Ann. Comn. I*, 155.20 – 23.

¹⁴²⁴ *Scyl. Cont.* 166.1 – 2.

¹⁴²⁵ *Scyl. Cont.* 165.27 – 166.1; *ВИНЈ III*, 185.

разлог Бодиновог повлачења испод Драча у октобру 1081. године, када је он не ушавши у битку, повукао своје снаге натраг у Дукљу.¹⁴²⁶ Уколико је његова позиција у Дукљи у том тренутку још увек била неизвесна, управо због стричевих амбиција, онда је овакав поступак сасвим разумљив и очекиван.

Податак о повлачењу Радослава у Травунију, односно Требиње, највероватније је тачан. Постоји фрагмент једне повеље сачуване код Фарлатија и у (необјављеној) хроници приписаној Ивану Марину Гундулићу (1600 – 1650), *Annali o sia notizie dell' origine della Republica di Ragusa e delle cose più conspicue occorse in diversi tempi nella medema; raccolta da varii manuscritti antichi*.¹⁴²⁷ Сачувани текст гласи: *Tempore Vitalis archiepiscopi, Petri abbatis et Dominici prioris etc. Ego Radoslavus rex etc. una cum coniuge mea Julia et filio Branislavo volo, quod construatur monasterium in Belem et detur monacis sancti Benedicti di Lacroma etc.*¹⁴²⁸ На маргини је белешка: *L' instrumento nell' archivio dei monaci della Croma anno 1058.*¹⁴²⁹ Шишић је ову повељу прогласио фалсификатом, закључивши да су фалсификатори познавали текст ГРС на основу којег су повељу и саставили.¹⁴³⁰ Имена Радослава и Бранислава, фалсификатори су могли да пронађу у ГРС, али се поставља питање где су пронашли име Радослављеве жене Јулије? Треба рећи и да је првобитна година на маргини рукописа била 1045, па је прецртана и преправљена у 1058.¹⁴³¹ Биће да је исправа била датирана индиктом, па отуда једна од ове две године јесте грешка.

Требало би се подсетити да ГРС каже да после смрти Стефана Војислава власт ником није припала, већ су се синови покоровали мајци, а сами су се називали кнежевима (*knezi vocabantur*).¹⁴³² Повеља, писана латинским језиком, морала је да има и одговарајућу латинску титулу за владара. Не може се очекивати да је у оригиналу писало кнез, већ адекватан латински термин, најпре *dux* или *princeps*, мање вероватно *comes*. Али, када се осмотре горе описани догађаји и тумачење које је понуђено, да је Радослав заиста могао да има аспирације на врховну власт у Дукљи после Михаилове смрти, што је Бодина натерало да се повуче испод Драча и врати у Дукљу, онда ова титула *rex* којом се он назива у својој

¹⁴²⁶ *Ann. Comn. I*, 162.24 – 163.5; *ВИНЈ III*, 379.

¹⁴²⁷ *CD I*, 84 (коментар).

¹⁴²⁸ *CD I*, N° 62.

¹⁴²⁹ *CD I*, 85, нап. 3. Вероватно треба *monaci del Lacroma*, уместо *monaci della Croma*.

¹⁴³⁰ Шишић, *Летопис*, 240 – 241.

¹⁴³¹ *CD I*, 84 (коментар).

¹⁴³² *GRS I*, 156.4.

повељи, постаје очекивана. Управо титула *rex* указује на то да је Радослав, као најстарији живи син Стефана Војислава (старији Гојислав је убијен у Травунији), овим чином истакао своје првенство над браћом. И сам потупак, сасвим владарски, оснивање манастира, могао би да иде у прилог оваквом тумачењу. Стога, ова повеља није фалсификат, јер и личности које су у њој поменуте, архиепископ Дубровника Витал и опат Петар, јесу личности из прве половине XI века.¹⁴³³ Место Белем, данашњи Плат у Жупи дубровачкој, свакако је припадало средњовековној Травунији, којом је, према ГРС, Радослав управљао пошто је поразио Доманека.¹⁴³⁴

Може се закључити да се Радослав веома рано називао краљем у својим исправама, латински *rex*. Несумњиво да га је Бодин спречио у намери да преузме власт у Дукљи 1081. године. Како писац словенског предлошка пише са временске дистанце, која је најмање око 70 година (најраније око 1150, према изложеним догађајима на крају ГРС), и из врло одређених разлога и потреба, за њега није било сметње да Радославу припише све оно што византијски писци приписују Михаилу – ослобађање Бодина из Антиохије и (самосталну) владавину од 16 година. Како је писац дошао баш до податка о 16 година Радослављеве владавине, не може се утврдити.

Постоји једна појединост која такође указује на различито ауторство овог дела ГРС од претходног текста. Наиме, говорећи о крају владавине појединих краљева наш писац нигде не користи фразу *dormivit cum patribus suis*. Први пут се са овом библијском фразом срећемо управо у претпостављеном словенском предлошку.¹⁴³⁵ Ова фраза уобичајена је на више места у Старом завету: *dormivit igitur David cum patribus suis et sepultus est in civitate David*.¹⁴³⁶ Па ни она фраза, да је краљ био мирољубив (*quia mansuetus erat et pacificus*), не јавља се у претходним поглављима ГРС. Такође, на овом месту се први пут у ГРС јавља употреба још једне библијске фразе у завршној реченици овог поглавља: *Ita senex et plenus*

¹⁴³³ Дубровачки архиепископ Витал је поменут у повељама из 1022. и 1023. године; упор. *CD I*, N° 44 и N° 45. Петар, опат манастира Св. Бенедикта на Локруму, поменут је 1039. године и највероватније у једној повељи датираној између 1050. и 1055. године; упор. *CD I*, N° 54 и N° 59. Трећа личност, Доминик, приор Дубровника, није забележен на сачуваним повељама.

¹⁴³⁴ Шишић, *Летопис*, 241. Такође, Шишић је упозорио да се *Belem* последњи пут јавља под овим именом 1272. године. Доцније, мења име у *Bielen*, а потом Бијело, а Плат постаје тек од око 1400. године; упор. Шишић, *Летопис*, 241.

¹⁴³⁵ *GRS I*, 162.5 – 6.

¹⁴³⁶ *Краљеви*, 1, II, 10. Такође, *Краљеви*, 1, XIV, 20; XIV, 31; XV, 8; XV, 24, итд.

dierum...,¹⁴³⁷ која се у Библији налази на три места.¹⁴³⁸ Најзад, први пут се у ГРС изричито каже да је краљ сахрањен у **манастиру** (*in monasterio*).¹⁴³⁹ Раније се увек помињу гробне цркве, нпр. Св. Марија у Дукљи, Св. Петар у Расу. Све ово су јаке индикације да се овде састајемо са другим писцем, односно, како смо претпоставили, са словенским предлошком који је наш писац превео и додао своме главном тексту.

Потом писац (поглавље XLII) пише о владавини краља Бодина. Иако је он за њега лош владар, он му ипак посвећује велику пажњу. Тај разлог, када се осмотри садржај овог поглавља, није тешко ни докучити. Овде се, наиме, објашњава политички положај Дукље према Рашкој, односно, истиче првенство дукљанске династије над рашком. Наручилац дела, односно претпостављеног словенског предлошка, можда баш дукљански владар, ово је имао у виду, па је тако писац о томе морао да води рачуна. С друге стране, ваљало је Бодина приказати што лошије, па је отуда опис догађаја око Дубровника и погубљење рођака средишња радња овог поглавља. Затим је посредовањем архиепископа Петра дошло до измирења Бодина и његове браће од стрица, синова Радослављевих. Најстарији Радослављев син имао је седам синова, а Бодин, са Јаквинтом, четири. Потом је Бодин заједно са браћом упао у Рашку, освојио је и поставио као владаре ове области двојицу жупана са свога двора – Вукана и Марка. Потом је заузео и Босну и на власт довео кнеза Стефана. После смрти Роберта Гвискарда заузео је наводно и сам град Драч, али је по склапању мира са византијским царем град вратио Византији. После ових догађаја отпочео је сукоб са браћом на подстицај Јаквинте која се плашила да њени синови неће бити владари Дукље. Зато је наговорила Бодина да их ухвати, што је он и учинио, утамничивши Бранислава и Градислава, заједно са Бранислављевим сином Предихном. Преостали синови Радослављеви склоне се у Дубровник.¹⁴⁴⁰ Бодин опседа Дубровник и пред бедемима града погуби заробљену браћу. На молбу епископа Бодин се покајао за своје дело и дао је тела да буду сахрањена у

¹⁴³⁷ GRS I, 162.5.

¹⁴³⁸ Постање, XXXV, 29: *Consumptusque aetate mortuus est et adpositus populo suo senex et plenus dierum et sepelierunt eum Esau et Iacob filii sui*. Такође, видети, Дневници, 1, XXIII, 1; Јоб, XLII, 16.

¹⁴³⁹ GRS I, 162.6 – 7.

¹⁴⁴⁰ GRS I, 242.8 – 248.17. Мошин, *Ljetopis*, 97, погрешно у преводу латинског текста каже да је Бранислав дошао у Дубровник са 40 људи под оружјем. У ГРС јасно пише 400 (*quadringentis*); *Orbini*, 234, такође 400.

манастиру Св. Бенедикта на Локруму. Опседнута браћа уграбе повољну прилику и отплове лађом у Сплит, одатле у Апулију, а из Апулије цару у Цариград. Бодин наводно заузме Дубровник и сагради тврђаву, па се врати у Скадар. Владао је 26 година и пет месеци, а у 22. години је погубио браћу. Сахрањен је у манастиру Св. Сергија и Вакха.¹⁴⁴¹

Податак о измирењу са браћом, на почетку владавине, додатно је сведочанство да је после смрти краља Михаила у Дукљи заиста дошло до сукоба у владарској породици.¹⁴⁴² Упад у Рашку и њено освајање, као и постављање двојице жупана на власт у Рашкој, Вукана и Марка, несумњиво је поуздан податак.¹⁴⁴³ Вукан, као жупан Србије, јавља се код Ане Комнине више пута, а једном је поменут као претња византијским границама заједно са Бодином.¹⁴⁴⁴ С друге стране, Бодин није освојио Драч, већ је град после смрти Роберта Гвискарда 1085. године, предат Византинцима. Бодин је заиста могао да искористи пометњу после смрти Роберта Гвискарда и освоји земље некадашње драчке теме, можда доспевши до бедема самог Драча.¹⁴⁴⁵ Кратки пресек Бодинове владавине од 1081. до 1085. године који је забележен у ГРС, односно његовом предлошку, није у сразмери са преосталим делом текста који се тиче Бодинове владавине. То је зато јер је писац словенског предлошка ишао за тим да Бодинове успехе сведе на малу меру, а истакне његове лоше особине. За ово друго послужила му је епизода која се тичала сукоба Бодина и његове браће, у којој је он могао Бодина да прикаже не само као кривоклетника, већ и братоубицу. Писац словенског предлошка овде је посегао и за мотивима из Новог завета, пре свега поредећи Јаквинту са Иродијаном, а Бодина са Иродом.¹⁴⁴⁶

Важно је истаћи да Бодинову опсаду Дубровника помиње и Аноним дубровачки, али не на начин као ГРС. Прво, код њега је виновник опсаде босански краљ Стефан, који се у ГРС у овом контексту не јавља, Друго, опсада је код Анонима испричана са другачијим појединостима, који не показују везу са ГРС. Босански краљ Стефан упао је на подручје Брена, Бргата, Шумета, Омбле и

¹⁴⁴¹ *GRS I*, 162.9 – 168.5.

¹⁴⁴² *GRS I*, 162.13 – 14.

¹⁴⁴³ *GRS I*, 162.19 – 23.

¹⁴⁴⁴ *Ann. Comn. II*, 115.10 – 20; *ВИНЈ III*, 383.

¹⁴⁴⁵ Подробније, Т. Живковић, *Два питања из времена владавине краља Бодина*, ЗРВИ 42 (2005), 45 – 50 (= Живковић, *Два питања*).

¹⁴⁴⁶ *GRS I*, 164.15 – 16.

Малфија; подигао је утврђење Св. Никола испод планине насупрот града (тј. Дубровника); опсада је трајала четири године; Дубровчани су најмили војнике из Албаније; кастел Св. Николе је после 12 година предао Дубровчанима заповедник Вук Градић, који је по мајчиној породици био од рода Берислава.¹⁴⁴⁷ Све ове разлике указују на то да Аноним није познавао ГРС, као што ни писац словенског предлошка није познавао дубровачку легенду о опсади града. Реч је о истом догађају, Бодиновој опсади Дубровника, али описаном из два различита угла – дубровачког и дукљанског.¹⁴⁴⁸ Код Туберона, почетком XVI века, који је познавао ГРС, помешани су подаци из дубровачке легенде са оним из ГРС. Тако у једној реченици Туберон каже да је код Босанаца владао Бодин, а да је по пореклу био од Павлимира Бела. Да је босански краљ у питању нашао је код дубровачког Анонима, а Бодиново име у ГРС, као што је на основу ГРС закључио да Бодин потиче од Павлимира Бела.¹⁴⁴⁹ Одакле Туберону податак да је Бранислав држао мали део земље уз Дрину (можда најпре уз Дрим) може се само нагађати. Можда најпре отуда што је разумео да су синови Стефана Војислава (Доброслава) победивши Грке наставили да их прогоне све до реке Дрима. Код Орбина, у италијанском преводу ГРС, редовно је Дрим замењен са Дрина.¹⁴⁵⁰ Међутим, на оба места Орбин самовољно умеће име реке.

На самом почетку поглавља о Бодиновој владавини поменут је Петар, архиепископ Бара, као *bonae memoriae vir*.¹⁴⁵¹ Шишић је овај израз гледао као податак који показује да је писац ГРС своје дело стварао непосредно после Петрове смрти (умро око 1110).¹⁴⁵² Ово није тачно, јер се тим изразом само упозорава на значај и карактер неке личности, а не одређује блиска хронолошка веза са писцем. Ово је сасвим јасно на основу Анонимног нотара краља Беле који каже, описујући догађаје из 885. године, за Алмоша, *filius Ugek, de genere Magog regis, vir bonae memoriae*, а временска раздаљина од писца и онога којег он описује мери се стотинама година.¹⁴⁵³ Бранислав је именован титулом кнеза (*knesium Branislavum*), како је уобичајено (на основу слов. кнез) у овом делу ГРС, управо због

¹⁴⁴⁷ *Anonymi*, 26 – 28.

¹⁴⁴⁸ О Бодиновој опсади Дубровника, видети, Живковић, *Два питања*, 50 – 57.

¹⁴⁴⁹ *Tubero*, 93.

¹⁴⁵⁰ *Orbini*, 227, 229. Међутим, на оба места Орбин самовољно умеће име реке.

¹⁴⁵¹ *GRS I*, 162.10 – 11.

¹⁴⁵² Шишић, *Летопис*, 464 – 465.

¹⁴⁵³ *Anon. Belae regis*, 8.

словенског предлошка. Писац је и у Сплиту живео у словенском окружењу, али ову словенску титулу никада не користи у ХР/ЛР. Податак да је Бранислав сахрањен на Локруму у манастиру Св. Бенедикта, вероватно је тачан.¹⁴⁵⁴ Туберон, сажимајући дубровачког Анонима и ГРС, додаје да је Браниславу постављен мермерни споменик чији се остаци *познају до данашњих дана*.¹⁴⁵⁵ Поново се као гробно место јавља **манастир**.¹⁴⁵⁶ Бекство Бранислављеве браће и синова преко Сплита и Апулије у Цариград, такође је поуздан податак, јер се у каснијем излагању они из Цариграда враћају, прво у Драч, а одатле у Дукљу. Податак да је Бодин заузео Дубровник, није тачан.¹⁴⁵⁷ Подизање тврђаве испред града, кратко поменуто у ГРС, подробно је описано код дубровачког Анонима.¹⁴⁵⁸ Ово је за словенског писца било довољно да напише да је и град заузет, јер се тврђава подиже у знак победе. Осим тога, можда у овоме има тенденције, управо у зависности од наручиоца дела, односно онога за кога је словенски писац стварао овакве конструкције, желећи да каже да су дукљански владари у једном тренутку заузели Дубровник.

Већ помињана нагла појава манастира као места сахрањивања владара у овом делу ГРС, као да упућује на неког монаха као писца словенског предлошка. Овај утисак појачава и управни говор којим се Јаквинта обраћа своме мужу Бодину упозоравајући га на опасност од његове браће, уз пишчев коментар да је она попут Иродијане, а Бодин попут Ирода. Никола Банашевић је ово добро осетио и закључио да то поређење (Ирод/Иродијана) *није ни у ком случају из народне песме него из калуђерског књижевног репертоара*.¹⁴⁵⁹ Само поступно приказивање Бодинових престопа – *et iungens periurio homicidium* – указује на *клерикални карактер ове историје*.¹⁴⁶⁰ Управни говор у ГРС јавља се први пут у поглављу о краљу Владимиру, а потом се јавља на више места у последњим поглављима ГРС – али само у оним за која смо

¹⁴⁵⁴ Лапидарна оцена, Жиречек, *Историја I*, 139 – 140, да би надгробна плоча кнеза Бранислава на Локруму, коју помиње Туберон, могла да буде и надгробна плоча словенског кнеза Бранислава који је примљен међу дубровачку властелу и који се у документима спомиње од 1234 – 1239 – изречена је без подробног бављења овим одељком ГРС. С друге стране, Шишић, *Летопис*, 235, допуштао је, чак врло извесну, могућност, да су ове надгробне плоче побијених чланова дукљанске династије заиста постојале у манастиру на Локруму.

¹⁴⁵⁵ *Tubero*, 94.

¹⁴⁵⁶ *GRS I*, 166.20.

¹⁴⁵⁷ Упор. Живковић, *Два питања*, 57.

¹⁴⁵⁸ *Анонуми*, 26 – 28.

¹⁴⁵⁹ Банашевић, *Летопис*, 257.

¹⁴⁶⁰ Банашевић, *Летопис*, 259.

већ рекли да припадају претпостављеном словенском предлошку. И тај књижевни манир, тако различит од претходних поглавља ГРС, индикација је да се овде састајемо заправо са другим писцем. Тај писац је заправо на основу сировог материјала, углавном по предању, саставио ову клерикалну повест Бодинове владавине. Наш писац, Поп Дукљанин, судећи по свему горе наведеном, са овим списом нема никакве везе, изузев што га је превео на латински и искористио да прошири своје првобитно дело.

Поглавље (XLIII) излаже догађаје после Бодинове смрти. Прво је требало да га наследи најстарији син Михаило, али га због опачина његове мајке народ није желео, већ поставе за краља Бодиновог брата Доброслава.¹⁴⁶¹ Реченица која следи: *Regnante autem eo, coepit se dure agere contra populum*,¹⁴⁶² могла би бити додатак писца ГРС у оригинални словенски предлошак. Такве реченице су за њега карактеристичне и у другим деловима ГРС.¹⁴⁶³ Затим су браћа и синови кнеза Бранислава (*knesii Branislavi*), пошто су сазнали шта се догодило, дошли по царевом наређењу у Драч. Тамо се Гојислав оженио и задржао са својим рођацима. Његов брат Кочапар, (овог пута написан правилно на латинском језику *Cocciaparus*), пређе у Рашку и оданде заједно са жупаном Вуканом нападне Доброслава. У боју на реци Морачи Доброслав је заробљен и послат у Рашку, а савезници опустоше велики део Далмације и заузму Зету. Вукан је после тога отишао натраг у Рашку, а Кочапар је остао да влада у Зети. Међутим, Вукан је после тога гледао да некако уништи Кочапара, па је овај уточиште потражио у Босни и тамо се оженио кћерком босанског бана. Мало потом погинуо је ратујући у Захумљу.¹⁴⁶⁴

Занимљиво је да ово поглавље делује као сажимање већег списка. Онако како је у овој књизи препричано, оно је готово исто толике дужине у ГРС. Другим речима, кратке реченице, сажети догађаји, упућују на то да је писац ГРС на овом месту веома скратио и препричао словенски оригинал. Траг скраћивања извора лако је уочити, мимо општег утиска, на конкретним примерима. Наиме, три реченице које следе једна другу садрже у себи фразу *post haec*. *Post haec Cociaparus cum Belcano; Belcanus post haec perrexit Rassam;*

¹⁴⁶¹ *GRS I*, 168.7 – 9.

¹⁴⁶² *GRS I*, 168.10.

¹⁴⁶³ *GRS I*, 22.1 – 4; 120.8 – 10.

¹⁴⁶⁴ *GRS I*, 168.10 – 25.

*Post haec insidiabatur Belcanus Cociaparo.*¹⁴⁶⁵ Друга реченица несумњиво је преведена на латински језик, јер би граматички правилно она морала да гласи *Post haec Velcanus Rassam perrexit*, док *Velcanus post haec perrexit Rassam* одаје синтаксом словенски предложак: *Вукан после тога пређе у Рашку*. Како словенски предложак није сачуван, тешко је рећи због чега је писац ГРС скратио свој извор. Може се претпоставити да су се ту налазили подаци који нису одговарали концепцији ГРС. Тако, рецимо, Кочапар је дошао по царском наређењу у Драч, а одатле прешао код Вукана да би заједно напали Зету. Вукан је у то време, како следи на основу писања Ане Комнине, био византијски вазал, односно савезник (око 1099 – 1100),¹⁴⁶⁶ па би ова акција била заправо последица византијске дипломатије и помоћи коју је пружала потомцима краља Радослава и његовог сина Бранислава.¹⁴⁶⁷ Доцније се у излагању губи значај византијске помоћи, који би требало очекивати на основу уводних речи да су Бранислављева браћа и синови дошли у Драч *по царском наређењу (imperatoris iussu)*.¹⁴⁶⁸ Сасвим сажет крај овог поглавља, да је Кочапар оженио кћер босанског бана и после мало времена погинуо ратујући у Захумљу, указује на то да је овде постојао исцрпнији предложак, који је можда објашњавао неке династичке везе и прилике у Захумљу. Захумље, које се уопште пре тога не помиње, одједном се јавља као поприште сукоба између босанског бана и неименованог противника – очигледно српског жупана Вукана.

Податак о босанском бану такође привлачи пажњу. У словенском предлошку Стефан је поменут као *кнез* Босне којег је Бодин поставио да влада у Босни, приближно 1083. године.¹⁴⁶⁹ Већ око 1100. године, када се одвијају описани догађаји везани за Кочапара и Вукана, уместо *кнеза* писац помиње *бана*.¹⁴⁷⁰ И то би могао да буде траг препричавања словенског предлошка, јер је у пишчево време (највероватније крај XIII века) у Босни владао *бан*. Неименована кћер босанског владара могла би најпре да буде кћер управо оног Стефана који је поменут као *кнез* у Босни и кога дубровачки Аноним помиње у вези са опсадом Дубровника. Упадљиво је да у овом поглављу писац не грешу у ортографији

¹⁴⁶⁵ *GRS I*, 168.18 – 23.

¹⁴⁶⁶ *Ann. Comn. II*, 184.10 – 27; *ВИНЈ III*, 388 – 389.

¹⁴⁶⁷ Живковић, *Портрети*, 112.

¹⁴⁶⁸ *GRS I*, 168.12.

¹⁴⁶⁹ *GRS I*, 162.24.

¹⁴⁷⁰ *GRS I*, 168.24.

личних имена – сва су правилно деклинована у складу са латинским језиком. Када дословце преводи текст, како смо раније показали, он понекад греша задржавајући словенски оригинал имена. У овом поглављу, јако скраћеном, такве грешке се не јављају: *Dobroslavum*, *Bodini*, *Branislavi*, *Cociaparus*, *Goyslavus*, *Belcanus*. Ово је очигледно последица пре причавања и тока мисли на латинском језику.

У наредном поглављу (XLIV) прича се како је народ у међувремену поставио за краља Владимира, сина најстаријег сина краља Михаила Војисављевића, који се такође звао Владимир.¹⁴⁷¹ Следећа реченица, баш као и претходна, одаје траг интерполације писца ГРС: *Regnante illo dilexit pacem et cum omnibus pacem habuit.*¹⁴⁷² И наредна реченица показује траг скраћивања извора: *Congregavitque ad se omnes fratres suos et accepit uxorem filiam iupani Rassae*, а потом сасвим кратко, *et quievit terra XII annos.*¹⁴⁷³ У каквој логичкој вези стоји први део реченице да је владар око себе окупио своју браћу и наставак реченице, да је оженио кћер рашког жупана, а затим закључак да је земља била у миру 12 година? Ово је склопљено из неколико реченица, најмање две. Ово следи и на основу употребе библијске фразе *et quievit terra.*¹⁴⁷⁴ Рашки жупан је у претходном тексту увек наведен као Вукан, док је овде само речено да је (Владимир) оженио кћер рашког жупана, без навођења његовог имена, тако да и то показује скраћивање оригиналног словенског текста, односно испуштање Вукановог имена. Потом следи део који изгледа није скраћиван јер се у њему подробно описује како је Доброслав пуштен из тамнице у Рашкој и послат Владимиру, који је наредио да га затворе. Када се навршило 12 година Владимирове владавине, Јаквинта, по савету неких лоших људи који су били непријатељи жупана Вукана, спреми отровано пиће у Котору, где је тада живела, и ови успеју да отрују краља. Затим следи опис Јаквинтиног доласка у Скадар код краља, заједно са њеним сином Ђорђем.¹⁴⁷⁵ Јавља се управни говор, Јаквинтине речи упућене дворјанима којима се жали на поступак краља који није хтео ни да је види и њена оптужба Доброслава који је наводно сковао заверу против Владимира.¹⁴⁷⁶ Затим Јаквинта одлази до Горице где је

¹⁴⁷¹ GRS I, 170.1 – 2.

¹⁴⁷² GRS I, 170.2 – 3.

¹⁴⁷³ GRS I, 170.3 – 5.

¹⁴⁷⁴ *Et quievit terra octoginta annis; quievit terra per quadraginta annos; in cuius diebus quievit terra annis decem;* упор. Судије, III, 30; Судије, VIII, 28; Дневници, 2, XIV, 1.

¹⁴⁷⁵ GRS I, 170.5 – 16.

¹⁴⁷⁶ GRS I, 170.18 – 20.

сачекала краљеву смрт. Када је Владимир умро уклонила је Доброслава који је ушкопљен, ослепљен и затворен у манастиру Св. Сергија и Ваха. У истом манастиру сахрањен је и краљ Владимир.¹⁴⁷⁷

Изгледа је писац ГРС у овом поглављу, изузев неколико уводних реченица, дословно користио свој словенски предложак. Не могу се приметити даља скраћивања. Напротив, појава управног говора указује да је превод дослован. Занимљиво је да се поново јавља манастир (трећи пут) као место сахрањивања владара, као и управни говор – оба особена само за претпостављени словенски предложак.¹⁴⁷⁸

Занимљиво би било само скренути пажњу на један одломак из Новог завета који је анонимног писца словенског предлошка изгледа инспирисао за причу о тровању краља Владимира. Наиме, Јаквинта је већ приказана као вешта на речима, односно, опаког језика, којим је успевала свога мужа Бодина да натера да почини тешке злочине. У том контексту тровање краља Владимира могло би бити књижевна обрада одломка Новог завета: *linguam autem nullus hominum domare potest inquietum malum plena veneno mortifero*.¹⁴⁷⁹ На овај закључак наводи и израз у ГРС: *potionem mortiferam*.¹⁴⁸⁰ Тиме би се дошло до извеснијег закључка да је прича о тровању краља Владимира, приписаног Јаквинти – просто измишљена.

У наредном поглављу (XLV) говори се о бурним догађајима који су уследили после Владимирове смрти. Прво је власт преузео Ђорђе (Георгије), који је покушао да ухвати Бранислављеве синове који су се склонили у Драч код свога стрица Гојислава. Само је Грубеша ухваћен и затворен. Затим византијски војсковођа Калојан Кумано заједно са Гојиславом нападне Ђорђа. Ђорђе се склони у Рашку, а власт преузме Грубеша. Јаквинта је ухваћена и одведена у Цариград, где је умрла.¹⁴⁸¹ Опис владавине краља Грубеше, који је управљао земљом седам година, приказан је веома позитивно, готово идилично: *...et quievit terra in diebus eius et recuperavit valde. Dedit enim in diebus illis Deus abundantiam frumenti et vini. Repleta est terra omni saturitate*.¹⁴⁸² Али седме године његове

¹⁴⁷⁷ GRS I, 170.22 – 172.5.

¹⁴⁷⁸ Управни говор у ХР/ЛР јавља се само у поглављу о краљу Звонимиру које присац дословно преузима из ХСМ.

¹⁴⁷⁹ Јаков, III, 8.

¹⁴⁸⁰ GRS I, 170.12.

¹⁴⁸¹ GRS I, 172.7 – 24.

¹⁴⁸² GRS I, 172.25 – 174.2

владавине врати се Ђорђе заједно са Рашанима и у бици код Бара савлада и убије Грубешу. Ђорђе је завладао, али не читавом земљом. Стога се измирио са Грубешиним браћом Драгихном и Драгилом и дао им земље у Зети. Трећег брата Градихну није успео да убеди да му приступи, јер је овај живео у Рашкој, где се оженио и имао три сина: Радослава, Лобаша и Владимира. Драгило упадне у област Подгорја и заузме Оногшт и више жупа. Затим Драгило и Ђорђе заједно упадну у Рашку, тамо нађу Уроша у тамници, ослободе га и пошаљу у Рашку да тамо влада. Градихна се повуче у Захумље са својим синовима. Потом је Ђорђе ухватио Михаила, сина краља Владимира, а после тога и Драгила и утамничио их. Драгихна, пак, заједно са своја четири сина: Првошем, Грубишом, Немањом и Сираком (Срацимиром?), побегне у Драч. Одатле Градихна и Драгихна заједно са византијским војсковођом Пирогоргијем упадну до Бара. Због тога Ђорђе нареди да ослепе Михаила и Драгила. У међувремену Пирогоргије је морао да се врати у Цариград, па је у Драч приспео његов заменик Алексије Кондостефан. Затим следи опис сукоба и коначан крај краља Ђорђа и његово хватање. Послат је у Цариград где је и умро у тамници.¹⁴⁸³

Ово, последње дуже поглавље у ГРС, настало је такође на основу словенског предлошка. Догађаји су описани необично живо и брзо се смењују. Могуће је да је преводилац понешто и изоставио. Тако, када први пут помиње Уроша, кога су његови сродници бацили у тамницу, чини се као да би требало да је раније већ поменут, иако у ГРС о њему ранијег помена нема.¹⁴⁸⁴ То ће бити најпре зато јер је у претходном излагању о бекству Ђорђа у Рашку испуштено Урошево име као име жупана Рашке. Упадљиво је да се у овом поглављу Котор два пута пише у старом облику *Decatarus/Decatarum* – што упућује на употребу предлошка.¹⁴⁸⁵ Али исто тако, препривавање предлошка осећа се у употреби облика *Cattaro*, у оној краткој реченици да је Јаквинта ухваћена код Котора и одведена у Цариград.¹⁴⁸⁶ Како се догађаји смењују прилично брзо, све изгледа као препривавање. Византијске војсковође су сасвим сигурно историјске личности. Калојан Кумано из претходног поглавља је будући византијски цар Јован II Комнин (1118 – 1143), док је Алексије Кондостефан вероватно рођак царске породице, а

¹⁴⁸³ *GRS I*, 174.2 – 178.18.

¹⁴⁸⁴ *GRS I*, 174.21.

¹⁴⁸⁵ *GRS I*, 178.3; 178.9.

¹⁴⁸⁶ *GRS I*, 172.23.

Пирогоргије (*Pirogordi*) истоветан са оним византијским војсковођом Пирогоргијем поменути код византијског писца Кинама.¹⁴⁸⁷

Доба владавине краља Ђорђе и његов упад у Рашку мора да стоји у вези са оном смутњом у Србији о којој пише и Стефан Првовенчани у житију свога оца Стефана Немање.¹⁴⁸⁸ На основу ГРС, односно његовог словенског предлошка, могу се реконструисати догађаји у Србији после Вуканове смрти. Наиме, Немања, син Завидин, рођен је у Дукљи 1113. године у време Завидиног изгнанства. Завиду је збацио очигледно Урош, највероватније Марков син, кога је Завида, опет, када се вратио на власт око 1125. године, утамничео.¹⁴⁸⁹ Урошев повратак на власт био би последица савезничке помоћи Ђорђа (1127), јер је Урош био тај жупан код кога се Ђорђе склонио после пада 1114. године, односно прве двогодишње владавине.¹⁴⁹⁰ Отуда се Урош у ГРС јавља на начин као да се о њему раније говорило, јер је у словенском предлошку о њему највероватније нешто било речено пре описаног ослобађања из тамнице. Појава облика *Decatarus* за Котор несумњиво је последица коришћења старијег словенског предлошка, *Декатерь*. Иако је ово изузетно опширно поглавље у којем се јавља мноштво имена и догађаја, оно је динамично испричано, тако да се чини да је готово сигурно препричано. Неки делови су вероватно дословце преведени, али је читаво поглавље скраћено. Као да је писац ГРС овде журио, без жеље да пажљиво пренесе текст оригинала. Ову журбу пишчеву осетио је давно још и Владимир Мошин: *дело је писано у журби, можда због потреба политичког момента*.¹⁴⁹¹ Како ће доцнија анализа показати Владимир Мошин ништа тачније није могао да напише.

Наредна два поглавља (XLVI – XLVII) чине уједно и завршни део ГРС. Почиње се описом почетка владавине краља Градихне. Он је приказан као богобојазан и богољубан човек, кротак и милосрдан, заштитиник и бранитељ удовица и сирочади.¹⁴⁹² У

¹⁴⁸⁷ *Sinn.* 44.21. Упор. Живковић, *Портрети*, 114, нап. 353; Живковић, *Дукља*, 458, нап. 37.

¹⁴⁸⁸ *Житије светог Симеона*, Стефан Првовенчани, Сабрана дела, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999, 18.

¹⁴⁸⁹ Т. Живковић, *Синови Завидини*, Зборник Матице српске за историју 73 (2006) 14 – 15 (= Живковић, *Синови Завидини*).

¹⁴⁹⁰ Подробно о тумачењу ових догађаја, Живковић, *Дукља*, 457 – 458; Живковић, *Портрети*, 119 – 125, са тамо наведеном литературом.

¹⁴⁹¹ Мошин, *Ljetopis*, 28.

¹⁴⁹² *GRS I*, 178.22 – 24.

сличном смислу, дакле библијском фразом, следи и наставак, да је владао народом праведно.¹⁴⁹³ У наставку овог описа наводи се како су многи, који су побегли у Апулију, дошли натраг у земљу која је већ била разорена и опустошена. Градихна је током своје владавине имао и непријатеље, али је одолевао свим нападима јер га је Господ избавио и штитио од њих.¹⁴⁹⁴ И опис сахране краља је јединствен за ГРС; сахрањен је рукама својих синова – *manibus filiorum suorum*.¹⁴⁹⁵ Опис владавине Градихне упадљиво је другачији од претходних описа владавине краљева који су приказани у словенском предлошку. За анонимног аутора словенског предлошка Градихна је био веома важан. И она последња реченица, да је сахрањен рукама својих синова, кнежева, поново одаје словенски предлошак – *knesii*.¹⁴⁹⁶

После смрти краља Градихне упутио се кнез (*knesius*) Радослав цару Манојлу у Цариград. Цар га је љубазно примио и дао му да влада земљом својих предака.¹⁴⁹⁷ Овај увод је преведен дословце са словенског предлошка, као и наредна реченица да је по повратку у земљу кнез Радослав управљао земљом заједно са својом браћом.¹⁴⁹⁸ Међутим, наставак показује препричавање. *Post haec surrexerunt quidam maligni, qui antiqui inimici fuerunt, et rebellaverunt ei et adduxerunt Dessam filium Urosci et dederunt ei Zentam et Tribuniam*.¹⁴⁹⁹ Радославу остане само област у приморју између Котора и Скадра (*Decatarum usque Scodarim*) и он и његова браћа борили су се против Урошевог сина како би одбранили земљу.¹⁵⁰⁰

Дакле, после прве две реченице следи препричавање. Помиње се Деса као владар у Травунији и Захумљу, а затим и у највећем делу Дукље. Деса, најмлађи син рашког великог жупана Уроша I, овде је поменут још за очеве живота – дакле пре него што је постао велики жупан у Рашкој. Сачуване Десине повеље (у каснијим преписима, XIII век) показују да је он заиста управљао Захумљем и Травунијом (1151). Доцније, он ће постати велики жупан (два пута), али тада неће управљати Дукљом.¹⁵⁰¹ Употреба старог облика за Котор, *Decatarus*, овде такође указује на коришћење предлошка.

¹⁴⁹³ GRS I, 178.21 – 22.

¹⁴⁹⁴ GRS I, 180.3 – 5.

¹⁴⁹⁵ GRS I, 180.8.

¹⁴⁹⁶ GRS I, 180.9.

¹⁴⁹⁷ GRS I, 180.11 – 15.

¹⁴⁹⁸ GRS I, 180.14 – 15.

¹⁴⁹⁹ GRS I, 180.15 – 18.

¹⁵⁰⁰ GRS I, 180.18 – 22.

¹⁵⁰¹ О Деси, видети, Живковић, *Портрети*, 141 – 152.

На овом месту ГРС се завршава. У ватиканском рукопису иза последње реченице стоји скраћеница за *etc.* Она је прибележена и у Лучићевом издању. Код Шишића је нема, јер је он вероватно био заведен Орбиновим *fino* испод његовог италијанског превода. Орбин иначе у својој књизи често користи *il fine* да назначи крај навођења текста из неког од својих извора. Дакле, није нужно да је Орбин ставио *fino* јер је мислио да је ГРС довршен спис, већ да га раздвоји од следећег поглавља које је настало по неким другим изворима. Уколико се на ватиканском рукопису јавља *etc.* тешко је могуће да га је преписивач тек тако ставио, односно да га није било на предлошку са којег је преписивао. Скраћеницу *etc.* неко је могао и да превиди, али чим се она јавља, онда је ње било, јер је супротно тешко могуће – да је није било, а да је преписивач додао по своме нахођењу. Дакле, извесно је, ГРС није довршено дело. Али, оно није било далеко од свог завршетка, јер се, чини се, траг тог словенског оригинала такође очувао код Орбина.

Наиме, Орбин, пошто је завршио италијански превод ГРС, а потом на основу овог списка извео владарску генеологију словенске династије према ГРС, почиње ново поглавље у којем жели да опише даље догађаје у Србији и Дукљи, односно да прикаже владавину Немањића. Прва страница текста по свом саставу подсећа на последња поглавља ГРС; не само по садржају, већ и по току приповедања.

*Кнез Радослав схвати како Деса постаје све моћнијим и како на све начине настоји да заузме његову земљу и њоме загосподари, па из тог разлога посла у Дубровник свога изасланика Давида Ренесија, тада намесника у Будви, да тамошњим првацима пренесе молбу да му прибаве нешто оружја из Италије. Которанима, пак, посла Михаила Ренесија, човека вичним војним стварима, како би их подстакао да истрају у својој старој верности, уз препоруку да се припазе Десиних празних обећања и његових следбеника. Управо они, (тј. Которани) нападну Давида код Рисна када се враћао из Дубровника. Он се испрва срчано борио, али најзад паде. Постом се Деса узохоли, те владајући у Хуму, све до Котора и горње Зете, прогласи се баном, односно војводом. До краја живота остао је господар тих крајева, а кнезу Радославу и браћи никада није успело да задобију натраг одузете земље.*¹⁵⁰²

Требало би обратити пажњу на неколико занимљивих појединости. ГРС каже да је Деса имао савезнике у Дукљи,

¹⁵⁰² *Orbini*, 244 – 245.

противнике краља Радослава и његове браће. Орбин у наведеном одломку каже да је Радослав поручио Которанима да се припазе Десиних пустих обећања и његових следбеника. Лична имена посланика, браће Ренесија, показују блиску хронолошку везу између настанка овог текста и описаних догађаја. Констатација у Орбиновом тексту, да Радослав и браћа никако нису могли да задобију натраг своју земљу, логичан је наставак самог краја ГРС у којем се говори да су се они борили како би вратили земљу. Овде се види да у томе нису успели. Даље, поново се титула бана преводи са војвода, баш онако како писац ГРС у ранијим партијама свога дела објашњава ову титулу – *bani id est duci*. Да није ово концепт писца ГРС настао на основу словенског предлошка? Део који је Поп Дукљанин припремио за писање, односно једна радна верзија?

Затим следи Орбинов уметак на основу материјала прикупљеног са разних страна. Помиње Орбин и Десину повељу за Мљет из 1151. године, па затим дубровачку традицију о томе да је Деса Немањин отац. Дакле, у поглављу које следи после италијанског превода ГРС, описани су догађаји на основу више извора и из пера Мавра Орбинија. Уосталом, он сам то и каже у уводним речима – из пера дом Мавра Орбинија.¹⁵⁰³ Стога, само горе наведени одломак из овог поглавља, којим оно и отпочиње, чини се да припада једном извору који је по својој структури, опису догађаја и употреби одређених термина (бан = војвода) необично сличан ГРС. Уколико је последњих десетак поглавља ГРС настало на основу словенског предлошка, а сам ГРС завршен са *etc.*, односно остао незавршен спис, онда је ово што је код Орбина сачувано у наредном поглављу, заправо завршни део ГРС, тј. словенског предлошка.

Анализа словенског предлошка, који је писац ГРС искористио за своје дело, није предмет ове књиге, али је нужно рећи, на основу неколико важних појединости, да је ово дело писано зарад политичких циљева некога ко је имао потребу да негира успостављање архиепископије за време Бодина, да прећути Михаилову краљевску круну, као и да оцрни рашке владаре који су владали пре Стефана Немање (Уроша I и Десу). Истовремено, писцу словенског предлошка било је веома важно да прикаже што лепше потомке Михаиловог брата, Радослава, а посебно Владимира који је био ожењен кћерком рашког жупана Вукана.

¹⁵⁰³ *Orbini*, 244.

Једини рашки владар о којем писац словенског предлошка има лепо мишљење је управо Вукан. Особено је и то што се приповедање завршава са Десом, последњим владарем Рашке пре наступа Тихомира и Немање. Негирање Михаилове краљевске круне има смисла уколико то представља сметњу наручиоцу дела. У истом смислу ваља тумачити и негирање архиепископије добијене још у време Бодина. Вукан Немањић, најстарији син Стефана Немање, којег је отац устолочио као краља Дукље, док је млађем сину Стефану оставио рашки престо, јавља се као личност за коју је овакво једно дело могло да буде написано. Он се трудио, и на крају у томе успео, да успостави поново барску архиепископију (јануар 1199). Покушавао је, како је такође добро познато, да се утврди у Рашкој као краљ, у време када је протерао брата Стефана Немањића са рашког престола.¹⁵⁰⁴ Стога је ово дело могло да настане управо у време када је Вукан Немањић покушавао од Рима да добије краљевску титулу за Србију/Рашку, а то значи после 1200. године и пре помирења са братом Стефаном нешто пре априла 1207. године.¹⁵⁰⁵

Везу са Вуканом ово дело наглашено потцртава управо истакнутим местом које у њему заузима Вукан, Бодинов великаш, који је око 1083. године добио на управу Рашку. Будући да данас можемо са сигурношћу да кажемо да је Стефан Немања, син Завидин, унук овог Вукана, онда је стари Вукан прадеда Вукана Немањића, па је зато његово место у словенском предлошку уздигнуто. Он је једини, да поновимо још једном, од свих рашких владара, приказан с поштовањем. Најзад, требало би скренути пажњу на запис монаха Симеона, писца тзв. Вукановог јеванђеља, који вели да у његово време многи пишу књиге и повести: *Понеже мнози начеше книги и повѣсти дѣлати.*¹⁵⁰⁶ А то је управо време када настаје тзв. словенски предлошак који је сачуван у ГРС у латинском преводу.

¹⁵⁰⁴ О сукобу између Стефана и Вукана, *ИСН I*, 268 – 270, са нап. 17.

¹⁵⁰⁵ Борбе су окончане највероватније крајем 1204. или током 1205. године; упор. *ИСН I*, 270.

¹⁵⁰⁶ *Стари српски записи и натписи I - VI*, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1902 – 1926, I, N° 7 (= *Записи и натписи*). Вуканово јеванђеље писано је заправо за Стефана Немањића између 1196 и 1201. године; упор. *ИСН I*, 296.

IV

FONTES AUCTORIS NOSTRI ET AUCTORES EO UTENTES

Фердинанд Шишић је први истраживач ГРС који је методолошки, можда и с превише жара, покушао да утврди којим се све изворима служио Поп Дукљанин и ко се све у средњем веку његовим делом користио. Иако је у претходним поглављима ове књиге више пута указано на то да је по свему судећи дело настало у позном XIII веку, неопходно је вратити се на Шишићеве закључке, будући да је на основу њих у историографији углавном прихваћена његова оцена, која је по ширини захвата, пресудно утицала на однос према бројним другим изворима који су, према Шишићу, настали на основу ГРС или којима се писац ГРС користио. Пре него се позабавимо овим питањима, важно ће бити да изнесемо један општи закључак. Пред нама је дело које је настајало поступно, у невеликом временском размаку и у два различита града. Првобитни спис написан је између 1290. и 1295. године у Сплиту. Неколико година касније (1299/1300), писац, сада архиепископ Бара, одлучио је да своје дело прошири и изврши одређене допуне свог првобитног састава. Међу главним изворима које је у Бару пронашао било је једно историјско дело писано словенским језиком у којем је било описано раздобље владавине дукљанских кнежева/краљева приближно између 1040. и 1150. године. Писац није успео да своје дело доведе до краја, јер се оно нагло прекида. Дакле, коначна редакција ГРС настала је око 1300. године у Бару. Покушаћемо да на основу претходне анализе ХР/ЛР и ГРС представимо све оне изворе којима се писац користио.

Fontes auctoris nostri

Поглавља I и II

Поглавље I и почетак поглавља II до *...pervenerunt in Templana*,¹⁵⁰⁷ написано је на основу узора италијанских хроника,

---

¹⁵⁰⁷ GRS I, 4.6 – 6.18.

највероватније Сикарда из Кремоне или Алберта Милиола. Аутор ове хронике није имао испред себе, већ је по сећању пренео њихову структуру излагања. Будући да трага употребе ове две Хронике у Далмацији нема, може се закључити да је аутор пре него што је дошао у Сплит, једно време боравио у Италији. У истом овом одељку користио се Житијем св. Бенедикта и Житијем и преносом моштију св. Сабина. Оба ова дела он је имао у Сплиту, јер из њих узима више фрагмената и у наредним поглављима.

Поглавље II, од *Tunc rex Dalmatinorum...*, до *...aufigit in civitatem suam Salonam*,¹⁵⁰⁸ прерада је на основу Томе Архиђакона, односно његовог дела *Historia Salonitana*. Како је писац био црквено лице високог ранга, он је имао приступ архивама сплитског каптола и тамо је могао да нађе не само Томина дела, ХСМ и ХС, већ и Томине белешке, концепте и различите разраде појединих одељака које Тома није морао да уврсти у своја дела.

Следећи одељак, *Post haec...до famulus Benedictus*,¹⁵⁰⁹ преузет је углавном из Житија св. Бенедикта и Житија и преноса моштију св. Сабина. Ауторова је самостална дорада оно како су Готи поделили војску, Тотила отишао за Италију, а брат му Остроило за Превалитану. Превалитана је намерно уметнута у приповедање већ на овом месту ХР/ЛР јер је тенденција била да се политички повежу Доња и Горња Далмација, односно Хрватска и Дукља. То показује да је писац имао пред собом јасан циљ на самом почетку писања, у складу са амбицијама наручиоца дела. Да би на овај начин могао да склапа своје изворе, морао је писац извесно време да се бави истраживачким послом и прикупљањем врела. Дело, дакле, није настало *ad hoc* и без претходне припреме.¹⁵¹⁰ О томе сведочи и податак који је постојао само у ХР/ЛР о градовима које су Готи разорили: Далма, Солун, Нарона и Скрадин. Да би дошао до имена ових градова морао је претходно пажљиво да ишчита Акта салонитанских и сплитских сабора сачуваних у ХСМ.

Одељак *Ostroyllus autem...до in terram suam reversi sunt*,¹⁵¹¹ самостално је ауторово домишљање, најпре због тога како би

¹⁵⁰⁸ *GRS I*, 6.18 – 10.24.

¹⁵⁰⁹ *GRS I*, 10.24 – 14.6.

¹⁵¹⁰ Тако, рецимо, Стефан, други опат Ситоа, знаменитог цистерцитског манастира, каже како се пре него што се латио писања бавио сакупљањем књига са свих страна; упор. P. Maud, *The Cistercian World: Monastic Writings of the Twelfth Century*, London 1993, 11.

¹⁵¹¹ *GRS I*, 14.10 – 16.23.

излагање учинио занимљивијим. У ХР посебан труд уложио је писац при опису војничких и јуначких врлина Остроилових. Одакле је писац узео ово име, Остроило, остаје непознато. Само би ваљало скренути пажњу на име Остромир (Остромиръ) забележено у најстаријем руском Летопису (1116).¹⁵¹²

Поглавље III

Имена владара су измишљена, а опште излагање о прогону хришћана изведено на основу ХСМ или ХС. Границе од Винодола до Пољске направљене су на основу два извора. Винодол је савремена граница Хрватске у пишчево време, док је Пољска источна граница готског краљевства на основу тумачења ХСМ или ХС, у којој се каже да су Готи дошли из Пољске. Могуће је да се аутор овде сетио и хронике Мартина Гала, коју је познавао одраније, или је у архивама сплитског каптола можда било извадака из ње, најпре у Томиној заоставштини. Име Сенудслав свим истраживачима је остало тамно. У најстаријем руском Летопису монаха Лаврентија, који је написан 1116. године, помиње се војвода Свеналд (Свѣналѣдъ).¹⁵¹³ Ово дело било је непознато у Далмацији, али је могло бити познато у Чешкој или Пољској.

Поглавља IV – V

Имена владара су измишљена. Опис владавине Силимира преузет је из Житија св. Стефана, угарског краља. Ово дело морао је писац да има испред себе у Сплиту јер се њиме доста користио у каснијим поглављима. Пето поглавље је написано по узору на библијске владаре. За Библијом као узором посегао је аутор први пут на крају поглавља III, када је по библијском моделу приписао Сенудславу 12 година владавине. Од краја поглавља III до почетка поглавља V јавља се карактеристично повезивање владара *...duodecimo anno regni sui mortuus est...Cui successit filius eius...Accepit regnum filius eius...*,¹⁵¹⁴ по библијском моделу. Међутим, иако је Библија узор, морало је да постоји и историографско дело које на

¹⁵¹² Повест, 159, у критичком апарату, на основу другог рукописа.

¹⁵¹³ Повест, 54.6; 71.8; 72.6.

¹⁵¹⁴ GRS I, 18.24 – 25; 20.6; 20.22.

сличан начин излаже догађаје. Чини се да је аутор познавао најмање једну енглеску историју/хронику/геста из XII или XIII века – било Галфреда од Монмаута, Виљема Малмсбершког, Роџера Вендовера, Хенрија од Хантингтона, или неког аутора из њиховог круга. У додир са делима ових енглеских писаца могао је да дође само неко ко је претходно боравио у некој од европских земаља у којима су ова дела крајем XIII века била раширена – Француској, Немачкој или Италији, мање вероватно Чешкој или Пољској. Трагова њихове употребе у Далмацији нема, па је тако, највероватније, већ због помињане употребе северноиталијанских хроника, да је аутор пре доласка у Сплит боравио у северној Италији.

Поглавље V у ХР/ЛР и ГРС суштински се разликују. ХР је сачувала приказ сеобе Словена, а аутор се овде користио Томом Архиђаконом (ХСМ или ХС) и Мартином Галом. Оба извора служе као узор – сведочанство о сеоби Словена, али не као непосредни извор. Трећи извор, који је послужио као основа за излагање о дошљацима јесте угарски Аноним. У ГРС ова сеоба је приказана као сеоба Бугара. Разлоге који су писца навели да Словене из ЛР/ХР претвори у Бугаре у ГРС, објаснили смо у коментару тог поглавља.

Поглавља VI – VIII

Аутор је добро проучио своје изворе пре него што је почео да пише ова поглавља, јер су она у најтешњој вези са поглављем IX које чини средишњи део његовог првобитног дела. Сви извори којима се користио били су пред њим, дакле у Сплиту. Ова поглавља настала су на основу два извора. Први је Житије св. Стефана, а други је Житије Методијево или Панонска Легенда. Овде је важно нагласити да је тзв. кратко Житије Константиново, у којем се јавља и податак о Константиновом покрштавању Бугара, могло најпре да буде извор нашем писцу. Такође је могуће, да је из фонда свога општег знања извукао податак о крштењу Бугара на основу Легенде о св. Људмили. Употреба само овог податка из ове легенде наводи на помисао да је аутор Легенду о св. Људмили некада читао и запамтио. Међутим, излагање о мисионарском раду Константиновом, онако како тече без прекида и јасно, најпре је могло да буде преузето у целини, заједно са оним податком о покрштавању Бугара, управо на основу кратког Житија Константиновог.¹⁵¹⁵

¹⁵¹⁵ Български старини изъ Македонию, уред. И. Ивановъ, София 1931, 283 – 288.

Поглавље IX

Пишчеви извори који су употребљени за ово поглавље могу се сасвим прецизно навести. У првобитној верзији коришћени су:

1. Акта сплитских сабора из ХСМ
2. Папска писма упућена сплитским архиепископима
3. Житије св. Стефана
4. Повеље угарских краљева издате Сплиту
5. Повеље византијских царева из XI/XII века
6. Један или више уговора Стефана Немање или неког од његових наследника са Сплитом
7. Житије Методијево или Панонска Легенда, односно кратко Житије Константиново
8. Законска акта више угарских владара XI – XIII века.

Ово су сви извори којима се писац непосредно користио за поглавље IX. Поред тога, он је чуо да постоји и Методијев превод Номоканона или нека друга књига која је имала у своме наслову и Методијево име, али то дело није користио.

У коначној редакцији (ГРС) користио је непосредно следеће изворе:

1. Писмо/а папе Иноћентија III дукљанском краљу Вукану
2. Фалсификовану повељу Каликста II из 1120. године барској архиепископији
3. Историју Јована Скилице или Кедренову компилацију, највероватније у словенском преводу врло сличном варијанти Михаила Деволског.

Поглавља X – XXI

Узори за грађење владарског лика су сасвим преузети из Библије. Узори у композицијском смислу су из већ помињаних енглеских геста/хроника. Конкретан извор који је коришћен је само један: Угарски Аноним. Усмено предање сачувано је у само у поглављу XX и односи се на време између 860. и 870. године.

Поглавља XXII – XXIII

Оба поглавља су настала искључиво на основу народног предања уклопљеног у морално-дидактичке приче црквеног постања. Нема трага употребе било каквог писаног извора. Једино се може приметити да су комбиноване две приче:

1. Легенда о Тихомилу, претку Немањића, секундарно примљена у Сплиту преко трговаца или свештеника који су се бавили послом у Захумљу или Травунији. Обрада је ауторова, будући да је Тихомил приказан као Давид и читава прича тече по библијском обрасцу. Помен фиксираних топонима иде у прилог претпоставци да је прича преко трговаца допрла до Сплита, јер су они најбоље могли да познају итинераре трговачких путева и места дуж њих.

2. Легенда о Радославу и Чаславу, највероватније морално-дидактичка поука коју су у манастирима монаси читали пред ручак или вечеру; по прилици онако како су настајала *Gesta Romanorum*.

Није искључено да је обе ове приче управо наш писац слио у једну целину. Прича о Тихомилу пре њега изгледа да није била фиксирана, док је прича о Радославу и Чаславу вероватно било у неком од бенедиктинских или цистерцитских манастира. У сваком случају, ако су и обе биле записане као морално-дидактички примери за монашку употребу, онда је наш писац најпре тај који их је дотерао и уредио по свом укусу.

Поглавље XXIV (према ХР)

Ово је вероватно био крај морално-дидактичке приче о краљу Радославу. Будући да се у ГРС јавља другачија верзија, ово би могла да буде додатна потврда да је управо исти писац прерадио првобитни материјал који је нашао у неком од сплитских манастира. Само аутор је могао да има толику слободу да мења крај приче – односно, друга фиксирана верзија није постојала.

Поглавље XXV – XXVIII (према ХР)

За ова поглавља користио је аутор само два извора. Један је Угарско-пољска хроника која је несумњиво постојала у Сплиту и која је највероватније заостала из Томине оставштине и била доступна у архиву сплитског каптола. Други је ХСМ, односно Томина првобитна верзија његове ХС. Готово да није било потребе да аутор било шта препричава или додаје, већ је само преузео готов Томин текст из ХСМ. Важно је истаћи да је првобитна верзија (ЈР) имала за циљ да прикаже насилну смрт краља Звонимира са намером да се потцрта да у Хрватској више није било потомака ове династије. Тиме се отварао пут претенденту на хрватски престо, односно краљевску власт у Хрватској.

Поглавља XXIV - XXVIII (према ГРС)

Овде се први пут састајемо са употребом византијских извора, мимо оног податка о сеоби Бугара и дорадама у поглављу IX, где се први пут јавља употреба Јована Скилице или Кедрена. Податак о упаду Арабљана, управо је из овог извора пренет у ГРС. Поред овог извора, користио се овде писац, само по сећању, Козмом Прашким. Први пут се јавља усмено предање Дубровчана о оснивању њиховог града, помешано са једним предањем из Травуније и мутним сећањем на владаре ове мале кнежевине из IX века. Како смо већ напоменули да је прича о Радославу морално-дидактички пример који је коришћен у манастирима, дакле не у службама у цркви, сасвим је очекивано да је она била позната не само у Сплиту, већ и у Дубровнику, Котору или Бару, односно свим оним местима којима је крајем XIII века било бенедиктинских, цистерцитских, фрањевачких или доминиканских манастира. Отуда су и варијанте ове легенде прихватљиве и очекиване. Наш писац је могао само да комбинује слободније и да доводи личности у везу онако како му је одговарало по концепцији његовог дела. Није немогуће да је он био у додиру са Дубровником, било посредно преко монаха из овог града, било да је сам одлазио тамо својим послом. С друге стране, управо разлике које постоје код дубровачког Анонима у овој легенди о Радославу, указују на то да је у Дубровнику већ тада ова легенда била записана у неком од манастира, управо као морално-дидактичка прича. Како се

преплићу две легенде, једна о оснивању Дубровника, и друга о Белу, она није могла да буде фиксирана пре XII века и доласка околног словенског живља у Дубровник из Травуније – одакле је прича о Белу у Дубровник и доспела.

Поглавље XXIX

Ово поглавље, иначе чиста конструкција нашег писца, важно је јер он преузима догађаје из себи веома блиског времена, чак из средине деведесетих година XIII века. Узор му је продор Павла Шубића у Босну, о којем у изворима истина нема помена, али само на основу тих освајања он је могао 1299. године да се назове *dominus Bosnae*. Друго, ово је било могуће тек после 1292. године када је Карло II Анжујски потврдио Павлу Шубићу његове поседе и ослонио се на њега као главног савезника у борби за угарско наслеђе, тј. за свога сина и доцније (после 1295) за свога унука. Зато у коначној редакцији Босна нестаје из оних делова ГРС у којима је претходно било у ХР, јер писац пише коначну редакцију када је Павле Шубић већ, једним делом, успео да освоји Босну, а у сваком случају унео њено име у своју титулу.

Поглавље XXX

Ово поглавље сковано је из више извора. Један је Скилица-Кедрен, а други је по свој прилици легендарног карактера и претеча је оних прича које се касније јављају у српским родословима и летописима о Белом Урошу и његовим синовима. Расподела жупа је писцу сасвим савремена, само што је он померио у раније време и приписао измишљеним владарима. Несумњиво је, будући да су жупе необично тачно наведене, да се он овде користио разним исправама, не само владарским, које су му биле доступне у Бару. Ту је, дакле, применио исти онај метод који је већ користио у Сплиту када је наводио градове које су Готи разорили, вадећи их из Аката салонитанских сабора сачуваних у ХСМ. Узор за тетрархе пронашао је у Св. Писму, а за Тетрархију код Ордерика Витала или код Радулфа Нигера, о чему је већ било речи.

Поглавља XXXI – XXXII

Сви догађаји су потпуно измишљени и нема им трага ни у дубровачким легендама где бисмо морали очекивати да их је заиста било, јер Дубровник у овим поглављима има важну улогу. Овде нема никаквих писаних извора, осим што се по сећању користи Козма Прашки. Уједно, од овог места може се већ закључити да је аутор одлично познавао Козму Прашког или да је и сам био родом Чех којем су исте оне легенде које познаје и Козма и самом биле добро познате. Иначе, у овим поглављима Библија му је једини писани споменик којег се чврсто држи. Чим се јавља тако упадљиво коришћење библијских мотива, то је сигуран знак да писац излази из оквира писаних извора и да помоћ тражи на тој, библијској страни – увек безбедној.

Поглавље XXXIII

Иначе измишљено, али ојачано податком из Скилице-Кедрена о бугарском цару Самуилу.

Поглавља XXXIV – XXXV

Овде су подаци, углавном, поуздани јер су преузети из готовог дела, и то из пролошког дела Житија св. Владимира.

Поглавље XXXVI

Дословце препис, уз незнатна скраћивања, Житија св. Владимира које је очигледно постојало у Дукљи. Једино што би се дало закључити јесте да је ово Житије имало и Чуда св. Владимира, која писац није преводио, али је упутио читаоца на њих. Тако је макар одао да је Житије св. Владимира имало све оне саставне делове које једно житије треба да има. Отуда је само ово довољно да побије Шишићеву тврдњу да ово дело никада није постојало. Када се припоје претходна два поглавља ГРС, која су настала на основу пролога овог Житија, и ова Чуда на која писац упућује, више је него јасно да се овде састајемо са правим и целовитим Житијем св.

Владимира које је крајем XIII века постојало у Бару, дабоме писаном на латинском језику.

Поглавље XXXVII

Нема писаних извора за ово поглавље. У питању је, до *...reversa sunt per loca sua*,¹⁵¹⁶ легенда града Котора или најпре Рисна коју је писац чуо из прве руке. Можда је сам боравио у Котору или му је причу пренео неко од монаха или свештеника који је тамо боравио. Италијанизам за Котор, *Cattaro*, несумњиво одаје усмени извор. Овде би требало упозорити да су у овој легенди Которани приказани на веома ружан начин – вероломни и свирепи – па би се најпре могло помислити на неки суседни град из којег је ова легенда доспела до писца. Већ због старог ривалства са Котором и близине простора у којем је радња смештена, Рисан се јавља као природан избор.

У даљем излагању писац користи претходни материјал и поново га обликује. То чак нису ни легенде, већ његова домишљања како би наставио династију, јер је Владимир умро без порода, а Драгимир није имао мушког потомка. Овај податак да Драгимир није имао мушког потомка, већ само две кћери, натерао је писца да измисли у даљој приповести рођење његовог посмрчета Доброслава. Топоними који се у причи помињу преузети су из писцу савременог доба. Имена Добросављевих синова, која се јављају на крају овог поглавља преузета су из извора који чини и завршни део ГРС, тачније из оног дела где се говори о расподели земље после смрти Доброслава.

Поглавља XXXVIII - XLVII

Почетак поглавља 38, до *...in finibus inferioris Dalmatiae*, преузет је на основу Скилице-Кедрена.¹⁵¹⁷ Заправо, то слободно препричавање указује да је наш писац читао ово дело у целини, правио белешке и потом те податке користио самостално према потреби. Од *Dobroslavus praeterea...*,¹⁵¹⁸ почиње аутор да преводи са словенског предлошка којег се држи до краја списка. Понегде он тај

¹⁵¹⁶ GRS I, 138.20 – 140.19.

¹⁵¹⁷ GRS I, 142.6 – 10.

¹⁵¹⁸ GRS I, 142.10 – 11.

свој превод скраћује, о чему је било речи при анализи ових поглавља, али углавном се труди да преводи дословно. Две ствари које се тичу овог словенског предлошка су веома важне. Прва је да оно није сигурно почињало са оним *Dobroslavus praeterea*, већ је имало неки увод или неко излагање које је допирало до ове реченице. Друга је да наш писац није стигао да доврши превод – остао је један мали део који је, по свему судећи, сачуван код Мавра Орбина и који је допирао до пропасти кнеза Радослава (према Орбиновом рачуну до 1161. године). За увод, који је вероватно постојао у овом словенском предлошку, може се лако закључити да га је писац избацио јер му није одговарао, будући да је можда садржао податке који су одударали од његове концепције – нпр. име наручиоца дела. Што се крњег краја ГРС тиче, ово указује на то да је аутор нагло прекинуо свој рад.

Према овде извршеној анализи, као и оној о садржају свих поглавља ХР/ЛР/ГРС, може се сачинити листа извора којима се наш писац користио. Свакако, ова листа се односи само на оне изворе којима се може ући у траг и који су јасно посведочени. Ако је неких других извора и било, они нису сачувани.

Писани извори у Сплиту које је аутор имао испред себе:

1. *Historia Salonitana* и *Historia Salonitana Maior*
2. *Gesta regum Hungarorum*, тј. Угарски Аноним
3. Угарско-пољска хроника
4. Житије св. Стефана
5. Повеље угарских владара Сплиту
6. Житије св. Бенедикта
7. Житије и пренос моштију св. Сабина
8. *Gesta regum Anglorum*.
9. *Flores historiarum* Роџера Вендовера или/и Хроника Хенрија Силгрејва.
10. Трговински уговор Сплита са неким од српских владара, најпре Стефаном Немањом и Стефаном Немањићем (Првовенчани)
11. Житије Методијево или Панонска Легенда, односно кратко Житије Константиново
12. Папска писма архиепископима Сплита
13. Морално-дидактичка прича о Радославу и Чаславу
14. Повеље византијских царева XI/XII века Сплиту
15. Законска акта угарских владара XI – XIII века.

Извори које је писац користио по сећању:

1. Пољска хроника Мартина Гала
2. Хроника Козме Прашког
3. Легенда о св. Људмили (?)
4. Дело Сикарда из Кремоне или Алберта Милиола.
5. *Gesta Romanorum*.
6. *Historia ecclesiastica* Ордерика Витала (?)
7. Писма Бернарда од Клервоа и Петра Абелара

Извори које је писац користио у Бару:

1. Скилица-Кедрен, можда баш ону у доради Михаила Деволског и највероватније у словенском преводу
2. Писма папе Иноћентија III Вукану Немањићу, краљу Дукље
3. Неколико јавних и приватних исправа из архива барске архиепископије у којима су биле наведене жупе и градови у Дукљи
Повеља папе Каликста II, фалсификована, из 1120. године барској архиепископији
4. *Словенско краљевство*, условно речено, тј. словенски предложак, дело настало приближно 1200. године највероватније зарад политичких потреба Вукана Немањића
5. *Acta sancti Vladimiri*, дело настало у последњој четвртини XI века.

Усмени извори:

1. Легенда о Тихомилу, сплитска варијанта.
2. Легенда о хрватско-франачким ратовима из шездесетих година IX века (Сплит)
3. Легенда о Белу, дубровачка.
4. Которска/рисанска легенда о смрти Драгимира, стрица краља Владимира.

Како из овог приказа писаних и усмених извора следи, показује се као тачна оцена Николе Банашевића да у ГРС нема готово ни трага некаквим јуначким песмама. Оно што је сачувано у

успену предању највише је заправо из црквеног круга, односно монашких заједница које су ове легенде користиле за морално-дидактичке приче.

Што се тиче писаних извора, јасно се показује да је писац уложио огроман труд. Како би саставио своје дело он је посегао не само за хроникама којих је у Сплиту било, већ и за папским, краљевским и царским исправама. Будући да дело од самог почетка има јасан циљ – а то је да прикаже у политичком смислу јединство Горње и Доње Далмације – несумњиво је његов рад на прикупљању извора потрајао дуже времена. Аутор се веома мучио, јер је у оскудици извора морао да се помогне својим, иначе изузетним, познавањем Библије. Морао је из сећања да призове све оне хронике и историје које је у претходном раздобљу свога живота прочитао, по свему судећи неке у Чешкој, а неке у Италији. Снажан утицај енглеских хроника XII/XIII века који се осећа кроз највећи део ГРС (до употребе словенског предлошка који такве утицаје не показује) дозвољава претпоставку да је аутор боравио једно време у Енглеској, или у неком европском граду у којем је ових хроника било (нпр. Болоња).

Слабост пишчевог књижевног стила не треба узимати као посебно важно мерило његове образованости, већ најпре као последицу употребе разних извора којима се служио и тешког задатка који је испред себе ставио. Он вероватно никада није успео, као Тома, да на миру поново прегледа своје дело и стилски га дотера. Дело је, посебно последњих десетак (преведених) поглавља, писано на брзину, али уз претходно уложени велики труд око прикупљања материјала. Упадљиво је да је писац имао довољно времена да брижљиво ишчита првобитну верзију свога дела и да га дотера, док у завршним поглављима се чини као да му је времена понестајало. Као да се догађаји згушњавају и претичу га.

Коначна редакција, упркос томе што није довршена, дотерана је скоро до краја, а ситне допуне и измене о којима смо већ говорили, сведоче о брижљивом читању сопственог текста и прилагођавању коначне редакције промењеним политичким околностима. Оне се нису драматично измениле, већ су само задобиле ширу димензију. Из тог разлога морао је писац да изврши одређене измене у претходној редакцији. Осим тога, сусревши се са новим, византијским изворима, могао је да изврши и неке суштинске измене јер му је нова грађа то дозвољавала. Поступак скраћивања последњих поглавља ГРС, односно словенског предлошка, указује

на то да му се на крају журило да доврши своје дело. Нагли прекид показује да је имао право што је тако поступао, јер, како ћемо показати у наредном поглављу, његов рад није био својевољно прекинут.

Анализа ауторових извора омогућава још неке закључке. Прво, очигледно је да је Сплит на истеку XIII века био град у којем се могло пронаћи обиље историјског и архивског материјала. Дobar део те грађе несумњиво је последица делања Томе Архиђакона у деценијама које су претходиле нашем писцу.¹⁵¹⁹ Друго, оваквих латинских хроника у Бару није било, али је зато било византијских, а најпре најпознатијег византијског историографског дела средњег века, Скиличине/Кедренове Историје. Појединости које се у ГРС јављају у погледу употребе Скилице-Кедрена, несумњиво откривају да је писац користио управо ону допуњену верзију Михаила Деволског, која је настала већ у другој деценији XII века. Може се претпоставити, такође, да је ово дело у XIII веку било преведено на словенски језик, јер, наш писац нигде не показује да зна грчки језик. Писац словенског предлошка из око 1200. године не показује да користи Скилицу/Скилицу-Кедрена.

Упадљиво је како се у коначној редакцији ГРС одједном појављују византијски извори, и како тих извора нема у првобитној верзији. То је најуверљивији доказ да је писац променио средину у којој пише. Истовремено, он није променио политичку намену списа, што ће бити важно у потрази за његовим идентитетом као и личности наручиоца ГРС. Такође, не треба ни помишљати да ова оштра, као ножем одсечена разлика у употреби извора, латинских и византијских, у два јасно одвојена дела списа, значи да су у питању два различита аутора, јер је по саставу и духу дело јединствено, а посебно по политичкој и идеолошкој концепцији. Ту је Шишић био сасвим у праву када је рекао да је читав ГРС духовно дело једног писца. Само што је оно скрпљено из више извора, па и већих целина, као што је словенски предлошак у последњим поглављима, или Житије св. Владимира, па се отуда намеће утисак да је реч о двојници или више писаца. Поглавља која повезују ове веће целине, Житије св. Владимира и словенски предлошак, својим саставом пресудно указују на то да је исто лице писало ХР/ЛР и ГРС.

И најзад, оно што је можда најважније за историчаре словенске књижевности, било српске или хрватске, постаје потпуно

¹⁵¹⁹ Сам Тома Архиђакон напомиње како је сплитски архиепископ Бернард, пре него што је дошао у Сплит боравио у Болоњи где се бавио науком, а затим додаје: *habuitque libros plurimos bonos et pretiosos, quos suis nepotinus largitus est*; упор. *HS*, 134.5 – 6.

јасно да пре истека XIII века готово да није било самосталног историјског састава јужнословенских писаца. Једино такво дело, како се испоставило претходним испитивањем пишчевих извора, настало је у Дукљи, око 1200. године, а написано је по свој прилици зарад политичких потреба Вукана Немањића. То је сада, ако смо ми били тачни у нашој анализи овог извора, посебан посао за историчаре књижевности.

Auctores eo utentes

Тежећи да докаже своју тезу да је ГРС настао у другој половини XII века Фердинанд Шишић је велики труд уложио да пронађе изворе који су се заснивали на овом спису, а који би припадали већ самом почетку или првој половини XIII века. Отуда је у својој студији о ГРС Шишић начинио један опширнији екскурс посвећен такозваним локрумским фалсификатима.¹⁵²⁰ Реч је о скупини од 14 исправа које су настале на Локруму за потребе тамошњег бенедиктинског манастира, писане најчешће беневентаном или минускулом на тзв. италијанском пергаменту.¹⁵²¹ Иако је Шишић утрошио много труда да покаже како су састављачи ових фалсификованих исправа имали испред себе ГРС, његови закључци не чине се одвећ убедљивим.

Чудан је одабир изходне методолошке тачке од које Шишић полази у свом уверењу да је баш ГРС послужио бенедиктинцима са Локрума у њиховом фалсификаторском послу. Наиме, за Шишића је од најкрупнијег значаја било то што се нека имена – нпр. Бодин, Радослав, Доброслав, Архириз, Грубета, Бранислав, архиепископ Петар, Љутовит, Хранко (Хранимир), Разбигалер (Разбивој), Растимир – јављају на локрумским фалсификатима и у ГРС. Другим речима, ваљда је Шишић желео да каже како су Бодин, Радослав и остале наведене личности једноставно измишљене, а по први пут се помињу у ГРС, па су сходно томе ове личности као измишљене биле погодне за састављаче фалсификованих исправа локрумских бенедиктинаца.

¹⁵²⁰ Шишић, *Летопис*, 185 – 255. О тзв. Мљетским фалсификатима, међу којима су и неке повеље којима се бавио Шишић у вези с доказивањем времена настанка ГРС, такође видети, N. Klaić, *Mljetski falsifikati*, *Arhivski vjesnik* 10 (1967) 185 – 234 .

¹⁵²¹ Шишић, *Летопис*, 47 – 48.

Прва у низу исправа која је побудила Шишићеву пажњу била је оснивачка повеља бенедиктинског манастира на Локруму од августа 1023. године, сачувана у препису из XIII века.¹⁵²² Није јасно због чега је Шишић уопште и разматрао ову исправу када је и сам у закључку навео да је она у основи аутентична.¹⁵²³ Можда најпре због тога да би је узео као пример насупрот свим осталим исправама о којима расправља, јер за њих каже да су све фалсификоване. Ми нећемо понављати Шишићеве ставове и разлоге који су га навели на овакав закључак, већ ћемо само указати на оне елементе који су у супротности са његовим закључицима, тј. да су састављачи ових исправа користили баш ГРС као извор за каталог личних имена владара или властеле која се у овим исправама јављају.

Кратак извадак из исправе краља Радослава већ је коментарисан у овој књизи. Пада у очи што се овде јавља и име жене краља Радослава, Јулије, о којој у ГРС нема ни трага. Син Радослављев, Бранислав, с друге стране, једна је од кључних личности, заједно са својим потомцима, око које се формира радња словенског предлошка у завршним поглављима ГРС. Трага о Бранимиру остало је и у независним дубровачким легендама. Чак и онај податак о гробу кнеза Бранислава на Локруму, који доноси Туберон, још јаче истиче историчност ове особе. Како име краљице Јулије није пронашао у ГРС, Шишић је лапидарно закључио да је њено име измишљено.¹⁵²⁴ Могло би да се постави питање, због чега би фалсификатор измишљао име краљице? Довољно би било да је фалсификовао исправу краља Радослава, рецимо према његовом помену као краља у ГРС. Напротив, име краљице Јулије пре сведочи о аутентичности чина, односно исправе краља Радослава.

Исправу Љутовита, протоспатара и стратега Србије, Шишић је узимао као несумњив доказ да је фалсификатор користио ГРС. Главни разлог за овакав закључак била је титула Љутовитова: *Litouiti protospatharii epi to chrusotriclino, ypati et stratigo Seruiae et Zachlumiae*.¹⁵²⁵ Веровао је Шишић да је ова титула измишљена, јер њему тада није био познат Ескоријални Тактикон у којем се ова титула налази.¹⁵²⁶ Данас знамо да је ове титуле било и да је одлика византијске администрације од последње четвртине X до, по прилици, истека XI века. Дукљанинов Љутовит приказан је управо

¹⁵²² Шишић, *Летопис*, 186 – 187.

¹⁵²³ Шишић, *Летопис*, 205 – 206.

¹⁵²⁴ Шишић, *Летопис*, 241.

¹⁵²⁵ Шишић, *Летопис*, 189 – 190; 214.

¹⁵²⁶ Oikonomidès, *Les listes*, 273.17; 271.8.

као локални великаш окићен византијском титулом стратега и као врховни заповедник српских, босанских и захумских снага у окршају са Стефаном Војиславом. Али у ГРС није сачувана компликована титула коју садржи његова повеља. Сада би било јако тешко објаснити како је фалсификатор из средине XIII века могао да познаје ову византијску титулу, за коју ни модерна византологија није знала до последње четвртине прошлог века, ако у самом ГРС, којим се наводно фалсификатор користио, она није сачувана? Једино разумно објашњење је да Љутовитова исправа јесте постојала, и сачувана је у познијем препису, а да ГРС преноси редуковану титулу управо због веће временске дистанце у којој је настао словенски предложак (око 1200). Зар Шишићу није пало у очи управо то што је Љутовитова исправа датирана седмим индиктом, који пада у раздобље 1. септембар 1039 – 31. август 1040. године, и необично прецизно смешта овог стратега у оно време када се воде борбе између Стефана Војислава и Византије (1040 – 1042). Писац ГРС нигде није оставио трага некој години којом би се ови догађаји могли датирати. Независно један од другог и ГРС и Љутовитова исправа смештају Љутовита у исто време. Стога, нема потребе посебно даље доказивати да је Љутовит историјска личност и да његова повеља не стоји у вези са ГРС, па самим тим да може да послужи као доказ да су се локрумски монаси већ средином XIII века користили ГРС. А можда је још и најјачи доказ да се они нису могли користити са ГРС и то што дубровачки Аноним још у XV веку, не познаје ГРС.

Следећа повеља којом је Шишић доказивао употребу ГРС у локрумским фалсификатима, јесте једна недатирана исправа извесног бана Славогоста.¹⁵²⁷ На ову исправу Шишић се сасвим кратко осврнуо изрекавши два важна закључка. Прво, да у Захумљу никада није било банова већ само кнежева, и друго, да име Славогост никада није било у употреби код Срба, већ само у хрватским крајевима.¹⁵²⁸ У овој повељи поменут је и жупан Грдеша (*Gerdessa*), личност добро позната из више поузданих врела. У питању је требињски жупан Грд о којем пише Кинам описујући битку на Тари и његово заробљавање.¹⁵²⁹ Познат је и његов гробни натпис из времена нешто пре 1171. године.¹⁵³⁰ На ову личност, у

¹⁵²⁷ Шишић, *Летопис*, 191 – 192.

¹⁵²⁸ Шишић, *Летопис*, 218.

¹⁵²⁹ *Cinn.* 108.15 – 17.

¹⁵³⁰ Подробније о Грду/Грдешу, Ђ. Сп. Радојичић, *Грдеша (Грд), требињски жупан XII века*, Прилози за КИФ 11 (1931) 155 – 156; *Idem*, *Кинамов Говрдџеш*, ЗРВИ 8/1 (1963) 255 – 259. Такође, Живковић, *Дукља*, 459 – 460. За Грдов гробни натпис, у селу Полице код Требиња, видети, *Записи и натписи IV*, № 5985.

контексту испитивања Славогостове исправе, Шишић се није ни осврнуо – иако су му сви ови подаци били познати.

То што се Славогост назива баном (*ego banus Slauagast*) посебно је питање и отвара поље веома занимљивог истраживања, али га свакако не треба безусловно одбацити. Наиме, у Босни су поуздано утврђена два бана у XII веку. Један је Кулин, а други његов претходник бан Борић. О Славогосту нема помена у изворима, али ми и не знамо ко је владао Босном пре Борића. Могуће је да постоји непознати босански бан и између раздобља владавине Борића и Кулина. Уместо да се одговор потражи на тој страни, јер у овој исправу Славогост помиње и своје захумско племство (*cum meis filiis et omnibus Zachulmie nobilibus*), и покуша да се критички испита ова могућност да је бан Босне у једном тренутку проширио своју власт и на Захумље, остало се на лапидарној Шишићевој оцени да је овај бан измишљен. Нека буде и измишљен, али опет се не види у каквој то вези стоји са ГРС када се ниједан Славогост у ГРС не јавља. Као што се у ГРС не појављује из извора добро познати жупан требињски Грдеша. Овде најпре фалсификатору на душу треба ставити да је евентуално кнеза Захумља прогласио за бана, али и даље ваља занемарити ГРС из сваких комбинација при анализи ове повеље.

У скупини са овим исправама Шишић је разматрао и недатирану повељу владара Захумља Хранка (*Chranco*).¹⁵³¹ Овај владар заправо је наведен без титуле, а уз њега су поменути и његови захумски жупани (*iupanis Zacholmie*). Шишић је мислио да је фалсификатор ово учинио намерно, оставивши Хранка без титуле како би заварео траг, онако како је и Славогосту наденуо титулу бана без помена земље у којој влада.¹⁵³² То је можда и тачан закључак. Ми нећемо улазити у дипломатичку анализу ове повеље, већ само истаћи да поново ово име не постоји у ГРС, иако је Шишић ишао за тим да је име Хранко у вези са Хранимиром из ГРС.¹⁵³³

Ипак, постоји траг који показује да је Хранко историјска личност и да га не треба тек тако одбацити. Године 1913. објављен је један натпис који је наводно био код цркве Св. Петра недалеко од Требиња: *Полета, Дроугань, Држета чине ракоу надь материю оу дьни славна кнеза Срамька*.¹⁵³⁴ Владимир Ђоровић је нешто доцније предложио да ово необично име Срамко ваља читати као *Храмько*.¹⁵³⁵ Шишић је

¹⁵³¹ Шишић, *Летопис*, 191.

¹⁵³² Шишић, *Летопис*, 217.

¹⁵³³ *Ibid.*

¹⁵³⁴ С. Делић, *Петров манастир код Требиња*, ГЗМ 25 (1913) 130.

¹⁵³⁵ В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, *Старинар* 2 (1925) 69 – 71.

ово, иако преко воље, прихватио, али је упозорио да је племића из Захумља са титулом кнеза могло бити у XII, XIII или неком доцнијем веку, а да они нису морали бити захумски владари.¹⁵³⁶ Ова примедба је сасвим погрешна у случају овог Хранка/Храмка, јер је он *славни кнез*, слично онако како је на Грдешином гробном натпису наведен и дукљански кнез Михаило, *велики кнез* Михаило. *Славни кнез* би требало да буде владар, посебно што је гробни натпис практично датиран његовом владавином, исто као и Грдешин владавином дукљанског кнеза Михаила. Уосталом, зар се и Немања исто тако не назива, *славним*, управо на једном гробном натпису из околине Благаја, датираним у време: *слабѣнаго Немане*.¹⁵³⁷ У сваком случају то што се ово име (Храмко) јавља у локрумским фалсификатима, није никакав доказ да га је фалсификатор пронашао баш у ГРС.

Требало би скренути пажњу и на исправу захумског епископа Гаврила, бана Растимира, судија Мирослава и Страхимира, и прокуратора Крајимира, којом потврђују бенедиктинском манастиру на Локруму цркву Св. Панкратија на Мљету. Поред ових имена и титула, јавља се на крају исправе и име писара, Милогоја (*Milagai*) пресбитера цркве Св. Михаила (највероватније у Стону).¹⁵³⁸ Ниједно од ових имена не постоји у ГРС. Ипак, Шишић је бана Растимира довео у везу са Ратимиром из ГРС, претворивши и њега, ваљда нехотично, у Растимира.¹⁵³⁹ Сасвим је друго питање да ли је ова исправа уопште фалсификат или не. Судећи по прецизним титулама и именима људи који исправу издају, укључујући и име писара и његов положај, тешко би се могло рећи да је ова исправа сасвим измишљена. У сваком случају лица која се у исправу јављају не стоје у вези са ГРС.

Кључна исправа уз чију помоћ је Шишић веровао да ће доказати везу између локрумских фалсификата и ГРС, јесте она коју је издао судија Грд досуђујући цркву Св. Мартина у Шумету локрумским бенедиктинцима. У овој скупини су и исправе краља Бодина, краља Ђорђа и судије Болеслава.¹⁵⁴⁰

Исправа судије Грда има, ра залику од већине осталих, веома прецизну датацију, 1114. година, индикта седмог, *regnante rege Georgio, filio regis Bodini*.¹⁵⁴¹ Уопште узев, ова исправа има исправне

¹⁵³⁶ Шишић, *Летопис*, 218.

¹⁵³⁷ Упор. *Записи и натписи IV*, № 5986.

¹⁵³⁸ Шишић, *Летопис*, 194.

¹⁵³⁹ Шишић, *Летопис*, 219.

¹⁵⁴⁰ Шишић, *Летопис*, 196 – 199.

¹⁵⁴¹ Шишић, *Летопис*, 198 – 199.

дипломатичке елементе, које и сам Шишић истиче, па је самим тим утисак о њеној веродостојности појачан.¹⁵⁴² Међутим, Шишић је пронашао и неке замерке. На пример, Бодин и Ђорђе немају уз своју титулу и име области којом владају.¹⁵⁴³ Да поставимо ово питање другачије, зашто би и имали када постоји само један краљ у тој области – Дукље. Зна се ко су и којом земљом владају Бодин и Ђорђе. То баш иде у прилог аутентичности исправе. Да су у питању познији фалсификати, када постоји и српски краљ, почев од Стефана Немањића, фалсификатор би могао да стави *rex Dioclie*, како би назначио на краља које земље се мисли. Да је ово наше тумачење исправно најбоље сведочи и натпис на оловном печату Бодиновог сина Ђорђа: *Georg(ius) regis Bodini filius*.¹⁵⁴⁴ Дакле, на прворазредном извору, печату, не помиње се земља којом Ђорђе/Бодин влада. Обашка што је и титула на печату готово истоветна са оном на исправи: *Georgio, filio regis Bodini – Georg(ius) regis Bodini filius*.

Шишићу је сумњиво и име истог писара – А (*Andreas?*) опата манастира Св. Сергија и Вахка.¹⁵⁴⁵ Хронолошки гледано ове исправе су издате од 1100. до 1115. године, па не би било чудно да је један исти опат обављао ову дужност током 15 година. Најзад, Шишић упозорава да се увек наводи један исти сведок – П (етар) архиепископ.¹⁵⁴⁶ Нека ове четири исправе буду и фалсификоване, али још увек се не види у каквој вези оне стоје са ГРС. Бодин, Ђорђе и архиепископ барски Петар, особе су посведочене и другим, поузданим изворима. Како смо већ упозорили, постоји чак и оловни печат Бодиновог сина Ђорђа. Бодина више пута помиње Ана Комнина, а архиепископ Петар је најпре познат на основу папске повеље из 1089. године којом је и добио архиепископски плашт.¹⁵⁴⁷ Ове личности дакле историјски нису спорне, па тако остаје да се утврди да ли су и друге личности које се у овим повељама јављају, а пре свега оне у повељи судије Грда, измишљене, преузете из ГРС или пак, историјске.

У овој исправи појављује се и веома занимљива породична веза која сеже све до прве половине XI века. Женска особа Бела,

¹⁵⁴² Шишић, *Летопис*, 228.

¹⁵⁴³ Шишић, *Летопис*, 229.

¹⁵⁴⁴ T. Gerasimov, *Un sceau en plombe de Georges fils du roi Bodine*, *Studia historico-philologica Serdicensia I, Serdicae* 1938, 217 – 218.

¹⁵⁴⁵ Шишић, *Летопис*, 229

¹⁵⁴⁶ Шишић, *Летопис*, 230.

¹⁵⁴⁷ *Acta Albaniae I*, N° 8.

монахиња, а раније жена Прокула из Казарице (*de Cazariza*), кћер Тихославе (*Tychaslave*) која је опет била сестра краља Доброслава (*Dabraslavo*), побуђује пажњу. Како је ова исправа из 1114. године, у обзир може да дође само Дукљанинов краљ Доброслав, тј. историјски Стефан Војислав. Бела је поменута као старица, односно међу оним људима (*homines senes*) који се сећају како је поменута земља била у власништву цркве. Ако је Тихослава сестра краља Доброслава (Стефана Војислава), морала би бити рођена најкасније око 1000. године, а њена кћер Бела, на пример, најкасније око 1030. године, па би у том случају 1114. године имала нешто више од 80 година. Будући да је поменута као старица, ово је сасвим прихватљиво. Други Доброслав, владар у Дукљи, брат Бодиновог, управљао је Дукљом веома кратко, можда највише годину дана – 1100 – 1101, када је био збачен у корист Кочапара и уз помоћ рашког жупана Вукана.¹⁵⁴⁸ Њега у овом контексту не треба ни разматрати, јер 1114. године његова сестричина Бела тешко да је могла да буде старица. Сам Бодин, који се оженио 1081. године кћерком Архириза из Барија, Јаквинтом, имао је највише 50 година у тренутку смрти, а био је старији од Доброслава, који је иначе најстарији син краља Михаила из његовог другог брака који је склопљен после 1050. године.¹⁵⁴⁹ Тако би Бела, унука овог Доброслава, у најбољем случају могла 1114. године да буде жена раних средњих година. Дакле, Доброслав из ове исправе је заправо историјски Стефан Војислав, па отуда је ова исправа само потврда да је Стефан Војислав имао и име Доброслав, тачно онако као и бугарски цар Роман Гаврило Радомир или бројни познији српски краљеви: Стефан Урош Милутин, Стефан Урош Душан и други. Узгред, да поменемо и оно што је општепознато, да се у својим повељама поменути српски владари обично потписују као Стефан, Стефан Урош, никада, нпр. Милутин или Душан.¹⁵⁵⁰ Овим би се коначно ставила тачка на столетну и јалову расправу око тога да ли је Стефан Војислав имао и име Доброслав. Очигледно јесте.

Поред Беле и Тихославе – које ГРС никако не помиње, како што ГРС по правилу не помиње имена женске деце дукљанских владара – јавља се и име Рикатине (*Riccatina*) жене Архириза, сина краља Бодина. ГРС само кратко наводи да је један од Бодинових синова, трећи по реду, био Архириз.¹⁵⁵¹ Сасвим је очекивано да је

¹⁵⁴⁸ *GRS I*, 168.7 – 18.

¹⁵⁴⁹ Упор. Живковић, *Портрети*, 89 – 91; 102.

¹⁵⁵⁰ Примери, *Monumenta Serbica*, 54 – 83.

¹⁵⁵¹ *GRS I*, 162.19.

Бодин своје првенцу наденуо име Михаило, према имену свога оца, краља Михаила Војисављевића, а трећерођеноме наденуо име Архириз у част свога таста. Ништа чудно и необично.

У наставку ове повеље срећемо се и са именом судије Грубеше (*iudex Grubessa*) сином Бранислава (*filio Branislauo*). У питању је несумњиво Грубеша, који је у ГРС поменут као Бранислављев син и краљ Дукље. У повељи је 1114. године поменут као *iudex*, ваљда жупан у Захумљу, где га иначе смешта и ГРС пре него што је постао краљ. Али поред њега повеља наводи још читав низ личности којих нема у ГРС: Драго приор, син Слабе, казнаци Занело и Давид, Дабрахен жупан Требиња, Тихомир сатник Конавала, као и многе друге. Шишић је као посебан доказ да је фалсификатор ове исправе користио ГРС поменуо име *Tepla Formino de Rasbigaleri*, јер га је оно *Rasbigaleri* подсећало на Дукљаниновог Разбивоја, тј. *Ruina Gentis*.¹⁵⁵² И док је Дукљанинов Разбивој измишљена личност, како је у анализи овог поглавља ГРС у овој књизи већ показано, име *Rasbigaleri* ни најмање не треба доводити са њим у везу. Ово је име настало у част онога ко је однео неку поморску победу и по томе се прославио, што је као надимак ушло у породично презиме. Јер име је Тепло, син Формина, надимком *разбијач галија*. Да су се у средњем веку оваква имена давала сведочи најбоље један документ из Которског архива из 1434. године у којем се помиње име једног дечака који се зове: *Vinciguerra*, управо према савременим политичким догађајима који су оставили дубоког трага на тадашњи живаљ.¹⁵⁵³

Шишићеве закључке, да су фалсификатори локрумских исправа користили ГРС, одакле су преузели углавном имена дародаваца и сведока, ваља попутно одбацити. Тако, дакле, до средине XIII века нема трагова у другим историјским изворима о постојању ГРС.

Следећи Шишићев аргумент, да је ГРС настао у XII веку, јесте једно писмо од 24. фебруара 1252. године којим дубровачки архиепископ Јован Млечанин извештава своје суграђане о току спора који је у то време дубровачка архиепископија водила против дукљанско-барске архиепископије пред папом Иноћентијем IV (1243 – 1254) у Перуђи. У овом писму позива се Јован Млечанин на

¹⁵⁵² Шишић, *Летопис*, 236.

¹⁵⁵³ Историјски Архив Котор: Судско-нотарски списи V, стр. 602, 603. Захваљујем се колеги Ђури Тошићу који ми је скренуо пажњу на овај податак.

речи барског архиепископа Јована да Пиано Карпинија (1248 – 1252) који је током спора изјавио како су у читавој Далмацији од најстаријих времена постојале две архиепископије – салонитанска и дукљанска, односно сада сплитска и антибарска.¹⁵⁵⁴ Ово је Шишићу било довољно да закључи како је Јован да Пиано Карпини ову поделу Далмације на две архиепископије са седиштима у Сплиту и Бару, пронашао управо у поглављу IX ГРС на оном месту где се говори о Сабору на Ливањском пољу.¹⁵⁵⁵ Треба рећи да овако исто представља црквену организацију Тома Архиђакон, сасвим независно од Попа Дукљанина, са очигледном намером да негира постојање дубровачке архиепископије.¹⁵⁵⁶ Јован да Пиано Карпини је овај закључак извео на основу папских исправа, што оригиналних што фалсификованих, које је имао пред собом у Бару. Међу њима је свакако била и фалсификована повеља папе Каликста II, о чему је такође већ било речи. И управо овај пример показује да је ГРС млађи од 1252. године, јер Јован да Пиано Карпини управо на основу ових фалсификованих повеља долази до закључка да су у Далмацији биле само две архиепископије – сплитска и барска. Када је писао првобитну верзију свога дела наш писац је навео само Сплит и Бар као архиепископије, без навођења епископија. Доцније, у Бару, пишући коначну редкацију, допао му је у руке управо овај материјал из времена спора између Дубровника и Бара, на основу којег је саставио и попис епископија. Пошто је већ имао тај материјал, уврстио га је у преради поглавља IX ЛР, па је онда, аналогично ради, морао да наведе и суфрагане сплитског архиепископа – дабоме што по сећању, што по политичким потребама, убацивши међу њих, без трунке зазора, и млетачке Задар и Дубровник.

Судски спор из 1252. године између Бара и Дубровника треба безрезервно одбацити као доказ да је ГРС настао пре тог времена.

Следећи Шишићев доказ да је ГРС настао пре 1250. године јесте позивање на Тому Архиђакона и његову ХС. Током анализе ХР и ГРС више пута смо истакли супротну везу, тј. да је наш писац користио Тому, а никако обрнуто. Овде ћемо само указати на крупније Шишићеве грешке.

Прво, Шишић наводи да сам Тома каже како ће се користити и писаним изворима, па је међу њима, према Шишићу, свакако и

¹⁵⁵⁴ *CD IV*, № 419.

¹⁵⁵⁵ Шишић, *Летопис*, 49.

¹⁵⁵⁶ *HS*, 60.21 – 24.

ГРС.¹⁵⁵⁷ Доказ да је Тома баш мислио на ГРС и то у његовој латинској, оригиналној редакцији, налази Шишић у Томиној реченици: *In terra uero Getarum, que nunc Seruia seu Rasia nuncupatur; prope stagnum quodda, ciuitatem fecit construi* (тј. цар Диоклецијан), *quam ex suo nomine Diocliam appellauit.*¹⁵⁵⁸ Сам Тома говори о Словенима и Готима, односно о доласку Словена заједно са Готима, па отуда ваљда није чудно што сам појашњава оно о чему је већ писао. ГРС нигде не каже да су Словени исто што и Готи. Напротив, он сеобу Словена раздваја, опет према Томи, у једној јединој реченици да је Силимир населио земљу Словенима. Коју земљу, где су јој границе, које области – не помиње. Само, Тома овде и не говори о Готима, који су по њему у Далмацији, већ о Гетима, сасвим другом племену и народу, о којима је читао код неких других, римских писаца.

И други Шишићеви аргументи су слаби. Он наводи како Тома помиње легенду о оснивању Дубровника на основу старе дубровачке легенде о доласку неких Римљана, која је, како смо већ показали, независна од Попа Дукљанина и као таква, као што је допрла до нашег писца, допрла је и до Томе Архиђакона. Дакле, Тома Архиђакон није познавао ГРС. Напротив, писац ГРС је знао за Томине ХСМ и ХС.

Следећи писац код кога је Шишић препознао употребу ГРС био је дубровачки песник Милеције, који је стварао средином XIV века. При анализи ГРС већ је показано да Милеције преноси искључиво дубровачку традицију о оснивању града, преносу моштију најстаријих светаца поштованих у Дубровнику, и промени имена Лауса у Рауса. Његови извори су сасвим близу оних које користи Константин Порфирогенит. Ако бисмо желели да будемо малициозни, следећи Шишићев начин расуђивања, могли бисмо да кажемо да је још Константин Порфирогенит користио ГРС. Дабоме, није тако, већ је Милеције управо доказ да је још у XIV веку у Дубровнику било традиције са којом се суочио и учени византијски цар средином X века. Управо је та времешност дубровачких података сасвим довољан разлог да се текст ГРС не може доводити у везу са Милецијем. Наш писац је ово унео у ГРС на основу дубровачких легенди, било тако што је у Дубровнику био, било да је од Дубровчана који су послем долазили у Бар, то чуо.

¹⁵⁵⁷ Шишић, *Летопис*, 49 – 50.

¹⁵⁵⁸ *HS*, 16.22 – 25; Шишић, *Летопис*, 50.

Пети извор по реду, у којем је Шишић препознао утицај Попа Дукљанина јесте један рукопис из XII века који садржи исправе о поседима манастира Св. Петра, недалеко од места Крила у Пољицама.¹⁵⁵⁹ На листу XIV налазе се два приписа писана готицом XIV века. У првом припису каже се како је у Хрватској, у минулим временима, било седам банова, међу којима је и бан Албаније. Потом се наводе имена хрватских племена: Качићи, Могоровићи, Кукари, Сначићи (или Свачићи), Чудомирићи и Шубићи. У другом припису наводе се поименице неки банови и додаје: *Isti fuerunt bani in Croacia de genere Croatorum a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suenimiri regis Croatorum.*¹⁵⁶⁰ Што се тиче овог другог приписа, Шишић је несумњиво у праву када је закључио да је он настао управо на основу првобитног списка (кога он назива погрешно хрватском редакцијом), односно његове латинске редакције. Хрватска редакција испада из сваке комбинације јер хрватски преводилац Светоплека не уме ни да прочита већ га преправља у *краљ светоглука* – о чему је у анализи већ било речи. Дакле, овај други припис указује на то да је негде средином XIV века анонимни писар у манастиру Св. Петра у Селу познавао првобитну латинску редакцију (ЈР). Можда је овај припис заправо представљао уводну реч у првобитну редакцију дела нашег писца – па би помен Шубића посебно привлачио пажњу.

Ипак, Шишић је даље утврдио да је писар познавао и читав ГРС, односно његову коначну редакцију, јер је један од краљева који су поменути, према Шишићу Прелимир, дакле исти онај који се јавља у ГРС, а кога је сам Шишић, као да је то заборавио, већ преправио у Предимира. Наравно, далеко бољи зналци латинског језика, Кукуљевић и Рачки, овде су несумњиво читали *Cresimir*.¹⁵⁶¹

Што се тиче бана Албаније, Шишић га је довео у везу са баном Превалитане који се јавља у поглављу XXVIII ГРС. Изједначавање Албаније и Превалитане, више је него натегнуто, па се на ово не треба посебно ни освртати. Узгред, да је овај бан измишљен, сведочи и помен бана Подраме (*banus Podrame quintus*). Рама је једва мања жупа по своме опсегу, а колицка ли би тек била некаква Подрама, још при томе под влашћу, ни више ни мање, него бана.

Све ово показује да је анонимни писар из манастира Св. Петра у Селу познавао првобитну латинску редакцију (ЈР), да тада

¹⁵⁵⁹ Шишић, *Летопис*, 52 – 53.

¹⁵⁶⁰ Шишић, *Летопис*, 53.

¹⁵⁶¹ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I*, ed. I.Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1874, N° 221; *Documenta*, N° 231.

још није било њеног превода на хрватски језик, као и да је ЛР пре него што је преведена на хрватски језик садржавала поглавље о краљу Звонимиру. То несумњиво указује на то да је ЛР завршавала са смрћу краља Звонимира и да последњих пет поглавља ЛР нису придодата од хрватског преводиоца у XV веку. ЛР је, стога, наш писац сматрао за коначан спис. У сваком случају прво сведочанство о постојању првобитне верзије ЛР потиче по прилици из средине XIV века. Упадљиво је и то што се овде састајемо са Пољицама, где је управо почетком XVI века Папалић пронашао хрватски превод првобитног ЛР. Биће да је и постојао један препис првобитне редакције у овом крају, ако не у самом манастиру Св. Петра.

Најзад, први поуздан доказ да је ГРС постојао у целини око 1350. године, јесте његова употреба код млетачког дужда Андрије Дандола. Зашто и како је баш Андрија Дандоло могао да се служи овим делом, биће појашњено у поглављу које ће говорити о личности аутора ГРС. За сада ће бити довољно рећи да је ово први поуздан извор, хронолошки јасно опредељен, који означава тачно раздобље пре кога је ГРС настао – пре средине XIV века.

На основу Дандола, дакле искључиво по овом аутору, познају ГРС Флавије Биондо (око 1450) и једна Кратка хроника (*Breve cronaca*) из приближно 1480. године.¹⁵⁶² Стога, дужд Андрија Дандоло остаје усамљени аутор који је пред собом имао коначну редакцију ГРС средином XIV века, јер само одатле је Дандоло могао да препише податак о Црвеној Хрватској – *Croatia Rubea*. Хрватску редакцију, односно првобитну ЛР – Дандоло не познаје. На једном од рукописа Дандолове хронике налази се и маргинална белешка: *nunc Bodinus rex Raxie Durachium accepit, et postea pace cum imperatore constantinopolitano composita, illi urbem reassignavit.*¹⁵⁶³ То је још један додатни доказ да је Дандоло испред себе имао коначну редакцију, односно ГРС.

После Дандола користио се текстом коначне редакције ГРС и дубровачки Салустије, Туберон Цријевић (после 1510. године). О овом је такође већ било речи. Како се чини, Туберон је управо тај чијом заслугом је ГРС уопште сачуван, а по свој прилици у његове руке је допао управо аутограф нашег писца. О разлозима који нас наводе на ову помисао биће подробно расправљано у поглављу о аутору ГРС.

¹⁵⁶² Види примере, Шишић, *Летопис*, 55 – 56.

¹⁵⁶³ *Danduli Chronica*, 219.

Даља употреба ГРС код познијих писаца не би требало да посебно побуђује нашу пажњу. Она тече из Дубровника, почев од Николе Рањине (око 1550) и Мавра Орбина (око 1600), па затим даље до Јунија Растића и других, мање познатих дубровачких писаца. Важно је истаћи, још једанпут, да дубровачки Аноним, из XV века, дакле непосредни претходник Туберонов, **не познаје** ГРС.

Можемо сасвим сигурно да закључимо да Шишићеву аргументацију о раној употреби ГРС у локрумским фалсификатима, документима који се односе на спор Дубровника и Бара из средине XIII века, код Томе Архиђакона, припису на рукопису из цркве Св. Петра у Селу, код дубровачког песника Милеција – ваља безусловно одбацити у потпуности. Овако грубе грешке, готово тенденциозне, последица су Шишићеве превелике жеље да ГРС датира другом половином XII века. С тим циљем пред очима посегао је Шишић за свим могућим изворима у којима би било иоле каквог трага употребе ГРС. Све је то, како смо показали, натегнуто и лако обориво.

О НАРУЧИОЦУ И АУТОРУ *GESTA REGUM SCLAVORUM*

Најтеже питање је, како се чини, може ли се на основу свега напред изреченог, разрешити питање аутора и наручиоца ГРС. Већ је више пута истакнуто да је ова личност у време када је састављала коначну редакцију свога дела била на дужности архиепископа Бара. У Сплиту, када је писао првобитну верзију, писац је такође морао да обавља неку вишу свештеничку дужност. О овој вези мора се водити рачуна, и она је један од кључних чинилаца који могу да објасне и политичку тенденцију писца. Та тенденција тече из Хрватске, а не из Дукље. Завршна поглавља ГРС настала су на основу словенског предлошка који се бавио династичким сукобима између рашке и дукљанске династије, као и о сукобима унутар саме дукљанске и саме рашке династије. То дело је по своме саставу одговарало писцу ГРС, па га је он, уз незнатне измене и скраћивања, унео у своје дело. Пред њим је био само задатак да према словенском предлошку династију која је владала Белом Хрватском повеже са династијом која је владала у Дукљи. Како је то учинио показано је у анализи поглавља која претходе и која непосредно следе Житије св. Владимира.

Током претходне анализе више пута је указано на то да је дело ГРС настало на истеку XIII века. О томе сведочи више трагова у самом тексту ГРС. Овде ћемо навести само најзначајније и сумирати хронолошким редоследом. Сама чињеница да је аутор архиепископ Бара, што је могао да буде само од 1199. године и после обнове дукљанско-барске архиепископије у време Вукана Немањића, јасно сведочи да писац пише после почетка XIII века.

1. Употреба *Gesta regum Hungarorum* угарског Анонима (око 1200)
2. Употреба словенског предлошка насталог у Дукљи око 1200. године
3. Употреба најмање једне од *Gesta regum Anglorum* (1135 – 1230)
4. Употреба Угарско-пољске хронике (око 1210)

5. Употреба писама Иноћентија III (1198 – 1216) сплитском архиепископу и дукљанском краљу Вукану Немањићу
6. Сазнање о постојању Бугара/старе Бугарске на Волги (немогуће у Европи пре четрдесетих година XIII века)
7. Употреба дела Роџера Вендова (умро 1235).
8. Употреба ХСМ и ХС Томе Архиђакона (умро 1268)
9. Српске границе одговарају оним непосредно пре Милутинових освајања 1283/1284
10. Границе Беле Хрватске из ГРС одговарају границама Хрватске у време Павла Шубића после 1292. године
11. Морално-дидактичке приче по узору на *Gesta Romanorum* (позни XIII век).

О наручиоцу ГРС

Павле Шубић, око којег су се још при анализи одређених поглавља ГРС сукстекли многи трагови, помала се као фигура која би требало да буде наручилац дела. Његова огромна политичка улога, почев од 1272. године, па до истека прве деценије XIV века, коју је имао на широком простору – од Хрватске, преко Босне, до Дукље – намеће га као могућег наручиоца ГРС. Фазе његовог успона осликане су управо у првобитној и коначној редакцији ГРС. На узласку своје политичке каријере Павле Шубић има намеру, пошто се учврстио као бан Далмације и Хрватске, па затим и наследни бан Хрватске, да прошири своју власт и на Босну. Као најважнији савезник Карла II Анжујског, као и његових потомака (сина и унука) у борби за угарску круну, Павле Шубић може да делује агресивно према суседима уживајући подршку свога моћног заштитника. Његови једини прави супарници су Млечани, са којима је његов брат, Гргур, кнез Омиша, склопио трајнији мир 6. фебруара 1292. године у Задру.¹⁵⁶⁴ Павле Шубић је, пошто се прозвао господарем Босне, најкасније пре априла 1299. године, отпочео да размишља о даљем ширењу свога утицаја.¹⁵⁶⁵ На питање Дубровчана 1300. године, због чега би му они ставили своје бродове на

¹⁵⁶⁴ CD VII, N° 62.

¹⁵⁶⁵ CD VII, N° 289 (7. април 1299). Сачуван је и печат Павла Шубића, пронађен у Задру, са натписом: *Paulus de Brebeiroi banus Croatorum D(omi)n(u)s et Bosnae*; упор. *Bribir u srednjem vijeku*, прир. Т. Burić – V. Delonga – M. Dragičević – D. Jelovina – M. Zekan, Split 1987, 115.

располагање за напад на Котор, Павле Шубић одговара тако да открива свој читав политички план: да би после тога освојио Дукљу, а потом и читаво Рашко краљевство, које је незаштићено јер нема тврђава (*con facilità c'impatroniremo ancora della Zenta, & poi di tutt'il Regno di Rassia*).¹⁵⁶⁶ Павле Шубић ово чини сасвим легитимно, јер је он зет Драгутинов, ожењен његовом кћерком Урсом, па тако по женској линији орођен (јула 1289) са најистакнутијим Немањићима.¹⁵⁶⁷ Та политичка концепција коју заступа Павле Шубић 1300. године, тачно је оно о чему пише ГРС.

Павле Шубић не може да буде краљ Хрватске, јер Хрватска има свога краља у личности угарског краља још од 1102. године. Он не може да се позове на непосредно крвно сродство са последњим хрватским владарима, јер њих одавно нема, а у Хрватској се добро зна да њихових потомака иначе више нема. Како би се обезбедило да нема ни узурпатора који би тврдили да јесу потомци хрватских краљева, писац користи легенду о смрти краља Звонимира, у којој јасно истиче да је краљ умро без потомака и да су Хрвати проклети да им владају краљеви стране крви. Та легенда, коју је изгледа први саставио Тома Архиђакон у својим младим годинама (ХСМ), била је позната Павлу Шубићу. Читао је он Тому Архиђакона, рано, још у време када је почињао свој политички успон. Како су се успеси низали, а амбиције расле, морала се у његовој глави родити мисао да би било добро када би као потпору својим политичким плановима имао и неке списе, историје, хронике, које би подржавале његове идеје. Али он, ратник и државник, није могао тако нешто на напише, већ се тога посла латио неко из његовог окружења коме се поверио и са којим је заједно скицирао обресе таквог дела.

Наравно, све ово су претпоставке засноване на тзв. *circumstantial evidence*, које не морају да буду тачне или исправно тумачене. Ипак, како сама унутрашња анализа текста показује, сва је прилика да је ГРС настао на самом истеку XIII века. Тајна преписка Павла Шубића, рецимо са Карлом Анжујским, поруке које су између Скрадина и Напуља измењиване само путем курира, заувек ће остати тајна. У архивској грађи њима по свој прилици никада и неће бити нађен траг. Није случајно Карло II више пута позивао Павла и Гргура Шубића да дођу у Напуљ, тек тако, да их

¹⁵⁶⁶ *Orbini*, 395. Орбин је навео погрешну хронологију овог догађаја, 1315, као и искривљен приказ даљих догађаја, јер су тобоже Дубровчани одустали од обећане помоћи.

¹⁵⁶⁷ М. Динић, *Из наше раније прошлости, Прилози за књижевност, језик и фолклор*, 30/3 – 4 (1964) 242.

мало види и прозбори коју реч са њима.¹⁵⁶⁸ Павлови посланици редовно су долазили у Напуљ 1295, 1298, 1299, 1301, 1305, доносећи поверљиве извештаје о чијем садржају се у документима не говори.¹⁵⁶⁹ Стога тајна дипломатија Павла Шубића, која би сигурно још више осветлила политичке замисли и тежње Павла Шубића, неће моћи да потврди наша размишљања.

Уколико је ГРС дело настало крајем XIII века, веома једноставно се и мимо наведених разлога због чега смо се баш за Павла Шубића определили као наручиоца, поново може доћи до ове личности. Како ГРС пише о безименој, јединственој словенској држави под хрватском династијом, потребно је само осмотрити политичко стање у Хрватској у последњој четвртини XIII века, па се браћа Шубићи – Павле, Гргур и Младен – јављају као политичке личности које имају управо овакве тежње, а међу њима најпре најстарији брат, Павле. Друго, од 1289. године Павле Шубић је ожењен Урсом, кћерком краља Драгутина, што му је обезбедило могућност да се умеша у династичке сукобе унутар куће Немањића, јер је он сам постао један од Немањића. Све земље према којима Павле Шубић показује политичке тежње – Босна, Рашка, Дукља – под влашћу су Немањића или њихових сродника, па тако, по брачном праву и обичајима тог доба и он сматра да има одређена права на те земље. У повољном политичком тренутку он може и да се упусти у остварење својих планова. Друга снажна личност из Хрватске тога времена, која би могла да се јави као наручилац дела које би потврдило тако широке политичке амбиције – једноставно – не постоји.

Уочљиво је да писац ГРС избегава да се упушта у словенско-угарске односе. Само кратко дефинише границу помоћу реке Саве, чиме само омеђава интересне сфере између Шубића и Угарске. То је пројекција тежњи Павла Шубића. У Славонији, наиме, власт држи угарски бан, па отуда ову територију Шубић не може ни да тражи, али се јасно одређује према угарском краљу као самосталан

¹⁵⁶⁸ *CD VII*, № 126 (8. јул 1293). У домен тајне дипломатије свакако потпада и посета посланика бана Славоније Радослава, тада лојалног угарском краљу Андрији, Понција и Ладислава из Осеља, као и посланика аустријске краљице Елизабете, Бенедикта, у септембру 1293. године; упор. *CD VII*, № 130. Такође, *CD VII*, № 158 (20. јун 1294), Карло II даје гаранције Павлу Шубићу и његовој браћи за несметан долазак и одлазак из Напуља.

¹⁵⁶⁹ *CD VII*, № 197. Познато је име само једног посланика, Домалда, кнеза Скрадина.

владар, који додуше, признаје, врло формално, његову врховну власт.¹⁵⁷⁰ То је јасно на основу последњих поглавља у првобитној верзији дела (ХР/ЛР) у којима се практично признаје врховна власт угарског краља у Хрватској. Ипак, будући да је Павле Шубић савезник Анжујаца у њиховој борби за угарску круну, он и не може да тражи од свог писца да напише другачије – довољно је да се нагласи разграничење територија и прихвати врховна власт угарског краља, тј. Анжујаца. Територију Беле Хрватске, односно Шубићеве поседе, мимо повеље Карла II из 1292. године и ГРС, дефинише и сасвим независтан документ од 4. јуна 1292. године – трговински уговор између Дубровника и Анконе. У овом уговору јасно се одређује на коју Склавонију (*Schiuonia*) се мисли: *Et dicta Sciauonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque ad flumen Lessi*.¹⁵⁷¹ То је, између осталог, и разграничење зона трговине, јер браћа Шубић тргују житом северно од ове линије, о чему сведочи више прворазредних исправа.¹⁵⁷² У наредби своме службенику у Апулији и Сицилији, да се дозволи браћи Шубић извоз жита *ad partes Slaunoniae et Dalmatiae*, титулисани су они, збирно, *dominorum totius Sclauoniae et Dalmatiae*.¹⁵⁷³ Као сведочанство посебне милости Карла II према Шубићима јесте и наредба да Шубићи не плаћају извозне таксе на жито (*sine iure exiturae/absque iure aliquo exiture*).¹⁵⁷⁴ Другим речима Павле, Младен и Гргур Шубић, може се слободно рећи, држе монопол над трговином житом од ушћа Неретве до Сења. Ово ће бити, између осталог, и окосница њихове привредне снаге, а самим тим и војне моћи.¹⁵⁷⁵

Млечани такође нису предмет занимања нашег писца. Сасвим је јасно због чега је тако, јер су они заправо највећи супарници Павлу Шубићу на источној обали Јадрана. Ако се Млечани не појављују у ГРС, онда се ваља запитати због чега је то тако, а не само закључити да је чудно што их нема.¹⁵⁷⁶ Уколико се носилац једне политике, у овом случају Млечани, која је супротна

¹⁵⁷⁰ Да је Павле Шубић готово самосталан владар, видети, С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 77.

¹⁵⁷¹ *CD VII*, N° 72.

¹⁵⁷² *CD VII*, N° 47 (1291), 48 (1291), 108 (1293), 182 (1295), 185 (1295), 204 (1296), 307 (1299).

¹⁵⁷³ *CD VII*, N° 47.

¹⁵⁷⁴ *CD VII*, N° 47 (28. нов. 1291) и N° 108 (18. јан. 1293). Занимљиво је да се у исто време (новембар 1291) Гргуру Шубићу такође даје дозвола за извоз жита, али се не помиње ослобађање од извозне царине; упор. *CD VII*, N° 48 (30. новембар 1291).

¹⁵⁷⁵ О Анжујцима и њиховим трговинским везама са Далмацијом, видети, М. Поповић, *Прилог економској историји Дубровника. Трговачки односи са јужном Италијом (1266 – 1442)*, ЗФФ 5/1 (1960) 189 – 255, посебно 205 – 206 за Шубиће.

¹⁵⁷⁶ Јиречек, *Историја I*, 131.

интересима наручиоца дела, у том истом делу занемарује, онда се ваљда лако може закључити да је наручилац у не баш пријатним односима са носиоцем те политике.

Сачувано је сасвим довољно историјских врела првога реда који више него јасно осветљавају политичке прилике у троуглу Напуљска краљевина – Угарска – Хрватска (Далмација). На основу увида у ове документе може се пратити развој политичких прилика у Хрватској не само из године у годину, већ из месеца у месец. Однос хрватских великаша према Будиму и Напуљу зависио је од међусобног односа снага ова два велика средишта моћи. Угарски краљ Ладислав IV (1272 – 1290), најстарији син угарског краља Стефана V (1246 – 1272) умро је (убијен) без наследника, па је тако власт у Угарској прешла на споредну грану куће Арпада, и краљ Угарске је постао Андрија III (1290 – 1301), унук угарског краља Андрије II (1205 – 1235). Како је напуљски краљ Карло II (1289 – 1309) био ожењен кћерком угарског краља Стефана V, Маријом, са којом је имао сина Карла Мартела (умро 1295), отпочела је борба за угарски престо. Најстарији син Карла Мартела, Карло Роберт, такође је преко ове породичне везе имао право на угарску круну, што је и остварио 1308. године (владао као угарски краљ 1308 – 1342).

У овој борби за угарску круну хрватске великашке породице гледале су свој интерес. Павле Шубић и његова браћа Гргур и Младен, били су свакако добродошли савезници и Андрији III и Карлу Мартелу. Андрија III покушавао је да обезбеди лојалност славонских великаша, док је Карло Мартел имао више успеха у Далмацији. Тако, рецимо, Андрија III 27. фебруара 1292. године обдарује новом земљом (Дрежник), свога бана Славоније, а већ 12. априла 1292. године Карло Мартел потврђује поседе сину некадашњег бана Славоније, Хенрика. У истом документу Карло Мартел истиче да је покојни крај Ладислав *avunculo nostro*.¹⁵⁷⁷ Већ 19. августа 1292. године Карло II напуљски додељује највећи део Славоније Владиславу, најстаријем сину српског краља Драгутина, иначе земље које су припадале бану Радославу, лојалном угарском краљу Андрији III.¹⁵⁷⁸ Истог дана Карло II потврђује Шубићима њихове поседе који се код жупе Псет граниче са Босном.¹⁵⁷⁹ Иако су ова даровања била само на папиру и нису могла да буду спроведена, она сасвим јасно илуструју борбу угарског краља и напуљског претендента за угарски престо око придобијања магната на

¹⁵⁷⁷ CD VII, N° 64; CD VII, N° 67.

¹⁵⁷⁸ CD VII, N° 85.

¹⁵⁷⁹ CD VII, N° 86.

јужнословенском простору. То што ове краљевске повеље и одлуке нису могле да буду спроведене у дело у том тренутку не умањује њихов политички значај, јер је Шубићима било важно њихово правно дејство које је могло да буде искоришћено и касније, када се укаже повољна прилика и то омогући развој догађаја.¹⁵⁸⁰

Поверење у Шубиће расте на напуљском двору, па тако Карло Мартел препоручује браћи Гргуру и Младену Шубићу (1292) да се нађу у помоћи његовом изасланику Хугону (*Hugoni de Monte Rotundo*) *speciali nuncio et familiari nostro*.¹⁵⁸¹ У међувремену угарски краљ Андрија III покушава да поправи свој положај у Славонији, па тако 11. јула 1293. године дарује бану Радославу град Желин.¹⁵⁸² Година 1292. је кључна за политичко опредељење Шубића у сукобу између Будима и Напуља. Те године грађани Трогира, Сплита и Шибеника, градова који држе браћа Шубићи, већају како да се поставе према Карлу Мартелу.¹⁵⁸³ Изгледа да су преломили у корист Карла Мартела јер после овог датума почињу Шубићи учестало да извозе жито из Апулије за Далмацију.¹⁵⁸⁴

Држање Шубића није прошло неопажено у Будиму, па тако Андрија III додељује наследну банску част Павлу и његовој браћи 1293. године, са титулом *Pauli bani maritimi*.¹⁵⁸⁵ Изгледа да су овај уступак Шубићи прихватили уз оклевање, јер Карло II 20. јуна 1294. године даје заклетве Павлу и браћи да несметани долазак и одлазак из Напуља.¹⁵⁸⁶ Ове заклетве понавља и у наредном писму од 8. јула 1294. године.¹⁵⁸⁷ Већ 4. августа 1294. године Карло пише Млечанима и Ђеновљанима да не ометају пловидбу браће Шубић.¹⁵⁸⁸ Све ово су показатељи великог дипломатског напора којим напуљски двор покушава да по сваку цену Шубиће задржи као савезнике. Изгледа да тада ова дипломатија није дала опипљивог резултата, па се Карло II поново окреће славонским великашима. Априла 1295. године Карло II потврђује поседе Јовану, сину бана Хенрика, које је стекао привилегијом Карла Мартела 1292. године.¹⁵⁸⁹ Затим, 17. јуна 1295.

¹⁵⁸⁰ Слично, N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1989, 192.

¹⁵⁸¹ CD VII, N° 101.

¹⁵⁸² CD VII, N° 128.

¹⁵⁸³ CD VII, N° 104.

¹⁵⁸⁴ CD VII, N°^{os} 108,182,185, 204, etc.

¹⁵⁸⁵ CD VII, N° 144.

¹⁵⁸⁶ CD VII, N° 158.

¹⁵⁸⁷ CD VII, N° 161.

¹⁵⁸⁸ CD VII, N° 162.

¹⁵⁸⁹ CD VII, N° 180.

године Карло II, као одговор на повељу Андрије III из 1293. године, којом се Шубићима додељује **наследна** банска част, и сам додељује наследну банску част Павлу Шубићу: *Paulus banus maritimus, dominus Croatorum, dilectus et fidelis consanguineus noster*.¹⁵⁹⁰ Ова одлука је изгледа дала позитиван исход, па тако почиње дуготрајна тајна дипломатија између Шубића и Карла II. Године 1295, 1298, 1299, 1301, 1305, у Напуљ редовно долазе Павлови посланици, од којих је по имену познат само Домалд, кнез Скрадина, престонице Шубића, који су у Напуљ доносили поверљиве извештаје о чијем садржају нема помена у документима.¹⁵⁹¹ Несумњиво као последицу ове тајне дипломатије Карло II 14. августа 1298. године потврђује све претходне даровнице и привилегије браћи Шубић.¹⁵⁹²

Шубићи су очигледно умели вешто да искористе сукоб Будима и Напуља. И од Андрије III и од Карла II добијали су повластице и ширили свој утицај. Међутим, Павле Шубић није се овим задовољио. Већ је поменуто да се он 7. априла 1299. године први пут назива и господарем Босне. Оно што је важно јесте да овај документ, у којем се Павле са новом титулом јавља, заправо представља оснивачку повељу цркви Св. Јована Крститеља, коју је Павле Шубић подигао поред Скрадина и предао на старање фрањевцима. Истом приликом он је за свеца заштитиника своје породице одабрао управо св. Јована Крститеља.¹⁵⁹³ Ово ктиторско дело није он саградио тек тако, јер управо и нова титула господара Босне наводи на помисао да се овде ради о подизању цркве у знак победе. Тако би освајања Павла Шубића према Босни, највероватније у правцу Доњих Крајева, требало датирати у претходну, 1298. годину. Из преписке са напуљским двором може се закључити да се после априла 1299. године Павле Шубић спремао за већи ратни сукоб. Већ 19. јуна 1299. године Карло II поклања Павлу Шубићу једну балисту, ратну справу неопходну за освајање утврђених места.¹⁵⁹⁴ Карло II, поново, 4. августа 1299. године, потврђује Шубићима власт у Хрватској, истовремено називајући Павла и његову браћу *dilectos consanguineos*.¹⁵⁹⁵ Најзад, Карло II 10. фебруара 1300. године обавештава Павла Шубића о доласку свога унука Карла Роберта, претендента на угарски престо, показујући на тај

¹⁵⁹⁰ CD VII, N° 184.

¹⁵⁹¹ CD VII, N° 197.

¹⁵⁹² CD VII, N° 271.

¹⁵⁹³ CD VII, N° 289.

¹⁵⁹⁴ CD VII, N° 297.

¹⁵⁹⁵ CD VII, N° 306.

начин да је Павле Шубић у том тренутку сматран у Напуљу за Анжујцима најоданијег великаша.¹⁵⁹⁶

Током друге половине 1300. године Павле Шубић је освојио Оногошт.¹⁵⁹⁷ Затим се преко свога посланика обратио Дубровчанима са молбом да му помогну да освоји Котор. Већ је речено да је том приликом он изложио и читав политички план који је имао на уму – освајање Дукље и Рашке.¹⁵⁹⁸ У марту 1301. године уз помоћ дубровачких и млетачких лађа безуспешно је опседао Котор,¹⁵⁹⁹ али већ у наредних неколико месеци српски краљ Милутин је снажно реаговао, па је Павле Шубић протеран из Травуније и дела Захумља. Српски краљ је такође напао Дубровник у знак одмазде, али је мир склопљен већ у новембру 1301. године.¹⁶⁰⁰ Тако је неславно завршен Павлов покушај да освоји земље под круном Немањића. Једини успеси су били у Босни, где је његов брат Младен притискао бана Стефана Котромана који се повукао сасвим до Дрине. Међутим, и на том правцу је ускоро дошло до застоја када је 1304. године бан Босне, Младен, убијен.

Сада би ваљало размотрити како се политичко деловање Павла, Гргура и Младена Шубића уклапа и да ли се уклапа, са садржајем ГРС. У првобитној редакцији ГРС, писац је замислио да своје дело заврши описом насилне смрти краља Звонимира наглашавајући да је он умро без наследника. Ова важна реченица суштински је отварала пут евентуалном претенденту, а уједно је посредно признање да је Хрватска под номиналном влашћу угарске круне. У тој првобитној редакцији Босна се помиње као некадашњи део имагинарног словенског краљевства, док је у коначној редакцији нема. Гледано према политичком деловању Павла Шубића ове разлике у две редакције ГРС могу се сасвим лако објаснити. У време када је писана првобитна редакција Босна је још увек била само циљ Павлових стремљења, а када је писана коначна редакција Босна је већ била, како следи на основу Павлове титуле, део земаља Шубића. То наводи на закључак да је првобитна верзија

¹⁵⁹⁶ CD VII, № 322.

¹⁵⁹⁷ *Orbini*, 395.

¹⁵⁹⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹⁹ Чињеница позната на основу Которског статута; упор. *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetiis 1616, 209; видети, такође, *ИСН I*, 451, нап. 7. С друге стране, *Orbini*, 395 – 396, наводи да су Дубровчани одбили Павлов захтев, а сам догађај ставља у 1315. годину.

¹⁶⁰⁰ Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301 – 1302?*, ЗРВИ 17 (1976) 417 – 423.

писана пре друге половине 1298. године, када је Павле Шубић освојио неке босанске територије, односно Доње Краје. Како се већ у првобитној редакцији Дукља јавља као део имагинарног словенског краљевства, нема сумње да је оваква концепција могла да настане само после 1289. године и женидбе Павла Шубића кћерком српског краља Драгутина. Тачно онако како Карло II тражи угарску круну за свога сина Карла Мартела, синовца угарског краља Ладислава, по истом принципу и Павле Шубић тражи земље Немањића. Павле Шубић, заправо, политички делује истоветно као и његов моћни савезник Карло II.

Даље, пошто се и у првобитној редакцији ГРС границе Беле Хрватске подударају са границама Павлових области из 1292. године, писац је почео своје дело да ствара после ове године. Кључна година када је писац почео да пише требало би да је 1295. година, када је изненада умро Карло Мартел и када је дошло до привременог застоја у борби Будима и Напуља. Тада се указала прилика да Павле Шубић наступи одлучније према далматинском залеђу и унутрашњости. Тако би, дакле, првобитна редакција ГРС настала између 1295. и 1298. године. Шире гледано, за могућност настанка оваквог дела може да се посматра и раздобље 1292 – 1298. године.

Свако ко прочита ГРС сложиће се да је то дело, посебно у оном делу излагања до Житија св. Владимира, непојмљива збрка историјски немогућих догађаја. Али, да ли се то тако доживљавало у XIII веку? Историјско дело настаје да би се поткрепиле политичке амбиције владара или знатнијег великаша. Таква дела често и не изађу изван уског круга људи, самог манастира или двора где су писана.¹⁶⁰¹ Друга важна чињеница у вези с хроникама и историјама средњег века, јесте да су средњовековни хроничари/историчари веровали да историја мора да има дидактички садржај, односно да универзалне истине морају бити издвојене из појединих догађаја који се описују.¹⁶⁰² Управо то чини и наш писац.

Иначе се у хроникама и историјама, поготово у оним деловима који се баве најстаријом прошлошћу, много измишљало. Примера ради, чувени Галфред од Монмаута, који је писао 1136. године, и био епископ Асафа од 1152. године, написао је *Historia regum Britannie* тако што је догађаје у распону од неких 1900 година, једноставно измишљао, додуше подстакнут којекаквим делима

¹⁶⁰¹ C. Given-Wilson, *Chronicles: The Writing of History in Medieval England*, New York 2004, XXI (= Given-Wilson, *Chronicles*).

¹⁶⁰² Given-Wilson, *Chronicles*, 2.

античких или црквених писаца.¹⁶⁰³ У односу на овај део Галфредове Историје, писац ГРС се јавља безмало као Тукидид.

Али нису само писци историјских дела раног средњег века били склони измишљању и употреби бујне маште. Јован Тритемиус (*Johannes Trithemius*, 1462 – 1516) бендиктински опат Спонхајма (*Sponheim*), једноставно је измислио ране средњовековне хроничаре, извесног Мегинфрида и Хунигбалда на чијим делима је засновао генеологије владара од времена меровиншког краља Кловиса (умро 511).¹⁶⁰⁴ Његов савременик, доминиканац Јован Аније (*Johannes Annius*) из Витерба (1432 – 1502), који је при крају каријере био и папин теолог (*magister sacri palatii*) 1498. године објавио је своје *Antiquitates*, колекцију античких аутора, до тада познатих само на основу извода код других писаца, које је некако волшебно пронашао, ваљда у Риму.¹⁶⁰⁵ Када су овако угледни црквени прелати могли овако да пишу шта би се тек могло очекивати од монаха, далеко мање учених, који су се у својим манастирима лаћали писања историја и хроника, најчешће по поруџбини властеле или опата. Све ово ваља узети у обзир када се оцењује историјска вредност ГРС. Јер, у средњем веку историја је била уско повезана са религијом и приче о чудима постајале су историја, најпре из разлога што су дела била намењена да убеди читаоца у величину локалног владара, епископа, светост локалног свеца, лоше особине неког другог властелина или властеоске породице.¹⁶⁰⁶

Суштина нарученог историјског дела није била да се састави *истинита* историја, већ да се комбиновањем најразличитијих извора, оствари циљ који је писац, односно наручилац дела, ставио пред себе као задатак. У овом контексту Павле Шубић је задовољавао један веома битан сегмент у овом систему рамишљања – он је заиста био орођен са Немањићима, који су и сами били политички подељени – пре свега Драгутин и Милутин, па и њихова мајка Јелена – што је у оно време било сасвим довољно да се тражи одређена земља или круна. Положај Павла Шубића је специфичан и због тога што је он прихватио номиналну власт угарског краља, било Андрије III, било самопрокламованог Карла Мартела и доцније његовог сина Карла Роберта, па је своје политичке тежње

¹⁶⁰³ Given-Wilson, *Chronicles*, 3.

¹⁶⁰⁴ P.G. Bietenhdz, *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age*, Leiden 1994, 194.

¹⁶⁰⁵ Bietenhdz, *op. cit.* 193.

¹⁶⁰⁶ M. Howell – W. Prevenier, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methodos*, Cornell 2001, 5 –6.

могао да задовољи управо и само на страни према земљама Немањића и њихових сродника, као што је био босански бан Стефан Котроманић, такође ожењен другом Драгутиновом кћерком. Једна згодна историја/геста која би приказала територијално јединство свих земаља за којима је Павле Шубић стремио, била би више него добродошла као подршка његовим политичким плановима. Када се ово има на уму, онда не треба да чуди што је писац направио онакву збрку лица и догађаја, јер њему и није био циљ да пише истинито, већ у корист циља који је пред њега поставио наручилац дела. То што он у уводу коначне редакције каже да ће писати само истину, само је стилски украс и одраз обичаја тога времена код највећег броја историчара и хроничара средњег века. Осим тога, архиепископ Бара сигурно није могао да напише у уводу свога дела да је оно посвећено Павлу Шубићу и његовим политичким циљевима.

О аутору ГРС

Пре него што покушамо да одговоримо на питање ко би могла да буде тајанствена личност, аутор ЛР/ГРС, требало би обратити пажњу на неколико кључних чинилаца који морају да буду задовољени. Прво, аутор ГРС је морао да буде архиепископ Бара; друго, он је странац; треће, у питању је човек који је много читао и путовао; четврто, он је познавао словенски језик веома добро; пето, у питању је особа која је прво боравила у Сплиту, а потом у Бару; шесто, у питању је особа која је живела и стварала у другој половини XIII века и која је око 1300. године била старац (*senex*), тј. прекорачила је 65. годину живота.

Први траг који може да се следи у потрази за идентитетом писца јесте несумњива чињеница да је он странац. Одао се писац да је странац само два пута у првобитној верзији свога дела. Први пут онда када је Хрватску назвао Белом Хрватском. Други пут, када је написао да се књига Методијус налази код *Хрвата*. Појединост, да је далматинска Хрватска, односно Доња Далмација, заправо *Croatia Alba*, открива човека који зна да постоји нека друга Хрватска на истоку. Да је у питању домаћи човек, Роман или Хрват из Далмације, он никако не би могао да домаће становнике истоимене са неким другим Хрватима, назове *Западним Хрватима*. Напротив, Хрват из Далмације би свој народ назвао Хрватима, а неке друге

Хрвате, уколико би имао сазнања о њима, назвао би уз помоћ неког згодног придева, нпр. Источни Хрвати. Напротив, наш писац, који очигледно познаје неке друге Хрвате, који су за њега *прави* Хрвати, ове у Далмацији зове Белим, односно *Западним Хрватима*. Ту се писац, дакле, одао да је странац. Пишчева узгредна напомена да се код Хрвата налази књига Методијус/ос, само је додатна потврда да он себе не сматра Хрватом.

При анализи извора којима се писац користио уочено је да се по сећању користио, између осталог, Козмом Прашким и Мартином Галом. На основу исте анализе утврђено је да је извесно време боравио у Италији, где је читао Сикарда из Кремене и Алберта Милиола, али и најмање једну *Gesta regum Anglorum*. Такво средиште у Италији XIII века, где је било свих ових извора, најпре је Болоња, у којој су током XIII века боравили многи писци који су иза себе оставили дубоког трага. Међу њима су и пољски историчар Кадлубек (умро 1223), сплитски архиђакон Тома (умро 1268) и Тома Тосканац (умро око 1280).¹⁶⁰⁷ У Болоњу се ишло из свих делова Европе подједнако. Било је тамо и енглеских, француских, немачких, пољских, чешких и далматинских монаха жељних знања. У Болоњи је био и најстарији универзитет у Европи. Одатле и до тамо воде многи трагови књижевног стваралаштва, као и многа познанства учених људи тога времена. Болоња је попут велике раскрснице где се мноштво људи задржавало, учило, разговарало, дружило.¹⁶⁰⁸ Тамо је најпре и наш писац боравио извесно време.

Други важан траг који је о себи писац оставио јесте посебно добро познавање дела, али само на основу сећања, Козме Прашког, па и Мартина Гала. Чини се да је и сам те легенде добро познавао, а не само на основу Козминог или Галовог писања. Ако бисмо морали да бирамо између његовог чешког и пољског порекла, више били наклоњени закључку да је он Чех, јер више појединости познаје на основу Козминог, него Галовог дела.

Трећи посебан траг који је писац иза себе оставио, јесте његова припадност одређеном монашком реду. Увек се у историографији истицало како је он по свој прилици бенедиктинац. Најпре због помена св. Бенедикта на самом почетку ГРС, а затим и због тога што до средине XII века у Далмацији и није било других манастира осим бендиктинских. Тек од почетка XIII века шире се на

¹⁶⁰⁷ За Кадлубека, видети, P. W. Knoll, *Learning in Late Piast Poland*, Proceedings of the American Philosophical Society 120/2 (1976) 136 – 157.

¹⁶⁰⁸ Све до раног XIV века високо образовање у Европи стицало се у три најважнија академска средишта: Болоњи, Паризу и Оксофрду; упор. Bartlett, *Making of Europe*, 288.

источној обали Јадрана и према унутрашњости фрањевци, доминиканци и цистерцити. По конфузији и збрци дело сродно ГРС је свакако и помињана Угарско-пољска хроника коју је писао цистерцитски монах словенског порекла. Мимо овог општег утиска можемо да наведемо и једну кључну особеност ГРС која би нашег писца несумњиво определила у цистерцитски ред.

Већ је помињано да се у првобитној верзији ГРС у три различите епизоде – смрт Сенудслава, смрт Киша, смрт Часлава – коњ јавља у уској вези са њиховим смртним часом. У коначној редакцији на сва три места коња нема. Ако је коњ у симболичкој функцији, а очигледно да јесте, онда је коња могла да уклони само иста рука која је писала првобитну верзију списка. Коњ има симболично значење, а оно што је посебно занимљиво, коњ као демонска сила има посебно значење у легендама и житијима цистерцита. У једној средњовековној причи о младој жени, наложници епископа, која бежи после смрти свога љубавника, свештеника, само у цистерцитској обради те приче јавља се коњ, односно јахач који је стиже, баца на коња и одлази.¹⁶⁰⁹ Ову, цистерцитску верзију, први пут је обрадио, колико је познато, Цезар од Хајстербаха, а потом и његов савременика Хелинанд, дакле на размеђу XII и XIII века.¹⁶¹⁰

Овај пример употребе коња, као демонске силе, у приповедању, без икакве дилеме опредељује нашег писца у монашки ред цистерцита. Ово би се могло проверити и истраживањем симболике коња у неким делима за која се поуздано зна да су настала у крилу цистерцитског реда. Такав је случај са више житија велшких светаца, насталих у XII веку, искључиво из пера цистерцита.¹⁶¹¹ У Житију св. Кадока војни заповедник Илтид, стигавши на коњу пред своје људе који су управо отели храну од свеца, гледа како се земља испод његових другова отвара и они сви нестају.¹⁶¹² Одмах иза описа писац domeће, скраћено, Давидове речи: *et Dathan atque Abiram filii Heliab qui fuit filius Ruben quos aperto ore suo terra absorbit cum domibus et tabernaculis et universa substantia eorum quam habebant in medio Israhelis.*¹⁶¹³

¹⁶⁰⁹ *Caesarii Heisterbacensis monachi ordinis Cisterciensis Dialogus Miraculorum II*, ed. J. Strange, Coloniae – Bonnae – Bruxellis 1851, 330.

¹⁶¹⁰ О овој цистерцитској верзији легенде, видети, G. Sinicropi, *Chastity and Love in the Decameron*, *The Old Daunce: Love, Friendship, Sex and Marriage in the Medieval World*, ed. R. R. Edwards – S. Spector, New York 1991, 110 – 113.

¹⁶¹¹ *Lives of the Cambro-British Saints*, ed. W. J. Rees, London 1853, VIII – X (= *Cambro-British Saints*).

¹⁶¹² *Cambro-British Saints*, 337.

¹⁶¹³ *Можсије*, 5, XI, 6.

Из Житија св. Цибија је епизода када краљ Етелик долази на ливаду да протера свеца и његове следбенике, али одмах пада са коња и умире.¹⁶¹⁴ У Житију св. Илтида током раздеобе коња међу свештеницима умало се сви нису поубијали, док светац није успео правично да раздели животиње новим власницима.¹⁶¹⁵ У Житију св. Винифред коњаник јури за девицом и одсеца јој главу на прагу цркве.¹⁶¹⁶

Други стилски поступак који нашег писца сврстава у цистерците, иако он може да важи и за неке друге монашке редове, нпр. бенедиктинце, јесте дефиниција истине коју је изрекао најумнији цистерцитски теолог, св. Бернард од Клервоа. Према св. Бернарду истина је човеку дата у учењу Цркве, а она је апсолутна, комплетна и коначна, записана у Библији.¹⁶¹⁷ Отуда, када писац очигледно измишља владаре у првобитној верзији свога дела, он заправо ништа не лаже, јер по правилу такве владаре обликује према старозаветним владарима. Фактички, он не лаже, јер се позива на Библију. Зато, када се у ГРС препозна библијски мотив примењен на неког ауторовог владара имагинарног словенског краљевства, то је сигуран знак да писац свесно измишља и да на том месту одмах треба дићи руке од потраге за некаквим историјским изворима или стварним догађајима. Најбоље што се може испитати јесте да ли је можда макар постојала нека усмена традиција, а и то најчешће неће дати позитивног резултата.

Још нешто је важна особеност цистерцитског стила писања. Наиме, у ГРС није могуће пронаћи ни мрвице употребе неких класичних дела, којима су се на пример бенедиктинци служили. Општепосматрано, цистерцитски писци користе најчешће, када уопште користе класичне писце, Оригена, Сенеку, Лукреција и Тацита. Песнике не користе никако, јер према поезији имају генерално негативан став.¹⁶¹⁸ Свакако, цистерцити нису фанатично одбијали да користе класичну литературу, јер у њиховим манастирима су се могла наћи и дела Светонија, Цезара, Валерија Максима, као и много текстова о Александру Великом. Античка дела су пружала сјајно поље за позадину библијских тумачења –

¹⁶¹⁴ *Cambro-British Saints*, 497.

¹⁶¹⁵ *Cambro-British Saints*, 492.

¹⁶¹⁶ *Cambro-British Saints*, 518.

¹⁶¹⁷ D. Townsend, *A Second Ajax: Peter Abelard and the Violence of Dialectic*, *The Tongue of the Fathers*, ed. A. Taylor, Philadelphia 1998, 14 .

¹⁶¹⁸ B. M. Olsen, *La réception de la littérature classique au moyen age (IXe – XIIIe siècle)*, Copenhagen 1995, 96 – 99.

отуда су и на тај начин најпре могла да буду коришћена.¹⁶¹⁹ Најзначајније библиотеке цистерцитских манастира биле су у XII веку у Стафарди (*Staffarda*) у Италији, Баумгартенбергу (*Baumgartenberg*) и Светом Крсту (*Heiligenkreuz*) у Аустрији, Маријенфелду (*Marienberg*) у Немачкој и Понтињију (*Pontigny*) у Француској.¹⁶²⁰

Требало би још истаћи, у погледу на ону епизоду о пастиру Тихомилу, да су пасторални мотиви иначе били омиљени у списима цистерцита.¹⁶²¹ Саме средњовековне хронике које радњу развијају око краља и посвећене су династији, слично ономе што налазимо у ГРС, јављају се од двадесетих година XII века код француских бенедиктинаца из Сен Денија (*Saint Denis*).¹⁶²² Одатле се шире према Енглеској, већ од тридесетих година, да би већ од половине XII века биле прихваћене од цистерцита у Мелрозу (*Melrose*, Шкотска). Најзад, цистерцити су били познати по томе што су често користили мотиве из Старог завета као алегорије, а наш писац, како смо показали, доследно се ослања на Стари завет, а алегорије су му несумњиво веома драге и прирасле срцу (на пример прича о Чаславу, Радославу, Кишовој удовици, Тихомилу).¹⁶²³

Можемо, дакле, рећи, за сада, да је наш писац највероватније цистерцит чешког порекла. Сада би ваљало овај мршави траг следити даље. Откада су цистерцити раширени били по Хрватској, Далмацији, или у Славонији? Најраније сведочанство о оснивању једног цистерцитског манастира на простору Хрватске, јесу повеље угарског краља Андрије II из 1205. године, а затим и из 1211. године, којима се монасима из *Clare vallis* (доња Аустрија) додељује земљиште у Топлици како би саградили манастир посвећен Св. Марији и обдарају земљом у Топуском и жупи Гори.¹⁶²⁴ Манастир је припадао тзв. *краљевским манастирима* и био је изузет испод јурисдикције бана, жупана и судије (*nullus banus, seu comes, seu alius iudex...*).¹⁶²⁵ Андрија II је овом манастиру само током 1213. године издао читав низ повеља којим је регулисан његов правни положај и

¹⁶¹⁹ Olsen, *op. cit.* 107 – 110.

¹⁶²⁰ Olsen, *op. cit.* 103. Поменути манастири имали су између 50 и 150 рукописа.

¹⁶²¹ С. Н. Berman, *Medieval Agriculture: the Southern French Countryside and the Early Cistercians*, Philadelphia 1992, 97, нап. 12.

¹⁶²² Given-Wilson, *Chronicles*, 153.

¹⁶²³ P. Matarasso, *The Cistercian World: Monastic Writings of the Twelfth Century*, London 1993, XV.

¹⁶²⁴ CD III, N° 49 (1205) и N° 84 (између 1. јануара и 29. маја 1211), ...*fratribusque Clarevallensis domus ordinis cysterciensis*.

¹⁶²⁵ *Ibid.* стр. 105.

обезбеђена економска самосталност и свака друга заштита.¹⁶²⁶ Дакле, цистерцитски манстир у Топлици (Топуском) био је исходиште одакле се овај монашки ред ширио Хрватском.

Већ 1222. године, Гвепа, удовица извесног Армоса, заклела се пред сплитским архиепископом Јоселином и бројним сведоцима, да је њен син Тимпор Беренгар (*Tympor qui eciam Berengerius*): *dedit et concessit deo et beate Marie et domui de Toplica in morte sua totam terram suam que fuit patris sui Armos, sicut continetur in privilegio quod contulit eidem Armos illustrissimus Andreas rex Hungarie. Et hanc elemosinam fecit pro remedio anime sue et patris sui Armos.*¹⁶²⁷ Ова исправа била би први доказ да су цистерцити из Топуског, тј. Топлице, стекли неко земљиште у Далмацији, односно у Сплиту или његовој околини. Других поузданих сведочанстава о ширењу цистерцита у Далмацији, дакле дипломатичких, нема. Ипак, на једном документу из Сплита од 12. августа 1291. године, помиње се кнез Младен *Birberio comitis* и *domini Rainaldi d..no sancte Marie c...s ciuitatis Spaleti.*¹⁶²⁸ Текст иза имена цркве Св. Марије је оштећен и читају се само прво и последње слово *c...s*, што би евентуално могло да буде скраћеница од *clarevallensis* или *cisterciensis.*¹⁶²⁹ Посебно треба нагласити да су сви цистерцитски манастири, по правилу, били посвећени св. Марији.¹⁶³⁰

Сплит или његова околина остаје једино место у Далмацији за које се може поуздано рећи да је у њему могло да буде цистерцита током XIII века.¹⁶³¹ С тим у вези стоји, као посебно важна, чињеница

¹⁶²⁶ CD III, N°s 95 – 104.

¹⁶²⁷ CD III, N° 194.

¹⁶²⁸ CD VII, N° 35.

¹⁶²⁹ Тако рецимо у једној повељи из 1287 (Бургундија): *...abbatem et conventum monasterii Montis sanctae Mariae cisterciensis ordinis...*; *Mémoires pour servir a l'histoire de Pontarlier*, ed. M. Droz, Pontarlier 1840, 248. Такође, *...abbatis et conventus monasterii Cellae sanctae Mariae cisterciensis ordinis Misnensis diocesis III*; упор. *Urkundenbuch des Hochstifts Meissen*, ed. E. G. Gersdorf, Codex diplomaticus Saxoniae regiae III/2, Leipzig 1857, N° 932 (1431).

¹⁶³⁰ Упор. J.D. Dalgairns – J. Henry Newman – H. Thurston, *Life of St. Stephen Harding: Abbot of Citeaux and Founder of the Cistercian Order*, London 1898, 60: *It was standing law that all Cistercian monasteries should be founded and dedicated to the memory of the queen of heaven an earth...*(од 1134. године); видети и, M. T. Flanagan, *Irish Royal Charters: Texts and Contexts*, Oxford 2005, 55, уз закључак да су неки цистерцитски манастири, на пример у Ирској, имали двоструко посвећење, поред св. Марије увек, по правилу, св. Бенедикта.

¹⁶³¹ Године 1221. папа Хонорије III (1216 – 1227) упутио је тројицу или четворицу цистерцита, између осталог и дубровачком и барском архиепископу, како би се позабавили пропагирањем хришћанске вере; упор. *Acta Albaniae I*, N° 153 (25. март 1221). Није познато шта се даље са њима догодило.

да је ХР пронађена управо у Пољицама. Фердинанд Шишић је подвукао и да су неке друге легенде из Пољица повезане са познавањем ХР у том крају.¹⁶³² Ту, управо у Пољицама, је и онај припис на рукопису у цркви Св. Петра у Селу, који такође показује познавање ХР у њеној првобитној, латинској редакцији. Да није у Пољицама било каквог мањег цистерцитског манастира? Са гледишта географије и избора места за градњу манастира, добро је познато да су цистерцити градили у долинама, бендиктинци по брдима, фрањевци у варошима, а доминиканци у градовима: *Bernardus valles, colles Benedictus amabat, Franciscus vicis, magnas Dominicus urbes*.¹⁶³³ С ове тачке гледишта Пољица су, а само им име то и каже, права локација за један цистерцитски манастир.

Међутим, ова веза између Топуског и Сплита, односно могућност појаве цистерцита у околини Сплита већ у трећој деценији XIII века, а затим даље повезивање са Пољицама као местом где је ХР пронађена, као и њене употребе у Пољицама, још увек су само, додуше јаке, индиције. Осим тога, напоменули смо да је наш писац странац, па би се најпре могло осмотрити какво је стање цистерцитских манастира у Чешкој или Пољској, одакле је он највероватније био пореклом.

Цистерцити су се веома брзо проширили у Угарској, Чешкој и Пољској, већ током XII века. Како су им правила реда забрањивала да украшавају своје цркве и манастире, сва средства су усмеравали у привреду, а познати су највише по темељном раду на исушивању и крчењу земљишта, те колонизацији сељака. Знаменити цистерцитски манастир Голденкрон, у Чешкој, имао је 70 села и готово 2 000 квадратних километара земљишта. Мимо овог привредног аспекта, цистерцити су особени и по томе што су одржавали јаке везе са племством и владарским дворovima. Служили су као исповедници владара, а неретко и као тутори краљевој деци, међу којима су били, рецимо, и потомци угарског краља Беле III. Друга важна особеност у вези с цистерцитима, јесте редован трогодишњи збор свих опата и приора у Ситоу (*Citeaux*) у Француској. Узвратне посете француских чланова реда сестринским манастирима у Угарској, Пољској и Чешкој, такође су одржаване у редовним трогодишњима интервалима. Тако су учвршћене и одржаване веома важне културне везе између

¹⁶³² Шишић, *Летопис*, 163, нап. 206.

¹⁶³³ T. N. Kinder, *Cistercian Europe: Architecture of Contemplation*, Grand Rapids (Michigan) 2002, 81.

Француске са једне, и Угарске, Чешке и Пољске са друге стране.¹⁶³⁴ Угледни цистерцити из Угарске школовани су у другим земљама. Тако је угарски краљ Бела III 1192. године послао извесног Елвина у Париз да учи музику, а 1194. године и Николу (*Nicolaus Hungaricus*) на школовање у Оксфорд.¹⁶³⁵ Требало би истаћи још једну важну чињеницу, да су цистерцити, на супрот бенедиктинцима чији су манастири имали потпуну аутономију, били уређени по чврстом обрасцу хијерархије и ауторитета. Везе између мајки манастира и кћерки манастира никада нису престајале, тако да су информације сваке врсте непрекидно струјале између цистерцитских манастира. Већ до краја XII века цистерцити су основали више од 500 манастира у периметру већем од 800 километара (у правцу истока) од изворног средишта реда у Бургундији.¹⁶³⁶

Сви ови примери су важни, јер показују како су цистерцити лако могли да се упознају са историографским делима која су настајала у XII или XIII веку у Француској или Енглеској. И не само то, већ указују на то како су учени монаси тог времена прелазили велика растојања и релативно лако долазили у додир са својом ученом сабраћом широм Европе. Представа савременог човека о монасима XII или XIII века, који седе у својим келијама надвијени над својим списима, затворени у неком свом свету – радикално се мења. Реч је о људима који су у потрази за знањем предузимали путовања широм Европе.

Наша је претпоставка била, при анализи оних извора које је наш писац користио по сећању, да је међу њима било дело Козме Прашког. Такође, могло би се рећи да је он по сећању знао и Исидора Севилског. Сада се поставља питање, да ли је у неком од чешких цистерцитских манастира XIII века, било ових списа, односно у којим. Најбоље би било када би у неком од таквих манастира нашли оба ова дела и тиме отворили примамљиву могућност да лоцирамо тачно и манстир одакле је наш писац кренуо на своје путовање које га је, како смо показали, сигурно водило преко Италије, можда Енглеске или Француске, а одатле даље у Далмацију.

Најпознатија средњовековна књига у Чешкој, била је такозвана *Гигантска књига*, тј. *Codex Gigas*. Овај рукопис, који је у

¹⁶³⁴ Подробније, видети, J. W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000 – 1500*, Washington D.C. 1994, 157.

¹⁶³⁵ Упор. P. Lendvai, *The Hungarians: A Thousand Years of Victory in Defeat*, New Jersey 2003, 45.

¹⁶³⁶ Bartlett, *Making of Europe*, 257 – 258.

своје време сматран светским чудом, настао је у Чешкој између 1204. и 1230. године, односно, највероватније између 1224 и 1230. године. На основу приписа на првом листу као власник рукописа јавља се бенедиктински манастир Подлажице, недалеко од Хрудима (*Chrudim*). Међутим, крајем четрдесетих година XIII века, бенедиктинци из Подлажица су запали у финансијске невоље, па је рукопис заложен код цистерцита у суседном манастиру Седлец (основан 1242). Тек 1295. године бенедиктинци из манастира Бревнов су рукопис откупили и вратили у крило свога реда.¹⁶³⁷ *Codex Gigas* је посебно занимљив јер се у њему, поред преписа Библије, налазе и дело Козме Прашког и *Етимологије* Исидора Севилског. Поред ових дела, има и један некролог у којем се налази обиље личних имена. Тако би између 1250. и 1295. године овај рукопис био у власништву цистерцита из Седлеца.¹⁶³⁸

Једна сасвим мало позната хроника манастира Здал (нем. *Sap*), *Chronica domus Sarensis*, пружа податак, готово случајан, уз помоћ којег је писац желео ближе да датира смрт првог опата овог манастира, тачније у 1255. годину, у време када је извесни монах Рудгер из Осега/Осека преписивао Библију: *Eius temporibus Botscho defungitur ipse noster fundator; eciam fit Byblia scripta quam monachus quidam Rudgerus scripsit ab Ozzec.*¹⁶³⁹ Место Осек налазило се на самој граници између Доње Аустрије и Чешке, 250 километара од цистерцитског манастира у Светли (*Zwetll*, слов. Светла),¹⁶⁴⁰ а оба су потпадала под пасавског епископа. Дакле, постојање једног кодекса, који је садржао неке од кључних извора које је наш писац користио по сећању када је писао у Далмацији, налазимо у Седлецу између 1250. и 1295. године.

У поменутом манастиру Светла постојао је један раскошан гроб од црвеног мермера на којем су били прибележени и стихови који су необично прецизно одређивали добар део животног пута човека који је ту био сахрањен. Његово име је, баш као и овог монаха из Осека – Рудгер. Стихови гласе:

¹⁶³⁷ О настанку и историјату овог рукописа, видети, <http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Long/handskriftens>.

¹⁶³⁸ Снимак рукописа је у целини доступан на <http://www.kb.se/codex-gigas/eng>.

¹⁶³⁹ *Chronica domus Sarensis*, ed. R. Roepell, Breslau 1854, 40, lin. 558 – 560. Име овог Рудгера остало је записано изгледа и на једном мисалу који је илуминирао; упор. *Dictionnaire des miniaturistes du Moyen Age et de la Renaissance*, ed. E. U. Aeschlimann – P. d'Ancona – E. Aeschlimann, Liechtenstein 1969, 187: *Rudger Lucas von Osseg*.

¹⁶⁴⁰ Манастир Цветл (*Zwetll* нем. *Světla* чеш. *Claravallis* лат.) основан је 1137. године и један је од најстаријих цистерцитских манастира. Настао је као огранак манастира Хајлигенкројц (нем. *Heiligenkreuz*, лат. *Sancta Crux*) основаног 1133. године у Доњој Аустрији.

Item ante altare sancti Bernhardi et Egidi scribantur isti versus:

Cysterciensis

*Rudgerus presul hic et monachus iacet exul.
 In celis Christe cum sanctis hunc tibi siste,
 Quem que concepit matrem tibi luxque recepit,
 Annos dum quinos es natus mille trecentos.
 Hunc propulsavit a sede fidemque negavit
 Pezzen plebs prava trans Ungariam quasi Sclava,
 Cui Diocleensis ¹⁶⁴¹ qui preses et Antibarensis
 Archipatris more digno presedit honore,
 Dum tibi connupta fidei bene iura teneret.
 Que nunc corrupta sathane complexibus heret.*

Превод :

Овде лежи Рудгер, епископ и монах, прогнаник,
 На небу њега, Христе, са свецима смести!
 Од дана када си се родио и светлост угледао дана
 Хиљаду триста године и пете.
 Њега је са седишта црквеног његовог
 Отерао народ што веру праву признао није
 Босански, наопаки, што је иза Угарске, већма словенски.
 Он је Дукљом и Баром управљао
 Постојано као архиепископ сваки,
 Твоје законе поштовао у цркви
 Што сада, пала, ђавола грли.

Иако су ови стихови први пут објављени давне 1723. године и прештампани у знаменитој едицији MGH 1851. године, некако су избегли пажњи историчара.¹⁶⁴² Ми смо се Рудгером бавили у једном посебном раду, у којем смо приказали подробно када је он могао да буде архиепископ Бара.¹⁶⁴³ Рудгерову улогу у Аустрији од марта до децембра 1305. године, подробно је образложио и разјаснио

¹⁶⁴¹ У критичком апарату стоји *Diodecensis*, што је издавач, са разлогом, поправио у *Diocleensis*.

¹⁶⁴² *Annales Austrio-Clara-Vallenses*, ed. B. Linck, t. I, Wien 1723, 572; *Kalendarium Zwellense* a. 1243 – 1458, MGH SS IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1851, 690.4 – 15.

¹⁶⁴³ Živković – Kunčer, *Roger*, 191 – 209.

аустријски историчар Хервиг Вајгл.¹⁶⁴⁴ Према резултатима наших претходних истраживања може се сигурно закључити да је Рудгер постао архиепископ Бара најкасније током 1298. године, а да је збачен најкасније до марта 1301. године.¹⁶⁴⁵ После те године он нестаје из извора, да би се изненада појавио у марту 1305. године у Светли са новом титулом босанског епископа. О томе сведочи неколико прворазредних докумената. Тамо је, будући угледан изгнаник, а и цистерцит, врло брзо нашао заштиту на аустријском двору, код надвојводе Рудолфа и његове мајке, краљице Елизабете. Питање је да ли је он заиста био босански епископ у том кратком раздобљу до своје смрти 8. децембра 1305. године, како сазнајемо из једног некролога манастира Лилијенфилд, или је био само помоћни епископ пасавског епископа, односно титуларно босански.¹⁶⁴⁶ У том случају босанска епископија би у то време била вакантна, јер је титуларни епископ морао да у свом наслову има и одређену дијецезу која у том тренутку није смела да буде попуњена.

Пре него што покажемо да ли су Рудгер из Осека 1255. године и Рудгер из Светле 1305. године, једна иста личност, ваљало би се подсетити уводног слова нашег писца који нам саопштава да је своју старост оптеретио писањем свога дела. Дакле, око 1300. године, када је по прилици писао коначну редакцију ГРС, он сам каже да је старац. Старац је, тј. *senex*, према средњовековном дубоком уверењу, како на западу, тако и на истоку, у Византији, лице које је прешло 65. годину живота.¹⁶⁴⁷ Уколико је тек закорачио у ово животну доба, наш писац је најкасније могао бити рођен око 1235. године.

Наравно, ми немамо никакав чврст доказ да су Рудгер из Осека и Рудгер из Светле, иста личност. Постоје само мање или више јаке индиције које их могу довести у везу. Пут доказивања је поприлично компликован, па ћемо стога упозорити на најважније тачке које их спајају. Прва је свакако та што се место боравка младог Рудгера географском близином необично подударно са местом смрти старог Рудгера. Стари Рудгер је избеглица, протеран је са свог архиепископског места; добио је одређену сатисфакцију

¹⁶⁴⁴ H. Weigl, *Ein bosnischer Bischof auf Arbeitssuche, Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwettl (1305)*, *Unsere Heimat* 73/3 (2002) 168 – 195.

¹⁶⁴⁵ Živković – Kunčer, *Roger*, 196, 199, 202.

¹⁶⁴⁶ *Monumenta necrologica monasterii Campi Liliorum*, MGH *Necrologia Germaniae* V, ed. A. F. Fuchs, Berolini 1913, 423, *D. Rugerus eps. Bornensis, m. Cisterciensis ordinis in Zwettla* (8. децембар 1305).

¹⁶⁴⁷ Живковић, *Синови Завидини*, 11, нап. 16.

кроз титулу босанског епископа, по свему судећи само титулу помоћног епископа, пошто се претходне четири године потуцао између Бара и Светле; можда је желео да своје последње дане поживи што ближе својој домовини. Наравно, епископи не могу да бирају своју дијецезу – то чини папа, али помоћног епископа бира дијецезални епископ, па потом свој захтев или одлуку шаље папи на потврђивање.¹⁶⁴⁸ Отуда, могао је Рудгер да замоли пасавског епископа да га постави за помоћног епископа – његов углед бившег архиепископа свакако му је ту могућност молбе и њеног позитивног решења допуштао – како би последње дане провео што ближе својој отаџбини. Дакле, није насумице послат у Светлу, већ својим избором и уз помоћ пасавског епископа.

Млади Рудгер је 1255. године преписивао Библију у манастиру Здал. Према нашем рачуну он би тада имао између 20 и 25 година. Право време, тј. животно доба, да један млади монах испуни свој подвиг преписујући Библију. Преписивање Библије и јесте задатак младог монаха, односно избора текстова из Старог или Новог завета. Наш Рудгер се прихватио преписивања читаве Библије. Ово је веома важно јер лако може да објасни онако суверено кориштење књига Старог завета које показује наш писац ГРС. Свакако, може се рећи да је сваки свештеник морао да познаје Библију, али овде се срећемо са човеком који је у младости преписивао Библију, а самим тим могао њоме сувереније да влада од некога ко је само читао или користио одељке за проповеди.

Млади Рудгер је у Седлецу могао да се упозна са садржајем *Codex Gigas*. Ту је могао да чита Етимологије Исидора Севилског и Хронику Козме Прашког. Начин на који он користи Козму Прашког у ГРС, вешто користећи позната имена и топониме, односно мотиве, без језичке сличности са Козминим делом, ваљда довољно јасно показује да се писац служи овим делом по сећању. Али начин на који то чини јасно указује на то да је ово дело одлично познавао. Отуда и она потреба да Хрвате у Далмацији назове Белим Хрватима, тачније земљу, Бела Хрватска, јер је најпре код Козме Прашког наишао на Хрвате у Чешкој. Тако се и одао да је странац, јер домаћи човек никада свој народ не би назвао по аналогiji истоименог туђег народа. То није, дакле, нешто што се непосредно преписује, већ закључак који се доноси на основу нечега што је прочитано и прихваћено, односно уврштено у пишчев општи фонд знања.

¹⁶⁴⁸ *Decretum magistri Gratiani*. Corpus iuris canonici. Ed. E. Friedberg, Graz 1959, 573.

Изједначавање младог и старог Рудгера може да објасни и још једну важну појаву у ГРС. Наиме, одавно је прихваћено да писац зна словенски језик, као што је одавно примећено да је он католички свештеник. С друге стране, све оне бесмислице о Словенима и њиховом краљевству, примећене на простор Далмације и унутрашњости, најпре је мирне савести могао да напише управо странац, мање вероватно домаћи човек. Тако би све оне недоумице које се јављају у српској и хрватској историографији – да ли је писац Словен или Роман, да ли Србин или Хрват – врло једноставно биле разрешене. Писац јесте словенског порекла, али Чех, а свакако је католички свештеник, односно, тачније, цистерцит.

Млади Рудгер би тако, пошто је провео извесно време у Осеку, Здалу и Седлецу, напустио своју домовину у коју се све до краја живота није вратио. О томе сведоче и оне речи писца хронике у којој се он помиње 1255. године, да је у питању неки монах (*monachus quidam*), а хроничар пише пре истека XIII века, дакле за живота старог Рудгера. Другим речима писац не познаје тог монаха Рудгера. Ово би био сигуран доказ, уколико су млади и стари Рудгер иста личност, да пошто је отишао из Здала и Седлеца, тамо се више није враћао.

Анализа извора којима се писац ГРС користио показала је да је он познавао италијанске хронике – и то оне настале у северној Италији. Тамо је, по свој прилици, имао увида и у неке енглеске хронике. Те енглеске хронике су имале велики утицај на његово поимање историје и развој приповедачког поступка. То би могло да значи да се њима дуже времена бавио. Негде у северној Италији он је боравио и то дуже време – рецимо од око 1260. до 1270. године. Одатле је, опет из неког нама непознатог разлога, прешао на источну обалу Јадрана, односно у Сплит. Тада је већ био у зрелим годинама. Иако постоји стотине сачуваних докумената из Сплита датираних у XIII век, на једном једином се појављује и личност са именом Рудгер. Наиме, у једном административном сплитском купопродајном запису од 24. маја 1290. године поменут је извесни Рудгер, прокуратор сплитског каптола, који заједно са својим колегом Сергијем купује у име каптола неко имање (*...dompno Sergio et dompno Rugerio procuratoribus capituli sancti Dompnii ementibus nomine dicti capituli terram unam...*).¹⁶⁴⁹ У питању је, дакле, министар финансија сплитског каптола, личност по значају и важности одмах иза архиепископа.

¹⁶⁴⁹ CD VI, N° 701.

Уколико је Рудгер писао ЛР у Сплиту, а показало се да је у Сплиту (или његовој околини) настало ово дело, онда је оно настало пре него што је Павле Шубић стекао титулу господара Босне. Јер управо у ЛР/ХР на Босни се нападно инсистира као на области која је од памтивека била у саставу прво готске, а потом и имагинарне словенске краљевине. То је одраз нечијих претензија, односно Павла Шубића. Ми знамо да је Рудгер сигурно нешто пре 1299. године постао архиепископ Бара, па тако ова година испитана и на овај начин указује на то да је ЛР настала пре те године. Када би се знало од ког времена је Шубић почео да упира поглед према Босни, лако би се дало закључити и када је ЛР могла да настане. Вероватно после 1292. године када је Карло Анжујски Шубићима јасно омеђио територије и потврдио им наследно право над њима. То је она област од Сења, дакле јужно од Винодола, па до Захумља, тј. Далме, како је и у ЛР. Стога, мислимо да је ЛР могла да настане између 1292. и 1298. године. У ово се уклапа и Шубићева банска титула за Хрватску и Далмацију, дакле не *vicebanus* бана Славоније, како је то било уобичајено почев од XII века, већ самосталан бан на далматинском тј. хрватско-далматинском простору. Само уз појаву ове нове титуле могао је писац ЛР да бану одреди управо ову територију за коју се наводи да припада Шубићима у повељи Карла II из 1292. године. Угарски краљ Андрија III је 1293. године, издао Павлу Шубићу повељу која је њему и његовој браћи јемчила наследну банску част. И термин је занимљив – *banatum maritimum*.¹⁶⁵⁰ Дакле, ЛР није никако могла да настане пре 1292, а ни после 1298. године. То је, дакле, раздобље када у Сплиту Рудгер пише своју првобитну верзију ГРС.

Као личност од поверења Павла Шубића, што њему, будући цистерциту, није било тешко да постане, Рудгер је добио задатак да напише дело које ће подржавати Шубићеве политичке и територијалне амбиције. Баш зато што се већ у ЛР јавља Превалитана, тј. Дукља, као и место крунисања тобожњих словенских краљева, Св. Марија у Дукљи, мора се закључити да је ово дело настало тек неколико година пре него што је Павле Шубић отпочео војне операције према Травунији, Захумљу и Зети – дакле на самом истеку XIII века.¹⁶⁵¹ Стога бисмо настанак ЛР могли да ограничимо на заиста кратко временско раздобље између 1295. и 1298. године. У

¹⁶⁵⁰ CD VII, N° 144.

¹⁶⁵¹ Већ смо напоменули да су сви цистерцитски манастири били посвећени Св. Марији, па је отуда и ова измишљена црква Св. Марије у Дукљи посредан показатељ да би писац могао да буде цистерцит.

коначној редакцији, послуживши се управо савременим догађајима који су се нетом десили, а то је Павлов упад у Босну, односно у Доње Краје, могао је писац у коначној редакцији да припише ова освајања хрватском краљу Крешимиру – на ког год хрватског краља Крешимира од четворице таквог имена, мислио.

Сада се поставља питање у каквој вези су били Павле Шубић и Рудгер пошто је Рудгер постао архиепископ Бара. Већ смо скренули пажњу на чињеницу да наш писац првенствено користи усмену традицију која се односи на Котор. Име града Котора најчешће и варира у тексту – час је Декатера, час Катаро. То је последица употребе писаног, односно усменог извора. За некакву традицију која би се могла можда довести у везу са неким другим градом у Дукљи, нпр. Будвом, Улцињем, па и самим Баром – нема никаквих показатеља да је писац користи. Једино што је из усменог предања у коначној редакцији поуздано исцрпено, јесу они догађаји који се одигравају у Котору или око њега. Отуда се може претпоставити да је Рудгер прво постао епископ у Котору или Рисну, а одатле, будући најстарији епископ, 1298. године после смрти архиепископа Михаила, преузео по црквеном канону администрирање барске цркве.¹⁶⁵² Друга могућност, која би објаснила пишчево познавање локалне традиције Рисна и Котора, и која нам се чини извеснијом, јесте да је Рудгер као архиепископ Бара имао уз себе особу (архиђакон, ђакон) која је родом била из једног од ова два града и која је ту традицију познавала.¹⁶⁵³ У том случају, Рудгер је из Сплита отишао у Бар да буде рукоположен за архиепископа барске цркве.

У сваком случају Рудгер је у Зети као архиепископ Бара наставио да пише своје дело. Али не само да је наставио, већ је темељно прерадио свој претходни спис, а затим, обогативши своја сазнања новим изворима на које је у Зети наишао, започео практично ново дело, али са истоветним политичким концепцијама које је развио и у првобитном тексту. Ова околност као да говори у прилог томе да Рудгер, пошто је отишао у Дукљу, није никада престао да одржава везе са Павлом Шубићем. Из његових уводних речи јасно је да су у питању смутна времена, испуњена ратовима, и

¹⁶⁵² Зна се да су Которани имали правило, којег су се чврсто придржавали, да епископ њиховог града не сме да буде домаћи човек; упор. Лиречек, *Историја II*, 77. Ово правило почело је да се примењује од средине XIII века.

¹⁶⁵³ На пример, архиђакон барске архиепископије Марин, који је јуна 1301. године постао архиепископ Бара; упор. Živković – Kunčar, *Roger*, 196 – 197.

да Барани не само воле да слушају о ратовима, већ и да у њима учествују. То је, онако, тек изговор због чега он своје дело пише. У ХР он није оставио трага у уводу одакле би се могло наслутити за кога и због чега пише. То би могло бити и намерно – да би се прикрио прави разлог. Тако и ово обраћање читаоцу, у светлости целокупне анализе коју смо у овој књизи направили, служи једној сврси – да замагли праве разлоге писања и да, са друге стране, убеди угледне Баране/Дукљане да је некада Далмација, Горња и Доња, била јединствена под једном владарском кућом из Хрватске. Зато нема ни имена наручиоца дела, које тако често монаси стављају у увод, како би се захвалили своме ментору, тј. покровитељу. Све ово указује на то да су Павле Шубић и Рудгер наставили да одржавају везу и после његовог одласка из Сплита. Управо је то био и највероватнији разлог његовог збацивања. Наиме, није српски краљ Милутин тек тако, без повода, одлучио да протера архиепископа Бара. За то је он морао да има веома посебан и јак разлог.

Када се осмотри та могућа веза између Павла Шубића и писца ГРС, Рудгер у тој структури задобија веома значајно место. Он је био црквени прелат високог ранга у Сплиту који је могао да познаје Павла Шубића; имао је несметан приступ архивама сплитског каптола и заоставштине Томе Архиђакона; имао је знања прикупљаног од најмлађих дана у различитим местима Европе у којима је дошао у додир са бројним хроникама и историјама; поставши архиепископ могао је да учини далеко више за свога пријатеља Павла Шубића. Наизглед, иако је све ово написано на основу читавог низа претпоставки, као што смо више пута нагласили, Рудгер из Осека могао би да буде наш Рудгер, архиепископ Бара, односно тајанствени аутор ГРС. У сваком случају његова личност одговара по свему далеко више него досадашњи у историографији истакнут кандидат за ауторство – Гргур, епископ Бара. Можда и сам почетак ГРС, *Rogatus a vobis*, крије у првој речи, у великом слову Р, иницијал ауторовог имена.¹⁶⁵⁴ Требало би истаћи да ниједна нама позната хроника, историја или геста не почиње речју *rogatus*. С друге стране, граматички правилније би било *Ego...a vobis rogatus*.¹⁶⁵⁵ Као да је писцу ГРС било

¹⁶⁵⁴ GRS I, 2.5.

¹⁶⁵⁵ Die Admonter Briefsammlung nebst ergänzenden Briefen, ed. G. Hödl – P. Classen, MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit VI, München 1983, 52. 15 (писмо Отона Фрајзиншког од септембра 1158. године); такође, *Sancti Aurelii Augustini Hipponensis episcopi Opera omnia*, ed. J-P. Migne, PL 43 (1845), col. 316.

потребно да за тренутак изађе из анонимности, да макар у једном трагу остави спомен на своје име.¹⁶⁵⁶ Упадљиво је да је и ЛР почињала, судећи према почетку ГРС, са словом Р (R): *Regnante in urbe Constantinopolitana imperatore Anastasio...*¹⁶⁵⁷ Тај почетак чува и ХР: *Краљујући цесар...*, јер је и латински предложак почињао са *Regnante*. Двострука, односно трострука појава почетног слова Р, дакле и у ЛР и у ГРС, додатно оснажује нашу тезу да се иза почетног слова Р крије заправо иницијал нашег аутора. Могућност да аутор започне истим словом своје дело: у ХР, у Уводу ГРС и у самом тексту ГРС, математичким језиком изражена, представља вероватноћу 1 : 14 000.

Пут којим је Рудгер из Бара доспео у Светлу, такође може да разјасни рану употребу ГРС у Венецији, као и непознавање овог списка у Далмацији све до времена Туберона. Тубероном, заправо, здовршавамо читаву ову потрагу за аутором ГРС. Када је Рудгер протеран почетком 1301. године из Зете, он је могао да се упути само и искључиво на две стране – Бари или Сплит. И у једном и у другом граду он је могао да буде прихваћен срдечно. У Барију зато што је тај град у поседу Карла II, тада непријатеља Милутиновог и савезника и заштитника Павла Шубића, а у Сплиту, свакако, јер му се тамо налазио његов пријатељ Павле Шубић. Да се задржао у Сплиту ваљда бисмо му нашли помена у неком од докумената из 1301, 1302, или 1303. године. Опет, у Барију, он није могао да буде тако познат као у Сплиту; за њега је то била по свему судећи нова средина, па и његово непомињање у тамошњим исправама није неочекивано. Али зато се Венеција намеће као сигурно место преко којег је морао да пређе на своме путу за Светлу. Тако је у Венецији или направљен један испис о Далмацији из његовог ГРС, или преписано читаво дело. У сваком случају, ово би била јака индиција да је Рудгер понео рукопис са собом. Зато се о том делу, његовој коначној редакцији, ништа није ни знало у Далмацији до почетка XVI века. Своје списе, дакле, понео је Рудгер са собом у изгнанство.

Постоји још један, готово невидљив траг, који би могао да буде Рудгеров. Већ смо наводили да један спис, настао 1308. године,

¹⁶⁵⁶ Тако је учинио и најпознатији немачки песник XII/XIII века, Готфрид од Стразбура (умро 1215), започињући своју чувену поему Тристан речју *Gedenkt man ir ze guote niht*; упор. *Gottfried von Strassburg Tristan*, ed. K. Marold, Berlin 2004, v. 1; видети, А. Sterling-Hellenbrand, *Topographies of Gender in Middle High German Arthurian Romance*, London 2001, 156.

¹⁶⁵⁷ *GRS I*, 4.6.

који је у историографији познат као *Опис источне Европе* (*Descriptio Europae Orientalis*), садржи неке податке који се могу наћи само у ГРС. Прво, то је податак да је Далма исто што и Салона,¹⁶⁵⁸ друго, да се Рашко краљевство дели на две целине – једна је Рашка, која садржи три провинције, Хум, Дукљу и Приморје – а друга је Србија, која се састоји од Босне, Мачве и Крајине (*Marciam*),¹⁶⁵⁹ треће, да на простору између Македоније, Ахаје и Солуна живи бројан народ Влаха, који су раније били римски пастири (*populus vlade magnus et spaciosus qui vocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores*); четврто, Анонимни писац из 1308. године наводи само једну реку у Србији, Дрину, коју ГРС помиње на више места.¹⁶⁶⁰ Ту су затим неке сличности и са Томом Архиђаконом, рецимо онај податак да је Диоклецијан био родом из Далмације¹⁶⁶¹ и да је у земљи Гета, која се сада зове Србија или Рашка, саградио град који се по његовом имену назвао Диоклеја (*in terra vero Getarum, que nunc Seruia seu Rasia nuncupatur, prope stagnum quoddam ciuitatem gecit contrui, quam ex suo nomine Diocliam appellauit*).¹⁶⁶² Да је Аноним из 1308. године користио непосредно ХС Томе Архиђакона, никако не би могао да напише у једној реченици да је Диоклецијан родом из Дукље, јер Тома јасно раздваја да је Диоклецијан родом Далматинац, а да је у земљи Гета (Србији, односно Рашкој) подигао град назван Диоклеја. Али овако нешто је могао да напише уколико препричава оно што је чуо од некога ко је читао Тому Архиђакона.

Анонимни монах из 1308. године, који је свој *Опис источне Европе* саставио за свога господара Карла Валоа, краља Напуљске краљевине, оцењен је у српској историографији као путник који је *пролазио кроз балканске и неке суседне земље*.¹⁶⁶³ Занимљиво би било, у том случају, објаснити како је особа на пропутовању кроз Србију могла да стекне тако упечатљиву слику о личности краља Драгутина и Милутина. Драгутин је човек праведан, добар и у својој вери сматра се веома светим, који воли католике и привија их на груди (*homo iustus, bonus, et in ritu suo multum sanctus reputatus, catholicos diligens et amplectens*).¹⁶⁶⁴ Милутин је, напротив, лукав и лажљив човек који не поштује ниједну заклетву макар се заклео над

¹⁶⁵⁸ *Descriptio*, 20.6 – 9.

¹⁶⁵⁹ *Descriptio*, 29.10 – 30.1; 31.12 – 15.

¹⁶⁶⁰ *Descriptio*, 12.13 – 13.3.

¹⁶⁶¹ *HS*, 16.1 – 2.

¹⁶⁶² *HS*, 16.22 – 25.

¹⁶⁶³ *ИСН I*, 455.

¹⁶⁶⁴ *Descriptio*, 34.13 – 35.1.

Јеванђељем, телом Христовим и моштима светаца; има много жена истовремено, међу којима је и кћер грчког цара са којом има велику земљу у околини Солуна.¹⁶⁶⁵ Упадљиво је и то да на другом месту Анонимни писац из 1308. године напомиње како су становници Рашке/Србије перфидни шизматици и како непрекидно прогоне католике, уништавају им цркве и заробљавају свештенике и чине им разна друга зла.¹⁶⁶⁶ Затим, нешто ниже у тексту, приликом описа краља Милутина, јавља се занимљива реченица прибележена у прошлом времену – *catholicos nimium persequitur et habet odio* – католике је преко мере прогонио и мрзео.¹⁶⁶⁷ Овај извештај сачињен је из међусобно противуречних исказа, који су и хронолошки раздвојени. Анонимни аутор зна за женидбу Милутина и Симониде (1299), као и о рату између браће, Драгутина и Милутина, али и да Милутин преговара са Карлом (1308). Милутин је 1304. године писао папи Бенедикту XI (1303 – 1304), као и његовом наследнику Клименту V (1305 – 1314) наредне, 1305. године, молећи да папа прими њега и његово краљевство у заштиту.¹⁶⁶⁸ Папски легати су, управо на Милутинов захтев, приспели у Србију јула 1308. године како би остварили црквену Унију.¹⁶⁶⁹ У писму Климента V Милутину из 1304. године, папа захтева од краља да помогне архиепископу Бара да поврати црквена права која су погажена (*ac in recuperandis bonis et iuribus dicte ecclesie multipliciter, prout accepimus, deperditis et distractis oportuni favoris assistas presidio...*).¹⁶⁷⁰ Дакле, она Анонимова реченица да је Милутин раније прогонио католике, односи се свакако на време пре 1304. године, а вероватно и на неку годину раније.¹⁶⁷¹ Стога, Анонимов опис прилика у Србији, посебно Милутиновог односа према католицима, сасвим извесно не може да се односи на 1308. годину. Мимо тога, Милутин је заиста могао да врши прогоне католика 1301. године, када је интервенисао против Павла Шубића у Зети, Травунији и Захумљу, и када је протерао архиепископа Бара, Рудгера.¹⁶⁷²

Иако се Рудгерovo име не појављује у папским писмима упућеним црквеним прелатима у Дукљи, или српским владарима

¹⁶⁶⁵ *Descriptio*, 35.5 – 12.

¹⁶⁶⁶ *Descriptio*, 30.11 – 31.1.

¹⁶⁶⁷ *Descriptio*, 36.4.

¹⁶⁶⁸ *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium I*, ed. A. Theiner, Romae 1863, N° 176 (= Theiner, *Monumenta Slavorum*).

¹⁶⁶⁹ *ИСН I*, 456 – 457; М. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац 1934, 14 – 16.

¹⁶⁷⁰ Theiner, *Monumenta Slavorum*, N° 176.

¹⁶⁷¹ Theiner, *Monumenta Slavorum*, N° 170.

¹⁶⁷² Živković – Kunčer, Roger, 208.

(Милутину, Јелени, или Драгутину), остаје занимљиво сведочанство о једном архиепископу који је постојао између понтификата архиепископа Бара Михаила (умро 1298) и Марина (1301 – 1307). Наиме, у писму папе Бонифација VIII (1294 – 1303) Марину, архиепископу Бара, од 1. VII 1301. године, пошто је поменуо да је барска црква смрћу архиепископа Михаила остала без пастира (*dudum siquidem Antibarensi ecclesia per obitum bone memorie Michaelis archiepiskopi Antibarensis pastoris solatio destituta*), следи наставак *драгога сина (dilecti filii)* иза чега је лакуна у тексту, да би се потом говорило о обичају постављења новог архиепископа у случају смрти његовог претходника.¹⁶⁷³ Ово *dilecti filii* не односи се на први део реченице, као ни на оно што следи после лакуне – *archipresbiter et Capitulum ipsius ecclesie*. Односно, не постоји конгруенција у падежу. Не знамо ко је тај *драги син* кога је папа поменуо у вези са приликама у барској архиепископији, али би најпре требало очекивати да је овде било Рудгерово име и помен његовог изгнанства.

Уколико је Рудгер из Бара отишао у Бари, што би био најкраћи пут за једног прогнаног архиепископа Бара да хитро изиђе из Милутинове државе, може се претпоставити да су оне сличности између ГРС и Томе Архиђакона са једне стране, и онога о чему пише Анонимни писац из 1308. године (до марта 1308. године),¹⁶⁷⁴ последица познанства ова два човека – Рудгера и Анонима. Опис краља Милутина код Анонима тако задобија смисао. Толика мржња и презир према српском владару, па и самим Србима (*sed viri nullius fortitudinis sunt ad arma, unus enim probus in armis pelleret L ex eis*),¹⁶⁷⁵ тешко се може приписати једном путнику који је само прошао кроз српске земље. Осим тога, тешко је и помислити да је током једне године овај намерник, колико год ревносан у своме послу био, могао да обиђе: Албанију, Епир, Македонију, Цариград, Србију, Дукљу, Босну, Угарску, Далмацију, Бугарску, Чешку и Рутенију. При томе, како се у његовом делу одаје употреба извора, на шта је још Горка у своме издању Анонима упозорио, требало би очекивати да се у свим тим земљама, посебно у Угарској и Далмацији, дуже задржавао како би читао и правио исписе из раних историјских дела.¹⁶⁷⁶ Што је још занимљивије, Аноним није само површно читао, већ је, како је Горка оценио: *Quamquam opera supra laudata sat amplam eruditionem Anonymi fuisse perhibent et simul latum*

¹⁶⁷³ Theiner, *Monumenta Slavorum*, N° 168.

¹⁶⁷⁴ *Descriptio*, X – XI, XXXII.

¹⁶⁷⁵ *Descriptio*, 32.14 – 16.

¹⁶⁷⁶ *Descriptio*, XVI – XXIX.

*fundamentum ad investigandos eiusdem fontes suppeditant, multae tamen fabulosae notitiae in tractatu inveniuntur; quarum res et forma fontes alios prae se ferre videntur.*¹⁶⁷⁷

Анонимов податак да се од Бара до Барија стиже за једну ноћ лађом (*et e dicto Baro una nocte potest transire per mare in Antibarum*), и да Бар није на самој обали, већ нешто удаљен од мора,¹⁶⁷⁸ указивао би на то да је он сам овим путем прешао из Италије у Дукљу. У том случају веома је необично да неко дужину путовања мери *ноћима*, уместо, како је уобичајено *данима*. Уколико неко путује ноћу, он то може да назначи у разговору, причајући о своме путу, *како је баш он путовао*, али је необично да неко оцењује раздаљину између полазног и долазног места путовања у једном спису бројем ноћи.

Још један Анонимов податак привлачи пажњу. Наиме, он зна, говорећи о Пољској, да су раније сви Пољаци били обријане главе као цистерцитски монаси, али сада пуштају косу (*Olim omnes Poloni ibanttonsi sicut conuersi cistercienses, sed nunc aliqui incipiunt dimittere crines*).¹⁶⁷⁹ Не треба заборавити да је Рудгер био цистерцит, највероватније чешког или пољског порекла. Не треба занемарити ни чињеницу да у поглављима о Чешкој (Бохемији) и Пољској, наш аутор прича само оно што је чуо од других.¹⁶⁸⁰ Рудгер је, причајући о овим земљама, такође могао да буде његов извор података. Поменута веза између Томе Архиђакона и Анонима могла би да буде последица Рудгеровог препричавања Томиних података, јер је он *читао* Тому Архиђакона, док Аноним није. У сваком случају јавља се веома извесна могућност да је анонимни доминикански свештеник који је саставио *Опис источне Европе* 1308. године, велики део свог материјала о Србији, Албанији и Дукљи, као и о Пољској и Чешкој, могао управо да добије од Рудгера, који је у пролеће 1301. године приспео у Бари. У том случају Рудгер је извесно време боравио у Барију и послужио као добар извор информација о стању у Србији. Све ово могло је да буде прибележено и нешто касније искоришћено за Анонимов опис прилика у Србији 1308. године, свакако, допуњено понеким новим податком.

Не знамо коме се Рудгер, док је боравио у Бару, обраћао за помоћ. Можда се обраћао и самом папи, млетачком дужду, а најпре Карлу II. У сваком случају он је коначно почетком 1305. године

¹⁶⁷⁷ *Descriptio*, XXI.

¹⁶⁷⁸ *Descriptio*, 30.7 – 8; 30.8 – 9.

¹⁶⁷⁹ *Descriptio*, 57.10 – 58.2.

¹⁶⁸⁰ *Descriptio*, XXXVIII.

добрио звање титуларног босанског епископа и појавио се у Светли. Уколико смо добро оценили да га је на тај положај поставио заправо пасавски епископ, онда је он у Пасаву дошао нешто раније, најкасније 1304. године, па би тако његово путошество од Бара, а затим Барија до Венеције ваљало тражити у раздобљу између 1301. и 1304. године. Сасвим довољно времена да настане једна копија његовог дела у Венецији – она којом ће се пола века доцније користити млетачки дужд Андрија Дандоло.

Тамо, у Светли, он је очигледно често и подробно причао о својој злехудој судбини. Само тако се могу објаснити онако исцрпни стихови о његовом животу, сачувани на његовом надгробном споменику, уклесани, судећи по граматичким грешкама, од неког монаха не много вичном латинском језику. Ако се после његове смрти тако прецизно знало о месту где је био архиепископ, ко га је одатле протерао и где тај народ живи и да је босански исто што и словенски, онда је он ту причу поновио не једном, него коју десетину пута. Изгледа, да је Рудгер јако жалио над својом судбином.

Када је Рудгер умро замео се и сваки траг његовог дела. Копија која је поуздано постојала у Венецији до средине XIV века, када се њоме послужио дужд Андрија Дандоло, нестала је током векова и данас јој нема трага. Онда се изненада његово дело појавило код Туберона, некако баш по његовом повратку из Угарске 1510. године. Тамо је био, опет да ли случајно, замољен од свог пријатеља Банфија, архиђакона бачког, да напише нешто о најстаријој историји Дубровника. Изгледа да је Туберон са свога пута у Угарску донео ГРС. Онако како га је он описао, да је изгледом одавао највећу старост, али да није пропао толико да се није могао читати, упућује на закључак, пошто смо показали да је дело настало око 1300. године, да би ово могао да буде аутограф. У сваком случају у данашњем каталогу светланског манастира нема помена неком рукопису који би одговарао садржају ГРС. Наше је претпоставка, дакле, да је Туберон од Банфија или самог калочког архиепископа Франкопана, добио Рудгеров аутограф.

Најзад, смемо ли да закључимо да је Рудгер, родом Чех из околине Осека или Седлеца, пошавши на свој пут по европским средиштима знања – сигурно Италији, а можда чак Француској и Енглеској – напослетку између 1280. и 1290. године доспео у Далмацију и Сплит. Ту је обављао црквене дужности при сплитском каптолу, напредовао у каријери до места министра финансија сплитског каптола, а затим раних деведесетих година ступио у

блиске везе са Павлом Шубићом. Из разговора ове двојице људи – могао је Рудгер као цистерцит лако да буде и Шубићев исповедник – родила се лагано мисао да се за потребе политичких амбиција јаког рода Шубића, састави једно историјско дело које би омеђило његове претензије на широком балканском простору. Павле Шубић је од 1289. године био сродник Немањића, па је отуда могао да шири своје претензије на читав низ области које су биле под владарском кућом Немањића – Травунију, Захумље, Дукљу, Рашку, Босну. То се данас може чинити као фантазија, али у феудалном свету XIII века она представља реалност. Тако се тада радило. Треба се сетити само оних силних титуларних јерусалимских и цариградских царева који су тражили своја права – а градили их реално, на фантомској снази своје титуле. Павле Шубић није у том смислу никакав изузетак. Најпре је потврда духа времена. Нашао је он свога историчара, ученог странца, поверљивог цистерцита, који је могао да му прибави и историјску потпору за његове политичке амбиције.¹⁶⁸¹

Оно што је у нашој анализи сигурно, то је време настанка списка. И да не познајемо никаквог Павла Шубића или Рудгера архиепископа Бара, показали смо да је ХР и ГРС писала иста особа, у два различита града – Сплиту и Бару – први пут као виши црквени прелат, други пут као архиепископ Бара, за особу која је, по свему судећи, из Хрватске и која је припадала највишем хрватско/далматинском племству. У том контексту, веза Павле Шубић – Рудгер, беспрекорно функционише.

¹⁶⁸¹ Занимљиво је да у тзв. Пејатовићевом родослову постоји породична веза између хрватског краља Звонимира и Немањића. Наиме, према овом родослову Тихомил је са својом супругом, сестром хрватског краља Звонимира, имао четири сина: Завиду, Срацимира, Првослава и Стефана Немању; упор. *Родослови*, 46. Ова тенденција, да се Немањићи повежу са хрватском краљевском породицом, не стоји у вези са ГРС, већ је последица политике босанског краља Твртка I, који је, будући да је имао територијалне аспирације према Далмацији и Хрватској, али и према српским земљама, тражио легитимитет. Како су српски родослови и летописи настали управо из ових Тврткових потреба, јасно је да је у питању политичка конструкција. Она је само добар пример како се писала и прилагођавала историја према приликама политичког тренутка и амбицијама појединих владара.

ЗАКЉУЧАК

Gesta regum Sclavorum је дело које је писано два пута и у два града, од истог писца. Прва верзија дела настала је између 1295. и 1298. године у Сплиту, а потом, коначна верзија, која је заправо делимично измењен и проширен првобитни спис, 1299 – 1301. године у Бару. Наручилац дела био је, несумњиво, Павле Шубић, најмоћнији хрватски великаш тог времена. Писац је у Сплиту обављао вишу црквену дужност, највероватније министра финансија сплитске цркве, док је у Бару вршио дужност архиепископа дукљанско-барске цркве. Из Бара је, по свему судећи у марту 1301. године, отеран у изгнанство вољом српског краља Милутина. Његово име је било Рудгер, а живот је окончао 8. децембра 1305. године у манастиру Светла (*Zwetll*), Доња Аустрија. Његово порекло је највероватније чешко, а припадао је реду цистерцита. У питању је особа која је за живота посетила више земаља – пре свега северну Италију – и која је са књигом друговала од младости. Рудгер је несумњиво познавао дела Галфреда од Монмаута и Роџера Вендовера, затим историјске списе чешких и пољских аутора – пре свега Козму Прашког и Мартина Гала – као и неколико хроника писаних током прве половине XIII века у северној Италији – најпре Сикарда из Кремоне и Алберта Милиола. Чини се да му нису биле стране ни теолошке распре Бернарда од Клервоа и Петра Абелара, а посебно је добро познавао збирке морално-дидактичких прича познатих под збирним називом *Gesta Romanorum*. Чини се, такође, да је у младости читао Исидора Севилског и Јордана. Свакако, као црквено лице он је прочитао и велики број житија разних светаца. Сва ова дела он је познавао пре доласка у Далмацију, односно Сплит. У питању је, дакле, цистерцитски монах који је од ране младости показивао занимање за историјска и теолошка дела. Класичне писце, пак, није марио.

У Сплиту је Рудгер имао прилике да се упозна са бројним угарским изворима – пре свега богатом дипломатичком грађом из архива сплитског каптола, али и историографским делима која су у Сплиту постојала. Познавао је несумњиво обе варијанте дела Томе Архиђакона – тзв. *Historia Salonitana* и *Historia Salonitana maior*. Несумњиво му је из Томине заоставштине било познато и дело

угарског Анонима, као и угарско-пољска хроника. У Сплиту је, такође, могао да прочита и разне законске одредбе угарских владара, као и житија угарских владара, пре свега Стефана I. Најзад, у Сплиту је Рудгер упознао људе који су познавали прошлост свога краја – трговце који су послом одлазили у Босну и Србију, монахе који су се кретали далматинским градовима, властелу која је имала своја породична предања. Могао је и он сам, својим послом, да посећује Задар, Трогир, Шибеник или Дубровник. По свему судећи Рудгер је у Сплиту провео не мање од десет година. Претпоставили смо да је у то време он могао да буде и исповедник Павла Шубића, што би објаснило изузетну блискост између писца и наручиоца дела. Наиме, овакво једно дело као што је ГРС, могла је да пише само особа од највећег поверења.

Када је 1298. године постао архиепископ Бара, Рудгер није само променио боравиште, већ и политичко окружење. Отишавши из угарске Далмације, доспео је у Дукљу, тада област под влашћу Немањића. У Бару је дошао у додир са новим изворима који су му омогућили да своје дело прошири. Он није приступио послу поновног писања свога дела само из тог разлога што су му нови извори то омогућавали, већ су се почев од 1299. године и политичке прилике измениле. Босна, која је у првобитној верзији његовог дела заузимала истакнуто место у нарацији, као очигледан циљ стремљења наручиоца дела, Павла Шубића, ушла је у титулу овог хрватског племића најкасније марта 1299. године. Из истог разлога је писац одстранио Ливно као место одржавања измишљеног сабора краља Светоплека и заменио га са Далмом. Ширећи границе свога имагинарног словенског краљевства над којим је Павле Шубић требало да влада, Рудгер је морао да мења и морално-дидактичке елементе у својој нарацији. Тако су Словени у првобитној верзији приказани као народ који је доспевши на простор Далмације и Илирика, наметнуо данак Готима, како би се политичка власт пренела са Гота на Словене. Цар за чије владавине су Готи доспели у Далмацију био је праведни Јустинијан, јер су Готи били дивљи варвари и сасвим различити од Словена. У коначној редакцији писцу су били неопходни Бугари, који су од 1299. године, после Милутинове одлуке да своју жену Ану Тертер, бугарску принцезу, протера и преда Византинцима како би се оженио византијском принцезом Симонидом, постали жељени савезници Павла Шубића. Из тог разлога је и прича о сеоби Словена замењена причом о сеоби Бугара, који су са Готима и Словенима – јер су у коначној верзији Словени тихо, у једној реченици, уведени у

приповест и стопљени са Готима – склопили пријатељство. Из тог разлога морао је писац да одстрани праведног цара Јустинијана и уведе јеретичког цара Анастасија, јер је готско-словенско насељавање требало да буде приказано другачије, а они сами питомији. Другим речима, преузео је аутор потпуно идеју Томе Архиђакона, који је долазак Гота и освајање Салоне представио као последицу моралног суноврата грађана Салоне. Тако је и Рудгер насељавање Гота представио као божју казну што је јеретички цар владао Далмацијом.

Пажљиво је Рудгер поправљао она места у свом првобитном спису која у новој средини не би изгледала убедљиво. Као што је у Сплиту из истих разлога изоставио имена папских посланика Јована и Лава, будући да их је пронашао у Актима сплитских сабора код Томе Архиђакона (ХСМ), тако је у Бару ова имена могао да искористи, јер се о сплитским саборима из 925. и 928. године у Бару није ништа знало. Водећи рачуна о појединостима уклонио је и онај податак о крунисању сина за живота очевог, јер је знао да у држави Немањића, у којој је писао коначну верзију свога дела, такав обичај није био познат.

У Бару је Рудгер имао прилике да стекне увид у повеље дукљанских владара – најпре Михаила и Бодина – али и у сасвим нова дела којих у Сплиту није било. Тако је искористио Житије св. Владимира, које је готово у целини унео у свој спис, а потом и једно дело писано српским језиком које се бавило историјом дукљанске државе од времена Стефана Војислава до кнеза Радослава. То је оно дело за које Рудгер у уводу ГРС каже да ће превести са словенског на латински језик. То дело је, по свему судећи написано у време Вукана, најстаријег сина Стефана Немања, у време када је он протерао свога брата Стефана са великожупанског трона Србије покушавајући, истовремено, да од папе добије краљевску круну као владар Србије. То је, заправо, најстарије српско историографско дело, а написано је по узору на византијске царске хронике. Рудгеров задатак је био да нове изворе повеже са својим првобитним списом на начин који ће показати да су области Дукље и Србије биле одувек под управом хрватске династије. Зато му је било неопходно да промени и причу о краљу Радославу и Чаславу, како би Радослављев потомак у трећем колену дошао у Травунију и одатле проширио своју власт на Србију. Тако је последњих пет поглавља првобитног списка, који се завршавао смрћу краља Звонимира и непосредним потчињавањем Хрватске Угарској, морао да буде уклоњен, јер није више испуњавао политичку сврху

дела. Наиме, Павле Шубић као наручилац дела могао је да преузме власт у Хрватској само успостављањем нове династије – јер је смрћу Звонимировом стара династија престала да постоји – али је продужавањем трајања те династије преко Павлимира Бела, отворена могућност, да Павле Шубић, као сродник Немањића, сасвим легално истакне своје претензије на земље Немањића.

Gesta regum Sclavorum представљају једно од најсложенијих историографских дела средњег века. Та сложеност ГРС била је условљена, пре свега, жељом писца да састави историјски спис који ће додатно оснажити политичке тежње наручиоца дела. Како би се прошлост представила на начин који би одговарао наручиоцу, морао је писац ГРС да је осмисли, да не кажемо – измисли, а да при томе његов састав делује убедљиво на савременике. Историјских врела, која би била од користи за развијање радње потребне наручиоцу, није било, па је стога писац посегао за разним изворима чији је садржај могао да искористи на начин који му је омогућавао да спроведе своју замисао. Писац је, дакле, пред себе поставио ванредно тежак задатак. Борећи се са оскудицом извора, он је морао све време на уму да има и морално-дидактички елемент приповедања, што му је, несумњиво, додатно отежавало писање. Његово изврсно познавање Библије, пре свега Старог завета, олакшало му је макар овај део посла.

ГРС представља ванредно добар пример како се пише историја зарад политичких потреба угледног властелина који има прекомерне политичке амбиције. Тешко ће бити у европској литератури пронаћи комплексније дело. Зато је тако дуго оно представљало готово мистично искуство за бројне проучаваоце, почев још од Ивана Лучића давне 1666. године. На примеру ГРС, онако како је дело у овој књизи објашњено, отвара се читаво једно ново поље истраживања. Иако историчари данас знају да је историја конструкција, дакле субјективно виђење прошлости, ГРС ово сазнање уздиже на један далеко виши степен. Историја није само конструкција прошлости заснована на другачијем тумачењу чињеница на основу којих писац ствара и уобличава своје дело, већ може да буде и **апсолутна конструкција** заснована на пабирчењу података прикупљених из најразноврснијих врела уклопљених у жељену пројекцију писца. Није, дакле, само прошлост конструкција, односно опис догађаја који доводе до различитих исхода, већ и **читава држава** може да буде измишљена. Ово уједно показује да изван круга учених писаца никаква друга историја не

постоји – она **не постоји** у колективном памћењу – како је то понекад истицано у старијој историографији. Само оно што је записано постаје историја, а онако како је записано представља, са гледишта писца и наручиоца дела, једину истину. Друго је питање колико су савременици једном таквом делу веровали. Мавро Орбин је конструисао невероватну прошлост Словена – а њему се, макар на јужнословенским просторима, али и шире (нпр. Русија), дуго веровало као неоспорном ауторитету. Рудгерово дело, с друге стране, никада није представљено широј читалачкој публици. Оно је било само део великог пројекта који није остварен. Павле Шубић је већ 1303. године морао да одустане делимично од својих политичких планова, а већ 1308. године, када су Анжујци завладали Угарском, и да их се сасвим окане. Дело његовог писца, како првобитна, тако и коначна верзија, није више имало сврхе. ГРС је, стицајем околности, био мртворођенче.

Када ГРС буде послужио као извор, први пут млетачком дужду Андрији Дандолу, он ће већ тада бити коришћен као неко егзотично дело из којег ће радознали млетачки дужд навести оне делове који су му се учинили занимљивим за излагање о прошлости Далмације у раном средњем веку. Исто ће поступити и Дубровчанин Туберон, преузимајући из ГРС само оне делове који су говорили о прошлости његовог града. Хрватски преводилац, који је негде средином XV века у Пољицама пронашао првобитну верзију ГРС, вероватно је био уверен да је открио једно веома значајно дело које је описивало најранију прошлост хрватског краљевства. Несумњиво је код савременика ово откриће изазвало усхићење – најпре код Папалића, затим Марулића, а недуго потом и код Калетића. Већ Винко Прибојевић умеће податке из Марулићевог превода у свој знаменити говор Хваранима 1525. године. Дабоме, већ тада се замео сваки траг о узајамном односу Рудгера и Павла Шубића, а самим ти и о правој сврси дела.

Овим коментаром ГРС пробијен је један зачарани круг питања са истим одговорима. Коначно је показано да то дело никако није могло да настане у XII веку, али истовремено јасно доказано да се писац користио бројним изворима из XII века – не само делима страних писаца, већ и дипломатичком грађом којој је имао приступ у Сплиту и Бару. Показали смо и да је дело Јована Скилице било добро познато у Дукљи на истеку XIII века. Што је још важније, анализа ауторових извора је несумњиво доказала да је ХСМ првобитна верзија Томе Архиђакона, што отвара посебно

занимљиво поље истраживања, пре свега за хрватску историографију. Такође, верујемо да је доказано и то да је словенско дело, које аутор онако немушто помиње у уводном обраћању читаоцу, заправо најстарије историографско дело писано на српском језику и да потиче из првих година XIII века, а било је писано за Вукана Немањића и његове политичке потребе. Важно је рећи да анонимни аутор ове словенске историје није познавао дело Јована Скилице. И то ће сада бити посебно занимљиво истраживање, пре свега за српску историографију. Најзад, верујемо да смо показали да народне песме, легенде и приче, углавном нису потекле из усменог предања, већ су у ГРС доспеле као готове, морално-дидактичке приче које су већ биле обрађене у крилу цркве. Ту пре свега ваља имати у виду легенду о Тихомилу, а затим и о Радославу и Чаславу. Наш писац је могао само да додатно ојача библијске мотиве у њима. Тако се сада отвара још једно поље истраживања – легенда о пореклу Немањића – која је како се до сада веровало, први пут прибележена у српским летописима с краја XIV века – али која је у њима редукована и сведена на неколико реченица. Сада би ваљало ову легенду испитати у новом контексту, односно анализирати је на основу онога што се око 1300. године, у време нашег писца, причало о пореклу Немањића. Пред нама се тако отвара могућност да испитамо далеко сигурније дух једног времена. Одједанпут се суочавамо са динамичним временом, обиљем разноврсних извора који су постојали у далматинским градовима, монасима који су бескрајно много читали и путовали, са владарима који су своје политичке планове ковали пажљиво, на више нивоа, а не само голом војном силом и дипломатским умећем, са политичким расуђивањем које је далеко ближе нашем времену него што смо икада раније могли помислити.

ГРС не представља више дело пред којим истраживач заћути, збуњен обиљем супротстављених исказа, већ кристално јасно дело како по времену настанка тако и у сваком другом погледу – пишчевим изворима, разлозима писања, намерама наручиоца – које сада нуди безброј нових могућности за оне који буду имали знања и спремности да их препознају и искористе.

CONCLUSION

Gesta Regnum Sclavorum (GRS) is the work of a prolific author who wrote two divergent versions in two cities. The first version was written between 1295 and 1298, in Split, while the final version, with its edited and more detailed content, was completed between 1299 and 1301, in Bar. According to the evidence, Pavle Subic, the most powerful local nobleman of the time, had requested the creation of the GRS. The author lived in Split at the time, and belonged to the senior administration of the Archbishopry of Split, perhaps holding the prestigious position of the Minister for finance. When he moved to Bar, a couple of years later, he was elevated to an even more esteemed position - the Archbishop of Bar (Antivari). However, he was exiled from Bar, most likely in March 1301, following Serbian King Milutin's orders. The author's name was Rudger (Rüdiger). He was most likely of Bohemian background and belonged to the order of the Cistercians. He had travelled extensively across medieval Europe, particularly northern parts of Italy. We know he was literate from an early age and he enjoyed reading. Rudger was familiar with the works of many prominent authors, namely Geoffrey (Galfridus) of Monmouth or Roger of Wendover, as well as with numerous historical scripts written by Bohemian or Polish authors like – Cosmas of Prague and Martin the Gaul – including some chronicles written during the first half of the 13th century in northern Italy – Sicard of Cremona and Albert Miliol. It also appears that Rudger was introduced to the works of Isidore of Seville and Jordanes. As a member of the church's administration he surely was familiar with numerous theological literature (Bernard of Clairvaux, Peter Abelard), medieval chronicles, as well as historical sources and classical (Greek or Roman) authors. He was especially familiar with the collection of moral-didactic narratives known as *Gesta Romanorum*. He was introduced to the above mentioned literature before he came to Split, Dalmatia. He died on the 8th December 1305, in Zwettl monastery, Lower Austria.

During his residence in Split, Rudger was introduced to numerous Hungarian (Magyar) diplomatic, law and historical literature from the Split Archive. He was well-acquainted with the content of *Historia Salonitana* (HS) and *Historia Salonitana Maior* (HSM) authored by Thomas the Archdeacon. While researching Thomas's work he must have read the work by the Hungarian Anonym as well as the Hungarian-Polish Chronicle, and the lives of Hungarian kings, primarily of King Stephen I. Finally, Rudger was

introduced to numerous local populus who were familiar with the historical events of the regions where they have come from; be it merchants who traded in Bosnia or Serbia, monks who have had travelled along the Adriatic coast or noblemen who provided Rudger with historical facts that were related to their noble past. While residing in Split, over at least a decade long period, Rudger surely must have travelled to nearby towns such as Zadar, Trogir, Sibenik or Dubrovnik. It is likely that he was Pavle Subic's personal confessor and confidant, which would explain why Subic had asked Rudger to write the GRS. Such a task could have been offered only to someone who enjoyed Subic's unconditional trust.

When Rudger became the Archbishop of Bar in 1298, not only his residence had been changed but also political environment. By moving out of Split he had left the part of Dalmatia that was under the rule of the Hungarian crown, and he came to Duklja (Dioclea) which was, then, under the rule of the Nemanics. In Bar, he had access to other documents, which helped him furnish his knowledge and provide additional material for his project. His decision to rewrite his work while living in Bar was not based only on the newly uncovered sources, but also political influences because the political climate in the region had changed since 1299. Bosnia, which had played a prominent part in the initial version of the GRS, was on an ambitious political agenda backed by Pavle Subic who after conquering a part of Bosnia declared himself as the Dominus Bosniae not any later than March 1299. The author had to modify the moral-didactic elements in his narrative while expanding the borders of this imaginary Slavic kingdom over which Pavle Subic planned to rule. As even the smallest detail had to be integrated correctly into the story, name of Livno had to be amended to Dalma as it was the place where legendary King Svetopelek allegedly congregated with other noblemen some centuries earlier. In the initial version the South Slavs were the people who migrated to Illyricum and Dalmatia subjecting the Goths to their rule in almost perpetual fashion. In this way, the continuity of the rule over the province, since the times of Justinian I (527 - 565), was established.

In the final version, however, the author needed to insert the Bulgarians into the story who, after the spring of 1299, might have been perceived as potential allies of Pavle Subic. The reason why the Bulgarians could have had allied with Subic was King Milutin's decision to separate from his wife, Bulgarian princess and queen consort of Serbia Anna Terter, by surrendering her to the Byzantines. It is because of this reason the story about the South Slavic migration was amended with the migration of the Bulgarians, who formed an alliance with the Goths and the Slavs (in the final version he

attempted to discretely present the South Slavs as the Goths) to warrant further claims. Then, he had to alter the name of the Emperor Justinian with more controversial Byzantine Emperor Anastasius I (491 - 518) to fit the story. Both, Gothic and Slavic migrations had to be perceived in a different light and both peoples less barbaric. In other words, the author borrowed the idea presented by Thomas the Archdeacon who described the Gothic conquering and destruction of Salona as the direct consequence for the town's moral degradation. In such light, and under the rule of the heretical emperor, Rudger has described the Gothic migration as the punishment from God.

Rudger had carefully corrected all inconsistencies from the initial version trying to render it in more convincing fashion. Initially, he omitted to mention the Papal delegates, John and Leo, when he was in Split, even though he had found the information about them in the Acts of the Split councils, in *Historia Salonitana Maior* (HSM). However, while writing his final version, he was in a better position to use the information about them because in Bar people did not know much about the councils that were held in Split in 925 and 928. He also made sure that he erased the information about the ceremonial act of son's coronation while father was still alive because such an act was not known in the land under the Nemanic's rule.

In Bar, Rudger had access to the numerous charters of the Dioclean rulers – primarily King Mihailo and King Bodin – but also access to the most current manuscripts and literature of his time, which did not exist in Split. As such, he almost entirely took *The Life of St. Vladimir* as the reference. Rudger had also used another, more obscure manuscript written in the Serbian language in which details about the Dioclean land were described covering the period of King Stefan Vojislav to King Radoslav. It is the very same manuscript that Rudger had mentioned in his introductory part of the GRS where he told us that he intended to translate it from the Slavic into the Latin language. This manuscript must have been written during the time of Vukan, the eldest son of Stefan Nemanja. Vukan had dethroned and expelled his own brother grand-župan Stefan while attempting to get crowned by the Pope as the ruler of Serbia. This is the oldest known Serbian historical document which was written in the spirit of the Byzantine imperial chronicles. Rudger's task was to make sure that a direct connection was established with his initial version attempting to prove that the provinces of Dioclea and Serbia belonged under the rule of Croatian dynasties since the Great migration times. In his attempt to explain how Radoslav's descendant came to Travunia and from there expanded his influence over Serbia, Rudger needed to amend the narrative about King Radoslav and King Caslav. This is precisely why he had

to remove the last five chapters from the initial version where the death of Croatian King Zvonimir was described resulting in the Croatian subjugation to the Hungarian throne, as this did not correspond to the political agenda requested by Subic. In fact, Pavle Subic had to ensure that the continuity of the Croatian dynasty was clearly preserved, something which with King Zvonimir's death would not be possible. By erasing the chapters the direct bloodline was established, primarily over Pavlimir (Belo), and now, as the direct relative of the Nemanics, Subic could have legally obtained the right on the Nemanic's lands.

Gesta regum Sclavorum represents one of the most complex historical documents from the Middle Ages. The complexity of the document was amplified by the gravity of the task that was imposed onto Rudger who resorted to fiction – dare we say fabrication of some information, while on the other side, he had to ensure that the credibility was maintained throughout the document intended to be used by the orderer for his ambitious political agenda. However, the completion of this rather monumental task depended highly on the relevant historical sources that were scarce or non-existent during this period. Having an extensive knowledge of many documents Rudger had previously read, as well as being thoroughly familiar with the Bible and the Old Testament, made Rudger's job considerably easier when composing the GRS.

The GRS clearly gives us an example of how fictional historical events could have been created for the political advances of a powerful and respectful yet politically ambitious nobleman. Because of such complexity, it has taken many attempts by many historians, (starting with Ivan Lucic in 1666) throughout centuries, to thoroughly decrypt the true purpose of this document. Some attempts were creditable but ultimately failed to provide detailed and meaningful explanation supported by solid evidence, until now. Furthermore, by decrypting the true purpose of the GRS we have now opened a completely new area that requires further research and inquiry. Even though historians know that historiography is a construction, or perhaps a subjective view of supposed historical events, the GRS elevates it to a new sphere. This document now represents a clear example of how historical evidence does not necessarily need to be founded on someone's interpretation of the actual facts but also can be an absolute fabrication or construction based on a careful selection of collated evidence or sources, which then would be used to create a desired projection of its author. This example shows us how fictional past or supposed historical events could be constructed as well as countries or persons that never lived. Furthermore, this example clearly demonstrates that

factual historiography exists only within the domain of professional historians while it can not exist in collective memory as it used to be mentioned in the old historiography. Only what is recorded in written form becomes historically factual, although the interpretation of the fact remains a subjective opinion of the author and represents the only truth. The credibility of such work is a separate issue. Mavro Orbin, for instance, had constructed an unbelievable past of the South Slavs – while being celebrated as an unquestionable authority not only in the Balkans but throughout Eastern Europe, particularly in Russia, over centuries. It should be noted that the GRS was never introduced to broader audience. It was just a part of a big political project that remained unaccomplished. Pavle Subic had to temporarily suspend his ambitious political plans in 1303, and then in 1308, when the dynasty of Anjou took the Hungarian throne, he had to relinquish them completely. Therefore, both versions of the GRS under such a political circumstance did not serve further purpose.

This document was selectively used as an exotic reference by Venetian Doge Andrea Dandolo in the 14th century, i.e. only those parts that he thought to be of interest. Similarly, Ludovicus Cerva Tubero had used it when he was writing about the past of Dubrovnik (Ragusa). In the 15th century, a Croatian translator had discovered the initial version of the GRS, and was convinced that he had discovered an important document which described the earliest Croatian kingdom in the Balkans. Undoubtedly, it exhilarated his contemporaries who learned about this document – namely Papalic, Marulic and Kaletic. Vinko Pribojevic, for instance, had inserted some information from Marulic's translation into his celebrated address to the citizens of Hvar in 1525. Even during this period the true nature and the relationship between Rudger and Pavle Subic was forgotten.

This groundbreaking analysis has finally revealed the true purpose of the document. We now know that the document could not have been written in the 12th century. However, we know that the author referenced from numerous foreign authors and diplomatic sources from the 12th century that he had read in Split and Bar. We have proved that the work by Ioannis Skylitzes was known in Dioclea at the end of the 13th century. It is equally important to note that this analysis has proven the HSM is indeed the original version by Thomas the Archdeacon, which opens yet another interesting area for research in Croatian historiography. We are also convinced that the Slavic document Rudger had briefly mentioned in his introduction is, in fact, the oldest historical document written in the Serbian language which originates from the beginning of the 13th century during the reign of King Vukan Nemanic. It is

important to point out that the anonymous author of this document was unfamiliar with the work of Ioannis Skylitzes. This document could be an interesting subject of research in Serbian historiography. Finally, we believe that we have provided sufficient evidence to support our claim that traditional folk poetry, legends or myths predominantly do not originate from orally handed down anecdotes but have been passed as moral-didactic narratives recorded within religious centres. It is important to note that the narratives of Tihomir, Radoslav and Caslav were previously recorded in written form, while Rudger could have only strengthened the Biblical motifs in them.

The results of this analysis could allow us now to commence with the research of yet another interesting subject – the legend on the origin of the Nemanics. It was believed until now that the legend was firstly recorded in the Serbian chronicles of the 14th century and has been reduced to a few sentences. Now, it would be worthwhile to study this legend from an earlier period (around 1300), and from a different perspective analysing the knowledge about the Nemanics which Rudger's contemporaries could have had. Suddenly, we are faced with a dynamic historical period, abundance of historical sources from the Dalmatian towns, monks who were frequently reading and travelling abroad, noblemen and rulers who made concise and precise political plans on a variety of levels and in complex situations, which could correspond to present political strategies rather than those of the Middle Ages that we may sometimes perceive as slightly archaic.

The GRS does not manifest itself anymore as the document that could silence a scholar ready to study it. Until now its contradicting accounts of events could have created confusion, but now, we have a crystal clear source that identifies without a doubt: the author, the orderer, their relationship and exact reasons for its composition. It gives us infinite possibilities, as well as opportunities, that we ought to recognise while adequately and accurately interpreting them.

Translation:
Sonny G. Rašić

ЛИТЕРАТУРА

- Ancient Danish Ballads I*, ed. R. C. Alexander, London – Edinburgh 1860.
- M. Ančić, *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa Popa Dukljanina)*, Branimir, kralj hrvatski, ured. N. Budak, Zagreb 1990, 273 – 304.
- S. K. Bajaj, *Research Methodology in History*, New Delhi 2002.
- H. Банашевић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд 1971.
- M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, Zagreb 1952.
- R. Bartlett, *The Making of Europe, Conquest, Colonization and Cultural Change 950 – 1350*, London 1994.
- R. F. Berkhofer, Jr., *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*, Cambridge (MA) 1997.
- C. H. Berman, *Medieval Agriculture: the Southern French Countryside and the Early Cistercians*, Philadelphia 1992.
- K. S. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, Cambridge 2003.
- Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, ed. G. Valentinelli, Zagabria 1855.
- P.G. Bietenhdzl, *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age*, Leiden 1994.
- Bribir u srednjem vijeku*, prir. T. Burić – V. Delonga – M. Dragičević – D. Jelovina – M. Zekan, Split 1987.
- S. Bujan, *La Chronique du prêtre de Dioclée, un faux document historique*, REB 66 (2008) 5 – 38.
- J. A. Burrow, *Medieval Writers and Their Work: Middle English Literature 1100 – 1500*, Oxford 2008.
- C. Bynum, *Jesus as Mother and Abbot as Mother: Some Themes in Twelfth-century Cistercian Writing*, *Jesus as Mother. Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*, Berkeley 1982, 110 – 169.
- H. Gelzer, *Ungerduckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, BZ 2 (1893) 22 – 72.
- Geoffrey of Monmouth, The History of the Kings of Britain*, ed. L. Thorpe, London, 1976.
- T. Gerasimov, *Un sceau en plombe de Georges fils du roi Bodine*, *Studia historico-philologica Serdicensia I*, Serdicae 1938, 217 – 218.
- J. A. Getty, *Elements of Rhetoric*, Philadelphia 1881.
- C. Given-Wilson, *Chronicles: The Writing of History in Medieval England*, New York 2004.
- B. Glavičić, *Je li Marulić izostavio epizodu s Palušom?*, *Colloquia Maruliana* 6 (1997) 87 – 91.
- I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
- A. Gransden, *Legends, Traditions and History in Medieval England*, London 1992.

- A. Gransden, *Historical Writing in England I, c. 550 to c. 1307*, London 1996.
- R. Guiland. *Les eunuques dans l'Empire byzantin*, Études de titulature et de prosopographie byzantines, Études byzantines I (1943) 197 – 238.
- S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji I*, Zagreb 1973.
- R. Gyug, *Medieval Culture in Contact*, New York 2003.
- P. David, *La prétendue Chronique hongaro polonaise*, Etudes historiques et littéraires sur la Pologne médiévale 4 (1931) 68 – 70.
- J.D. Dalgairns – J. Henry Newman – H. Thurston, *Life of St. Stephen Harding: Abbot of Citeaux and Founder of the Cistercian Order*, London 1898.
- P. Damian-Grint, *The New Historians of the Twelfth-Century Renaissance*, Woodbridge 1999.
- С. Делић, *Петров манастир код Требиња*, ГЗМ 25 (1913) 129 – 132.
- М. Динић, *Три повеље из списка Ивана Лучића*, ЗФФ 3 (1955) 68 – 70.
- М. Динић, *Из наше раније прошлости, Прилози за књижевност, језик и фолклор*, 30/3 – 4 (1964) 235 – 246.
- Dictionnaire des miniaturistes du Moyen Age et de la Renaissance*, ed. E. U. Aeschlimann – P. d'Ancona – E. Aeschlimann, Liechtenstein 1969.
- C. Du Cange, *Historia Byzantina duplici commentario illustrata I, De families byzantinis*, Paris 1680.
- D. Dumville, *What is Chronicle?*, The Medieval Chronicle II, ed. E. Kooper, Amsterdam 2002.
- Encyclopedia of Medieval Literature*, ed. R. T. Lambdin – L. C. Lambdin, Westport 2000.
- An Etymological Dictionary of the Latin Language*, ed. F. E. J. Valpy, London 1828.
- Т. Живковић, *О првим поглављима Летописа Попа Дукљанина*, ИЧ 44 (1997) 9 – 25.
- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, ИЧ 50 (2003) 9 – 32.
- Т. Живковић, *О такозваном сабору на Дувањском пољу*, Зборник за БиХ 4 (2004) 45 – 65.
- Т. Живковић, *Два питања из времена владавине краља Бодина*, ЗРВИ 42 (2005) 45 – 59.
- Т. Živković, *Constantine Porphyrogenitus and the Ragusan Authors Before 1611*, ИС 53 (2006) 145 – 163.
- Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII век)*, Београд 2006.
- Т. Живковић, *Дукља између Рашке и Византије у првој половини XII века*, ЗРВИ 43 (2006) 451 – 465.
- Т. Живковић, *Синови Завидини*, Зборник Матице српске за историју 73 (2006) 7 – 25.
- Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, Београд 2007.
- Т. Živković, *On the Foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts*, ИС 54 (2007) 9 – 27.
- Т. Živković, *Forging Unity: The South Slavs between East and West 550 – 1150*, Belgrade 2008.
- Т. Živković – D. Kunčer, *Roger, the Forgotten Archbishop of Bar*, ИС 56 (2008) 191 – 209.

- M. Ivanišević, *Sveti Donino i splitski arhiđakon Toma*, *Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 100 (2007) 125 – 144.
- Ι. Βηριτης, *Ιωαννου Σταυρακιου λογος εις τα θαυματα του αγιου Δημητριου*, *Μακεδονικα* 1 (1940) 324 – 376.
- Н. Ингам, *Мучеништво светог Јована Владимира Дукљанина*, ЛМС 4446/6 (1990) 876 – 896.
- Историја Црне Горе I*, Титоград 1967.
- Историја Црне Горе II/1*, Титоград 1970.
- V. Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga I*, Zagreb 1867.
- P. Jackson, *The Seventh Crusade, 1244 – 1254, Sources and Documents*, Ashgate 2007.
- L. Jelić, *Duvanjski sabor*, *VHAD* 10 (1909) 138 – 145.
- К. Лиречек, *Историја Срба I – II*, Београд 1952.
- Joannes Lucius De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amselodami 1666.
- Љ. Јовановић, *О Летопису Попа Дукљанина*, *Годишњак СКА* 15 (1901) 220 – 226.
- J. Калић, *Рашки велики жупан Урош II*, *ЗРВИ* 12 (1970) 21 – 38.
- J. Калић, *Кнегиња Марија*, *Зограф* 17 (1986) 21 – 35.
- J. Калић, *Жупан Белош*, *ЗРВИ* 36 (1997) 63 – 81.
- T. Kanson, *A Natural History of Latin*, Oxford 2004.
- D. Karbić, *Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322)*, *Zbornik HAZU* 22 (2004) 1 – 26.
- T. G. Kardong, *Benedict's Rule: A Translation and Commentary*, Collegeville 1996.
- L. K. Karell, *Writing Together/Writing Apart*, Lincoln 2002.
- T. N. Kinder, *Cistercian Europe: Architecture of Contemplation*, Grand Rapids (Michigan) 2002.
- V. Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, II, Zagreb 1881.
- N. Klaić, *Mljetski falsifikati*, *Arhivski vjesnik* 10 (1967) 185 – 234.
- N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Zagreb 1989.
- H. Kleinschmidt, *Understanding the Middle Ages*, Woodbridge 2000.
- P. W. Knoll, *Learning in Late Piast Poland*, *Proceedings of the American Philosophical Society* 120/2 (1976) 136 – 157.
- J. Ковачевић, *О уводу Барског родослова*, *Зборник за друштвене науке Матице Српске* 13 – 14 (1956) 61 – 70.
- Љ. Ковачевић, *Неколико питања о Стефану Немањи*, *Глас СКА* 58 (1900) 1 – 106.
- R. E. Krebs – C. A. Krebs, *Groundbreaking Scientific Experiments, Inventions and Discoveries of the Ancient World*, London 2003.
- Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301 – 1302?*, *ЗРВИ* 17 (1976) 417 – 423.
- M. Kurelac, *Nepoznati rukopis "Ljetopisa Popa Dukljanina"*, *HZ* 21 – 22 (1969) 651 – 653.
- J. Lelewel, *Grobowe napisy i grobowce Bolesławów Wielkiego w Poznaniu*, Poznań 1857.
- P. Lendvai, *The Hungarians: A Thousand Years of Victory in Defeat*, New Jersey 2003.
- J. Leśny, *Historia Królestwa Słowian czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa 1988.

Ljetopis popa Dukljanina, ed. V. Mošin, Zagreb 1950.

E. Mazza, *The Celebration of the Eucharist: The Origin of the Rite and the Development of Its Interpretation*, Collegeville 1999.

Љ. Максимовић, *Организација византијске власти у новоосвојеним областима после 1018. године*, ZRVI 36 (1997) 31 – 43.

D. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim 1963.

L. Margetić, *Dolazak Hrvata*, Split 2001.

I. Marović, *Novac Romana III. Argira u Arheološkome muzeju u Splitu*, Vijesnik za arheologiju u povijest dalmatinsku 99 (2006) 275 – 297.

P. Matarasso, *The Cistercian World: Monastic Writings of the Twelfth Century*, London 1993.

M. Matijević-Sokol, *Archdeacon Thomas of Split (1200 – 1268) – A Source of Early Croatian History*, Review of Croatian History 3 (2007) 251 – 269.

P. Maud, *The Cistercian World: Monastic Writings of the Twelfth Century*, London 1993.

W. A. Maciejewski, *Roczniki i kroniki polskie i litewskie*, Warszawa 1850.

Medieval Concepts or the Past: Ritual, Memory, Historiography, ed. G. Althoff – J. Fried – P. J. Geary, Cambridge 2002.

M. Medini, *Starine Dubrovačke*, Dubrovnik 1935.

M. Medini, *Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina*, Rad HAZU 173 (1942) 113 – 156.

R. K. Merton, *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, Chicago 1973.

С. Мијушковић, *Љетопис попа Дукљанина*, Титоград 1967.

I. Mirnik, *Zlatnici Romana III. Argira u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 99 (2006) 369 – 378.

R. Morse, *Truth and Convention in the Middle Ages: Rhetoric, Representation, and Reality*, Cambridge 1991.

C. K. S. Moncrief, *Petar Ablerad, My story of calamity*, Medieval Literature in Translation, ed. C. W. Jones, Dover 2001, 228 – 246.

R. Moore Howard, *Standing in the Shadow of Giants: Plagiarists, Authors, Collaborators*, Westport 1999.

A. Neander, *General History of the Christian Religion and Church*, VIII, London 1852. *The New Cambridge Medieval History V, c. 1198 – c. 1300*, ed. D. Abulafia – R. Mc Kitterick, Cambridge 1999.

L. O. Nielsen, *Theology and Philosophy in the Twelfth Century*, Leiden 1982.

К. Николаевић, *Критичка покушења у периоду од првих седам векова србске историје*, ЛМС 110 (1865) 1 – 76.

С. Новаковић, *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*, Београд 1893.

A. Norton, *The Evidences of the Genuineness of the Gospels*, London 1847.

M. L. North, *The Anonymous Renaissance: Culture of Discretion in Tudor-Stuart England*, Chicago 2003.

- B. O'Brien, *The Instituta Cnuti and the Translation of English Law*, Anglo-Norman Studies 25, Proceedings of the Battle Conference 2002, ed. J. Gillingham, Woodbridge 2003, 177 – 198.
- N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle*, Paris 1972.
- B. M. Olsen, *La réception de la littérature classique au moyen âge (IXe – XIIe siècle)*, Copenhagen 1995.
- J. S. Park, *Conceptions of Afterlife in Jewish Inscriptions*, Tübingen 2000.
- S. Patridge, *Manuscripts and the Early History of Chaucer's Works, Writing after Chaucer: Essential Readings in Chaucer and the Fifteenth Century*, ed. D. J. Pinti, London 1998, 1 – 26.
- People and Places in Northern Europe, 500 – 1600*, Essays in Honour of Peter Hayes Sawyer, ed. P. H. Sawyer – N. Lund, Woodbridge 1992.
- E. Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*, Zagreb 1991.
- P. B. Pixton, *The German Episcopacy and the Implementation of the Decrees of the Fourth Lateran Council, 1216 – 1245 – Watchmen on the Tower*, Leiden 1995.
- A. Plassmann, *Origo gentis: Identitäts – und Legitimitätsstiftung in früh – und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006.
- М. Поповић, Прилог економској историји Дубровника. Трговачки односи са јужном Италијом (1266 – 1442), ЗФФ 5/1 (1960) 189 – 255.
- В. Прокић, *Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes codex Vindobonensis hist. Graec. LXXIV*, München 1906.
- Б. Прокић, Јован Скилица као извор за историју македонске словенске државе, Глас СКА 84 (1910) 61 – 156.
- Ђ. Сп. Радојичић, Грдеша (Грд), требињски жупан XII века, Прилози за КЈИФ 11 (1931) 155 – 156.
- Ђ. Сп. Радојичић, Доба постанка и развој старих српских родослова, ИГ 2 (1948) 21 – 36.
- Ђ. Сп. Радојичић, Кинамов Γουρδέσης, ЗРВИ 8/1 (1963) 255 – 259
- N. Radojčić, *F. Šišić, Letopis Pora Dukljanina*, Slavia 8 (1929) 168 – 178.
- Н. Радојичић, Друштвено и државно уређење код Срба у раном Средњем веку – према Барском родослову, Гласник Скопског научног друштва 15 – 16 (1936) 1 – 28.
- Н. Радојичић, Легенда о смрти хрватскога краља Димитрија Звонимира, Глас СКА 171 (1936) 1 – 85.
- Н. Радојичић, О најтамнијем одељку Барског родослова, Цетиње 1951.
- F. Rački, *Izvadci iz kralj. osrednjega arkiva u Napulju za jugoslvjensku poviest*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VII (1863) 5 – 71.
- F. Rački, *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest Srednjega Veka*, Književnik 1 (1864) 199 – 227; 358 – 388.
- F. Rački, *Hrvatska prije XII veka glede na zemljišni obseg i narod*, Rad JAZU 56 (1881) 63 – 140.
- V. B. Richmond, *The Legend of Guy of Warwick*, New York – London 1996.
- J. Rus, *Kralji dinastije Svevladičev*, Ljubljana 1931.

- I. K. Sakcinski, *Kronika Hrvatska iz XII veka*, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku 1 (1851) 1 – 37.
- J. W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000 – 1500*, Washington DC 1994.
- L. Simeonova, *Diplomacy of the Letter and the Cross: Photios, Bulgaria and the Papacy 860s – 880s*, Amsterdam 1998.
- G. Simon, *Untersuchungen zur Topik der Widmungsbriefe mittel-alterlicher Geschichtsschreiber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Archiv für Diplomatik 4 (1958) 52 – 119; 5 – 6 (1959 – 1960) 73 – 153.
- G. Sinicropi, *Chastity and Love in the Decameron*, The Old Daunce. Love, Friendship, Sex and Marriage in the Medieval World, ed. R. R. Edwards – S. Spector, New York 1991, 104 – 120.
- L. Smoller, *The Alfonsine Tables and the End of the World: Astrology and Apocalyptic Calculation in the Later Middle Ages*, The Devil, Heresy and Witchcraft in the Middle Ages, Essays in Honor of Jeffrey B. Russell, Leyden 1998, 211 – 240.
- G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire Byzantin*, Paris 1884.
- W. Spalding, *The History of English Literature*, New York 1853.
- G. M. Spiegel, *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography*, Baltimore 1999.
- G. M. Spiegel, *Historical Thought in Medieval Europe*, A Companion to Western Historical Thought, ed. L. Kramer – S. C. Maza, London 2002, 78 – 98.
- Ст. Станојевић, *О првим главама Дукљанског летописа*, Глас СКА 126 (1927) 91 – 101.
- St. Stanojević, *M. Medini, Starine dubrovačke, 1935, 8°, 314, ЈИЧ I, ¾ (1935) 618 – 619.*
- D. Ch. Stathakopoulos, *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire*, Aldershot 2004.
- L. Steindorff, *Tumačenje riječi Dalmatia u srednjovjekovnoj historiografiji i istovremeno o saboru na Planities Dalmae*, Etnogeneza Hrvata, ured. N. Budak, Zagreb 1995, 148 – 158.
- A. Sterling-Hellenbrand, *Topographies of Gender in Middle High German Arthurian Romance*, London 2001.
- Ђ. Стратимировић, *О прошлости и неимарству Боке Которске*, Споменик СКА 28 (1895)
- J.-C. Schmit, *Ghosts in the Middle Ages*, Chicago 1998.
- C. Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade, Historia Iherosolimitana*, Aldershot 2006.
- D. Townsend, *A Second Ajax: Peter Abelard and the Violence of Dialectic*, The Tongue of the Fathers, ed. A. Taylor, Philadelphia 1998, 14 – 34.
- J. M. Theilmann, *Medieval Pilgrims and the Origin of Tourism*, Popular Culture in the Middle Ages, ed. J. P. Campbell, Bowling Green 1980, 100 – 107.
- L. Thomassin – M. André, *Ancienne et nouvelle discipline de l'église*, VI, Paris 1866.
- С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- С. Ђирковић, *Насељени градови Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација*, ЗРВИ 37 (1998) 9 – 32.

- В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, Старинар 2 (1925) 69 – 77.
- В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940.
- В. Ђоровић, *Scripta minora*, уред. М. Д. Стефановић – Б. Маринковић, Ваљево 1998.
- А. Узелац, *Од Енглеске до Константинопоља у Књизи чудеса света Јована Мандвила*, Моравска Србија, уред. С. Мишић, Крушевац 2007, 197 – 211.
- F. W. Faber, *An Essay on Beatification, Canonization and the Processes of the Congregation of Rites*, London 1848.
- V. von Falkenhausen, *Eine byzantinische Beamtenurkunde aus Dubrovnik*, BZ 63 (1970) 10 – 23.
- Ј. Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957.
- E. Fermeždin, *Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620 – 1648*, Starine 24 (1891) 1 – 40.
- М. Филиповић, *Називање страна света и народа по бојама*, Зборник за друштвене науке Матице српске 29 (1961) 69 – 77.
- J. V. A. Fine, Jr, *The Early Medieval Balkans*, Ann Arbor 1991.
- V. Foretić, *Povijest Dubrovnika I. Od osnutka do 1526*, Zagreb 1980.
- V. Foretić, *Zur Geschichte der Romanen Dalmatiens im Mittelalter*, Romania et Slavia Adriatica, Festschrift für Žarko Muljačić, ed. G. Holtus – J. Kramer, Hamburg 1987, 483 – 504.
- L. E. Havlik, *Dukljanska kronika a Dalmatská legenda*, Rozpravy Československé Akademie 86/2 (1976) 1 – 92.
- H. Hendrix, *Historiographical Anecdotes as Depositories and Vehicles of Cultural Memory*, Genres as Repositories of Cultural Memory, ed. H. van Gorp – U. Musarra-Schroeder, Studies in Comparative Literature 29 (2000) 17 – 26.
- E. M. C. Van Houts, *The Normans in Europe*, Manchester 2000, 116.
- M. Howell – W. Prevenier, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methodos*, Cornell 2001.
- J. C. Crick, *The Historia Regum Britannie of Geoffrey of Monmouth*, Woodbridge 1984.
- R. Collins, *The “Reviser” Revisited: Another Look at the Alternative Version of the Annales Regni Francorum*, After Rome’s Fall: Narrators and Sources of Early Medieval History, ed. A. C. Murray, Toronto 1998, 191 – 213.
- F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500 – 1250*, Cambridge 2006.
- F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.
- Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд-Загреб 1928.
- А. Škegro, *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae*, Radovi Arheološkog zavoda 21 (1997) 85 – 116.
- А. Škegro, *Tobožnja delminijska biskupija*, Radovi Arheološkog zavoda 31 (2008) 283 – 302.

T. Wasilewski, *Stefan Vojislav de Zahumlje, Stefan Dobroslav de Zeta et Byzance au milieu du Xie siècle*, ZRVI 13 (1971) 109 – 126.

The Wars of Edward III: Sources and Interpretations, ed. C. J. Rogers, Woodbridge 1999.

D. Webb, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, London – New York 2001.

H. Weigl, *Ein bosnischer Bischof auf Arbeitssuche, Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwettl (1305)*, *Unsere Heimat* 73/3 (2002) 168 – 195.

ИЗВОРИ

- Adam von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte*, MGH SRG III, ed. B. Schmeidler, Hannover – Leipzig 1917.
- Aegidii Aureavallensis Gesta episcoporum Leodiensium*, ed. Ioh. Heller, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 1 – 128.
- Alberti Milioli notarii Regini liber de temporibus et aetatibus et Cronica imperatorum*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXXI, Hannoverae 1903, 336 – 668.
- Andreae Danduli Chronica per extensum descripta*, ed. G. Carducci – V. Fiorini – P. Fedele, Raccolta degli Storici Italiani dal cinquecento al millecinqucento, XII/1, Bologna 1938.
- Annales Austrio-Clara-Vallenses I*, ed. B. Linck, Wien 1723.
- Annales Barenses*, MGH SS V, ed. G. Pertz, Hannoverae 1844, 51 – 56.
- Annales Bertiniani*, ed. G. H. Pertz, MGH SS I, Hannoverae 1826, 419 – 515.
- Annales Ragusini Anonymi*, ed. S. Nodilo, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 24, Scriptorum I, Zagrabiae 1883, 1 – 163.
- Annali di Ragusa del magnifico Ms. Nicolò di Ragnina*, ed. S. Nodilo, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 24, Scriptorum I, Zagrabiae 1883, 165 – 301.
- Annalista Saxo a. 741 – 1139*, ed. D. G. Waitz, MGH SS VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844, 542 – 777.
- Anne Comnène Alexiade*, I – III, ed. B. Leib, Paris 1937 – 1945.
- Anonymi Belae regis notarii de Gestis Hungarorum liber*, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 1 – 54.
- Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Górka, Cracoviae 1916.
- Appendix ad Rogeri de Wendover Flores historiarum: in qua lectionum varietas additionesque, quibus Chronicon istud ampliavit et instruxit Matthaeus Parisiensis*, London 1844.
- Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*, ed. J. Schafarik, Belgradi 1860.
- Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I*, ed. L. de Thallóczy – C. Jireček – E. de Sufflay, Vindobonae 1913.
- Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799*, ed. E. Fermendžin, Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium 18, Zagreb 1887.
- The Book of St Gilbert*, ed. R. Foreville – G. Keir, Oxford 1987.
- Български старини изъ Македонию*, уред. И. Ивановъ, София 1931.
- Breviarium Virdunense*, Virduni 1826.
- Breviarium Molinense*, Molinis 1826.
- Breviarium Romanum*, Mechliniae 1861.
- Breviarium sanctae Ambianensi ecclesiae*, Ambiani 1849.
- Breviarium Forojuliense*, Vesontione 1833.

Breviarium Claromontense, Clermont 1820.

Breviarium Corisopitense, Paris 1835.

Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, ed. A. Theiner, Monumenta Historica Hungariae, Osnabrück 1968.

Vetera monumenta Slavorum meridionalium I, ed. A. Theiner, Romae 1863.

Византијски извори за историју народа Југославије III, уред. Г. Острогорски – Ф. Баришић, Београд 1966.

Византијски извори за историју народа Југославије IV, уред. Г. Острогорски – Ф. Баришић, Београд 1971.

Византијски извори за историју народа Југославије VI, уред. Ф. Баришић – Б. Ферјанчић, Београд 1986.

Vincentius Priboevius De origine successibusque Slavorum, ed. G. Novak, Zagreb 1951.

Vita Alberti episcopi Leodiensis, ed. Ioh. Heller, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 135 – 168.

Vita Annonis archiepiscopi Coloniensis, ed. D. R. Koepke, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 462 – 518.

Vita Sancti Heinrici regis et confessoris, MGH SRG LXIX, ed. M. Stumpf, Hannover 1999.

Galfredi Monumetensis Historia Brittonum, ed. J. A. Giles, Londini 1844.

Gervase of Tilbury, Otia Imperialia: Recreation for an Emperor, ed. S. E. Banks – J. W. Binns, Oxford 2002.

Georgii monachi Chronicon, ed. C. de Boor, Lipsiae 1904.

Gesta Boemundi archiepiscopi Treverensis, ed. H. Cardauns, MGH SS XXIV, Hannoverae 1879, 463 – 488.

Gesta episcoporum Neapolitanorum, ed. G. Waitz, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, Hannoverae 1878, 398 – 436.

The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderici Vitalis, and Robert of Torigni, vol. II, ed. E. M. C. Van Houts, Oxford 1995.

Gesta principum Polonorum, translated and annotated by P. W. Knoll – F. Schaer, with a preface by, T. N. Bisson, Budapest 2003.

Gesta regis Henrici secundi Benedicti abbatis I – II, ed. W. Stubbs, Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores, London 1867.

Gesta regum Britanniae, A Metrical History of the Britons of the XIIIth Century, ed. F. Michel, London 1862.

Gesta regum Sclavorum I, ed. D. Kunčer, Beograd 2009.

Gesta Romanorum, ed. H. A. von Keller, Stuttgart – Tübingen 1842.

Geyzae regis sacramentum pro civibus spalatensibus, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 379 – 380.

Gilberti Chronicon pontificum et imperatorum Romanorum, ed. O. Holder-Egger, MGH SS 24, Hannoverae 1879, 117 – 136.

Giraldus Cambrensis De instructione principum, ed. J. Sheron Brewer, London 1846.

Giraldi Cambrensis opera, Gemma ecclesiastica, ed. J. S. Brewer, Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores, London 1862.

Gottfried von Strassburg Tristan, ed. K. Marold, Berlin 2004.

Gradivo za zgodovinov Slovencev v srednjem veku I – V, ed. F. Kos, Ljubljana 1902 – 1928.

Guillelmus Tyrensis archiepiscopus Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum Domini MCLXXXIV, ed. J.–P. Migne, PL 201 (1855) col. 201 – 892.

De conversione Bagoariorum et Carantanorum, ed. D. W. Wattenbach, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 1 – 15.

De facto Ungariae Magnae a fr. Ricardo ordinis ff. predicatorum invento tempore Domini Gregorii IX, ed. S. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I*, Sangalli 1849, 248 – 254.

Decretum Colomani regis ab Albrico compilatum, ed. S. L. Endlicher, *Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I*, Sangalli 1849, 358 – 370.

Die Admonter Briefsammlung nebst ergänzenden Briefen, ed. G. Hödl – P. Classen, MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit VI, München 1983.

Die Texte der in den Monumenta graphica Medii aevi, ed. Th. Sickel, Wien 1859.

Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia, ed. F. Rački, Zagrabiae 1877.

Einhardi Vita Karoli imperatoris, ed. G. H. Pertz, MGH SS II, Hannoverae 1829, 426 – 463.
Ekkehardi Chronicon universale, ed. D. G. Waitz, MGH SS VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844, 33 – 231.

Epistolae Cantuariensis: The Letters of the Prior and Convent of Christ Church of Canterbury, from A.D. 1187 to A. D. 1199, ed. W. Stubbs, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores*, London 1864.

Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi, ed. O. Seel, Stuttgart 1972.

Eulogium (historiarum sive temporis): Chronicon ab urbe condito usque ad annum domini MCCCLXVI, a monacho quodam Malmesburiensi exaratum I – III, ed. F. S. Haydon, London 1858 – 1863.

Ex Gregorii Magni Dialogorum libris, ed. Bethmann, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, Hannoverae 1878, 524 – 540.

Ex Othloni operibus, ed. R. Wilmans, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 376 – 393.

Ex vita et translatione S. Sabini episcopi Canusin, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878, 586 – 589.

Excerpta ex Historia Anglorum [H], *Chronicon Henrici de Silegrave*, ed. C. Hook, London 1849, 133 – 154.

Excerpta ex Chronica Reineri Leodiensis 1197 – 1228, *Fontes rerum Germanicarum II*, ed. F. Boehmer, Stuttgart 1845, 372 – 387.

Житије светог Симеона, Стефан Првовенчани, Сабрана дела, прир. Љ. Јухас-Георгиевска – Т. Јовановић, Београд 1999, 14 – 106.

Illyricum sacrum I – IX, ed. D. Farlati, Venetiis 1751 – 1819.

Incerti scriptoris narratio De rebus in bello sancto gestis A. D. MCCXVIII, ed. J. A. Giles, Londini 1846.

Ioannes Scylitzes Continuatus, ed. Th. Tzolakis, Thessaloniki 1968.

Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. H. Beck – A. Kambylis – R. Keydell, Berolini 1973.

Ioannis Cinnami Epitome, Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonnae, 1836.

Jordanis Romana et Getica, ed. Th. Mommsen, MGH AA V, Berolini 1882.

Joannis Saresberiensis Carnotensis episcopi opera omnia, ed. P.-J. Migne, PL 199 (1855)
Johannis Saresberiensis Entheticus de Dogmate Philosophorum, ed. C. Petersen, Hamburg 1843.

The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253 – 1255, transl. and ed. By W. W. Rockhill, New Delhi 1998.

Kalendarium Zwetlense a. 1243–1458, MGH SS IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1851, 689–

The Latin Poems commonly attributed to Walter Mapes, ed. T. Wright, London 1841.
Liber monasterii de Hyda, A.D. 455 – 1023, *Rerum Britannicarum Medii Aevi scriptores*, ed. E. Edwards, London 1866.

Lives of Edward the Confessor, Vita Aeduardi regis qui apud Westmonasterium requiescit, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores* ed. H. R. Luard, London 1858.

Lives of the Cambro-British Saints, ed. W. J. Rees, London 1853.

Lvdovici Tvberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibvs suis I - II, ed. V. Rezar, Zagreb 2001.

Mavro Orbini Kraljevstvo Slovena, ured. F. Šanjek – S. Husić, Zagreb 1999.

Marcellini v. c. comitis Chronicon, *Chronica minora saec. IV, V, VI, VII*, ed. Th. Mommsen, MGH AA XI, Berolini 1894, 60 – 104.

Matthaei Parisiensis monachi Sancti Albani Historia Anglorum I – III, ed. F. Madden, London 1866 – 1869.

Mauro Orbini, Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni, Pesaro 1601.

Meklenburgisches Urkundenbuch herausgegeben von dem verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde I, 786 – 1250, Schwerin 1863.

Mémoires pour servir a l'histoire de Pontarlier, ed. M. Droz, Pontarlier 1840.

Monumenta necrologica monasterii Campi Liliorum, MGH Necrologia Germaniae V, ed. A. F. Fuchs, Berolini 1913.

Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, ed. Fr. Miklosich, Viennae 1858.

Monumenta cartographica Jugoslaviae II, ed. G. Škrivanić, Beograd 1979.

Nennii Historia Britonum, ed. J. Stevenson, Londini 1838.

Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen I, Wien 1851.

Orderici Vitalis Historiae Ecclesiasticae libri tredecim I - III, ed. A. le Prevost, Parisiis 1838 – 1845.

Повѣсть временныхъ лѣтъ, Санктпетербургъ 1910.

Popa Dukljanina Lětopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, prir. I. Črčnić, Kraljevica 1874.

The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation, v. 8, ed. R. Hakluyt, Kila 2004.

The Priory of Hexam: Its Chronicles, Endowments, and Annals I – II, ed. J. Raine, Edinburgh 1864 – 1865.

Philippi de Diversis de Quartigianis, ed. V. Brunelli, Programma dell'I. R. Ginnasio superiore in Zara 23 (1880) 3 – 54.

Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum, ed. G. Schwandtner, Scriptorum rerum Hungaricum III, Vindobonae 1748, 510 – 524.

Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII, ed. Ph. Jaffé, Berolini 1851.

Regino Chronicon, ed. G. Pertz, MGH SS I, Hannoverae 1826, 544 – 612.

Relation des Mongols ou Tartares par le frère Jean du Plan de Carpin, ed. M. D'Avezac, Paris 1838.

Rogeri de Wendower Chronica, sive Flores historiarum I - V, ed. H. O. Coxe, London 1841 – 1844.

S. Bernardi abbatis De conversione ad clericos sermo seu liber, ed. J.-P. Migne, PL 182 (1854).

Sancti Aurelii Augustini Hipponensis episcopi Opera omnia, ed. J.-P. Migne, PL 43 (1845).

Sancti Ladislai regis Decretum III, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 340 – 348.

Sancti Stephani regis De morum institutione ad Emericum ducem liber, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 299 – 309.

Sancti Stephani regis Decretorum libri II, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 310 – 320.

Sancti Stephani regis Hungariae Legenda maior, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 139 – 153.

Sancti Stephani regis Hungariae Legenda minor, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 154 – 162.

Sanctuarium ecclesiae Sancti Johannis de Beverlaco, Sanctuarium Dunelmense et sanctuarium Beverlacense, London 1837.

Sacrorum conciliorum, nova et amplissima collectio, ed. J. D. Mansi, Graz 1960 (репринт).

Selected Charters of Serbia Rulers (XII – XV century) I, ed. T. Živković – S. Bojanin – V. Petrović, Athens 2000.

Simonis de Kéza Gesta Hungarorum, ed. L. Veszprémy – F. Schaer, Budapest 1999.

Sicardi episcopi Cremonensis Cronica, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXXI, Hannoverae 1903,

Spicilegium veterum scriptorum I – III, ed. D. Achéry, Parisiis 1723.

Старе српске повеље и писма I, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1929.

Стари српски записи и натписи I - VI, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1902 – 1926.

Стари српски родослови и летописи, уред. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1927.

Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616.

Stephani Byzantii ΕΘΝΙΚΩΝ quae supersunt, ed. A. Westermann, Lipsiae 1839.

Translatio S. Dionysii Areopagitae, ed. D. R. Koepke, MGH SS XI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 343 – 375.

Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum, ed. O. Perić – M. Marjanović-Sokol – R. Katičić, Split 2003.

Thomae Tusci Gesta imperatorum et pontificum, ed. E. Ehrenfeuchter, MGH SS XXII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1872, 483 – 528.

Urkundenbuch des Hochstifts Meissen, ed. E. G. Gersdorf, Codex diplomaticus Saxoniae regiae III/2, Leipzig 1857.

Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens II, ed. G. D. Teutsch – Fr. Firnhaber, Fontes rerum Austriacarum, Diplomata et Acta XV/1, Wien 1857.

Florentii Wigorniensis monachi Chronicon et Chronicis, ed. B. Thorpe, London 1848.

Helmoldi Chronica Slavorum, ed. M. Lappenberg, MGH SS XXI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1903, 1 – 99.

Henry, Archdeacon of Huntington Historia Anglorum, ed. D. Greenway, Oxford 1996.

Hermanni Altahensis Annales a. 1137 – 1273, MGH SS XVII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1861, 381 – 407.

Histoire générale de Languedoc IV, ed. M. Le Chever – Al. Du Mège, Toulouse 1841.

Historia Salonitana Maior, прир. Н. Клаић, Београд 1967.

Hrvatski pisani zakoni, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium I, Statuta et leges IV, Zagreb 1890.

C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII, vol. I, ed. I. Sillig, Hamburgi et Gothae 1851.

Caesarii Heisterbacensis monachi ordinis Cisterciensis Dialogus miraculorum I – II, ed. J. Strange, Coloniae – Bonnae – Bruxellis 1851.

Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art I – III, ed. J. Nesbitt – N. Oikonomides, Washington 1991.

Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris, ed. B. Wassiliewsky – V. Jernstedt, Petropoli 1896.

Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XI, ed. G. Wenzel, Pest 1867.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I – VIII, ed. T. Smičiklas, Zagreb 1904 – 1910.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I, ed. I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1874.

Coelibatus et Breviarium: Duo gravissima clericorum officia, e monumentis omnium seculorum demonstrata V, ed. A. de Roskovány, Pestini 1861.

Commissiones et relationes Venetae VII, Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium 50, Zagreb 1972.

Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio I – II, ed. Gy. Moravcsik – R. J. H. Jenkins, Washington DC 1967.

- Constantinus et Methodius Thessalonicensis*, ed. F. Grivec – F. Tomšič, Radovi Staroslovenskog instituta 4 (1960).
- Continuatio Praemonstratensis a. 1113 – 1155*, ed. D. L. C. Bethmann, MGH SS VI, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1844, 447 – 456.
- Copioso ristretto de gli Annali di Rausa libri quattro di Giacomo di Pietro Luccari*, Venetia 1605.
- Cosmae Chronica Boemorum*, ed. D. R. Köpke, MGH SS IX, Hannoverae 1851, 1 – 209.
- Die Chronik des Propstes Burchard von Ursperg*, ed. O. Holder-Egger – B. von Simson, MGH SRG XVI, Hannoverae 1916.
- La cronaca veneziana del Diacono Giovanni*, Cronache Veneziane antichissime, ed. G. Monticolo, Roma 1890.
- Cronica Villariensis monasterii*, Monumenta Historiae Villariensis, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 192 – 219.
- Cronica fratris Salimbene de Adam ordinis minorum*, ed. O. Holder – Egger, MGH SS XXXII, Hannoverae – Lipsiae 1913.
- Cronica Hungarorum*, ed. S. L. Endlicher, Rerum Hungaricarum, Monumenta Arpadiana I, Sangalli 1849, 60 – 82.
- Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi monasterii Hoiensis interpolata*, ed. P. Scheffer-Boichorst, MGS SS XXIII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1874, 631 – 950.
- Chronica domus Sarensis*, ed. R. Roepell, Breslau 1854.
- Chronica Johannis de Oxenedes*, ed. H. Ellis, Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores, London 1859.
- Chronica de Mailros*, ed. J. Hay – A. Pringle, Edinburgi 1835.
- Chronica monasterii sancti Bertini auctore Iohanne Longo de Ipra*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXV, ed. G. Waitz, Hannoverae 1880, 736 – 866.
- Chronica Sancti Benedicti Casinensis*, ed. G. Waitz, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum, Hannoverae 1878,
- Chronica Serbica despotae Georgii Branković*, ed. I. Kukuljević-Sakcinski, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 2 (1854) 1 – 30.
- Chronicle of the Thirteenth Century*, Archaeologia Cambrensis 8 (1862) 272 – 283.
- The Chronicles of Ralph Niger*, ed. R. Anstruther, London 1851.
- Chronicon domini Walteri de Hemingburgh I – II*, ed. H. C. Hamilton, London 1849.
- Chronicon monasterii de Abingdon I – II*, ed. J. Stevenson, Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores, London 1858.
- Chronicon pictum Vindobonense*, Historiae hungaricae fontes domestici II, ed. M. Florianus, Lipsiae 1883.
- Chronicon Polonorum usque ad a. 1113*, ed. I. Szlachtowski – R. Koepke, MGH SS IX, Hannoverae 1851, 418 – 478.
- Chronicon Salernitanum, A critical Edition with Studies on Literary and Historical Sources on Language*, ed. V. Westerbergh, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Latina Stockholmiensia 2, Stockholm – Lund 1956.
- Chronicon Henrici de Silegrave*, ed. C. Hook, London 1849.
- Chronique en vers de Jean Van Heeku ou relation de la bataille de Woeringen*, ed. J. F. Willems, Bruxelles 1836.

Willelmi Malmesbiriensis monachi Gesta regum Anglorum atque Historia Novella I – II, ed. T. D. Hardy, London 1840.

Willelmi Rishanger quondam monachi S. Albani et quorundam Anonymorum Chronica et Annales regnantibus Henrico tertio et Edwardo primo, ed. H. T. Riley, *Rerum Britannicarum Medii aevi scriptores*, London 1865.

Willelmus Tyrensis Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, ed. S. Jacobs, *Recueil des Croisades, Historiens Occidentaux I*, Paris 1844, 3 – 362.

Wiponis proverbia tetralogus Heinrici regis, Vita Chuonradi II. Imperatoris, MGH SS XI ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1854, 243 – 275.

Регистар личних имена

А

- Abulafia D.* – 211
Авари – 108, 111
Avezac (D’Avezac) M. – 111
Авимелех, библијска личност – 254
Аганип, зет краља Лира – 231
Адам из Бремена, средњовековни писац – 90
Адам Парижанин, средњовековни писац – 65, 66
Adelardus, краљ западних Саксонаца – 120
Aeschlimann E. U. – 358
Ајнхард (Einhard), средњовековни писац – 165, 190
Аквила, легендарни угарски краљ – 212, 213
Алани – 90
Albanactus, син британског краља Брута – 77, 116
Алберт, аустријски војвода – 139
Алберт Милиол, средњовековни писац – 73-75, 163, 312, 322, 351, 373, 379
Александар III, папа (1159-1181) – 58
Александар Велики, македонски краљ – 353
Алексије Кондостефан, византијски војсковођа – 305
Alexander R. C. – 76
Алмош, угарски војвода – 112, 299
Althoff G. – 33
Aluredus, саксонски краљ – 159
Алфред, енглески краљ – 137, 160
Амон, библијска личност – 254
Ана, легендарна мајка дукљанског владара Владимира – 263
Ана Комнина, византијска принцеза и писац – 152, 193, 293-295, 298, 302, 330
Ана Тертер, бугарска принцеза, жена краља Милутина – 374, 380
Анастасије, логотет – 284
Анастасије I, византијски цар (491-518) – 70-74, 76, 96, 97, 366, 375, 381
Анастасије IV, папа (1153-1154) – 58
Анастасије Библиотекар, средњовековни писац – 88
Ancona (D’Ancona) P. – 358
André M. – 228
Andreas, опат манастира Св. Сергија и Вакха – 330
Андрија, дубровачки архиепископ – 59
Андрија I, угарски краљ (1046/1047-1060) – 130
Андрија II, угарски краљ (1205-1235) – 99, 344, 354, 355
Андрија III, угарски краљ (1290-1301) – 342, 344-346, 349, 363
Анжујци, династија – 67, 343, 347, 377, 383
Анзелм, син Анзелма од Шора и Марије – 67
Анзелмо од Шора, генерални капетан Карла I Анжујског – 67
Anstruther R. – 258
Ančić M. – 49, 52, 101
Апијан, писац – 135
Арабљани – 88, 232, 235, 317
Арменопулос, византијски војсковођа – 276, 280-282
Армос – 355
Арон, син комеса из Бугарске – 248
Арпад, угарски кнез – 113, 174, 175
Арпади, угарска династија – 211, 344
Артур (Артур Мабутер, син Утеров), легендарни краљ – 93, 121
Архириз, вођа норманске странке из Барија – 293, 331
Архириз, Бодинов син – 331, 332
Асен в. Иван Асен II; Михаило Асен Асеновићи, бугарска династија – 175
Атила, хунски краљ – 94, 168, 170-172, 174, 175
Ахаб, краљ Израела – 83
Achéry D. – 84

Б

Bajaj S. K. – 55

Baldewinus, кантерберијски архиепископ – 139

Балша Страцимировић, зетски владар – 252, 289

Балшићи, зетска властеоска породица – 30

Банашевић Никола – 25, 30, 31, 52, 62, 64, 68, 69, 77, 92, 117, 183, 187, 197, 200, 242, 247, 249, 250, 254-258, 264-266, 269, 270, 274, 275, 285, 287, 300, 322

Banks S. E. – 91

Банфи в. Бернард Банфи

Барада Михо – 99, 100

Барани – 29, 365

Барушић Ф. – 110

Bartlett R. – 119, 351, 357

Беда Венерабилис, средњовековни писац – 68, 155

Бејкон Роџер, филозоф – 115

Бела, монахиња – 330, 331

Бела I, угарски краљ (1060-1063) – 211, 219-222

Бела II, угарски краљ (1131-1141) – 176

Бела III, угарски краљ (1172-1198) – 121, 152, 213, 299, 356, 357

Бела IV, угарски краљ (1235-1270) – 176, 177

Бели Кумани – 152

Бели Угари – 152

Бели Урош – 199, 200, 248, 318

Бели Хрвати (Западни Хрвати) – 151, 152, 350, 351, 361

Белин, краљ – 94, 243

Бело в. Радослав/Павлимир Бело

Белоје – 240

Белош, син жупана Уроша I – 176, 268

Бељак Санковић – 239

Бен-Хадад, арамејски краљ – 83

Бенедикт, епископ Марсеја – 84

Бенедикт, посланик аустријске краљице Елизабет – 342

Бенедикт XI, папа (1303-1304) – 368

Бенедикт монтекасински в. св. Бенедикт

Берислав (тј. Часлав) – 208, 233, 235,

236, 238, 299; в. Часлав

Berkhofer R. F. – 55

Berman C. H. – 354

Бернард, архиепископ Сплита – 147, 148, 324

Бернард од Клервоа, теолог – 124, 170, 171, 322, 353, 373, 379

Бернард Банфи, архиђакон бачки – 44, 46, 371

Bethmann D. L. C. – 188

Beck H. – 233

Beckett K. S. – 159

Bietenhdz P. G. – 349

Билић, тобожњи бан – 195

Binns J. W. – 91

Bisson T. N. – 62

Бладин (Владин, Vuladan), готски краљ, Силимиров син – 81, 101, 103, 104, 106, 107, 109, 114, 115, 117, 120

Blidin, Тотилин војвода – 103

Бладуд (Бладус, Bladus), краљ – 81, 104, 242

Богухвал, средњовековни пољски писац, епископ Познања – 77-79

Бодин, краљ, син краља Михаила Војисављевића – 43, 44, 66, 193, 232, 235, 268-270, 273, 290-303, 309, 310, 325, 329-332, 336, 375, 381

Boehmer F. – 139

Bojanin S. – 252

Бокачо, писац – 91

Болеслав, судија – 329

Болеслав, чешки кнез – 255

Болеслав, Прелимиров син, кнез – 246, 247, 253-255

Болеслав I Храбри, пољски краљ (умро 1025) – 65, 242, 255

Бонифације VIII, папа (1294-1303) – 138, 139, 369

Boor C. de – 88

Борис – 270

Борис, бугарски цар (969-972) – 248

Борис-Михаило, бугарски кнез (852-889) – 107, 108, 204, 241

- Борић, босански бан – 244, 246, 328
 Борна, хрватски кнез (умро 821) – 165, 190
 Босанци – 43, 182, 299
 Бранислав, син дукљанског кнеза
 Радослава – 270, 294, 295, 297, 299-304,
 325, 326, 332
 Брен – 94
Brewer J. S. – 208
 Брис в. Брус (Брис)
 Британци – 77, 158, 210
Brunelli B. – 276
 Бруно, архиепископ Келна – 64
 Брус (Брис), тобожњи готски краљ –
 76-79, 103
 Брут, британски краљ – 81, 230, 231
 Бугари (*Vulgari*) – 42, 78, 101, 105-116,
 125, 127, 128, 174, 175, 177, 193, 204,
 291, 292, 314, 317, 340, 374, 380
Budak N. – 49, 55
 Будимир, жупан кнегиње – 130
 Будимир, краљ – 42, 128-131, 134; в.
 Светопелег, Светоп(е)лек, Свети-пук,
 Свети-наук, *Svetoplek*, *Sfetopelek*,
Svetopelek
 Будимир, тепчија – 130
 Будимир, *comes palatinus* – 130
 Будислав, угарски великаш – 198, 201-203
 Будислав (Брибирски), рођак кнеза
 Гргура – 130
Bujan S. – 32
Burić T. – 340
Burrow J. A. – 57
 Бурхард, краљ – 229, 230
 Бурса, епископ – 104
Bunum C. – 206
- В**
- Vagant A.* – 264
Vajel Хервиг (Weigl H.) – 360
Valamerus – 79
Valentinelli G. – 41
 Валерије Максим, писац – 353
Valpy F. E. J. – 192
 Валтер, архиђакон Оксфорда – 63
 Василије I, византијски цар (867-886)
 – 133, 232
 Василије II Бугароубица, византијски
 цар (976-1025) – 110, 241, 249, 257,
 263, 269, 276-281, 284
Васиљевски Тадеуш (Wasilewski B.) –
 272, 282
 Велизар (*Bellisarius*), византијски
 војсковођа – 79
 Вергилије, антички писац – 77, 89
Veszprémy L. – 94
 Венецијанци в. Млечани (Венецијанци)
Vidimerus – 79
 Византинци (Грци) – 66, 113-115, 190, 204,
 257, 278, 280, 286, 288, 298, 374, 380; в. Грци
 Виљем, викар папе Григорија V – 139
 Виљем од Жумијежа (*William of*
Jumièges), средњовековни писац – 84
 Виљем од Рубрука (*William de Rubruck*),
 средњовековни писац – 115, 116
 Виљем Малмсбершки, средњовековни
 енглески историчар – 33, 121, 155, 183,
 184, 193, 314
 Виљем Освајач – 167
 Виљем Руф, незаконити син Виљема
 Освајача – 167
 Виљем Тирски (*Guillelmus Tyrensis*),
 писац – 219
 Винко Прибојевић (*Vincentius Priboevius*),
 доминиканац – 48, 377, 383
 Винцент Кадлубек, пољски средњо-
 вековни писац – 121, 351
 Вируније – 94, 104
 Витал, грађанин Венеције – 168
 Витал, дубровачки архиепископ – 296
Viterbi, породица – 238
 Витигес, готски краљ – 93
 Владимир (св. Владимир), дукљански
 владар, краљ – 158, 260-272, 275, 290,
 300, 319, 320, 322, 324, 339, 348, 375, 381
 Владимир, Градихнин син – 305
 Владимир, Петрислављев син – 260
 Владимир, Себеслављев син – 172,
 173, 175, 176, 179

- Владимир, син краља Михаила Војисављевића, краљ – 290, 303-305, 309
 Владимир, син Владимира, унук Михаила Војисављевић – 303, 309
 Владин (Vuladan) в. Бладин
 Владислав, бугарски цар (1015-1018) – 276
 Владислав, великаш в. Будислав, угарски великаш
 Владислав, кнез (821 – око 835) – 165
 Владислав, син краља Стефана Драгутина – 344
 Владислав в. Стефан (Стипан)
 Владислав
 Владислав, угарски краљ в. Ладислав I (Владислав)
 Власи – 112, 113, 367
 Властимир, српски кнез – 240
 Властислав, кнез Луканаца – 241, 242
 Војислав Дукљанин, топарх – 278
 Volcasso, породица – 238
 Волтер Мејп, енглески песник, архиђакон у Оксфорду – 162
 Вортигерн, краљ – 210, 211
 Вортимер, Вортигернов син – 210, 211
 Враз Станко – 47
 Вук Градић – 299
 Вукан, рашки жупан – 297, 298, 301-303, 306, 309, 310, 315, 331
 Вукан Немањић, краљ Дукље – 58, 148, 149, 154, 161, 177, 310, 322, 325, 339, 340, 375, 378, 381, 383
 Vul, Тотилин војвода – 103
- Г**
- Габријел, син краља Михаила Војисављевића – 290
 Гаврило, захумски епископ – 329
Gairdner J. – 65
 Гај Људевит – 47
 Гали – 90, 91, 94, 123
 Галфред (Џефри) од Монмаута (Geoffrey of Monmouth), средњовековни енглески писац – 63, 77, 81, 93, 94, 104, 116, 117, 120, 121, 158, 159, 184, 193, 210, 211, 230, 231, 242, 243, 291, 314, 348, 349, 373, 379
 Гауденције Мерула, писац – 91
 Гвепа, удовица Армоса – 355
 Гвид – витез – 171
 Гвид, кнез Крка – 99
 Гвителин, краљ – 158
Geary P. J. – 33
 Геза I, угарски краљ (1074-1077) – 212
 Геза II, угарски краљ (1141-1162) – 126, 141, 156, 157, 176
 Геласије I, папа (492-496) – 70-74
 Геласије II, папа (1118-1119) – 74
Gelzer H. – 241
 Генадије, писац – 76
 Георгије Провата, византијски војсковођа – 282
 Georgius, рапски епископ – 62
Gerasimov T. – 330
 ГERVАСИЈЕ од Тилбурија (Gervase of Tilbury), средњовековни писац – 90, 91, 136, 145
 Герман, патријарх Охрида – 263
 Герман капуански епископ в. св. Герман
 Германи – 90, 187, 188
Gersdorf E. G. – 355
 Гети – 101, 334, 367
Getty J. A. – 163
Given-Wilson C. – 348, 349, 354
 Gilbertus, хроничар – 72
 Гизела, кћи франачког краља Лудвига I Немачког – 190
 Гилда, средњовековни енглески историчар – 63
Giles J. A. – 63, 117
Gillingham J. – 46
 Гиралд Камбрешки, средњовековни писац – 33, 154, 163, 208
 Гирард, викар папе Паскала II – 139
Glavičić B. – 198
 Глеб – 270
 Гојислав, син дукљанског кнеза Радослава – 294, 301, 303, 304

- Гојислав, Доброслављев син (син Стефана Војислава) – 272, 283, 286, 288, 296
Goldstein I. – 49, 52, 164, 191, 212, 215, 216
 Голијат, библијска личност – 170, 200, 201
Górka O. – 136
Gorp H. van – 55
 Готи – 61, 64-66, 71-73, 75, 78, 79, 81, 84, 85, 88-91, 93, 95, 97, 101, 103, 106, 109, 114, 115, 123, 136, 141, 160, 172-174, 217, 285, 312, 313, 318, 334, 374, 375, 380, 381
 Готфрид од Стразбура, немачки песник – 366
 Градислав, син дукљанског кнеза Радослава – 294, 297
 Градихна, Бранислављев син – 305-307
Gransden A. – 33, 155, 184
 Гргур, епископ Бара – 365
 Гргур Хрисогон, барски епископ – 60
 Гргур Франкопан, архиепископ калочко-бачки (острогонски) – 44
 Гргур Шубић, кнез – 99, 130, 341-345, 347
 Град, судија – 329, 330
 Грд, Грдеша (Gerdessa), требињски жупан – 327-329
Greenway D. – 181
Grivec F. – 127
 Григора Нићифор, византијски историчар – 110
 Григорије I Велики, папа (590-604) – 103
 Григорије V, папа (996-999) – 139
 Григорије VII, папа (1073-1085) – 216, 268
 Григорије IX, папа (1227-1241) – 115
 Грубета – 325
 Грубеша, Бранислављев син, краљ – 304, 305, 332
 Грубиша, Драгихнин син – 305
 Грци – 172-174, 231, 246, 248, 253, 276-278, 280, 283, 286, 288-290, 299; в. Готи; Византинци
Guilland R. – 282
 Гундулић Иван Марин, писац – 295
Ѓуњача С. – 132, 220
 Гутрум, дански краљ – 137
Gyug R. – 44
- Д**
 Дабрал, сплитски архиепископ – 133, 145
 Дабрахен, жупан Требиња – 332
 Давид, библијска личност – 119, 162, 163, 165, 170, 200-202, 206, 316, 352
 Давид, казнац – 332
 Давид, син комеса из Бугарске – 248
David P. – 211
 Давид Ренесије, намесник у Будви – 308, 309
Dalgairns J. D. – 355
Damian-Grint P. – 33
 Дандоло Андрија, млетачки дужд – 125, 127, 128, 216, 252, 289, 336, 371, 377, 383
 Данило, пророк – 104, 123, 208, 250
 Данци – 183
Делић С. – 328
 Дерија, син краља Михаила Војисављевића – 290
 Деса, син великог жупана Уроша I – 66, 268, 307-310
Диканж (Du Cange C.) – 25
Динић М. – 152, 166, 199, 341
 Diodato, породица – 238
 Диоклецијан, римски цар (284-304) – 86, 94, 334, 367
 Дмине Папалић, пољички кнез в. Папалић Дмине
 Доброња, топарх – 279, 280
 Доброслав, Драгимиров син – 272-274, 276-281, 283, 284, 288, 290, 293, 299, 303, 304, 320, 321, 325, 331; в. Стефан Војислав
 Доброслав, син дукљанског кнеза Радослава – 294, 301
 Доброслав, син краља Михаила Војисављевића – 290, 331
 Долчи Лудовико (Ludovici Pascalis) – 40
 Домагој, хрватски кнез (око 864-875/876) – 190-192
 Домалд, кнез Скрадина – 342, 346
 Доманек – 288, 289, 296
 Доминик, приор Дубровника – 296

Доњи Хрвати – 179, 186
 Драгило, Бранислављев син – 305
 Драгимир, Хвалимиров син – 260, 272-275, 285, 320, 322
 Драгислав, Прелимиров син – 246, 247
 Драгихна, Бранислављев син – 305
Dragičević M. – 340
 Драго, приор, син Слабе – 332
 Држислав в. Стефан Држислав
Droz M. – 355
 Дубравка, кћи кнеза Болеслава – 255
 Дубровчани – 132, 142, 178, 194, 232, 233, 238-240, 299, 317, 334, 340, 341, 347
 Дука, византијска породица – 235
 Дукађин, великаш из Албаније – 234, 235
 Дукљани – 29, 292, 365
Dumville D. – 33

Ђ

Ђеновљани – 345
 Ђорђе, син краља Вукана – 154
 Ђорђе (Георгије), Бодинов син – 303-306, 329, 330
 Ђорђе Бранковић, гроф – 176
 Ђурађ Бранковић, деспот – 197

Е

Еберхард, франачки маркгроф (умро 864) – 190, 191
 Евгеније III, папа (1145-1153) – 138, 228
 Евстатије Дафномил, византијски војсковођа – 284
 Едвард Исповедник, енглески краљ (1042-1066) – 160
Edwards E. – 160
Edwards R. R. – 352
 Езра, библијска личност – 122
 Елвин – 357
 Елизабета, аустријска краљица, жена краља Албрехта I – 342, 360
Ellis H. – 183

Емерик, угарски краљ (1196-1204) – 223
Endlicher S. L. – 63, 212
 Енеја – 77
 Епидаурци – 235
 Ерик, фурлански војвода – 190
 Етелбол, краљ Мерсије – 169
 Етелик, краљ – 353
 Еузебије, црквени писац – 68, 76
 Еутихије – 70, 72, 76
 Еутропије, писац – 76
Ehrenfeuchter E. – 86

Ж

Желидраг (Semlidrag), жупан Хума – 282
Живковић Т. – 25, 44, 45, 48, 50, 66, 67, 127, 142, 158, 176, 193, 204, 205, 238, 240, 246, 251, 252, 270, 273, 279, 289, 292, 298-300, 302, 306, 307, 327, 331, 359, 360, 364, 368

З

Завида, отац Стефана Немање – 306, 310, 372
 Завида, Тихомилов син – 200
 Занело, казнац – 332
 Западни Хрвати в. Бели Хрвати
 Захарија, српски кнез – 204
 Звонимир, хрватски краљ – 29, 49, 50, 52, 55, 125, 211, 212, 214-221, 304, 317, 336, 341, 347, 372, 375, 376, 382
 Здеслав, хрватски владар (878-879) – 190, 191
Zeidler J. – 121
Zekan M. – 340
 Зен Апостол – 48
 Zsaramirus в. Сатимир (Сатимер, Сарамир, Zsaramirus, Satimerus, Suetmir)

И

Иван Асен II, бугарски цар (1218-1241) – 175, 178

Иван (Johannes), кнез Крка, Модруша и Винодола – 99

Ivanišević M. – 132

Ивановъ И. – 314

Игноген, жена британског краља Брута – 77

Идризи, арапски путописац – 67, 152

Израелци – 119

Илтид, војни заповедник – 352

Ингам Норман – 265, 267, 270, 271

Икономидис (Oikonomidès N.) – 249, 282, 326

Иноћентије II, папа (1130-1143) – 59

Иноћентије III, папа (1198-1216) – 113, 118, 137, 147-149, 219, 228, 315, 322, 340

Иноћентије IV, папа (1243-1254) – 84, 115, 332

Ioannes, капелан – 149

Ирод, библијска личност – 298, 300

Иродијана, библијска личност – 298, 300

Исав, Ребекин син – 173

Исаија, пророк – 104

Исак, библијска личност – 173

Исак, кир, византијски стратег – 58

Исак Комнин, дука Антиохије – 291

Исидор Севилски, црквени писац – 68, 91, 98, 136, 357, 358, 361, 373, 379

Источни Хрвати – 351

Ј

Јагућ В. – 25, 49

Јаквинта, кћи Архириза, Бодинова жена – 293, 297, 300, 303-305, 331

Јаков, библијска личност – 304

Jaffè Ph. – 139

Jackson P. – 84

Jacobs S. – 108

Јевсеј Витлејемски – 200

Језекије, пророк – 104, 203, 254

Јелена, кћи жупана Уроша I – 176

Јелена, српска краљица, жена краља Стефана Уроша I – 67, 153, 154, 349, 369

Jelić L. – 49

Jelovina D. – 340

Jenkins R. J. H. – 87

Јеремија, пророк – 119, 147, 167, 203, 210, 215, 230

Jernstedt V. – 273

Јеровал, библијска личност – 255

Јероним, црквени писац – 68, 76, 136

Јиречек Константин – 25, 26, 29, 59, 67, 104, 114, 197, 199, 204, 264, 271, 300, 343, 364

Јов, библијска личност – 230, 297

Јован, архиепископ Епидаура – 237

Јован, војвода Брабанта и Лотарингије – 84

Јован, епископ – 43

Јован, еванђелиста – 218, 266

Јован, катепан Раса – 249

Јован, папски легат – 132, 133, 148, 160, 169, 375, 381

Јован, сплитски архиепископ – 159, 170

Јован, требињски епископ – 236

Јован, син бана Хенрика – 345

Јован I, папа (523-526) – 71

Јован X, папа (914-928) – 159

Јован XV, папа (985-996) – 139

Јован II, енглески краљ (1199-1216) – 162

Јован да Пиано Карпини, писац, барски архиепископ – 111, 115, 116, 333

Јован Аније (Johannes Annius), из Витерба, папин теолог – 349

Јован Владимир в. Владимир, дукљански владар

Јован Владислав, бугарски цар – 262, 272, 273

Јован Такон, средњовековни писац – 174, 190, 191

Јован II Комнин, византијски цар (1118-1143) – 305

Јован Млечанин, дубровачки архиепископ – 332

- Јован Папа, из Елбасана – 263
 Јован Равењанин, епископ – 66
 Јован Тритемиус (Johannse Trithemis), бенедиктински опат Спонхајма – 349
 Јован Цимискије, византијски цар (969-975) – 247, 249, 251, 259
Јовановић Љубомир – 26, 27
 Јонатан, библијска личност – 254
Jones C. W. – 57
 Јордан, писац – 75, 79, 93, 95, 123, 373, 379
 Јоселин, сплитски архиепископ – 355
 Јосија, библијска личност – 254
 Јосиф, библијска личност – 266
 Јосиф Флавије, писац – 68, 76
 Јохан, дански краљ – 65
 John of Salisbury, средњовековни писац – 163
 Јошуа, библијска личност – 230
 Јудита, библијска личност – 119, 255
 Јужни Словени – 25, 26, 30, 151
 Јужни Хрвати в. Црвени Хрвати
 Јулија, жена дукљанског кнеза
 Радослава – 295, 326
 Јулије Цезар – 86
 Јустин I, византијски вар (518-527) – 71-74, 90
 Јустинијан I, византијски цар (527-565) – 40, 66, 70-74, 79, 92, 96, 97, 110, 374, 375, 380, 385
Јухас-Георгиевска Љ. – 306
- К**
- Калетић Јеролим – 42, 46-48, 53, 70-74, 78, 79, 107, 128, 149, 150, 158, 164, 169, 172, 180, 185, 186, 189, 195, 222, 377, 383
 Каликст II, папа (1119-1124) – 59, 143, 144, 315, 322, 333
Калић J. – 176
 Калојан Кумано, византијски војсковођа – 304, 305
 Kamber, син британског краља Брута – 77
Kambylis A. – 233
Kanson T. – 169
 Капор Матија, Корчуланин – 47
Karbić D. – 100
Kardong T. G. – 69
Karell L. K. – 33
 Карло I Анжујски, сицилијански краљ (1266-1282) – 67
 Карло II Анжујски (Карло Валоа), напуљско-сицилијански краљ (1285-1309) – 67, 99, 318, 340-346, 348, 363, 366-368, 370
 Карло Велики, франачки цар – 160, 190
 Карло Мартел, син напуљског краља Карла II – 344, 345, 348, 349
 Карло Роберт, угарски краљ (1308-1342) – 344, 346, 349
 Касимир, хрватски владар – 213, 216
 Касиодор, писац – 76
 Кастерка, Силвестерова мајка – 253
 Катакалон Клазоменски, византијски стратег – 278
 Каталина, унука угарског краља Беле IV, будућа жена краља Стефана Драгутина – 176, 177
Katičić R. – 65
 Качић Миошић Андрија, песник – 196
 Качићи, хрватско племе – 335
 Кеан, велики војвода Бугара – 114
 Кедрен Георгије, византијски писац – 249, 315, 317
Keir G. – 61
 Кекавмен, византијски писац – 273, 277-279
Keller H. A. von – 93
Keydell R. – 233
 Кинам Јован, византијски писац – 153, 187, 228, 306, 327
Kinder T. N. – 356
 Кинегис, краљ западних Саксонаца – 120
 Кипријан, писац – 68
 Киш (Кис), угарски великаш – 201-209, 222, 223, 352, 354
Клаућ Нада – 87, 95, 132, 133, 196, 217, 220, 325, 345
Kleinschmidt H. – 34
Klimeš P. – 72

- Климент III, антипапа (1084-1100) – 268
Климент V, папа (1305-1314) – 308
Клитарх – 69
Кловис, меровиншки краљ (умро 511) – 349
Клонимир, Стројимиров син – 204
Knoll P. W. – 62, 351
Кнут, краљ – 208
Ковачевић Јован – 28, 32, 64, 221, 241, 268
Ковачевић Љубомир – 25
Коерке R. – 62, 187, 188
Козма, заступник охридског патријарха Германа – 263
Козма Прашки, писац – 28, 151, 187, 241-243, 255, 256, 317, 319, 322, 351, 357, 358, 361, 373, 379
Коломан, Радослављев син – 210-213, 218
Коломан I, угарски краљ (1095-1116) – 156, 211
Коломан II Волињски, краљ – 211, 212, 216
Конављани – 240
Констанс II, византијски цар (641-668) – 186
Константин (Ћирило), филозоф из Солуна, мисионар – 124, 125, 127-129, 134, 136, 137, 314, 315, 321
Константин Велики (306-337) – 237
Константин IV, византијски цар (668-685) – 186
Константин VII Порфирогенит, византијски цар и писац (945-959) – 43, 45, 87, 88, 98, 108, 118, 130, 133, 152, 191, 204, 205, 232, 237, 240, 244, 246, 251, 260, 287, 289, 334
Константин VIII, византијски цар (1025-1028) – 133
Коопер E. – 33
Көрке D. R. – 151
Кос F. – 190
Косара, Самуилова кћи – 266, 267
Костица, епископ Раба – 62
Которани – 272, 274, 275, 308, 309, 364
Коцел, кнез Доње Паноније – 191
Кочапар (Cossípar), син дукљанског кнеза Радослава – 294, 301-303, 331
Крајимир, прокуратор – 329
Крајина – 240
Kramer J. – 102
Kramer L. – 33
Красимир/Кршимир/Касимир в. Касимир
Krebs R. E. – 45
Krebs C. A. – 45
Крекић Б. – 347
Крепимир в. Цепимир (Крепимир)
Крешимир (Кришимир, Кршимир), Коломанов син – 211-214, 216, 244, 259
Крешимир, Тишемиров син – 243, 244, 335
Крешимир II, краљ Хрватске и Далмације – 245, 252, 253
Крис (Chris), бугарски владар – 106-108, 110, 114; в. и Борис-Михаило
Крстивој в. Остривој
Кукари, хрватско племе – 335
Ќукуљевић-Сакцински Иван – 47, 49, 51, 53, 176, 335
Кулин, босански бан – 177, 244, 328
Кумани – 112, 152
Кунчер Драгана – 33, 47, 67, 359, 360, 364, 368
Kurelac Miroslav – 38
Курсилије, византијски војсковођа – 276, 281, 283, 284
- Л**
- Лав, папски легат – 132, 133, 160, 169, 375, 381
Лаврентије, монах – 313
Ладислав, из Осеља – 342
Ладислав I (Владислав), угарски краљ (1077-1095) – 156, 157, 219-221
Ладислав IV, угарски краљ (1272-1290) – 100, 344, 348
Lambdin L. C. – 57
Lambdin R. T. – 57
Lappenberg M. – 89
Латини – 226
Лаурентије, архиепископ – 65

- Леваковић Рафаел, архиепископ Охрида – 38-41
 Легец, Крешимиров син – 253-256, 259, 276
Leib B. – 152
Lelewel J. – 65
Lendvai P. – 357
 Леон, епископ Остије – 138
 Лех – 78
 Lechitae – 78
Lešny J. – 26
 Ливије Тит, антички писац – 90, 108
 Лингони, племе – 85, 90, 109, 112
Linck B. – 359
 Лир, краљ – 231
 Лобаш, Градихнин син – 305
 Лонгивардопул, нормански војсковођа – 291
 Loctinus, син британског краља Брута – 77
Luard H. R. – 160
 Лудвиг I Немачки (Лудвиг II), краљ Источне Франачке (843-876) – 111, 190
 Лудвиг II, краљ Италије (844-875) и франачки цар (855-875) – 190
 Лука, јеванђелиста – 258, 266
 Луканци – 241
 Лукаревић Јаков, дубровачки писац – 282
 Лукреције, писац – 353
Lund N. – 65
 Лучић Иван (Joannes Lucius) – 37-40, 47, 48, 52, 53, 55, 152, 166, 217, 308, 376, 382
- Љ**
- Људевит Посавски – 165, 190
 Љутовид, српски великаш и византијски стратег – 280, 282, 286, 287, 325-327
 Љутомир, рашки жупан – 183, 200, 227, 231, 242, 272-275, 283
- М**
- Маври – 190
 Маглавур, војвода – 231
Madden F. – 68
 Мадидјани – 119
Maza S. C. – 33
Mazza E. – 75
 Мајо, епископ Котора – 58
 Максим, архиепископ – 132
 Максимијан, римски цар – 86
Максимовић Љб. – 279
 Манас, библијска личност – 254
Mangenot E. – 264
Mandić D. – 49
 Манојло I Комнин, византијски цар (1143-1180) – 29, 59, 307
Mansi J. D. – 138
Margetić L. – 55
 Марија, библијска личност – 266
 Марија, кћи угарског краља Стефана V, жена напуљског краља Карла II – 344
 Марија, сестра краљице Јелене, жена Анзелма од Шора – 67
 Маријан Скот, средњовековни писац – 68
 Марин, архиђакон барске архиепископије, барски архиепископ (1301-1306) – 364, 369
Маринковић Б. – 31
Marjanović-Sokol M. – 65
 Марко, рашки жупан – 297, 298, 306
 Марко, јеванђелиста – 218, 266
 Марковићи, кнежеви пољички – 47, 48
Marović I. – 277
Marold K. – 366
 Мартин из Тропауа (Martin von Troppau), средњовековни писац – 72
 Мартин Гал, пољски хроничар – 62, 90, 101, 109, 187, 313, 314, 322, 351, 373, 379
 Марулић Марко – предговор, 32, 37, 38, 40-42, 47, 48, 52, 53, 57, 69-71, 74, 76, 78, 80, 88, 97, 98, 102, 107, 124, 128, 129, 131, 137, 143, 150, 158, 162, 169, 172, 182, 188, 189, 195, 198, 203, 205, 206, 210, 217, 219, 222, 377, 383

- Марцелин, писац – 72, 94
 Marcellus, неретљански епископ – 95
Matarasso P. – 354
 Матеј, јеванђелиста – 207, 208, 218, 258, 266, 293
 Матеј Парижанин (Париски) (*Matthaei Parisiensis*), енглески бенедиктински монах и писац – 68, 168
Matijević-Sokol M. – 132
Maud P. – 312
Maciejewski W. A. – 78
Mège Al. du – 61
 Мегинфрид, измишљени хроничар – 349
Медини Милопад – 26, 30, 106, 237, 264, 275
 Мезезије, узурпатор – 186
Meineke A. – 153
 Menze, породица – 238
Merton R. K. – 57
 Методије, мисионар – 158, 159, 314, 315, 321
 Методије из Ликије, писац – 76, 159
 Мефвостеј, библијска личност – 254
Migne J.-P. – 124, 163, 220, 365
Мијушкових Славко – 25, 26, 30, 31, 37, 38, 47, 54, 55, 68, 163, 198, 256
Miklosich Fr. – 194
 Милеције, дубровачки песник – 43, 44, 236, 237, 276, 334, 337
 Миливој, Себеслављев син в. Разбивој (Миливој)
 Милиол в. Алберт Милиол
 Милогој (*Milagai*), пресбитер цркве Св. Михаила – 329
Mirnik I. – 277
 Мирослав, брат Стефана Немање – 176
 Мирослав, Хвалимиров син – 260, 261, 290
 Мирослав, син краља Михаила Војисављевића – 290
 Мирослав, судија – 329
 Михаља, Доброслављев син – 272, 288
 Михаило, Бодинов син – 301, 332
 Михаило, барски архиепископ (1282-1298) – 364, 369
 Михаило, син краља Владимира – 305
 Михаило III, византијски цар (842-867) – 131, 134, 136, 137, 232
 Михаило IV, византијски цар (1034-1041) – 282
 Михаило Асен, бугарски цар (1246-1257) – 178, 239
 Михаило Војисављевић, дукљански краљ – 193, 257, 268-270, 288-295, 298, 303, 309, 310, 329, 331, 332, 375, 381
 Михаило Деволски, епископ Девола – 247, 248, 257, 292, 315, 322, 324
 Михаило Дермокаит, византијски војсковођа, заповедник Драча – 283-285
 Михола, Саулова кћи – 206
Michel F. – 93
Мишић С. – 111
 Мјешко, пољски кнез – 255
 Младен I Шубић (погинуо 1304) – 99, 153 342-345, 347, 355
 Млечани (Венецијанци) – 67, 144, 190, 197, 252, 289, 340, 343, 345
 Могоровићи, хрватско племе – 335
 Мојсије, библијска личност – 167, 352
 Мојсије, син комеса из Бугарске – 248
Mommsen Th. – 72, 79
 Монголи (Татари) – 111, 115
Monticolo G. – 174
Moncrief C. K. S. – 57
Moore Howard R. – 33
Moravcsik Gy. – 87
 Моровласи (Мауровласи, *Morovlachi*, *Nigri Latini*, *Murlachi*) – 106, 113, 114
Morse R. – 33
Мошин Владимир – 26, 29-31, 51, 54, 55, 71, 124, 125, 135, 140, 273, 297, 306
Murray A. C. – 160
Musara-Schroeder U. – 55
 Мутимир, српски кнез – 204
 Мутимир, хрватски кнез – 130, 191
 Мухамед, пророк – 88
Mc Kitterick R. – 211

Н

- Neander A.* – 123
 Неман (Немања), отац дукљанског владара Владимира – 263
 Немања, Драгихнин син – 305

Немањићи, српска династија – 198, 200, 202, 228, 267, 268, 308, 316, 341, 342, 347-350, 372, 374-376, 378, 380-382, 384
 Немци (Нимци) – 179, 187-189
 Ненијус, средњовековни енглески историчар – 63, 68, 121, 210, 211, 230
Nesbitt J. – 249
Nielsen L. O. – 124
 Никола – 357
 Никола I, папа (858-867) – 96, 134
 Никола IV, папа (1288-1292) – 153
 Никола Гуткелед, бан читаве Славоније и Далмације – 100
Николајевић Коста – 26
 Нићифор, син краља Михаила Војисављевића – 290
Novak G. – 48
Новаковић Стојан – 25, 31, 263, 264
Nodilo S. – 43
 Нормани – 213, 216, 291, 293
Norton A. – 46
North M. L. – 57

О

O'Brien B. – 46
Olsen B. M. – 353, 354
 Onestinus, делмински епископ – 95
 Орбин Мавро, дубровачки писац – 41, 42, 45, 46, 50, 52-55, 69, 74, 76, 89, 103, 124, 129, 138, 185, 188, 189, 192, 207, 257, 264, 265, 267, 276, 278, 282, 299, 308, 309, 321, 337, 341, 347, 377, 383
 Ордерик Витал, средњовековни писац – 84, 165, 258, 259, 318, 322
 Ориген, писац – 353
 Орозије, писац – 136
 Осија, библијска личност – 228
 Остривој (Крстивој), краљ – 42, 180, 181, 186
Острогорски Г. – 110
 Остроило (Строил), такозвани готски краљ – 73, 77, 78, 80, 83, 91-94, 96, 97, 99, 101-103, 127, 166, 201, 312, 313

Остромир – 313
 Отон IV, немачки цар (1209-1218) – 90
 Отон Фрајзиншки, епископ и писац – 365

П

Павле, апостол – 132
 Павле, архиепископ – 133
 Павле Ђакон, писац – 76
 Павле Шубић, кнез Сплита, бан – 99, 100, 135, 136, 151, 153, 157, 245, 318, 340-350, 363-366, 368, 372-374, 376, 377, 379, 380, 382, 383
 Радослав Бело в. Радослав/Павлимир Бело
 Папалић Дмине – 42, 47, 48, 57, 70, 78-80, 94, 105, 128, 129, 131, 149, 150, 158, 169, 173, 175, 180, 182, 186, 195, 196, 222, 336, 377, 383
Park J. S. – 193
 Паскал II, папа (1099-1118) – 139
 Пасквали (Pasquali), викарни епископ Рисна – 39-41, 46
 Пасквали Антоније, епископ Рисна – 40
 Пасквали Ђузепе, доктор (Pasquali dottor Giuseppe), доктор – 41
 Пасквали Лудовико, војник – 40
 Pasquali, породица – 40
Patridge S. – 51
Пејатовић – 372
Пејачевић – 176
 Пенда, краљ Мерсије – 121
Perić O. – 65
Перичић Едуард – 25, 27, 30, 38, 59-61
Pertz G. H. – 62, 86, 89, 95, 111, 128, 163, 187, 188, 190, 293, 359
 Петар, архиепископ Бара – 297, 299, 325, 330
 Петар, бугарски цар (927-969) – 241, 246, 247-249, 251, 259
 Петар, дукљански владар – 260, 261
 Петар, опат Клинија – 228
 Петар, опат манастира Св. Бенедикта на Локруму – 296

- Петар, сплитски архиепископ (1185-1187) – 217
- Петар (Бодин) – 291, 292; в. Бодин
- Петар од Блоа, средњовековни историчар – 33
- Петар Абелар, средњовековни теолог и писац – 123, 124, 170, 322, 373, 379
- Петар Крешимир, Трпимиров син – 191
- Петар Крешимир IV, хрватски краљ (1068-1074) – 27, 212, 216, 245
- П(етар) Магистар (тзв. Угарски Аноним), угарски хроничар – 62
- Петар Свачић, хрватски краљ – 216
- Petersen C.* – 123
- Петрило, Бодинов војсковођа – 291, 292
- Петрислав, Радослављев син – 226, 228
- Петрислав, Хвалимиров син – 260-262
- Петрислав, син краља Михаила Војисављевића – 290
- Petrović V.* – 252
- Petrus Kokić, custos di Bulgaria – 38
- Печенези – 291
- Pinti D. J.* – 51
- Пирогоргије (Pirogordi), византијски војсковођа – 305, 306
- Pixton P. B.* – 139
- Plassmann A.* – 77
- Плен – 246, 250
- Плиније, писац – 91
- Плиније Млађи, писац – 258
- Полислав (Томислав), син Стефана (Стипана) Владислава – 168, 169, 171, 172
- Пољаци – 65, 77, 90, 151, 370
- Помпеј, римски војсковођа – 86
- Помпеј Трог, антички писац – 90
- Понције – 342
- Понових М.* – 343
- Првослав, Тихомилев син – 200, 372
- Првош, Драгихнин син – 305
- Prevenier W.* – 349
- Prevost A. le* – 165
- Предимир, Доброслављев син – 272, 288
- Прелимир (Предимир), Тишемиров син, краљ – 243, 244, 246, 249-251, 253-257, 259, 274, 335
- Предихна, Бранислављев син – 297
- Прехвала – 246, 249, 250
- Прибина, кнез Доње Паноније – 191
- Прибислав, Толимилов син – 182, 183, 186
- Пријаслав, син краља Михаила Војисављевића – 290
- Pringle A.* – 120
- Прокић Б.* – 247, 248, 257, 292
- Прокопије, византијски писац – 66
- Прокул, из Казарице – 331
- Проспер Аквитански, писац – 68, 76
- Псел Михаило, византијски писац – 291
- Пурковић А.* – 368
- Phillippi de Diversis de Quartigianis (Филип де Диверсис) – 276
- Р**
- Радослав, посланик бана Славоније – 342
- Рагужани – 234, 237; в. Дубровчани
- Радиград – 246, 250
- Радич, челник – 197
- Радич Санковић – 197, 239
- Радич Црнојевић – 197
- Радојичић Ђ. Сп.* – 200, 327
- Радојичић Никола* – 25, 27-29, 31, 50, 71, 92, 93, 95, 98, 103, 104, 212
- Радослав, бан – 344, 345
- Радослав, дукљански кнез – 193-197, 204, 205, 207-210, 223, 226, 228-230, 233-238, 240, 250, 272, 280, 288-290, 293-297, 302, 316, 317, 321, 325, 326, 354, 375, 378, 381, 382, 384
- Радослав, српски кнез – 205
- Радослав, Градихнин син, дукљански краљ – 305, 307-309
- Радослав/Павлимир Бело – 44, 226-238, 236, 242-244, 256, 273, 299, 318, 322, 376, 382
- Радулф Нигер, цистерцитски хроничар – 258, 259, 318
- Разбигалер (Rasbigaleri, Разбивој) – 325, 332
- Разбивој (Миливој), Себеслављев син – 172, 173, 175, 332

- Raine J.* – 80
 Рајмонд од Тулузе, гроф – 219
 Рајнер из Лијежа, опат – 139
 Рајнерије, сплитски архиепископ – 60
 Рањина Никола, дубровачки кнез и писац – 41, 44-46, 196, 197, 233, 236-238, 337
 Растимир, бан – 329
 Растић Јуније, дубровачки писац – 337
 Растко Немањић – 199, 268
 Рагомир (Ратимир), Бладинов син – 105, 114, 117, 118, 120-122, 329
Рачки Фрањо – 25, 26, 31, 49, 50, 58, 64, 99, 132, 154, 335
 Рашани – 228, 246, 305
 Ребека, жена Исакова – 173
 Регин, из Прима – 62
Rees W. J. – 352
Rezar V. – 43, 45, 46
 Рикард, доминиканац – 115, 116
 Рикатина (Riccatina), жена Архириза, Бодиновог сина – 331
Riley H. T. – 138
 Римљани – 93, 106, 113, 140, 226, 227, 233, 234, 237, 242, 288, 334
Richmond V. B. – 171
 Ричард Лавље срце, енглески краљ (1189-1199) – 93, 139
 Роберт, ерл од Глостера – 33
 Роберт, монах – 84
 Роберт Гвискард, нормански кнез (1059-1085) – 293, 297, 298
Rogers C. J. – 51
Roepell R. – 358
 Роман, син бугарског цара Петра – 248
 Роман I Лакапин, византијски цар (920-944) – 204
 Роман III Аргир, византијски цар (1028-1034) – 277, 281
 Роман Гаврило Радомир, бугарски цар – 273, 331
 Романи – 118
 Ромеји – 237
Roskovány A. de – 62
Rockhill W. W. – 115
 Роџер Вендовер (Rogerius de Wendover) – 93, 121, 137-140, 162, 168, 169, 183, 184, 186, 193, 208-210, 229, 230, 314, 321, 340
 Рудгер, архиепископ Келна – 64
 Рудгер, из Осега/Осека (Рудгер из Светле), цистерцит – 358, 359-366, 368-375, 377, 379-381, 383
 Рудолф, аустријски надвојвода – 360
 Рус – 78
Рус Јоже – 76
 Руси – 77
Russell B. – 159
 Рутенци – 78, 112
 Руфин, писац – 76
- С**
- Сабин канусијски в. св. Сабин
 Саганек, Доброслављев син – 272, 288, 289
 Саксонци – 90
 Саладин – 93
 Салан, тобожњи бугарски војвода – 113
 Салоњани (Салонитанци) – 82, 85, 103
 Самсон, библијска личност – 163
 Самуило, библијска личност – 162, 170, 171, 200, 201, 214, 249, 254, 255
 Самуило, бугарски цар (976-1014) – 248, 253, 257, 259, 263, 266, 272, 273, 319
 Санковићи, браћа – 239
 Сарамир в. Сатимир (Сатимер, Сарамир, Zsaramirus, Satimerus, Suetmir)
 Сарацени – 232, 234
 Сармати – 101
 Сатимир (Сатимер, Сарамир, Zsaramirus, Satimerus, Suetmir), краљ – 124-126, 128, 141
 Саул, библијска личност – 170, 200, 201, 206, 254
Sawyer P. H. – 65
 св. Анастасија – 65
 св. Вацлав – 270, 271
 св. Домицила – 233, 237
 св. Људмила – 125-128, 314, 322

- св. Петронила – 233, 237
 св. Ахилеј – 233, 237
 св. Бенедикт – 70-72, 74, 75, 92, 103, 312, 321, 351
 св. Винифред – 353
 св. Герман (рођ. око 480) – 72
 св. Герман капуански (рођ. 516) – 70-72, 74, 75, 136
 св. Дујам – 65, 66
 св. Илтид – 353
 св. Јован Крститељ – 346
 св. Кадок – 352
 св. Нереј – 233, 237
 св. Панкрације – 233, 237
 св. Петар, апостол – 228
 св. Петар, апостол – 228
 св. Сабин – 70-72, 74, 75, 103, 312, 321
 св. Сава – 268; в. Растко Немањић
 св. Сергије – 233
 св. Симеон – 268; в. Стефан Немања
 св. Стефан в. Стефан III, угарски краљ
 св. Христофор – 62
 св. Цибије – 353
 Свевлад, Прелимиров син – 246, 247
 Свевлад в. Сенудслав (Сфиолад, Севиолад, Свевлад)
 Свен Агесон, дански средњовековни историчар – 121
 Свеналд, војвода – 313
 Светозар (Стаозар, Светојак, Suetorad), Цепимиров (Крепимиров) син – 189, 191, 192, 194
 Светолик, Светоплеков син – 139, 161, 166
 Светоније, писац – 353
 Светопелег (Светоп(е)лек, Свети-пук, Свети-наук, Svetoplek, Sfetopelek, Svetopelek), краљ – 49, 50, 126-130, 134, 139, 141, 146, 150, 157, 162-166, 251, 335, 374, 380
 Свети-пук, Свети-наук – 50, 128, 129, 335 в. Светопелег
 Себеслав, Полислављев син – 172, 174, 175
 Севиолад в. Сенудслав
Sedlar J. W. – 357
 Седулије, песник – 190
Seel O. – 90
 Сеислав (Ciaslavus), Светозаров син – 194-196, 198, 202, 205, 206, 210
 Селимир в. Силимир (Селимир)
 Сенека, писац – 353
 Сенони – 123
 Сенудслав (Сфиолад, Севиолад, Свевлад), готски краљ – 71, 76, 77, 92, 97, 101, 101, 222, 313, 352
 Сергије, син краља Михаила Војисављевића – 290
 Сергије, прокуратор сплитског каптола – 362
Szlachtowski I. – 62
 Сигисберт, средњовековни писац – 68
 Сикард, из Кремоне – 74-76, 79, 94, 159, 312, 322, 351, 373, 379
 Силан, војвода – 174
 Силвестер, Болеслављев син – 253-255, 257, 259, 273-276
 Силимир (Селимир), готски владар, Сенудславов син – 85, 101-104, 106, 114, 313, 334
Sillig I. – 258
 Симеон, бугарски цар (893-927) – 241
Simeonova L. – 108
 Симон, папски посланик – 148
 Симон де Кеза, угарски средњовековни писац – 94, 112, 152, 174, 188
 Симонида, византијска принцеза, жена краља Милутина – 368, 374, 380
Simson B. von – 90
Sinicropi G. – 352
 Сирак (Срацимир?), Драгихнин син – 305
Sickel Th. – 140
 Скилица Јован (Ioannis Scylitza) (Скилица-Кедрен), византијски писац – 233, 247-249, 257, 259, 262, 263, 267, 269, 273, 277, 281-285, 287, 288, 290, 292, 315, 317-320, 322, 324, 377, 378, 383, 384
 Скити – 110
 Скробимези (Scrobimesi) – 289
 Славник, чешки владар – 243
 Славогост, бан – 327, 328

- Словени – 65, 66, 73, 78, 85, 89-91, 101-103, 106, 109, 112, 114, 115, 118, 129, 133, 151, 158-160, 174, 176, 190, 201, 226, 227, 235, 238, 240, 314, 334, 362, 374, 377, 380, 383
- Smoller L.* – 159
- Сначићи (Свачићи), хрватско племе – 335
- Снори Стурлусон, норвешки средњо-вековни историчар – 121
- Созомен, писац – 76
- Сократ, писац – 76
- Соломон, библијска личност – 163, 243
- Spalding W.* – 171
- Spector S.* – 352
- Spiegel G. M.* – 33
- Сплићани – 103, 132, 199
- Срамко, кнез – 328
- Срби – 176, 228, 284, 291, 292, 327, 369
- Сремци – 227
- Ставракије Јован, византијски писац – 110, 111
- Stanichna, син дукљанског кнеза Радослава – 294
- Станојевић Станоје* – 26, 31, 71, 73
- Stathakopoulos D. Ch.* – 94
- Stevenson J.* – 68, 138
- Steindorff L.* – 55
- Sterling-Hellenbrand A.* – 366
- Стефан, босански кнез – 44, 234, 235, 297, 298, 302
- Стефан, Крешимиров син – 252, 253
- Стефан опат манастира Ситоа – 312
- Стефан, херцег, Крешимиров стричевић – 212
- Стефан I, угарски кнез и краљ (997-1038) – 126, 127, 141, 142, 146, 157, 162, 267, 268, 313-315, 321, 374
- Стефан III, угарски краљ (1162-1172) – 99, 246
- Стефан IV, угарски краљ (1162-1163) – 246
- Стефан V, угарски краљ (1246-1272) – 344
- Стефан V, папа (885-891) – 127, 131, 134
- Стефан II, хрватски краљ – 215
- Стефан Бело (Петрислав), Радослављев син – 233, 235, 236
- Стефан Византинац, писац – 135
- Стефан (Стипан) Владислав, Светоликов син – 161, 164-168
- Стефан Владислав, српски краљ (1234-1243) – 99, 154, 161, 166, 177, 194
- Стефан (Доброслав) Војислав, дукљански кнез – 268-273, 276-283, 285-288, 293-295, 299, 327, 331, 375, 381
- Стефан Драгутин, српски краљ (1276-1282) – 67, 99, 153, 176-178, 331, 341, 342, 344, 348-350, 367-369
- Стефан Држислав, хрватски владар – 164, 165, 245, 253
- Стефан Котроманић, босански бан – 153, 347, 350
- Стефан Марамонте – 197
- Стефан Немања (св. Симеон), рашки велики жупан – 58, 152, 154, 176, 177, 199, 200, 228, 247, 252, 267-269, 306, 309, 310, 315, 321, 329, 372, 375, 381
- Стефан Првовенчани (Немањић), српски жупан (1196-1217) и краљ (1217-1228) – 133, 134, 140, 177, 306, 310, 321, 330, 375, 381
- Стефан Радослав, српски краљ (1228-1234) – 154, 177
- Стефан Суриња – 166
- Стефан Твртко I, босански бан и краљ (1353-1391) – 200, 372
- Стефан Урош I, српски краљ (1243-1276) – 67, 154, 177, 178, 194, 239
- Стефан Урош II Милутин, српски краљ (1282-1321) – 153, 154, 178, 194, 247, 331, 340, 347, 349, 365, 366-369, 373, 374, 379, 380
- Стефан Урош III Дечански, српски краљ (1321-1331) – 194
- Стефан Урош IV Душан, српски краљ (1331-1345) и цар (1345-1355) – 194, 237, 252, 289
- Стефановић М. Д.* – 31
- Стојановић Љ.* – 194, 199, 239, 310
- Strange J.* – 352
- Стратимировић Ђ.* – 161
- Страхимир, судија – 329

- Страцимир (Срацимир), брат Стефана Немање – 176, 200, 372
 Строил в. Остроило (Строил)
 Стрoјимир – 204
Stubbs W. – 33, 80, 139
Stumpf M. – 162
 Suetmir в. Сатимир (Сатимер, Сарамир, Zsaramirus, Satimerus, Suetmir)
 Сулпиције Север, писац – 68
 Сфиолад в. Сенудслав (Сфиолад, Свевлад)
Sheron Brewer J. – 155
Schaer F. – 62, 94
Scheffer-Boichorst P. – 95
Schmeidler B. – 90
Schmit C. – 69
Sweetenham C. – 84
 Symonis, подђакон – 149
- Т**
- Татари в. Монголи (Татари)
 Тацит, антички писац – 90, 353
Taylor A. – 353
 Тврдослав, Хранимиров син – 180, 181, 186
 Tedeschi (Немци) – 188; в. Немци
 Теодор, син краља Михаила Војисављевића – 290
 Теодорит, писац – 76
 Теодорих, готски краљ – 71, 73
 Теофан, писац – 88
 Теофанов настављач, писац – 233
 Теофило Еротик, византијски наме-
 сник – 281
 Тепло, син Формина – 332
 Теутонци – 213
Teutsch G. D. – 113
 Тишемир, Белов син – 200, 227
Tzolakis Th. – 193
 Тидеман, грађанин Либека – 68
 Тимпор Беренгар, Гвепин син – 355
 Тиријус, витез – 171
 Тихомил, син Белог Уроша – 198-202, 204, 205, 207, 225, 227, 228, 243, 248, 316, 322, 354, 372
 Тихомир, брат Стефана Немање – 176, 310
 Тихомир, сатник Конавала – 332
 Тихослава (Tychaslaue), Доброслављева сестра – 331
 Тишемир – 243
 Толимир, Остривојејев син – 180, 182, 186
 Тома Архиђакон – 65, 66, 79, 81-90, 94, 95, 98, 101-103, 112, 113, 118, 132-134, 136, 140, 142, 145, 148, 150, 159, 160, 170, 171, 215, 217, 220, 221, 238, 253, 312-314, 317, 323, 324, 333, 334, 337, 340, 341, 351, 365, 367, 369, 370, 373, 375, 377, 379, 381, 383
 Тома Тосканац (Тома из Павије), средњо-
 вековни писац – 86-88, 90, 109, 351
 Томислав, хрватски владар – 170, 217
 Томислав в. Полислав (Томислав)
Tomšič F. – 127
 Тотила, готски краљ – 75-80, 83, 86, 87, 90-92, 94-99, 103, 109, 112, 127, 272, 312
Toussih Бузо – 332
Townsend D. – 353
 Травуњани – 240
 Трибали – 284, 291; в. Срби
 Трибун, дубровачки архиепископ – 58
 Тројанци – 231
 Трпимир, хрватски владар – 190, 191
 Туберон Лудовик Цријевић (Lvdivici Tvberonis) (дубровачки Салустије) – 39, 41-46, 232, 235, 236, 299, 300, 326, 336, 337, 366, 371, 377, 383
 Тугемир, Силвестеров син – 253, 257, 260
 Тукидид, антички писац – 33, 349
 Турци – 40
Thallóczy L. de – 59
Theilmann J. M. – 34
Theiner A. – 153, 183, 368, 369
 Theodemir – 79
 Theodoricus – 79
Thomassin L. – 228
Thorpe L. – 63, 183
Thurston H. – 355

Ћ

Ћирило в. Константин (Ћирило)
Ђирковић С. – 67, 251, 343
Ђоровић Владимир – 31, 52, 135, 153,
 154, 169, 195, 245, 263, 289, 290, 328

У

Угари – 34, 112-114, 116, 126, 170, 171,
 174-177, 198, 201, 203-206, 208, 217,
 227, 231, 232, 242, 243
 Удислав в. Будислав, угарски великаш
 Удоб, византијски војник – 286
Узелац А. – 111
 Урош I, српски велики жупан (умро
 око 1144/1145) – 66, 176, 268, 305-307, 309
 Урош II, српски велики жупан
 (1144/1145 – око 1153; око 1155-1162) –
 176, 228, 268
 Урса, кћи Стефана Драгутина, жена
 Павла Шубића – 341, 342
Ursi De, породица – 238
 Утер, Артуров отац – 116, 121

Ф

Faber F. W. – 264
Falkenhausen V. von – 282
Фарлати (Farlati D.) – 40, 295
Fedele P. – 125
Ферјанчић Б. – 110
Ферлуга Ј. – 279
Ферменџин Е. – 38
 Филип Тарентски, син краља Карла II
 Анжујског – 67
Филиповић М. – 151
 Филитејци – 201, 206
Fine J. V. A., Jr – 26, 49
Fiorini V. – 125
Firnhaber Fr. – 113
 Флавије Биондо, писац – 336
Flanagan M. T. – 355

Флоренције од Вурстера (Worcester) –
 183, 184

Florianus M. – 204
Foreville R. – 61
Foretić V. – 102, 237
 Формин – 332
 Фортунато, писац – 68
 Франкопан, калочки архиепископ – 371
 Франкопани крчки – 99
 Франци – 77, 165, 190, 191, 213
 Фридрих II, немачки цар (1220-1250) – 139
Fried J. – 33
Friedberg E. – 361
Fuchs F. – 360

Х

Havlik L. E. – 25
 Хадријан IV, папа (1154-1159) – 58
Hakluyt R. – 111
Hamilton H. C. – 163
 Хардекнут, Данац, енглески краљ – 183
Hardy T. D. – 155
 Харолд, енглески краљ – 183
Hay J. – 120
Haydonn F. S. – 91
 Хвалимир, син Крајине – 240
 Хвалимир, Прелимиров син – 246
 Хвалимир, Тугемиров син – 253, 260, 261
 Хварани – 377, 383
 Хелинанд, средњовековни писац – 352
 Хелмонд, писац – 89
Hendrix H. – 55
 Хенри I, енглески краљ (1100-1135) – 33
 Хенри II, енглески краљ (1154-1189) – 33
 Хенри III, енглески краљ (1216-1272)
 – 208
 Хенри од Хантингтона, средњове-
 ковни писац – 33, 121, 181, 229, 314
 Хенри Силгрејв, средњовековни писац
 – 181-184, 193, 208, 209, 229, 230, 321
 Хенрик, бан Славоније – 344, 345
 Хенрих од Брајброка (Henricus de
 Braibroc) – 208

Henry Newman. J – 355
 Херодот, антички писац – 91
 Hödl G. – 365
 Holder-Egger O. – 73, 74, 90, 163, 188
 Holtus G. – 102
 Хонијат Никита, византијски писац – 187
 Хонорије, писац – 136
 Хонорије, кардинал – 131, 132, 137, 146
 Хонорије III, папа (1216-1227) – 140, 355
 Hook C. – 181
 Hormisdas, папа (514-523) – 73, 74
 Houts E. M. C. van – 84
 Howell M. – 349
 Хранимир, Владимиров син – 179, 180, 186
 Хранко (Храмко, Chranco, Хранимир),
 владар Захумља – 325, 328, 329
 Хрвати – 78, 108, 151, 153, 157-159,
 186, 190, 191, 201, 213-217, 219, 221,
 222, 246, 257, 277, 291, 292, 341, 346,
 350, 351, 361
 Хрисилији, породица – 284
 Хрисилије, из Драча – 284
 Хродберт, епископ Вормса – 128
 Hubertus, кентербериски архиепи-
 скоп – 61
 Хугон, изасланик Карла Мартела – 345
 Хуни – 111, 170, 171
 Хунигбалд, измишљени хроничар – 349
 Husić S. – 45

Ц

Cadwaladrus, filius Cadwalonis – 63
 Campbell J. P. – 34
 Cardauns H. – 160
 Carducci G. – 125
 Цезар, римски државник и писац – 353
 Цезар од Хајстербаха, средњовековни
 писац – 352
 Цепимир (Крепимир), краљ Доње
 Далмације – 185, 186, 186, 188, 189,
 191, 192
 Certic, краљ западних Саксонаца – 120

Classen P. – 365
 Collins R. – 160
 Constantinus, скрадински епископ – 95
 Coxe H. O. – 93
 Црвени Хрвати (Јужни Хрвати) – 152
 Црни Бугари – 152
 Црни Кумани – 152
 Црни Угари – 152
 Crick J. C. – 69
 Cudredus, краљ западних Саксонаца – 120
 Curta F. – 25
 Chvalimir, син дукљанског кнеза
 Радослава – 294
 Chever M. le – 61

Ч

Часлав (Ciaslauus, Ciaslau), кнез – 183,
 201, 202, 204-211, 222, 225, 233, 235-
 238, 240, 316, 321, 352, 354, 378, 384
 Чеси (Бохеми) – 77, 78, 151, 241
 Чех – 78
 Чрни Латини – 106, 114; в. Моровласи
 Чрнцић Иван – 49, 53, 131, 137, 157,
 179, 202, 209, 217, 218
 Чудимир, Хвалимиров син – 240
 Чудомил(л), син Белог Уроша,
 епископ – 199, 200, 248
 Чудомир, бан Беле Хрватске – 200, 243
 Чудомирићи, хрватско племе – 335

Џ

Џејмс IV, шкотски краљ – 65
 Џон Мандевил (John Mandeville),
 енглески витез и писац – 111

Ш

Šanjek F. – 45
 Швандтнер (Schwandtner I. G.) – 39-
 41, 47, 53

Шиишћ Фердинанд – 25, 29-32, 37, 39,
47-55, 59-62, 64, 65, 68-72, 76, 78, 79, 82,
85, 89, 92, 95, 98, 102, 103, 105-108, 110,
122, 124, 125, 128, 131, 133-135, 137-
141, 143, 144, 149, 150, 152, 154, 157,
158, 161-166, 168, 169, 172, 174, 175,
179, 180, 182, 185-189, 191, 192, 194-
198, 203, 204, 206, 210, 213, 219, 222,
228, 229, 238, 250, 254, 261-265, 267,
272-275, 282, 289, 295, 296, 299, 300,
308, 311, 319, 324-330, 332-337, 356
Škegro A. – 135, 136
Škrivanić G. – 67
Шламберже (Schlumberger G.) – 260
Шубићи, кнежеви брибирски – 99, 100,
130, 131, 342, 344-346
Шубићи, хрватско племе – 335

W

Waltz G. – 71, 75, 76, 103, 188
Walterus, оксфордски архиђакон – 63
Wattenbach D. W. – 128
Webb D. – 34
Webster N. – 62
Wenzel G. – 113
Westerberch V. – 237
Westermann A. – 135
Willems J. F. – 84
Wilmans R. – 188
Wright T. – 162

Регистар географских имена

А

Аквилеја – 92, 94, 109, 213
Аламанија – 187
Албанија – 39, 67, 196, 197, 233, 234, 236, 247, 252, 289, 299, 335, 369, 370
Албанска (Арбанска) епископија – 58, 145
Амалфи – 237, 238
Амброзијана – 198
Анкона – 233, 343
Антибар (Бар) – 98, 143; в. Бар
Антибарска архиепископија в. Дукљанска/дукљанско-барска архиепископија
Антиохија – 290, 291, 294, 296
Arliza – 280
Аполонија – 98, 101; в. Полонија
Апулија – 195, 226, 233, 298, 300, 307, 343, 345
Арас – 93
Араузон – 143, 144, 198
Асаф – 348
Аустрија – 126, 354, 359
Афек, град – 83
Африка – 40, 190
Ахаја – 67, 367
Ахен – 190
Aquisgranum – 140

Б

Баварска – 109
Бајланд (Byland), манастир недалеко од Јорка – 69
Балканско полуострво – 249
Балтик – 90
Бамбалона – 144, 150
Бар – 48, 51, 52, 58-61, 66, 67, 75, 76, 98, 115, 127, 130, 132-134, 142-145, 148,

178, 196, 199, 201, 205, 209, 225, 232, 268, 270, 283, 286, 299, 305, 310, 317, 318, 320, 322, 324, 333, 334, 337, 339, 350, 359-361, 363-366, 368-375, 377, 379, 380, 381, 383; в. и Антибар
Баречи, жупа – 288
Бари – 240, 275, 293, 331, 369-371
Барска архиепископија в. Дукљанска/дукљанско-барска архиепископија
Баумгартенберг, манастир – 354
Бела Хрватска (Croatia Alba) (Западна Хрватска) – 99, 100, 149-151, 157, 179, 186, 195, 196, 243-245, 339, 340, 343, 348, 350, 361; в. Доња Хрватска; Доња Далмација
Белем, Bielen Бијело (данашњи Плат у Жупи дубровачкој) – 296
Белина, поље – 227
Белина, провинција – 242
Бело, утврђење – 241
Београд – 178
Бијело в. Белем
Билеће – 289
Биоград – 143, 196, 232
Бисак – 48
Бјелашница – 154
Благај – 329
Блоа (Blois) – 33
Богородичина црква у Крајини – 288
Бококоторски залив, Бока – 40, 256, 272
Болоња (Бононија) – 88, 132, 323, 324, 351
Бононија в. Болоња
Борова, планина – 149
Борова Глава (Mons Pini), топоним – 154
Босанска епископија – 360
Босанско краљевство – 219, 221
Босна – 59, 78, 92, 96-98, 100, 101, 135, 143-145, 147, 149, 150, 153, 154, 177, 179, 182, 185, 186, 199, 202, 233-235, 244-246, 251, 252, 271, 272, 275-277, 281, 297, 301, 302, 318, 328, 340, 342,

- 344, 346, 347, 363, 364, 367, 369, 372, 374, 380
 Брабант – 84
 Брајброк – 208
 Браничево – 108, 178
 Бревнов, бенедиктински манастир – 358
 Бргат – 298
 Брено в. Жупа дубровачка
 Бремен – 90
 Брибир – 100, 355
 Британија – 68, 77, 117, 231
 Брусно, место – 272, 275
 Бугарска – 107, 108, 110, 115, 124, 125, 176, 204, 241, 246-248, 253, 259, 263, 268, 271, 276, 277, 290, 291, 369
 Бугарска, тема – 279
 Будва – 58, 59, 143-145, 196, 233, 246, 288, 293, 308, 364
 Будим – 34, 344-346, 348
 Будисављева долина – 130
 Бургундија – 258, 355, 357
 Бурнум – 43, 235
- Византија – 66, 107, 111, 114, 173, 176, 187, 204, 207, 235, 246, 248-251, 260, 268- 270, 274, 279, 280, 282, 288, 291, 297, 327, 360
 Винодол – 98-101, 313, 363
 Витерб – 349
 Виторог – 244
 Вишњица, крај Дубровника – 42, 45
 Влашка (Valachia) – 98; в. Валдевин
 Војуша, река – 286, 287
 Волга (Велија, Velia) – 104, 105, 107, 109, 110, 113, 115, 116, 340
 Волинија – 211, 212
 Вормс – 128
 Врањ (Vugania), узвисина – 280
 Врање – 280
 Вргаде – 196
 Врм, жупа – 247
 Вука – 175
 Вулга – 110; в. Волга
 Вурстера (Worcester) – 183, 184

Г**В**

- Вавилон – 124
 Валдевин (Винодол, Влашка (Valachia)) – 97-100, 102, 130, 149; в. Винодол
 Валдемија (Винодол) – 92
 Валона – 98, 101
 Ватикан – 37, 69
 Вегла (Крк) – 143; в. Крк
 Велебит – 100
 Велија – 105, 107, 113, 116
 Велика, жупа – 247
 Велика Преслава – 178, 246, 248
 Велс – 116, 117, 167
 Венеција (Млеци) – 34, 40, 48, 69, 94, 109, 168, 213, 263, 366, 371
 Вестминстер – 139
 Ветаница, жупа – 247
 Веченике, жупа – 247
 Видин – 178

- Газена – 260-262
 Галија – 139, 231
 Гацка – 99
 Гацко (Кезса), жупа – 280
 Гвозд – 216
 Герика, жупа – 247
 Глостер – 33
 Голденкрон, цистерцитски манастир у Чешкој – 356
 Гора, жупа – 247, 354
 Горица – 234, 303
 Горња Далмација – 34, 102, 133, 144, 150, 154, 157, 161, 179, 257, 292, 312, 323, 365; в. Црвена Хрватска; Дукља
 Горњи Котор – 292
 Горска, жупа – 246, 288
 Гравоша – 236, 237
 Градац – 234
 Грбаљ, жупа – 247, 293
 Гриспули, жупа – 288

- Груж – 226
 Грчка – 91, 136, 230, 231
 Гусјем, жупа – 247
- Д**
- Дакија (Dacia) – 91, 101, 171
 Далма – 42, 92, 95, 99, 131, 135, 136, 149, 150, 312, 363, 367, 374, 380
 Далматинска Хрватска – 157, 196, 350
 Далмација – 26, 34, 38, 41-43, 49, 64, 66, 73, 86-88, 91, 92, 94, 98, 100, 108, 109, 114, 117-119, 121, 127, 130, 133, 135, 136, 145, 148, 150-152, 154, 155, 157, 184, 189, 190, 194, 196, 205, 216, 226-228, 231-235, 242, 245, 259, 273, 276, 278, 279, 301, 312-314, 333, 334, 340, 343-345, 350, 351, 354, 355, 357, 358, 361, 363, 365-367, 369, 371-375, 377, 379-381, 383
 Данска (Dacia) – 65, 101
 Дебар, жупа – 247
 Дебрек, жупа – 247
 Девол – 247, 248
 Декатер – 257, 292; в. Котор
 Делмин(ијум) (касније Далма) – 95, 135, 136; в. и Далма
 Делмис, у области Делмини – 136
 Дечани, манастир – 194
 Диоклеја в. Дукља
 Доња Аустрија – 126, 358, 373, 379
 Доња Далмација – 149, 150, 154, 155, 157, 161, 186, 191, 196, 277, 312, 323, 365
 Доња Мезија – 98, 110
 Доња Панонија – 191
 Доња Хрватска – 179, 350; в. Бела Хрватска
 Доњи Котор – 232, 233, 292
 Доњи Краји – 245, 346, 348, 364
 Драва – 149, 213
 Драч – 98, 144, 149, 150, 173, 219, 235, 260, 281, 283, 284, 287, 293, 295, 297, 298, 300-302, 304, 305
 Драчевица, жупа – 247
- Древи – 199
 Дрежник – 344
 Дриваст – 58, 59, 143, 144, 197, 234
 Дрим – 299
 Дрина – 149, 153, 202, 203, 299, 347, 367
 Дринска жупа – 202, 205, 275
 Дубрава, жупа – 247
 Дубровачка архиепископија – 58-60, 132, 142, 143, 145, 332, 333
 Дубровник – 41, 42, 44-46, 51, 106, 132, 142, 144, 145, 178, 227-230, 232-240, 252-255, 263, 272-276, 278, 279, 289, 296-300, 302, 308, 317-319, 333, 334, 337, 343, 347, 374, 380
 Дувањско поље, сабор на; в. Ливањско поље – 141
 Дувно – 135
 Дукља, град, област – 28-30, 34, 58-60, 64, 66, 67, 75, 76, 96, 101, 122, 127, 141-143, 148, 149, 152-154, 160, 161, 164, 166, 170, 173, 176, 177, 191, 193, 194, 196, 197, 220, 223, 225, 227, 235, 244-249, 251, 252, 256, 257, 259, 260, 263, 267, 268, 270-272, 274, 276, 279, 280, 285, 286, 288, 289, 291, 293-298, 300, 306-308, 310, 312, 319, 322, 325, 330-332, 336, 339-342, 347-349, 363, 364, 367-372, 374, 375, 377, 380, 381, 383
 Дукљанска/дукљанско-барска архиепископија – 57-61, 132, 142-144, 148, 198, 251, 264, 270, 284, 315, 322, 332, 333, 339, 373, 379
 Дунав – 91, 98, 110, 113, 149, 150, 175, 204, 227, 268
- Е**
- Европа – 62, 64, 88, 119, 140, 163, 171, 174, 184, 229, 340, 351, 357, 365, 371
 Елбасан – 263
 Енглеска – 33, 34, 61, 121, 139, 163, 171, 181, 184, 323, 354, 357
 Епидаур – 43, 118, 142-144, 226, 232, 234, 235, 237-239; в. Дубровник

Епир – 98, 109, 179, 369
 Етил (Ethil, Волга) – 115; в. Волга

Ж

Жапско, жупа – 247
 Жеглигово (Segligovo) – 176-178
 Желин, град – 345
 Жича, манастир – 140
 Жрновица, жупа – 247
 Жупа дубровачка (Брено) – 296, 298

З

Завршје – 245
 Загорје – 92, 102, 149, 175-177, 179, 214
 Загорско краљевство – 175, 219, 221
 Загреб – 47, 175
 Задар – 38, 60, 94, 100, 125, 143-145, 147, 155, 190, 215, 216, 219, 232, 279, 333, 340, 374, 380
 Задарска архиепископија – 143, 145
 Запад – 116
 Западна Саксонија – 181
 Западна Хрватска – 151; в. Бела Хрватска
 Захумље – 58, 143, 144, 199, 220, 225, 247, 248, 251, 252, 259-261, 276, 279-282, 301, 302, 305, 307, 316, 326-329, 332, 347, 363, 368, 372
 Здал (Cap), манастир – 358, 361, 362
 Зета (Zenta) – 26, 31, 154, 197, 246, 252, 260, 278, 280, 286, 288-290, 301, 302, 307, 308, 363, 364, 366, 368

И

Ибар – 227, 274
 Израел – 83
 Илирик, Илирија – 79, 83, 91, 92, 94, 97, 110, 135, 263, 374, 380
 Имота, жупа – 247

Ирска – 355
 Истар – 110
 Источно франчако царство – 188
 Истра – 85, 88, 92, 94, 98, 109, 148, 150, 179, 186, 189-191, 219
 Истра, планина – 98
 Италија – 34, 71, 73, 75, 79, 83, 86, 91, 92, 94, 95, 106, 109, 187, 190, 230, 232, 308, 312, 314, 323, 351, 354, 357, 362, 370, 371, 373, 379
 Итил (Волга) – 115, 116; в. Волга

Ј

Јадранско море, Јадран – 34, 260, 343, 352, 362
 Јерусалим – 34
 Јорк (York) – 69

К

Казарица – 331
 Каиро, место битке – 84
 Калдана (Caldane), место – 241
 Калоч – 44, 45
 Кандија в. Крит (Кандија)
 Кантербери – 80
 Каринтија (Карантанија) – 150, 213
 Касторија – 291, 292
 Катић, гробен – 196
 Кварнер – 98
 Келн (Colonia) – 64, 84, 139
 Кербадум, град – 242
 Кишево (Ciscovo) – 203
 Клерво (Clairvaux) – 124, 170, 322, 353, 373, 379
 Клини (Cluny) – 228
 Клобук – 286
 Книн – 145
 Комерница, жупа – 247
 Комо, жупа – 247
 Конавле (Canale) – 240, 286, 287, 332
 Константинопољ в. Цариград

- Копер (Campistryia) – 94
Косово – 152, 154, 214, 217, 291
Котор (Cattaro, Decatarus, Decatarum, Decaterum) – 38, 40, 58, 59, 143-145, 161, 232, 252, 256, 263, 272, 274, 289, 292, 303, 305-307, 317, 320, 341, 347, 364
Которски залив в. Бококоторски залив
Крајина, област између Цетине и Неретве – 47, 48, 367
Крајина, код Бара – 48, 261, 288
Крајина, област од Ријечине до Сења – 100
Краков – 151
Крашова, река – 204
Кремона – 74-76, 79, 159, 312, 322, 351, 373, 379
Крило, место – 335
Крит (Кандија) – 40
Крк – 99, 143-145
Крушевица, жупа – 247
Куманово – 176, 178
Купа – 175
Купелник, жупа – 246
Кустјерна (Пустјерна) – 234
Кучево, жупа – 247, 288
- Л**
- Лаб – 152, 154
Лаве, кастел – 233, 234, 236
Лапско језеро – 152
Ласта, острво – 195, 236
Лаузиј, Лауса, Лабуса – 226, 232, 236, 237, 276, 334; в. Дубровник
Лекно, манастир – 118
Либек – 68
Ливањско поље – 179
Ливањско поље, сабор – 42, 55, 126, 127, 135, 136, 140, 141, 149, 154, 157, 170, 333
Ливно – 42, 135, 136, 154, 374, 380
Ливонија – 119
Лијеж – 139
Лилијенфилд, манастир – 360
Лим – 178, 227, 273
Липа (Липљан) – 149, 152
- Липљан – 152, 154; в. Липа
Ловица, Легецова жена – 253
Локрум – 295, 296, 298, 300, 325, 326, 329
Ломбардија – 213
Лондон (Нова Троја, Триновантум) – 81, 139, 183, 243
Лотарингија – 84
Лука, жупа – 244-246
Луксембург – 84
Луска, жупа – 246, 288
- Љ**
- Љеш – 98, 234
Љубомир, жупа – 247
- М**
- Македонија – 91, 106, 108-110, 114, 154, 179, 367, 369
Малфи – 299
Манфредонија в. Сипонт (Манфредонија)
Маријенфелд – 354
Маритима – 153, 157
Марсеј – 84
Маслинска гора в. Облик (Маслинска гора)
Мачва – 153, 367
Мезија, провинција – 108, 109; в. Силодуксија (Сенобујија)
Мелроуз (Melrose), цистерцитски манастир у Шкотској – 193, 354
Melfis – 237; в. Амалфи
Мерсија – 121, 169, 181, 229, 230
Мизија – 110, 179
Милано – 69
Млеци в. Венеција (Млеци)
Мљет – 46, 309, 329
Модруш – 99
Moesia, област око ушћа реке Тибар – 108
Moesia в. Силодуксија (Moesia)
Монмаут (Monmaut) – 104, 121, 184, 193, 210, 211, 230, 231, 242, 243, 314, 348, 373, 379

Монте Касино, манастир – 71, 74, 75
 Морава, тема – 279
 Моравска – 101, 129, 130
 Морача, река – 301
 Морача, жупа – 247
 Моско, село – 289

Н

Напуљ, Напуљска краљевина – 40, 341, 342, 344-348, 367
 Narbona – 61
 Нарона – 92, 95, 219, 312
 Невесиње, жупа – 247
 Немачка – 34, 171, 314, 354
 Неретва – 247, 251, 343
 Никејско царство – 178
 Нин – 94, 130, 143, 145
 Ниш – 108, 280, 291
 Нова Троја, Trinovantum (Лондон) – 81; в. Лондон
 Нови Пазар – 241
 Новопазарска Бања – 241
 Норвешка (Norvegia) – 65
 Нормандија – 139
 Нортгемптоншајр (Northamptonshire) – 181
 Нортумбрија – 181

О

Облик, жупа – 246, 288
 Облик (Маслинска гора), планина – 266
 Оксфорд – 63, 91, 162, 351, 357
 Омла – 298
 Омиш – 48, 73
 Оногошт – 246, 247, 305, 347
 Опсара (Црес) – 143; в. Црес
 Осег (Осек), место – 358, 360, 362, 365, 371
 Осель – 342
 Осор – 145
 Остија – 108, 138
 Острогон – 142

Охрид – 38, 39, 251, 263, 263
 Охридска архиепископија – 248
 Оштарје в. Радосаљ камен (Оштарје)

П

Павија – 86, 190
 Падова – 69
 Панонија – 77-80, 91, 98, 112, 113, 126, 127, 136, 170
 Пантин – 176
 Папава, жупа – 247
 Пасава – 371
 Париз – 42, 44, 163, 351, 357
 Пауње поље – 175-178
 Пашман – 196
 Перезић, гробен – 196
 Перуђа – 332
 Петрова гора (Peturgoz) – 175
 Петровац – 196
 Пива, жупа – 247
 Пилот в. Полат
 Плат, у Жупи дубровачкој в. Белем
 Плива, жупа – 244-246
 Подбијеље, брдски потес – 241
 Подгорица – 280
 Подгорје (Submontana) – 247, 251, 252, 261, 305
 Подлажице, бенедиктински манастир код Хрудима – 358
 Подлужје, жупа – 246, 288
 Подрама – 335
 Познањ – 65, 77
 Пожега – 175
 Појани, недалеко од Валоне – 98, 101; в. Аполонија
 Полат (Пилот) – 58, 59, 143-145
 Полина – 98; в. Полонија
 Полонија (Аполонија, Полина, данашњи Појани) – 92, 97-99, 101, 102
 Полице, село код Требиња – 327
 Пољица, Пољице (Poglizza) – 48, 335, 336, 356, 377, 383

- Пољска (Polonia) – 28, 65, 79, 85, 89, 101, 109, 112, 151, 152, 242, 256, 313, 314, 356, 357, 370
 Понтињи – 354
 Пореч (Parentia) – 94
 Праг – 47
 Прапратна, жупа – 246, 257, 277, 283, 286, 288, 292
 Превлака – 256, 274
 Превалитана (Превалис, Привилит) – 92, 96, 173, 243, 245, 312, 335, 363; в. Дукља
 Преслав в. Велика Преслава
 Преспа – 266
 Привилит в. Превалитана
 Призрен – 291
 Прилеп – 178
 Прима Јустинијана, архиепископија – 110
 Примо – 62
 Приморје – 135, 150, 154, 173, 176, 177, 179, 214, 367
 Приморско краљевство – 175
 Пруска – 118
 Псет, жупа – 344
 Пула – 94
 Пустјерна в. Кустјерна (Пустјерна)
- Р**
- Раб – 62, 143-145
 Рабика, село – 198, 199
 Рагусиум, Рагузиј, Рагуза, Рауса – 143, 226, 232, 234-237, 253, 272, 275, 276, 334; в. Дубровник
 Радичев град, топоним – 196, 197, 236
 Радосаљ камен, Радосаљ Ками, Radaslavi samich (Оштарје), острво – 195-197, 236
 Радуша – 244
 Рама, жупа – 153, 247, 335
 Рамсеј (Ramsay), манастир – 181
 Рас – 241, 249, 250, 256, 262, 297
 Рашка – 66, 100, 101, 149, 152-154, 166, 174, 179, 199-201, 225, 227, 241-244, 246-249, 251, 259, 270-272, 275-277, 290, 291, 297, 298, 301-307, 310, 336, 341, 342, 347, 367, 368, 372; в. и Србија
 Рашка страна, топоним – 153
 Рашки дол, топоним – 153
 Рашко Подгорје – 153
 Ремс – 138
 Ријечина – 100
 Рим – 38, 39, 44, 47, 70, 71, 79, 86, 94, 127, 128, 140, 142, 163, 195, 204, 205, 213, 217, 226, 228-231, 233, 235-23, 238, 250, 262, 270, 310, 349
 Римско царство – 213
 Рисан (Risena, Rhizinium) – 39-41, 58, 232, 274, 308, 320, 364
 Рисен, жупа – 247
 Роса – 59, 144, 145, 233
 Рубрук – 115
 Рудине, жупа – 247
 Русија – 101, 112, 377, 383
 Рутенија – 112, 369
- С**
- Сава – 34, 149, 175, 204, 206-209, 213, 227, 268, 342
 Салона – 65, 66, 72, 79, 81-92, 106, 107, 109, 111, 118, 132-134, 136, 141, 142, 217, 367, 375, 381
 Салонитанска архиепископија – 132, 142-145, 148, 156, 198, 333, 373, 379
 Саксонија – 101, 181
 Сарајево – 154
 Сарга, крај – 198, 199
 Сарда – 145, 234
 Св. Марија, црква у Газени – 260, 261
 Св. Марија, манастир у Задру – 215
 Св. Марија, црква на Мљету – 46
 Св. Марија, црква у Дукљи – 160, 161, 288, 297, 363
 Св. Марија, црква у Риму – 230
 Св. Марија, црква у Топуском (Топлици) – 354, 355
 Св. Андрија, капела у Прапратни – 277, 286, 288

- Св. Андрија, манастир на истоменом острвцу поред Дубровника – 43, 45, 46
- Св. Андрија, острвце поред Дубровника – 43
- Св. Бенедикт, манастир на Локруму – 296, 298, 300, 325, 326, 329
- Св. Габријел (данас острво Страдиоти, код Превлаке), острво – 272, 274
- Св. Георгије, црква у Дубровнику – 239
- Св. Јакоб, манастир у Лијежу – 139
- Св. Јаков, манастир у Вишњици, крај Дубровника – 42
- Св. Јован Крститељ, црква поред Скрадина – 346
- Св. Јован Латерански, црква у Риму – 226, 229, 250, 262
- Св. Крст (Heiligenkreuz, Sancta Crux), цистертитски манастир в. Хајлигенкројц
- Св. Лука, црква у Котору – 161
- Св. Мартин, црква у Шумету – 329
- Св. Михаило, црква у Стону – 329
- Св. Михаило, црква у Травунији – 227
- Св. Никола, утврђење насупрот Дубровника – 299
- Св. Панкрације, црква на Мљету – 329
- Св. Петар, манастир у Пољицама – 335
- Св. Петар, црква недалеко од Требиња – 328
- Св. Петар, црква у Расу – 227, 241, 242, 247, 250, 251, 262, 297
- Св. Петар у Селу, црква – 49, 50, 64, 130, 335-337, 356
- Св. Петра и Павла, црква у Травунији – 293
- Св. Сергије, манастир у Цариграду – 291
- Св. Сергије и Вахх, црква у кастелу Лаве – 233, 290, 298, 304, 330
- Св. Стефан Првомученик, црква у Древицама – 199
- Св. Стефан Првомученик, црква у Дубровнику – 236
- Св. Трифун, црква у Котору – 58
- Св. Хрисогоно, манастир – 60
- Свач – 58, 59, 143, 145
- Свети Крст, у Аустрији – 354
- Светла (Zwetll) – 358, 360, 361, 366, 371, 373, 379
- Света земља – 34, 171, 202
- Северно море – 90
- Segligovo в. Жеглигово (Segligovo)
- Седлец, цистертитски манастир – 358, 361, 362, 371
- Селеукија в. Следусија (Селеукија)
- Сен Дени (Saint Denis), манастир – 354
- Сенбујија (Sinbagoaria, Sylloduxia, Seleucia, Силодуксија, Сълњукија), област – 42, 105, 107, 109, 113
- Сењ – 94, 99, 100, 343, 363
- Силодуксија – 42, 108, 113; в.
- Сенбујија (Sinbagoaria, Sylloduxia, Seleucia, Силодуксија)
- Sinbagoaria в. Сенбујија (Sinbagoaria, Sylloduxia, Seleucia, Силодуксија)
- Сипонт (Манфредонија) – 195, 197, 198, 233
- Сирија – 159
- Сирмијум, тема – 279
- Сито (Citeaax), цистерцитски манастир – 312, 356
- Сицилија – 79, 92, 94, 95, 235, 343
- Скадар (Scodarium, Scutari, Скудар, Schodra) – 58, 59, 67, 143-145, 172-174, 197, 219, 234, 283, 288, 298, 303, 307
- Скадарско блато – 280
- Скадарско језеро – 260, 261
- Склавонија – 145, 157, 221, 343
- Скопље – 178
- Скрадин – 92, 94, 95, 100, 143, 145, 174, 232, 312, 341, 342, 346
- Скроботно, село – 289
- Славонија – 99, 100, 211-213, 342-345, 354, 363
- Следусија – 106, 113; в. Сенбујија (Sinbagoaria, Sylloduxia, Seleucia, Силодуксија)
- Солин – 92
- Солун – 124, 127, 178, 312, 367, 368
- Сплит – 34, 49-52, 60, 65, 66, 83, 85, 87, 95, 97, 98, 100, 102, 103, 113, 114,

- 127, 132, 133, 135, 143-145, 147-152, 155-157, 161, 166, 170, 174, 177, 178, 199, 201, 205, 209, 222, 223, 225, 232, 238, 240, 298, 300, 310, 312-318, 321-324, 333, 339, 345, 350, 355, 356, 362-365, 371-375, 377, 379, 381, 383
- Сплитска архиепископија в. Салонитанска архиепископија
- Спонхајм (Sponheim) – 349
- Србија – 31, 38, 58, 59, 78, 101, 108, 143, 144, 149-154, 173, 175-178, 193, 194, 197, 199, 204, 205, 241, 250-252, 259, 267, 277, 280-282, 289, 306, 308, 310, 326, 367-370, 374, 380
- Србија, тема – 279
- Срем – 206, 207, 209, 233
- Стара Бугарска (Magna Bulgaria) – 115, 116, 340
- Стафарда – 354
- Стон – 58, 145, 247, 278-280, 288, 329
- Страдиоти, острво в. Св. Габријел
- Стразбур – 366
- Стридон – 98, 136, 150
- Суздаљ – 112; в. Русија
- Сурбија – 150, 175; в. Србија
- Sylloduxia в. Сенобујија (Sinbagioaria, Sylloduxia, Seleucia, Силодуксија)
- Т**
- Тара, место битке – 327
- Тарновија в. Трновина (Тарновија)
- Тарсатика (Трсат) – 190
- Темза – 81, 208, 243
- Темплана – 78-80; в. и Трновина
- Тетрархија, измишљена краљевина – 253, 257, 258, 260, 261, 318
- Teutonia – 79
- Тибар, река – 108
- Тиватски залив – 274
- Тилбури – 90, 91, 136, 145
- Топлица, река и област – 280, 354-356
- Топуско в. Топлица
- Травунија – 58, 59, 66, 143-145, 220, 225, 227, 231, 235, 240, 241, 243, 247, 251-253, 259-261, 271, 273, 283, 288, 289, 293, 295, 296, 307, 316-318, 347, 363, 368, 372, 375, 382
- Трајект, место – 253, 256
- Тракија – 79
- Требеса – 246
- Требиње – 227, 243, 289, 295, 327, 328, 332
- Триновантум – 243; в. Лондон
- Трновина (Тарновија) – 78-81; в. и Темплана
- Трново – 178
- Трогир – 94, 143, 145, 232, 345, 374, 380
- Трсат в. Тарсатика (Трсат)
- Трст – 94
- Тулуза – 219
- У**
- Угарска – 45, 46, 78, 79, 101, 116, 121, 127, 141, 153, 155, 176, 193, 194, 220, 223, 246, 342, 344, 355-357, 359, 369, 371, 375, 377, 382, 383
- Улцињ – 58, 59, 67, 143-145, 197, 263, 364
- Уна – 234
- Урошевац – 176
- Ускопље, жупа – 244-246
- Учка – 100
- Ф**
- Фоча – 203, 275
- Франачко краљевство – 160
- Француска – 34, 93, 163, 219, 314, 354, 356, 357, 371
- Фурланија – 190, 191
- Х**
- Хазарија – 124, 127-129
- Хајлигенкројц (Heiligenkreuz, Sancta Cruх), цистертитски манастир – 126, 358

Хантингтон – 33, 121, 181, 229, 314
 Хастингс, место битке – 84
 Хвар – 48
 Херцеговина – 277
 Хетумогер – 112
 Хиландар, манастир – 252, 269
 Хрватска – 31, 34, 64, 79, 85, 99, 101, 102, 109, 127, 130, 133, 145, 150, 151, 153-155, 157, 158, 173, 174, 177, 179, 190, 191, 196, 197, 204, 212, 213, 216, 219-222, 225, 227, 234, 244-246, 252, 259, 268, 271, 277, 279, 313, 317, 335, 339-344, 346, 347, 350, 354, 355, 363, 365, 372, 375, 376, 382
 Хрватско краљевство – 219, 221
 Хрудим (Chrudim) – 358
 Хум – 99, 150, 252, 282, 289, 308, 367;
 в. Захумље

Ц

Цавтат – 239
 Самрања – 79
 Цариград – 70, 71, 73, 74, 79, 97, 103, 176, 237, 269, 281, 282, 287, 291, 298, 300, 304, 305, 307, 366, 369
 Цвилин (Цивелин), место код Фоче – 203
 Civedino – 203
 Црвена Хрватска (Croatia Rubea) – 150, 151, 157, 179, 244, 245, 257, 292, 336; в. Горња Далмација
 Црес – 143, 144
 Црмница, жупа – 246

Ч

Чешка (Bohemia) – 28, 65, 89, 101, 109, 151, 152, 242, 256, 271, 313, 314, 323, 356-358, 361, 369, 370

Ш

Шартр (Chartres) – 163
 Шведска (Suecia) – 65
 Шибеник – 94, 232, 345, 374, 380
 Шкотска (Scotia) – 116, 354
 Шпанија – 34, 174
 Шпиљани – 234
 Штит планина – 154
 Шумет – 298, 329

GESTA REGUM SCLAVORUM

Издавач

Историјски институт Београд
Манастир Острог

За издаваче

Др Тибор Живковић,
директор Историјског института

Превод резимеа на енглески

Сони Г. Рашић

Лекѿура

Мелита Живковић

Реѿисѿри

Славица Мереник

Секреѿар Редакционоѿ одбора

Снежана Ристић

Комѿјуѿерска ѿприѿрема за иѿѿамѿу

Слободан Симић

Идејно решење омоѿнице

Дејан Црнчевић

Шѿѿамѿа

Чигоја штампа

Студентски трг 13, Београд

e-mail: office@cigoja.com

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-7743-075-7

978-86-7743-073-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.09"11"

ЖИВКОВИЋ, Тибор, 1966-
Gesta Regum Sclavorum. [Т. 2,
Коментар] / Тибор Живковић. - Београд :
Историјски институт ; [Никшић] : Манастир
Острог, 2009 (Београд : Чигоја штампа). - 430
стр. ; 25 см. - (Извори за српску историју ;
књ. 7. Латински извори ; књ. 1 =
Sources for Serbian History ; vol. 7.
Latin Sources ; vol. 1)

Тираж 500. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр.
385-392. - Регистри.

ISBN 978-86-7743-075-7 (ИИ)
ISBN 978-86-7743-073-3 (за издавачку целину)

а) Gesta Regum Sclavorum
COBISS.SR-ID 169583884